

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XVI No. I
2017

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are mailed to the contributors. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey. The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Anthropology, Archaeology, Business Administration and Management Studies, Communication Studies, Economics, Educational Sciences, Geography, History, International Business Studies, International Relations, Law, Linguistics, Literature, Philosophy, and Sociology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

MLA International Bibliography

Gaziantep University Journal of Social Sciences

GAUN-JSS

Owner

Gaziantep University

Rector Prof. Dr. Ali GÜR

Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Sinan Tankut GÜLHAN

Co-Editor

Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU

Section Editors

Assoc. Prof. Dr. Zekiye
ANTAKYALIOĞLU

Assoc. Prof. Dr. Gökhan GÖKGÖZ
Assoc. Prof. Dr. Rüstem YANAR

Asst. Prof. Dr. Muharrem AÇIKGÖZ
Asst. Prof. Dr. Hasan AKSOY
Asst. Prof. Dr. Lider BAL
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Dr. Mehmet KILIÇ

Asst. Prof. Dr. Fettah KUZU
Asst. Prof. Dr. Şenay Leyla KUZU
Asst. Prof. Dr. Atıncı OLCAY
Asst. Prof. Dr. N. Pınar ÖZGÜNER
Asst. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Editorial Assistants

Res. Asst. Dr. Enes KAVAK

Res. Asst. Önder GÜNEŞ

Abdullah Bayındır, PhD Candidate

Editorial Board

Asst. Prof. Dr. Sinan Tankut GÜLHAN
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
Prof. Dr. Burak GÜRBÜZ
Assoc. Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Rüstem YANAR
Asst. Prof. Dr. Mehmet BİÇİCİ
Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU
Asst. Prof. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

Vol. 16, Issue 1, January 2017

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Advisory Board

Şinasi Aksoy
(METU, Türkiye)

Erman Artun
(University of Çukurova, Türkiye)

Yasin Ceylan
(METU, Türkiye)

Jean Crombois
(American University, Bulgaria)

Erdoğan Didar
(American University, Bulgaria)

Lelio Iapadre
(University of L'Aquila, Italy)

Andrejs Geske
(University of Latvia, Latvia)

B. N. Ghosh
(Eastern Med. Univ. North Cyprus)

Michael Goldman
(University of Minnesota, USA)

Şeyma Güngör
(University of İstanbul, Türkiye)

Zeynep Hamamcı
(University of Gaziantep, Türkiye)

Nazmiye Özgüç
(University of İstanbul, Türkiye)

Uli Schamilogli
(University of Wisconsin-Madison, USA)

Kemal Silay
(Indiana University, USA)

Ülkü Şişik
(University of Hacettepe, Türkiye)

Bayram Ürekli
(University of Selçuk, Türkiye)

Ercan Tatlıdil
(University of Ege, Türkiye)

Tuba Üstüner
(Cass Business School, UK)

Mustafa Yılmaz
(University of Hacettepe, Türkiye)

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XVI Issue No. I

CONTENTS

TURKISH LITERATURE

ÂŞIK GÜNAY YILDIZ'IN HİKÂYELERİYLE YARALI MAHMUT HİKÂYESİ'NİN
MOTİF MUKAYESESİ 1
SİBEL KARADENİZ YAĞMUR

ÇOCUKTAKİ BAHÇE'NİN "FLORA VE FAUNA"SI: ÇOCUKLUKTAN
YAŞLILIĞA BİR CANLILIK ESTETİĞİ 22
HİVREN DEMİR ATAY

TURKISH LITERATURE

&

LINGUISTICS

TÜRKÇEDE SÖZCÜK TÜRETME YOLLARI 35
SERTAN ALİBEKİROĞLU

DİLBİLİMİN ALT ALANLARI VE EKLER 47
HASAN KARACA

TOURISM

KIRSAL TURİZMDE YEREL HALKIN TUTUMU 53
REYHAN AYAZLAR

SOSYAL MEDYA KULLANIMI BENLİK ALGISI İLİŞKİSİ: TURİSTİK
TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 70
BURHAN KILIÇ, GÜVEN KIRLI, FUNDA ÖN ESEN

SOCIOLOGY

- “İKİ KÜLTÜR”DE ZENGİNLER VE YOKSULLAR 87
E. ZEYNEP GÜLER

LAW

- TÜRK HUKUKUNDA KAMU GÖREVLİLERİ SENDİKALARININ KURULUŞ VE
ÖRGÜTLENMESİ 99
HAKAN CİNDEMİR

HISTORY

- SULTAN SENCER (SANCAR) DÖNEMİ (1119-1157) SELÇUKLULARDA TAHT
MÜCADELELERİ 115
ABDULLAH BAYINDIR

- YİRMİ SEKİZ GÜNLÜK İKTİDAR: SALİH PAŞA HÜKÜMETİ 129
NESLİHAN BOLAT BOZASLAN

- TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E OSMANLI'DA ÖĞRETMEN YETİŞTİREN
KURUMLARA ÖĞRENCİ GİRİŞ ŞARTLARI İLE USULLERİNİN
BELİRLENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ (NİZAMNÂME VE
TALİMATNÂMELERE GÖRE) 136
EYÜP CÜCÜK, ERDAL BAY, AYHAN DOĞAN

- BALKAN SAVAŞLARI'NIN ARDINDAN OSMANLI İLE ROMANYA'NIN
POLİTİK TEMASLARI VE DÂHİLİYE NAZIRI TALAT BEY'İN ROMANYA
ZİYARETLERİ 162
EMİNALP MALKOÇ

ENGLISH LITERATURE

- ANTICIPATING THE EXISTENTIALIST HERO IN MIKHAIL LERMONTOV'S
A HERO OF OUR TIME AND JOSEPH CONRAD'S *NOSTROMO* 183
NİL KORKUT NAYKİ

EDUCATION

- CEBİRSEL GENELLEME YAPMAYI DESTEKLEYEN ETKİNLİKLERİN 7. SINIF
ÖĞRENCİLERİNİN GENELLEME YAPMA BECERİLERİNİ
ŞEKİLLENDİRMEDEKİ ROLÜ 194
RUKİYE GÖKÇE, SİBEL YEŞİLDERE-İMRE

8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME HAKKINDAKİ
DÜŞÜNCELERİ, MATEMATİKSEL İNANÇLARI, ÖĞRENİLMİŞ
ÇARESİZLİKLERİ VE AKADEMİK BAŞARILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ 216
GÜLAY AĞAÇ, ERCAN MASAL

ERGENİN BEŞ FAKTÖR KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE SOSYAL YETKİNLİK,
BİLİŞSEL HATALAR VE ANNE BABA BEŞ FAKTÖR KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ
İLİŞKİSİ 230
MEHMET BİLGİN

ECONOMICS

TÜRKİYE'NİN ALMANYA, RUSYA VE ÇİN İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ: GİRDİ-
ÇIKTI ANALİZİ İLE BİR UYGULAMA 252
Ş. MUSTAFA ERSUNGUR, TURGUT BAYRAMOĞLU, HAKAN PABUÇÇU

COMMUNICATION

TOPLUMSAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE İLETİŞİM VE TEKNOLOJİ: ERKEN
DÖNEM İLETİŞİM KURAMLARININ ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ 269
BANU DURDAĞ

BUSINESS

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YEŞİL SATIN ALMA TUTUMLARININ
İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
ÖRNEĞİ 289
CİHAN ÇETİNKAYA, EREN ÖZCEYLAN

TURKISH LITERATURE

Âşık Günay Yıldız'ın Hikâyeleriyle Yaralı Mahmut Hikâyesi'nin Motif Mukayesesi

Comparing Motifs of Minstrel Gunay Yıldız's Tales with Yaralı Mahmut Tale

Sibel KARADENİZ YAĞMUR*

Özet

Halk hikâyelerini incelemede önemli olan konulardan birisi motif araştırması ve bu motiflerin diğer halk hikâyelerindeki benzerleri ile karşılaştırılmasıdır. Bu çalışmada, daha önce tez çalışması yaptığımız günümüz âşıklarından Âşık Günay Yıldız'ın kaleme aldığı Çoban Mirzehan Hikâyesi (ÇMH), Avcı Mustafa ile Şahnizer Sultan Hikâyesi (AMSSH) ve Yetim Abdullah ile Selvinaz Sultan Hikâyesi (YASSH) ve Yaralı Mahmut Hikâyesinde (YMH) bulunan motif veya motif komplekslerinin mukayesesi yapılacaktır. Çoban Mirzehan Hikâyesi, AMSSH, YASSH ve YMH sırayla epizotlarına göre motifleri bulundu. ÇMH, AMSSH ve YASSH'de sırasıyla şu motifler tespit edildi: Çobanlık, avcılık, evlilik, evlenme âdetleri, âşık olma, ilk görüşte âşık olma, aşk hastalığı, zengin adamlar, sihir, rüya, bade içme, rüya âleminde aşk, yardımcı derviş, çocuklara ad verme, şans ve kaderin değişmesi, yardımcı kadın, yardımcı adam, hile yoluyla aldatma, dua, formalistik sayılar, duyguların şiirle ifade edilmesi, hak âşığı, baba ana ve oğul ve çeşitli kardeşlikler, hapsederek cezalandırma, pir, hızır, harami, gurbete gidiş, baştan geçeni anlatma, düğün, at motifi. Yaralı Mahmut Hikâyesinde kılık değiştirme, evlilik, âşık olma, rüya ve bade, rüyada aşk, derviş, yaşlı kadın ve adam, dua, baba ana ve oğul, formalistik sayılar, hapsedme, şiirle ifade, gurbete gitme ve baştan geçeni anlatma motifleri bulunmaktadır. Çoban Mirzehan Hikâyesi, AMSSH ve YASSH ile YMH'ni epizot ve motif olarak incelediğimiz bu çalışmada evlilik, âşık olma, rüya ve rüyada aşk, bade, yaşlı kadın ve adam, dua, şiirle anlatım, baba ana oğul, hapsedme, gurbete gitme, ad verme, hızır (pir), kılık değiştirme ve muamma motiflerine rastlamaktayız. Karşılaştırmaya çalıştığımız motiflerin birçoğunun hikâyelerde aynen veya çok küçük farklılıklarla tekrar edildiği görülür.

Anahtar Kelimeler: Motif, Çoban Mirzehan, Avcı Mustafa ile Şahnizer Sultan, Yetim Abdullah ile Selvinaz Sultan, Yaralı Mahmut

Abstract

One of the important points in the examination of folk tales is investigating motifs and comparing these motifs with other folk tales motifs. The aim of this study was to compare motifs in the tales by Gunay Yıldız to motifs in those by Yaralı Mahmut. The common motifs of Yıldız's tales were shepherds, hunting, marriage, marriage customs, falling in love, falling in love at first sight, love sickness, rich men, magic, dreams, drinking bade, loving in a dream world, deputy dervish, giving a name to child, change of luck and fate, assistant (old) woman, assistant (elderly) people, being fooled by fraud, deception by fraud, prayer, formalistic numbers, the expression of feelings with poetry, divine minstrels, father, mother and son and several fraternities, imprisoning (punishment), Pir, Hızır, thieves, going abroad to find love, explaining the things happened, the wedding ceremony and horse. The motifs of Yaralı Mahmut Hikayesi were disguise, wedding, love, bade drinking, love in the dream world, dervish, assistant (old) woman, assistant (elderly) people, pray, father mother and son, formalistic numbers, imprisoning, the expression of feelings through poetry, going abroad and returning to find the loved one and explaining the things happened. The common motifs of the four tales are wedding, love, love in the dream world, dream and bade, dervish, the expression of feelings with poetry, assistant (elderly) people, pray, father mother and son, giving name to a child, disguise, deception by fraud, Hızır, enigma. Many motifs were observed to be repeated in the same way or with very small differences in the tales.

Key Words: Motif, Çoban Mirzehan, Avcı Mustafa ile Şahnizer Sultan, Yetim Abdullah ile Selvinaz Sultan, Yaralı Mahmut

Giriş

Halk hikâyelerini incelemede önemli olan konulardan birisi de motif araştırması ve bu motiflerin diğer halk hikâyelerindeki benzerleri ile karşılaştırılmasıdır. Motif kavram üzerine değişik görüşler ve tarifler ileri sürülmüştür. Max Lüthi, motifi, hikâyet etmenin, itici ve sürükleyici güce sahip en küçük unsur olarak tanımlar. (Arda, 1970). Stith Thompson (6 ciltlik "Motif Index of Folk Literature" adlı eseri bulunmakta olup, Thompson'a göre motif, konu

* Dr., Gaziantep Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, sibelkaryag@hotmail.com

içerisinde devamlılık gösteren en küçük unsurdur. (Thompson, 1955). Rus halk edebiyatında tarihsel şiirlerin kurucusu Alexander Nikolayevich Veselovsky, motifi, “en basit anlatım birimi” bölünmeyen en küçük anlatım birimi olarak tanımlar ve bundan dolayı "insan gelişiminin erken evrelerinde mevcut olan maddi ve psikolojik şartların birliği" olarak ifade eder ve bir konunun bir motifler serisi olduğunu belirtir (Murphy, 2015). Rus formalistlerinden Boris Tomachevsky motifi farklı eserlerde tek tekrar karşımıza çıkan bölünmez parçalanmaz tematik üniteler olarak adlandırılır. Bu üniteleri ayrıca küçük parçalara ayırmağa çalışmak hiç te önemli değildir. Önemli olan, hikâyelerde, değişmez motiflerin mevcut oluşudur. Hikâye içerisinde kendi aralarında birleşmiş motifler, o hikâyeye tematik destek sağlar. (Tomachevsky, 1965)

Bu çalışmada, daha önce tez çalışması (Karadeniz Yağmur, 2016) yaptığımız günümüz âşıklarından Âşık Günay Yıldız'ın kaleme aldığı (Gökşen, 2012) Çoban Mirzehan Hikâyesi (ÇMH), Avcı Mustafa ile Şahnizer Sultan Hikâyesi (AMSSH) ve Yetim Abdullah ile Selvinaz Sultan Hikâyesi (YASSH) ve Yaralı Mahmut Hikâyesinde (YMH) bulunan motif veya motif komplekslerinin mukayesesini yapılacak hem de ÇMH, AMSSH ve YASSH'lerinin motiflerini halk edebiyatımıza daha fazla tanıtmak amaçlanmıştır.

Motif olarak karşılaştırmayı yaptığımız bu çalışmada ÇMH, AMSSH ve YASSH'lerini Âşık Günay Yıldız halk edebiyatımıza katmıştır. Bu hikâyeleri Cengiz Gökşen yayınlamıştır. (Gökşen, 2012). Yaralı Mahmut Hikâyesini Ensar Aslan detaylı bir şekilde incelemiştir. (Aslan, 1990).

İnceleme konusu ettiğimiz hikâyelerde genel olarak *kahramanların doğumları ve aileleri, âşık olmaları, seyahate çıkmaları, onları engelleyen kişi ve unsurlar, onlara yardım eden kişi ve varlıklar, sonuç ve konuşmalarla ilgili motifler* ele alınıp mukayese edildi.

Materyel Method: Günümüz Kars yöresi yaşayan âşıklarından Âşık Günay Yıldız'ın kaleme aldığı ÇMH, AMSSH ve YASSH hikayelerindeki motifler ve Yaralı Mahmut Hikayesindeki motifler, hikayelerin epizot sıralarına göre tespit edilerek ortak motifler ortaya konacaktır.

Hikayeler ve Motifleri

Çoban Mirzehan Hikâyesi

Epizot 1: Kahramanların Doğumları ve Aileleriyle İlgili Motifler

Çoban Mirzehan ile Eşi Nazlı'nın Aileleri ve Sosyal Durumları

Çobanlık (işler ve meslekler; cemiyet): Mirzehan'ın çobanlık yapması, Nazlı'nın bostana sebze ekmesi.

Evlilik: Nazlı ve Mirzehan'ın sevgi ve muhabbetle beraber olması.

Seyithan'ın Doğumu

Ağaç: Sakallı Pir Baba, “Yavrum hiç korkmana gerek yok, bu dağa Murat Dağı derler. Duası kabul olan kula Allah her şeyi verir.” Pir, Mirzehan'a “Dön arkana, bak. Ne var?” diye sorar. Arkasına döner ve dağ boyunca upuzun bir ağaç görür ve bu ağaca tutunarak aşağı iner.

Rüya (harikulade hadiseler) ve badelenme: Çoban Mirzehan bir rüya görür. Mirzehan rüyasında koyun güderken çok şiddetli yağmur yağmakta olup kuvvetli bir rüzgâr kendisini çok yüksek bir dağın tepesine atar. Çok korkunç, zindan gibi karanlık ve soğuk bir ortamda aksakallı nurani bir baba görünür.

Yardımcı derviş: Yardımcı derviş Sakallı pir babadır. Mirzehan'a “Yavrum hiç korkmana gerek yok, bu dağa Murat Dağı derler. Duası kabul olan kula Allah her şeyi verir.” der.

Evlilik motifinden hamile kalma ve doğum: Nazlı'nın hamile kalması ve doğurması.

Seyithan'ın Adının Konması

Harikulade hadise: Çoban Mirzehan kible tarafından gelen sesle oğluna Seyithan isminin verilmesini söyler.

Çocuklara ad verme: Mirzehan, ermişlerin mekânından gelen sesle oğluna Seyithan ismini koyar.

Seyithan'ın Kayboluşu

Şans ve kaderin değişmesi: Annesi Seyithan'ın babası ile koyun gütmeye gitmesine razı olmaz, endişelenir ve korktuğu başına gelir. Seyithan kaçırılır.

Tesadüfi karşılaşmalar ve yardımcıları: Tesadüfen karşılaştığı çoban arkadaşı kervanı söyleyerek Seyithan'ın bulunmasına yardımcı olur.

Epizot 2: Kahramanların Âşık Olmalarıyla İlgili Motifler

Seyithan'ın Gülüzar'a Âşık Olması ve Şiirle Annesine Söylemesi

Âşık olma (evlilik aşk motifi): Seyithan birlikte eğitim aldıkları tanınmış bir ailenin kızı medrese arkadaşı Gülüzar'a âşık olur. Her ikisi okul çıkışı kimsenin görmediği yerlerde gezip dolaşırlar.

İsteğin şiirle ifade edilmesi (tanıma imtihanı): Annesinin Seyithan'ın birisine âşık olup olmadığını öğrenmek için, Seyithan'a “Anlarım hani, bir sevda rüzgârı mı var yoksa sana da mı o rüzgârdan esti?” diye sorması ve bunun üzerine Seyithan'ın cevabı çalma bilme de sazı eline alıp bir dörtlükte, “Aklımı başımdan aldı bir güzel / Beni sevdasına saldı bir güzel.” diye belirtmesi.

Olağanüstü hadise (harikuladelik): Seyithan'ın çalma bilme de sazı göğsüne dayayıp arzusunu anasına sazla söylemesi.

Baba, ana ve oğul (cemiyet, aile motifi): Âşık Seyithan'ın sevda sarhoşluğunda nalbant dükkânına girdiğinde babası İbrahim ustanın bunu fark etmesi ve hanımına sorması. Anasının oğlunun âşık olup olmamasını sorması, bunu sorarken kendilerinin de o gençlik zamanlarını geçirdiklerini belirterek oğluna karşı anlayışlı davranması.

Seyithan ile Gülüzar'ın Aşkla Sarılmaları

Kötü yaşlı kadın (aldatma): Seyithan ile Gülüzar'ın buluşmalarını yaşlı bir kadın, Gülüzar'ın annesine söyler.

Hapsederek cezalandırma: Gülüzar'ın anası kızını, Seyithan'la buluşmasına ceza olsun diye, bir hafta ne okula ne de dışarıya bırakır.

Âşık olma (evlilik motifi): Gülüzar, Seyithan'a âşık olmuştur. Bu aşkı anasına şiirle “Düşürme gönlümü sen ahuzara” diyerek dile getirir. Anası bu aşkı, kara sevda diye tanımlar.

Aşk: Gülüzar'ın Seyithan'a “Sevda sarhoşuyam pirlere elinden.” diye şiirle cevap vermesi.

Bade içme: Gülüzar, yasemen zülüflerini sinesine basar ve Seyithan'a şöyle karşılık verir: “Aşkın badesini içip gelmişem.”

Aşk (sevgililerin kavuşmaları): Seyithan ile Gülüzar birbirlerine öyle sarıldılar ki, siyah sandal sarı tele, şeyda bülbül gonca güle (gonca güle tutkuyla sevdıyla bağlanan bülbül), melez gömlek kulaç kola, aç sarıçiçeğe, Çıldır çeçile, şöreyel lavaşa, Azeri boşbaşa, deve kangala, Terekeme hangele sarılan gibi sarıldılar.

Gülüzar'ın Şiirle Annesine Derdini Anlatması

Duyguların şiirle ifade edilmesi (tanıma imtihanı): Gülüzar'ın şiirle annesine duygularını anlatırken Seyithan için 'Melül müşkül yol gözleyen / Can içinde canı gördüm.' demesi.

Epizot 3: Kahramanın Oğlu Seyithan'ı Bulmak İçin Seyahate Çıkmasıyla İlgili Motifler

Çoban Mirzehan'ın Oğlunu Bulmaya Çalışması

Yardımcı yaşlı kadın: Çoban, Mirzehan ve Nazlı kendi aralarında anlaşarak Mirzehan'ın oğlunun bulunmasına karar verdiler. Mirzehan komşularından Senem Nene isminde yaşlı bir kadına yanında kalması için rica eder ve Senem Nene, Nazlı'nın yanında kalır.

Dini inanışlar: Mirzehan'ın karısı için Allah emaneti olarak bahsetmesi.

Yardımcı yaşlı adam: Hancı Kadir Baba'nın bir kervanın, yanlarında 7-8 yaşlarında bir çocukla Kamer şehrine gittiklerini söylemesi.

Epizot 4: Kahramanları Engelleyen Kişi ve Unsurlar

Seyithan'ın Haramiler Tarafından Kaçırılışı

Hile yoluyla aldatma: Haramiler deveye binmeyi oyun gibi gösterir ve Seyithan'ı kandırmak için yanında kaçırdıkları çocukları oyun oynayan çocuklar olarak gösterir.

Kaçırmalar: Haramiler Seyithan'ı kaçıtır.

Seyithan'ın Nalcı İbrahim'e Haramiler Tarafından Satılması

Akıllı davranışlar ve talihsizlikte teselli: Çocuk kaçırıldığını anlar ve haramilerden kurtulmak için Nalcı İbrahim'e satılmasına razı olur.

Şans ve kaderin değişmesi: Seyithan'ın kaçırılması ve bundan sonra babalık yapacak Nalcı İbrahim'e satılması.

Mirzehan'ın Âşık Bedirhan'la İmtihanı

İmtihan (atışma): Mirzehan bütün âşıkları yenen Âşık Bedirhan'ı yener.

Dua: Serdar Hanın Mirzehan'ın kendisinin onurunu kurtarması için Mirzehan'a "Oğlum yarın bu zorlu imtihan başlayacak, inşallah bizleri mahcup etmezsin, Allah yardımcın olsun, ben sana güveniyorum." demesi.

Kaybetmeler ve kazanmalar (kazanılan ve elde edilen akıl, bilgi): Karşılıklı atışmalarda Mirzehan kazanmış, Bedirhan kaybetmiştir.

Formalistlik sayılar: Eğer Mirzehan o âşığı yener ise kırk gün kırk gece davullar zurnalar çalacak.

Alçak gönüllülük (akıllı ve akılsız davranışlar): Âşık Bedirhan daha önceki âşıkları yendiğinde sazlarını almıştır. Mirzehan, Âşık Bedirhan'ı yener fakat Bedirhan'ın uzattığı sazı almaz ve bunun âşıklığın şanına yaraşmayan bir şey olduğunu söyler. Diğer âşıkların da sazlarını kendilerine vermesini ister. Mirzehan topladığı paraları da çalıp söyleyen âşıklar arasında eşit bir şekilde paylaşır.

Ziyafetler (adetler, cemiyet): Âşıklar devran edecek, kurbanlar kesilecek, yenilecek, içilecek, keyifle eğlenilecek.

Epizot 5: Kahramanlara Yardım Eden Kişilerle İlgili Motifler

Rıza Bey'in Bindığı Atın Ayağının Nallanması

Mükâfatlandırma, mükâfatlandırılmış işler: Rıza bey atını nallayan her kim olursa nalını alsın gelsin, eğer yapar ise istediği ne ise vereceğini ve ayrıca ağırlığı kadar da altın vereceğini (mücevher vererek mükâfatlandırma) duyurur.

Hüner imtihanı: Seyithan'ın, Rıza Bey'in atını hünerlerini gösterip nallayıp sevdiğine kavuşma planı.

Tellalların Acilen Beyin Kıratının Bir Nalı Çakılması Gerekir Duyurusu ve Seyithan'ın Umutlanması

Dua: Seyithan tellal yine gelsin diye dua ediyordu.

Şans ve kaderin değişmesi (şans ve kader): Bey'in atının nalını daha önceleri bir tek Arap usta çakmıştır. Bey, Arap ustaya haber gönderir ama Arap usta ölmüştür. Seyithan bu duruma sevinir ve kendisine umut doğduğunu düşünür.

Çoban Mirzehan Günler Sonra Kamer Şehrine Ayak Basması

Hak âşığı (hükümler ve kararlar; geleceğin tayini): Serdar Han ve ahali Mirzehan'ın Hak âşığı olduğunu kabul eder. Tufan Han, Mirzehan'ı çağırır. Elinde sazı ile hanın huzuruna gelerek selam verir. Han, Serdar Han bu mektupta “Senin değerli bir halk âşığı olduğunu yazıyor. Orada yüz elli âşığı yenen âşığı sen mat etmişsin.” der. Han, “Herkes haber verin, hanın sarayına çok güzel bir Hak âşığı gelmiş, âşıkseverler gelsin, dinlesinler.” diye emir verir. Herkesin dilinde, “Şehre Hak âşığı gelmiş, bu akşam dinleyeceğiz.” lafı vardır.

Mirzehan'ın Rıza Bey'in Zarfın İçine Koyduğu Muammayı Bilmesi

Muamma (imtihan): Mirzehan'ın muammayı bilmesi imtihan olarak karşımıza çıkmaktadır. Rıza bey, Hak âşığı kabul ettiği Mirzehan'ın muamma açabileceğini düşünerek atına nasıl nal ustası bulabileceğini muamma yazarak Han'a verir. Hanımı evde kendisine sorduğunda “Vallahi buldu, fakat o nal bir çocuğun elindedir.” diyerek cevap verir.

Bade içme ve pirlerin aynada muammayı göstermesi: Mirzehan topluluğa “kendisi için bade içiren erenler” diye seslenir.

Kerametler (geleceğin tayini): Mirzehan'ın Hak âşığı olduğu anlaşılır.

Yardımcı mukaddes adam: Erenler aynayı kurar, Pirlere muammayı gösterir.

Âşık Mirzehan'ın Tufan Han'a Niye Geldiğini Söylemesi

İsteğin şiirle ifade edilmesi (tanıma imtihanları): Mirzehan'ın Tufan Han'a haramilerin oğlunu kaçırdıkları ve Kamer şehrinde köle gibi sattıklarını şiirle söylemesi.

Harami (işler ve meslekler): Mirzehan haramilerden bezirgânlık yapan birkaç harami diye bahseder.

Çeşitli kaçırmalar (esirler ve kaçaklar): Haramilerin Seyithan'ı kaçırmaları.

Kahramanımız Seyithan'ın Gülüzar'a Ulaşması Mücadelesi

Yardımcı yaşlı kadın (şans ve kader) : Nene Mektubu Gülüzar'a verir.

Beceriklilik imtihanı: Seyithan Bey'in atının nalına çakabileceğine inanır ve bunun onun imtihanı olduğunu belirtir.

Vazifenin tayin edilmesi (cesaret imtihanı): Seyithan nalı çakmak zorunda olduğunu belirtir ve bu vazife için bir ay çalışır.

Rıza Beyin, Seyithan'a Dönerek, Babasıyla Beraber Gülüzar'ı İstemeye Gelmelerini Söylemesi

Anlaşmalar ve söz vermeler (geleceğin tayini): Bey, Seyithan nalı çakarsa ne isterse vereceğine söz verir. Seyithan “İsterseniz yazıp imzalayalım.” der.

Mükâfatlandırılmış işler (mükâfatlar ve cezalar): Nalın çakılması karşılığı mükâfat var.

Cezalandırılmış işler (mükâfatlar ve cezalar): Seyithan’ın Bey’den para yerine kızını istemesi üzerine Seyithan’ı ceza olarak bir yere kapatması.

Adetler (cemiyet): Beyin Seyithan’a haber verdiğiğinde babasıyla beraber Gülüzar’ı istemeye gelmelerini istemesi.

Nal ustası (işler ve meslekler, cemiyet): Seyithan’ın babasının nal ustası olması.

Hüner, beceriklilik imtihanı (aşk imtihanı): Aşkına kavuşmak için Seyithan, kıratın dört ayağını da öyle bir nalladı ki eskisinden daha güzel olmuştu.

Vazifenin yerine getirilmesi (cesaret imtihanlarının vazifeleri): Seyithan nallama vazifesini başarıyla yerine getirir.

Âşık Mirzehan’ın 11 Yıl Sonra Oğluna Kavuşması

Baba ve oğlu (aile, cemiyet): Baba oğul birbirlerine sarıldılar.

Asker (işler ve meslekler, cemiyet): Han, Seyithan’ı getirmeleri için iki askerini yollar.

Şans ve kaderin değişmesi (şans ve kaderin tabiatı): Mirzehan, 11 yıl dolaşıp bulamadığı oğlunu bulur.

İşaretle tanıma (tanıma imtihanları): Mirzehan’ın, Seyithan’ı anasının nişanı var diyerek tanınması.

Seyithan’ın İbrahim Ustaya Gerçek Babası Mirzehan’a Kavuşmasını Anlatması

Gurbete gidiş: Seyithan, babası Mirzehan’ın on bir yıl gurbette kaldığını söyler.

Şans ve kaderin değişmesi (kaderin ters dönmesi): Nalcı İbrahim çocuğu diye büyüttüğü sevdiği oğlu kabul ettiği Seyithan’ın beklemediği bir anda babası gelmiştir. Mirzehan, kaybolan çocuğunu 11 yıl aradıktan sonra bulmuştur, kader Mirzehan için ve İbrahim için değişmiştir.

Baştan geçeni anlatma (tanıma imtihanı): Seyithan’ın gerçek babası Mirzehan’ı gördüğünü onu büyüten babası Nalcı İbrahim’e anlatması.

Epizot 6: Sonuç ve Konuşmalarla İlgili Motifler

Gülüzar’ı Seyithan’a İstemeye Gitme

Gelenek (âdetler, cemiyet): Geleneklere göre yaşlı birisininin Gülüzar’ı Seyithan’a istemesi.

Söz vermeler ve anlaşmalar (geleceğin tayini): Bey’in kızı Gülüzar’ı istediklerinde “Ben söz vermişim.” demesi ve her iki ailenin Seyithan ile Gülüzar’ın nişanlanması konusunda anlaşması ve geleceklerini tayin etmeleri.

Nişanlanma (aşk, evlilik): Seyithan ile Gülüzar’ın nişanlanması.

İsteğin şiirle ifade edilmesi (tanıma imtihanları): Seyithan, babası İbrahim’in kızı istediğini, nişanlandığını gerçek babası Mirzehan’a söyleyerek ondan düğününe gelmesini ister.

Tanıma imtihanı: Seyithan’ın bunca yıl babasını zevki sefa sürmeden evlat hasretiyle çöllere Düşmesini Anlaması.

Damat Seyithan ile Gelin Gülüzar’ın Muratlarına Ermeleri

Düğün merasimi (Evlilik): Han, düğünü sarayında yapar. Han her şeyi en güzel şekilde hazırlar. Bir taraftan da Âşık Mirzehan çalıp söylüyordu. Zaman gelir, düğün sona erer, gelin ile damat doğruca İbrahim Usta'nın evine gider.

Kalıp sözler: At ayağı külünk olur, âşık dili yürük olur, tez vurur tez götürür menziline tez yetirir.

At (Hayvanların dostlukları): At ayağı külünk olur, âşık dili yürük olur. Ozanların piri Dede Korkut'un kitabında atla ilgili atasözleri yönünden o çağlarda at sevgisi ve ata duyulan ilgi belirtilmektedir.

Gurbete gidiş: Evlenen Seyithan ve Gülüzar'ın, Seyithan'ı doğuran annesi için Süzan ülkesinin Şafak şehrine gitmesi.

Seyithan'ın 11 Yıl Sonra Gerçek Annesi Nazlı ile Buluşması

Rüya (harikulade hadiseler): Nazlı'nın rüyasında bostanda bir ağaç ve iki dalında birer büyük elma görmesi. Nazlı, nenesini uyandırarak, "Nene kalk, çok güzel bir rüya gördüm, rüyamda bizim bostanda bir ağaç bitmişti, onun iki dalı vardı, her dalda da bir büyük elma, ben hemen gittim, o elmaları koparmaya, sen bırakmadın, sen hele zamanı var deyip bırakmadın." der. Nene rüyayı yorumlarken yakında iyi bir haber alacağını söyler.

Avcı Mustafa ile Şahnizer Sultan Hikâyesi

Epizot 1: Kahramanların Doğumları ve Aileleriyle İlgili Motifler

Avcı Mustafa ile Şahnizer Sultan'ın Aileleri ve Sosyal Durumları

Zengin adamlar (sosyal durumlar): Avcı Mustafa'nın babası zengin bir adamdır.

Şah (krallık ve asilzadelik, cemiyet). Şahnizer Sultan'ın babası bir şahıdır.

Çeşitli kardeşlikler (aile): Abdullah Ağa'nın yedi kız bir de oğlu vardır.

Avcılık (işler ve meslekler): Avlanmayı çok sevdiği için yörede Avcı Mustafa diye bilinir.

Epizot 2: Kahramanların Âşık Olmalarıyla İlgili Motifler

Avcı Mustafa ile Şahnizer'in İlk Karşılaşmaları

Ceylan (hayvan): Mustafa ceylanı yakalamaya çalışır.

Sevgililerin karşılaşmaları (aşk, evlilik): Mustafa ceylanı kovalarken ceylan kaçır ve birden bir güzeller sürüsü peydah oldu. Bu güzellerden biri olan ve çok değişik bir güzelliğe sahip Şahnizer Sultan ile karşılaşır.

İlk görüşte âşık olma (aşk, evlilik): Mustafa Şahnizer Sultan'ı görür ve ona ilk görüşte âşık olur.

Mustafa'nın Âşık Olduğunu Arkadaşlarına Şiirle Anlatması

Cin çarpması (harikulade yaratıklar, periler ve cinler): Mustafa, Şahnizer'in güzelliğinden bayılır. Ortada bayılmasını gerektiren başka husus bulmayan arkadaşları cin çarptı derler ve bunu annesine söylerler.

İsteğin şiirle ifade edilmesi (tanıma imtihanları): Mustafa'nın, Şahnizer'e âşık olduğunu şiirle söylemesi: "Saçlarını kement etti / Bir tuzak kurdu bana. / Yitirdim gönlümü Ceylan Dağında. / Gözleri kalbimi çaldı. / Sevdayı verdi bana. / Ben ceylanı avlar iken, o beni aldı gitti." diyerek anlatması.

Şahnizer Sultan'ın İsmi Bilmediği Âşık Olduğu Kişi İçin Hastalanıp Yatağa Düşmesi

Aşk hastalığı: Sevdadan daha birkaç ay geçmesine rağmen Şahnizer Sultan erimeye başlamıştı.

Epizot 3: Kahramanların Sevgililerini Bulmak İçin Seyahate Çıkmalarıyla İlgili Motifler

Avcı Mustafa'nın Şahnizer Sultan'ı Aramaya Çıkması

Gurbete gidiş dönüş (kaderin ters dönmesi): Mustafa, Şahnizer'i aramak için arkadaşları ile Ceylan Dağı'nın eteklerine gider.

Avcı Mustafa'nın Aşkı Şahnizer Sultan'ı Bulmak İçin Evden Ayrılması

Gurbete Gidiş (kaderin ters dönmesi): Mustafa'nın aşkı Şahnizer Sultan'ı bulmak için evden ayrılacağını anasına şiirle anlatır, ona 'Men gedirem gurbet ele ay ana.' der.

Akıllı adamlar (zeki insanlar ve hareketleri, zekilik): Anası durumu kocası Abdullah Ağa'ya söyler ve çok arif adam olan babası Mustafa'nın, arkadaşı Hasan'la gideceğini ve bir planı olduğunu öğrenir.

Ticaret yapma (işler ve meslekler): Mustafa ve Hasan avladıkları hayvan derilerini satıp ticaret yapacaklar.

Avcı Mustafa'nın Aşkı İçin Yollara Düşmesi

Gurbete gidiş (kaderin ters dönmesi): Avcı Mustafa'nın aşkı için çok sevdiği anası, babası ve çevresinden ayrılmayı göze alarak yolunu, izini bilmediği başka bir ülkeye gitmeye çalıştığı görülmektedir.

Avcı Mustafa'nın Kervanla Beraber Çok Zor Bir Geçitten Geçerken Haramilere Esir Düştüğünde Sazı İle Haramileri Dize Getirmesi

Harami (işler ve meslekler): Haramibaşı, ellerinizi yukarıya kaldırın dediğinde, Mustafa sazı ile ellerini yukarıya kaldırır.

Gurbet: Bir aydır gurbet eldeyiz.

Avcı Mustafa ve Arkadaşı Hasan'ın Şehre Ayak Basmaları

Tellal (işler ve meslekler): Tellalın "Ahmet Şah'ın kızı Şahnizer Sultan ağır hastadır, onu kurtaracak hekim aranıyor." demesi.

Kılık değiştirme (tebdil-i kıyafet şeklinde aldatma, aldatmalar): Mustafa, hekimlik elbisesini giyer, yüzüne sakal yapıştırır, eline de bir baston alarak Şahnizer'i görmek için saraya gider.

Mustafa'nın Şahnizer'i bulmak için dükkân kiralaması (akıllı davranışlar): Avcı Mustafa, asıl hedefi olan Şahnizer'e ulaşmak için kadınların yoğun ilgi göstereceği bir iş planlar.

Şahnizer 'in tellalları sokağa salması (hileler, aldatmalar): Şahnizer de babasının ona olan ilgisini bilir ve aşkından eridiğini babasına hasta olarak gösterir, Mustafa'nın şehre gelme ihtimalini düşünerek tellalları sokağa salmasını sağlar.

Epizot 4: Kahramanlara Yardım Eden Kişilerle İlgili Motifler

Avcı Mustafa'nın Piri Dervişle Karşılaşması ve Dervişin Türkü ile Cevap Vermesi

Piri Derviş (yardımcı derviş, yardımcıları, şans kader): Derviş, adının Piri Derviş olduğunu, işinin bu olduğunu söyler ve herkes şaşırır, tereddütle birbirine bakar.

Bade içme (aşk): Piri Derviş ‘Sana o badeyi veren kimdi?’ ‘Keramet Allah'ta dolu bendedir.’ diyerek Mustafa’ya bade içirdiğini belirtir.

Din: Piri Derviş’in “Keramet Allah’tan” demesi.

Piri Derviş’in Avcı Mustafa’nın Sevdiği Kız Şahnizer Sultan’ı Avcunun İçinde Göstermesi

Bade içme (aşk): Avcı Mustafa’yı Şahnizer Sultan’ın aşkına düşürüp Mustafa’ya bade içirme görevini Piri Derviş’in yaptığını görüyoruz.

Yardımcı Derviş: Piri derviş aynı zamanda Mustafa’nın sevgilisine kavuşması için yol göstericidir.

Yardımcı derviş (Piri Derviş): Piri Derviş’in, Avcı Mustafa’ya Şahnizer Sultan’ın da âşık olduğunu, aşkıyla yanıp tutuştuğunu avucuyla göstermesi ve bu aşkın tek taraflı olmadığını Mustafa’ya söylemesi. Aslında Şahnizer Sultanın Avcı Mustafa’ya aşkını da Piri Derviş sağlamış ve Şahnizer Sultan, Ceylan Dağlarında Avcı Mustafa’yı görünce âşık olmuştu. O günden bu güne sevda ateşiyle yanmaktaydı.

Ahmet Şah’ın Kızı Şahnizer Sultan’daki Değişiklikleri Fark Etmesi ve Bu Durumu Anlamak İçin Arkadaşı Güleser Cariye’den Yardım Alması

Aşk hastalığı (aşk, evlilik): Şahnizer Sultan aşktan dolayı günden güne zayıflıyor, soluyor, keyfi azalıyordu.

Yardımcı kadın (yardımcılar, şans ve kader): Şahnizer Sultan’ın babası, kızının sıkıntılarını fark eder ve bu durumu anlamak için kızının samimi olduğu Güleser Cariye ’den yardım ister.

Şahnizer Sultan’ın Rüyasını Güleser Cariye’ye Anlatması

Bade içme: Şiirde Şahnizer Sultan’ın “Şahnizer Sultanım, verdiler bade.” demesi.

Realist rüya (harikulade hadiseler): Şahnizer Sultan, Güleser’e, rüyasında kendilerine doğru bir kervan geldiğini söyler.

Rüyada Âşık olma (aşk, bade içerek Âşık olma): Şahnizer Sultan’ın görmediği aşkının hayalini koklayarak günlerini geçirdiği görülmektedir.

Şahnizer Sultan’ın Türkü Söyleyerek İyileşmesi

Harikuladelik: Gülezar’ın aslında âşık olmayan anası Melek Sultan, dertten dolayı âşık gibi söylemeye başlar.

Aşk: Gülezar’ın annesine aşkı tanımlarken “Ele sarhoş durup öldürme meni.” der.

İşaretle tanıma: “Kara tellerine kurban olaram.” demesinden kızının kara saçlı olduğu anlaşılır.

Ahmet Şah’ın Şahnizer Sultan’ı Mustafa’ya Vermeye Karar Vermesi

Bade içme: Mustafa Şahnizer’e âşık olduğunu bu aşkın badeyle gerçekleştiğini “Pir verdi badeyi içtim de geldim” ile Şah’a söyler.

Olağanüstü ayna (ayine-i devran, zaman aynası, harikuladelikler): Mustafa Şahnizer’e âşık olmasını ayine-i devranda gösterdiklerini ve âşık olduğunu söyler.

Taya Nenenin Şahnizer Sultan’ın Falına Bakması ve Falında Şahnizer Sultan İçin İki Kısmet Görmesi

Fala bakma (geleceğin tayini). Taya nenenin falda gördükleri aynen çıkmaktadır. Nene falda iki tane talibin olduğunu görür. Kısa bir zaman sonra Togan şahı, Şahnizer Sultan'ı oğluna ister.

Avcı Mustafa ile Şahnizer'in Buluşmaları

Hile ile kıyafet değiştirme (kılık değiştirme, aldatma): Mustafa, hekim kılığına girerek takma sakal takarak sevgilisinin yanına yalnız girmeyi başarır.

Aşk (sevgililerin kavuşmaları): Kahramanların birbirlerine kavuşmaları ve sarılma motifinin değişik tanımlamasını görmekteyiz. İki biribirlerine öyle sarıldılar ki, siyah sandal sarı tele, şeyda bülbül gonca güle (gonca güle tutkuyla sevdıyla bağlanan bülbül), melez gömlek kulaç kola, aç sarıçiçeğe, Çıldır çeçile, Şöreyel lavaşa, Azeri boşbaşa, deve kangala, Terekeme hangele sarılır gibi sarıldılar.

Kaşların yaya kipriklerin oka benzetilmesi (tanımlama): Sevgilisinin güzelliğini tanımlar.

Terzi (işler ve meslekler): Mustafa bir dükkân açar ve avladıkları deriden terzileriyle elbiseler hazırlar.

Zeki insanlar ve hareketler: Mustafa, Selvinaz'ın dükkâna gelmesini sağlamak için, ona büyü yapıldığını bunu çıkarmak için dişi kurt derisi yakalıklar ve yakaya ceylan gözü dikilmesi gerektiğini söyler. Bunu yapan yer olarak da kendi dükkânını tarif eder.

Epizot 5: Kahramanların Kavuşmalarına Engel Olan Kişilerle İlgili Motifler

Mustafa'nın Şahnizer ile Buluşmasını Gören Adam

Hain adam (alçaklar ve ihanet edenler, hile vasıtasıyla tehlikeli kazanç): Mustafa'nın Şahnizer ile buluşmasını gören bir adam, ödül olarak para alma beklentisiyle kızın babasına bu durumu söyler.

Hapsederek cezalandırma (cezalar): Şahnizer Sultan'ın babası ceza için Mustafa'yı zindana atar.

İsteğin şiirle ifade edilmesi (tanıma imtihanları): Şahnizer, babasına Mustafa'ya âşık olduğunu şu dizelerle söyler: "Gönlümün sultanı tutsak oldu. / Onun için sararmışam, solmuşam. / Derdimin dermanı tutsak oldu."

Epizot 6: Sonuç ve Konuşmalarla İlgili Motifler

Mustafa'nın Togan Şahı ile Ahmet Şah'ın Olduğu Ortamda Aşkını Dile Getirme Cesareti

Kılık değiştirme: Ahmet Şah'ın sadece bir kez gördüğü Mustafa değişik bir elbiseyle içeri girer. Mustafa sazi ile söyleyene kadar Ahmet Şah tarafından tanınmaz.

Cesaret imtihanı: Mustafa'nın sevdiği için Ahmet Han'ın ve Togan şahının olduğu ortama girer ve Şahnizer'i sevdiğini söyler.

Aşk (rüya âleminde aşk): Ahmet Şah'ın, Mustafa ile Şahnizer Sultan arasındaki aşkın sıradan bir aşk olmadığını, pirlar tarafından ayine -i devranda yani rüya âleminde birbirlerine âşık edildiklerini ve kaderlerinin yazılarını birleştirdiğini söylemesi.

Evlenme âdetleri (evlilik): Togan şahının oğlu ile Güleser Cariye evlenmek isterler. Togan şahı, Ahmet Şah'tan Allah'ın emri Peygamberin kavli ile Güleser'i oğluna ister.

Düğün merasimi (evlilik): Ahmet Şah, "Mustafa ile Şahnizer Sultan ve Togan şahının oğlu ile Güleser Cariye için şehirde kırk gün kırk gece düğün var." der.

Türk masallarının sonunda, genellikle iyiler ödüllendirilir. Kırk gün, kırk gece düğün yapılır.

Mustafa ve Şahnizer Sultan'ın Abdullah Bey ve Hanımı ile Karşılaşması

Gurbete gidiş: Şahnizer Sultan, ana ve babasından ayrılp Helen ülkesinin Güder şehrine gider.

Ziyafetler (âdetler, cemiyet): Kurbanlar kesilir, davullar zurnalar vurmaya başlar. Düğün başlar, açlar doyurulur, çıplaklar giydirilir, yetimler sevindirilir.

Düğün merasimi: Davullar zurnalar vurmaya başlar.

Yetim Abdullah ile Selvinaz Sultan Hikâyesi

Epizot 1: Kahramanların Doğumları ve Aileleriyle İlgili Motifler

Yetim Abdullah'ın Ailesi ve Sosyal Durumları

Evlilik: Abdullah'ın babası Hasan ve annesi Zehra severek evlenmişlerdir.

Çiftçi, çoban (işler ve meslekler): Geçimlerini çiftçilikle sağlarlar. Annesi Zehra çok fakir bir çobanın kızıdır.

Zengin, fakir (sosyal durumlar, cemiyet): Abdullah'ın babası varlıklı olmayan Hasan ve annesi çok fakir bir çobanın kızı olan Zehra'dır.

Kahramanınız Abdullah'ın Eğitimi

Medrese eğitimi (diğer sosyal kurumlar, cemiyet): Abdullah 7-8 yaşlarında medreseye gönderilir.

Abdullah'ın Anne ve Babasının Ölmesi ve Yetim Kalması

Ölüm: Evlerinin bir tarafı rüzgârda çökünce baba Hasan ile anne Zehra ölür.

Yardımcılar (şans ve kader): Köylüler kendi aralarında evi yeniden yaparlar.

Abdullah'ın Yetim Olarak Adlandırılması

Lakap takma (tanıma imtihanı): Köyde birkaç kişinin adı Abdullah'tır. Kahraman, anne ve babası öldüğü için Yetim Abdullah olarak çağrılır.

Epizot 2: Kahramanların Âşık Olmalarıyla İlgili Motifler

Abdullah'ın Rüyasında Pir Baba'yı Görmesi ve Pir Baba'nın Abdullah ile Selvinaz Sultan'ı Karşılaştırması

Rüya (harikuladelik): Rüyasında aksakallı nurani bir Pir Baba, "Benim bir vazifem var." deyip çantasından bir şişe çıkarır.

Pirin elinden bade içme (aşk): Vazifelendirilen Pir Baba, Abdullah'a bir bardak dolusu kadehi içirir. Pir Baba'nın Abdullah'a içirdiği aşk badesidir. Onu, kendisinin arayarak bulacağı bir kıza âşık eder. Aşk konulu hikâyelerde kahramanlara bade sunarak bir sevgiliye âşık eden ve şâirlik-saz çalma yeteneği kazandıran pîr, aynı zamanda onları yenilmezlik kuvvet ve kudretine kavuşturur. Bu nedenle anlatımda zor durumlarla karşılaşan kahramanın, şairliği ve yiğitliği sayesinde önüne çıkan her türlü engeli aşması, olağan bir durum olarak kabul edilir. (Aslan,2008, s. 179-180).

İmtihan (türkü söyleyerek vazifenin tayini ve yerine getirilmesi): Pir Baba, saz çalmayı bilmeyen Abdullah'a "Oğlum, bu kapı senin için bir imtihandır, bu kapının açılması için üç kıta türkü söyleyeceksin. Eğer türkün beğenilir ise kapı kendiliğinden açılacak." der.

Rüyada âşık olma: Pir Baba Abdullah'a rüyasında Selvinaz Sultan'ı gösterir. Pir Baba Abdullah'a senin badeli maşukundur, der.

Formalistik sayılar: Altı aylık bir yol, kırk cariye kız.

Tanımlama (güzel kadın tanımlaması): Selvinaz Sultan, ince belli, kalem kaşlı, sırma saçlı, ceylan bakışlı, mışmış kokulu, boy bir yetmiş, omuz genişliği doksana doksan, Allahu Teâlâ, Yusuf'u Zeliha'nın yirmi dört güzelliğinin hepsini taşıyan olarak tanımlar.

Hayvan: Abdullah arkadaşlarına "Sevgilimi aramam lazım." der ve "Gözü yaşlı bir ceylanım var benim." diyerek sevgilisini ceylana benzetir.

Selvinaz Sultan'ın Aşkını Türkü ile Dile Getirmesi

İsteğin şiirle ifade edilmesi: Selvinaz sultan, türkü ile bülbüle: "Yârimden bir haber var mı?" diye sorar.

Pir elinden dolu içme (aşk): Selvinaz Sultan "Pir elinden dolu içtim / içip sevdasına düştüm." der.

Epizot 3: Kahramanların Sevgilerini Bulmak İçin Seyahate Çıkmasıyla İlgili Motifler

Abdullah'ın Sevgilisini Bulmak İçin Seyahate Çıkması

Kıymetli sırların öğrenilmesi (şans ve kader): Abdullah nerden gelip nereye gittiğini öğrenmeye çalışan Ahmet Ağa ve cemaatine şöyle seslenir: "Ağam gel söyletme gizli sırrımı."

Pirler tarafından badelenmiş olmak: Ahmet Ağa, Abdullah'ın pirler tarafından badelenmiş olduğunu düşünür.

Abdullah'ın Ahmet Ağa'nın Sarayından Ayrılıp Sevgilisini Bulmaya Çıkması

Gurbete gidiş (kaderin ters dönmesi): Abdullah, âşık olduğu Selvinaz Sultan'ı bulmak için yola çıkar.

Yardımcı adam: Abdullah'ın sevdiğine kavuşması için, Ahmet Ağa hem parasıyla, hem hazırlattığı kervanla, hem de dostlarıyla yardım eder.

Yasla ilgili adetler (cemiyet): İbrahim Şah, bir çift haber güvercininin saraydan alınması üzerine, güvercinler bulununcaya kadar kara giyileceğini söyler.

Hayvan: Güvercin.

Epizot 4: Kahramanların Kavuşmasına Yardımcı Olanlarla İlgili Motifler

Kahramanımız Selvinaz'a Yardım Eden Kişiler

Sihir: Selvinaz yârini sevdanın sihrinde gördüğünü söyler.

Rüya: "Kaderin cilvesine bakın ki beni rüya âleminde buralara götürdü."

Yardımcı cariye: Gülenaz Cariye, Selvinaz Sultan'ın derdini anlamaya çalışır.

Selvinaz Sultan'ın Rüyası

Rüya (harikuladelik): Selvinaz Sultan rüyasında yârini görür.

Abdullah'ın İbrahim Şah'ın Güvercinlerinin Yerini Bilmesi İçin Allah'a Yalvarması

Dua (dini merasimler): Abdullah Allah'a şöyle dua eder: "Kün emriyle âlemleri yaratan, bana yardım eyle, sana sığındım."

Namaz (dini merasimler): Yetim Abdullah kalkıp abdestini alır, namazını kılar ve duasını ederek yatar.

Rüya: Rüyasında, bade içiren Hazreti Pir Baba yanına gelir.

Yardımcı Pir Baba (yardımcılar): Pir Baba, güvercinleri alarak bir yıldır bir mağarada saklayanın Deli Hayro olduğunu söyler.

İsteğin şiirle ifade edilmesi: Abdullah, İbrahim Şah'ın güvercinlerini çalan kişiyi, "Abdullah'im dua ettim Mevlâ'ya. / Kabul oldu derviş getti rüyaya. / Deli Hayro salmış bir mağaraya." diye seslenerek açığa çıkarır.

Abdullah'ın Sevgilisine Güvercinlerle Haber Vermesi

Güvercin (yardımcı hayvanların hizmetleri): Abdullah ve Selvinaz, Sultan İbrahim Şah'ın güvercinleri ile haberleşirler.

Abdullah'ın Selvinaz Sultanla Kavuşmasına İbrahim Şah'ın Yardım Etmesi

Gurbete gidiş: İbrahim Şah ve Abdullah kızı istemek için Seden ülkesine Kalemzer şehrine gider.

Yardımcı şah (yardımcılar, şans ve kader): İbrahim Şah, Abdullah ile beraber kızı istemeye gider.

Adetler: Kadir Şah, İbrahim Şah'ın bir âşık ile beraber gelmesini gelenek zanneder.

Epizot 5: Kahramanların Kavuşmalarına Engel Olanlarla İlgili Motifler

Abdullah'ın Zindana Atılması

Yasak (Şahın yasakları): Güvercinleri kaybolan Şah, eğlenceyi, türkü söylemeyi yasaklar, herkesin karalar giyinmesini ister.

Cezalandırma (zindan): Sabah Abdullah'ın kollarını bağlayarak doğruca zindana atarlar.

Rüyada aşk: Abdullah rüyasında âşık olduğunu, "Pirler ayine-i devranda âşık etti." diyerek açıklar.

Epizot 6: Sonuç ve Konuşmalarla İlgili Motifler

Selvinaz Sultan ve Abdullah'ın Kavuşmaları

Âşık olma (evlilik): Hacer Sultan, Abdullah'a "Sizleri böyle birbirinize âşık eden Allah'tır." der.

Aşk (sevgililerin kavuşması): Abdullah ve Selvinaz Sultan öyle sarıldılar ki siyah sandal sarı tele, şeyda bülbül gonca güle, nakışkar bezment kulaç kola, aç arı çiçeğe, Çıldır çeçele, Ardahan gayışa, Şöreyel lavaşa, Azeri bozbaşa, deve kangala, terekeme hangele sarılır gibi sarıldılar.

Düğün merasimi (evlilik): Abdullah ile Selvinaz Sultan'ın düğün merasimi başlamıştır.

Yaralı Mahmut Hikâyesi

Epizot 1: Kahramanların Doğumları ve Aileleriyle İlgili Motifler

Yaralı Mahmut Hikâyesinin 12 varyantı vardır. Bu varyantların üçünde Yaralı Mahmut'un babası İstanbullu Ali Bezirgân'dır. Mahmut'un babası zengin bir tüccardır. Bütün varyantlarda Mahmut, babasının ölümünden sonra fakir düşmüştür. Tecrübesizliğinden istifade eden dalkavuklar, Mahmut'un malını yiyip bitirmiştir. Mahmut'un Ahmet isminde hayırsız bir kardeşi vardır. Mahmut'un annesinin ismi Saadet hanımdır. Hikâyenin kız kahramanı Mahbub,

Gence hanı Ziyat Han'ın tek kızıdır. Çok güzeldir ve yiğittir. Mahbub, kendisini yenecek erkekle evlenmeye ahd etmiş yiğit bir pehlivan kızdır. (Aslan 1990,17-29)

Bezirgân (işler ve meslekler; cemiyet) : Yaralı Mahmut'un babası İstanbullu Ali Bezirgân'dır.

Zengin adamlar (sosyal durumlar): Mahmut'un babası zengin bir tüccardır.

Anlaşmalar ve söz vermeler (geleceğin tayini): Mahbub kendisini yenecek erkekle evlenmeye ahd etmiştir.

Mükâfatlandırılmış işler (mükâfatlar ve cezalar): Mahbub, kendisini yenecek erkekle mükâfat olarak evleneceğini söyler.

Kahramanların doğumu diğer halk hikâyelerinde olduğu gibi bir varlığın (Hızır, pir, derviş vb.) yardımıyla olmadığı için bu epizotta önemli bir motife rastlanmaz.

Mahmut çamçırak taşlarını getirmek için gurbete çıktığı zaman hikâye kahramanı özelliklerini kazanacaktır.

Mahbub, bütün varyantlarda padişah veya hanın tek evladıdır. Bu "tek evlat" motifi birçok halk hikâyesinde görülen "sterotip" motiftir. Kahramanlar umumiyle ailenin tek evladıdır.

Epizot 2: Kahramanların Âşık Olmalarıyla İlgili Motifler

Gence hanın güzel kızı, çamçırak taşlarını vermeye razı olmaz ve Mahmut'la savaşmaya karar verir. Arap (Arabüzengi) kıyafetlerini giyerek Mahmut'un askerlerinden birçoğunu öldürür. Sonra da Mahmut'la üç gün savaşır. Bütün varyantlarda mücadeleyi Mahmut kazanır. Hasminin başını keseceği sırada Arap, yüzündeki örtüyü açar ve çok güzel bir kız olduğu ortaya çıkar. Kızın güzelliğini gören Mahmut bayılır düşer. Mahmut kıza âşık olur. Mahbub, kendisini yenecek erkekle evlenmeye ahd ettiğini ve onunla evlenmek istediğini Mahmut'a söyler.

Kahramanların âşık olmaları çoğu halk hikâyelerinde görüldüğü gibi olağanüstü unsurlar aracılığıyla değil, birbirlerini bizzat görmeleriyle ortaya çıkar.

Halk hikâyelerinde kahramanın sevgilisini ararken erkek kıyafetinde (Arabüzengi) bir kızla karşılaşması, mücadelesi ve sonunda da kızın elde edilmesi motifi İndeks te F 565.2 numarada gösterilmiştir.

Kılık değiştirme (tebdil-i kıyafet şeklinde aldatma, aldatmalar): Mahbub, Arap (Arabüzengi) kıyafetlerini giyerek Mahmut ve askerleriyle savaşır.

Aşk: Mahbub yüzündeki örtüyü açar ve çok güzel bir kız olduğu ortaya çıkar. Kızın güzelliğini gören Mahmut bayılır düşer. Mahmut kıza âşık olur.

Epizot 3: Kahramanların Sevgililerini Bulmak İçin Seyahate Çıkmalarıyla İlgili Motifler

Bütün varyantlarda İstanbul padişahı bir saray yaptırır. İstanbul padişahı "Kahraman Padişah'tır." Bir varyantta Mahmut, halk sarayında "çamçırak" taşlarının eksik olduğunu padişaha söyler. Diğer bir varyantta Gence hanı Ziyat Han'ın sarayında olan çamçırak taşları çok beğenen Kahraman Padişah, İstanbul'a dönünce bu takıları elde etmek ister, tellallarla ahaliye haber salar. Mahmut bu göreve talip olur.

Mahmut, çamçırak getirmek için Gence'ye aksakallı ihtiyar bir dervişin yardımıyla gider.

Yaralı Mahmut hikâyesinin bütün varyantlarında karşımıza çıkan *çamçırak taşı* motiftir.

Seyahate çıkması Mahmut'un sevgilisi ile karşılaşmasını sağlayacaktır.

Gurbete gidiş, gurbetten dönüş (kaderin ters dönmesi): Seyahate çıkması Mahmut'un sevgilisi ile karşılaşmasını sağlayacaktır.

Epizot 4: Kahramanları Engelleyen Kişi ve Unsurlarla İlgili Motifler

Kara Vezir: Mahmut, başka biriyle nişanlı olan Mahbub'u alıp İstanbul'a götürdüktan sonra engeller ortaya çıkmaya başlar. Mahbub'un nişanlısı olan Kandeğer padişahının başveziri Kara Vezir'in tehdidi üzerine Gence hanı kızını Mahmut'a vermek istemez. Kara vezir çok kıskanç ve zalim birisidir. Sevgililerin kavuşmalarını istemez. (Aslan 1990,17-29)

Cadı: Bütün varyantlarda engellemenin bir şeklide cadının büyü veya sihir gücüyle olur. Bir varyantta uçarak İstanbul'a gider ve büyü yapar, 4 varyantta ceylan şekline girer ve Mahmut'u peşinden sürükleyerek bir ormana götürür. Yolunu şaşırarak, gitmesi gereken yere zamanında ulaşmasını engeller. Bu durum sevgililerin ayrılmasına neden olur. Bir varyantta cadı sihir gücüyle Mahmut'u geyik şekline sokar ve böylece kavuşmalarını engeller.

Mahmut'un kardeşi Ahmet: Bir varyantta, Ahmet, kardeşini ortadan kaldırarak kıza sahip olmak ister. Mahmut'u hile ile ava gönderir. Kıza kâğıt muska yaptırır. Sevgilileri düşman etmeyi başarır, ama kızı elde edemez.

Büyü: Mahbub büyüünün etkisiyle Mahmut'u kılıçla ağır bir şekilde yaralar. Hikâyenin kahramanı olan Mahmut'a "Yaralı" sıfatının burada sevgili tarafından yaralaması sonrası verildiği anlaşılmaktadır.

Gence hanı Ziyat Han: Kızın babası Ziyat Han, Kara Vezir'in etkisiyle kahramanların kavuşmalarına engel olur.

Padişah (cemiyet ile ilgili çeşitli motifler): Kandeğer padişahının başveziri Kara Vezir'in tehdidi üzerine Gence hanı kızını Mahmut'a vermek istemez.

Kralın vezirleri (cemiyet ile ilgili çeşitli motifler): Kara Vezir çok kıskanç ve zalim birisidir.

Sihir: Cadı sihir gücüyle Mahmut'u geyik şekline sokar ve böylece kavuşmalarını engeller.

Büyü: Cadı uçarak İstanbul'a gider ve büyü yapar, ceylan şekline girer ve Mahmut'u peşinden sürükleyerek bir ormana götürür. Mahbub, büyüünün etkisiyle Mahmut'u kılıçla ağır bir şekilde yaralar.

Cadı: Sevgililerin kavuşmalarını istemez. Engelleme cadının büyü veya sihir gücüyle olur.

Hain kardeş: Mahmut'un kardeşi Ahmet, kardeşini ortadan kaldırarak kıza sahip olmak ister. Mahmut'u hile ile ava gönderir.

Epizot 5: Kahramanlara Yardım Eden Kişilerle İlgili Motifler

Hızır: Gence yolculuğu sırasında Hızır ona yol gösterir ve Gence'ye varır.

İhtiyar derviş: Bir varyantta derviş Mahmut'a kılavuzluk eder.

Bezirgânbaşının büyük kızı Gülşah: Mahmut Gülşah'ın yardımıyla gerdek odasına girerek dolaba saklanır. Kara Vezir, Mahbub'tan bir kahve ister. Mahbub, kahveyi getirerek sol eliyle ikram eder. Kara Vezir, buna kızarak kahveyi yere döker. Bu sırada Mahmut dolaptan çıkar ve Kara Vezir'in başını keser.

Tartışmalar

Halk hikâyelerinde, sevgililerin kavuşmaları heyecanın yüksek olduğu ve yoğun duyguların yaşandığı yerdir. Bu hikâyelerde, dinleyicileri daha fazla duygulandırmak ve heyecanlandırmak için kalıplaşmış söz ve ifadeler kullanılır. Özellikle hikâye anlatıcıları Doğu Anadolu’da, bu sözleri süsleyerek sunarlar: ‘Sandal şana siyah tele, şeyda bülbül kızıl güle, melez gömlek kadd-i dala, nakışkâr pazıband kulaç kola, yeşilbaş ördek duru göle, gümüş kemer ince bele, aç arı çiçeğe, deve kangala, Azeri bozbaşa, Kars hamama, Ardahan kayışa, Şöregel lavaşa, Posof şinele, Çıldır çeçile, Terekeme hengele, Kürt ölüsü şivli beze, sarılır gibi kavuşup sarıldılar.’ Kalıp sözler daha uzun ve değişik manzum şekillerde halk hikâyeciliğinde yaygın olarak kullanılır. Kahramanları en kısa sürede uzak mesafelere vardırarak amacıyla söylenir. Her ne kadar Dede Korkut’ta olduğu gibi değişik durumlarda zamanı kısaltmak amacı söz konusu olsa da, aşağıdaki örnekte görüleceği gibi “at ayağı” sözü, “menzile yetirmek”, “derelerden sel gibi, tepelerden yel gibi”, “Bu şehirlerin arası üç aylık yol imiş” ve “Oldular vasıl” gibi yolculuk ve hareket bildiren kavramlarla birlikte kullanıldığı için, yolu-mesafeyi kısaltmak konusuna daha uygun düşmektedir. (Aslan, 2003, s. 143-144; Aslan, 2004, s. 311-326). ÇMH’de damat Seyithan ile gelin Gülüzar’ın muratlarına ermeleri kısmında “at ayağı külünk olur, âşık dili yürük olur, tez vurur tez götürür menziline tez yetirir.” İfadeleri birer kalıp sözdür.

Halk hikâyelerinde kadın kahramanlar türkülerini söylerken çoğu zaman saçlarının tellerini saz yaparak söyler:

Yirmi dört örük saçından,
Sırma zülflerin arasından,
Üç tel çekip bastı sinesine,
Geçti sözün hanesine,
Görelim ne söyler
Onun vekili biz ne diyelim,
Meclisimiz ne dinlesin...
“On iki yasemin örüklerinden birini ayırıp,
Sinesine bastı, bakalım ne dedi...(Aslan, 2004, s. 311-326)

ÇMH’de Gülüzar türkülerini söylerken “yasemen zülflerini bastı sinesine ve Seyithan’a karşılık verir.”

Stith Thompson’un motifleri arasında Hak âşığı motifi bulunmaması bu motifin Türk halk hikâyelerine özgü bir motif olmasındandır.

ÇMH’de Mirzehan, Rıza Bey’in zarfın İçine koyduğu muammayı bilmektedir. Muamma motifine YMH’de rastlanmamıştır. Muamma, âşık geleneğinde önemli bir konudur. Âşık geleneğinde muamma sorma ve muamma çözme iki usulde yapılır. Eski dönemlerde yapılan uygulamalarda köy odalarında, düğün meclislerinde ve kahvehanelerde, âşık tarafından canlı veya cansız bir varlığın adı yazılarak, ağzı mühürlü bir torba içerisinde herkesin görebileceği şekilde toplantı salonunun tavanına asılır. Toplantının sonunda muammayı çözecek âşık veya âşıklar sırayla söyledikleri deyişlerle torbada yazılı olan muammayı (varlığın adını) bulmaya, çözmeye çalışırlar. Muammayı çözen âşık, daha önce dinleyicilerden toplanan para ve armağanları alır (Aslan, 2008 s. 187- 188). ÇMH’de Rıza Bey, Hak âşığı kabul ettiği Mirzehan’a muamma olarak atına nasıl nal ustası bulabileceğini yazarak Han’a verir. Mirzehan muammanın atının nalı ile ilgili olduğunu ve atının nalını bir çocuğun nallayacağını söyler. Rıza Bey muammayı bulduğunu kabul eder, fakat çocuğun nallamayı yapabileceğini kabul etmez. Hanımına bunu söylediğinde hanımı, kızı ile görüşen Seyithan’ın nallamayı yapmaya çalışacağını bildiği için şaşırılmaz. Sonuçta Mirzehan muammayı bilir.

Kılık değiştirme motifini AMSSH ve YMH’de görmekteyiz. Hekim kılığına girerek Şahnizer’i görmektir. Hekimlik elbisesini giyer, yüzüne sakal yapıstırıp eline de bir baston

alarak saraya gider. Yaralı Mahmut Hikâyesi'nde Mahbub, Arap (Arabüzengi) kıyafetlerini giyerek Mahmut ve askerleriyle savaşır. Mahmut, Eşikağası'nın yardımıyla kıyafet değiştirerek Mahbub'un düğününe gider. Kara Vezir'in huzurunda türkü söyler. Kılık değiştirme motifi, başta halk hikâyeleri olmak üzere çeşitli edebi ürünlerde görülmektedir. Kılık değiştirme motifi örnekleri ve stereo tipleri, birbirini tamamlayan motifler zinciri ile bir karmaşık teşkil eden iki türde gelişmektedir: Birinci kılık değiştirme motifinde erkek kahraman kıyafet değiştirerek sevgilisinin düğününe son günde yetişir. Stith Thompson'un Motif İndeks'inde K 1837 numarada gösterilen bu motif, bazı hikâyelerde, kahramanın ozan kıyafetinde saz çalıp türkü söyleyerek kendisini tanıtmayı motifi ile bir zincir teşkil eder. İkinci kılık değiştirme motifinde bazı hikâyelerde kahramanların derviş kıyafetine girdiğini görüyoruz. Kahramanların konu içerisinde bu şekilde tebdil-i kıyafet olmalarındaki amaç, rakipleri tarafından tanınmadan saraylara ve düğünlere rahatça girerek, olayları ve gelişmeleri daha rahat görüp, dost düşmanı iyi seçerek ona göre hareket etmeleridir. Bizim hikâyede, saraydakilerin kendisini tanımaları ve ailesi tarafından hasta kabul edilen kızlarını tedavi eden birisi olmak için Mustafa, sakal takarak elinde bastonu ile doktor kılığına girerek Selvinaz'ın yanına girmeyi başarır. Halk hikâyelerinde yaygın olarak kullanılan "kıyafet değiştirme" motif zinciri konunun önemli bir epizotunu oluşturur (Aslan, 2001, s. 1-10). Yaralı Mahmut Hikâyesi'nde, sevgililerin kavuşmaları epizotuna bağlı olan "kıyafet değiştirerek sevgilisinin düğününe gitme" motifi varyantların hepsinde ortaktır.

Çoban Mirzehan Hikâyesi'nde Seyithan, AMSSH'de Avcı Mustafa ve YASSH'de Yetim Abdullah tek evlattır. YMH'de Mahbub padişah veya hanın tek evladıdır. "Tek evlat" motifi birçok halk hikâyesinde görülen "*steorotip*" motiftir. Kahramanlar umumiyle ailenin tek evladıdır.

Mahmut, çamçırak getirmek için Gence'ye aksakallı ihtiyar bir dervişin yardımıyla gider. ÇMH'de Sakallı pir baba Mirzehan'a, "Yavrum hiç korkmama gerek yok, bu dağa Murat Dağı derler. Duası kabul olan kula Allah her şeyi verir." diyerek yardım eder. AMSSH'de Piri Derviş "Sana o badeyi veren kimidi?", "Keramet Allah'ta dolu bendedir." diyerek Mustafa'ya bade içirdiğini belirtir. Avcı Mustafa'yı Şahnizer Sultan'ın aşkına düşürüp bade içirme görevini Piri Derviş'in yaptığını görmekteyiz. Piri Derviş'in Mustafa'nın sevdiği kız Şahnizer Sultan'ı avcunun içinde göstermesine rastlamaktayız. Dede Korkut'tan itibaren birçok halk hikâyesinde karşımıza çıkan ve kahramanların en büyük yardımcısı olan Hızır, derviş, pir vb. motifi Stith Thompson'un İndeksinde N. 844 numarada gösterilmiştir.

Yaralı Mahmut Hikâyesi'nde, kahramanların âşık olma motifi Mahmut'un Mahbub'u görüp ona âşık olması ve düşüp bayılması şeklinde tezahür eder.. Halk hikâyelerinde sık görülen "pir elinden bade içme" veya "rüyada görüp âşık olma" motifi yaralı Mahmut Hikâyesi'nde yoktur. Çoban Mirzehan Hikâyesi'nde Piri Derviş "Sana o badeyi veren kimidi?", "Keramet Allah'ta dolu bendedir." diyerek Mirzehan'a bade içirdiğini belirtir. YASSH'de vazifelendirilen Pir Baba, Abdullah'a dolu kadehi içirir. Pir Baba, Abdullah'a aşk badesi içirir ve onu kendisinin arayarak bulacağı bir kıza âşık eder. Avcı Mustafa ile Şahnizer Sultan Hikâyesi'nde Avcı Mustafa'yı Şahnizer Sultan'ın aşkına düşürüp ona bade içirme görevini Piri Derviş'in yaptığını görmekteyiz. YMH'de aşk, kahramanların tesadüfen karşılaşmaları neticesinde doğmuştur. Buradaki. "görür görmez âşık olma ve düşüp bayılma" motifi, İndekste T.42,1 numarada gösterilmiştir. Eski ve yeni zamanlarda yaşayan âşıkların çoğunun bir rüya görme, pir elinden bade içme öyküsü vardır. Badeli âşıkların ilham kaynaklarının İlahi olduğuna inanılır ve bunlara Hak âşığı denir. Birinci sınıf usta âşık olan Hak âşıklarının toplumda, halk arasında saygın bir yeri vardır. Bu nedenle ikinci sınıf âşık durumunda olmak istemeyen âşıklar kendilerine bir bade içme öyküsü hazırlarlar. Bade içmede âşık kendisini, resmini veya aynada gördüğü ve adını öğrendiği erişilmesi güç bir sevgiliye âşık olur. Burada Mirzehan, bade içtiğini hem sözle hem de pirlere aynada kendisine gerçekleri gösterdiklerini

belirterek bildirir. Böylece ilham kaynaklarının ilahi güçler olduğunu anlatır. Âşık edebiyatında bade içme; rüya, bade ve pir motif kompleksi içerisinde aşamalı olarak gelişen, ilahi düşüncelerle yetenek kazanma olarak karşımıza çıkar. Bade içme motifi, âşıklığa geçişin başlangıç noktası olarak görülüp âşığın yaşamında önemli bir olgudur. İslami inanç ve kurumların topluma hâkim olmasıyla dini görevlerini ve toplumdaki itibarlarını kaybeden ozanlar, kendilerinin de manevi bir güce sahip olduklarını ve ilham kaynaklarının ilahi güçler olduğunu belirtmek ve kanıtlamak amacıyla rüya görme ve bade içme motifini işlemeye başlamışlardır. Rüyasında veya gaflet anında pirlar, dervişler, erenler meclisinde değişik ritüellerle aşk (pir) badesi sunulan genç, saz çalma ve türkü söyleme yeteneği kazanır (Aslan,2008, s. 179-180). Mirzehan pir babayı gördükten sonra türkü söylemeye başlamıştır.

Mahmut kıyafet değiştirerek sevgilisinin düğününe gider. Türkü söyleyerek kendisini tanıtır. Kahramanın türkü söyleyerek kendisini tanıtırma motifi, Stith Thompson 'in Index'inde T. 102 numaradadır.

Halk hikâyelerinden Şah İsmail ve Gülûzar Hikâyesi'nde de Şah İsmail, Gülûzar'ı görünce âşık olur ve kendinden geçer. (Fischer, 1929) Bu motif aynı zamanda sevgililere doğmaca şiir söyleme yeteneği kazandırır. Bu, yalnız Türk halk hikâyelerine özgü bir durumdur. Halk hikâyelerimizde kahramanlar çeşitli şekillerde âşık olduktan sonra söze başlarlar. Yaralı Mahmut Hikâyesi'nin İğdir varyantında Mahmut, âşık olmadan önce şiir söylemeye başlar. Çamçırak taşlarını almak için ülkesinden ayrılırken, annesiyle karşılıklı şiir söylerler ve annesine şiirle veda eder. Bu motif "âşık olma" motif zincirinin bir halkasını oluşturur. Sevgililer karşılaştıkları zaman, duygularını dizelerle anlatırlar. Sevginin bu şekilde şiirle belirtilmesi motifi, Index'te T. 102 numarada gösterilmiştir. Türkü söyleme ve karşılıklı deyişme motifi Dede Korkut'tan itibaren hemen hemen bütün halk hikâyelerimizde mevcuttur. Bamsi Beyrek nişanlısı Banu Çiçek'le deyişir. (Gökyay, 1973) Asuman ile Zeycan, (Spies, 1923) Elif ile Mahmut, (Fischdick, 1958) Şah İsmail (Fischer, 1929), Kerem ile Aslı (Elçin, 1949), Tahir ile Zühre (Türkmen, 1974), Emrah ile Selvihan (Bali, 1973) hikâyelerinde bu motifin en güzel örneklerine rastlanır. Halk hikâyelerimizdeki bu şiir söyleme motifi, Orta Asya Kazak Kırgız hikâye ve efsanelerinde de vardır. Radloff'un tespit ettiği Kırgız halk edebiyatı metinleri arasında bu tür manzum deyişmelere rastlanır (Spies, 1941).

Halk hikâyelerinde sevgililerin kavuşmasını engelleyen tiplerin başında cadı ve sihirbaz gelir. Yaralı Mahmut Hikâyesi'nde Gence padişahı bir cadı buldurarak, ondan Mahbub'u geri getirmesini ister. Cadı "küp"üne binerek İstanbul'a iner. Küpe binerek inen cadı motifi, İndeks'te G. 244. 4 numarada kayıtlıdır.

Kahramanın sevgilisinin başkasıyla evlendirilmek istenmesi, halk hikâyelerimizde çok sık görülen bir motiftir. Mahbub, cadı vasıtasıyla babasının yanına getirilince Kandehar'da Kara Vezir'le evlendirmek isterler. AMSSH'de Taya Nene'nin falda gördükleri aynen çıkmaktadır. Nene, falda iki talibin olduğunu görür. Kısa bir zaman sonra Togan şahı, Şahnizer Sultan'ı oğluna ister.

Halk hikâyelerinde, kahramanlara yardım eden iyiliksever kişiler vardır. Yaralı Mahmut Hikâyesi'nde Karaman dağında Mahmut'u yaralı hâlde bulan ve tedavi ettiren Bezirgânbaşı ve onun kızı Gülşen yardımseverdir. Mahbub'un başcariyesi olan Gülşen, sevgililerin kavuşmasında büyük rol oynar. Çoban Mirzehan Hikâyesi'nde tesadüfen karşılaştığı çoban arkadaşı, kervanı söyleyerek Seyithan'ın bulunmasına yardımcı olur. Çoban Mirzehan ve Nazlı kendi aralarında anlaşarak Mirzehan'ın oğlunu arayıp bulmasına karar verdiklerinde Mirzehan komşularından Senem Nene isminde yaşlı bir kadına Nazlı'nın yanında kalması için rica eder ve Senem Nene, Nazlı'nın yanında kalır. YASSH'de Gülenaz Cariye Selvinaz Sultan'ın derdini anlamaya çalışır.

Mahmut sevgilisi ile Kandehar'dan dönerken yolda kırk harami ile karşılaşır ve onları yener. ÇMH'de haramiler, Seyithan'ı kandırmak için yanında kaçırdıkları ve deveye bindirdikleri çocukları oyun oynayan çocuklar olarak gösterir. AMSSH'de Mustafa, kervanla beraber çok zor bir geçitten geçerken haramilere esir düştüğünde sazı ile onları dize getirir. Harami motifi, Indeks'te P. 475 numara ile gösterilmiştir.

Hikâyenin sonucunu teşkil eden "düğün-sonuç" epizotuna bağlı iki motif vardır. Birincisi "evliliğe hazırlık", ikincisi "düğün" motifidir. Indeks'te T. 367 numarada verilmiş olan "evliliğe hazırlık", kahramanların düğününü hazırlayıcı niteliktedir. Kırk gün kırk gece düğün motifi, Indeks'te Z. 71, 12 numarada gösterilmiştir. İstanbul padişahı, kırk gün kırk gece düğün şenlik yaptırarak Mahmut ile Mahbub'u evlendirir. Düğün motifi, Indeks'te T. 136,3 numarada gösterilmiştir. Bu motif, "mutlu son" 'la biten tüm hikâyelerde mevcut ortak bir motiftir.

Yaralı Mahmut Hikâyesi'nde ve AMSSH'de kırk gün kırk gece düğün yapılır. ÇMH'de damat Seyithan ile gelin Gülüzar'ın düğünleri yapılır ve muratlarına ererler. YASSH'de Abdullah ile Selvinaz Sultan'ın düğün merasimi vardır.

Sonuç

ÇMH, AMSSH, YASSH ve YMH'yi epizot ve motif olarak incelediğimiz bu çalışmada, evlilik, âşık olma, rüya ve rüyada aşk, bade, yaşlı kadın ve adam, dua, şiirle anlatım, baba, ana, oğul, hapsetme, gurbete gitme, ad verme, hızır (pir), Hak âşığı, kılık değiştirme ve muamma motiflerine rastlamaktayız. Karşılaştırmaya çalıştığımız motiflerin birçoğunun, masal, efsane, destan ve hikâyelerde aynen ya da çok küçük farklılıklarla tekrar edildiği görülür.

Kaynakça

- Arda, S. Z C. (1970). Edebiyatta Motif Araştırmaları. *Hareket Mecmuası*, Temmuz, 55:20.
- Aslan, E. (2001). Halk Hikâyelerinde İmtihan Motifi Kompleksi, *Milli Folklor*, 7 (51), 5-15.
- Aslan, E. (2003). *Halk Bilimi Araştırmaları I*, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Aslan, E. (2004) *Türk Halk Hikayeciliğinde kullanılan kalıp Söz grupları ve manzum tasvirler* Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Milli eğitim Dergisi 164;311-326
- Aslan, E. (2008). Türk Halk Edebiyatı, *Maya Akademi Yayınları Ankara*.
- Aslan, E. (1990). *Halk hikâyelerini inceleme yöntemleri : Yaralı Mahmut hikâyesi üzerinde bir inceleme*. Diyarbakır
- Bali, M. (1973). Erciyesli Emrah ile Selvihan Hikâyesi. Varyantların tespiti ve halk hikayeciliği bakımından önemi. Ankara.
- Elçin, Ş. (1949). Kerem ile Aslı hikayesi, Milli Eğitim bas. Ankara.
- Fischdick, E. (1958). *Das Turkische Volksbuch "Elif und Mahmut"*. Ein Beitrag Zur Vergleichenden Marchenkunde, Walldorf- Hessen.
- Fischer, H. August, (1929). Schah Ismail Und Gülüzar, Ein turkischer Volksroman, (Türk Bibl. Bd. XXVI, hrsg.) Leipzig.
- Gökşen, C. (2012). *Sana mı Kalmış Âşık Günay Yıldız Hayatı-Sanatı-Şiirleri- Atışmaları*, Ankara: Akademisyen.
- Gökyay, O Şaik. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul.
- Spies, O. (1923). *Esman and Zeydehan*, Antropos, C 18-20, ss 804-818, Wien.
- Spies, O. (1941). *Türkische Volksbücher*, Leipzig, 1929. (Türk Halk kitapları, çeviren Behçet Gönül Necatigil) İstanbul.
- Terence Patrick Murphy. 2015. *From Veselovskian Motif to Proppian Function : The Fairytale and Plot Structure*. Palgrave Macmillan UK, p 29-33. DOI 10.1057/9781137547088 4.
- Thompson S. (1955). *Motif Index of Folk Literature*, 6 cilt, Bloomington-Indiana.
- Tomachevsky, B. (1965). *Thematique*, Fransızcaya tercüme edip yayınlayan T. Todorov, Theorie de la Literature. Seuil, ss. 268-269.
- Türkmen, F. 1974). *Tahir ile Zühre hikayesi üzerinde mukayeseli bir araştırma* Ankara.

Yağmur, S.K. (2016). *Aşık Günay Yıldız'ın Hikayelerinin Epizot ve Motiflerinin İncelenmesi*. (Basılmamış Doktora Tezi) Ahi Evran Üniversitesi. Kırşehir.

Çocuktaki Bahçe'nin "Flora ve Fauna"sı: Çocukluktan Yaşlılığa Bir Canlılık Estetiği

"Flora and Fauna" of *Çocuktaki Bahçe*: An Aesthetics of Vitality from Childhood to Old Age

Hivren DEMİR ATAY*

Öz

Bu yazı, Türk edebiyatında öyküleriyle öne çıkan Feyyaz Kayacan'ın tek romanı *Çocuktaki Bahçe*'yi yazarın Sürrealizmle ilişkisi çerçevesinde ele almaktadır. Çok dilli bir edebî üretim sergileyen Kayacan, Avrupa'da Sürrealizmin doğduğu ve etkili olduğu bir dönemde Londra Sürrealistleri adı verilen grubun içinde yer almıştır. *Çocuktaki Bahçe*, özellikle çocukluk izleği ekseninde, Kayacan'ın Sürrealizmle ilişkisine dair kimi ipuçları sunmaktadır. Bu yazı da söz konusu ipuçlarının izini sürmek amacıyla, André Breton'un çocukluğa atfettiği anlamı, Rob Jackaman'ın Breton'dan hareketle yaptığı "sürrealist ruh hâli" tanımını ve Herbert Read'in *The Green Child* başlıklı romanının çocukluğu ele alma tarzını yorumlamaktadır. Yazı, romanın çocuk karakteri Feyzi'nin içinde yeşeren bahçeyle *Çocuktaki Bahçe*'nin dallanıp budaklanan, farklı türleri harmanlayan, modern romanla geleneksel edebiyatı buluşturan tarzı arasında bir analogi kurarak, tartışmayı estetik bir alana taşımakta, Kayacan'ın sunduğu canlılık estetiğinin romanın sürrealist ruh hâline katkılarını tartışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sürrealizm, çocukluk, yaşlılık, fantezi, canlılık

Abstract

This article examines Feyyaz Kayacan's *Çocuktaki Bahçe* (*The Garden in the Child*) in relation to his connection with Surrealism. *Çocuktaki Bahçe* is the only novel of Kayacan, who is known fundamentally with his short stories in Turkish literature. Kayacan, a multilingual writer, participated in the activities of the London Surrealist Group at a time when Surrealism rose and became influential in Europe. *Çocuktaki Bahçe* presents some clues with regard to Kayacan's relationship with Surrealism especially in the context of childhood. For the purpose of tracing these clues, this article interprets the meaning that André Breton attributes to childhood, Rob Jackaman's description of the "surrealist state of mind," a concept that draws on Breton, and Herbert Read's treatment of childhood in *The Green Child*. The article carries the discussion to an aesthetic realm by building an analogy between the garden that blossoms within Feyzi, who is the child character of the novel, and the style of *Çocuktaki Bahçe*, which, similar to Feyzi's garden, branches out, blends various genres, and brings together the modern novel and traditional literature. Through this analogy, the article aims to discuss the contribution of Kayacan's aesthetics of vitality to the novel's surrealist state of mind.

Keywords: Surrealism, childhood, old age, fantasy, vitality

Feyyaz Kayacan'ın 1982 yılında yayımlanan *Çocuktaki Bahçe* başlıklı romanı, gerçekçi bir zeminde sunulan yaşam kesitlerini fantastik olay ve durumlarla buluştururken, gerçekliğin tek bir düzlemde algılanabileceği fikrini de sorunsallaştırır. Roman, her geçen gün ölüme yaklaştığını düşünen yaşlı anlatıcının baskı altında geçen çocukluk günlerini anlatma arzusunu dile getirmesiyle başlar. Bu yönüyle bir geçmişe dönüş anlatısıdır. Ancak her cümlesiyle masal, şiir, bilmece, oyun, mizah, ironi ya da parodinin alanına girip çıkarak ilerleyen metnin büyümlü dil ve anlatımı olay örgüsünün önüne geçer. *Çocuktaki Bahçe*'nin analitik bir çözümlemeyi zorlaştıran bu özelliğini, Türk edebiyatında özellikle öyküleriyle tanınan ve 1950 kuşağı öykücülerinin öncü yazarlarından biri olarak görülen Kayacan'ın öykülerinde de bulmak mümkündür. Kayacan külliyyatının tek romanı olan *Çocuktaki Bahçe*'nin özgün tarafı ise çocukluk ve yaşlılık izleklerini "sürrealist bir ruh hâli"nin yansımaları olarak temsil ederken, yazarın sürrealizmle ilişkisini açımlayacak önemli ipuçları sunmasıdır.

* Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, hivren@mersin.edu.tr

“Sürrealist ruh hâli”, André Breton’un 1924 tarihli sürrealizm manifestosundan hareketle Jackaman (1989) tarafından tanımlanan bir kavramdır. Breton, Sürrealizmin “kelimesine” bağlı kalanlarla onun “ruhuna” sahip olanları ayırır (Breton, 2010b, 202). Jackaman’e göre, Breton’un Sürrealizmin “kelimesiyle” kastettiği şey, liderler, öğrenciler, manifestolar ve ortak yayınlar gibi araçlarla ortaya konan ilkelerdir. Sürrealizmin ruhu ise özgürleşme ve bağımsızlaşma hedefleriyle beslenir (Jackaman, 1989, s. 5). Bir düzeyde bunlar, sol siyasetin benimsenmesiyle elde edilecek hedeflerken, daha genel düzeyde bireyin gündelik hayat içindeki sınırlamalardan kurtuluşunu ima eder (s. 5).ⁱ “Sürrealist ruh hâli”, özgürleşme ve bağımsızlaşma mücadelesini Sürrealizmin ilkelerinin ayrılmaz bir parçası olarak görme durumuna karşılık gelir. Bu yazı, Kayacan’ın romanının temel mekânlarından biri olan “bahçe”nin sunduğu canlılık estetiğinden hareketle, çocukluk ve yaşlılık izleklerinin söz konusu “sürrealist ruh hâli”ni nasıl yansıttığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece, Türk edebiyatından yoğun bir biçimde beslenirken Avrupa edebiyatının önemli yazar ve yapıtlarını takip eden ve İngiliz Sürrealistleriyle doğrudan temaslar kuran Kayacan’ın romanında bu etkileşimlerin izi sürülecektir. Bu amaçla, öncelikle yazarın çok dilli edebî üretimine ve Sürrealizmle ilişkisine dair eleştirel değerlendirmeler ele alınacaktır. Ardından *Çocuktaki Bahçe*’nin ortaya koyduğu canlılık estetiği tartışılacaktır. Yazının son bölümünde ise romandaki beden, tıp, yaşam, hastalık, ölüm gibi temalar, ikinci bölümdeki tartışmalar ekseninde yorumlanacaktır.

Sonuç olarak yazı, *Çocuktaki Bahçe*’nin insanla sınırlı kalmayan, bitki ve hayvanları da anlatıma dahil eden dokusunun, İngiliz Sürrealist şair ve yazar Herbert Read’in Paul Klee’nin sanatı için yaptığı tasvirde ilhamla yorumlanabileceğini öne sürmektedir. Read, Klee’nin sanatını “kendi florası ve faunası, kendi perspektifi ve mantığı olan bir dünya” olarak tanımlarken (alıntılanan Wasson, 1962, s. 651), sürrealist sanatın aklın denetimine boyun eğmeden, verili dil, anlam ve mantık dizgelerini sorunsallaştıran yaklaşımını özetler. Bu yazının amacı da *Çocuktaki Bahçe*’nin kendi “flora ve faunası” olduğunu ve bunun “sürrealist bir ruh hâli”ni yansıttığını göstermektir.

Feyyaz Kayacan (Fergar) ve Sürrealizm

1919’da İstanbul’da doğan ve 1993’te Londra’da ölen Kayacan, çok dilli bir edebî üretim sergilemiş, Türkçe, Fransızca ve İngilizce eserler vermiştir. Lise eğitimini Saint-Joseph’te tamamlayan yazarın henüz lise yıllarındayken Fransızca kaleme aldığı ilk şiir kitabı *Les Gammes Insolites* başlığını taşır. 1938’de üniversite eğitimi için gittiği Paris’ten Almanların işgal tehdidi nedeniyle ayrılan ve eğitimini İngiltere’de sürdüren Kayacan, ikinci şiir kitabını 1943’te *Gestes à la Mer* başlığıyla yine Fransızca olarak yayımlar. Bu süreçte Paris’te André Breton’la tanışmış, Londra’daki sürrealistlerle yakın temaslar kurmuştur. Avrupa’da daha çok Fergar soyadıyla bilinir. *Fulcrum* ve *Dint* adlı kısa ömürlü iki sürrealist şiir dergisinin çıkarılmasına önyak olur (Perman, 2007, s. 8-9). Bir yandan Avrupa’daki sanat ve edebiyat akımlarıyla ilgilenirken, diğer yandan coğrafi uzaklık onu Türkçeye ve Türk edebiyatına yaklaştırmıştır. Türkçe şiirlerini *Kaşık Havası* (1976) ve *Benim Örümceğim Başka* (1982) başlıklı kitaplarda toplar. İngilizce şiirleri ise *A Talent for Shrouds* başlığıyla 1991’de yayımlanır. Kayacan’ı Türk edebiyatı tarihinde önemli bir konuma yerleştiren öyküleri, *Şişedeki Adam* (1957), *Siğınak Hikâyeleri* (1962), *Cehennemde Bir Yusuf* (1964), *Gibiciler* (1967), *Hiçoğlunun Serüvenleri* (1969) ve *Bir Deli Değilin Defterleri* (1987) başlıklarıyla okurla buluşmuştur. Dört oyundan oluşan *Mutlu Azınlık*’ın (1968) yanında *Modern Turkish Poetry* (1992) başlıklı bir antolojisi de bulunan yazarın ölümünden sonra da İngilizce şiirlerden oluşan bir seçki *The Dark is Bright Enough* (1993) başlığıyla yayımlanmıştır (İlhan, 2011, s. 906; Perman, 2007, s. 9-10). Bu çok dilli külliyyatın tek romanı, yazarın Türkçe kaleme aldığı *Çocuktaki Bahçe*’dir.ⁱⁱ

Kayacan, Paris'te André Breton'la karşılaşmasını ve Londra'daki Sürrealist grupla ilişkisini anlatırken durumunun karmaşıklığını şöyle ifade eder: “Türktüm. İngilterede oturuyordum. Ama yazdıklarım Fransızcaydı. Gerçekte de bunların hiçbiri yazar olarak gelişmeye yardımcı olmadı. Kendi içimde kendimi daha çok yitirmemden başka bir işe yaramıyordu” (Kayacan, 1963, s. 192). Kayacan, çocukluktan itibaren konuştuğu Fransızcayla yazarken kendisini “veresiye” sözcüklerle yazıyormuş gibi hissettiğini söyler. Türkçeye ısınması ise “bilgi istifçisi, vakanüvis kafalı” öğretmenler yüzünden başlangıçta ilgi duymadığı Türk yazar ve ozanlarına dönmesiyle gerçekleşmiştir: “Otobüste, trende, Londra'nın en kalabalık meydanında olayım, şimdi, istediğim anda bir kaval sesi duyabiliyorum, bir yemeninin renklerini avucumda oynatabiliyorum, Fuzuli gibi yanımdan geçenlere selâm çakabiliyorum” (s. 192). Bir başka söyleşide Türkiye'den coğrafi olarak uzakta olmanın özgün bir ses kazanmasına katkıda bulunduğunu söyler. Ona göre yazdığı şeyleri, başkalarının ne düşündüğünden, moda ya da güçlü olanın etkisinden uzakta kalarak yazabilmiştir (Kayacan, 1991, s. 70).

Kayacan, Türkiye'ye uzaklığına olumlu bir anlam atfetse de hem çok dilli edebî üretimi, hem de Türkçeyi kalıplaşmış dizgesinden çıkararak kullanması, yazarın Türk edebiyatı tarihi içinde konumlandırılmasını zorlaştırmıştır. Yazarla ilgili en bilindik eleştirel tartışmalardan biri Erdal Öz ve Nureddin Şafgil arasında geçen yerellik tartışmasıdır. Erdal Öz (2016/ilk yay. tar. 1956), sanatçının gerçeğinin toplumun gerçeğiyle belirlendiğini ve Kayacan'ın da özellikle *Sığınak Hikâyeleri*'nde İngiltere'nin gerçeğini yansıttığını söyler. Öz'e göre Kayacan'ı Türkçeye çevrilmiş bir İngiliz yazarı olarak seve seve okuyabiliriz ama Türk bir yazar olarak kabul edemeyiz: “Savaşta, sığınaklarda İngiliz ulusuyla iç içedir. Onu anlatır. Öyleyse bir Türk yazarı değildir Feyyaz Kayacan. Salt, hikâyeleri Türkçe yazan (aslı Türk olan) bir İngiliz yazarıdır” (s. 24). Nureddin Şafgil (1956) ise Erdal Öz'ün bu yargısını eleştirir. Ona göre Kayacan, İngiliz toplumunun hikâyelerini bir Türk gibi yazmaktadır: “Değişik şartlar içinde yetişmiş, yaşamış, bizim toplumumuzdan çok başka bir toplumun insanları üzerine eğilmiş, ama bunu yaparken her şeyden önce bir Türk yazarı olmak niteliğini yitirmemiştir” (s. 340).

Bu tartışmanın konusu olan *Sığınak Hikâyeleri*, tam da yazarın Sürrealistlerle ilişki kurduğu ama aynı zamanda Türkçeye ve Türk edebiyatına ısındığını hissettiği yıllarda yazılmıştır. Nitekim kitaptaki öyküler, sürrealist öğeleri ve etkileri daha önce benzeri görülmemiş bir Türkçeye yansıtır. Özata Dirlikyapan (2010), *Sığınak Hikâyeleri*'ni, Kayacan'ın benzetmesiz, yalın anlatıma gösterdiği direncin iyiden iyiye pekiştiği bir kitap olarak değerlendirir. Ona göre, bozulan klişenin ve yapılan benzetmenin öykünün tamamına yayılması öykülerdeki “gerçeküstü atmosfer”i güçlendirmektedir (s. 150). Özata Dirlikyapan (2010) bu yönleriyle Kayacan'ın 1950 kuşağının öncüleri arasında yer aldığına dair gözlemlerin bir özetini sunar: “1950 kuşağı öykücülerinden yaşça büyük olan Feyyaz Kayacan, yapıtlarını onlarla aynı dönemde verse de dil kullanımındaki farklılık ve özgünlük açısından kuşağının genç yazarlarına esin kaynağı olmuştur” (s. 166). Bununla beraber, Asım Bezirci ve Tuğrul Tanyol, Feyyaz Kayacan'ın öykülerinin sadece öykücülerini değil, şairleri de etkilediğini öne sürmüştür. Bezirci (2005) *Şişedeki Adam*'ın “soyut, değiştirimli anlatımı”nın İkinci Yeni'ye kaynaklık ettiğini düşünür (s. 51). Tanyol (2007) ise Sait Faik'in *Alemdağ'da Var Bir Yılan*'ıyla beraber Kayacan'ın *Şişedeki Adam* ve *Sığınak Hikâyeleri*'ne göndermede bulunarak, bu dönemin, “Türk Edebiyatı'nda öykünün şiiri etkilediği tek dönem” olarak değerlendirilebileceğini söyler (s. 13).

Görüldüğü gibi, Kayacan'ın Türk edebiyatındaki yerini ve önemini belirlemeye yönelik bu eleştirel girişimlerin üç temel odağı vardır: Yerellik sorunsalı; soyut ve bol benzetmeli anlatım; yazarın, hem çağdaşları hem de kendisinden sonra gelen yazar ve şairler üzerindeki etkisi. Ancak bu odakların hiçbiri Kayacan'ın Feyyaz Fergar olarak tanındığı Avrupa'daki etki alanını irdelemez. Bu konuda çok fazla çalışma olmamakla birlikte İngiliz Sürrealistlerini konu

alan kimi kaynaklara göre, Feyyaz Kayacan'ın da dahil olduğu Londra Sürrealistlerinin sürrealist sanat üzerindeki etkisi sınırlıdır. Her ne kadar Sürrealizm 1920'lerde, Paris'te Breton etrafında toplanan grup tarafından sahiplenilmiş olsa da birçok başka şehir ve ülkede de kendilerini Sürrealist olarak tanımlayan gruplar ortaya çıkmıştır. 1930'lara gelindiğinde Sürrealizm, İngiltere'den Japonya'ya geniş bir coğrafyaya yayılmış, uluslararası bir boyut kazanmıştır. 1936'da Londra'da gerçekleştirilen Uluslararası Sürrealist Sergi, Londra Sürrealistleri için özel bir öneme sahiptir (Aspley, 2010, s. 11).

Bununla beraber, 1940'larda Londra Sürrealistlerinin önde gelen isimleri Belçikalı Edouard Mesens ve Fransız Jacques Brunius, aralarındaki yazışmalarda grup üyelerinin edebî üretimlerinin yetersizliğinden ve grubun homojenlikten uzak olduğundan dem vururlar (Jean, 1975, s. 81). Öyle ki 1945 tarihli bir mektup, kendilerini bir "sözde grup" olarak gördüklerini ortaya koyar (s. 83). Brunius'nun bir mektubunda Kayacan'ın önemli katkılarıyla çıkan Fulcrum ve Dint adlı magazinler de "başarısız" addedilir (s. 87). Mesens, Brunius'ya verdiği yanıtta Londra'da hiçbir zaman kayda değer bir sürrealist hareket olmadığını söyler ve Kayacan'ın da dahil olduğu grup üyelerini "küçük dostlar" olarak adlandırır (s. 87). Bu yazışmalar, Kayacan'ın Londra Sürrealistleri, Londra Sürrealistleri'nin de genel olarak Sürrealizm üzerindeki etkisinin zayıf olduğunu gösterse de yazarın, Sadi Cherkeshi'yle birlikte, harekete bir canlılık katma motivasyonuna sahip olduğu açıktır.

Feyyaz Kayacan'ın bu motivasyonunun kaynağı, yapıtlarındaki sürrealist öğelerin niteliğine ve işleyişine bakılarak yorumlanabilir. Yazarın adı, Londra Sürrealistleriyle ilişkisi, 1950 kuşağı öykücüleri ve İkinci Yeni şairleri üzerindeki etkileri bağlamında Sürrealizmle yan yana getirilmiştir. Ne var ki bir sanat akımı olarak Sürrealizmin Türk edebiyatında kayda değer bir yansıma bulup bulmadığı konusu başlı başına bir tartışma konusudur. Cemal Süreya (1987), bir edebiyat akımı olarak Gerçeküstücülükle bir sıfat olarak "gerçeküstü"nü ayırmak gerektiğini vurgular ve İkinci Yeni şairlerinin Gerçeküstücülüğü bilmediklerini söyler: "Sözün kısası, edebiyatımızda Gerçeküstücülük olmadı; İtalya'da, Yugoslavya'da, İspanya'da, Paraguay'da, Venezuela'da, Arjantin'de, Kolombiya'da rastlanan biçimde bir akım belirmedi; ama 'gerçeküstü'ne özellikle 1950'li yıllardan sonra çok sık rastlıyoruz (s. 135). Ferit Edgü de Cemal Süreya gibi Gerçeküstücülüğün Türk edebiyatında hiçbir zaman etkili olmadığını söyler: "Kimse gerçeküstücülüğü bilmiyordu. Bizden öncekiler, Garipçiler ilgilenmişlerdi, ama öğrenmek için zamanları ve olanakları olmamıştı." Edgü'ye göre, Türk edebiyatında Gerçeküstücü diye nitelenebilecek bir yazar, bir şair, bir ressam yoktur; çünkü "cahil gerçeküstücü olmaz" (Yetiş, 2016, s. 19). Bu tespitler, dolaylı olarak, Kayacan'ın sürrealist arayışlarının Türk edebiyatındaki etkisinin de sınırlı olduğunu ima eder. Bu yazının konusu olan *Çocuktaki Bahçe*'nin Sürrealizmin Avrupa'da etkili olduğu yıllardan çok sonra, 1982'de yayımlandığı da hesaba katıldığında, romanda Cemal Süreya'nın sözünü ettiği "gerçeküstü" sıfatını aramanın daha anlamlı olacağı düşünülebilir. Ancak *Çocuktaki Bahçe*, gerçekliği olağanüstü ve masalsi olaylarla harmanlarken, özgürleşme ve bağımsızlaşma arayışındaki bireyin ruh hâlini de yansıtır. Bu açıdan *Çocuktaki Bahçe*'nin sürrealist öğeler barındıran bir roman olmanın ötesine geçtiği söylenebilir. Roman, Kayacan'ın bir sanat akımı olarak Sürrealizmle temasını gösteren "sürrealist bir ruh hâli"nin çeşitli yansımalarını da içerir. Bu yansımalarından en önemlisi, "bahçe" motifinin etrafında kurulan canlılık estetiğinin hedefinin özgürleşme olmasıdır.

Sürrealist Bir Ruh Hâli Olarak Çocukluk

Çocuktaki Bahçe, çocukluk döneminin baskı altında geçen günlerine dair hatıralarından bir türlü kurtulamayan anlatıcının çaresizliğini dile getirmesiyle başlar. Anlatıcı, kendisini kötümser ve yaşlı bir "köstebek" olarak tanımlar ve iğne deliğinden sızacak incecik bir ışığa bile muhtaç olduğunu söyler (Kayacan, 2008a, s. 11). Eskiden beri meyhanelerde, barlarda, kulüplerde ve kahvehanelerde "bir meddah gibi" anlatıp durmaktadır. Şimdi de onu rahatlatacak

tek şey çocukluğunu anlatmaktır (s. 12). “Ben Feyzi en okunaklı adımlarla toprağımı aramaya geldim. Toprağım bahçedeydi. Bahçe çocukluğumda” diyerek (s. 15), bir mekân olarak bahçeyi ve bir yaşam kesiti olarak çocukluğu romanın merkezine yerleştirir. Ancak, romanın, başlığınan itibaren kendini hissettiren şaşkırtmacalı dünyası, mekân ve yaşam kesiti gibi tanımlamaları da bulanıklaştırır. Başlığın işaret ettiği üzere, bahçe çocuğun içinde kök salmış, dallanıp budaklanmıştı. Feyzi’nin içindeki bahçenin “zonklaması”, “kök kök”, “duvar duvar”, “ağaç ağaç” birikmeyi sürdürmesi artık bahçeyi sözlü olarak anlatmakla yetinmeyip yazmasını zorunlu kılar (s. 13).

Çocuktaki Bahçe, bu yönüyle Feyzi’nin geçmişinin anlatısıdır. Ancak, Feyzi roman boyunca anlatıcı olmayı sürdürmez. Uzunlu kısıtlı yetmiş altı bölümden oluşan romanın bazı bölümlerinde anlatıcı, üçüncü tekil kişidir. Roman, çizgisel bir anlatıyla ilerlemez. Şiir ve düzyazı iç içe geçer, masalsı öğeler ve tekerlemeler art arda sıralanır. Birçok bölüm, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Oktay Rifat, Ülkü Tamer gibi şairlerden alıntılar içeren epigraflarla başlar. Bahçe, her şeyden önce, Feyzi’nin annesi Hümeysra Fatma Hanım’ın sınırlayıcı kurallarını temsil eder. Feyzi’nin çocukluğunun geçtiği köşk, adını, büyükbabası Rıfki Paşa’dan almıştır. Rıfki Paşa, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Paris’te okumuştur (s. 23). Hümeysra Fatma Hanım, Feyzi’ye de büyükbabasının sahip olduğu türden Batılı bir eğitim vermeye çalışmakta, büyükbabasının izinden giderek diplomat olmasını istemektedir (s. 88).ⁱⁱⁱ

Ne var ki, Feyzi’nin dünyasında annesinin çabaları, özgürlüğünü kısıtlayan girişimler olarak yansıma bulur. Feyzi, annesini, “Hümeysra Fatma Hanımefendi adındaki bir soyluluk kumkuması” olarak tanımlar (s. 26). Hümeysra Fatma Hanım, oğluna sokağı yasaklamakla kalmamış, yeri geldiğinde onu yola getirmek için dayağa başvurmuştur. Bu baskıcı eğitimi, “[ö]nce annem vardı” diye anlatır Feyzi: “Ve annemin sesi, gözü, eli vardı her sözcükte. Soluklarımın saymanıydı annem. Evdi, bahçeydi, odaların toplamıydı” (s. 26). Hümeysra Fatma Hanım’ın, mekânları ve eylemleri kontrol altına alma çabası dayanılmaz olduğunda, fanteziler devreye girer. Feyzi, tıklıp kaldığı odanın penceresinden sokağa bakar, sokaktan geçenleri oyunlarına katar, sokaktaki ağaçlara tırmandığını düşler (s. 32-33). Büyükler gazete haberleri hakkında konuşurken duyduğu “suikast” ve “darbe-i hükümet” sözcüklerini hayal gücünü devreye sokarak anlamaya çalışır. Ülkede olanları kendi evrenine taşıyarak bir gün bahçenin kapısının da devrileceğini hayal eder (s. 40). Kapının nasıl devrileceğini, “arkaya doğru fillemesine, tonlarca depremlemesine nasıl yuvarlanacağını” gözünde canlandırmaya çalışır (s. 42). Fakat otoritenin gücü her yere ve her şeye öylesine sirayet etmiştir ki bu kaçışlar boşa çıkar: “Yanımdan nasıl da kaçmıştım. Ama nereye? Sen olmayan bir yer yoktu ki?” (s. 35)

Kirleneceği korkusuyla sokağa çıkması yasaklanan Feyzi, annesi için soyluluğu temsil eden evin ve bahçenin sınırları içinde bir özgürlük alanı yaratmanın mücadelesini verir. Nitekim çocuğun oyun alanı olması gereken bahçe de dayatmaların aracı olmuştur. Annesi, Feyzi’ye, büyükbabasının bahçede kök saldiğını, bu köklerin derinliğini bilmesi gerektiğini söyler: “Büyükbaban sen doğmadan çok önce öldü. Ama her ağaçtan sana bakıyor şimdi. Sana bıraktı bu ağaçları. Büyükbaban senin içindedir” (s. 88). Kayacan’ın romanda yarattığı masalsı dünya, Feyzi’nin kanına kadar nüfuz eden bakışların, onu şekillendirme çabasına verdiği bir yanittir. Baskılardan kurtulmanın yolunu çeşitli hilelere başvurmakta bulur:

Feyzi düşündüğü, düşlediği her yerde, her sözcüğün kapısında, kaplumbağanın kabuğu gibi bahçeyi sırtına oturmuş bulmaktan sıyrılmak için türlü hileler biriktirmişti, hile olduğunu bilinçliyemedi [...] En sağlamı, yapılan bir şeye, görünürdeki anlamından değişik, onun tam tersi bir amaç aşılardı. Bu güç ama iyi oynanır, zindanların aldatılmasına yarayacak bir oyundu. Boğulan bir kişinin dalgıçlığı kafasına koyması gibi. (s. 91)

Feyzi, bahçeyi bir kaplumbağanın kabuğu gibi tahayyül eder. Bahçe, anneye göre koruyucu bir zırh işlevine sahipken, Feyzi için bir yükür. Feyzi’nin bu yükten kurtulmak için seçtiği yollardan biri ise “yapılan bir şeye, görünürdeki anlamından değişik, onun tam tersi bir

amaç aşılacaktır[r]" (s. 91). Burada kastedilen, fiziksel baskıdan kurtulmak için zihinsel bir kaçış yaratmaktır. "Boğulan bir kişinin dalgıçlığı kafasına koyması" formülasyonunun gösterdiği gibi, zihinsel kaçışı sağlayan en güçlü araçlardan biri fantezidir.

Feyzi'nin fantezileri, anlamın ve gerçekliğin sürekli olarak çarpıtıldığı bir dünya kurar ve buradaki edebî tasarım Feyzi'nin içindeki bahçe gibi dallanıp budaklanır. Roman, Türk ve dünya edebiyatına göndermeler içerir; masal, halk hikâyesi, tekerleme ve bilmece gibi geleneksel edebiyat tür ve öğelerini modern edebiyatın araçlarıyla harmanlar. Sürekli yeni bir kaçış alanı yaratan bu dallanıp budaklanma hâliyle Kayacan bir canlılık estetiği yaratır. Diğer bir deyişle, Feyzi'nin baskılardan bunalmak için yarattığı fanteziler, Kayacan'ın romanının biçimi, dili ve anlatımında da bir karşılık bulur. *Çocuktaki Bahçe*, hayal gücünün sınırlarını zorlarken "sürrealist bir ruh hâli" sergiler ve Jackaman'ın Breton'dan hareketle tanımladığı "daralma"dan kurtulmanın yollarını işaret eder.

Jackaman'ın (1989) "daralma" olarak nitelendirdiği sınırlamalar, Batı uygarlığında yaygın olan, mantığın üstünlüğüne duyulan inançtan ya da katı toplumsal ve edebî uzlaşılardan kaynaklanabilir (s. 5). Sürrealist ruh hâlinin peşine düştüğü özgürlük gereği, edebiyatta bireysel imgelem kendi bakış açısını seçebilir ve "gerçeklik" mutlak bir kavram olmaktan çıkar. Rüyalar ya da paranoyak kuruntular da "gerçeklik" alanında var olabilir; burada mantık, bilinç üzerindeki kontrolünü kaybetmeye başlamıştır (s. 5). Böylece dil, yeni ifade tarzlarına ihtiyaç duyar. Sözcüklerin düz anlamsal, semantik ve mantıksal değerleri yerini çağrışımsal, ritüellere dayalı, büyülü değerlere bırakabilir (s. 5). Örneğin, sürrealist bir deney olarak 'ruhsal otomatizm', olgun bir modern rasyonel zihnin sınırlamalarından kurtulma amacı taşır (s. 5). Nesnelere, isimlere ve sıfatların çok yaratacak biçimde yan yana getirilmesi, kaydırmacalı imgelem kullanımı, edebî geleneğin tuzağına düşmemek için plastik bir iletişim tarzı benimsemek, sürrealist ruh hâlinin benimsediği bazı tarzlardır (s. 6).

"Sürrealist ruh hâli", *Çocuktaki Bahçe*'nin ruhuyla uyum içindedir. Feyzi'nin bireysel özgürleşme arayışı, mantığın sınırlarını zorlayan bir görme ve kavrama biçimini ve bunların ifadesine uygun bir dili zorunlu kılar. Kaya (2009), Kayacan'ın, öğretilen ya da bilgi hâline gelen görme biçimlerine karşılık alternatif görme biçimleri sunduğunu, bu amaçla "[t]ıpkı sürrealistler gibi, sarhoşluğu, deliliği, çocukluğu, masalları, bilinçaltı ve rüyaları kullan[diğini]" söyler (ix). Kaya'ya göre, genel olarak Kayacan edebiyatı için geçerli olan bu özellik, *Çocuktaki Bahçe*'de doruk noktasına ulaşır. Kayacan, "yazın hayatı boyunca sorunsallaştırdığı görmenin zihinde gerçekleşen doğasını, sürrealist bir sahiplenmeyle çocukluk ve nostalji eşliğinde, retrospektif bir bakış açısını olağanüstüyle birleştirerek bütün yazın hayatının özetini sunarcasına şahikasına ulaştırır" (s. 13). Kaya, ölüm döşegindeki ben anlatıcının sanrılarıyla başlayan romanda geçmişe bugünden bakışın "fiziksel dünyanın deforme olup olağanüstü biçimler al[masıyla]" gerçekleştiğini söyler (s. 13). Çocuk, önünde uzanan ve onun sınırı olan bahçeyi görmez artık; bahçe, çocuğun gözlerine yansıyan, onun algısıyla şekillenen bir görüşe maruz kalır (s. 13). Burada Kaya'nın vurguladığı "sürrealist sahiplenme," *Çocuktaki Bahçe*'yi hikâyesi, dili ve anlatımıyla, edebî geleneğin rasyonel beklentilerini zorlayan bir metin kılar.

Çocuktaki Bahçe, gerçeklik algısının belli bir esnekliğe sahip olduğu ya da henüz bir ergenininki kadar kalıplaşmadığı çocukluk dönemine yaslanır. Bu çıkış noktası, bir kez daha kaynağını Breton'un 1924 tarihli manifestosuna götürebileceğimiz sürrealist bir çocukluk fikrini çağırır. Breton (2010b), hayalperest insanın yazgısından duyduğu hoşnutsuzluk arttıkça yapabileceği en iyi şeyin çocukluğuna dönmek olduğunu söyler: "Bilinen tüm kısıtlamaların yokluğunda, aynı anda sürdürülmüş birkaç yaşamın perspektifini edinir orada. Bu yanılsama kök salar içinde; artık her şeyi anlık olarak, olabilecek en basit haliyle görmekten başka bir şey istemez" (s. 179). Breton, çocuklukta "kök salan" yanılsama imgesini rüyaları tartışırken, "yaprak" ve "dal" imgelerinden de yararlanarak sürdürür. Mutlak akılcılığın deneyimlerle ilgili olgularda bir işe yaradığını, fakat uygarlık ve ilerleme bahanelerinin kabul

gören pratiklere aykırı duran hakikat arayışlarını reddettiğini söyler (s. 188). Bu noktada Freud'un keşiflerine, özellikle de rüyalarla ilgili gözlemlerine değinen Breton bir dipnotta şöyle der: "Rüyalarda üzerine düşünmeyi en çok sevdiğim unsurlar, uyanıkken diplere gömülen şeyler, bir önceki günün akışı içinde unuttuğum şeylerdir – karanlık yapraklar, aptal dallar. Aynı şekilde, 'gerçeklik' içinde de *düşmeyi* tercih ederim ben" (s. 189).

Görüldüğü gibi Breton, çocukluğu, rüya ve gerçeklik arasındaki sınırı silikleştiren bir alan olarak tanımlarken, çocukluk ve hayal gücü ilişkisini anlatmak için "kök", "yaprak" ve "dal" imgelerini kullanır. Bu imgelerle birlikte, gömülü olanın rüyalarda ortaya çıkışına yaptığı gönderme, Feyzi'nin bahçeye yüklediği anlamı çağırıştırır. Bahçe, köşkle birlikte, ailenin ve geleneğin "kök saldığı" bir mekândır. Ne var ki, Feyzi'nin "bahçenin dikenleri arasından" çıkardığı şey, çocukluğudur (Kayacan, 2008a, s. 15). Feyzi, bahçede "gömülü" olan ve sesi toprağın altında "köstebek" gibi dolaşan büyükbabanın (s. 18-19) otoritesini fantezileriyle ikame ettiğinde onun için bir özgürleşme olanağı belirir. Çocukken duvarlarla çevrili bahçenin ötesini görebilmek için ağaca çıktığında hissettiği hafifleme duygusu, adeta Breton'un "gerçeklik içinde düşmek" olarak tanımladığı bu ruh hâlini anlatır: "Tüy gibiydim. Tüyden de azdım. Sanki bütün dokularımın kaynaştığı kök hücrenin içinde uçuyordum. Hücrenin zarını delip doku-öncesi bir hafifliğe erişecektim sanki" (s. 17). Breton'un çocuklukta bulduğu sürrealist ruh hâli, Feyzi'nin fantezisinde beliren bu türden bir biçimlenmemişlik olarak yorumlanabilir. Her iki durumda da aklın denetimine mesafe alınır.

Breton (2010b), düşüncenin gerçek işleyişinin aklın denetimine alınan bu mesafeye ilişkisini anlatmak için bir gece yaşadığı şiirsel deneyimi anlatır. Uykuya dalmadan önce bir cümle duymuş, bu cümleyi çok düşünmeden zihnine kaydetmiştir: "Pencerenin ikiye böldüğü bir adam var" (s. 199). Cümleye "bedeni pencere tarafından tam ortasından dikine kesilmiş vaziyette yürüyen bir adamın soluk görsel imgesi" eşlik etmektedir (s. 199); fakat pencere insanla yer değiştirdiği için, Breton bunun nadir görülebilecek bir imge olduğunun farkındadır. Cümle, şiirsel inşanın bir malzemesi olmuştur artık (s. 200). Breton burada, sürrealizmden anladığı temel şeyin, "en saf hâlindeki psikik otomatizm" in, düşüncenin gerçek işleyişini ifade ettiğini anlatmak ister. Bu işleyiş, "aklın her türlü denetiminden uzak, ahlakî ya da estetik her türlü kaygıdan muaf"tır (s. 203). Bu yüzden de "Sürrealizme dalan zihin, çocukluğun en güzel yanlarını coşkuyla yeniden yaşar" (s. 217). Breton'un yaptığı, çocukluğun idealleştirilmiş bir resmini çizmek değildir; aksine çocukluk anılarından yayılan "dağılımlık" ve "yoldan çıkmışlık" duyguları çocukluk dönemini Sürrealizm açısından önemli kılar:

Belki de insanın 'gerçek yaşam'ına en çok yaklaşan anlar çocukluğudur – onun ötesinde, insanın, geçiş izni haricinde sadece birkaç bedava bilete sahip olduğu çocukluk; her şeyin yine de insanın kendine risksiz, etkin biçimde hükmetmesi için işbirliği yaptığı çocukluk. İşte, sürrealizm sayesinde, bu fırsat bir kez daha kapınızı çalar. Sanki hâlâ kurtuluşumuza, ya da mahvımıza doğru koşmaktayızdır. (Breton, 2010b, s. 218)

Breton'un sürrealist bir fikir olarak çocukluğu tasvir etmesine vesile olan "pencerenin ikiye böldüğü adam" imgesi, Herbert Read'in 1935 tarihli *The Green Child (Yeşil Çocuk)* romanının önemli epizotlarından birinde kullanılır. Roman, 1861'de Güney Amerika kıtasındaki Rencador Cumhuriyeti'nin başkanı Olivero'nun kendisini bir suikaste kurban gitmiş gibi gösterip Avrupa'ya seyahat etmesiyle başlar. Amacı, otuz yıl önce ayrıldığı memleketi İngiltere'ye gitmek, özellikle de çocukluk günlerine dönmektir. Çocukluğu şimdi ona "teleskopun yanlış tarafından bakıyormuşçasına" fantastik görünür (Read, 1949, ilk yay. tar. 1935, s. 11). İngiltere'de köyüne ulaştığında kendisini bir dizi akıldışı olayın içinde bulur. Yukarı doğru akan bir dereyi izlerken gözünün önünde beliren ışıkların bir evden geldiğini fark eder. Evin penceresine doğru yaklaştığında içeride bir adam ve sandalyeye bağlanmış bir kadın olduğunu görür. Adam, kadına elinde tuttuğu kaptaki kanı içirmeye çalışmaktadır. Olivero olaya müdahil olmaktan kendini alamaz ve içeri girmek üzere pencereye yönelir. İşte Breton'un

andığı imgelem, Read'in romanının bu noktasında ortaya çıkar. Pencerenin kanadı aşağı düşer ve Olivero'nun vücudunun üst kısmı pencerenin dışında kalır, bacakları ise odanın içinde sallanmaktadır. Olivero, ancak dengesini topladıktan sonra pencerenin kanadını kaldırmayı başarır (s. 24).

Read'in romanı, Olivero'nun köyünden ayrılıp önce Avrupa'ya, oradan da Güney Amerika'ya gidişini ve otuz yıl sonra köyüne dönüşünü anlatırken birçok sürrealist öge olaylara eşlik eder. Ancak daha romanın başında doğrudan Breton'un tasvir ettiği bir imgeyi kullanarak Read, düşüncenin işleyişinin akıl tarafından denetlenemeyeceği fikrinin altını çizer. Romanın üç temel motifi bu fikir etrafında biçimlenir: Çocukluğa dönüş; baskı ve özgürleşme; yeşillerin dünyası. Olivero, köyünü terk ettikten sonra yanında Voltaire'in bir kitabı olduğu için devrimci şüphesiyle İspanya'da tutuklanır ve iki yıllık bir esaretin ardından serbest bırakılır. Buenos Aires'e gittiğinde devrimci bir ajan zannedilerek Roncador ordusunun generaline götürülür. Birlikte ülkenin diktatörüne suikast düzenlerler ve Olivero, yirmi beş yıl boyunca ülkenin diktatörü olur. Voltaire okumaktan diktatörlüğe uzanan yolun temsil ettiği çelişki, Olivero'nun kendisini suikaste uğramış gibi gösterip çocukluğa ve fantastik bir "yeşiller" dünyasına açılmasıyla son bulur.

Romana başlığını veren "Yeşil Çocuk", Olivero'nun bedenini ikiye bölen pencereye sahip olan odada kan içirilmeye çalışılan kadındır ve aslında Olivero'nun çocukluğundan bildiği iki yeşil çocuktan biridir. Bilinen herhangi bir dili konuşmayan ve kökenlerine dair hiçbir ipucu taşımayan iki çocuğun yeşil, şeffaf tenleri bir kaktüsü andırır. Tanrı mefhumuna ya da belli bir ahlâk anlayışına da sahip olmayan çocuklar, dul bir kadın tarafından evlat edinilmiştir (s. 26). Çocuklardan biri, insan dünyasına uyum sağlayamamıştır; o yüzden öteki çocuğa âşık olan Kneeshaw –köyden ayrılmasından önce Olivero'nun öğrencisi olmuştur– Sally adındaki bu yeşil yaratığın organizmasını kan içirerek canlı tutmaya çalışmaktadır. Bir dizi olağanüstü olayın ardından roman, Olivero ve Sally arasında gelişen bir aşka evrilir ve yeşil çocukların otuz yıl önce terk ettikleri ülkede biter. Bu ülkede tek başına düşünmeyi öğrenen biri en yüksek haz basamağına çıkmaktadır. Bedene hapsolan duyuların benlik yanılması yarattığına inanılır. Olivero ve Sally, bu yanılmasadan uzaklaşmak için ömürlerinin geri kalanını tek başlarına ayrı mağaralarda geçirirler.

The Green Child'ın yalın ve klasik anlatımı, *Çocuktaki Bahçe*'nin tarzından oldukça uzaktır. Ancak her iki romanda da sürrealist ruh hâli bir özgürleşme arayışında ifade bulur. Wasson (1962), *The Green Child*'ı bir "ironik fantezi" olarak nitelendirdiği yazısında Read'in fantezide bulduğu devrimci fikri öne çıkarır. Read'e göre, Edward Lear ve Lewis Carroll gibi yazarlar, yarattıkları fantezilerle devrimci düşünce yolları önermektedirler. Üstelik halk edebiyatıyla ilişki kuran bir fantezi, yazarla okur arasında toplumcu gerçekçiliğin başardığından daha güçlü bir birlik sağlayabilir (Wasson, 1962, s. 645-46). Read, insanları sürekli çalışmaya mecbur kılan Batı dünyasının yetişkinler için masalların önemini kavrayamadığını düşünür; oysa ona göre *The Green Child* gibi metinler toplumsal mutabakatın sınırlayıcı duvarlarını yerle bir edebilir (s. 646). Karakterlerin mağarada biten sonunun ya da bedene hapsolan duyuları özgürleştirmek için atılan adımların, Wasson'ın sözünü ettiği birlik duygusuyla ilişkisi tartışmaya açık olsa da, toplumsal mutabakatın sınırlayıcı duvarları, hem *The Green Child*'da, hem de *Çocuktaki Bahçe*'de pencerenin ötesindeki fantezi alanıyla yıkılmaya çalışılır. Feyzi, bahçeye "kök salmış" geçmişini, köklerine dair hiçbir fikri olmayan yeşil çocuklar gibi unutmak ister ve bu umutla yeşerir.

Feyzi'nin içinde dallanıp budaklanan bahçenin estetik karşılığı Kayacan'ın romanında yarattığı canlılık fikridir. Geçmişle bugünü birbirine katan, modern romanın uzlaşmalarını sözlü kültürle kaynaştıran ve mahalle, aile gibi gerçekçi edebiyatın dayandığı zeminler üzerinde şaşırtmacalı, fantastik bir dünya kuran roman, yaşlılık ve ölüm temalarına da bir canlılık penceresi açar. Anlatıcının hastalık ve yaşlılık şikâyetleriyle başlayan *Çocuktaki Bahçe*,

çocukluğu uyandırmak yoluyla, bu temalara da gülünç ve eğlenceli yönleriyle yaklaşır. Bedensel imgeler, hastalık ve yaşlılık tasvirleri, özellikle Doktor Panayot karakteri aracılığıyla, nükteli bir dille aktarılır. Modern romanı ortaoyunuyla buluşturan bu yaklaşım, yaşlılıktan çocukluğa, ölümden canlılığa geçişi sağlayarak, romanın sürrealist ruh hâlini sürdürür.

Bedensel İmgeler ve Kayacan'ın Canlılık Estetiği

Romanın başında yaşlı anlatıcı, hastalıkların yarattığı bitkinliği, yaşamı ucundan da olsa tutarak atlatmaya çalışır. Böbreğine, yüreğine, usuna, serçeparmağına onlara özgü bir dille seslenirken, yaşamı “lastik gibi çekip uzat[tığının]” farkındadır (Kayacan, 2008a, s. 14-15). Çocukluğunu bir canlanma aracı olarak uyandırır; fakat çocukluk anılarında da hastalığa ve bedene ait imgeler peşini bırakmaz. Duvarlar, “bahçenin derisi ya da tırnakları”dır (s. 21). Kapı, duvarın “nabzı[dır], us-damarı ve bilinç-nöbetçisidi[r]” (s. 40). Mahallenin bisikletçisi Fahri Bey, gençler arasında “Motosiklet cerrahı Profesör Fahri” diye anılır; çünkü “motosikletin işletim sırlarını otopsi yapar gibi” anlatır (s. 71). Tavan arasında yaşayan Löklök Baba ise Feyzi'nin gözünde bir insan bedeninin sahip olduğu organ ve sistemlerden yoksundur. Feyzi'nin zihninden bu masalsı, soyut karakterle ilgili sorular geçer: “Damarları var mıydı Löklök-baba'nın, gözleri var mıydı, yürür mü uçar mıydı?” (s. 61). Ona göre Löklök Baba'nın “eti karanlıktan”, “kemikleri gürültüden” yapılmıştır (s. 62).

Çocuktaki Bahçe'de bu bedensel imgeler, yaşlılıktan çocukluğa dönüşle temsil edilen canlılık estetiğinin mizahla güçlendirilmesinin aracı olur. Özellikle Feyzilerin aile doktoru olan Panayot karakteri etrafında eğlenceli ve nükteli bir anlatı oluşur. Panayot'un tasvir edildiği ve aileyle ilişkilerinin anlatıldığı bölümlerle birlikte Panayot'un söz oyunları, romana güçlü bir mizahi boyut kazandırır. Read'in masala yüklediği işlevi bu kez masallarla beraber meddahlık geleneği de üstlenir ve “toplumsal mutabakatın sınırlayıcı duvarları” bu yollarla aşılır. “Tuluat fakültesinde, Naşit'ten, Hâzım'dan” eğitim görmüş izlenimi uyandıran Doktor Panayot'un reçetelerinin temel ilaçları neşe, saadet ve kahkahadır (s. 45-46). Panayot'un kendine özgü tıp terminolojisi, yer yer masalları, yer yer meddahlık geleneğini andıran bir dille buluşur. Örneğin, fırtına bahçedeki ağacı devirdiğinde, Doktor Panayot ilk yardıma koşar: “Nabızınız nerde, dedi, sorabilir miyim? Dalın ucunda mı? Hangi dalın? Olmaz. O benim için biraz fazla yüksek. Yetişemem. Bana yakın bir dalı indirirseniz mümkün değil mi?” (s. 45). Feyzi, Doktor Panayot'un kendisiyle konuştuğunu, hastaneye kaldırılması durumunda ağaca uygun bir yatak bulmanın zor olacağını anlattığını hayal eder. Doktorun “tıbbi” yanıtının Feyzi'nin fantezisindeki yansıması daha da gülünçtür:

Yalnız, efendime söyleyim, kırık dalların ucundan tansiyonu fişkırıyor. Görüyorsunuz değil mi, şüphesiz ve mükemmel. İşte o yerlere dikiş yapmak, tansiyon damarına koterizasyon tarikiyle müdahalede bulunmak, cerrahi bir müstaceliyet kespemmiştir. Sonra bakın, Feyzi Beyfendiciğim, ağacın şurasında iltihab-ı zeyl-i düdü yani Frenkçesiyle, apandisit emareleri görüyorum. Onu da hemen ameliyat etmeliyiz. Yalnız acı duyurmadan. Nasıl yapacağız onu? Eter ile kloroformla filan bayıtmayacağız. Ağaç kısmı alışıktır onlara. Spiritizma yaparak uyutacağım. Bakın işte... (s. 45-46)

Feyzi'nin annesinin önemsiz gördüğü hastalıklarda çağırdığı Doktor Panayot dışında, Doktor Kemal Hemen, Doktor Cemal Dikkat, Doktor Sâni Fâni, Doktor Selim Liyakat, Doktor Hıfzı Dakik gibi doktorları da vardır (s. 47). Romanda Fatma Hümeýra Hanım'ın hastalık konusundaki hassasiyetleri ve Doktor Panayot karakterinin fiziksel özellikleri ve konuşma tarzı karikatürize edilir.

Bu sahneler, romanın başında yıllarca “bir meddah gibi” anlatıp durduğunu söyleyen anlatıcıyı ve Londra'da yaşadıkça Türk edebiyatının yazar ve ozanlarına ısındığını söyleyen Kayacan'ı çağırıştırır. Rum asıllı Doktor Panayot'un Batı hayranı ve Fransızca tutkunu Hümeýra Fatma Hanım'la nükteli atışması bir tulúat sahnesini andırır. Doktor Panayot, “Türkiye'nin taşı, ağacı, çiçeği, ekmeği ve suyundan gelme cânım bir Türkçe'yle” Feyzi'nin “ansefalit letarjik” olduğunu söyler ve ekler: “Bunu tespit edemeyen doktorun diplomasını

katırlara bile yedirmem. Hasta olurlar sonra, alimallah ve bila-istisna” (s. 48). Fransızca hayranı Hümeýra Fatma Hanım, Feyzi'nin uyku hastalığını “encephalite lethargique” olarak adlandırırken, Doktor Panayot, onu “etimolojik, lengistik ve kelimolojist nüktelerle” aydınlatır (s. 48). Hümeýra Fatma Hanım'ın, yazdığı reçetelere uymadığını bilen Panayot, “Rum'sak, adımız Aptalidis, Dangalakidis değil” (s. 49) der. Neşe, saadet, kahkaha içeren reçeteleri, tıp tarihine geçecek niteliktedir (s. 50). Feyzi, yıllar sonra Doktor Panayot'u tekerlekli sandalyede gördüğünde ve iki ayağını ve bir elini kaybetmiş olmasını bile neşeyle karşıladığını fark ettiğinde ondan “Nâşidi bol ve ortası çok oyunlu çok kahkahalı bir reçete” ister (s. 51).

Çocuktaki Bahçe'nin bu zengin dünyası, köşk ve bahçeyle beraber, hastalığı ve yaşlılığı da aşılması gereken sınırları olan insani durumlar olarak temsil eder. Nasıl bahçedeki çocuk, ailenin kuralları ve beklentilerinin karşısına fantezilerini koyup bir özgürleşme olanağı yaratıyorsa, hastalık ve yaşlılık da bedeninin dayattığı sınırlardan bir biçimde çıkmayı zorunlu kılar. Romanın, Kafka'nın “Yuva” öyküsünü andıran girişinde anlatıcı, hatıralarının izini “kötümser, kocamış bir köstebek gibi” sürmekten bıktığını ve “iğne deliğinden sızacak” bir ışığın bile kendisine yetebileceğini söyler (s. 11). Çocukluğunu anlatıp durmak, bahçenin hayatına damgasını vuran olumsuz etkisinden dolayı karamsarlığını gidermesini sağlayamamıştır. Çocukluk anılarını yazma kararının eseri olan Çocuktaki Bahçe ise yaşlı anlatıcının bu karamsar anlatılarına eşlik eden renkli bir fantezi sunar. Feyzi'nin gözünden anlatılan olaylarda çocukluğun sürrealist bir ruh hâli olarak yansımaları belirir. Bu göz, hastalık, sakatlık, yaşlılık gibi durumları Doktor Panayot'un nükteli dünyasında hafifleten ve kök salma fikrine sonuna kadar direnen bir gözdür. Özgürlüğünün peşine hayal gücünü devreye sokarak düşen bu gözün en önemli özelliği canlılık fikrini insan merkezli düşünmemesi, ağaçlarla, sarmaşıklarla, köstebek ve kedilerle dolu bir “flora ve fauna” yaratmasıdır.

Çocuktaki Bahçe'nin yarattığı bu canlılık, kendine özgü bir perspektif ve mantık içerir. Bu noktada Breton'un (2010a) insanbiçimci bakışa getirdiği eleştiri önem kazanır:

[...] hayvanlar âlemine yönelik insanbiçimci bakışın, esef verici basitlikte bir düşünmeyi ele verdiğine inanmakta ısrarlıyım. Bu âlemin anlaşılması için pencereleri olabilecek en ütöpik manzaralara açmakta hiçbir sakınca görmüyorum. Bizimki gibi bir çağ, Cyrano de Bergerac tarzı, Güliwer tarzı her tür yolculuğu kaldırabilir, yeter ki bunlar, bugün açıkça eksikliğini çektiğimiz bir meydan okumayı, bütün uzlaşımalsal düşünme yollarına meydan okumayı hedeflesin. (Breton, 2010a, s. 251)

Çocuktaki Bahçe'de sürrealist bir ruh hâli olarak çocukluk, aklın denetimine boyun eğmeyen ve insanbiçimci bakışa mesafe alan fantezilerle temsil edilir. Yeşeren bir çocuk olarak Feyzi, uzlaşımalsal düşünme yollarına meydan okuyuşun bir örneğidir; fakat romanın baştan sona dallanıp budaklanarak ilerleyen tarzı, bütün romana yayılan estetik canlılığı, *Çocuktaki Bahçe*'nin “flora ve fauna”sını gözler önüne serer.

Sonuç

Türk edebiyatında özellikle öyküleriyle öne çıkan Feyyaz Kayacan (Fergar)'ın Sürrealizmle ilişkisi çeşitli çalışmalarda konu edilmiş ancak yeterince tartışılmamıştır. Yazarın *Çocuktaki Bahçe* başlıklı romanı, Breton'un sürrealist bir görme biçiminin alanı olarak tanımladığı çocukluğu öne çıkaran bir metindir ve bu yönüyle yazarın Sürrealizmle ilişkisinin çözümlenmesine kaynaklık edebilecek ipuçları içerir. Roman, hasta ve yaşlı anlatıcının, çocukluğunu anlatma arzusunu dile getirmesiyle başlar. Breton'a göre bu arzu, hayalperest insanın yazgısından duyduğu rahatsızlığa verdiği bir tepkidir. Nitekim roman, anlatıcının çocukluğu bir kaçış alanı olarak üretmesinin ardından, fantezilerle örülü bir anlatıya dönüşür. Özellikle “bahçe” motifi etrafında baskı ve özgürleşme temaları öne çıkar. Romanın Feyzi adındaki çocuk karakteri, annenin soylu bir aileye yaraşır bir fert yetiştirme kaygısına direnerek fantezilerine sığınır ve roman bu kaçış alanına uygun bir dil ve anlatımı benimser. Kayacan, gerçekliğin sadece tek bir düzlemde algılanabileceğini sorunsallaştıran bir canlılık estetiği

kurar. Yaşlılıktan çocukluğa geçişle temsil edilen canlanma, romanın farklı edebî gelenek ve türleri harmanlayan, hüznü temalara nükteli yaklaşan, gerçekle rüyanın sınırlarını silikleştiren tarzıyla estetik bir alana da taşınmış olur.

Kaynaklar

- Aspley, K. (2010). *Historical dictionary of surrealism*. Lanham: The Scarecrow Press.
- Bezirci, A. (2005). *İkinci yeni olayı*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Breton, A. (2010a). Üçüncü sürrealizm manifestosuna önsöz ya da değil (1942). Çev. Kaya Özsegin. Artun, A. (der.) *Sanat manifestoları: Avangard sanat ve direniş* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 239-252.
- Breton, A. (2010b). Sürrealizm manifestosu (1924). Çev. Kaya Özsegin. Artun, A. (der.) *Sanat manifestoları: Avangard sanat ve direniş* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 178-225.
- Cemal Süreya (1987). Gerçeküstüçülük ve Türk edebiyatı. *Gergedan*. No. 6, 134-136.
- Ertop, K. (2013). “Çocuktaki bahçe” ve sonsuzluğun eşliğinde geçmişiyle hesaplaşan yaşlı adam. *Bütün dünya*. Sayı: 2013/10, s. 39-44.
- Jackaman, R. (1989). *The course of English surrealist poetry since the 1930s*. New York: The Edwin Mellen Press.
- İlhan, N. (2011). Feyyaz Kayacan’ın Çocuktaki Bahçe romanında ev ve sokak karşıtlığı ya da içerdekiler ve dışarıdakiler. *Turkish studies*. Vol. 6.3, 903-928.
- Jean, D. J. (1975). Was there an English surrealist group in the forties? Two unpublished letters. *Twentieth century literature*. Vol. 21. No. 1, 81-89. JSTOR erişim tarihi: 09.04.2015.
- Kaya, N. (2009). *Feyyaz Kayacan öykücülüğünde görme problemi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü.
- Kayacan, F. (1963). Hayatım / hikâye anlayışım. Türk Dil Kurumu ödülleri kazananlar. *Türk dili* 147, s. 192-194.
- Kayacan (Fergar), F. (1991). A shroud has no pockets. Yayıncıyla söyleşi. Fergar, F. *A talent for shrouds* içinde, Herts: The Rockingham Press, 65-75.
- Kayacan, F. (2008a). *Çocuktaki bahçe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Kayacan, F. (2008b). Çocuktaki bahçe (Bir romana başlama denemesi) I. *Bütün öyküleri*. İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 249-257.
- Kayacan, F. (2008c). Çocuktaki bahçe (Bir romana başlama denemesi) II. *Bütün öyküleri*. İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 258-271.
- Öz, E. (2016). Yerli olmak. *Düşünüyorum da müthiş bir şey!* İstanbul: Can Yayınları, 23-27. (Yazı, ilk olarak 15 Şubat 1956 tarihli *a* dergisinde yayımlanmıştır.)
- Özata Dirlikyapan, J. (2010). *Kabuğunu kıran hikâye: Türk öykücülüğünde 1950 kuşağı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Perman, D. (2007). Introduction: Feyyaz Kayacan Fergar and the shelter stories. Kayacan (Fergar), F. *Mrs. Valley’s war: The shelter stories of Feyyaz Kayacan Fergar* içinde, 7-10.
- Read, H. (1949). *The green child*. New York: The Vail-Ballou Press. (Roman ilk kez 1935’te yayımlanmıştır.)
- Şafgil, N. (1956). Sanatta yerlilik. *Yenilik* 39, s. 339-342.
- Tanyol, T. (2007). Entering the shelter. Kayacan (Fergar), F. *Mrs. Valley’s war: The shelter stories of Feyyaz Kayacan Fergar* içinde, 11-16.
- Wasson, R. (1962). The green child: Herbert Read’s ironic fantasy. *PMLA*. Vol. 77. No. 5, 645-651. JSTOR erişim tarihi: 14.07.2016.
- Yetiş, İ. (2016). 1950 kuşağı öykücüleri üzerine Ferit Edgü’yle bir söyleşi. *Heceöykü* Sayı: 77, 18-20.

Notlar:

ⁱ Rob Jackaman'ın kitabına ve yazının ilerleyen bölümlerinde bahsi geçen Şafgil'in "Sanatta Yerlilik" yazısıyla *Fulcrum* dergisine ulaşmamı sağlayan Ergin Çenebaşı ve Duygu Yeni'ye teşekkür ederim.

ⁱⁱ 1969 tarihli *Hiçoğlunun Serüvenleri*'nde yer alan iki öykü "Çocuktaki Bahçe: Bir Romana Başlama Denemesi I ve II" başlıklarını taşır ve *Çocuktaki Bahçe*'nin taslakları niteliğindedir. Romandaki Feyzi karakteri, bu öykülerde Erol adıyla yer alır. Öykülerdeki kimi pasajları *Çocuktaki Bahçe*'de olduğu gibi bulmak mümkündür.

ⁱⁱⁱ Konur Ertop, Feyzi'yle Feyyaz Kayacan arasında biyografik geçişler olduğunu söyler. Buna göre, romanda annenin rol model olarak benimsediği büyükbaba, Kayacan'ın büyük dedesi Kayazade Reşat Bey'i temsil eder. Reşat Bey, Abdulaziz döneminde Jön Türk hareketine katılmış, daha sonra Paris'e kaçmıştır. Namık Kemal ve arkadaşlarının Londra'da çıkardığı Hürriyet gazetesi de onun imzasıyla yayımlanmıştır. Abdülhamit döneminde valilik yapmış, paşalık ünvanı almıştır (Ertop, 2013, s. 41). Kayacan'ın kendi çocukluğunun baskı dolu günlerini, parmaklıklarla çevrili bir bahçeye göndermede bulunarak anlatması da yazarın biyografisine dayalı okumaların önünü açacak niteliktedir. Kayacan, çocukluğunun "korkunç bir bahçenin zindanında geçtiğini", bu yüzden kendi çocuklarına hep sevgiyle yaklaştığını söyler: "Önlerine kapalı hiçbir kapı, parmaklıklılı hiçbir ana baba gözü çıksın istemiyorum. Sabahları uçurtmalar gibi kalkıyoruz yatağımızdan. Karanlığa, baskıya karşı direnmem hep onlar adına" (Kayacan, 1963, s. 193).

TURKISH LITERATURE
and
LINGUISTICS

Türkçede Sözcük Türetme Yolları

Methods of Word Derivation in Turkish

Sertan ALİBEKİROĞLU*

Özet

Türkçe, yapı bakımından eklemeli diller grubunun sondan eklemeli diller sınıfında yer alır. Türkçe bu eklerle, isim ve fiil tabanlarından sözlükçül birimler türetir ya da sözcüklerin sözdiziminde kullanımını sağlar. Dildeki yeni kavram ve durumları karşılamak için birleşik sözcük yapmak, örneksene yöntemini kullanmak da Türkçenin sözcük türetmede başvurduğu yöntemler arasındadır. Bunların dışında, Türkiye Türkçesinde kimi dil bilgilik sözcüklerin, bükün yöntemine benzer bir şekilde sözcük tabanlarında ses değişimi yoluyla ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde ses değişimi yöntemi ve bu yöntemle türemiş dil bilgilik sözcükler incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi, türemiş sözcük, dil bilgilik sözcük, ses değişimi yöntemi

Abstract

Turkish as a language is structurally located in the class of "post-agglutinative languages" which is a part of "agglutinative languages" group. By attaching these suffixes, Turkish language derives nouns and verbs based on grammatic words or provides these words to be used in the syntax. Also analogy and portmanteau (combined words) methods are among the other methods of drivings words, in order to meet the new terms and conditions. Beside these, it is observed that some of grammatic words are derived trough switching the voices in the stem of words. In this study, method of voice switching in Turkish and the grammatic words, derived by means of this method is evaluated.

Keywords: Turkish, word derivation, grammatic word, method of voice switch

Giriş

Türkçenin sözcük türetme yollarını konu edinen özel çalışmalar, monografiler henüz yoktur. Konunun daha çok şekil bilgisi incelemelerinde ve Türkçenin yapım ekleri ile ilgili çalışmalarda ele alındığı görülmektedir (Koç, 1996, s. 110; Bilgin, s. 160-163; Korkmaz, 2009, s. 5; Aksan, 1983, s. 34-35; Banguoğlu, 2000, s. 144; Erkman-Akerson, 2008, s. 151, vd.).

Bu çalışmalarda yapı bakımından eklemeli dillerden olan Türkçenin, sözcük köklerini sabit tutup, bir birinden farklı görevleri bulunan yapım eklerini değiştirmeyen bu sabit köklere ekleyerek yeni sözcükler türettiği üzerinde durulmaktadır. Türkçenin, eklemeli dillerin en tipik örneklerinden biri olduğu vurgulanmaktadır (Korkmaz, 2009, 5; s. 9-17; Vardar, 2002, s. 201; Adalı, 2004: s. 17; Toklu, 2003: s. 57).

Türkçede ihtiyaç duyulan pek çok sözcüğün türetilmesinde birinci sırayı yapım eklerinin aldığı tartışmasız bir doğrudur. Yapım ekleri dışında, pek çok dil gibi, Türkçe, dilde yeni varlık ve kavramları karşılamak, yani yeni adlandırmalar yapmak için değişik yollara başvurmaktadır. Türk Dili ile ilgili çalışmalarda bu yolların neler olduğu hakkında verilen bilgiler şöyledir:

Türkçede Sözcük Türetme Yolları

Türk Dil Bilgisi ile ilgili çalışmaların çok azında Türkçenin ve diğer dillerin sözcük yapma yollarının ayrı bir başlık altında incelendiği görülmektedir. Bu başlıklarda konu ile ilgili şu görüşler yer almaktadır:

Ergin, dilde yeni varlık ve kavramları karşılamak için başvurulan seçeneklerin; 1- *Yabancı kelime almak*, 2- *Kelime grubu yapmak*, 3- *Kelime diriltmek ve derlemek*, 4- *Kelime*

* Öğretim Görevlisi, Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sertanalibekiroglu@hotmail.com

yapmak olduğunu ve Türkçenin kök ve gövdelere yapım eklerini getirerek yeni sözcükler yaptığını belirtir (Ergin, 1994: s. 219-221).

Ahanov ve Karaağaç, dillerin sözcük türetme ve sözü kullanış sahasına çıkarma yöntemlerini şu şekilde gösterir:

- 1- Ekleme yöntemi: kök veya gövdeye eklerin ulanarak dil bilgilik görevin ortaya çıkmasına (yeni anlamlı sözcük türetilmesine)ekleme yöntemi denir.
- 2- Bükün yöntemi: Belirli kalıpların değişik formlar alması ile türetme ve çekimin gerçekleştirildiği diller.
- 3- Yineleme yöntemi: Az kullanılan bir yöntemdir. Türkçede yol yol, biçim biçim, ağaç mağaç, kapkara, göre göre vs
- 4- Birleştirme yöntemi: Asıl biçimbirimlerin birleştirilmesi ile oluşan sözcük türetme. Hanımeli, açık göz vs
- 5- Yardımcı sözcük yöntemi: İki asıl biçimbirimi ile kurulur, ancak bu iki birimden biri anlam alanını genişleterek ve büyük bilgilere ad yapılarak bağlı biçim birimi haline gelir. Türkçenin birleşik eylemleri, edatlaşma, zarflaşma ve zarf-eylemleşme bu yöntemle yapılmıştır: terk et-, güzel ol-; yazabil-, konuşuver-; ile diye, göre, bakımından, dolayısıyla.
- 6- Yer düzeni yöntemi: Dilin kullanımını sırasında ortaya çıkan söz dizimlik bir olaydır. Türkçe eksiz yaptığı kimi söz dizimlik yapılarda bu yöntemi kullanır: Taş adam, kapı adam, ağaç adam; ayrıca Türkçe söz diziminde yüklem yanındaki cümle ögesi, cümle vurgusunu taşıyan ögedir: Dün okula seni görmeğe geldim.
- 7- Vurgu yöntemi: Vurgunun yapımlık ve çekimlik bağlı birim olarak kullanıldığı yöntemdir. Türkçe vurguyu anlam ayırt edici bir düzenek olarak kullanmaz: Örneğin Rusçada замо́к (şato); замо́к (kilit) (Ahanov, 2013: s. 300-313; Karaağaç, 2012a, s. 251-253).

Eker, bütün dillerde söz varlığını geliştirmenin 1- Türetme, birleştirme veya ödünçleme yapma, 2-sözcüklerin sınıfını değiştirme ve 3-Anlam değişiklikleri yapma şeklinde üç ana başlık altında toplanabileceğini belirttiikten sonra belli başlı sözcük türetme yollarını şöyle sınıflandırmıştır:

- a. Kalıplaşma: Türkçede çekim ekleri ve tümcelerinin asıl işlev ve görevleri dışına çıkarak kalıplaşması yolu ile: üste (üst+e), girdi (gir+di), Yaşar (yaşa- + ar), toptan (top+tan)
- b. Türetme: Ad ya da eylem tabanlarına (kök/gövde) yapım ekleri getirerek yeni sözcükler yapma: sarkaç (sark+aç), birlik (bir+lik), iletken (ilet+ken)
- c. Birleştirme: İki sözcüğün genellikle tamlama ile bir araya gelerek yeni bir kavramı karşılama: asbaşkan, sağlık ocağı, yüzbaşı, örtbas vd.
- ç. Karma: İki sözcüğün hecelerini ya da parçalarını bir araya getirerek yeni sözcük oluşturma yoludur: albay (alay+bay), ordonat (ordu+ donatım), arge (araştırma+geliştirme), gerzek (geri+zeka) argo vd.
- d. Kısaltma: Sözcüklerin baş harflerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulur: AT (< Avrupa Topluluğu), GAP (< Güneydoğu Anadolu Projesi); Kimi zaman bir sözcüğün ilk hecesi ya da bir bölümü ile aynı kavram ifade edilebilir: İbo < İbrahim, kilo < kilogram, İng: lab < laboratory vb.
- e. Derleme: Yazı dilinde kullanımdan düşmüş fakat halk dilinde kullanılan kelimelerin yeniden yazı diline kazandırılması ile: alan, araç, asalak; yatadüşmek, yatağan (I) çok yatan, çok uyuyan, tembel; yatağan(II) kanuna benzer bir müzik aracı vb.
- f. Tarama: Yazı dilinde unutulduğu için yerini yabancı asıllı sözcüklere bırakmış olan fakat eski Türkçe metinlerde yer alan kelimelerin yazı diline kazandırılması: bildiklü (tanıdığı çok olan), bilecen (her şeyi bilen, anlayan), bilegen (iyi bilen) vb.
- g. Diğer: Anlam Kayması: Sözcüğün yeni bir kavramı, nesneyi göstermesi. Metaforik gelişme olarak da adlandırılır. Ters (geri) türetme: Örneğin ayılmak bayılmak sözcüklerindeki /l/ ögesinin edilgenlik eki olduğu sezilenmiş ve argoda kullanılan ay- ve bay- sözcükleri ile geri türetme yapılmıştır. Uydurma: Var olan morfolojik ögeden ve/veya kurallardan yararlanmaksızın, kasıtlı yaratma yolu ile belirli amaçlar için yeni bir sözcüğün oluşturulmasıdır: Örneğin uyar, bayan sözcüklerinin herhangi bir bilimsel açıklaması yoktur. İşlevsel değişim: Aynı biçimin farklı söz dizimsel işlevlerde kullanılmasıdır: kumsal ve uysal örneklerinde yer alan (-sAl) ekinin sıfat yapma eki işlevinde kullanılması... Ödünçleme: Örneğin ahtapot, körfez, demet Yunancadan; futbol, egzoz, damper İngilizceden; derya, arzu, müjgan Farsçadan alınmıştır... (Eker, 2013, s. 314-322).

Eker, *b.türetme*” maddesi içerisinde sözcük türetmenin diğer bir yönteminin de örnekseme olduğunu belirtir:

Sözcük türetmede başvurulan yöntemlerden biri de yabancı sözcüklere benzetme, bir başka deyişle örneksemedir. Örnekseme, bir kelimenin ses ve yapı özelliklerinin örnek alınarak başka kelimelerin türetilmesidir: Fr. école = okul; Fr. image = imge; Osm. bu’ud = boyut vd. (Eker, 2013, s. 315-316).

Genel dil bilim ile ilgili kimi çalışmalarda da dillerin sözcük yapım yolları üzerinde ayrıntılı açıklamalara rastlanılmamaktadır. Bu tür çalışmalarda konuya eğilen kimi araştırmacıların görüşleri ise şöyledir: 1- Biçimbirimlerin kullanıldığı türetim: yeşil-yeşillik. 2- Varolan sözcüklerin biraraya getirilmesiyle kurulan bileştirim: hanımeli. 3- Varolan (hâlâ kullanılmakta olan ya da eski) sözcüklere yeni anlamlar yüklenmesi: Alm. *Weib* eskiden genel anlamında kadın, şimdi olumsuz içerikli. 4- Eğretilmeli kullanımlar: ‘izin vermek, mümkün kılmak’ anlamında *yeşil ışık yakmak*. 5- Düzdeğişmeceli kullanımlar: ‘evini, ailesini kaybetti’ anlamında *ocağı söndü*. 6- Yansımalı sözcük türetimi: ‘bilgisayarda tuşların üstüne basmak’ anlamında *tıklamak*. 7- Özel adlardan oluşturulan sözcükler: Röntgen adlı bilim adamının adının hem Almancada hem de Türkçede eylem ya da eylem parçası olarak kullanımı: Alm. die lunge röntgen-akciğer röntgeni çekmek. 8- Yabancı dilden sözcük almak: bilgisayar yerine kompüter/ computer. 9- Sözcüklerin kısaltılarak birbirine eklenmesiyle oluşturulan kısaltma sözcükleri: ‘gözlerin hızlı hareketi’ anlamına gelen rapid eye movement sözcüklerinin baş harflerinden oluşan Rem-Phase /rem-dönemi. (Aksan, 1995, s. 365; Huber,2008, s. 211-212).

Yukarıdaki verilerden dikkati ilk çeken konu bu verilerin Türkçede ve diğer dillerde “*sözcük yapım yolları*” mı yoksa “*sözlük hazinesini geliştirme yolları*” mı olduğudur. Burada her iki yönteminde sözlük hazinesini genişleten yöntemler olduğu savunulacaktır. Ancak sözcük türetmek ile sözcük hazinesini genişletmek temelde farklıdır. Çünkü sayılanlar arasında yapım eki ile türetme, vurgu yöntemi, birleştirme yöntemi dışında kalan kısaltma, eğretilme, karma, yer düzeni yöntemi gibi yöntemler sözcük türetmeden çok var olan sözcüklerin anlam ya da yapıları ile oynamaktan ibaret yöntemler olarak gözükmektedirler. Var olan ya da türetilmiş sözcüklerde anlam genişlemesi, daralması, farklılaşması vb. olaylar sonucu ortaya çıkan olaylardır. Sözcük türetmek ise en basit şekliyle; bir varlığın adlandırılması için anlam ve biçim birim açısından ilk şeklin ortaya konmasıdır. Örneğin; göz sözcüğü kavram alanına ait olan göz+lük, göz+cü, göz-le+m sözcükleri yeni bir adlandırma, yeni bir sözlük birim olarak ekleme yöntemi ile ortaya çıkmışlardır. Ancak organ adı olan göz sözcüğünün, “çekmecenin gözü”, “suyun gözü”, “yaraların göz göz olması” vb. anlamlarda kullanımı sözcüğün türemesi değil sözcükteki anlam olayları sonucu ortaya çıkmıştır.

Yukarıda sayılmış olan ödünçleme, yabancı dillerden sözcük alınmasıdır, bir sözcük türetme değil, söz hazinesini zenginleştirmektir. Yine, yansıma sözcükler her dilde ad kökü olarak kabul edilir, bu işlem doğadaki seslere insan dilinde sözlük bilgilik karşılıklar ve anlamlar yükleme işlemidir.

Sözcük türetme yöntemleri arasında sayılan kısaltmalara gelince; AT (< Avrupa Topluluğu), GAP (< Güneydoğu Anadolu Projesi); OHAL (< Olağanüstü Hal), TARİŞ (< Tarım Satış Kooperatifleri Birliği), TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu); İbo < İbrahim, kilo < kilogram, İng: lab < laboratory vb. kısaltmalar da daha çok zaman ve yazıdan tasarruf, bir tür en az çaba yasası gereği başvurulmuş olan yöntemlerdir. Bunlar sözcük yapım yolu olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü kısaltmaların öncelikle açılımları dil kullanıcılarının bilincine yerleşir, sonra kısaltma bilince kodlanır. Açılımı bilinmeyen kısaltmalar herkes için meçhuldür. Herhangi bir dilin pek çok kullanıcısı açılımını bilmediği kısaltmaları da kullanabilir, ancak bu kullanımlar dilde kısaltmaların varlığını öğrenmiş olduğu içindir. Yani kısaltma yapılarını genellediği için sözlük birim olmadığını anladığı bu yapıların bir açılımları

olduğunu tahmin eder, bu nedenle de açılımını bilmese de kısaltmayı öğrenmiş olduğu kalıp içerisinde rahatlıkla kullanabilir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, anlam değişikliği ile ortaya yeni sözcükler çıkmamakta yalnızca var olan sözcüklere dilin ihtiyaç duyduğu kavram ya da varlıkların karşılanması görevi yüklenmektedir. Bu da daha çok anlam bilgisi içerisinde ele alınmalıdır.

Kalıplaşmada verilen örneklere bakıldığında; “üste (üst+e), girdi (gir+di), Nurdan (nur+dan), toptan (top+tan)” sözcüklerindeki eklerin birer çekim eki olmalarına rağmen yapım eki gibi kullanıldıkları görülmektedir. ecole'nin örnekseme yöntemi ile okul'a dönüşmesinde olduğu gibi kalıplaşmalarda da örneksemenin etkisi bulunmaktadır (Karaağaç, 2012, s. 114). Derleme ve tarama ise dilin uzak veya yakın tarihlerinde kullanımdan kalkan ya da konuşma dilinde yaşayan sözcüklerini yeniden kullanım alanına, standart yazı diline kazandırma çabışmalarıdır. Yeni sözcük türetme değildir.

Buna göre Türkçede sözlük hazinesini zenginleştirme yollarının; 1- Türetme [sözcük tabanlarına (kök ve gövdelere) yapım ekleri getirmek], 2- Birleştirme, 3- Derleme ve tarama, 4- Örnekseme, 5- Ödünçleme, 6- Eğretileme (deyimler, imgeler vb.), 7- Özel adların varlık ya da kavram adı olarak kullanılması [röntgen, jilet (traş bıçağı), selpak (kâğıt mendil) vb.], 8- Kısaltma;

Sözcük türetme yollarının ise; 1- Türetme [sözcük tabanlarına (kök ve gövdelere) yapım ekleri getirmek], 2- Birleştirme, 3- Örnekseme olduğu söylenebilir.

Bu üç yolun dışında, adı konmamakla birlikte, Türkçe sözcüklerin tabanlarında (kök ve gövdelerde) ünlü ve ünsüz sesleri değiştirmek suretiyle yeni anlamlı sözcükler türetildiği görülmektedir. Türkçenin sözcük türetmek için kullandığı bu yöntem şöyledir:

Türkçede Sözcük Türetmede Ses Değiştirme Yöntemi

Türkçenin yeni sözcük türetmek için kullandığı “ses değiştirme yöntemin”e bir giriş olmak üzere sözcük türetmede bükün yöntemini hatırlamak konunun karşılaştırılabilirliği ve tartışılabilirliği için yararlı olacaktır.

Ses değişikliğine giderek yeni anlamlı sözcük türetme ya da sözcüğün görevini belirleme bükünlü dillerin en belirgin yapı özelliğidir. Bükün yöntemini; sözcük tabanlarında ses yapısının değiştirilmesiyle dil bilgilik anlamlar oluşturulması (Ahanov, 2013, s. 302) ve adlarda cinslik (eril, dişi, nötr), sayı; eylemlerde kişi, zaman, kip, çatı vb. özelliklerinin belirlenmesi (Vardar, 2002, s. 52) yöntemi şeklinde açıklamak mümkündür.

Örneğin; Arapçada belirli kalıplar vardır ve bu kalıplarda ses değişikliğine gidilerek (daha çok ünlü sesler) yeni anlamlı sözcükler türetilir:

‘yazmak’ fiilini oluşturan kök harfler: ك ت ب (k-t-b) ve bu kökten türetilmiş bazı kelimeler: كتاب / kitâb / kâtib / kitâbe

İngilizcede de man (adam) men (adamlar); mouse (fare) mice (fareler); drink (içmek şimdiki/geniş zaman), drank (geçmiş zaman) drunk (geçmiş zaman sıfat-fiil şekli); these (bunlar), those (şunlar) vb. örneklerde görüldüğü üzere, ses değiştirme yöntemi ile sözcüklerin ya görevleri belirlenmiş ya da sözcüklerden yeni anlamlı sözcükler türetilmiştir.

Türkçede de bükün benzeri bir yöntem olan “ses değiştirme yöntemi” ile hiç de azımsanmayacak sayıda sözcük türetildiği görülmektedir. Bu yöntemin Türkçede de bulunduğunu Mehmet Kara “Ayrı Düşmüş Kelimeler” adlı çalışmasında geniş bir şekilde ele almıştır. Bu çalışma Türkçede, Türkçe veya yabancı sözcüklerde ses değiştirme yöntemi ile yeni anlamlı sözlükçül birimlerin ortaya çıkmasını ele alan bir monografidir.

Kara, ses değiştirme yöntemi ile ortaya çıkan yeni sözlükçül birimler için “fono-semantik başkalaşma” terimini ortaya koymuştur. Fona-semantik başkalaşmayı; “Aynı kelimedede meydana gelen ses ve anlam değişmesi” olarak tanımlamıştır (Kara, 2011, s. 20). Türk lehçelerinde fono-semantik başkalaşmaya ilk olarak Schott ve Cruntsel’in değindiğini belirten Kara, Clauson, Tietze, Nagayev, Caferov, R. Rahmeti Arat, O. Nedim Tuna gibi Türklük Bilimi uzmanlarının da yer yer konuya değindiklerini bildirmektedir. Ayrıca Yunus Memmedov’un, Kara’ya ait olan fono-semantik başkalaşma yerine, “fono-semantik farklılaşma” terimini kullandığını ve bunu; “Sözün anlam ayrıntısı ile fonetik şekli bir dengeleşme arz ettiğinde, daha doğrusu ses değişimi ile mana değişimi paralel yürüdüğü zaman sözün ses ve anlam değişmesi yani bir çeşit fono-semantik farklılaşma meydana gelir” şekilinde tanımladığını aktarmaktadır (Kara, 2011, s. 20-25).

Ayrı Düşmüş Kelimeler adlı çalışmasında Kara ses değişimi yöntemini / fono-semantik başkalaşmayı; 1. Türkçe kelimelerde fono-semantik başkalaşma, 2. Alıntı kelimelerde fono-semantik başkalaşma olmak üzere iki ana başlık altında ele almıştır. Birinci başlıkta sözcük içi ve sonunda Genel Türkçe ile Çuvaş Türkçesi arasındaki r~z ve l~ř denkliğine uzanan kör- ~ köz-, bür- ~ büz-, yıldız ~ yıldır, vd.; Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki belik ~ bölük, bıçkı ~ biçki, bor ~ boz, kertik ~ gedik, vd.; ikinci başlıkta abdal ~ aptal, acar ~ gıcır, cihaz ~ çeyiz, skala ~ iskele, baz ~ baza, abajur ~ panjur, vd. sözcükleri incelemiştir (Kara, 2011, s. 37).

Karaağaç’ın, “Türkçenin Dil Bilgisi” adlı çalışmasında, ünsüz değişmeleri ile ilgili örnekleri göstermek için verdiği tabloda, ses değişmesi esasına dayalı sözcük türetildiğini ifade etmemekle birlikte, verilenler bu yöntemi düşündürmektedir.

Tablo 1: Ünsüz değişimi

		yaz-	yazgı		
	Yaz-	yas-	yassı	yastık	yasla-n-
Yad-	Yat-	yatak			
	Yay-	yaygı	yaygın		

(Karaağaç, 2012a, s. 119).

Hacıeminoğlu yukarıdaki yaz-, yat- ve yay- fiillerini “yâ- (uzun ya-)” şeklinde bir köke indirgemektedir (Hacıeminoğlu, 1991, s. 29). Buna göre de -z-, -t-, -y- fiilden fiil türeten ekler olarak ortaya çıkmaktadır. Eski Türkçede -z- ve -t- fiilden fiil türetme ekleri bulunmaktadır (Tekin, 2000, s. 96-97; Ergin, 1998, s. 211-214) fakat, bu ekler fiile ettirgenlik veya oldurganlık anlamı katmaktadırlar. Yaz- ve yat- fiillerinde ettirgenlik yoktur. -y-’nin durumu ise daha farklıdır. Yarı ünlü olan bu ses /y/ Türkçede bir türetme eki olarak isim ya da fiil tabanlarında kullanıldığına rastlanılmamıştır. Ayrıca, yat-, yaz-, yay- kavram alanına dahil olan yassı, yastık, yaslan- fiillerindeki -s- sesinin, yapımlık biçim birim olduğu da düşünülemez. Çünkü Türkçede fiil ya da isimlerden yeni sözcük türeten böyle bir biçim birimle de karşılaşılmamıştır. Eren de yastığaç ‘üstünde hamur açılan tahta’ sözcüğünün kökünü yas- ‘yaymak’ ile ilişkilendirmiş, ayrıca yastık sözcüğünün kökündeki yas-’ın da Türkçede yat- Çuvaşçada sıt- fiilleri ile ilişkisini açıklarken Türkçedeki yat- ve yas- ilişkisine dikkat çekmiştir (Eren, 1999, s. 442-443). Clauson ise yas- ~ yaz- ilişkisine değinmiştir (Clauson, 1972, s. 973).

Yine, Hacıeminoğlu’nun ad- fiili ve bu fiilin kökü hakkında verdiği bilgiler ses değişimi yöntemine işaret etmektedir. Ad- (ayrılmak) ad+ak (ayak) (Hacıeminoğlu, 1991, s. 18) sözcüklerindeki ad- fiilinin kökünün a- fiili olduğunu düşünmektedir. Fiilin kökü a- ve bundan ilk türeyen şeklin de ad- olduğunu düşünelim. Bu ad- (ayır-, ayrıl-, başkalaş-) tabanı at- (kendinden uzaklaştır-), az- (yoldan çık-, doğrudan ayrıl-) ve aç- (sabit bir noktadan uzaklaş-) anlamlarını taşıyan ve aslında ad- tabanının taşıdığı anlamların farklı yönlerini ifade eden dil bilgilik sözcüklere ses değişimi yöntemi ile dönüşmüşlerdir.

Burada “*a- fiil köküne gelen “-t-, -z-, -ç-, -d-” eklerinin fiilden fiil yapım ekleri olduğu, bu nedenle at-, az-, aç- ve ad- şekillerinin her birinin ekleme yöntemi ile türemiş sözcükler olduğu düşünülebilir. Eski Türkçede geçişsiz fiilden ettirgen, oldurgan çatılı fiil tabanları yapan -d-, -t- ve -z- ekleri bulunmakta -ç- ise kaynaklarda geçmemektedir. Bunlardan etken fiil yapan yalnızca -d- ekidir [1-d- : (göndermek, bırakmak), ko-d- (koymak), to-d- (doymak)] (Tekin, 2000, s. 95). -t- ve -z- ettirgen, oldurgan çatılı fiiller türetmektedirler: ag-ı-t- (dağa kaçirtmak, sürmek), ak-ı-t- (akın ettirmek, akın etmek); tut-u-z- (tutturmak, yakalatmak), ud-u-z- (sevk etmek, önderlik etmek) (Tekin, 2000, s. 96-97). at-, az-, aç- ve ad- fiilleri ise etken fiillerdir. Bu açıdan ele alındığında at-, az-, aç- fiillerinin ad- tabanından ses değişimi yöntemi ile ortaya çıktığı görülmektedir.

Ses değiştirme yöntemi ile Türkçede yeni anlamlı sözcük türetildiğine dikkat çeken isimlerden biri de Üçok’tur. Üçok;

Türkçede bir fiili ettirgen (factitif) yapmak için, istisnasız olarak -dir, -dır, -tir, -tır, -ter ekleri kullanılır. Bu istisnasızlık yalnız emmek fiilinden gelen em-zir-mekde bozular. Mamafih bu ettirgen fiilin yanbaşında kurala uygun olan bir de em-dir-mek fiili vardır. Fakat emdirmek arasında mana bakımından ne kadar büyük fark olduğu malumdur. Birincisi (emdirmek) her şey hakkında kullanılabildiği halde, mesela kan emdirmek, süt emdirmek, zehir emdirmek gibi, ikincisi yalnız ve yalnız bir anne veya kadının bebeğe süt emdirmesi bahis mevzuu olduğu vakit kullanılır. Türkçede ettirgen fiillerin bir diş kapanma fonemi yerine bir sesli sızıcı fonem ile teşkil edildiği bir tek yer mevcuttur, o da bu emzirmek fiilidir. (Üçok, 2004: 33).

Üçok bu yönteme dikkat çekmekle birlikte örneği bu yöntemin dışındadır. Çünkü Eski Türkçede -z şeklinde bir fiilden fiil türetme eki bulunmaktadır ve bu ek de edilgen çatılı fiiller türetmektedir: tutuz- (tutturmak), uduz- (sevk etmek), utuz- (oyunda yenilmek) (Hacıeminoğlu, 1991, s. 25-27; Tekin, 2000, s. 97; Gabain, 2007, s. 55; Korkmaz, 2009, s. 109; Şen, 2016, s. 62), sözcükleri gibi bir de “emiz- (emdirmek)” şeklinde bir fiil tabanı bulunmaktadır (Bayat, 2008, s. 73).

Bu yönteme değinen Aydemir, “ucu aşma, tepeyi dolanma, üzerinden atma, çıkarmak, soyunmak” gibi anlamları olan “suç” sözcüğü ile “sırt, arka” anlamları da bulunan “uç” sözcüklerinin ses değişimi yoluyla türediğini ve Türkçede yeni sözcük türetmenin yaygın bir yolunun isim veya fiillerin bir sesini değiştirme ya da bir harf ekleme olduğunu belirtmektedir (Aydemir, 2012, s. 140-141).

Ali Tan, “Türkçede Ortak Köklü Kelimelerde Anlam Farklılaşması: Tavan ve Taban Örneği” adlı çalışmasında taban > tavan ilişkisini ses ve anlam değişmesi açısından incelemiştir. Bu sözcüklerin ortak kökten türemiş şekiller olduğuna dikkat çeken Tan, barış > varış ve saban > sapan örneklerini de vermiştir (Tan, 2015, s. 865-876).

Ses değişimi olayına bir başka örnek de (koz >) köz ~ kor sözcüklerinin durumudur. kor (ateş) ve köz (< koz) sözcüklerinin etimolojileri üzerinde duran Hasan Eren, ses olaylarından bahsetmiş fakat bir açıklamada bulunmamıştır (Eren, 1999, s. 252/263). Bizce köz (< koz) sözcüğü “kor” sözcüğünden ses değişimi yöntemi ile türetilmiştir. Kara bu sözcüklerin Türkçe ve Çuvaşça arasındaki r ~ z denkliği esasında aynı kökten ortaya çıkmış iki ayrı sözlükçül birim olduğunu belirtmektedir (Kara, 2011, s. 44-47).

Bunların dışında Türkiye Türkçesinden tespit ettiğimiz aynı kavram alanında yer alan yakın anlamlı ya da zıt anlamlı olarak sözcük tabanlarında (kök/gövde) ses değişimi yöntemi ile türemiş kimi sözcükler de şunlardır:

parmak: Bu sözcüğün par-mak şeklinde ayrılabilceği göze ilk çarpan durumdur. Fiilden isim yapma eki -mak çıkarıldıktan sonra par- şekline ulaşılır. Bu şekliye sözcük Türkiye Türkçesi kullanıcıları için bir anlam vermemekte; ancak par- kökü bar- (var-) şeklini çağrıştırmaktadır.

“parmak 1. “insanda ve bazı hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan, boğumlu, oynak, uzunca organların her biri”; 2. “bir tekerleğin merkezinden çemberine kadar uzanan çubukların her biri”. Ağızlarda barmak olarak da geçer.

Sözcük, Türkmen, Balkar, Nogay, Kazan Tatar, Karakalpak, Kazak, Kırgız Türkçelerinde “barmak”, Teleüt Türkçesinde “parmak”; Küerik Türkçesinde “mermek” ve Çuvaş Türkçesinde “pürne” şeklinde görülmektedir (Eren, 1999, s. 325).

parmak > varmak, bermek > vermek biçimleri arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. Bu sözcükler uzatmak, uzamak, ileri doğru hamle yapmak kavram alanı içerisine dâhil olan sözcüklerdir. Buna göre, bar-, ber- ve buradan hareketle vücut organı olan el ve ayakların uzanan son kısımları anlamında “barmak (> parmak)” sözcüğü üzerinde karar kılınmıştır. Daha sonra, bar- şekli her ne kadar var- şekline değişse de bar- fiili ile barmak ismi arasındaki anlam farkını pekiştirmek için yeniden bir ses değişimine gidilmiş ve Türkiye Türkçesi standart dilinde yeni bir sözlük birim olarak “parmak” şekli ortaya çıkmıştır. Ağızlarda ise sözcüğün “barmak, barnak vb.” şekilleri bulunmakta birlikte temelde ise parmak (<barmak) ile var- ses değişimi yöntemi ile iki ayrı sözlük birim olarak görülebilir. Bar- (var-) ~ ber- (ver-) (~ ber-i gel-) arasında da böyle bir ilişki olabilir. Çünkü ver- eylemini gerçekleştirmek için öncelikle var- gibi bir harekette bulunmak, hedefe ulaşmak gerekir.

Kara, barış ve varış sözcüklerinin de ses değişimi yöntemi ile ortaya çıktığını belirtmektedir (Kara, 2011, s. 51).

tanış-: Bu sözcük ses yakınlığı bakımından ilk önce “danış- “ sözcüğünü akla getirmektedir. Tanış- sözcüğündeki işteşlik eki çıkarıldığında tanı- şekli ortaya çıkar, danış- sözcüğünden de işteşlik eki çıkarıldığında danı- şekline ulaşılır. Burada Türkçenin tanı- ve danış- şeklinde iki farklı kök fiile sahip olduğunu düşünmeye gerek yoktur. Bu iki sözcük ilk şekil olması daha kuvvetli olan tanı- sözcüğünde ön seste t- > d- değişimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Aynı kavram alanına dâhil olmakla birlikte tanış- ve danış- farklı anlamlara gelen iki sözlükcül birim haline gelmişlerdir. Tarihi metinlerde “istişare et-” anlamında da kullanılan tanış- fiilinin bu anlamı ise anlam genişlemesi olarak değerlendirilmelidir.

Tanı- 1. “daha önce görülen, bilinen bir kimse veya bir şeyle karşılaşıldığında, bunun kim veya ne olduğunu anımsamak”; 2. “daha önce görmüş olmak, bilmek”; “bilip ayırmak, seçmek, ayırt etmek”(Eren, 1999, s. 393; TS., 2011, s. 2261). Açıklaması ile Eren’in etimoloji sözlüğünde ve TDK Türkçe Sözlük’te yer almaktadır. Danış- ise TDK Türkçe Sözlük’te; “Bir iş için bilgi veya yol sormak, görüş almak, istişare etmek, müracaat etmek, meşveret etmek” (TS., 2011, s. 593) olarak açıklanmıştır.

Azerbaycan Türkçesinde “konuş-” anlamı yanında; “1. Söylemek, anlatmak, nakletmek, bildirmek, sözle ifade etmek. // Konuşmak, 2. Bir dilde düşüncesini güzel bir şekilde ifade edebilmek. 3- Sohbet etmek. 4- Düşüncesini söylemek, fikir yürütmek, müzakere etmek. 5- Nutuk söylemek, konuşma yapmak. 6- Bir şeyin değeri hakkında bir karara varmak, anlaşmaya varmak. 7- Bahsetmek, haber vermek, yazmak.” (Altaylı, 1994, s. 231) anlamlarına da gelmektedir. Bu bilgiler sözcüğün tanı-, bil-, bilgi edin- kavram alanına dâhil olduğunu göstermektedir.

taş: “taş” sözcüğü Eren’de “rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” (Eren, 1999: 396); TS’de: “1. Kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde: Kireç taşı, Oltu taşı. 2. Bu maddeden yapılmış, bu maddeden oluşmuş...” (TS, 2011, s. 2277).

dış: TS’de; “1. Herhangi bir cisim ya da alanın sınırları içinde bulunmayan yer, hariç, iç karşıtı. 2. Bir konunun kapsamına girmeyen şey...” (TS, 2011, s. 652) olarak açıklanmıştır. Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren rastlanılan “taş” sözcüğü bugün Türkiye

Türkçesinde ses değişimleri sonucunda “dış” olarak tek başına; üzerine yapışmış olan eski yön gösterme eki “-garu, -aru, -ru” ile birlikte “taşra” sözcüğünde yaşamaktadır.

“taş” sözcüğünün “dış” şekline değişmesi Türkçenin tarihi sürecinde yaşanan ses değişmelerinin olağan sonuçlarından biridir. Sözcük Çuvaş Türkçesinde “çul”, Moğolcada “çılağun” olarak tespit edilmiştir (Eren, 1999, s. 396). Bu şekiller “taş” sözcüğünün Türkçenin akrabalık ilişkisi olan lehçe ve dillerdeki şekillerinden başka bir şey değildir. Burada sözcüğün anlamında meydana gelen farklılık üzerinde durmak gerekmektedir. Bu da, Türkiye Türkçesinde taşra sözcüğünde Eski Türkçe şekli korunan sözcüğün bu eski şekli olan “taş” şeklinin, Eren’de ve TS’de açıklandığı gibi, “rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” anlamı kazanması; iç’in karşıtı olan “taş” anlamını ise “dış” şekli üzerinden devam ettirmesidir (Clauson, 1972, s. 556-557; Tietze, 2002, s. 566). Burada, katı ve sert madde karşılığı olan sözlük birim “taş” ile iç’in karşıtı sözlük birim olan “dış” ses değişimi yöntemi ile sözlükçül birim olarak ortaya çıkmıştır.

Burada, ayrı bir çalışmada ele alınmaya çalışıldığından, yalnızca Özbek Türkçesinde taş ve dış ilişkisini gösteren bir örnek vermek konu hakkındaki düşüncelerin yönünü belirlemek için yararlı olacaktır. Özbek Türkçesinde de ташқи ташқи dış (Yusuf, Tulum, 1994, s.141) ve тош таш taş (Yusuf, Tulum, 1994, s. 151) sözcüklerinde ses değişimi yöntemi görülmektedir.

abdāl: Arapça’dan Türkçeye geçtiği düşünülenii (TS., 2011, s. 3) sözcüğün anlamı TS’de: “abdāl: 1. Gezgin, derviş; Dilenci kılıklı, üstü başı perişan; “Abdal: 1. Safeviler devrinde İran’da yaşayan Türk oymaklarından biri. 2. Anadolu’da yaşayan oymaklardan bazıları: Geygel abdalları. 3. Tasavvufta manevi üst bir rütbe.” (TS., 2011, s. 3); aptal ise TDK Güncel Sözlük ve Büyük Türkçe Sözlükte Arapçadan alındığı düşünülen abdāl sözcüğüne bağlanmakta ve anlamı; “1. sıfat Zekâsı pek gelişmemiş, zekâyoksunu, alık, ahmak, alık salık, 2. ünlem Küçümseme ve azarlama bildiren bir seslenme sözü” (<http://www.tdk.gov.tr/index>) şeklinde açıklanmaktadır. Türkçede abdāl ve aptal sözcükleri arasındaki anlam farkları dil kullanıcılarınca bilinmekte ve bu iki sözcük karıştırılmadan kullanılabilir. Arapçadan Türkçeye girmiş olan “abdāl” sözcüğünün Türkçede farklı bir sözlükçül birime dönüşmesi yalnızca sözcükte ses değişimi yöntemi “abdāl > aptal” uygulanarak gerçekleştirilmiştir (Kara, 2011, s. 135).

Bu örneklerden hareketle, Türkçede dil kullanıcıları zamanla ortaya çıkan yeni durum ve kavramları karşılamak üzere ortaya çıkan yeni kavram ve durumların ayrı sözcük birimlerle karşılanması gerektiğini düşünmeye başladıkları zaman ilk önce bu durum ve kavramların kavram alanına dâhil olan sözcük tabanlarına yeni yapım ekleri ile sözcük türetme, birleşik sözcük yapma yoluna başvurmakta bazen de sözcük tabanındaki bir ya da birkaç seste değişikliğe gitmektedir. Bu ses değiştirme sözcüğün kökünde olabileceği gibi sözcüğün aldığı ekler üzerinde de olabilmektedir.

Yukarıda verilen sözcükler dışında, bazılarında Kara’nın eserinde de yer verilen, Türkiye Türkçesinde aynı kavram alanında yer alan yakın anlamlı ya da zıt anlamlı olarak sözcük tabanlarında (kök/gövde) ses değişimleri sonucu türemiş olduğunu düşündüğümüz sözcükler şunlardır:

bek (bek-çi), pek (pek-iyi) (sağlamlık, güçlülük kavram alanı). Türkiye Türkçesi ağızlarında çok anlamında pek yerine bek kullanımı bir ağız özelliği olarak görülmelidir. Clauson emin olmamakla birlikte “bek~berk~pek” arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş (Clauson, 1972: 323); kara ise bu ilişkiyi kabul etmiştir (Kara, 2011, s. 92).

bıç- > biç- : bıçak, bıçkı > biçki fakat, (bıçkı = marangoz aleti), biçki (biçki nakış kursu, biçki = terzilik terimi), Clauson ve Kara bıç- ~ biç- ~ buç-uk ilişkisine değinmişlerdir (Clauson,

1972, s. 292-294; Kara, 2001, s. 52). Tietze, bıç- bıç- ilişkisini Clauson'dan aktarmakla yetinmiştir (Tietze, 2002, s. 336).

bıl- > *bul-* > *bel* “işaret” (tanımak, öğrenmek kavram alanı)

boz- > *bur-*, *büz-*, *bük-* (bu sözcüklerin tamamı bütün, tam ve düzgün nesnelere şeklini değiştirmek kavram alanında yer almaktadır, fakat her biri bütün üzerindeki farklı bir etkiyi anlatmaktadır). Kara, *bür-* ve *büz-* ilişkisini ele almıştır (Kara, 2001, s. 41).

çal- > *çel-* (bir şeyden ayırmak, vazgeçirmek, değiştirmek kavram alanı)

çık- > *çek-* ve *çık-* (ayrılmak, ayırmak kavram alanı) > *çak-* zıt anlamlısı (aynı kavram alanı)

tér- > *der-* > *dür-* (toplamak, yığmak kavram alanı)

té- > *di-* > *de-* > *yi-* > *ye-* (ağız kavram alanı)

diz- (dizi) > *düz-* (düzgün) (toplanmış, bir arada olan, yığılma kavram alanı)

geç- > *geçe* (on geçe), *gece* (gece vakti) (zaman kavram alanı)

geç- > *göç-* > *kaç-* (bir yöne doğru hareket etmek kavram alanı)

gün (güneş) > *gön* (deri) (insan ve hayvanların güne/ güneşe maruz kalan kısmı)

kıs- > *kes-* > *küs-* (bağlantıyı, ilişkiyi koparmak kavram alanı)

oñ (sağ, sağ taraf, *doğru*), *ön* (karşı, *doğru*)

orda (merkez, şehir, saray...) > *orta* (TT. merkez) ~ *ordu* (TT. askerî birlik)

otağ > *odak* > *ocak* (merkez kavram alanı)

özge (ayrı, yabancı) *özgü* (ayrık, kendine has, kişiye özel, sıra dışı)

paşmak ~ *başmak* (< *basmak*): *ayakkabı* (*paş-* > *bas-*)

sı- > *sı-n-* > *sanç-* > *saç-* > *seç-* (kırmak, parçalamak, dağıtmak, bozmak kavram alanı)

ser- > *sür-* (yaymakla ilgili)

sız- > *süz-* (sıvıların ortaya çıkması ile ilgili)

sok- > *sak+la-* (yakın anlamlı) *sok-* > *sök* (zıt anlamlısı)

sun- > *sün-* (uzamak, uzatmak kavram alanı)

taban (< *dip* < *tüp*) > *tavan* (zıt anlamlısı) (bk. Tan, 2015: 865-876).

ten (insan için deri, dış) ; > *ton* > *don* (atlar için deri rengi; dış)

top (uk) *tep* (ik) (~ *depik*) ve *top* > *tüp* (dip) *tep-* > *tepe* (zıt anlamlısı)

toy (insanın genci) > *tay* (atın genci, yavrusu)

tut- > *tat-* (ağız kavram alanı) (*tut-ak* > *dud-ak*)

türe- > *töre-* > *üre-* (çoğalmak kavram alanı)

varmak (< *barmak*) > *parmak* (yön kavram alanı)

yağma – *yığma* (toplama, biriktirme kavram alanı)

yıldız ~ *yaldız* < *yaldır* (< *yaltur-a-mak*); *yaldır yaldır* parlamak (parlamak, ışık saçmak kavram alanı). Karaağaç, Türkçenin tarihsel ses bilgisi içerisinde *a* > *ı* değişiminin anlam

değiştirici özelliğine dikkat çekmiştir “yaldız ‘yaldız’ ~ ‘yıldız’” (Karaağaç, 2012a, s. 161). Kara, yıldız ve yıldır ilişkisini ele almıştır (Kara, 2011, s. 42-43).

yine [< yana< ET. yan- (dön-)] > gene (tekrar ve bağlanma ile ilgili); [ayrıca, yinele- (tekrar et-) yenile- (değiştir-)]

yok > yoğ/ yuğ > yoy- (dökmek, bırakmak, kaybetmek) (varlığın kaybolması kavram alanı)

Yukarıdaki sözcüklerin bazılarında sözcüğün tespit edilmiş olan ilk şekline göre ses değişimi yöntemi ile ortaya çıkmış diğer şekilleri gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak kimi sözcüklerde ilk şekli tespit etmek güç olduğu için Türkiye Türkçesindeki şekilleri esas alınmıştır. Burada gösterilmek istenenin sözcüklerin ilk şekillerinden çok ses değişimi neticesinde aynı kavram alanında bir birine yakın ya da zıt anlamlı sözcüklerin ortaya çıkması olduğu bu noktada göz ardı edilmemelidir.

Bu sözcüklerde isim ya da fiil köklerinden farklı eklerle türetilmiş olanlar yoktur. Aşağıdaki örneklerde ise ekleme yöntemi ile sözcük türetilmiş görülmektedir: Kö- “bağlamak” buradan > kö-k, kö-m- “göm-”, kö-r- “tabî ol-”, kör “amâ, yani gözü bağlı”; To- “doy-”, to-d- “doy-”, to-k “tok, doymuş”, to-l- “>do-l-” sözcüklerinde kö- ve to- kökleri ile fiilden fiil yapan -m-, -d-, -l- ve fiilden isim yapan -k, -r ekleri kullanılarak yapım ekleri ile yeni anlamlı sözcükler türetilmiştir (Hacıeminoğlu, 1991, s. 27-28).

Burada bir noktayı da belirtmek gerekmektedir. Türkçenin etimolojisi, ses ve şekil bilgisi ile ilgili çalışmalarda, yukarıda görüldüğü üzere, ses değişimi yöntemine kimi sözcükler incelenirken dikkat çekilmiş, ancak çoğu zaman da ilgililer herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Örneğin Clauson, yukarıda ele alınmış olan sız- ve süz- sözcüklerini incelemiş fakat aralarında bir bağlantı olabileceği noktasına değinmemiştir (Clauson, 1972, s. 861).

Türkçedeki ses değişimi yönteminin nasıl bir sistem üzerine işlediği konusu ayrıca ele alınmalıdır. Bu konuda Kara Genel Türkçe İle Çuvaş Türkçesi arasındaki r ~ z, l ~ ş ses denkliliğinden, Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki ve yer yer Türkçenin tarihî ve çağdaş şivelerindeki ses düşmesi, türemesi, hece düşmesi, ikizleşme, sedalılışma, göçüşme vb. ses olaylarını esas alarak bir kökten ses değişimi ile ortaya çıkmış olan sözcükleri incelemiştir. Yukarıda bizim verdiğimiz örneklerde de ünlü ve ünsüz pek çok sesin değiştiği görülmektedir. Türkçenin ünlü ve ünsüzlerindeki değişimler tarihî ve coğrafi derinlik açısından çok geniştir (Özek, 2014, s. 70-vd.; Yalçın, 2013, s. 45-vd.). Bu nedenle hangi seslerin değişiminden çok bu değişim sonucunda sözcüğün yeni bir sözlükçül birim olarak ortaya çıkıp çıkmadığı noktasına dikkat edilmelidir. Yukarıda verilenler ile Clauson, Tietze ve Kara’nın incelemiş olduğu sözcükler ve bilgilerden bu sözcük türetme yönteminin Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri ile ağızlarında kullanılan bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

1. Türkçede, ekleme, birleştirme ve örneksime ile birlikte dördüncü yol olarak “ses değiştirme yöntemi” de sözcük türetme yöntemlerinden biri olarak görülmektedir.
2. Ses değişikliği ile türemiş olan Türkçe sözcüklerin tespiti Türkçenin köken bilgisi çalışmalarında ve Türk lehçeleri arasındaki ses denkliklerinin tespitinde daha doğru sonuçlara ulaşılmasında yardımcı olacaktır.
3. Sözcük türetme yöntemleri ile sözlük hazinesini geliştirme yöntemleri ayrı ele alınmalıdır. Buna göre Türkçe için:

A- Sözcük türetme yöntemleri:

- 1- Ekleme [sözcük tabanlarına (kök ve gövdelere) yapım ekleri getirmek],

- 2- Birleştirme,
 - 3- Örneksene
 - 4- Ses değiştirme yöntemi(veya fonosemantik başkalaşma);
- B. Sözcük hazinesini geliştirme yöntemleri:
- 1-Türetme [ekleme, birleştirme, örneksene, ses değiştirme],
 - 2- Derleme ve tarama,
 - 3- Ödünçleme,
 - 4- Eğretilene (deyimler, imgeler vb.),
 - 5- Özel adların varlık ya da kavram adı olarak kullanılması [röntgen, jilet (traş bıçağı), selpak (kâğıt mendil) vb.],
 - 6- Kısaltma (TDK < Türk Dil Kurumu, vb.)” şeklinde bir ayırım ve sınıflandırmaya gidilmelidir.

Kısaltmalar:

bk.: bakınız
 ET: Eski Türkçe
 TDK: Türk Dil Kurumu
 TS.: Türkçe Sözlük
 TT.: Türkiye Türkçesi
 vb.: ve benzeri
 vd. : ve diğerleri

Kaynakça:

- Aksan, Doğan, (1983), Sözcük Türleri, Ankara: TDK.
- Altaylı, Seyfettin, (1994), Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
-, (1995), Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim), Ankara: TDK.
- adali, Oya, (2004), Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Ahanov, Kaken, (2013), Dil Bilimin Esasları, (Aktaran: Murat CERİTOĞLU), Ankara: TDK.
- Aydemir, Adem, (2012), “Türkçede Artzamanlı Sözvarlığı Boyutuyla: ‘Yazuk/Yazık’ Kelimesi ve Soydaşları Üzerine”, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul: CI, sayı: 201, 129-154.
- Banguoğlu, Tahsin, (2000), Türkçenin Grameri, TDK, Ankara.
- Bayat, Fuzuli, (2008), Eski Türkçe Sözlük, İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Bilgin, MUHİTTİN, (2002), Anlamdan Anlatıma Türkçemiz, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Clauson, Sir Gerard, (1972), An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford Universty Press, Ely House, London W.
- Eker, Süer, (2013), Çağdaş Türk Dili, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eren, Hasan, (1999), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ergin, Muharrem, (1994), Türk Dili, İstanbul: Bayrak.
- Erkman-Akerson, Fatma, (2008), Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış, İstanbul: Multilingual.
- Gabain, A. Von, (2007), Eski Türkçenin Grameri, (çev, Akalın, M.), TDK, Ankara.
- Hacieminoğlu, Necmettin, (1991), Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Huber, Emel, (2008), Dilbilime Giriş, İstanbul: Multilingual.
- Karaağaç, Günay, (2012a), Türkçenin Dil Bilgisi, Ankara: Akçağ.
-(2012b), Türkçe Verintiler Sözlüğü, Ankara: TDK
- korkmaz, Zeynep, (2009), Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi, Ankara: TDK.
- Özek, Fatih, (2014), Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler, Akçağ, Ankara.

-
- Şen, Serkan, (2016), Eski Uygur Türkçesi Dersleri, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Tan, Ali, (2015), “Türkçede Ortak Köklü Kelimelerde Anlam Farklılaşması: Tavan ve Taban Örneği”, Turkish Studies, Volume 10/4, Winter 2015, ss. 865-876.
- Tietze, Andreas, (2002), Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Simurg, İstanbul.
- Toklu, Osman, (2003), Dilbilime Giriş, Ankara: Akçağ.
- Türkçe Sözlük, (2011), Ankara: TDK.
- Üçok, Necip, (2004), Genel Dilbilim (Lengüistik), İstanbul: Multilingual.
- Vardar, Berke, (2002), Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilingual.
- Yalçın, S. Kaan, (2013), Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler, TDK, Ankara.
- Yusuf, Berdak, Tulum, M. Mahir, (1994), Sözlük Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi- Özbekistan Türkçesi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts

Notlar:

ⁱ Örnek verilmemiştir.

ⁱⁱ Karaağaç, heftal, haptal, heftalit açıklamasını yaparak sözcüğün Bizans kaynaklarında Ak Hunlar için kullanılan “Heftalit” sözcüğünden gelmiş olabileceğini düşünmektedir (bkz. Karaağaç, 2012b: 2).

Dilbilimin Alt Alanları Ve Ekler

Sub-Branches Of Linguistics And Affixes

Hasan KARACA*

Özet

Eklemeli bir dil olan Türkçenin işletimi, bu yapısı gereği daha çok ek sayesinde olmaktadır. Türkçede, çoğu birden fazla kullanım çeşitliliğine sahip iki yüzden fazla ek bulunmaktadır. Bunların sınıflandırılmasına dair yapım eki, çekim eki ayrımının yüzeysel ve yetersiz bir sınıflandırma olduğu genel kabul görmüştür. Bu çerçevede, eklerin sınıflandırılmasına dair yapılan çalışmalarda bariz bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Bu çeşitliliğin sebebini eklerin esas alınıp öncelenen özelliklerindeki farklılıklarda aramak gerekir. Çünkü dilbilimin alt dallarına göre eklerin kullanım rolü ve işlevi değişmektedir. Ses bilim, biçim bilim söz dizimi, sözlükbilim ve bürünbilim pencerelerinden eklerin işlev, görev ve rolleri birbirinden farklı görünümlere sahiptir. Eklerin dilbilimin farklı alanlarındaki bu kullanım özellik ve görünümleri, ittifak e dilmiş doğru bir sınıflandırmaya ışık tutacaktır.

Anahtar kelimeler: yapım eki, çekim eki, ses bilim, biçim bilim, söz dizimi, sözlükbilim

Abstract

The execution of Turkish which is an agglutinating language is achieved mostly through affixes. In Turkish there are more than two hundred affixes most of which have more than a single usage variation. The distinction between derivational and inflectional affixes relating to the classification of these affixes is accepted rather as a superficial and insufficient classification. In this frame an apparent diversity attracts attention about works concerning the classification of affixes. The reason of this diversity should be searched in the differences within the features of affixes which have been based on and given a certain priority. Because role and function of affixes with regard to their usage, change according to sub-branches of linguistics. From the points of phonetics, morphology, syntax, lexicography and prosody functions, tasks and roles of affixes have different appearances. These usage features and views of affixes in different fields of linguistics are to pave the way for an agreed and accurate classification.

Key words: derivational affix, inflection suffix, phonetics, morphology, syntax, lexicography

Giriş

Eklerin sınıflandırılmasına dair yapılan çalışmalarda bariz bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Bu çeşitliliğin sebebini eklerin esas alınıp öncelenen özelliklerindeki farklılıklarda aramak gerekir. Bu açıdan bakıldığında, aslında bütün sınıflandırmalar doğrudur, ancak biri diğerine göre eksiklikler taşımaktadır, diyebiliriz. Eke dair yapı, işlev, görev gibi kullanımlar ya da ekin büründüğü farklı roller sınıflandırmalarda görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Ses bilim, biçim bilim, söz dizimi, sözlükbilim hatta bürünbilim alanlarında eklerin üstlendiği rol başka başkadır. Dolayısıyla eklerin işlevlerine çizilen sınırların muğlaklığı, bir özelliği önemseme ve inceleme tercihi gibi sebeplerden sınıflandırmalarda birbiriyle örtüşmeyen sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Yirminci yüzyıl başlarında Saussure ile başlayan ve onun “*Dil bir sistemdir.*” (Başkan, 2003: 78) düsturundan hareketle dili bir mekanizma olarak ele alan yapısalılık, dili ve dilbilimi bağımsız bir bilim dalı olarak ele alma çalışmalarına çağ atlatmıştır. Ancak, bu akımdan hareketle dile matematiksel bakan Kopenhag Okulu (Glosematikçiler) ile ses ve biçim çalışmalarına üstünlük tanıyan Amerikan Okulu’nun önemli temsilcilerinden Bloomfield ve ondan sonra gelmiş olan Bloch ve Harris anlam ve işlevi ölçülebilir olmadığı için dışlayan bir yaklaşım sergilemişlerdir (Başkan, 2003, s. 97). Bu da dili aşırı biçimci bir metotla incelemeye sevk etmiştir. Türkçenin eklerine dair genel ve biçimci sınıflandırmayı bu akımlardan bağımsız düşünmemek gerekir. Şekilci yaklaşım işlevden büsbütün ayrı değildir. Kaldı ki şekilciliğin

* Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Bölümü, karaca@gantep.edu.tr

matematiksels kesinliğini ve şematik keskinliğini elde etmeye çalışırken bile anlam ve işlev kriterleri işletilmektedir. Ek adlandırmalarını buna örnek verebiliriz.

Türkçede dilbilgisi çalışmalarının ekserisi, ek konusunu şekilci bir yaklaşımla ele almıştır. Eklerle ilgili işlev merkezli çalışmalar ise oldukça yeni ve sınırlı sayıdadır. Bu çalışmaların başlıcaları şunlardır: Delice (2000): “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi” bu makaleye dayanan yüksek lisans tezi Özel (2003): *Türkçede Eklerin Tasnifi*, doktora tezi Karaca (2013): *Türkiye Türkçesinde Eklerin İşlevleri*, Turan (2000): “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, Gülsevin (2004): “Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine”, Başdaş (2006): “Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler”. Bu konuda çalışmalar derinleşip arttıkça görüş birliğinin sağlandığı bir sınıflandırmanın ortaya çıkacağı inancındayız.

Ses Bilim ve Ekler

Anlam sağlayıcı dilbilgisel birim ve bağımlı biçimbirim olmaları dolayısıyla ekler, çoğu zaman seslerden oluşmuş parçalar olarak değerlendirilmiş, ses bilimin sınırlarında ele alınmıştır. Dilin birinci eklemlilik düzleminin ikinci eklemlilik düzlemine en yakın yanı eklerdir. Yapı olarak kullanım işlevi ortaya çıkarılmadığı sürece ses ve ek aynı olabilmektedir. Dilde kullanılan kimi ses birim, ek, hatta sözcük aynıdır. Yerine göre “o”, sesbirim, zamir, sıfat veya ünlem olabilmektedir. Ayırıcı ve belirleyici olan, sistem içindeki görevidir.

Ses bilim penceresinden bakıldığında ekler, ekteki ses birimler ve bunların birleşme kuralları, ses olayları, fonemden morfeme geçiş, aynı ekin ayrı seslerle (-lAr) karşılanması (alomorf) ve bunun sayısı bakımlarından kategorilere ayrılmaktadır.

Biçim Bilim ve Ekler

Eklerin asıl var oluş sahası sözcük bünyesidir. Morfolojik olarak sözcük için geçerli olan kural ve kriterler ekler için de geçerlidir. Sözcüklerin gösterdiği yapı, anlam ve işlev hususiyetlerini çoğu zaman ekler de göstermektedir. Ekler, dilin birincil dilbilgisi ulamları dediğimiz sözcüklere gelerek sayı, çokluk, durum, soru, şahıs, kip gibi ikincil dilbilgisi ulamlarını elde etmemizi sağlar (Vardar, 2002, s. 202). Bağımlı biçimbirimlerin yani eklerin çoğu, tıpkı sözcükler gibi birden fazla işleve sahiptir. “*Sonuç olarak Türkiye Türkçesinde iyelik, öznellik, bildirme, zaman, tasarlama, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri çok görevli eklerdendir.*” (Ceritoğlu, 2011, s. 1244). Mesela, -lAr biçimbirimi hem şahıs hem çokluk anlatır. Muharrem Ergin, -A durum ekinin yaklaşıma ana fonksiyonuyla otuza yakın kullanılış fonksiyonunu sayar (2009, s. 233).

Sözcük ve ek birlikteliğinde, hem anlam hem şekil olarak aynı dilbilgisi kuralı geçerlidir. Bundan dolayı ekler de tıpkı sözcükler gibi yapı ve anlam penceresinden değerlendirilmelidir.

Türkçede ekler yapı olarak yalın, birleşik ve birlikte olmak üzere üç ayrı kullanım biçimine sahiptir. Eklerin etimolojisi, tarihsel kullanımı ve günümüzdeki şeklini alma süreci ışığında hemen hemen bütün eklerin bu sınıflandırmadaki yeri tayin edilebilir. Ancak, görev olarak eklerle bu kadar keskin sınırlar çizmek mümkün değildir. Yine de birtakım muğlaklıklara rağmen ekin anlam sağlama işlevine dayalı nesnel işleyişler tespit etmek ve dilin mantığını ortaya koyan bir sınıflandırma yapmak dilin bir sistem oluşunun doğal sonucudur. Türkçede sözcük-ek ilişkisi üzerinden eklerin sözcüğü başka bir sözcüğe dönüştürme veya tür/görev değiştirme (*‘dur-mak’* isme, *‘su-lu’* sığata, *‘ben-ce’* zarfa, *‘su-la’* fiile) (Gülsevin, 2004, s. 1277), sözcüğün türünü değiştirmeden genişletme (*sabah-sabahleyin, kısa-kısacık, ev-evler*), durum bildirme (*yol-da, uzak-tur, güzel-miş*) temsil (*‘biz-e’* bizim için), türetme (*uç-ak, göz-de*) gibi bir yanı biçimsel olan anlama dayalı bir işleyiş söz konusudur (Delice, 2000, s. 232, 233). Bunlara ilave olarak belli eklerin belli sözcük türleriyle veya belli alandaki sözcüklerle

(renk adları, sayılar, organ adları gibi) kullanımı söz konusudur. Yine bazı eklerin tıpkı sözcükler gibi kalıplaştığı, aşındığı veya kullanımdan düştüğü gözlemlenmektedir. Bütün bu hususiyetler sınıflandırmalarda göz ardı edilemeyecek işleyişlerdir.

Söz Dizimi ve Ekler

Türkçede sözcük öbekleri ve cümle kalıpları kuruluş olarak çoğu zaman eklerle dayanmaktadır. Söz dizimsel sınıflandırmalar genellikle kimi eklerin varlığı veya yokluğu üzerinden yapılmaktadır. Türkçede öbekler, kısaltma grupları ve tamlamaların çoğunda belirleyici olan kurucu eklerdir (Delice, 2000, s. 228). Kurucu ekler tamlama ve sözcük öbeği kurmada görev alan eklerdir. Öte yandan ekler, cümlenin unsurlarını tayin edici role de sahiptir. Bir cümlenin sadece ek iskeleti bile, tek başına bize cümledeki sözcüklerin türü, cümlenin öğeleri, zamanı hatta anlamı konusunda bir şeyler anlatır, bir sistemin varlığına işaret eder.

Dil, söz yığından cümle sistemine birtakım ekler sayesinde dönüşür ve kullanım sahasına çıkar. Bu anlamda eklerin bağlama ve kurma işlevi vardır. “+{A} durum biçim biriminin asıl işlevi, ‘adları eylemlere bağlamak’tır. Ancak söz konusu biçim birimin ‘adları ilgeçlere bağlamak’ işlevi de zamanla kabul edilmiş ve dil bilgisi kitaplarında yerini almıştır. Bildirimiz boyunca tartıştığımız üçüncü işlev de ‘adları adlara bağlamak’tır.” (Boz, 2008, s. 416).

Üretici-dönüşümsel dilbilgisi penceresinden baktığımızda eklemeli dillerin dolayısıyla Türkçenin sınırlı sayıda cümle, öbek veya tamlama kalıbıyla varsayımsal olarak sınırsız sayıda cümle, öbek veya tamlama üretebilme gücünün eklerle dayandığını söyleyebiliriz. Belirtili isim tamlamasının kalıbını bildikten sonra bugüne kadar kurulmamış bir tamlamayla karşılaşsak bile bunu anlamakta güçlük çekmeyiz. Aynı şeyi cümle kalıpları için de söyleyebiliriz (Başkan, 2003, s. 124).

Sözlükbilim ve Ekler

Sözlükbirimleri türetmelerine rağmen yapım ekleri sözlüklerde yer almaz. Kavram oluşturma gücüne sahip olan yapım eklerinin türetme potansiyeli, eki almış sözcükler üzerinden sözlüklerde ortaya konulabilir. Burada itiraz mahiyetinde eklerin sözcük veya kavram olmadığı, sözlüklerin dilin kavram kapasitesini gösterdiği düşünülebilir. Aslında ek ve sözcük sanıldığı kadar başka başka şeyler değildir. İkisi arasında birinin diğerine evrilebileceğini gösteren karşılıklı bir geçirgenlik bağı vardır. -yor şimdiki zaman eki ve -DIr bildirme eki sözcüğün eke dönüşmesine örnektir. Öte yandan bazı ekler de sözcük gibi kullanılmaktadır. “İzmlerle, cılarla, cularla, cakla cekle, mışla işim olmaz.” ifadelerinde eklerin birer sözlükbirim olarak kullanıldığını görüyoruz. Yani ekler kelimeleşebilir. “Dilde ek olarak kullanılan morfolojik unsurların zaman içerisinde kelime hâline gelmesine leksikalizasyon denir. Kısaca ekin kelimeleşmesidir.” (Demirci, 2014, s. 128).

Eklerin kavrama dönüşebilme ve sözcüklerin eke dönüşebilme özelliği göstermektedir ki bu iki morfem dilin aynı yasalarına tabidir.

Bürünbilim ve Ekler

Bürünbilim, dilin bürünbirim dediğimiz ton, ezgi, vurgu, uzunluk gibi boyutlarını ele alır. Bunlar, parçalanabilir gramer yapıları olarak incelenemeyen konuşma hususiyetleridir. Bürünbirimler, söz zincirinde tek parçaya indirgenemedikleri için ‘parçalar üstü yapılar’ olarak tanımlanır (İmer, Kocaman, Özsoy, 2013, s. 217).

Ekler, sözcük ve anlamın bir parçası olarak bürünbilimin inceleme sahasına girer ve onun işletim yasalarına tabidir. “Sesbilimsel çerçeveye girmeyen, daha açık bir deyişle, şu ya da bu biçimde, ikinci eklemelik dışında kalan bütün söz olgularına bürünbilimde yer verilir.” (Martinet, 1998, s. 98). Türkçede anlam, eklerin farklı vurgu ve tonlanmasıyla da kontrol

edilebilmektedir. Bu anlamda mesela kip ekleri ve soru eki oldukça işlevseldir. Bilmiyormuş, ifadesinde -muş'u farklı tonlayarak 'inanmama' anlamını elde edebiliriz.

Dil çalışmalarında ek ile vurgu ve tonlama ilişkisine pek yer verilmemiştir. Bu konuda tespit edebildiğimiz kadarıyla Gülsevin, ek incelemelerinde vurguyu bir kategori olarak ele alır ve vurgusuz eklere değinir (2004, s. 1271).

Sonuç

Türkçedeki yapım eki-çekim eki ayırımı genel, sınırları iyi tayin edilmemiş ve eksik bir sınıflandırmadır. Dilbilgisinin her bir alt alanında bile birçok kullanım farklılığı sergileyen ekleri iki temel ayırma tabi tutmak çok sığ bir değerlendirme olur. Ekler, ses bilim, biçim bilim, söz dizimi, sözlükbilim ve bürünbilim alanlarında farklı görünümlere sahiptir. Sınıflandırma çalışmalarının bu görünümlerin kural ve işleyişlerine dayanması gerekir.

Ses bilim kuralları eklerin yapı ve işleyişi için de geçerlidir. Eklerin ses birimleri ve bunların birleşim özellikleri, ses bilimin inceleme alanına girer.

Birer biçimbirim olmaları dolayısıyla ekler, sözcüklerle aynı kurallara tabidir. Sözcüklerin yapı ve işlev özelliklerini eklerde de aramak gerekir. Sözcüklerin yapı ve tür sınıflandırmasında esas alınan kriterlerle benzer bir ek sınıflandırması yapılabilir.

Sözcük öbeği, tamlama ve cümlelerin söz dizimsel yapısı çoğu zaman eklerle kurulur. Türkçe gibi eklemeli dillerde dilin bir sistem oluşu ek veya ek işlevine dayanır.

Ekler sözlükbirimlere, sözlükbirimler de eklere dönüşebilmektedir. Sözlük bünyesinde Sözlükbirimlerin oluşturduğu sözcük aileleri gibi eklerin de özellikle yapım eklerinin ilişkili oldukları sözcüklerden oluşan aileleri vardır.

Ek ve bürünbilim ilişkisi daha çok vurguya dayalıdır. Türkçede çekim ekleri genellikle vurgusuz, yapım ekleri vurguludur. Böylece ekler vurgu özelliklerine göre vurgulu ekler ve vurgusuz ekler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Eklerin dilbilimin alt alanlarındaki kullanımlarının irdelenmesi, sınıflandırma çalışmalarında esas alınabilecek kriterlerin belirlenmesine katkıda bulunacaktır.

Kaynakça:

- Başdaş, Cahit (2006), "Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler", *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, 26-27 Eylül 2006, Ankara.
- Başkan, Özcan (2003), *Lengüistik Metodu*, Multilingual, İstanbul.
- Boz, Erdoğan (2008), "+{A} Durum Biçim Birimi (Söz Dizimsel Bir İşlev Olarak) Adları Adlara Bağlayabilir mi?", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCV, S. 677, Ankara, s. 410-417.
- Ceritoğlu, Murat (2011), "Türkiye Türkçesindeki Çok Görevli Eklerin Tespiti ve Sınıflandırması", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 3, s. 1239-1248.
- Delice, H. İbrahim (2000), "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi", *Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, Sivas, s. 221-235.
- Ergin, Muharrem (2009), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Gülsevin, Gürer (2004), "Türkçede 'Sıra Dışı' Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, TDK Yayınları, Ankara, s. 1267-1284.
- İmer, Kâmile, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy (2013), *Dilbilim Sözlüğü*, BÜTEK, İstanbul.
- Karaca, Hasan (2013), *Türkiye Türkçesinde Eklerin İşlevleri*, Basılmamış Doktora Tezi, (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sivas.
- Martinet, Andre, (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim*, (Çev. Berke Vardar), Multilingual.

-
- Özel, Ali (2003), *Türkçede Eklerin Tasnifi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sivas.
- Turan, Zikri (2000), “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, *4. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*, 25-29 Eylül 2000, İzmir.
- Vardar, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul
-

TOURISM

Kırsal Turizmde Yerel Halkın Tutumu

Residents' Attitudes Towards Rural Tourism

Reyhan Ayazlar*

Özet

Kırsal turizm çevreye karşı daha duyarlı ve daha aktif tatil tercihinde bulunan yeni turist tipi için ve aynı zamanda ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayanan küçük yerleşim yerlerindeki bölge halkına alternatif gelir olanağı sunması açısından popülerliğini giderek arttırmaktadır. Yerel halkın tutumu, kırsal alanlarda bu turizm türünün sürdürülebilirliği ve turist memnuniyeti açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada yerel halkın kırsal turizm karşı tutumunu belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma Muğla'nın Milas ilçesine bağlı Çomakdağ-Kızıllağaç köyünde yürütülmüştür. Araştırma bulgularına göre yerel halk kırsal turizm karşı olumlu bir tutum içindedir. Kırsal turizmin gelir ve istihdam olanağı sağlamasının olumlu olduğunu ifade eden yerel halk, sosyo-kültürel yapıda yaşanan değişiklikleri ve çok sayıda yabancıların köye gelmesini olumsuz yönler olarak görmektedir. Araştırmada kırsal alanların turizm açısından gelişmesine yönelik katkılar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal turizm, Yerel halk, Tutum, Sosyal değişim kuramı

Abstract

Rural tourism has been very popular for the new tourists who is more sensitive to the environment and prefer more active vacation. It is also very important for the host residents who live in small villages the economy of which heavily depends on agriculture because it provides alternative income for them. The host residents' attitude is crucial for the sustainability of this type of tourism in rural areas and tourist satisfaction. In this context, this paper aims to investigate residents' attitudes to rural tourism. The research was conducted in Çomakdağ-Kızıllağaç village in Milas, Muğla. According to the results, residents have a positive attitude towards rural tourism. They stated that rural tourism was positive in terms of providing income and employment opportunities whereas negative in terms of changes in their socio-cultural structure and a lot of strangers. Contributions of tourism in rural areas were discussed in the study.

Keywords: Rural tourism, Residents, Attitude, Social exchange theory

Giriş

1970'lerde görülen ekonomideki yeniden yapılanma ve çiftlik krizleri yerel halkın ekonomik olanaklarının azalmasına neden olmuştur. 1980'lere gelindiğinde kırsal alanlardaki işsizlik oranı artmış ve yerel gelirlerde azalma görülmüştür. Fordist dönemden post-fordist döneme geçiş olarak bilinen 1990'lı yıllarda yerel halkın ekonomik sıkıntıları gittikçe kötüleşmiştir. Kırsal alanlardaki ekonominin iyileştirilmesi ve çeşitlendirilmesi amacıyla yerel halk alternatif yollar aramaya başlamıştır. Söz konusu alternatif yaklaşımlardan biri tarım dışı faaliyet olarak turizmin kırsal alanlarda geliştirilmesine yönelik yapılan girişim olmuştur. Bu girişimlere turistlerin değişen özellikleri doğrultusunda ve doğaya dönüş çabasına bir yol olarak kırsal alanları daha çekici bulmaya başlaması da eklenmiştir. Dolayısıyla turizm endüstrisi ekonomik ve sosyal anlamda sıkıntılar yaşayan, ekonomik gelişme açısından sınırlı alternatifleri bulunan ve ekonomisinin büyük bir bölümü tarımsal etkinliklere dayanan kırsal alanların gelişiminde göz önünde bulundurulabilecek önemli araçlardan biri olmuştur. Kırsal turizm bölgede yeniden gelir elde etmenin yanı sıra çekim yerinin rekabet edebilirliğini arttırmak ve yeni iş alanları oluşturma olanakları açısından da kırsal alanlar için önemli bir alternatif olarak değerlendirilmeye başlamıştır (Wilson, Fesenmaier, Fesenmaier ve Es, 2001; Pina ve Delfa, 2005; Cawley ve Gillmor, 2008; Byrd, Bosley ve Dronberger, 2009; Golzardi, Sarvaramini, Sadatasılan ve Sarvaramini, 2012).

Küresel anlamda turizm eğilimlerine bakıldığında *farklılığın*, tatil deneyimlerinde önemli bir talep unsuru haline dönüştüğünü görmek mümkündür. Günümüzde turistler tatillerinde daha aktif olmayı, sağlıklarını geliştirmeyi, doğayla daha fazla iç içe olmayı istemekte, daha akılda kalıcı, otantik ve eşsiz deneyimler yaşamayı beklemektedir. Ayrıca

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, reyhanayazlar@mu.edu.tr

yaşanan gelişmeler turistlerin daha deneyimli, bilgili, seçici ve zevk sahibi olmasında da etkili olmuştur (Figueiredo, Kastenholz ve Pinho, 2014). Sanayileşme ile birlikte şehir yaşamının zorlaşması, nüfusun hızla artmasına bağlı bir şekilde bireylerin çevre ve gürültü kirliliğinden bunalarak bu ortamlardan belli süreliğine uzaklaşmak istemesi ve bu doğrultuda kırsal alanlara özlem duyması, organik yiyeceklere ilginin artması, bireylerin olağan turistik deneyimlerden farklı bir deneyim yaşamak ve yeni şeyler keşfetmek istemesi kırsal turizme yönelmede etkili olmuştur (Çeken, Dalgın ve Çakır, 2012; Ertuna, Güney, Güven ve Aydemir, 2012; Torun, 2013).

Turistler bireysel ilgi alanlarına yönelik deneyimleri daha fazla tercih etmekte ve bu durum doğaya ve kırsal alanlara yönelimi desteklemektedir (Ayazlar ve Karakulak, 2016). Kırsal alanlar, yeni turist taleplerine cevap verecek bir yapıda görünmektedir. Bölgede yaşayan yerel halkın otantik deneyimlerin oluşmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Yerel halk yalnızca turistlere samimi bir karşılamada bulunmamakta aynı zamanda birer 'kültür aracılığı' olarak turistlerin yerel bölgeye entegrasyonunu kolaylaştırmakta ve bölgenin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Kesici, 2012; Figueiredo vd., 2014). Turizmin herhangi bir türünün sürdürülebilir gelişiminde ve başarısında yerel halkın turizme karşı tutumunun anlaşılması gerekliliği birçok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir (Blesic, Pivac, Besermenji, Ivkov-Dizgurski ve Kosic, 2014).

Çekim yerindeki turizmin sürdürülebilir gelişiminde yerel halkın etkisinin farkında olarak 40 yıldır (Wang ve Pfister, 2008) yerel halkın turizme yönelik tutumunu belirlemek amacıyla alan yazında çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmektedir (Kuvan ve Akan, 2005; Choi, 2013; An ve Liu, 2014; Stylidis, Biran, Sit ve Svizas, 2014; Garcia, Vazquez ve Marcia, 2015; Tayfun ve Kılıçlar, 2004; Akova, 2006; Eren ve Aypek, 2012; Alaeddinoğlu, 2007; Cengiz ve Kırkbir, 2007; Çalışkan ve Tütüncü, 2008; Ayaz, Artuğer ve Türkmen 2009; Keskin ve Çontu, 2011; Bilim ve Özer, 2013; Türker ve Türker, 2014; Toprak, 2015). Turizmin önemli ve son zamanlarda gelişen bir türü olarak kırsal turizmde yerel halkın bakış açısını inceleyen çalışmaların da sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Wilson vd., 2001; Chun-Chu, 2005; Ying ve Zhou, 2007; Lepp, 2007; Wang ve Pfister, 2008; Byrd vd., 2009; Goltzardi vd., 2012; Ertuna vd., 2012; Uçar, Uçar, Kurnaz ve Kurnaz 2012; Chuang, 2013; Figueiredo vd., 2014; Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014; Blesic vd., 2014; Lo, Ramayah ve Hui, 2014; Muresan vd., 2016; Kosmaczewska, Thomas ve Dias, 2016). Bununla birlikte daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu (Wilson vd., 2001; Figueiredo vd., 2014; Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014) ve hatta değişik yörelerdeki kültürel farklılıkların belirlenmesi amacıyla farklı kırsal alanlarda çalışmaların yapılması gerektiği (Ertuna vd., 2012) araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada Çomakdağ-Kızılağaç köyünde yaşayan yerel halkın kırsal turizme yönelik tutumlarını belirlemek amaçlanmıştır. Çomakdağ-Kızılağaç köyü Muğla ili, Milas ilçesinde yer alan 1190 nüfusa sahip bir köydür. Oğuz Türklerinin On Ok Boyu'ndan gelenlerin kurduğu köy 2000'li yılların başından bu yana kırsal turizm alanında yerli ve yabancı turistleri ağırlamaktadır. Köyde kırsal turizm faaliyetleri kapsamında geleneksel olarak 4 gün süren düğün törenlerinin seyahat acentaları tarafından turlarla köye getirilen turistlere 2 saatlik bir kısa gösteri ile sunulması yer almaktadır. Ayrıca turistler yöresel yiyeceklerin bulunduğu ve bazı etnografik ürünlerin sergilendiği bir alanı da gezme fırsatı bulmaktadır. Yöreyle yakın Atalan ve Ağaçarası yaylalarında doğa yürüyüşü etkinlikleri de düzenlenmektedir. Köy kadınları tarafından üretilen el sanatı ürünlerinin sergilenmesi ve satışı da kırsal turizm faaliyetleri kapsamında yer almaktadır. 2005 yılında 25 bini yabancı olmak üzere toplam 35 bin turist köyü ziyaret etmiştir (Anter, 2005; Etikan ve Çukur, 2011). Çalışmada elde edilecek bulgular yerel halkın kırsal turizmin planlanması ve geliştirilmesindeki katkılarını ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Böylelikle kırsal turizmin önemli paydaşlarından biri

olarak yerel halkın ihtiyaç ve istekleri dahilinde kırsal alanda sürdürülebilir bir gelişimden söz etmek mümkün olabilecektir. Ayrıca Çomakdağ-Kızılağaç köyünde yaşayan yerel halkın tutumunun daha önce incelenmemiş olması araştırmanın özgün yönlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Araştırmanın geri kalan kısmında çalışmanın temelini oluşturan alan yazın incelemesinde bulunulmuş, araştırma yöntemi ve bulgulara yer verilmiş ve sonuç bölümünde araştırmanın kuramsal ve uygulamaya yönelik katkılarından söz edilmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Yerel halkın turizme karşı tutumunu anlamaya yönelik yapılan çalışmalarda çeşitli kuramlardan yararlanıldığı görülmektedir. Doxey'in (1975) 'Irridex' modeli yararlanılan kuramlardan biridir. Kurama göre, yerel halk yaşadıkları bölgede turizm endüstrisinin gelişmesinden ortaya çıkan etkilere karşı bir dizi tepkiler göstermektedir. Turizmdeki deneyimleri ile birlikte turizme karşı algıları da değişmektedir. Dolayısıyla, ilk zamanlarda yerel halkta var olan coşku zamanla yerini ilgisizliğe, rahatsızlık duymaya ve hatta düşmanlığa bırakmaktadır (Faulkner ve Tideswell, 1997). Benzer şekilde Butler da (1980) çekim yerindeki turizmin gelişimi ile yerel halkın turizme ve turistlere karşı tutumu arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir. Butler 'bir turistik çekim yerinin yaşam döngüsü modeli' adlı çalışmasında çekim yerinde turizmin içinde bulunduğu aşamanın ve çekim yerine gelen turist sayısının, yerel halkın turizme karşı tutumunu etkileyen temel faktörler olduğunu ifade etmektedir. İlk aşamalarda bölgeye gelen turist sayısı arttıkça yerel halk turizme karşı olumlu bir tutum içine girmektedir. Bu durum bölgeye olan ilginin artmasını da sağlamaktadır. Bununla birlikte her çekim yerinin bir kapasite eşiği bulunmaktadır. Bu kapasite bir kez aşıldığında diğer bir deyişle zaman içerisinde turist-yerel halk etkileşimi arttıkça yerel halk turistlerin günlük yaşamlarına müdahale ettiğini düşünmeye başlamakta ve turizme yönelik algısı da daha az olumluya dönüşmektedir (Chun-Chu, 2005; Chuang, 2013). Butler'ın ortaya koymuş olduğu kuram bir çekim yerinin hangi aşamada olduğunu ve bu aşamanın olumsuz yönlerinin turizm planlayıcıları ve yasa düzenleyicileri tarafından nasıl bertaraf edilmesi gerektiğine yönelik önemli ipuçları sunmaktadır. Diğer taraftan söz konusu olumsuzlukların giderilmesinin yerel halkın turizmin etkilerinin farkında olma yeteneğine bağlı olduğu da ifade edilmektedir (Upchurch ve Teivane, 2000).

Butler'ın kuramına benzer şekilde Hasan Zafer Doğan da 1989 yılında kaleme aldığı ve yerel halkın turizme yönelik tepkilerini incelediği çalışmasında çekim yerine yapılan seyahatlerin hem olumlu hem de olumsuz sonuçlarının olduğundan söz etmektedir. Doğan'a (1989) göre bu sonuçlar gidilen ülkenin sosyo-kültürel yapısından ve çekim yerindeki turizmin gelişme düzeyinden etkilenmektedir. Turizm yerel halkın günlük yaşamının ve alışkanlıklarının değişmesine neden olmakta ve bu durum bireylerde psikolojik gerilimi arttırmaktadır. Doğan, yerel halkın bu psikolojik gerilimin üstesinden gelmek amacıyla buldukları çözüm yollarını bir model aracılığıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Bu modelde turizmin olumlu ve olumsuz algılamalarının yerel halkın turizmin etkilerine yönelik tepkileri ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Yerel halk turizme karşı olumlu tutumlar içindeyse turizmle birlikte gelen değişimi kabul etmekte (benimseme) aksi takdirde direnç göstermektedir (direnme). Bu iki uç arasında olumludan olumsuza doğru yeniden canlandırma, sınırları vurgulama ve içine kapanma şeklinde tepki biçimleri de yer almaktadır (Harlak, 2014).

Yapılan çalışmalarda sıklıkla dile getirilen kuramlardan bir diğeri sosyal değişim kuramıdır. Ap (1992) sosyal değişim kuramını "bir etkileşim durumunda bireyler ve gruplar arasındaki kaynakların değişimini anlamak" olarak ifade etmektedir. Buna göre bireyler karşılıklı etkileşimden kaynaklanan yarar ve maliyetlere bağlı olarak bir değişime girmekte ya da değerlendirme yapmaktadırlar. Turizm bakış açısı ile paydaşların turizme karşı tutumunda ve turizmi desteklemesinde, turizmin algılanan çıktıları ile gerçekte olanın değerlendirilmesinden ortaya çıkan bir performans söz konusudur (Jurowski vd., 1997,

Andereck, Valentine, Knopf ve Vogt, 2005; Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014). Turizmin yararlarının kendi iyi oluşlarına olumlu yönde katkıda bulunduğunu düşünen yerel halk çekim yerinde turizmin gelişimini desteklemekte ve turistlere karşı da olumlu bir davranış içine girmektedir. Bununla birlikte turizmin yöre için bir sorun olduğu fikrine sahip olan yerel halk turizmin gelişimine karşı çıkmaktadır (Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014). Buradan hareketle turizmin gelişimi açısından en iyi yarar ve maliyet dengesi sağlanarak tüm paydaş gruplarının bu etkileşim ve değişime dahil edilmesi gerektiği söylenebilir (Byrd vd., 2009).

Yerel halkın turizmin gelişimine olan etkisi incelenirken göz önünde bulundurulması gereken konulardan bir diğeri paydaş kuramıdır. Freeman (1984) tarafından “bir örgütün amaçlarını başarılmasından etkilenen ya da bu durumu etkileyen grup veya birey” olarak tanımlanan paydaşların turizm endüstrisinde turistler, yerel halk, girişimciler ve yerel yönetim olmak üzere dört temel gruptan oluştuğunu söylemek mümkündür (Byrd vd., 2009). Yerel toplum turizm endüstrisinin en önemli paydaşlarından biri olarak değerlendirilmekte ve turizmin planlanması ve gelişiminde en etkili unsurlardan biri olarak görülmektedir. Dolayısıyla yerel halkın kırsal turizmin sürdürülebilir gelişiminde önemli bir rolü bulunmaktadır (Lo vd., 2014). Paydaş kuramına göre turizmin gelişim sürecinde tüm paydaşların bu sürece dahil edilmesi gerekmektedir (Kruja ve Hasaj, 2010). Yerel halk turizmin önemli paydaşlarından biri olarak hem çekim yerindeki turistik gelişimden etkilenmekte ve hem de bu gelişim sürecini etkilemektedir. Dolayısıyla bir paydaş olarak yerel halkın turistik gelişime olan katkıları göz önünde bulundurulmalıdır.

Yerel halkın turizme yönelik tutumlarının belirlenmesinde üzerinde durulan bir diğer kavram ise akla dayalı davranış kuramıdır. Bu yaklaşıma göre bireylerin davranışları niyetlerinden, niyet bireylerin tutumlarından, tutum da bireylerin inançlarından etkilenmektedir. Dolayısıyla yerel halkın turizmin gelişimine yönelik tutumlarının onların turizmin sürdürülebilir gelişimine yönelik niyet ve davranışlarını anlamada etkin bir yol olarak değerlendirilebilir (Kosmaczewska vd., 2016).

Alan yazında yerel halkın turizme karşı tutumunun çeşitli kuramlar ile incelendiği görülmektedir. Söz konusu kuramlardan yola çıkarak, yerel halkın turizme karşı tutumunun olumlu olması durumunda turizme desteğinin ve yöredeki turistik gelişimlerin olumlu olacağı görüşü hakimdir. Yerel halk turizmi olumsuz değerlendirdiğinde ise turistlerden rahatsızlık duymakta ve turizmi desteklememektedir. Bir diğer deyişle yerel halkın turizme karşı tutumu onların davranışlarına yansımakta ve turizm gelişiminin başarı ya da başarısızlığında etkili olmaktadır.

Kırsal Turizm

Kırsal turizm ilk olarak 19. yy’da İngiltere’de doğaya dönüş şeklinde başlamış ve bu tarihten itibaren Avrupa’nın sanayileşmiş ülkeleri başta olmak üzere giderek yayılmıştır. Kırsal turizmin günümüzde de artan bir ilgi gördüğünü söylemek mümkündür. Örneğin, İngiltere’de kırsal turizmden elde edilen gelir 14 milyar \$ civarında olup aynı zamanda 380.000 kişiye iş olanağı sunmaktadır (Arnold, 2004). Kanada’da kırsal iş gücünün %3’ü kırsal turizmden oluşmaktadır (The Daily, 2003). Günümüzde Amerika nüfusunun %70’i kırsal turizme katılmaktadır (Aydın, 2012). Euro Barometer raporuna göre 2011 yılında Avrupa’da turistlerin %26’sı tatillerinde kırsal alanlara gitmeyi tercih etmiştir. Türkiye’de ise genellikle iç turizmin bir konusu olarak ele alınan kırsal turizm özellikle ulaşım olanaklarındaki gelişmeler ile birlikte uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştır (Çeken vd., 2012).

Kırsal turizm, yapısı gereği sürdürülebilirlik anlayışı ile uyumlu bir özelliktir. Bu anlamda kırsal turizm hem alternatif hem de tamamlayıcıdır (Çeken vd., 2012). Alan yazında kırsal turizme yönelik çeşitli tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü kırsal turizmi ‘turistlerin kişiselleştirilmiş iletişim kurabildiği, kırsal

alandaki çevrenin tadına varabildikleri ve yerel halkın yaşam tarzına, geleneklerine ve etkinliklerine katılabildikleri turizm’ olarak tanımlanmaktadır (Aref ve Gill, 2009). Küçükaltan’a (1997) göre kırsal turizm insanların devamlı ikamet ettikleri yerler dışındaki kırsal yörelere ziyaretleri, buralarda tarım üreticilerinin ürettikleri mal ve hizmetleri, yörenin doğal dokusuna uygun mekanlarda talep ederek ve yörede para artırma arzularını minimize ederek geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünüdür. Kırsal alanlar, farklı kültür, tarih, etnik yapı ve coğrafi özellikleri sayesinde turistlere mistik ortamlar sağlayan özel çekici unsurlardır (Wilson vd., 2001). Nilson (2002) kırsal turizmin kırsal alanlardaki tüm turizm faaliyetlerini içerdiğini ifade etmektedir. Soykan’a (2006) göre turistlerin dinlenmek ve değişik kültürleri tanımak amacıyla bir kırsal bölgeye giderek orada konaklamaları ve yöreye özgü etkinliklere katılmaları ya da bunları izlemeleri şeklinde gerçekleşen bir turizm türüdür. Bir başka tanıma göre kırsal turizm, tarımsal ya da yerel değerlerle iç içe bulunarak hoşça vakit geçirmek amacıyla turistlere konaklama, yeme-içme ve diğer turistik hizmetleri sunan küçük işletmelerin yer aldığı küçük yerleşimlerde gerçekleştirilen faaliyetler bütünüdür (Ahipaşaoğlu ve Çeltek, 2006). Çeken vd. (2012) ise kırsal turizmin çekim yerinde yaşayan yerel halk ile iç içe gerçekleştirilen, soyut ve somut kırsal çekiciliklerin turizm ürünü oluşturduğu, sürdürülebilirlik ilkelerine uygun olarak geliştirilen bir alternatif turizm türü olduğunu ifade etmektedir. Tanımlar incelendiğinde bazı tanımların kırsal turizmin uygulandığı bölgenin özelliklerine bazı tanımların ise bu faaliyete katılan turistlerin beklentilerine odaklanıldığı görülmektedir.

Figueiredo vd. (2014) kırsal turisti sıklıkla metropol alanlarda yaşayan ve ‘kaybolmuş kırsal cenneti’ hayal eden kişi olarak tanımlanmaktadır. ‘Kırsallık’ bir bölgenin çekim yeri olarak turistleri etkilemesindeki en önemli unsur olarak ifade edilebilir. Kitle turizminden farklı olarak küçük ölçekli ve kişiselleştirilmiş iletişim olanağı sağlaması, toplum yapısı ve geleneksellik, aile ile birlikte yapılabilecek bir tatil olması da kırsal turizmin çekiciliğini artırmaktadır. Kosmaczewska vd.’ye (2016) göre turistler kırsal alanları doğanın cisimleştirilmiş bir hali, şehrsel yapıda kaybolmuş olan tutum ve değerler setinin yaşamaya devam ettiği yerler olarak değerlendirmektedir. Kırsal alanlar turistlere modernlikten kaçmanın bir yolu olarak çekici hale gelmektedir. Kırsal alanlara gelen turistlerin yalnızca fiziksel düzeyde bir kırsal deneyim aramadıklarını daha derin ve daha spiritüel deneyimler peşinde de olduklarını söylemek mümkündür (Sharpley ve Jepson, 2011).

Kırsal turizm yerel halk açısından da yeni tarımsal alan ve üretim yerleri oluşturma ile kıyaslandığında ekonomik gelişmeyi sağlamak açısından daha az maliyetli ve daha kolay bir yapıdadır. Yerel yönetimler ve küçük işletmelerin katılımı ile kolaylıkla gelişebileceği için dışarıdan büyük işletmelere bağımlılığı bulunmamaktadır. Turizmin resort alanlardaki gelişimi pahalı iken, kırsal turizmin gelişimi için daha az yatırım yeterli olabilmektedir (Wilson vd., 2001). Kırsal turizm özellikle bölgede yaşayan kadınlara istihdam sağlamak ve yerel ekonomiyi canlandırmaktadır. Böylece kente olan göçte azalma görülmekte bu durum sosyo-ekonomik kırsal kalkınmaya katkı sağlamaktadır (Torun, 2013).

Kırsal turizmin iki önemli şekli bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki “kırsal şenlik” olarak adlandırılmaktadır. Kırsal şenlik, turistleri kırsal bölgeye çekmekte kullanılan ve turistlerin kırsalı deneyimleyebildikleri unsurlardan biridir. Bir toplumun kendisi ya da küçük bir köy, kırsal şenliğin kapsamına girmektedir. Kırsal şenlikte yerel halk tarafından sunulan hizmetler ve çeşitli eğlence etkinlikleri yer almaktadır. Yerel halkın geleneksel yaşam tarzı ve tarımsal kültür bu turizm türünün önemli kaynakları arasında yer almaktadır. “Tema çiftlikler” ise ikinci önemli kırsal turizm türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir işletmeye bağlı olan temalı çiftlikler turistlere çeşitli tarımsal etkinlikleri deneyimleme fırsatı sunmaktadır. Bu etkinlikler arasında kırsal araç gereçlerin kullanımı, küçük hayvanat bahçelerini ziyaret, yeme-içme ve

konaklama olanakları bulunmaktadır. Bahsi geçen tüm olanaklar çiftlik tarafından kullanıcılara sağlanmaktadır (Chun-Chu, 2005).

Kırsal Turizmde Yerel Halkın Önemi

Kırsal turizmde çoklu ve karşılıklı ilişkiye dayanan birçok paydaş ilişkisinden söz edilebilir. Bu paydaşlar arasında turistler, tur operatörleri, yerel halk ve işletme sahipleri yer almaktadır (Cawley ve Gillmor, 2008). Kırsal turizmde başarılı bir gelişim için sürdürülebilir stratejiler içeren bir yaklaşımın benimsenmesi ve ilgili tüm paydaşların desteğinin sağlanması gerekmektedir. Bu noktada yerel halkın katılımı ve desteği büyük önem taşımaktadır. Yerel halkın turizm planlamalarına ve bu planların uygulanması sürecine dahil edilmesi gerekmektedir. Ayrıca kırsal turizme bağlı olarak gelişen sorunların çözümünde de yerel halkın katılımı önemli olmaktadır (Ertuna vd., 2012). Bir kırsal alanın turistik çekim yeri olmasında algılanan çevresel ve doğal kalitenin yanı sıra kültürel gelenekler ve yaşam tarzı etkili olmaktadır. Bu bağlamda kırsal alanda yaşayan yerel halk, turistlerin ihtiyaç ve taleplerine cevap vermede önemlidir (Figueiredo vd., 2014).

Tutum davranışın belirleyicisidir anlayışından yola çıkıldığında yerel halkın turizme karşı olumlu tutumlarının, yerel katılım ve yerel kaynakları koruma gibi turizmle ilgili davranışlara dönüşmesi beklenebilir (Lepp, 2007). Yerel halk turist deneyimlerinin de önemli bir parçasıdır. Turistlerin memnuniyetini ve bölgeye yeniden gelmesini etkilemektedir (Eusebio ve Carneiro, 2012). Turistler ile yerel halk arasındaki karşılıklı yararı sürdürmek için yerel halkın “istekli partnerler” olmasını sağlamak gerekmektedir (Blesic vd., 2014). Turizmin olumlu ve olumsuz etkileri yerel halkın turizmin gelişimini desteklemesinde etkili olmaktadır. Turizm hakkında bilgilendirilen ve turizm kararlarına dahil edilen yerel halk turizm endüstrisine olumlu yönde meylenmektedir. Ayrıca turizmin yaşam standartlarını geliştirdiğini, eğlence olanaklarını artırdığını, tarihi ve kültürel gösteriler sunduğunu, kültürel değişimi olanaklı kıldığını düşünen yerel halk, turizm gelişiminin güçlü destekleyicileri olmaktadır (Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014). Bu bağlamda kırsal turizmin başarısında yerel halkın katılım ve desteğinin birçok araştırma tarafından vurgulandığı görülmektedir (Cawley ve Gillmor, 2008, Augustyn, 1998, Ertuna vd., 2012, Ioannides, 1995; Lepp, 2007). Yerel halkın kırsal turizmle ilgili karar alma sürecine dahil edilmesi sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada etkili unsurlardan biridir (Augustyn, 1998).

Kırsal Turizmin Etkileri

Kırsal turizmin çekim yerinde yaşayan yerel halk açısından bazı olumlu ve olumsuz etkilerinden söz etmek mümkündür. Bununla birlikte yerel halkın bu etkileri değerlendirirken hem olumlu hem de olumsuz yönleri ele aldığı ve bunlar arasında bir denge kurmaya çalıştığı söylenebilir. Bu denge müşteri memnuniyetini önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla yerel halkın turizmin etkilerine yönelik algısı turizm planlayıcılarına ve yasa düzenleyicilere yerel halk ile uyumlu uygulamaları düzenleyebilmeleri açısından katkı sağlamaktadır (Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014).

Gerek ulusal gerekse uluslararası alan yazında kırsal alanlarda bulunan yerel halkın tutumlarını ve kırsal turizmin etkilerini incelemeye yönelik çeşitli çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir. Bu çalışmalarda kırsal turizmin ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel olmak üzere olumlu ve olumsuz etkilerine işaret edilmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Kırsal Turizm Alanında Yapılan Araştırmalar

Yazar	Yer	Yöntem	Bulgular
Wilson vd., 2001	Illinois	Nitel	Katılımcılar, kırsal turizmin gelişmesi için tamamlayıcı turizm paketlerinin geliştirilmesini, toplum liderliğinin iyi bir şekilde yapılmasını, yerel yönetimin destek ve katılımının sağlanmasını, turizmin gelişimi için etkili fonların

			bulunmasını, stratejik planlama yapılmasını, yerel liderler ile iş adamlarının koordinasyon ve işbirliğinin sağlanmasını, kırsal turizmle ilgili girişimciler arasında koordinasyon ve işbirliğinin sağlanmasını, turizmin gelişimi için bilgi ve teknik destek oluşturulmasını, iyi düzeyde ziyaretçi büroları oluşturulmasını ve yerel halkın turizme desteğinin sağlanmasını önermiştir.
Chun-Chu, 2005	Danei ve Baihe, Güney Tayvan	Nicel	Danei’de yaşayan yerel halk Baihe’dekilere kıyasla kırsal turizme yönelik daha olumlu bir tutum içindedir. Her iki grup için de kırsal turizmin sosyal etkileri en olumlu; ekonomik etkileri ise en olumsuz etkiler olarak belirlenmiştir.
Lepp, 2007	Bigodi, Uganda	Nitel	Yerel halk enflasyon ve ürünlere saldırıyı kırsal turizmin getirdiği maliyetler olarak görmekte, toplumun gelişmesini, gelir elde edilmesini, tarımsal pazarın gelişmesini ve iyi şans kırsal turizmin yararları olarak değerlendirmektedir.
Ying ve Zhou, 2007	Xidi ve Hongcun, Çin	Nitel	Yazarlar “kendi kendine gelişen toplum” ve “iletişim temelli toplum” olmak üzere iki kırsal turizm modeli belirlemişlerdir. Belirlenen bu iki model arasında turizmin gelişimine yönelik bir karşılaştırma yapılmıştır. İki köydeki kırsal turizm faaliyetleri benzerlik gösterse de yerel halkın turizmin gelişimine yönelik tutumlarında ciddi farklılıklar belirlenmiştir.
Wang ve Pfister, 2008	Kuzey Carolina	Nicel	Yerel halkın turizmden elde ettiği kişisel yarar ile turizme yönelik tutumları arasında pozitif yönde bir ilişki ortaya konmuştur.
Byrd vd., 2009	Kuzey Carolina	Nicel	Araştırmada yer alan paydaş grupları arasında turizmin etkilerine yönelik farklı algılamalar ortaya çıkmıştır. Turizmin yerel halkın yaşam tatminini arttırdığı, yerel halkı zenginleştirdiği ve yerel ekonomiyi geliştirdiğine yönelik algıda tüm paydaşlar olumlu bir tutuma sahip olmuş en olumlu tutuma ise yerel yönetim çalışanlarının sahip olduğu belirlenmiştir. Turizmin olumsuz çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini en fazla algılayan grup ise yerel halk olmuştur.
Etikan ve Çukur, 2011	Çomakdağ-Kızılağaç	Nitel	Kırsal turizmle birlikte bazı ürünlerin ticarileşmesinin el sanatlarının orijinal yapısında bozulmaya neden olduğunu tespit eden araştırmacılar bazı el sanatlarının da yeteri kadar ilgi görmemesi sonucu yok olma tehdidi ile karşı karşıya kaldığını görmüşlerdir.
Ertuna vd., 2012	Kastamonu	Nicel	Yerel halk, kırsal turizm faaliyetlerine katılmaya istekli ve turizm algısı olumlu yöndedir. Ayrıca yerel halk turizmi olumlu olarak algıladığında yaşadıkları bölgedeki kırsal turizm faaliyetlerine katılım eğilimleri de artmaktadır.
Uçar vd., 2012	Fethiye	Nitel	Yerel halk kırsal turizme sıcak bakmakta ancak bu faaliyetlerin kendi alanlarında yapılmasına çekimser bakmaktadır. Yerel halk ürettikleri ürünleri daha yüksek fiyata sattıkları için kırsal turizmin olumlu ekonomik bir etkiye sahip olduğunu düşünmektedir. Buna karşılık gelen turistlerin bölgenin kültürel değerlerini yıpratacağına yönelik endişe duymaktadırlar. Çevresel anlamda kitle turizminin getirdiği betonlaşmanın kendi bölgelerinde de olabileceğine yönelik endişe duymaktadırlar.
Golzardi vd., 2012	Niasar, İran	Nicel	Yerel halkın turizme karşı olumlu bir tutum içinde olduklarını belirlenmiştir. Bu tutum yerel halkın bölgedeki turizmi desteklemelerini de sağlamaktadır. Kırsal turizmle birlikte ekonomik anlamda bir gelişmenin olduğunu düşünen yerel halk aynı zamanda yaşam kalitelerinin de olumlu yönde etkilendiğini rapor etmektedir.
Chuang, 2013	Nanjuang ve Tongsiao, Tayvan	Nicel	Turizmin ekonomik etkilerine yönelik bir farklılık olmadığı ve her iki grubun da ekonomik etkileri olumlu yönde değerlendirdiği belirlenmiştir. Sosyo-kültürel açıdan turistler ile etkileşim değerli bir deneyim olarak görülmektedir.

			Çevresel anlamda her iki grup kırsal turizmin eski binaların restorasyonunu sağladığını, doğal kaynakların korunmasına yardımcı olduğunu, yol vb kamu hizmetlerinin standardının arttığını düşünmektedir.
Figueiredo vd., 2014	Janeiro de Cima ve Linhares da Beira, Portekiz	Nicel	Yerel halkın genel anlamda turizme karşı olumlu bir tutum içinde bulunduğu, yaşadıkları bölgeye yönelik aidiyet duygularının yüksek olduğu ve turizmin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini olumlu ve olumsuz yönde algıladıkları belirlenmiştir.
Blesic vd., 2014	Dragacevo, Sırbistan	Nicel	Yerel halk bölgede turistik faaliyetlerin hem olumlu hem de olumsuz yönlerinin farkındadır. Turizmin ekonomik yararlarına büyük oranda katılan yerel halkın turizmin sosyo-kültürel etkilerine yönelik algılarında demografik farklılıkların olduğu ifade edilmektedir. Turizm endüstrisinde çalışan yerel halkın turizmin gelişimine yönelik daha olumlu bir tutum içinde olduğu da diğer bulgular arasındadır. Ekonomik anlamda daha fazla yarar elde edilen yerel halk turizmin çevresel etkilerini de daha az algılamaktadır.
Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014	Zyarat, İran	Nicel	Katılımcılar en fazla turizmin uzun dönemde iş verimliliğini ve karlılığını arttırdığını düşünmektedir. Turizm yerel halk için iş olanakları oluşturmakta ve yerel ürünlere olan talebi de arttırmaktadır. Bununla birlikte yerel halk turizmin yöredeki yaşam maliyetlerini arttırdığını ve aşırı kalabalıklaşmanın yerel halk için ciddi bir sorun olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmada aynı zamanda yerel halkın demografik özelliklerine göre kırsal turizmin yarar ve maliyet algıları da belirlenmiştir.
Lo, Ramayah ve Hui, 2014	Sarawak, Malezya	Nicel	Çevresel yönetim pratikleri, kültürel mirasın korunması ve kaynakların etkisi olmak üzere üç boyut yerel halkın turizmin gelişimine yönelik tutumunda istatistiki olarak anlamlıdır.
Muresan vd., 2016	Nord-Vest, Romanya	Nicel	Katılımcılar turizmi bir gelişim unsuru olarak görmektedirler. Araştırmacılar doğal, ekonomik, sosyo-kültürel ve yapısal unsurlar ile yerel halkın yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarının kırsal bölgedeki sürdürülebilir gelişimde etkili olduğunu belirlemişlerdir.
Kosmaczewska vd., 2016	Polonya	Nicel	Toplumdaki dört farklı tür (uydu toplumlar, yıldız toplumlar, talip olan yıldız toplumlar ve çevresel toplumlar) temel alınarak yerel halkın tutumlarına odaklanılan çalışmada katılımcıların çoğunluğu turizmin işgücü piyasasına olumlu bir katkısının olduğunu düşünmektedir. Araştırmacılar turizmin etkilerine yönelik algıda toplum türlerinin önemli farklılıklar oluşturduğunu da belirlemiştir.

Kırsal turizm hem turizmle ilgili doğrudan (konaklama ve çekici yerler gibi) hem de turizm dışı olarak dolaylı yoldan (benzin istasyonları, manavlar gibi) küçük işletmelere ekonomik anlamda bir katkı sağlamaktadır (Wilson vd., 2001). Kırsal alanlarda yaşayanların işsizlik sorununu çözenin yanı sıra kırsal turizm bu sayede köyden kente göçün önüne geçerek bölge açısından önemli bir ekonomik etki oluşturmaktadır. Bu durum aynı zamanda yörede yaşayan yerel halkın yaşam standartlarının yükselmesini sağlamaktadır. Kırsal alanlardaki yerel kaynakların turizmde kullanılması yöredeki ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesine katkıda bulunmakta bu durum aynı zamanda yerel girişimcilik ruhunun gelişmesine ortam hazırlamaktadır. Kırsal turizmle birlikte istihdamın gelişmesi yörede yaşayan kadınların toplumdaki statüsünü güçlendirmektedir. Kırsal turizmin bir diğer sosyal etkisi kırsal işgücünün niteliğini artırmasıdır. Kırsal bölgelerdeki konaklama seçenekleri turistler ile yerel halkın iç içe olmasını sağlamakta ve iki taraf arasında kalıcı dostluklar oluşmaktadır. Kırsal turizmin en önemli kültürel etkisi turizmin gelişmesi ile birlikte yöredeki kültürel varlıkların koruma altına alınmasıdır. Böylece yerel halkın yöredeki çevre bilinci gelişmektedir (Çeken vd., 2012). Yerel halk yeni iş olanakları sunması, yatırımlar ile birlikte yaşanan bölgenin daha çekici hale

gelmesi, bölgeye gelir sağlaması, yerel halkın iyi oluşunu geliştirmesi, yerel yapıyı ve yerel hizmetleri zenginleştirmesi gibi etkiler sayesinde turizmi olumlu bir şekilde algılayabilmektedir (Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014).

Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra kırsal turizmin yaygınlaşması ile birlikte gelişen birtakım olumsuz etkiler de yer almaktadır. Kırsal turizmin plansız gelişimi tarım alanlarının azalmasına yol açmaktadır. Kırsal alanların aşırı kullanımı çevre tahribatına yol açmakta kalabalık aynı zamanda gayrimenkul artışına da neden olmaktadır. Zaman içerisinde otantikliğin kaybolması tehdidi ile karşı karşıya kalan yöre halkı bu durum doğrultusunda ilgi çeken bir çekim yeri olmaktan çıkabilir (Çeken vd., 2012). Kırsal turizm nedeniyle yerel halkın birbiriyle rekabete girmesi söz konusu olabilmektedir. Çalışanlar düşük düzeyde ücret almak zorunda kalabilmektedir. Kırsal turizmin belli bir mevsimde yoğunluk göstermesi yılın geri kalan zamanlarında çalışanların işsiz kalmasına neden olabilmektedir (Wilson vd., 2001). Kırsal turizmin uygun bir şekilde düzenlenememesi durumunda fiziksel çevrenin, sosyal yapıların ve yerel kültürün kalitesine yönelik bir tehdit oluşabilmektedir (Cawley ve Gillmor, 2008). Doğal ve sosyo-kültürel kaynakların kullanımı, ekonomik anlamda turizm gelirlerinde adil bir paylaşımın olmaması ve turist-yerel halk arasında yaşanabilecek çıkar çatışmaları gibi kırsal turizmin olumsuz etkileri söz konusu olabilmektedir (Ertuna vd., 2012).

Araştırma Yöntemi

Araştırmada veri elde etmek amacıyla nitel bir yöntem olan yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Shanahan, Pelstring ve McComas'a (1999) göre tutumların belirlenmesinde nitel yöntemler araştırmacıya nicel yöntemlere kıyasla daha ayrıntılı bilgi elde etme ve incelikli değerlendirme yapma olanağı sunmaktadır. Görüşme metni hazırlanırken Lepp (2007), Upchurch ve Teivane (2000) ve Uçar vd. (2012) çalışmalarından yararlanılmıştır. Katılımcılara yöneltilecek sorular önceden belirlenmiş ve mülakata katılan bireylere tek tek okunarak alınan cevaplar yazılı olarak kaydedilmiştir. Görüşmenin yanı sıra araştırmacı gözlem tekniğini de kullanmıştır. Çalışmada gözlem türlerinden katılarak gözlem benimsenmiş ve gözlenen davranışların nedenleri daha derinliğine ve daha geçerli bir şekilde öğrenilmeye çalışılmıştır (Karasar, 2003). Gözlem araştırmacı tarafından köy meydanında yer alan kahvehanede oturarak notlar alma biçiminde gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı gözlem sırasında yerel halk ile etkileşime girmemiştir. Alan yazında da belirtildiği üzere gözlem ve görüşme ile veri toplama teknikleri çeşitlendirilerek araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğin de artırılması hedeflenmiştir (Gömlüksiz vd., 2008).

Muğla'nın Milas ilçesine bağlı Çomakdağ-Kızılağaç köyünde yaşayan yerel halk araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Ancak zaman kısıtlaması ve araştırmacının köye uzaklığı nedeniyle yerel halktan bir örneklem belirlenmiştir. Bu bağlamda 1190 nüfusluk Çomakdağ-Kızılağaç köyü sakinlerinden 15 kişi ile görüşme sağlanmıştır. Görüşmeye dahil edilen kişilerin belirlenmesinde olasılıksız örnekleme yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Elde edilen verinin analizinde betimleme, analiz ve yorumlama aşamaları takip edilmiştir. Betimleme aşamasında geliştirilen tematik kodların analiz aşamasında tematik çerçeveleri oluşturulmuştur. Yorumlama aşamasında ise üzerinde herhangi bir oynama yapılmayan katılımcı ifadeleri yorumlanmıştır (Başbay, 2005).

Araştırmanın Bulguları

Çomakdağ-Kızılağaç köyünde 15 katılımcının demografik bulguları Tablo 2'de gösterilmektedir. Buna göre katılanların çoğunluğu orta yaş ve üzerine sahiptir. Eğitim durumları ilköğretim düzeyindedir. Katılımcıların tamamı turizme karşı olumlu bir tutum içinde olduklarını bildirmiştir. Buna karşılık bazı katılımcıların turizmle birlikte özellikle sosyo-

kültürel anlamda köylerinde bazı olumsuzlukların yaşandığını ifade etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre yerel halkın tutumları doğrultusunda kırsal turizmin 2 yarar ve 2 maliyeti belirlenmiştir.

Tablo 2: Araştırmaya Katılanlarla İlgili Tanıtıcı Bilgiler

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu
1	67	Kadın	İlköğretim
2	51	Kadın	İlköğretim
3	55	Kadın	İlköğretim
4	71	Erkek	İlköğretim
5	53	Kadın	Ortaöğretim
6	39	Kadın	İlköğretim
7	59	Kadın	İlköğretim
8	57	Kadın	İlköğretim
9	53	Kadın	İlköğretim
10	80	Erkek	İlköğretim
11	62	Erkek	İlköğretim
12	68	Erkek	İlköğretim
13	80	Erkek	İlköğretim
14	45	Erkek	Ortaöğretim
15	58	Kadın	İlköğretim

Kırsal Turizmin Yararları

Araştırmaya katılanların çoğunluğu kırsal turizmin köylerinde gerçekleşiyor olmasının olumlu katkıları olduğundan söz etmektedir. Genel anlamda yerel halkın “kırsal turizmden gelir elde etmesi” ve özellikle kadınlar açısından “istihdam sağlaması” olmak üzere kırsal turizmin 2 yararına vurgu yapıldığı belirlenmiştir. Kadınların tarımsal etkinliklerden arta kalan zamanlarda ya da bu tarımsal etkinlikleri yapamayacak durumda olan kadınların el işi ürünleri ya da doğal yiyecek ürünlerini satarak para kazandıklarını ifade etmektedirler. 3 numaralı katılımcı ise eskiden ürünlerini satmak için pazara giderken şimdi bu ürünleri satın almaya turistlerin gelmesinden memnun olduğunu ifade etmiştir. Gelen turistlerin kendisinin iletişim bilgilerini alarak ayrıca her yıl zeytin, sabun, zeytinyağı gibi ürünleri sipariş ettikleri ve kendilerinin de bunları turistlerin adreslerine gönderdiklerini belirtmiştir. 12 numaralı katılımcı yöresel ürünlerin turistlere satılması ile yerel halkta daha iyi ürün yetiştirme konusunda bir farkındalık oluştuğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda organik tarıma bir merakın olmaya başladığını söyleyen katılımcı bu konuda kendilerinin de girişimlerinin olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra 4 numaralı katılımcı yeni insanlarla tanışmanın da kırsal turizmin olumlu bir yönü olduğunu ifade etmiştir. 1 numaralı katılımcı buna ek olarak gelenek ve göreneklerini hem kendi köylerindeki hem de diğer gençlerin öğrendiklerini söylemiştir.

Elde edilen bulguların diğer araştırmalar ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Birçok çalışma da benzer şekilde kırsal turizmin yerel halkın alternatif gelir elde etmesinde önemli bir kaynak olduğunu ifade etmektedir (Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014; Çeken vd., 2012; Wilson vd., 2001).

Kırsal Turizmin Maliyetleri

Araştırmaya katılanların önemli bir bölümü turizmin herhangi bir olumsuz durumunun olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte araştırmada yer alan 2 katılımcı, kırsal turizmin maliyetleri olarak sosyo-kültürel yapıda yaşanan değişikliklere işaret etmiştir. Bunlardan ilki “geleneksel yapıda yaşanan bozulmalar” olarak ifade edilmektedir. 1. katılımcıya göre turistlerin köye gelmeye başlaması ile birlikte özellikle gençlerin giyim tarzında ve davranışlarında bazı değişiklikler olmuştur. Bu durum 1. katılımcı için hoş olmayan bir

durumdur. Bununla birlikte 1. katılımcının kırsal turizm etkinlikleri kapsamında el yapımı ürünler satarak gelir elde ettiğini belirtmek gerekmektedir.

Kırsal turizmin bir diğer maliyeti, köyde “yabancıların olmasından” duyulan rahatsızlık olarak ifade edilebilir. 2. numaralı katılımcıya göre sürekli olarak kalmamakla birlikte köye gün içinde giren yabancı sayısının çok olması köyün genel yapısının bozulmasına neden olabilmektedir. Kırsal turizmin özellikle sosyo-kültürel boyutta yaşanan olumsuzlukların belirlendiği bu çalışmanın, önceki araştırmalar ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür (Etikan ve Çukur, 2012; Uçar vd., 2012; Figueiredo vd., 2014; Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014).

Çomakdağ-Kızılağaç örneğinde yerel halkın kırsal turizmle ilgili elde edilen diğer bulgular ise şu şekildedir: *Yerel halkın köydeki ana geçim kaynakları*: Katılımcıların tamamı ana geçim kaynağı olarak tarımsal etkinliklere işaret etmiştir. Bu etkinlikler arasında zeytincilik ve beraberinde gelen zeytin yağı, zeytin yağlı sabun yapımı, ceviz, karabaş otu, kekik gibi ürünlerin imalatı yer almaktadır. Ayrıca köyde eskiden bu yana sürdürülen ipek böceği yetiştiriciliği ve ipek dokuma da günümüzde de devam ettirilmektedir. 4. numaralı katılımcı bunlara ek olarak Çomakdağ-Kızılağaç köyünün adeta bir simgesi haline gelen taş baca işçiliğini de eklemektedir. Ayrıca evlerin içlerinde tavanlara yapılan ahşap oymacılık zanaatından da bahsetmiştir. Katılımcıların çoğunluğu yaz aylarında Bodrum’da yer alan otellerde çalıştıklarını da ifade etmektedir. Genel anlamda köydeki yerel halkın tarımsal etkinliklerden ana gelir elde ettiklerini söylemek mümkündür.

Yerel halkın kırsal turizm etkinliklerinden gelir elde etme durumu: Katılımcıların yedisi köydeki kırsal turizm etkinliklerinden gelir elde etmediğini ifade etmiştir. Diğer katılımcılar çeşitli ürün satışları ile gelir elde etmektedir. Bununla birlikte köye gelen turistlerin düzenli gelmemelerinden dolayı yerel halk gelirlerinde dalgalanma olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kırsal turizmin 2004 yılında köylerinde başladığını ve ilk zamanlara kıyasla daha az sayıda turist geldiğini söylemektedirler.

Yerel halkın turistlerin köyelerine neden geldiklerine yönelik düşünceleri: Katılımcıların bu konudaki görüşlerinin ‘köylerdeki eski geleneklerinin günümüzde de yaşatılıyor olmasına’ odaklandığı görülmektedir. Eski taş evlerin ve bacaların varlığını koruması ve köy kadınlarının geleneksel kıyafetlerini kullanmaya devam etmesi geleneksel yapının köyde teneffüs edilmesini sağlamaktadır. Yine özellikle köy düğünlerinin geleneksel bir şekilde yapılmaya devam edilmesi de turistlerin ilgisini çeken bir diğer özellik olmaktadır. Bununla birlikte yerel halkın eskiden 4-5 gün süren düğünlerin günümüzde 3 gün yapılmasından yakındıkları da görülmüştür. Düğünlerin daha kısa sürmesinin nedeni olarak ise maliyetinin yüksek olması ve herkesin bunu karşılayabilecek güçte olmadığı öne sürülmektedir. 2 ve 5 numaralı katılımcılar ayrıca doğallığın turistlerin köyelerine gelişlerinde önemli bir unsur olduğunu belirtmektedirler.

Yerel halka göre turistlerin ilgisini çeken yöresel ürünler: Turistlerin Çomakdağ-Kızılağaç köyünde ilgilerini çeken ürünler ile yerel halkın tarımsal etkinliklerden elde ettikleri ürünler ve geleneksel yaşam tarzlarına bağlı olarak gelişen el işleri arasında bir paralellik olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda yerel halk zeytin, zeytin yağı, zeytin yağlı sabun, ceviz, kantaron yağı, karabaş otu, kekik gibi doğal ürünlerin yanı sıra nazarlık, çemperi (bir çeşit başörtüsü), el işi pano, kolye, bileklik, el cüzdanı, bez bebek, masa örtüsü gibi gerek ipekten gerekse diğer kumaşlardan olmak üzere çeşitli tekstil ürünlerine de turistlerin ilgi duyduğunu ifade etmektedir.

Yerel halkın yöresel ürünleri gerçek değerinde satıp satmadıklarına yönelik görüşleri: Katılımcıların beşi yerel ürünleri gerçek değerinin altında sattıklarını düşünürken diğer on katılımcı ürünlerin gerçek değerinde satıldığını düşünmektedir. Buradan yerel halkın sattıkları ürünlerden tatmin edici bir gelire sahip olduklarını söylemek mümkün olmaktadır.

Yerel halkın evlerinin bir odalarını açarak turistleri ağırlamaya yönelik görüşleri: Köyde turistlerin konaklaması için herhangi bir konaklama işletmesi bulunmamaktadır. Yerel halk bu konuda konuk evi şeklinde bir girişimin olduğunu ancak inşaatın tamamlanmadığını ifade etmiştir. Katılımcılara bir konaklama işletmesi olmadığı için turistlerin konaklaması için evlerinin bir odasını açıp açmayacakları sorulduğunda 6 katılımcı olumlu bir görüş bildirirken diğer katılımcılar bu konu hakkında olumsuz görüş bildirmişlerdir. Olumsuz cevap veren katılımcılara neden açmayacakları sorulduğunda yabancı birilerinin evlerinde konaklamalarını istemedikleri ve evlerinin bunun için müsait olmadığına yönelik nedenler öne sürülmüştür.

Gerekli teşvik sağlandığı takdirde yerel halkın köyde bir konaklama işletmesi açmaya yönelik görüşleri: Yerel halkın çoğunluğu evlerinin bir odalarını açma konusunda istekli olmamakla birlikte devletin teşvikleri ile bir konaklama işletmesi açıp bunu işletme konusunda oldukça istekli görünmektedir. Katılımcıların tamamı bu konuda olumlu bir görüşe sahiptir.

Yerel halkın köylerinin turizmle birlikte anılmasından memnuniyet durumları: Bu konuda yerel halkın tamamı köylerinin turizmle birlikte meşhur olmasından memnun olduklarını söylemişlerdir.

Yerel halkın köye gelen turist sayısına yönelik görüşleri: On katılımcı az sayıda turist geldiğini ifade ederken beş katılımcı turist sayısının yeterli olduğuna yönelik bir tutum içerisindeydi. Az sayıda turist geldiğini düşünen katılımcılar eskiden daha fazla turist geldiğini söylemişlerdir.

Kırsal turizmle birlikte köyde kaybolan değerlere ve gelen yeniliklere yönelik yerel halkın tutumu: Yöneltilen soruya katılımcılar tarafından çeşitli cevaplar verilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu turizmin köylerinde herhangi bir değer kaybına neden olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte 1 numaralı katılımcıya göre özellikle gençler eskisi gibi saygılı davranmamaktadır. 5 numaralı katılımcıya göre köyde eskisi gibi taş evler yapılmamakta ve taş evlerin sayısı gittikçe azalmaktadır. Bu durum köyün genel yapısını bozmaktadır.

Yerel halka göre kırsal turizmle birlikte köye gelen yenilikler arasında bez bebek yapımı ilk sırayı almaktadır. Bu konuda 'El Sanatlarını ve Sanatkarlarını Destekleme Projesi' kapsamında köy kadınlarına yönelik 'Geleneksel Giysili Çomakdağ Bez Bebek Projesi' başlatılmış, bez bebek yapımı konusunda eğitim verilmiş ve bundan sonra yerel kıyafetler giydirilmiş bez bebekler köyün bir simgesi haline gelmiştir. Kırsal turizmin gelişmesi ile birlikte eski geleneklerin daha fazla canlanmaya başladığını düşünen katılımcılar bulunmaktadır. Ayrıca turistlere mahcup olmamak adına yerel halkın evlerini düzenlemeye (WC, mutfak gibi) başladıkları da ifade edilmiştir. Çeşitli festivallerde ve bazı sinema filmlerinde de Çomakdağ-Kızılağaç köyünün yer alması ve yine internette köye yönelik bilgilerin artması da yerel halkın sıraladıkları yenilikler arasında yer almaktadır.

Yerel halkın köylerinde kırsal turizmin gelişmesi için yapılması gerekenlere yönelik görüşleri: Bu konuda katılımcıların çoğunluğu köylerinin genel görünümünde bir temizlik sorunu olduğunu ve köyün daha temiz olması durumunda kırsal turizmin daha fazla gelişeceğine yönelik görüş bildirdiklerini söylemek mümkündür. Ayrıca gerekli alt yapının bulunmamasından yakınan katılımcılar bu konuda büyükşehir belediyesinin hizmetlerini beklemektedir. Kırsal turizmin gelişmesinde kendilerinin de önemli bir rolü olduğunun farkında olan yerel halk eski gelenekleri daha fazla canlandırmaları gerektiğini böylece kırsal turizmin köylerinde daha fazla gelişeceğini düşünmektedirler.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada yerel halkın kırsal turizme yönelik tutumunu belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmada Çomakdağ-Kızılağaç köyünde yaşayan yerel halk örneklem olarak ele alınmış,

kendileriyle görüşme yöntemi ile veri elde edilmiş ayrıca gözlem tekniği de kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre genel anlamda yerel halkın kırsal turizme yönelik olumlu bir görüşe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle gelir elde etme noktasında yerel halk, turistlerin köylerine gelmelerinden oldukça memnundur. Çeken vd.'nin (2007) de belirttiği üzere yoğun olarak tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü alanlarda çiftçilerin tarımı terk etmeden yörenin sahip olduğu doğal, kültürel ve tarihi değerleri turizm amaçlı olarak kullanılmasını sağlamakta ve yerel halka ek gelir anlamında katkıda bulunarak onların iyi oluşlarını yükseltmektedir. Buradan hareketle Çomakdağ-Kızılağaç köyünün Doxey'in, Butler'ın ve Doğan'ın öne sürdüğü gibi henüz başlangıç aşamasında bir kırsal turizm çekim yeri olduğunu söylemek mümkündür. Bazı katılımcılar turistleri bir yabancı olarak görmeye ve köylerinde olmalarından rahatsızlık duymaya başlamış olsa da katılımcıların büyük kısmı turizme karşı olumlu bir tutum içerisindedir. Dolayısıyla yerel halk daha fazla turist köylerine gelmelerinden mutluluk duyacaklarını ifade etmektedir. Çünkü bu durumdan para kazanmaktadırlar. Aydın'ın (2012) da ifade ettiği üzere kırsal turizm çekim yerindeki geleneksel dokunun ve geleneksel yaşam biçiminin bozulmadan turizme kazandırılmasını sağlamaktadır.

Sosyal değişim kuramına göre yerel halkın turistleri ve kırsal turizmi olumlu olarak algılaması onlarla olumlu yönde bir etkileşimde bulunmalarını desteklemektedir. Ancak araştırmacının gözlemleri yerel halkın turistlere karşı bir ürün satma konusunda fazla baskıcı olduklarına yöneliktir. Yerel halk kırsal turizmden gelir elde ettiği için daha fazla turist gelirse daha fazla para kazanacaklarını düşünmektedir. Bununla birlikte bunu yaparken turistleri rahatsız edici bir tavır içinde olduklarının farkında değildirler. Yaşatmaya devam ettikleri geleneklerin turistler için çekici bir unsur olduğunun farkında olan yerel halkın turist-yerel halk iletişimi konusunda eğitilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde turist sayısında bir azalma yaşanabilir. Dolayısıyla bu durum yerel halkın aleyhine olacaktır. Çünkü zaman içerisinde otantiklikten uzaklaşarak tamamen ticari davranışlar sergileyen yerel halk turistler için ilgi çekici bir unsur olmaktan çıkacaktır. Yine kırsal turizmin gelişmesi için yerel halkın üzerlerine düşeni yapmaları konusunda teşvik edilmeleri gerekmektedir. Ayrıca yerel halkın turizmin önemli paydaşlarından biri olarak yerel yönetimler ile bir işbirliği içerisine girme konusunda istekli olduğunu söylemek mümkündür.

Akla dayalı davranış kuramına göre yerel halkın turizme karşı olumlu tutumunun davranışlarına da yansıtıldığını söylemek mümkündür. Ancak yerel halk köylerine az sayıda turist geldiğini ifade etmektedir. Bu anlamda köye yerli ve yabancı seyahat acentaları ve tur operatörleri davet edilerek kırsal turizm çerçevesinde köyün tanıtımına katkıda bulunulması gerekmektedir.

Çomakdağ-Kızılağaç köyünde kırsal turizm amacıyla gelen turistlerin konaklamaları için herhangi bir işletme bulunmamaktadır. Bu konuda gerekli teşviklerin sağlanması durumunda yerel halkın istekli olduğu söylenebilir. Bu anlamda yerel halk ve yerel yönetimlerin birlikte çalışmasının istenen sonuçlara ulaşmada etkili olabileceği düşünülmektedir. Özellikle kanalizasyon başta olmak üzere köydeki alt yapı olanaklarının iyileştirilmesi de gerekmektedir. Kırsal turizmin gelişmesi için açılacak yeni tesislerde çalışanların yerel halktan temin edilmesi sağlanmalıdır. Yerel halkın ürettikleri ürünleri turistlere satıp gelir elde etmeleri olumlu bir şekilde değerlendirilmektedir. Bununla birlikte ürünlerin tanıtımında yerel halka destek sağlanması durumunda ürün satışını artırma noktasında katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikli olarak bu araştırma Çomakdağ-Kızılağaç köyünde yaşayan yerel halk ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak görüşme benimsenmiş ve az sayıda katılımcıdan derinlemesine bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte nicel yöntemler ile çok sayıda katılımcının görüşlerine de

ulaşılabilir. Bu alışma kırsal turizmin diğer paydaşları olarak turistler ve tur operatörü yöneticilerinin tutumlarını belirlemede de kullanılabilir. Turistlerin kırsal turizme karşı tutumlarının onların memnuniyetine etkilerinin de incelenmesi mümkündür.

Kaynakça

- Abdollahzadeh, G. ve Sharifzadeh, A. (2014). Rural residents' perceptions toward tourism development: a study from Iran. *International Journal of Tourism Research*, 16, 126-136.
- Ahipaşaoğlu, S. ve eltek, E. (2006). *Sürdürülebilir Kırsal Turizm*, Gazi Kitabevi: Ankara.
- Akova, O. (2006). Yerel halkın turizmin etkilerini algılamalarına ve tutumlarına yönelik bir araştırma. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2(1), 1-34.
- Alaeddinoğlu, F. (2007). Van halkının turisti ve turizmi algılama şekli. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-16.
- An, Z. ve Liu, L. (2014). The influence factors of SNS users' sense of belonging: theoretical model and empirical test-a cross culture study on SNS, PACIS 2014 Proceedings.
- Andereck, K. L., Valentine, K. M., Knopf, R. C. ve Vogt, C. A. (2005). Residents' perceptions of community tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 1056-1076.
- Anter, Y. (2005). Akıllı Tanıtım Mucize yaratır!
<http://www.turizmdebusabah.com/haberler/akilli-tanitim-mucize-yaratti-22820.htm> (Erişim Tarihi: 21.04.2016)
- Ap, J. (1992). Residents' perception on tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 19(4), 665-690.
- Aref, F. ve Gill, S. S. (2009). Rural tourism development through rural cooperatives. *Nature and Science*, 7(10), 68-73.
- Arnold, J. (2004). Why rural tourism is no picnic <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/3683742.stm> (Erişim Tarihi: 22.05.2016)
- Ayaz, N, Artuğer, S. ve Türkmen, F. (2009). Tarihi Zela (Zile) ilçesindeki yerel halkın turizme bakış aıllarını belirlemeye yönelik bir alan araştırması. *Ticaret ve Turizm Eğitim fakültesi Dergisi*, 2, 103-124.
- Ayazlar, G. ve Karakulak, . (2016). Kırsal turizmde otantiklik olgusu: amlık Köyü, Bodrum rneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2), 531-548.
- Aydın, O. (2012). AB'de kırsal turizmde ilk 5 ülke ve Türkiye'de kırsal turizm. *KM Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 39-46.
- Augustyn, M. (1998). National strategies for rural tourism development and sustainability: the Polish experience. *Journal of Sustainable Tourism*, 6(3), 191-209.
- Başbay, A. (2005). Çoklu zeka uygulamasına katılan öğretmenlerin ve öğrencilerin uygulama hakkındaki görüşleri üzerine nitel bir araştırma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 189-206.
- Blesic, I., Pivac, T., Besermenji, S., Ivkov-Dzigurski, A. ve Kotic, K. (2014). Residents' attitudes and perception towards tourism development: a case study of rural tourism in Dragacevo. Serbia, *Eastern European Countryside*, 20, 151-165.
- Bilim, Y. ve zer, . (2013). Yerel halk gözüyle Konya'da turizmin önemi ve ekonomik, sosyal, çevresel etkileri, Ulusal KOP Bölgesel Kalkınma Sempozyumu.
- Byrd, E. T., Bosley, H. E. ve Dronberger, M. G. (2009), Comparisons of stakeholder perceptions of tourism impacts in rural eastern North Carolina, *Tourism Management*, 30, 693-703.
- Cawley, M. ve Gillmor, D. A. (2008). Integrated rural tourism: concepts and practice. *Annals of Tourism Research*, 35(2), 316-337.
- Cengiz, E. ve Kırkbir, F. (2007). Yerel halk tarafından algılanan toplan turizm etkisi ile turizm desteği arasındaki ilişkiye yönelik yapısal bir model nerisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 19-37.

- Choi, S. H. (2013). The impacts of tourism and local residents' support on tourism development: a case study of the rural community of Jeongseon, Gangwon province, South Korea.
- Chuang, S-T. (2013). Residents' attitudes toward rural tourism in Taiwan, a comparative viewpoint. *International Journal of Tourism Research*, 15, 152-170.
- Chun-Chu, L. (2005). Residents' attitudes to rural tourism development in South Taiwan. *Journal of Applied Sciences*, 5(8), 1361-1368.
- Çalışkan, U. ve Tütüncü, Ö. (2008). Turizmin yerel halk üzerindeki etkileri ve Kuşadası ilçesi uygulaması, IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Belek, Antalya.
- Çeken, H., Karadağ, L. ve Dalgın, T. (2007). Kırsal kalkınmada yeni bir yaklaşım kırsal turizm ve Türkiye'ye yönelik teorik bir çalışma. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-14.
- Çeken, H., Dalgın, T. ve Çakır, N. (2012). Bir alternatif turizm türü olarak kırsal turizmin gelişimini etkileyen faktörler ve kırsal turizmin etkileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 11-16.
- Eren, R. ve Aypek, N. (2002). Kırsal turizm bölgesinde yerel halkın turizmin gelişimine karşı tutumları: Cumalıkızık köyü örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 43-47.
- Ertuna, B., Güney, S., Güven, Ö. ve Aydemir, N. (2012). Yerel halkın kırsal turizm gelişimine katılma isteğini etkileyen unsurlar: Kastamonu örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 59-66.
- Etikan, S. ve Çukur, T. (2011). Kırsal turizm faaliyetlerinin Çomakdağ-Kızılağaç köyü el sanatları üzerine etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, ART-E Kasım 2011-08, 1-15.
- Eusebio, C. A. ve Carneiro, M. J. A. (2012). Determinants of tourist-host interactions: An analysis of the university student market. *Journal of Quality Assurance in Hospitality&Tourism*, 13, 123-151.
- Faulkner, B. ve Tideswell, C. (1997). A framework for monitoring community impacts of tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 5(1), 3-28.
- Figueiredo, E., Kastenholz, E. ve Pinho, C. (2014). Living in a rural tourism destination- Exploring the views of local communities. *Revista Portuguesa de Estudos Regionais*, 36, 3-12.
- Garcia, F. A., Vazquez, A. B. ve Macias, R. C. (2015). Residents' attitudes towards the impacts of tourism. *Tourism Management Perspective*, 13, 33-40.
- Golzardi, F., Sarvaramini, S., Sadatasilan, K. ve Sarvaramini, M. (2012). Residents' attitudes towards tourism development: a case study of Niasar, Iran. *Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 4(8), 863-868.
- Gömlüksiz, M., Kilimci, S., Vural, R. A., Demir, Ö., Koçoğlu-Meek, Ç. ve Erdal, E. (2008). Okul bahçeleri mercem altında: Şiddet ve çocuk hakları üzerine nitel bir çalışma. *Elementary Education Online*, 7(29); 273-287.
- Harlak, H. (2014). Turizme özgün bir bakış açısı: Hasan Zafer Doğan. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 131-149.
- Ioannides, D. (1995). A flawed implementation of sustainable tourism: the experience of Akamas, Cyprus. *Tourism Management*, 16(8), 583-592.
- Jurowski, C., Uysal, M. ve Williams, D. R. (1997). A theoretical analysis of host community resident reactions to tourism. *Journal of Travel Research*, 36(2), 3-11.
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 12. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kesici, M. (2012). Kırsal turizme olan talepte yöresel yiyecek ve içecek kültürünün rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 33-37.

- Keskin, E. ve Çontu, M. (2011). Mustafapaşa (Sinassos) kasabasında yaşayan halkın turizm bakış açısını belirlemeye yönelik bir alan araştırması. *Aksaray Üniversitesi İİBF Fakültesi Dergisi*, 3(2), 37-55.
- Kosmaczewska, J., Thomas, R. ve Dias, F. (2016). Residents' perceptions of tourism and their implications for policy development: evidence from rural Poland. *Community Development*, 47(1), 136-151.
- Kruja, D. ve Hasaj, A. (2010). Comparisons of stakeholders' perception towards the sustainable tourism development and its impacts in Shkodra Region (Albania). *TURIZAM*, 14(1), 1-12.
- Kuvan, Y. ve Akan, P. (2005). Residents' attitudes toward general and forest-related impacts of tourism: the case of Belek, Antalya. *Tourism Management*, 26, 691-706.
- Küçükaltan, D. (1997). Trakya ekonomisi için bir bölgesel kalkınma modeli: kırsal turizm, 7. Ulusal Bölge Bilimi Planlama Kongresi, 1. Kitap, Pro-Ofset Matbaacılık: İzmir.
- Lepp, A. (2007). Residents' attitudes towards tourism in Bigodi village, Uganda. *Tourism Management*, 28, 876-885.
- Lo, M-C., Ramayah, T. ve Hui, H. L. (2014). Rural communities perceptions and attitudes towards environment tourism development. *Journal of Sustainable Development*, 7(4), 84-94.
- Muresan, I. C., Oroian, C. F., Harun, R., Arion, F. H., Porutiu, A., Chiciudean, G. O., Todea, A. ve Lile, R. (2016). Local residents' attitude toward sustainable rural tourism development. *Sustainability*, 8(100), 1-14.
- Nilsson, P. A. (2002). Staying on farms an ideological background. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 7-24.
- Pina, I. P. A. ve Delfa, M. T. D. (2005). Rural tourism demand by type of accommodation. *Tourism Management*, 26, 951-959.
- Shanahan, J., Pelstring, L. ve McComas, K. (1999). Using narratives to think about environmental attitude and behavior: an exploratory study. *Society&Natural Resources*, 12(5), 405-419.
- Sharpley, R. ve Jepson, D. (2011). Rural tourism a spiritual experience? *Annals of Tourism Research*, 38(1), 52-71.
- Soykan, F. (2000). Kırsal turizm ve Avrupa'da kazanılan deneyim. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11, 21-33.
- Stylidis, D., Biran, A., Sit, J. ve Szivas, E. M. (2014). Residents' support for tourism development: the role of residents' place image and perceived tourism impacts. *Tourism Management*, 45, 260-274.
- Tayfun, A. ve Kılıçlar, A. (2004). Turizmin sosyal etkileri ve yerel halkın turiste bakışı. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 1-17.
- The Daily (2003). Study: Tourism employment in rural Canada <http://www.statcan.gc.ca/daily-quotidien/050107/dq050107b-eng.htm> (Erişim Tarihi: 18.05.2016)
- Toprak, L. (2015). Mardin'de halkın turizm algısı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 201-218.
- Torun, E. (2013). Kırsal turizmin bölge insanına katkıları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(24), 31-37.
- Türker, G. Ö. ve Türker, A. (2014). Yerel halkın turizm etkilerini algılama düzeyi turizm desteğini nasıl etkiler: Dalyan destinasyonu örneği. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 81-98.
- Uçar, M., Uçar, H., Kurnaz, A. ve Kurnaz, H. A. (2012). Kırsal turizmin sosyo-ekonomik yapıya etkisi ve Fethiye örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 75-82.
- Upchurch, R. S. ve Teivane, U. (2000). Resident perceptions of tourism development in Riga, Latvia. *Tourism Management*, 21, 499-507.

-
- Wang, Y. A. ve Pfister, R. E. (2008). Residents' attitudes toward tourism and perceived personal benefit in a rural community. *Journal of Travel Research*, 47(1), 84-93.
- Wilson, S., Fesenmaier, D. R., Fesenmaier, J. ve Es, J. C. V. (2001). Factors for success in rural tourism development. *Journal of Travel Research*, 40(2), 132-138.
- Ying, T. ve Zhou, Y. (2007). Community, governments and external capitals in China's rural cultural tourism: a comparative study of two adjacent villages. *Tourism Management*, 28, 96-107.
-

Sosyal Medya Kullanımı Benlik Algısı İlişkisi: Turistik Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma

The Relationship Between The Usage of Social Media and Self Perception: A Research On Tourists

Burhan Kılıç*
Güven Kırılı**
Funda Ön Esen***

Özet

Kişiliğin öznel tarafını temsil eden benlik ile sosyal medya kullanan bireylerin satın alma sonrası davranışlarında etkileşim halinde olduğu günümüzde, bireylerin satın alma davranışı sonrası sosyal medya kullanımı ve benlik algısı ilişkisini incelemek amacıyla yapılan bu çalışma, Türkiye'nin önemli turizm merkezlerinden olan Marmaris'te yürütülmüştür. Bu bağlamda, 2015 yılının Haziran ve Eylül ayları arasında Marmaris'te tatil yapan 400 turiste anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda, bireylerin satın alma sonrası sosyal medya kullanımları değerlendirilmiş ve bu ölçümün sonucunda "*memnuniyetsizlik içerikli bildirim, memnuniyet içerikli bildirim ve satın alma sonrası tutumlar*" boyutlarının ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Satın alma davranışı sonrası sosyal medya kullanımı ve benlik algısı ilişkisine bakıldığında ise; satın alma davranışı sonrası sosyal medya kullanımı ile benlik algısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sosyal Medya Kullanımı, Benlik, Benlik Algısı

Abstract

As nowadays the self that represents subjective side of personality interacts with post purchase behaviors of individuals using social media, this study aims to examine the relationship between self-perception and social media usage of individuals after consumption. A survey has been conducted on 400 tourists accommodating for holiday in Marmaris, which is one of the most important tourism destinations of Turkey, between June and September in 2015. In parallel to the obtained data, consumers' social media usage after consumption (post purchase) was evaluated and as a result of this, the following factors: "*dissatisfaction-containing notification, satisfaction-containing notification and post purchase attitudes*" have been found out. Considering the relationship between social media usage after consumption and self-perception, it is revealed that there is a significant relationship between social media usage after consumption and self-perception.

Key Words: Social Media, Social Media Usage, Self, Self-perception

Giriş

Bir "Ben" Var Bende; Benden "Sosyal"

İşletmeler, uzun yıllardan beri mesajlarını gazete, dergi, radyo, televizyon ve billboardları kullanarak hedef kitlelere aktarmışlardır. Ancak teknolojik gelişmeler, işletmeler ve tüketici davranışlarını farklılaştırarak yeni bir başlangıca sebep olmuş (Akar, 2006) ve teknolojik gelişmeler sonucunda sosyal medya kavramı ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmeler insanlara; bilgi, düşünce ve deneyimlerini paylaşma imkânı sağlayan, tartışma ve etkileşimin esas olduğu bir alan, mecra yaratmaktadır. Sosyal medya olarak adlandırılan bu sanal ortam, kullanıcı temelli olmasının akabinde toplulukları bir araya getirmesi ve karşılıklı etkileşimi geliştirmesi sebebiyle önem taşımaktadır. İnsanlar arasında kullanım sıklığı bakımından hızla

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, bkilic@mu.edu.tr

** Bilim Uzmanı, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, guvenkrl@gmail.com

*** Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, fundeon@gmail.com

yayılan sosyal medya, diğer taraftan da günümüz geleneksel medyasına rakip olmakla birlikte tehdit eder konumda bulunmaktadır (Vural ve Bat, 2010).

İşletmeler; müşteri sadakati oluşturmak, ürün veya marka farkındalığını arttırmak, müşteri istek ve beklentilerini yakından takip edebilmek, ürünlerinin reklamını yapmak ve pazarlama sürecinde rekabet avantajı sağlayabilmek amacıyla sosyal medyada faaliyet gösterebilmektedirler. Sosyal medya kullanıcıları ise; arkadaşları ile görüşmek, eski ya da mevcut arkadaşlarını bulabilmek, yeni arkadaş edinmek ve etkileşimde bulunabilmek, yeni trendlere hızla ulaşmak, deneyimsel paylaşımda bulunmak, arkadaşlar ve farklı topluluklardan haberdar olmak, eğlenceli vakit geçirmek gibi sebeplerle sosyal medya araçlarını kullanabilmektedir (Parlak, 2010).

Sosyal medya, bireylerin topluluk haline gelebilmesine ve sosyalleşmesine ortam hazırlayan ve oluşturulan tüm içerikler için hızlı geribildirim elde edilebilen, insanların ve kitlelerin birbirini etkileyebildiği, çok yönlü ve teknolojik bir iletişim ve etkileşim alanıdır. Kısacası sosyal medya, Web 'in değişimi ve internet kullanıcıları tarafından bilginin oluşturulup yayınlanması, tüketilmesi ve paylaşılmasıyla ilgilidir (Zafarmand, 2010, s. 7). Sosyal medyanın en önemli ögesi, katılımcıların bu ortamda kullanım kontrolüne sahip olmalarıdır. Katılımcılar sosyal medyayı minimum ya da sıfır maliyetle ve oldukça kolay kullanabilmektedirler. Dolayısıyla sosyal medya, makro ölçekte bakıldığında coğrafik engelleri aşan bir etkileşim, iletişim ve işbirliğini mümkün kılmasıyla oldukça önemli bir demokratikleşme gücü olarak da ele alınabilmektedir (Lai ve Turban, 2008). Sosyal medya, insanlara bireyler ya da gruplarla iletişim kurma imkânı vermektedir. Bu yüzden, sosyal medyanın etki alanını önceden kestirmek mümkün olmayabilmektedir. Sosyal medya ile insanlar bilgiyi daha çabuk okuyup yaymakta, kendi görüş ve düşüncelerini yayınlayıp bunu tüm dünyaya servis edebilme imkânı elde etmekte ve etkileyici olma yolunda ilerlemektedirler (Koçak, 2012). İnsanlar, mal veya hizmetler hakkındaki taleplerini, memnuniyet veya memnuniyetsizlik durumlarını daha fazla dile getirme imkânı bulmaktadırlar. Dolayısıyla, bir ürün veya hizmeti satın alma sürecinde, sosyal platformlar ve ağlarda satın alma davranışında bulunacak insanlar bu yorum ve deneyimlerden etkilenerek satın alma fikirlerini değiştirebilmektedirler. İşletmeler ise, sosyal medyayı yakından takip etmesi sonucu kendi mal veya hizmetleri ile ilgili elde ettiği geri bildirim ve deneyimsel yorumlar sayesinde kendi mal veya hizmetlerinde yeniliğe ya da iyileştirmeye gitme şansı elde etmektedirler. Bu tür etkileşimler, diğer tüketicilerin de durumu fark etmesi ile fayda-zarar konusunda farkındalık ortaya çıkarmaktadır. Teknolojik gelişmeler sayesinde, tüketicilerin sosyal medyayı giderek daha yakından takip etmesi bu farkındalığı arttıran bir diğer etken olarak öne çıkmakta ve sosyal medya hem tüketiciler hem de işletmeler için önemli bir pazarlama, tanıtım ve tutundurma aracı haline gelmektedir (İşlek, 2012).

İnsanlar, kişilik özelliklerine göre çeşitli sebeplerle sosyal medya ile ilgilenmekte ve sosyal medya araçlarını kullanmaktadırlar. Literatürde yer alan çalışmalarda da, katılımcıların neden sosyal medya araçlarını kullandıkları, ne hissettikleri, kişilerin sosyal medya aracı kullanırken kendilerini nasıl algıladıkları gibi konular işlenmiş, ancak sosyal medya kullanımı ile kişiliğin öznel tarafını temsil eden 'benlik' kavramının bağdaştırıldığı çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çerçevede, çalışma tüketicilerin satın alma davranışı sonrasında sosyal medya kullanımlarının benlik algısı ile ilişkisini ve etkisini ölçmek amacıyla tasarlanmış ve yürütülmüştür.

Kavramsal Çerçeve

Benlik, kişinin kendine has olan fiziksel ve psikolojik özelliklerinin birleşimi ve kişinin kendisi hakkında sahip olduğu algılamaları olarak tanımlanmaktadır (Damon ve Hart, 1992). Baymur (1985)'a göre, benlik (self-concept), bireyin yaşamının ilk anından itibaren,

yaşantısından edindiği deneyimler ve diğer bireylerle olan etkileşimleri gibi birçok durum sonucunda kazanılan bir oluşumdur.

Başka bir tanımda; benlik, bireyin kendisini nasıl gördüğü, çeşitli özellikleri hakkında olumlu ya da olumsuz yönde geliştirdiği kendine özgü yargılar şeklinde ifade edilmektedir (Çankaya, 2007). Benlik, bireyin çevresiyle olan etkileşimi (aile, okul, arkadaş vb.) ile elde ettiği deneyimleri, duygu ve düşünceleri, kişisel değerleri ve değerlendirmeleri sonucu oluşan bir psikolojik bir özelliktir (Harter, 1988). Baymur (1997)'a göre benlik; yaşantılar sonucu edinilen bir yapı, bir oluşumdur. Başlangıçta çocuğun kendi varlığının farkında olmadığını ve benliğinin doğum anından itibaren başından geçen sayısız olaylarla, çevresindeki bireylerin etkisi ile oluştuğunu vurgulamıştır. Bu gelişme sürecinde diğer bireyler ile etkileşim büyük öneme sahiptir. Toplumda etkileşim halinde bulunan insanların birbirlerine karşı olan davranışları benliğin oluşumunu etkilemektedir. Örneğin, bireyler için önem taşıyan kişilerin onları beğenip beğenmemeleri, onlarla övünmeleri ya da onlardan utanmaları, bu kişilerin onlar hakkındaki değerlendirmeleri, bireyin benlik oluşumunu etkilemektedir. Kısaca benlik, acı ve tatlı yaşantılar sonucunda öğrenilen ve her an gelişmeye devam eden bir kavramdır. Yaşam boyunca bireyin başından geçen her olay benliğin gelişimine ve değişimine bir şeyler katmaktadır (Baymur, 1997).

Benlik algısı ise, bireyin kendisi ile ilgili algılarının bütünüdür. Bireyin kendini tanımlayıcı özellikleri, eksiklikleri, kapasitesi, limitleri ve değerlerin tümüdür (Hamachek, 1981). Başka bir ifade ile kişinin kendisini nasıl gördüğüdür (Ferrer ve Fugate, 2003). Purkey (1988)'e göre, kişinin kendi ile ilgili doğru olarak kabul ettiği inançları, tutumları ve fikirleridir. Başka bir tanımda ise, benlik algısı, bireyin yaşamı boyunca edindiği deneyimleri, çevresel faktörler ve kişiliği etkileyen etmenler ile bunlara bağlı olarak kişinin kendisine karşı geliştirdiği olumlu ve olumsuz yargıların tümü olarak nitelendirilmektedir (Demoulin, 1999, s. 13).

Benlik algısı üzerine ilk araştırmalarda, bireyin kendisine ilişkin tüm algı ve değerlendirmelerini içeren “gerçek benlik algısı” kavramının incelendiği görülmektedir (Grubb ve Grathwohl, 1967; Birdwell, 1968). Ancak zamanla, tüketicilerin satın alma davranışlarında her zaman gerçek benlik algısının etkisi olmayacağı düşüncesi gelişmiş ve ideal benlik algısı, sosyal benlik algısı ve ideal sosyal benlik algısı şeklinde üç boyut daha ortaya çıkmıştır.

Tablo 1: Benlik Boyutları

Gerçek Benlik	Kendimi nasıl görüyorum?
İdeal Benlik	Kendimi nasıl görmek isterim?
Sosyal Benlik	Başkaları beni nasıl görüyor?
İdeal Sosyal Benlik	Başkalarının beni nasıl görmesini isterim?

Kaynak: Hawkins, D.I. Best, R.J., Coney. K.A (1998) Consumer - Building Marketing Strategy, Boston.

Gerçek benlik, bireyin sahip olduğu zihinsel ve fiziksel özelliklerinin farkında olmasını ifade etmektedir (Cevher ve Buluş, 2007). Horney (1998)'e göre gerçek benlik, bireyin kendisi ile barışık olması, bütünleşebilmesi ve kendini gerçekleştirebilmesidir. Gerçek benlik, mutluluğun, sağlığın ve başkalarına duyulan gerçek sevginin kaynağıdır. Kişinin karar verebilmesi ve verdiği bu kararın sorumluluğunu üstlenmesi gerçek benliğin etkinliğinin göstergesidir. Bu da gerçek bir bütünleşmeyi, kendine özgü olmayı kolaylaştırmakta; böylece gerçek benlik, içsel bir çatışma olmaksızın işlevini yürütebilmektedir (Geçtan, 1982).

İdeal benlik, ideal özelliklerin ya da arzu düzeylerinin farkındalığıdır (Lawrence, 2000). İdeal benlik, benliği durağan bir yapı olmaktan kurtarıp benliğin gelişmesi için bireyi güdüleyen ve harekete geçiren bir sistem olarak değerlendirilebilmektedir (Kuzgun, 1983). Lecky (1951) araştırmasında, iyi bir ruh sağlığı için ideal benlik ile gerçek yaşantılar arasında iyi bir ahenk ve tutarlılık olmasının önemine dikkat çekmektedir. Bir insan benliğine uygun karar verip

davranış sergileyebilirse, kendini o kadar rahat hissetmektedir, ideal benliğine olumsuz etki eden yaşantıların etkisinde kalırsa, o kadar kaygılanmaktadır (Lecky, 1951). Bacanlı (1999)' ya göre, bireyler gerçek benlikleri ile ideal benliklerini olabildiği ölçüde örtüştürmeye, ideal benliklerine uygun davranış göstermeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, ideal benliklerine uygun davranışta bulunma ihtimali yüksek olan sosyal ortamlara girmeyi tercih etmektedirler. Kısaca bireyler, benlikleriyle ideallerini yakınlaştırebildikleri ortamlara katılma eğiliminde olmaktadır.

Sosyal benlik, aile, arkadaş ve toplumdaki diğer insanlarla iletişim yeteneği, diğerlerinin sorusunu alma, ilişkileri başlatma, sürdürme ve sona erdirmeye, çatışmalarla başa çıkma ve çözüm yolları bulma, otoriter ve diğer kişilerle ilişkiler, grup içinde çalışma, başkalarına yardım etme ve negatif duygularla baş edebilmek için diğerlerinden yardım alma davranışlarını içermektedir (Yürük, 2003). Kısaca sosyal benlik, bireyin kendisini başkalarının gördüğü ve değerlendirdiği ile ilgili inançlarıdır (Pakkal, 2007). Bazı gençler popülerliklerini artırma düşüncesiyle sosyal ağları büyük bir heves ile kullanırken, bazıları da sosyal ağları kabuklarını kırmak için bir şans olarak görmektedirler. Gençlerin kullandıkları sosyal ağlar, sosyal benlik saygıları ve genel anlamda refahlarını dolaylı olarak etkilemektedir. Olumlu geribildirimler, sosyal benlik algılarını ve refah düzeylerini pozitif yönde etkilerken; olumsuz geribildirimler, sosyal benlik algıları ve refah düzeylerinin azalmasına neden olmaktadır (Peterson, 2008).

İdeal sosyal benlik algısı ise, bireylerin sosyal çevreye kendisi hakkında vermesini istediği izlenimlerdir. "Ben çevrem tarafından değerlendirildiğimde nasıl biri olmalıyım?" ve "Çevremdeki bireyler tarafından nasıl algılanmak isterim?" sorularının cevapları ideal sosyal benliği oluşturmaktadır. Bireyin aile, arkadaş vb. gibi sosyal çevre unsurlarına karşı kendini istediği şekilde kanıtlama ve tanıtlama, sosyal çevre unsurları tarafından değerlendirilmek istediği gibi kendini sunma ve o yönde eğilim gösterme düşüncesi ideal sosyal benlik algısını ifade etmektedir. Kısaca ideal sosyal benlik algısı, bireyin sosyal çevre tarafından kendisinin nasıl görünmesini ve değerlendirilmesini istediğine ilişkin arzularıdır (Sirgy, 1982).

Araştırma Hipotezleri

Her yaş grubundan kişiler tarafından kullanılmakta olan sosyal medya araçları, kişilerin profillerini toplumla paylaşmasında aracılık etmekte ve sitelerdeki kişiselleştirme özellikleri arttıkça, bireylerin ortamda paylaştığı kişisel bilgileri de artmaktadır (Yurtkoru, 2009). Kişiliğin öznel tarafını temsil eden benlik ve sosyal ağlarda ya da platformlarda paylaşımında bulunmanın insanların kişilik özellikleri ile yakın ilişkisi olduğu yakın zamanlarda araştırma konusu olmuştur. Literatürde benlik algısının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip gösterilmediğine ilişkin (Berkem, 1999; Deniz, 2012; Gabay, 1996; Karakülhancı, 2000; Şahin ve Güvenç, 1996 vb.); benlik algısının müşteri memnuniyeti, destinasyon sadakati, başkalarına önerme niyeti, tekrar ziyaret etme niyeti, destinasyon kişiliği vb. değişkenlerle ilişkisinin olup olmadığına ilişkin (Back, 2005; Beerli vd., 2007; Ekinci ve Riley, 2003; Kılıç ve Sop, 2012; Sop, 2013; Todd, 2001 vb.) birçok çalışmaya rastlanmıştır. Ancak sosyal medya kullanımı ile benlik algısının ilişkilendirildiği çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Benlik, insanın kendisi ile ilgili değerlendirmelerinin, bireysel düşüncelerinin, geçmiş yaşanmışlıklarının, gelecek ile ilgili hedef ve amaçlarının, sosyal yönünün kendi zihninde temsil edilişi ve "ben" olarak ifade edilmesidir (Şayiner vd., 2007, s. 254). Bir insanın kendisini ve çevreyi algılama tarzının, kişinin iradesi, tutumu ve davranışlarını önemli ölçüde etkilediği gözlemlenmektedir (Baymur, 1994). Bu bağlamda, çalışmada tüketicilerin satın alma davranışı sonrası sosyal medya kullanımının benlik algısına etkisini ölçmek amaçlanmış ve aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: Sosyal medya kullanımı ile gerçek benlik algısı arasında anlamlı ilişki vardır.

H₂: Sosyal medya kullanımı ile ideal benlik algısı arasında anlamlı ilişki vardır.

H₃: Sosyal medya kullanımı ile sosyal benlik algısı arasında anlamlı ilişki vardır.

H₄: Sosyal medya kullanımı ile ideal sosyal benlik algısı arasında anlamlı ilişki vardır.

Araştırma Yöntemi

Araştırmanın amacı, tüketicilerin satın alma davranışı sonrası sosyal medya kullanımının benlik algısına etkisini ölçmektir. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı araştırmada, araştırmanın problemini çözecek ve ele alınan hipotezleri test edecek bilgileri birincil kaynaklardan sistematik bir biçimde toplamak ve saklamak amacıyla (İslamoğlu ve Alınacı, 2014, s. 131), veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda, ilgili alan yazın taraması yapıldıktan sonra, anket formunda yer alan sosyal medya ile ilgili önermeler; Vural ve Bat (2010), İşlek (2012), www.docs.google.com/forms/d, benlik ile ilgili önermeler ise; Kaya (2007) ve Deniz (2012)'in çalışmalarından uyarlanarak hazırlanmıştır. Anketin birinci bölümünde, satın alma sonrası sosyal medya kullanımını belirlemeye yönelik 15 adet önerme; ikinci bölümünde, katılımcıların benlik algısı düzeylerini belirlemeye yönelik 4 adet önerme bulunmaktadır. Katılımcıların değerlendirilmelerinde 5'li Likert kullanılmıştır. Yargılar; 1-Kesinlikle Katılıyorum, 2-Katılıyorum, 3-Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum, 4-Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılmıyorum'a denk gelmektedir. Anketin üçüncü bölümünde, katılımcıların internet ve sosyal medya kullanımlarını belirlemeye yönelik sorular; dördüncü ve son bölümünde ise, katılımcıların yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, çalışma durumu, aylık ortalama gelir düzeyi, medeni durum ve milliyet gibi demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

Araştırma evrenini Muğla ili Marmaris ilçesini 2015 yılı Mayıs-Eylül aylarında ziyaret eden yabancı turistler (1.8 milyon) oluşturmaktadır (www.muglakulturturizm.gov.tr, www.mto.org.tr). Araştırmanın örneklemini ise, bu turistler arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen turistler oluşturmaktadır. Evreni (1.8 Milyon) temsil etme bakımından $p < 0,05$ hata payı ile örneklem büyüklüğü 384 yeterli olmaktadır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Araştırma 01 Haziran – 30 Eylül 2015 tarihleri arasında gönüllülük esasına dayalı olarak yabancı turistler üzerinde yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Uygulamadan önce ankete katılan turistlere anket ve çalışmanın amacı ile ilgili gerekli bilgiler verilerek, anketlerin sağlıklı bir şekilde uygulanması hedeflenmiştir. Anket uygulama sürecinde 450 anket dağıtılmış ve 420 turistten geri dönüş alınmıştır. Elde edilen 420 anketten 20 anket çeşitli nedenlerden dolayı değerlendirilmeye alınmamış, toplam 400 anket araştırma kapsamına alınmıştır. Elde edilen veriler bir istatistik paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada öncelikle ölçeğin güvenilirliğine bakılmış ve ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır. Sosyal medya kullanımının Cronbach's Alpha katsayısı $\alpha = .89$, benlik algısının Cronbach's Alpha katsayısı $\alpha = .84$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç yüksek derecede güvenilir olduğunu ($0,80 \leq \alpha < 1,00$) göstermektedir (Kalaycı, 2016, s. 405; İslamoğlu ve Alınacı, 2014, s. 283). Daha sonra araştırmanın amacına yönelik çeşitli istatistik metod ve test tekniklerinden frekans, faktör, korelasyon ve regresyon analizlerinden faydalanılmıştır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Sosyal Medya Kullanımı Tercihleri

Araştırmaya katılan turistlerin demografik özellikleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Profili

Cinsiyet	n	%	Medeni Durum	n	%
Erkek	168	42,0	Bekâr	232	58,0
Kadın	232	58,0	Evli	168	42,0
Yaş	n	%	Eğitim	n	%

20 yaş ve altı	42	10,5	İlkokul	14	3,5
21-30	156	39,0	Lise	213	53,3
31-40	72	18,0	Lisans	144	36,0
41-50	60	15,0	Lisansüstü	29	7,3
51-60	43	10,8	Milliyet	n	%
61 yaş ve üzeri	27	6,8	İngiltere	221	55,3
Gelir €	n	%	Hollanda	50	12,5
1000 ve altı	87	21,8	Rus	29	7,3
1001-2000	144	36,0	Danimarka	23	5,8
2001-3000	90	22,5	Polonya	21	5,3
3001-4000	50	12,5	Almanya	14	3,5
4001 ve üstü	29	7,3	Amerika	9	2,3
Meslek	n	%	İsveç	7	1,8
Özel Sektör	165	41,3	Yunanistan	4	1
Kamu Sektörü	102	25,5	Fransa	4	1
İşsiz	35	8,8	Tayland	4	1
Öğrenci	67	16,8	Brezilya	3	0,8
Emekli	31	7,8	Çek Cum.	3	0,8
			Diğer*	8	1,4

*Diğer: Gana, Arabistan, Slovakya, Makedonya, Sırbistan, İsviçre, Tunus.

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların cinsiyet dağılımlarının %42 erkek, % 58 kadın olduğu ve grubun yarıdan fazlasının (% 58) bekâr olduğu görülmektedir. Eğitim durumunda katılımcıların çoğunluğunun lise (% 53,3) ve lisans (% 36,0) mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı 21-30 yaş (% 39,0) aralığında ve özel sektör (%41,3) çalışanlarıdır. Bu oranı kamu sektörü çalışanlarının (% 25,5) takip ettiği görülmektedir. Katılımcıların büyük bir kısmının 1001-2000€ (% 36,0) arası, % 22,5 ile 2001-3000€ arası, % 21,8 ile 1000€ ve altı aylık gelire sahip olduğu görülmektedir. Milliyetlere göre incelendiğinde ise, katılımcıların çoğunluğunun İngiliz (% 55,3) olduğu görülmekte ve bunu sırasıyla Hollandalı (12,5), Rus (%7,3), Danimarkalı (%5,8) ve Polonyalı (%5,3) takip etmektedir.

Tablo 3'te katılımcıların sosyal medya kullanımlarına ilişkin veriler yer almaktadır. Araştırmaya katılan turistlerin büyük bir kısmının (%45,5) sosyal medyada günde 61-180 dakika vakit geçirdiği görülmekte ve bu grubu 60 dakikadan az vakit geçirenler (%35,0) ile 181-300 dakika vakit geçirenler (%15,5) takip etmektedir. 5 saatten fazla vakit geçirenler ise %4,0 ile son sırada bulunmaktadır (Tablo 3). Katılımcıların internet kullanım amaçları incelendiğinde ise, büyük bir kısmının sosyal medyayı takip etmek (%47,3) amacıyla interneti kullandığı görülmekte ve bunu araştırma yapmak (%17,8), gündemi takip etmek (%12,3), e-mail alışverişi (%8,5), resmi hizmetler (%7,3) ve eğlence (%6,8) amacıyla interneti kullanan katılımcılar takip etmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Sosyal Medya Kullanımı Tercihleri

Günde kaç dakika	n	%	İnternet Kullanım Amacı	n	%
60 dakikadan az	140	35,0	Sosyal medyayı takip etmek	189	47,3
61-180 dakika	182	45,5	Araştırma yapmak	71	17,8
181-300 dakika	62	15,5	Gündemi takip etmek	49	12,3
301 dakikadan fazla	16	4,0	E-mail alışverişi	34	8,5
Sosyal Medya Kullanım Amacı	n	%	Resmi hizmetler	29	7,3
Arkadaşlarımı takip etmek	143	35,8	Eğlence (video, oyun vs.)	28	6,8
Gündemi takip etmek	71	17,8	Hangi Sosyal Medya Aracı	n	%
Paylaşımlarda bulunmak	50	12,5	Facebook	363	90,8
Online sohbet etmek	36	9,0	Twitter	23	5,8
Zaman geçirmek	28	7,0	Instagram	7	1,8
Oyun oynamak	24	6,0	Swarm	6	1,3
Markaları takip etmek	22	5,5	Foursquare	1	0,3

Profilimi güncellemek	13	3,3
Yeni arkadaşlar bulmak	13	3,3

Araştırma kapsamında turistlere yöneltilen bir başka soru ise, araştırmaya katılan turistlerin sosyal medyayı ne için kullandıklarını belirlemeye yöneliktir. Veriler incelendiğinde, arkadaşlarını takip etmek amacıyla sosyal medyayı kullanan turistlerin (%35,8) ilk sırada olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla gündemi takip etmek (%17,8), fotoğraf-video ve başkalarıyla bir şeyler paylaşmak (%12,5), online sohbet etmek (%9), zaman geçirmek (%7), oyun oynamak (%6), markaları takip etmek (%5,5), profilimi güncellemek ve yeni arkadaşlar bulmak (%3,3) amacıyla kullananların takip ettiği görülmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%90,8) Facebook kullandığı görülmekte ve bu grubu Twitter kullanan katılımcılar (%5,8) takip etmektedir.

Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Faktör Analizi

Faktör analizi, bir grup değişken arasında ilişkilere dayanarak verilerin daha anlamlı ve özet bir biçimde sunulmasını sağlayan çok değişkenli bir analiz türüdür (Nakip, 2006, s.423). Bu hususta sosyal medya kullanımına ilişkin elde edilen veriler, ifadeleri gruplandırarak daha anlamlı hale getirmek amacıyla öncelikle faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizine geçilebilmesi için kullanılan ölçek yapısal olarak test edilmiş; Kaiser-Meyer Olkin (KMO) değeri (0,889) ve Bartlett testinin 2590,322 ve p değerinin (sig. 0.000) anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ölçeğin yapısal geçerliliğe sahip olduğu ve faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4: Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Faktörler

FAKTÖRLER VE İFADELER	Faktör Yüğü	Özdeğer	Varyansın Açıklanma Oranı	Alfa Değeri
Memnuniyetsizlik İçerikli Bildirim		3,915	26,101	0,872
Gittiğim bir turizm destinasyonundan memnun kalmazsam sosyal medyada diğer kullanıcılara o ürünü almamalarını tavsiye ederim.	,785			
Satın aldığım turistik ürün/hizmetten memnun kalmazsam bunu sosyal medyadaki turizm işletmelerinin sayfalarında paylaşırım	,735			
Memnun kalmadığım bir turistik ürün/hizmet için gerekli yerlere şikâyette bulunurum.	,704			
Satın aldığım turistik ürün/hizmetten memnun kalmama durumunda sosyal medyada istek ve şikâyet kanallarına kolay ulaşım benim için işletmeye karşı tutum geliştirmede önemli bir yer teşkil eder.	,703			
Turistik ürün/hizmetinden memnun olmadığım turizm işletmelerinin sosyal medyada beni fark etmiş ve benimle iletişime geçmiş olması fikrimi değiştirmeme sebep olabilir.	,688			
Turistik ürün/hizmetinden memnun olmadığım turizm işletmelerinin sosyal medyada beni fark etmemiş ve iletişime geçmemiş olması memnuniyetsizliğimi artırır.	,671			
Satın aldığım turistik ürün/hizmetten memnun kalmazsam bunu sosyal medyada paylaşırım.	,617			
Satın aldığım ürün/destinasyon ile ilgili yapılan değerlendirmeler ve anketler için zaman ayırım.	,501			
Memnuniyet İçerikli Bildirim		2,697	17,979	0,825
Gittiğim bir turizm destinasyonundan memnun kalırsam sosyal medyada diğer kullanıcılara o ürünü satın almalarını tavsiye ederim.	,804			

Satın aldığım turistik ürün/hizmetten memnun kalırsam sosyal medyada paylaşırım.	,800			
Turistik ürün/hizmetinden memnun olduğum turizm işletmelerinin sosyal medyada beni fark etmiş olması memnuniyetimi artırır.	,670			
Satın aldığım turistik ürün/hizmetten memnun kalırsam bunu sosyal medyadaki turizm işletmelerinin sayfalarında paylaşırım.	,617			
Satın Alma Sonrası Tutumlar		2,328	15,518	0,695
Müşterilerin sosyal medyada satın alma sonrası faaliyet gösteren turizm işletmelerini ürün/hizmetlerini tekrar satın alma ihtimali daha yüksektir.	,770			
Sosyal medyada turistik ürün/hizmet satın alma sonrası faaliyet gösteren turizm işletmelerinin rakip işletmelere göre daha avantajlı olduğunu düşünürüm.	,766			
Satın alma sonrası sosyal medyada satın alınan ürün/hizmet hakkında yorum, paylaşım ve şikâyeti teşvik eden turizm işletmelerine karşı olumlu tutum gelişir.	,594			

Sosyal medya kullanımına ilişkin ifadeler varimax yöntemi kullanılarak faktör analizine tabi tutulmuş ve yapılan faktör analizi sonucunda, özdeğeri 1'den büyük olan üç faktör ortaya çıkmıştır. Bunlar *memnuniyetsizlik içerikli bildirim*, *memnuniyet içerikli bildirim* ve *satın alma sonrası tutumlar* olarak adlandırılmıştır. Faktör analizi sonuçlarına göre, üç faktör varyansın %59,59'unu açıklamaktadır. Tablo 4'te, faktör analizi ile belirlenen üç faktörün içerdiği değişkenler, faktör yükleri, özdeğerleri, varyansı açıklama oranı ve ortaya çıkan faktörlerin Alfa (α) değerleri gösterilmektedir.

Sosyal Medya Kullanımı ve Benlik Algısı İlişisine Yönelik Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, eşit aralıklarla veya oranlı ölçeklerle ölçülmüş iki ya da daha fazla değişken arasında ilişki olup olmadığını belirlemek ve eğer ilişki varsa, bu ilişkinin yönünü (Negatif-Pozitif) ve ilişkinin düzeyini (Düşük, Orta, Yüksek) göstermek amacıyla gerçekleştirilen analizdir (Seçer, 2015, s. 47). Korelasyon katsayısının 1.00 olması, mükemmel pozitif bir ilişkiyi; -1.00 olması, mükemmel negatif bir ilişkiyi; 0.00 olması, ilişkinin olmadığını göstermektedir. Korelasyonu yorumlamada şu sınırlar üzerinde durulmaktadır. 0.70-1.00 olması yüksek; 0.70-0.30 olması orta, 0.30-0.00 olması düşük düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2011, s. 32). Korelasyon analizi sonucunda değişkenler arası korelasyon katsayıları belirlenmiş ve Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5: Sosyal Medya Kullanımı ile Benlik Algısı Korelasyon Matrisi

	n=400	S1- Gerçek Benlik	S2- İdeal Benlik	S3- Sosyal Benlik	S4-İdeal Sosyal Benlik	FAKTÖR1	FAKTÖR2	FAKTÖR3
S1-Gerçek Benlik	Pearson Correlation	1						
	Sig. (Çift yönlü)							
S2-İdeal Benlik	Pearson Correlation	,645**	1					
	Sig. (Çift yönlü)	,000						
S3-Sosyal Benlik	Pearson Correlation	,506**	,588**	1				
	Sig. (Çift yönlü)	,000	,000					

S4-İdeal Sosyal Benlik	Pearson Correlation	,495**	,613**	,634**	1			
	Sig. (Çift yönlü)	,000	,000	,000				
FAKTÖR1	Pearson Correlation	,344**	,347**	,384**	,376**	1		
	Sig. (Çift yönlü)	,000	,000	,000	,000			
FAKTÖR2	Pearson Correlation	,415**	,353**	,301**	,348**	,557**	1	
	Sig. (Çift yönlü)	,000	,000	,000	,000	,000		
FAKTÖR3	Pearson Correlation	,314**	,308**	,250**	,303**	,413**	,481**	1
	Sig. (Çift yönlü)	,000	,000	,000	,000	,000	,000	

**p<0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Yapılan korelasyon analizi sonucunda, tüm değişkenlerin birbiri arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak sosyal medya kullanımının hangi benlik algısı ile ilişki düzeyinin daha yüksek ve etki düzeylerinin nasıl olduğunu tespit etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır.

Hipotezlerin Test Edilmesi

H₁: Sosyal medya kullanımı ile gerçek benlik algısı arasında anlamlı ilişki vardır.

Hipoteze ilişkin yapılan regresyon analizi sonucuna göre; sosyal medya kullanımının gerçek benlik algısı üzerinde etkisi bulunmakta ve sosyal medya kullanımının gerçek benlik algısındaki değişimi %20 oranında açıklamaktadır ($R^2=,20$). Regresyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Durbin Watson (D-W) katsayısına ilişkin sonuç (2,036), kurulan modelde oto korelasyon sorunu olmadığını ifade etmektedir. Regresyon modeline ilişkin sonuçlar incelendiğinde; standardize edilmiş regresyon katsayısına göre (β), turistlerin sosyal medya kullanımının gerçek benlik algıları üzerindeki en büyük etkinin *memnuniyet içerikli bildirim* üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Etki düzeylerinin sırasıyla, memnuniyet içerikli bildirim ($\beta=0,286$), memnuniyetsizlik içerikli bildirim ($\beta=0,138$) ve satın alma sonrası tutumlar ($\beta=0,129$) şeklinde olduğu görülmektedir. F değerinin 33,383, sig. değerinin $p=.000<.05$ olduğu görülmekte ve bu değer gerçek benlik algısı ile sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6: Gerçek Benlik Algısı İle Sosyal Medya Kullanımı Arasındaki İlişki

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model (p)	R ²
Gerçek Benlik	Sabit	0,770	6,080	0,000	33,383	0,000*	0,202
	Memnuniyetsizlik İçerikli Bildirim	0,138	2,486	0,013			
	Memnuniyet İçerikli Bildirim	0,286	4,875	0,000			
	Satın Alma Sonrası Tutumlar	0,129	2,365	0,019			

Durbin Watson: 2,036 *p<0,05

H₂: Sosyal medya kullanımı ile ideal benlik algısı arasında anlamlı ilişki vardır.

Araştırma kapsamında, turistlerin sosyal medya kullanımının ideal benlik algıları üzerindeki etkileri çoklu regresyon analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir. Durbin Watson (D-W) katsayısına ilişkin sonuç (1,836), kurulan modelde oto korelasyon sorunu olmadığını ifade etmektedir. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre; sosyal medya kullanımının ideal benlik algısı üzerinde etkisi bulunmakta ve sosyal medya kullanımının ideal benlik algısındaki değişimi %17 oranında açıklamaktadır ($R^2=,17$). Model incelendiğinde, turistlerin sosyal medya kullanımının ideal benlik algıları üzerindeki en büyük etkinin *memnuniyetsizlik içerikli bildirim* olduğu tespit edilmiştir. Etki düzeylerinin sırasıyla, memnuniyetsizlik içerikli bildirim ($\beta=0,209$, $p<0,01$), memnuniyet içerikli bildirim ($\beta=0,204$, $p<0,01$) ve satın alma sonrası tutumlar ($\beta=0,167$, $p<0,01$) şeklinde olduğu görülmektedir (Tablo 7). F değerinin 27,550, sig. değerinin $p=.000<.05$ olduğu görülmekte ve bu değer ideal benlik algısı ile sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7: İdeal Benlik Algısı İle Sosyal Medya Kullanımı Arasındaki İlişki

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model (p)	R ²
İdeal Benlik	Sabit	0,870	6,073	0,000	27,550	0,000*	0,173
	Memnuniyetsizlik İçerikli Bildirim	0,209	3,336	0,001			
	Memnuniyet İçerikli Bildirim	0,204	3,079	0,002			
	Satın Alma Sonrası Tutumlar	0,167	2,706	0,007			

Durbin Watson: 1,836 * $p<0,05$

H₃: Sosyal medya kullanımı ile sosyal benlik algısı arasında anlamlı ilişki vardır.

Hipoteze ilişkin yapılan regresyon analizi sonucuna göre; sosyal medya kullanımının sosyal benlik algısı üzerinde etkisi bulunmakta ve sosyal medya kullanımının sosyal benlik algısındaki değişimi %16 oranında açıklamaktadır ($R^2=,20$). Regresyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Sosyal Benlik Algısı İle Sosyal Medya Kullanımı Arasındaki İlişki

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model (p)	R ²
Sosyal Benlik	Sabit	,859	5,481	,000	25,774	0,000*	0,163
	Memnuniyetsizlik İçerikli Bildirim	,360	5,259	,000			
	Memnuniyet İçerikli Bildirim	,119	1,640	,102			
	Satın Alma Sonrası Tutumlar	,103	1,521	,129			

Durbin Watson: 1,756 * $p<0,05$

Durbin Watson (D-W) katsayısına ilişkin sonuç (1,756), kurulan modelde oto korelasyon sorunu olmadığını ifade etmektedir. Regresyon modeline ilişkin sonuçlar incelendiğinde; standardize edilmiş regresyon katsayısına göre (β), turistlerin sosyal medya kullanımının sosyal benlik algıları üzerindeki en büyük etkinin *memnuniyetsizlik içerikli bildirim* olduğu tespit edilmiştir. Memnuniyet içerikli bildirim ($p=,10$) ve satın alma sonrası tutumlar ($p=,12$)

boyutlarının sosyal benlik algısı üzerinde etkisi olmadığı görülmektedir. F değerinin 25,774, sig. değerinin $p=.000<.05$ olduğu görülmekte ve bu değer sosyal benlik algısı ile sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre H_3 hipotezi faktör 1 (memnuniyetsizlik içerikli bildirim) bazında kısmen kabul edilmiştir.

H₄: Sosyal medya kullanımı ile ideal sosyal benlik algısı arasında anlamlı ilişki vardır.

Araştırma kapsamında, turistlerin sosyal medya kullanımının ideal sosyal benlik algıları üzerindeki etkileri çoklu regresyon analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 9’ da gösterilmiştir.

Tablo 9: İdeal Sosyal Benlik Algısı ile Sosyal Medya Kullanımı Arasındaki İlişki

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model (p)	R ²
İdeal Sosyal Benlik	Sabit	,658	3,933	,000	29,434	0,00**	0,182
	Memnuniyetsizlik İçerikli Bildirim	,310	4,247	,000			
	Memnuniyet İçerikli Bildirim	,203	2,629	,009			
	Satın Alma Sonrası Tutumlar	,180	2,496	,013			

Durbin Watson:2,068

* $p<0,05$

Durbin Watson (D-W) katsayısına ilişkin sonuç (2,068), kurulan modelde oto korelasyon sorunu olmadığını ifade etmektedir. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre; sosyal medya kullanımının ideal sosyal benlik algısı üzerinde etkisi bulunmakta ve sosyal medya kullanımının ideal sosyal benlik algısındaki değişimi %18 oranında açıklamaktadır ($R^2=.18$). Model incelendiğinde, turistlerin sosyal medya kullanımının ideal sosyal benlik algıları üzerindeki en büyük etkinin *memnuniyetsizlik içerikli bildirim* olduğu tespit edilmiştir. Etki düzeylerinin sırasıyla, *memnuniyetsizlik içerikli bildirim* ($\beta=0,310$, $p=0,000$), *memnuniyet içerikli bildirim* ($\beta=0,203$, $p<0,01$) ve *satın alma sonrası tutumlar* ($\beta=0,180$, $p=0,013$) şeklinde olduğu görülmektedir. F değerinin 29,434, sig. değerinin $p=.000<.05$ olduğu görülmekte ve bu değer ideal sosyal benlik algısı ile sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Günümüz teknolojilerinin çok hızlı gelişmesi sonucu internet kullanımıyla beraber sosyal ağlar ve sanal ortamların bu kadar çok tercih ediliyor olmasının muhtemel sebeplerinden bir tanesi psikolojik faktörlerdir ve bu psikolojik faktörlerin başında bireylerin benlik algısı gelmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, tüketicilerin satın alma davranışı sonrası sosyal medya kullanımının benlik algısına etkisini ölçmek amaçlanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların çoğu kadın, 21-30 yaş aralığında, bekâr, lise ve üniversite mezunudur. Katılımcıların çoğu özel sektörde çalışmaktadır ve az sayıda kişi emeklidir. Gelir durumlarına bakıldığında ise, çoğunluğunun 1001-2000 € gelir elde ettiği görülmektedir. Araştırmaya dâhil edilen katılımcıların büyük çoğunluğu İngiliz’dir ve Avrupa ülkelerinden gelmiş turistlerden oluşmaktadır.

Araştırma kapsamında yer alan turistlerin çoğu, interneti sosyal medyayı takip etmek amacıyla kullanmakta ve bunu araştırma yapmak amacı takip etmektedir. Eğlence (video, oyun vs.) amacı ise, son sırada yer almaktadır. Ancak Koçak (2012)’in araştırmasında, katılımcıların merak ettikleri/ilgilendikleri konularda araştırma yapmak amacıyla interneti kullandıkları

anlaşılmaktadır. Katılımcıların sosyal medyayı kullanım amaçları ise, sırasıyla arkadaşlarını takip etmek, günü geçirmek, yeni arkadaşlar edinmek ve kişisel bilgilerini düzenlemektir. Bu sonuçlar, Deniz (2012)'in çalışması ile paralellik göstermektedir. Benzer şekilde; Yurtkoru (2009)'nun yapmış olduğu çalışmada, kullanıcıların sosyal ağları sırasıyla, arkadaşlarıyla bağlantıya geçmek, arkadaşlarının profillerine ve resimlerine bakmak ve arkadaşlarına mesaj göndermek için kullandıkları belirtilmektedir. Akçay (2011) tarafından yapılan araştırmada ise, insanları sosyal medyaya yönelten ilk sebep sosyalleşme ihtiyacı olarak gerçekleşirken, bu araştırmaya katılanlar tarafından sosyal medyayı takip etme ihtiyacı olarak değerlendirilmiştir. İşlek (2012)'in araştırmasında da, tüketiciler sosyal medyada memnun kalmadıkları ürünler ile ilgili olumsuz düşünceleri paylaşmanın ötesinde, o ürünün satın alınmamasını tavsiye etmektedirler. Ayrıca tüketiciler için firmanın sosyal medyada bulunuyor olması önem teşkil etmektedir. Firmanın tüketiciyle sosyal medyada iletişim kurmuyor olması ise, tüketicinin memnuniyetsizliğine etki eden bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmaya dâhil olan katılımcıların tamamına yakını, sosyal medya aracı olarak Facebook kullanmaktadır. Diğer kullanılan sosyal medya araçlarının ise, sırasıyla Twitter, Instagram, Swarm, Foursquare olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Vural ve Bat (2010) ile Deniz (2012) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı, sosyal medyada günde 61-180 dakika vakit geçirmekte, 301 dakikadan fazla vakit geçirenler ise son sırada bulunmaktadır. Benzer şekilde; Mazman (2009) çalışmasında, katılımcıların büyük çoğunluğunun Facebook'a günde birkaç defa girdiğini ve her girdiklerinde yaklaşık yarım saat Facebook'ta kaldığını belirtmektedir.

Araştırmaya katılan turistlerden elde edilen verilere göre; satın alma davranışı sonrası sosyal medya kullanımı üç faktör altında toplanmıştır ve faktör boyutları toplam varyansın %59,59'unu açıklamaktadır. Yapılan faktör analizi sonucunda, ortaya çıkan boyutlar memnuniyetsizlik içerikli bildirim, memnuniyet içerikli bildirim ve satın alma sonrası tutumlar olarak adlandırılmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda, sosyal medya kullanımına ilişkin ortaya çıkan faktörler ile benlik algısı ilişkisi incelenmiş ve sosyal medya kullanımının benlik algısı üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, sosyal medya kullanımının gerçek benlik algısı, ideal benlik algısı, sosyal benlik algısı ve ideal sosyal benlik algısı üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ancak ortaya çıkan üç faktör (memnuniyetsizlik içerikli bildirim, memnuniyet içerikli bildirim ve satın alma sonrası tutumlar) ile gerçek benlik algısı, ideal benlik algısı ve ideal sosyal benlik algısı arasında anlamlı bir ilişki varken; sosyal benlik algısı ile sadece memnuniyetsizlik içerikli bildirim faktörü arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal medya kullanımının benlik algısı üzerindeki etki oranına baktığımızda ise; sosyal medya kullanıma ilişkin ortaya çıkan faktörler arasından memnuniyet içerikli bildirim gerçek benlik algısı üzerindeki etkisinin; memnuniyetsizlik içerikli bildirim ideal benlik algısı, sosyal benlik algısı ve ideal sosyal benlik algısı üzerindeki etkisinin diğer faktörlere oranlara daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde; Ekinci ve Riley (2003) de, hem gerçek benlik uyumu hem de ideal benlik uyumu ile tüketici davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Todd (2001) da, tatil esnasında turistlerin kendilerini nasıl algıladıkları ve gerçekteki davranışları üzerinde bir araştırma yapmış ve çalışmanın sonucunda, turistlerin benlik algısının turizm ürününün seçimine etki ettiği ve anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Kılıç ve Sop (2012) ise, çalışmada destinasyon kişiliği, benlik uyumu ve sadakat (tekrar ziyaret etme niyeti ve başkalarına tavsiye etme niyeti) ilişkisini incelemiş, samimiyet boyutuyla tüm benlik uyumu ölçümleri arasında ve gerçek benlik uyumu hariç diğer benlik uyumu boyutlarıyla destinasyonu başkalarına tavsiye etme niyeti arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğunu belirtmiştir. Buna karşın, sadece gerçek benlik uyumu ve ideal benlik uyumuyla destinasyonu tekrar ziyaret etme niyeti arasında anlamlı ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Benzer şekilde; Sop (2013) da araştırmasında, benlik uyumu, destinasyon kişiliği ve destinasyon sadakati arasındaki ilişkiyi incelemiş, benlik uyumunun 4 boyutu üzerinde etkisi olan destinasyon kişiliği boyutunun entelektüellik olduğunu, İngiliz turistlerin benlik uyumu algıları ile destinasyon sadakatine ilişkin tutumları arasında anlamlı ilişki bulunduğunu ve bu ilişkide etki düzeyi en yüksek olan boyutun gerçek benlik uyumu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yazar, destinasyon kişiliği ile destinasyonu başkalarına tavsiye etme niyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişkilerde ise benlik uyumunun aracılık etkisine sahip olduğunu vurgulamıştır. Back (2005) ise, sosyal ve ideal sosyal benlik uyumu ile müşteri memnuniyeti ve marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Beerli vd. (2007) de benlik algısı, destinasyon imajı ve tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişkiyi incelemiş ve destinasyon imajı ile gerçek benlik algısı ve ideal benlik algısı arasındaki uyumun turistin destinasyonu ziyaret etme niyeti üzerinde etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Öğrenciler üzerine yapılan çalışmalarda; Deniz (2012), orta öğretim öğrencilerinin benlik algı düzeylerinin yüksek olduğunu ve cinsiyet değişkenine göre erkek öğrencilerin puan ortalamalarının kız öğrencilerin puan ortalamalarından düşük olduğu fakat bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını vurgulamıştır. Demiç (2006) ise, ilköğretim ve ortaöğretimde uygulanan rehberlik çalışmalarının benlik algısının farklılaşmasında etkili olduğunu belirtmiştir. Çelik ve Odacı (2011), çalışmada problemlerle internet kullanımı ile benlik algısı ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve problemlerle internet kullanımı ile benlik algısı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğunu, benlik algısı, benlik saygısı ve cinsiyetin problemlerle internet kullanımının birer yordayıcısı olduğunu tespit etmişlerdir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, turizm sektöründe yer alan bazı paydaşlara yönelik öneriler geliştirilmiştir. Sosyal medya, tüketicilerin yoğunlukla kullandığı araçlar olarak öne çıkmakta ve tüketicilerin sosyal medya araçlarını kullanım düzeyi ile bu araçlardan etkilenme düzeyi paralellik göstermektedir. Bu bağlamda, işletmelerin, kurumların ve tüm kurumsal yapıların sosyal medya ortamında var olması pazarlama faaliyetleri açısından önem teşkil etmektedir. Tüketicilerin, sosyal medyanın tüketiciler ile iletişime geçmek için doğru bir yer olduğunu belirtmesi ile paralel olarak, işletmeler de bir an önce sosyal medya araçlarını pazarlama iletişimi noktasında etkili kullanmalıdırlar. Araştırma kapsamına alınan yabancı turistlerin çoğu, sosyal medya araçlarından Facebook ağını kullanmaktadırlar. Bu çerçevede, turizm sektöründe yer alan işletmeler, Facebook tanıtımlarına daha çok ağırlık vermelidirler. Destinasyon yetkilileri, hedef pazardaki müşterilerin benlik algılamalarına göre sosyal medya platformları üzerinde pazarlama stratejileri belirlemelidirler.

Tüketicilerin satın alma davranışı sonrası sosyal medya kullanımının benlik algısına etkisini ölçmek amacıyla yapılan bu çalışmada bazı kısıtlılıkların olduğunu belirtmek gerekmektedir. İlk kısıt, sadece yabancı turistler araştırma kapsamına alınmıştır. Gelecek çalışmalarda yerli turistler araştırma kapsamına alınarak karşılaştırma yapılabilir ve yerel paydaşların düşüncelerine yer verilebilir. Diğer bir kısıt, araştırmanın Muğla ili Marmaris ilçesinde yapılmış olmasıdır. İleriki araştırmalar farklı bölgelerde yapılarak bölgeler arası karşılaştırma yapılabilir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar genellenmemekte, sadece katılan turistlerin algılarını kapsamakta ve araştırmanın devamlılığı için fikir vermektedir. Bununla birlikte araştırma sonuçlarının gelecek araştırmalara yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Akar, E. (2006). *Blogla Pazarlama*, İstanbul: Tiem Eğitim ve Yayıncılık.

- Akçay, H. (2011). Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Sosyal Medya Kullanımı: Gümüşhane Üniversitesi Üzerine Bir Araştırma, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 33, 137-162.
- Bacanlı, H. (1999). *Sosyal Beceri Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Back, K. J. (2005). The Effects of Image Congruence on Customer's Brand Loyalty in the Upper Middle-Class Hotel Industry. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 29(4), 448-467.
- Baymur, F. (1985). *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Baymur, F. (1994). *Genel Psikoloji Kişilik Ve Benlik*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Baymur, F. (1997). *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi..
- Beerli, A., Meneses, G.D. ve Gil, S.M. (2007). Self-Congruity and Destination Choice. *Annals of Tourism Research*, 34 (3), 571-587.
- Berkem, N. (1999). Ailenin Psikolojik Yapısı ile Gençlerin Benlik Kavramı Arasındaki İlişkinin Kurulması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Birdwell, A.E. (1968). A Study of the Influence of Image Congruence on Consumer Choice. *Journal of Business*, 41(1), 76-88.
- Büyükoztürk, Ş. (2011). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem Akademi.
- Cevher, F. N. Ve Buluş, M. (2007). Benlik Kavramı Ve Benlik Saygısı: Önemi Ve Geliştirilmesi, *Akademik Dizayn Dergisi*, 1(2), 52-64.
- Çankaya, B. (2007). *Lise I. Ve II. Sınıf Öğrencilerinin Algılanan Benlik Saygısının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, Ç. B. ve Odacı, H. (2012). Kendilik Algısı Ve Benlik Saygısının Problemlili İnternet Kullanımı Üzerindeki Yordayıcı Rolü. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 7(1), 433-441
- Damon, W. ve Hart, D. (1992). Self understanding and its role in social and moral development. (Eds: Born Stein, M.H. & Lamb, M.E.) *Development Psychology* içinde (s. 421-464). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Pub.
- Demiç, S. (2006). *İlköğretim ve Ortaöğretimde Uygulanılan Rehberlik Çalışmalarının Öğrencilerin Benlik Algıları Üzerindeki Etkisi: Niğde Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Demoulin, D.F. (1999). *A Personalized Development Of Self-Concept For Beginning Readers, Education*”, Cilt. 120, Sayı. 1.
- Deniz, A. (2012). *Sosyal Ağ Kullanımı Ve Sosyal Ağlarda Benlik Algısı: Muğla İli Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Ekinci, Y. ve Riley, M. (2003). An Investigation of Self-Concept: Actual and Ideal Self-Congruence Compared in the Context of Service Evaluation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 10, 201-214.
- Ferrer M. ve A. Fugate (2003). *Helping Your School-Age Child Develop A Healthy Agricultural Sciences*, University Of Florida.
- Gabay, R. (1996). *Çocuklarda Benlik Sisteminin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Geçtan, E. (1982). *Çağdaş Yaşam Ve Normal Dışı Davranışlar*, Ankara: Maya Matbaacılık.
- Grubb, E.L. ve Grathwohl, H.L. (1967). Consumer Self-Concept, Symbolism And Market Behavior: A Theoretical Approach. *Journal Of Marketing*, 31(4), 22-27.
- Hamachek, D. (1981). *Encounters With The Ego*. Mexico:Interamericana.
- Harter, S. (1988). *Manual for the Self-Perception Profile for Adolescents*. University of Denver.
- Hawkins, D.I., Best, R.J., Coney. K.A. (1998). *Consumer - Building Marketing Strategy*, Boston.

- Horney, K. (1998). *Psikanalizde Yeni Yollar*, S. Budak (Çev.), Ankara: Öteki Yayınevi.
- İslamoğlu, A. H. ve Almaçık, Ü. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Basım,
- İşlek, M.S. (2012). *Sosyal Medyanın Tüketici Davranışına Etkileri: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karakülhancı, B. (2000). *Okul Türlerine Göre Ortaöğretimdeki Öğrencilerin Benlik İmgelerinin Değerlendirmesi (Balıkesir Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kaya, N.G. (2007). *Yatılı İlköğretim Bölge Okulu İkinci Kademe Öğrencilerinde Sağlamlığın İçsel Faktörlerini Yordamada Benlik Saygısı, Umut Ve Dışsal Faktörlerin Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Ankara.
- Kılıç, B. ve Sop, S.A. (2012). Destination Personality, Self-Congruity and Loyalty. *Journal of Hospitality Management and Tourism*. 3(5), 95-105.
- Koçak, N. G. (2012). *Bireylerin Sosyal Medya Kullanım Davranışlarının Ve Motivasyonlarının Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında İncelenmesi: Eskişehir'de Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kuzgun, Y. (1983). Benlik ve İdeal Benlik Kavramlarının Tercih Edilen Meslek Kavramı İle İlişkisi, *A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 1-9.
- Lai, L.S.L. ve Turban, E. (2008). Groups Formation And Operations In The Web 2.0 Environment And Social Networks, *Group Decision And Negotiation*, 17(5), 387- 402.
- Lawrence, D. (2000). *Building Self-esteem With Adult Learners*, London, Great Britain: Paul Chapman Publishing.
- Lecky, P. (1951). *Self- Consistency A Theory Of Personality*, New York: Island Press. Web: <http://www.nla.gov.au/apps/doview/nla.gen-vn4604487-p.pdf> (Erişim Tarihi: 11.05.2015).
- Mazman, G. (2009). *Sosyal Ağların Benimsenme Süreci ve Eğitsel Bağlamda Kullanımı*.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Pakkal, U. F. (2007), *Okul Öncesi Eğitim Alan Ergenlerin, Sosyal Benlik Değerlerinin Problem Çözme Becerisine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Parlak, F. (2010), *Sosyal Medya Ve Tüketici Satın Alma Karar Sürecine Etkileri: Nitel Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Peterson, P.A. (2008), *Social Networking Sites: Their Interference On Adolescent's Friendship And Self-Esteem*, Adolescents Using Social Networking Site Fairleigh Dickinson University.
- Purkey, W. (1988). An Overview of Self-Concept Theory for Counselors, *ERIC Clearinghouse on Counseling and Personnel Services, Ann Arbor, Mich. (An ERIC/CAPS Digest: ED304630)*.
- Sayiner, B., Savaşan, E., Sözen, D., Köknel, Ö. (2007). Yükseköğretim Gençliğinin Benlik Algısının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi: İstanbul Ticaret Üniversitesi Örneği, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (11), 253-265.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Sirgy, M. J. (1982). Self-Concept in Consumer Behavior: A Critical Review, *Journal of Consumer Research*, 9, 287-299.

- Sop, S. A. (2013). *Destinasyon Kişiliği, Benlik Uyumu, Sadakat İlişkisi: Bodrum Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Şahin, D. ve Güvenç, G. B. (1996). Ergenlerde Aile Algısı ve Benlik Algısı. *Türk Psikoloji Dergisi* 11(38), 22-32.
- Todd, S. (2001). Self-Concept: A Tourism Application. *Journal of Consumer Behavior*. 1 (2), 184-196.
- Vural, Z. B. A., Bat, M., (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma, *Journal of Yaşar University*, 20 (5), 3348-3382.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2014). *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yurtkoru, E. S. (2009). Sosyal Ağ Kullanımını Etkileyen Unsurların İstatistiksel Modellemesi: Facebook Üzerine Bir Uygulama, *10. Ekonometri Ve İstatistik Sempozyumu*, Atatürk Üniversitesi Palandöken, Erzurum.
- Yürük, A. (2003). *İlköğretim Çağındaki Üstün Yetenekli Öğrencilerle Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Benlik Saygılarının Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Zafarmand, N. (2010). *Halkla İlişkiler Alanında Yeni Mecra Ve Uygulamaların Yeri Ve Önemi: Sosyal Medya ve Pr 2.0.*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İnternet Kaynakları

www.docs.google.com/forms/d, (Erişim Tarihi: 04.05.2015)

SOCIOLOGY

“İki Kültür”de Zenginler Ve Yoksullar

The Rich and the Poor in the “Two Cultures”

E. Zeynep GÜLER*

Özet

C.P.Snow 1959 yılında Rede Konferansları bünyesinde “İki Kültür” başlıklı bir sunuş yaptı. Bu sunuşta edebi entelektüellerle bilim insanları - kastedilen doğa bilimcilerdir- arasındaki ayrımı anlatmak amacıyla “iki kültür” kavramını bilim dünyasında tartışmaya açıldı. C.P.Snow sunuşunda beşeri bilimler/sosyal bilimler ve doğa bilimleri alanlarında çalışan araştırmacıların çalışma biçimi ve konularının ortaklaşması/ayrılması meselesini geniş bir çerçevede ele aldı. “İki Kültür” kitabının IV. bölümü “zenginler ve yoksullar” başlığını taşıyor. Bu çalışmada iki kültür çalışmasında ele alındığı şekliyle 1950’li yılların sonunda dünya üzerinde zenginler ve yoksullar bölünmesine, bunun nedenlerine ve ortadan kaldırma amacıyla yapılması gerekenlere ilişkin C.P.Snow’un değerlendirmeleri eleştirel bir gözle ele alınıyor. Aynı zamanda bu konuya ilişkin 19.yüzyıldan günümüze uzanan bir tarihsel çerçevede zenginlik ve yoksulluk meselesinin nasıl ele alındığı, bu konuya ilişkin ne tür kavramsal çerçeveler ve çözüm yolları üretildiği inceleniyor.

Anahtar kelimeler: İki kültür, zenginler ve yoksullar, gelişme ve azgelişme, ilerleme, Soğuk Savaş

Abstract

C.P.Snow made a speech called “Two Cultures” in the Rede Lectures series in 1959. In this conference, he made a distinction between sciences –he implied natural sciences- and literary intellectuals and called this split as “Two Cultures”; opening this concept to a wider discussion in the scientific circles. In the speech, C.P.Snow dealt with the problem of similarity/distinction in methodology and subjects of humanities/social sciences and natural sciences both in method and subjects in a wide perspective. The IVth chapter of “Two Cultures” is entitled “the rich and the poor”. In this study, the C.P.Snow’s conception and proposals about the division between the rich and the poor at the end of 1950s, and the about the reasons of and the ways to overcome the problem are discussed from a critical point of view. It is also intended to observe the way in which the subject of richness and poverty is dealt with and what conceptual framework and solutions have been produced from a historical perspective from the 19th century then on.

Keywords: Two cultures, the rich and the poor, development and underdevelopment, progress, Cold War

Giriş

C.P.Snow’un Rede Konferansları bünyesinde verdiği ünlü ve çok tartışılmış “İki Kültür” konferansının IV. bölümü “zenginler ve yoksullar” başlığını taşıyor. C.P.Snow’un bilim alanına kattığı, edebi entelektüellerle bilim insanları - kastedilen doğa bilimcilerdir- arasındaki ayrımı “iki kültür” kavramı çerçevesinde tartıştığı bu ünlü konferans beşeri bilimler/sosyal bilimler ve doğa bilimleri alanlarında çalışan araştırmacıların çalışma biçimi ve konularının ortaklaşması/ayrılması meselesini geniş bir çerçevede ele alıyordu (Snow, 2010). Aslında çalışmanın bütününde iki kültürün bir tarafı olarak sosyal bilimlerden değil, edebi entelektüellerden söz edilmekte, onlarla bilim çevreleri arasındaki fark tartışılmakta. Yazarın yaklaşımı bilimden, bilimcilerden yana olmayı tüm metin boyunca sürdürüyor: C.P.Snow’a göre “Şüphesiz esasen edebi bir nitelik sergileyen geleneksel kültür, gücü hızla tükenen bir devlet gibi davranıyor –sallantıdaki itibarı sayesinde ayakta duruyor.” Aynı zamanda C.P.Snow’a göre bilim adamları edebi entelektüellerden ahlaken daha sağlıklı: “bilimsel

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, zeynep.guler@gmail.com

kültürün tınısı her zaman heteroseksüeldir. ‘Edebi kültürün tersine’ kaçmaya, kıvırtmaya rastlanmaz burada” (Snow, Ekim 1956, akt.Collini, “Önsöz”, age. içinde).

C.P.Snow’a göre kültürler arasındaki bölünme ileri sanayi toplumunun bünyesi gereği meydana gelen bir sorundur. Ancak bu bölünmeyi modern dünya sisteminin başlangıcına kadar geriye götüren yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşıma göre modern dünya sisteminin başlangıcından, yani yaklaşık olarak 16.yüzyıldan bu yana bilim kültürünün yaşantımızdaki önemi giderek arttı. Fransız devrimi ve 19.yüzyıldan itibaren beşeri kültür bilim kültürüne karşı bir pozisyon oluşturdu. Bunu zaman zaman romantizm ve kimi zaman da muhafazakârlık çerçevesinde inceliyoruz. Modern dünyanın yarattığı bir fikir olarak “Bilgi yapıları içinde iki kültür vardır demek, kullandıkları ve kullanmanın yararlı ve/veya doğru olduğuna inandıkları epistemolojik önkabuller açısından araştırmacılar iki farklı, hatta karşıt grupta toplanma eğilimi içindedirler demektir” (Lee-Wallerstein, 2007, s. 9-10 ve 263).

Sorun iki kültürün birbirini anlamaması meselesi olarak özetlenebilir. Snow araştırmacıların birbirini anlamakta güçlük çekmesinin tehlikeli ve toplumsal açıdan bir kayıp olduğuna inanır. Bu kültürlerden biri bilim kültürü olarak anılır. Diğeri ise edebi, felsefi, beşeri kültür olarak adlandırılan daha karmaşık bir öbek oluşturur. Günümüzde var olan bilim alanları, disiplinler görece yeni sayılır: örneğin 1500’lerde yoktur, 1800’lerde tam olarak var sayılmaz; daha çok 19.yüzyılda yaratılmışlardır (Lee-Wallerstein, age., s. 11-12).

Yazarın 1959’da sunduğu “İki Kültür ve Bilimsel Devrim” başlıklı çalışmasında önemli bölümlerden biri olan “zenginler ve yoksullar” başlığını taşır. Burada zenginlik ve yoksulluk meselesi dönemin “modernleşme” paradigması açısından ele alınıyor. Bu iki kesimin birbirinden uzaklığı, aradaki farklar vurgulanırken bu uzaklık, aşılması gereken bir sorun olarak görülüyor. C.P.Snow sorun olarak algıladığı ve metinde tartıştığı zenginlik/yoksulluk meselesinin aşılmasına dair kimi tezler ileri sürüyor.

Bu yazıda hem C.P.Snow’un 1950’li yılların sonlarında gelişme, modernleşme, eşitlik gibi sosyal bilimlerin temel sorunları arasında yer alan konuları nasıl ele aldığını, “modernleşme” paradigmasının o yıllarda ele alınış biçiminin eleştirisini yapmayı hedefliyorum. Daha sonraki on yıllarda, örneğin 1960 ve 1970’lerin başlarında gelişme ve modernleşme meselesi “azgelişmişliğin gelişmesi” ve dünya sistemi yaklaşımlarıyla köklü biçimde eleştirildi. Bir sonraki on yılda, 1980’lerde ise post-modernizmin eleştirilerine kulak verdik. 1990’lar sonrasında bu eleştirilere “küreselleşme” tartışmaları ile yeni tonlar, yeni siyasal kurgular eklendi.

Karşılaştırmalı ve tarihsel bir perspektifle yerel, bölgesel, ulusal ve küresel bağlamda gelişme ve azgelişme, eşitsizlik, zenginlik ve yoksulluk sorunlarını yeniden ele almanın hem sosyal bilimler ve hem de uygulamalı bilimler ve temel bilimler açısından yararlı olacağı kanısındayım.

Yukarıda sözünü ettiğim bu kavramları ve tartışmaları ayrıntılı olarak ele almak yerine, dönemselsel ve teorik yönlerini değinmek niyetindeyim. Bir yandan da sosyal bilimlerin çeşitli disiplinleri açısından, gelişme ekonomisi, toplumbilim, siyaset bilimi gibi alanlardan gelişme-azgelişme, modernleşme, zenginlik ve yoksulluk meselesine nasıl yaklaşıldığını tartışmak istiyorum. Bu konu “iki kültür” ile yalnızca metnin bir bölümü açısından bağlantılı değil. Bilimlerin gelişmesi, mühendislik, teorik ve uygulamalı bilimler vb. açılardan da yürütülen tartışmaların yalnızca teorik ve akademik yazın açısından değil, popüler tartışmalar açısından da yukarıda çizdiğim çerçeve içinde ele alınabileceğini düşünüyorum.

“İki Kültür”de Zenginler ve yoksullar

1959 yılında C.P.Snow tarafından verilen Rede Konferansı’nın IV. bölümü Zenginler ve Yoksullar başlığını taşıyor. Bu bölüm metnin diğer bölümleri ile bir ölçüde farklılık içeren

ve gelişme/azgelişme literatürü açısından ilginç ve önemli tezler içeriyor. Bu nedenle 1950'lerin sonunda sunulmuş bu metinde zenginlik/yoksulluk meselesinin nasıl ele alındığını tartışmak istiyorum. Yazar C.P.Snow, ülkesi İngiltere'nin durumunu Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Sovyetler Birliği (SB) ve Avrupa'nın diğer ülkeleriyle karşılaştırırken kendi ülkesine bir görelî öncülük rolü atfediyor: diğerlerinin kendi ülkesinden örnek alarak, tecrübelerden yararlanarak davrandıklarını, bunun da bir avantaj oluşturduğunu söylüyor; aslında eşitsiz gelişme'den söz ediyor, ama bu kavramı kullanmıyor.

Metnin konuyu ele alışındaki asıl sorunu burada değil; C.P.Snow sunuşunda sanayileşmiş ülkelerdeki insanlar zenginleşirken, sanayileşmemiş ülkelerdekilerin en iyi durumda yerlerinde saymaları, ikisi arasındaki mesafenin giderek açılmasında görüyor. Zenginler ABD, İngiliz Uluslar Topluluğu'nun beyaz ülkeleri, Büyük Britanya, Avrupa'nın büyük kısmı ve SB'de var. Yoksullarsa geri kalan bütün ülkeler. Burada yazarın gelişmiş "modern" dünya ile azgelişmiş diğer bölgeler arasında bir ayırım yaptığını söyleyebiliriz. Gelişmişler daha iyi yer, daha az çalışırken diğerlerinde yaşam beklentisi düşük, ortalama ömür neredeyse gelişmişlerin yarısı kadar. Bir yaklaşım olarak yalnızca olgular, somut veriler düzeyinde bakıldığında, betimsel bir yaklaşım sergiliyor: olgular görülüyor, saptanıyor. Ancak bunun analiz edilmesinde, analitik düzeyde kavranmasında ve teorileştirilmesinde, çözüm önerilerinin geliştirilmesinde dönemin yaklaşımlarına uygun dikkat edilmesi, eleştirilmesi gereken yönler var.

C.P.Snow'a göre bu durum yoksulların da dikkatini çektiği için çok uzun sürmeyecek, 2000'e gelindiğinde diğer şeyler devam etse bile bu etmeyecek. Üstelik batı bu dönüşüme yardım etmek zorunda. Bu yüzyıla dek insanlık tarihinde toplumsal değişme hızı çok düşüktü, ama artık öyle değil. Yoksul ülkelerde insanlar artık uzun süreler, insan ömrünü aşacak sürelerde beklemek istemiyorlar. Değişim hızını yakalamanın mümkün olduğu çoktan görülmüştür C.P.Snow'a göre. Oysaki hem olgusal, siyasal ve hem de teorik düzeyde bakıldığında başka bakış açılarına ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Çünkü mesele farklı noktalarda olmak ve ortak bir hedefe doğru yürümek, bu yürüyüşteki hız meselesi değil. İleri süreceğimiz nokta bu bakış açısının birkaç şeyi birden görmüyor oluşudur.

Modernleşme paradigması ve azgelişmenin gelişmesi

C.P.Snow'un yaklaşımı azgelişmenin tarihsel gelişmesini, azgelişmişlikte gelişmişlerin tarihsel rolünü ve belki de daha da önemlisi gelişmişler içindeki zenginleri ve yoksulları görmüyor. Yani aslında gelişme ve zenginleşmenin toplumsal dinamiklere ve olgulara dayanan, mücadeleler içeren, sınıfsal, tarihsel maddeci ve diyalektik analizini yapmıyor. 1950'lerde böyle bir teorik çerçeve revaçta değil. Çünkü modernleşmenin bir başka büyük atılım dönemini oluşturuyor 1950'ler. Oysaki çok daha erken yazılarda kapitalist üretim tarzının bütün dünyaya yayılması ve böylece kapitalizmin tüm geri kalmış formasyonlara ulaşip bütün dünya üzerindeki üretici güçleri geliştirerek sanayileşmelerini ve ilerlemelerini sağlayacağına dair tezler dile getirilmiş, bunun özellikle 1870'lerden sonra daha da hızlı bir ivmeyle ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Artık ilişkiler daha farklı bir şekilde işlemektedir. Azgelişmişlik ne Batı kapitalizmiyle karşılaştırmalı olarak bir zamansal gecikme olarak açıklanabilmektedir, ne de kapitalizmin dünya ölçeğinde yaygınlaşması geriden gelenleri aynı yola teşvik etmektedir. Daha sonraları yapısalcıların "azgelişmişliğin gelişmesi" olarak dile getireceği gibi, azgelişmişlik tersten, kapitalist gelişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sanki tarihsel ilerleme durmuş ve sanayi öncesi toplumlar sanayi toplumlarının hükmettiği bir dünya düzenine mevcut konumlarıyla eklenmişlerdir (Azgelişmişliğin gelişmesi düşüncesi için bkz. Frank, 1984, s. 99-108. Metnin Türkçe çevirisi için bkz. Frank, der. Aksoy, 1975, s. 103-119).

Bu yaklaşıma göre kendinden daha geri ilişkilerin egemen olduğu bir ülkeye giden sermaye orayı ancak kendi ihtiyaçları oranında ilerletir, bilinçli olarak bazı açılardan da görelî

olarak geri bırakır. Modernleşmeciler, sanayi devrimini yaşamakta geciken toplumların, Batılı kapitalist ülkelerin geçirdiği evrimi izleyerek, düz bir çizgi üzerinde gelişeceğini, giderek onlara daha çok benzeyeceğini ve yaklaşacağını ileri sürerler. Bu bakış açısı, tarihin, her tekil toplumda benzer bir doğrusal evrim şemasını izleyeceğini varsayar. Kapitalist dünya sistemi içinde uluslararası ilişkiler tüm uluslara yarar sağlayan uyumlu ilişkiler olarak resmedilir.

Her ne kadar C.P.Snow'un metninin istisnai, ilginç ve önemli farklılıklar içeren yönleri olsa da, genel çerçevesi 1950'lerin modernleşmeci paradigmasına denk düşmektedir. O yılların moda tarzıyla değişim hızı atom bombasının yapılma hızıyla ölçülür. Bir teknolojik buluş yapıldı mı, aynı hızla taklit ediliyor, başka yerlerde de yapılıyor, yapılabiliyor. Ama yoksulluk ve zenginlik farklı biçimlerde, farklı toplumsal ilişkiler içinde ortaya çıkıyor, farklı çelişkiler ve siyasal dinamikler oluşturuyor.

19.yüzyılda zenginler ve yoksullar

Ancak ne kadar yaygın ve etkili bir paradigma olursa olsun, zenginlik ve yoksulluğun böyle ele alınamayacağı, bunun bir maddi temeli olduğu, tarihsel örneklerde ve teorik yaklaşımlarda farklı biçimde eleştirel biçimde incelendiği bilinmelidir. Bu yaklaşım 1848 devrimleri öncesinde kalmış bir gelişmeciliğin, kapitalizmin geliştirici yönünün öne çıkarılmasına benzer. Eğer entelektüellerden söz edilecek olursa, C.P.Snow'a göre bilimsel kültür hariç tutulacak olursa, batılı entelektüellerin geri kalanı sanayi devrimini kabul etmemiş, daha da ötesi hiçbir zaman anlamak istememiş ya da anlayamamıştır. Sanayi devriminin insani sorunlarını dile getiren 19.yüzyıl edebi entelektüelleri "makine kırıcı" olarak adlandırılıyor. Bu anlamda C.P.Snow'un bilim alanında çalışanlar dışındaki batılı entelektüeller için ileri sürdüğü makine kırıcılık (Ludizm-Ludditeler) 19.yüzyılın bilimci, ilerlemeci ruh halinin dışında kalmışlardır. Aslında Snow'un yaklaşımı da Marx'ın erken dönem eserlerinde görülen tonlara ya da ütopyacı sosyalistlere yönelik eleştirilerine benzer biçimde bilimsellik vurgusu, eşit gelişme varsayımı içermektedir. Ancak bilindiği gibi Marx'ın 1848 devrimlerini izleyen dönemde kaleme aldığı olgun dönem eserleri toplumsal gelişme alanında siyasal mücadelelere, toplumsal sıçramalara ve eşitsiz gelişme varsayımına alan açacak şekilde olmuştur.

Az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan milliyetçi hareketlerin ve ulusal kurtuluş savaşlarının karmaşık ve melez ideolojik çerçevesini etkileyen en önemli düşünsel akım bu anlamıyla Marksizm olmuştur. Bu çerçevede Marksistlerin az gelişmişlik sorununa nasıl yaklaştığını incelemek gerekmektedir. Marksizm sanayi devrimi ve burjuva sınıfının yükselişinin, yeni emekçi sınıf olarak proletaryanın da hem oluştuğu, hem de yeni yeni kimlik kazanarak genişleyen siyasal haklar ve temsil alanında mücadelelere atıldığı bir dönemin önemli düşünsel akımlarından biridir. Marksizm feodal yapıya son veren tarihsel sıçramanın kalıcı bir dengeye kavuşmak yerine sonsuz bir hareket halinde devam edeceğini varsayar. Kapitalizm çağında bu harekete damga vuracak olan toplumsal enerji kaynağı işçi sınıfı olarak görülür. Tarihsel ilerlemenin devrimci öznesi işçi sınıfı kapitalizmle birlikte sahneye çıkar ve kapitalizmin gelişmesindeki her adım bu yeni devrimci sınıf açısından müdahaleye daha elverişli bir zemin oluşturur. Özetle gelişen sanayi, iktidarı alan burjuvazi, yerleşen kapitalist ilişkiler geleceğin işçi sınıfı iktidarını ve sosyalist-komünist toplumlarını haber vermektedir. Gerçekte sanayi devrimi ve sonrasında ortaya çıkan endüstri ilişkileri işçi sınıfını yoksullaştırır ve bu sınıf için bir sömürü cenderesi haline gelir. Ama bu yoksulluğun ardında, işçi sınıfının kendisini ve tüm insanlığı özgürleştirmesinin olanakları görülmektedir. Batı ülkelerinde böyle gelişmeler yaşanırken sanayi devrimiyle henüz tanışmamış, burjuva devrimlerini yaşamamış, yani Batı ile karşılaştırıldıklarında "geç kalmış" ya da bu süreçleri kendi içsel dinamikleri ile yaşamamış olan toplumlar için farklı perspektifler geliştirilmiştir.

Bu noktada Marksizmin, burjuva modernleşmeciliğiyle belli bir ortak paydaya sahip olduğu açıktır. Marksizme göre de, Batı Avrupa'nın içinden geçtiği yol, tüm insanlık için

tarihsel bir ilerlemedir ve aynı zamanda en uzak ve en gecikmiş toplumların bile yakın geleceğini temsil etmektedir. Batı modernist paradigmasıyla Marksistlerin ortaklığının bittiği yer, marksizme göre kapitalizmin (burjuva modern çağının) da geçici bir kategori olduğu görüşüdür. Modernleşmeci ekol sanayileşme ve ardından yaşanan gelişmelerin insanlığın ulaşabileceği en ileri, en uygar aşama olduğunu, bütün toplumların bu evreye ulaşmak için çaba harcaması gerektiğini, eğer kendileri başaramıyorlarsa, uygarlığın başkaları tarafından onlara götürülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla toplumların iç yapılarının, üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı gelişimin belli bir evrede dondurulup dondurulamayacağı son derece önemli bir felsefi ve metodolojik ayrımdır. Batı Avrupa'nın izlediği yolu tarihsel bir ilerleme sayan Marksistler, sömürgecilere karşı yerelci/gelenekçi tepkilere yakınlık duymadıklarını Hindistan, Çin ve Kuzey Afrika'yı tartıştıkları kimi değinmelerde açıkça ifade ederler (Marx, K., 1953, s. 301-333). Bu 19.yüzyılın ilk yarısında, burjuva devrimlerinin ilerici karakterinin etkisinin sürdüğü bir dönemde sömürgecilerin sömürge ülkelere, sömürü ve baskının yanısıra, kendilerinin daha önce yaşadığı tarihsel ilerlemeyi de taşıyacakları umuduna dayanmaktadır.

Karl Marx ve Friedrich Engels'in daha ileri yıllardaki çalışmalarında ise, yer yer, doğrudan emek-sermaye çelişkisinden kaynaklanmayan bazı baskı biçimleri nedeniyle ezilen kesimler ile işçi sınıfının ilişkisine değinildiğine rastlanır. Marx, örneğin İrlanda sorununa ilişkin olarak İngiltere kapitalizminin bu komşu adayı da peşi sıra sanayileştireceğini ifade etmekle yetinmez ve işçi sınıfı ile genel olarak İrlanda halkı arasında kurulabilecek siyasal bağlar üzerinde bazı düşünceler de ileri sürer: "Bir başka halkı ezen bir halk özgür olamaz" deyişinin siyasal literatüre kazandırıldığı ve "İngiliz işçi sınıfının kurtuluşunun ön koşulu mevcut baskıcı birliğin, yani İrlanda'nın tabiyetinin, mümkünse, eşit ve özgür bir birliğe, ya da gerekiyorsa tam bir ayrılmaya dönüştürülmesi" tezi ile 20.yüzyıldaki "kendi kaderini tayin hakkı" yaklaşımının erken habercisi olan bu yazılarda, Marx ve Engels, geri İrlanda'daki toplumsal mücadelelerin, ileri İngiltere'deki emek-sermaye çelişkisine devrimci bir etki yapma potansiyelini tartışmaya açarlar (Marx, K., 1978, s. 186-187).

19.yüzyılın devamında ortaya çıkan ve insanlığı iki büyük dünya savaşına götüren gelişmelerin ortaya koyduğu gibi, kapitalizm böyle gelişmemektedir; tarihte bir daha böyle ilerlemeci bir rol oynamamıştır. Burada kritik nokta sınıflar mücadelesi ve siyasal mücadelenin kapitalizmi ilerici, geliştirici bir üretim biçimi olmaktan, sahip olduğu üretici güçleri geliştirici yönünü öne çıkartmaktan ve burjuvaziyi ilerici bir sınıf olarak görmekten uzaklaşmış olmasıdır. Marx ve Engels'in yaklaşımları bu değişimin görüldüğünü gösterir. Bu yüzden eşitsiz gelişme nosyonu onlar tarafından da bilinmektedir diyebiliriz. Siyaset düzeyinde devlet, devrim, proletarya diktatörlüğü gibi kavramlar 1848 devrimleri sonrasında, Fransa'nın ve Avrupa'nın geçirdiği deneyimler ışığında tartışılmıştır.

Marx'ın batı dışı toplumlara dair tezleri kapitalizmle tanışmanın onları da ilerleteceği, tüm dünyanın ortak bir zemine kavuşacağı, ancak buradaki eşitsizliklerin bu ülkelerdeki emekçileri isyana, sosyalizm mücadelesine kazandıracığı yönündedir. 1850'de Neue Rheinische Zeitung'da yazdığı yazıda Çin'den söz eder. Yazının eşitsiz mübadeleyi ele aldığı bölümünde İngiltere beş limanda ticaret yapma hakkını zorla ele geçirmiş, binlerce İngiliz ve Amerikan gemisi Çin'e gitmiş, ucuz İngiliz ve Amerikan malları Çin pazarına yığılmıştır. El emeğine dayanan Çin sanayii, makine rekabeti karşısında çökmüştür: Toplumsal kriz ve yoksulluk... Yoksullar zenginlerden yakınmaya başlar. Sosyalizm lafı duyulur. 1853'de Hindistan konusunda, hep istila görmüş bir ülkeye bu kez İngilizlerin içeriye sızmasının bu kez hem yıkıcı ve hem de yapıcı bir etkisi olduğunu söyler.

Eşitsiz gelişmeyle ilgili vurgu Marx'ın tüm eserlerinde izlenebilir. Avrupa'da 1860 ve 1870'lerde kapitalizm hızla gelişirken 1870'lerden sonra yeni bir kriz dalgası ortalığı sarar. 1880'lerde Marx'ın da içinde bulunduğu çevrelerde gelişme ve azgelişme meseleleri yaygın

biçimde tartışılmıştır. Avrupa’da bir takım gelişmeler olurken, hatta 1848 devrimlerinde üretim alanına ilişkin talepler ileri sürülür ve siyasal sistem açısından daha demokratik bir yapı kurulmaya çalışılırken, demokrasinin tabanı genişlerken, ulus devletler kurulup buralarda sosyal güvenlik ve siyasal temsil anlamında gelişmeler yaşanırken Rus Çarlığında işler böyle gitmemektedir. Rusya o dönemde Avrupa’da gericiliğin kalesi olarak görülmektedir.

Marx konuyla ilgili olarak doğrudan yazmamış olsa da, Rusya’ya ilişkin olarak kendisine yazılan mektuplara verdiği yanıtlarda belirli açıklamalarda bulunmuş ve düşüncelerini özetlemiştir. 1870’lerde Rusya’da yaşayan devrimci-demokrat çevreler Batı Marksizmi ile tanışmış ve Rusya’nın geçiş sorunları hakkında onların görüşlerini öğrenmek istemişlerdir. Dönemin Rus narodnik hareketinin önemli isimlerinden Mihaylovski, Marx’ı Batının gelişme modelini Rusya’ya aynen uygulamakla suçlamış, Marx bu suçlamaya “Rusya’nın Ekonomik Gelişmesi üzerine Mektup” olarak bilinen metinde yanıt vermiştir. Burada yazar, Batıdaki kapitalist gelişim modelini başka yörelere aynen uyguladığı iddiasının doğru olmadığını, Rusya’nın, tarım kesiminde bulunan kırsal komün yapısını bozmaksızın kendi tarihsel gelişiminden ve koşullarından yararlanabileceğini söyler. Vera Zasuliç ile 1881 tarihli yazışmasında Rusya’nın Batının gelişme modelinin aynısını yaşamak zorunda olmadığını ileri sürmüş, Rusya için kapitalizm aşamasını atlayarak sosyalizme geçebilme olasılığını tartışmıştır. Ancak burada da, ortaklaşmacı gelenekleri hala canlı olan ve kapitalizmin gelişimine adapte olamamış, yani yukarıda kullanılan deyimle “yerelci/gelenekçi tepkiler” vermekte olan Rus köylülüğü ile Batı Avrupa işçi sınıfları arasındaki etkileşimden hareket edilmektedir. Bu durumda “Eğer Rus komünal mülkiyetini kurtaracak ve ona yeni, capcanlı bir biçime dönüşme olanağını sağlayacak olan bir şey varsa, o da Batı Avrupa’daki proletarya devrimidir.” (Engels, 1992, s. 296).

Özet olarak söylemek gerekirse Marx Rusya’da kapitalizm aşaması yaşanmadan sosyalizme geçmenin mümkün olabileceğini, bunun da Batı Avrupa devriminin fitilini ateşleyeceğini yazar. V.I.Lenin bu tartışmaya “Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi” çalışmasıyla katkıda bulunur. Esas sorunsalının siyasi olduğunu bildiğimiz, Rus ekonomisindeki gelişmeleri ele aldığı uzun bir metin kaleme alır. Konumuzla ilgili bir parantez açacak olursak, yazarımız C.P.Snow ise Sovyetler Birliği’ndeki gelişmeye tarihsel açıdan değil, yalnızca sanayileşme ve atom bombası yapma kapasitesini elde etme başarısı açısından bakmaktadır. Bu bakış açısı daha sonraki döneme de devrolmuş, o dönemin, Soğuk Savaş yazınının ortak yönlerinden biridir. Bu yaklaşımda Sovyetler Birliği’ni “sanayileşmiş kuzey” ülkeleri arasında görme, yapılan işin bütününe Rusya’nın modernleşmesine indirgeme vardır.

1870’lerden sonra dünya yeni bir evreye, “emperyalizm” diye adlandırılan döneme girer. Hobson’un erken analizlerinden birini yaptığı emperyalizm olgusuna Lenin son noktayı koyar: emperyalizm’i bir olgu olmanın ötesinde siyasal açıdan “kapitalizmin son aşaması” olarak gördüğünü yazar. Bu konuda yazan diğer teorisyenler gibi emperyalist dönemin bitmesi ihtimali görülmüş ve değerlendirilmiş, bitirilmesini ise siyasal hedef olarak ortaya konmuştur; ona göre bitirilmesi mukadderdir. Lenin’in emperyalizm çalışması, devrimin arifesi olarak okunmalıdır.

1950’ler ve sonrası modernleşme paradigması

Yukarıda değindiğimiz gibi 1870’lerle girilen evrenin sonucu iki dünya savaşı olmuştur. Bu modern dünya için sakin yaşamın, denizin bittiği yerdir; emperyalist merkezlerin kendi aralarında ve üçüncü dünya üzerinde oynadıkları büyük bir oyun, bir paylaşım savaşı olarak da okunmalıdır. Modernizmin gemisi 19.yüzyılda kayalıklara oturmuş, iki dünya savaşıyla bu ideal bütünüyle son bulmuştur. Savaş sonrası açılan yeni dönemde ise yeni bir “modernleşme” hamlesi görülür. Bu Soğuk Savaş ortamında, ABD’nin öncülük ettiği bir hamledir. Dünyayı bu kez onlar kendi suretlerine bakarak şekillendirmeye çalışırlar. Örneklerini Türkiye tarihinden

de bildiğimiz 1950’li yıllar yeni bir gelişme, büyüme, inşa dönemi olur. Sosyal bilimlerde eleştirel aklın, kıta Avrupası düşünürlerine ait siyaset felsefesi yaklaşımlarının ortadan kalktığı, davranışçılığın öne çıktığı yeni bir modernleşme dönemi olarak devam eder. Bu dönem de 1960’lara kadar devam eder. 1960’lar yoksul dünyanın, üçüncü dünyanın, eski sömürge ülkelerin bağımsızlık hamleleriyle damgasını vurduğu yeni bir dönem olarak ortaya çıkar. İki sistemin karşı karşıya gelmesini, sömürgeciliğe karşı bağımsızlık mücadelelerini, sosyalizm ve kurtuluş mücadelelerini gördüğümüz yeni bir dönem açılır. Bu dönem Mao’nun, Fanon’un, Che Guevara’nın dönemi olarak tarihe geçer. BM Genel Kurulu’nda yapılan konuşmaları herkes dinler, burada yoksulluğa, sefalete, geri kalmışlığa karşı meydan okuma görülür. Biz de yapacağız, ama farklı bir yoldan, sizin yolunuzu izleyerek değil, daha eşitlikçi, daha özgürlükçü bir yoldan denilir (Guevara, BM Genel Kurulu Konuşması, 11 Aralık 1964).

Üçüncü Dünyacılık düşüncesi ve kavramı barış, silahsızlanma, özgürlük, bağımsızlık gibi temaların yanı sıra tarihsel “ilerilik” ve “gerilik”le ilgili bir yön taşımaktadır. Gecikme ya da geride kalma ifadeleri ile “farklılık” arasında önemli bir ayırım bulunmaktadır. Gecikme ve gerilik, karşılaştırmalı kavramlardır. İnsanlık tarihinin, dünyanın tekil ve kapsamlı bir bütün olarak algılandığı, insanlığın tamamı için ortak bir geleceğin öngörüldüğü, dolayısıyla ilerlediği varsayılan tek bir tarihsel sürecin dönemlerine aittirler. Aydınlanma ile dünyanın tekil ve kapsamlı bir bütün olarak algılanması, dünya tarihinin de böyle kavranmasına neden olmuş, bu süreç nihai anlamını Amerikan ve Fransız Devrimlerini izleyen yüzyılda burjuva devrimleriyle kazanmıştır. Bu algılayışın/felsefi konumun arkasında kapitalist üretim ilişkilerinin, daha önceki ekonomik sistemlerle karşılaştırılmayacak ölçüde yaygınlaşma gücüne sahip olması yatmaktadır. Dolayısıyla gelişme, ilerleme ve modernleşme kapitalizmin sömürü ilişkilerinin damgasını vurduğu burjuva devrimlerinin ilerici yönünün ortadan kalktığı bir dönemin kavramları halini alır, bunlara eleştirel yaklaşımlar öne çıkar. Kimisi bunu sosyalizm ideali ve denemeleri, örnekleri ile aşmaya çalışır, diğerleri modern muhafazakârlık, radikalizm ya da köktendincilik ile reddetmeye ya da düzeltmeler yapmaya yönelir.

Yerelcilik ya da batıcılık ikilemi çerçevesinde ele alındığında sömürgeciliğin egemen olduğu çağlarda sömürgeci güce karşı yerel mücadeleler sergilenmiştir. Bu eski dönem hareketleri modernleşmeye ve ilerleyen Batı kapitalizmine karşı yönü belirsiz bir “ezilmişlik tepkisi” niteliği taşır. Bu tepkiler geleneksel değerleri sahiplenen yerelcilik eğilimleri şeklinde ortaya çıkar. Bu tepkinin bir ilerleme/modernleşme/kalkınma problematiğine sahip olması kural değildir. Böylesi bir problematik yerine daha geleneksel ve yerelci karakterler öne çıkabilir. 19.yüzyılda bu tür tonlar taşıyan mücadeleler Afrika’dan Hindistan’a, Uzakdoğu’dan Güney Amerika’ya, Kuzey Amerika yerlilerine kadar çok örnekte gözlemlenmiştir. Sömürgeciliğin çözülmeye başladığı tarihsel ortam içerisinde, bu ülkelerin eğitimli kesimleri, aydınları, kendi yerel ve etnik/ulusal değerlerini ve kültürel özelliklerini yeniden incelemeye ve keşfetmeye koyulmuşlardır. Bu az gelişmiş ülke milliyetçiliğinin başlangıcında yer alan önemli özelliklerinden biridir.

Sömürgeciliğin çözülmekte olduğu, yani dünyanın -ve kapitalist egemenlerinin-de artık sömürgeciliği kendi tarih öncesine terk etmeye karar verdiği bir evrede, “ezilenler”in direnişi başka bir yön kazanmıştır. Bu yön Batıda çizilen tarihsel ilerleme rotasını genel hedefleri itibarıyla paylaşmaktadır. 20.yüzyılın sömürgecilik karşıtlığı, sanayileşme, kalkınma, modernleşme, eşitlik, özgürlük gibi kavram ya da değerlerle tamamen barışıktır.

Eski sömürge ülkelerde bağımsızlıkçılık ve ulus devlet kimliği, “ulusal kalkınma” kavramında somutlaşmıştır. Bu kavramın “yakalaşalım ve geçelim” vurgusu mevcuttur. Aynı tarihsel dönem içinde ve kapitalist ilişkilerin yaygınlaştığı ve derinleştiği bir ortamda az gelişmiş olanın, gelişmişleri yakalaması düşüncesi doğmuştur. Ulusal kalkınma ideali az gelişmiş ülkelerin bağımsızlık mücadeleleri, liderlerinin, yönetici seçkinler ve aydınlarının içten bir şekilde bu ideali benimsemesi ile güç kazanmıştır.

1970'ler, kriz ve sonrası

1970'lerle birlikte dünya kapitalizminin yeni bir kriz dönemine girişiyse birlikte yukarıda sözünü ettiğimiz tartışmalarda bir başka evreye geçildiği görülür. Ekonomik kriz dalgalar halinde yayılır, üçüncü dünyacılık tükenmeye uğrar, idealler, hedefler sahillere vurur. Bu yıllarda yoksulluk ve zenginlik meselelerini “tarihsel sosyoloji” bağlamı içinde inceleyen, kapitalizmin uzun vadeli hareketlerini yapısal bir yaklaşımla ele alan merkez-çevre analizleri ile dünya sistemi teorilerini görürüz. Neo-marksist olarak değerlendirilen bu teorik çerçeve sanıldığından daha etkili olmuş, geniş bir yazın oluşturmuş ve siyasal söyleme rengini vermiştir. 1980'lerle birlikte yoksulluk ve varsılığın sorunlaştırılmasında yeni paradigmlar ortaya çıkar. Söylem ve güç ilişkilerini temel alan, büyük teorileri reddeden postmodern yaklaşımlar revaçtadır.

Konuya yaklaşan ve etkisi 1980'lerden itibaren kendini daha derinden hissettiren Oryantalizm eleştirileri sömürgeciliğin söylem düzeyinde kurulmasını inceler. Buna göre söylem dil aracılığıyla bilgi üretimidir; bir anlam yaratma pratiğidir. Söylem tutarlı ve rasyonel-akılcı konuşma veya yazı bütünüdür; bir şey, bir olgu hakkında konuşmak üzere bir dil oluşturan bir grup önerme/önergeler ve ön kabuller bütünü, bir temsil biçimidir. Dil kullandığı kelimeler ve söylem, ele alınan konunun başka bir biçimde değil de, böyle inşa edilmesini sağlar. Örnek vermek gerekirse milliyetçi söylem, “pis Araplar” diyebilir. Popüler siyasal söylemde kullanıldığı şekliyle, ‘Esed’ ve ‘Teyyip’ örneklerinde görüldüğü gibi söylem hiçbir durumda masum değildir.

Edward Said 1978'de yayınlanan *Şarkiyatçılık/Oryantalizm* eserinde “Doğu”yu oluşturan, yeniden inşa eden “söylem” ve “kurumları” analiz ediyordu. Dikkatleri sömürgeci anlam ve söylemi yaratan yazınsal eserlere çeken bu eserde 18 ve 19.yüzyıl şarkiyatçıların Doğu’yu olduğu gibi, gerçekliği ve değişim dinamikleri içinde değil, gizemleştirilerek yeniden inşa eden bir söylem yarattıkları, bu söylemin de sömürgeci hegemonyayı pekiştirdiğini anlatılır. Orient (Doğu) bu söylemde siyasi, sosyolojik, askeri, ideolojik, bilimsel ve kurgusal olarak yeniden “inşa” edilir. Said’e göre oryantalizm Batı dışı toplumları temsil etmek ve siyasi olarak hükmetmek üzere oluşturulmuş bir yaklaşımdır.

Oryantalizm çalışmasında (Said, 1999) bize şunları söyler: Avrupalılar kendi kültürel kategori ve imajlarını ve fikirlerini yeni dünyalara taşıdı. Üstelik bunlar aracılığıyla onları tarif etti, yeniden adlandırdı ve temsil etti, sınıflandırdı. Önceden oluşmuş algı formları ve gelenekleri içinde anlamlandırdı. Batılılar diğerlerini güçlü ve egemen bir pozisyondan görmüş, gözlemlemiş ve resmetmiştir. Bu konum onların ne gördüğünü, nasıl gördüğünü ve aynı zamanda neleri görmediğini belirlemiştir. Gerçek ve bilim, güç ilişkilerinin dışında kalan, tümüyle yansız ve objektif bir şey değildir.

Foucault ise söylemin güç yaratan ve onu dolaşıma sokan / onun aracılığıyla dolaşıma – tedavüle sokulan sistemlerden biri olduğunu Avrupa tarihinden alınmış güçlü örnekler yardımıyla ileri sürer. Dolayısıyla Batı ve Doğu toplumlarını, ileri ve geri toplumları karşılaştırdığımız gibi sosyal bilimler ve insan bilimleri alanında çok sık kullanılan Batı ve geride kalanlar (The West and the Rest) söylemi de masum, bilimsel ve objektif değildir. Batı’nın doğuyu -ya da kendi dışında kalanları- denetim altına alması, sömürgeleştirilmesi, beraberinde, buna paralel bir anlatı, söylem, ideoloji ve bilim de doğurmaktadır. Bazıları bu etkinliği yalnızca ikinci alanı inceleyerek ele alırken, diğerleri yalnızca bu düzeyin daha önemli olduğunu, güç ilişkileri ile “anlatı”, “söylem”, “bilim” ve “ideoloji” arasında güçlü bağlar olduğunu ileri sürmektedir.

Günümüzde bir yandan modernizmin evrimci ve bütünselleştirici söyleminin tartışma konusu edildiği diğer yandan ise küresel ölçekte etkili olan neoliberal siyasalar aracılığıyla krizin bedelinin yoksullara, emekçilere ödetildiği bir dönemde yaşıyoruz. Teori ve söylem

düzeyinde “büyük anlatı”lar (*Grand narrative*) sorgulanıyor; örneğin feminizm bile bir büyük anlatı olarak eleştiriliyor. Postmodernizm kültürel görecelik düşüncesini öne çıkartıyor. Bunu söylerken hiçbir kültürün diğerinden daha aşağı, daha üstün olmadığını ileri sürer. Kültürel görecelik, her kültürü kendi bağlamı içinde kabul edilebilir sayarken ortak bir temel arayışını terk etmektedir. Birbirini, kendini ve diğerini anlama, farklı kültürlerle saygı gösterme, değer verme ile insanlığın bütününe dair tarihsel olarak ortaya çıkmış hiç bir değer yargısı taşımaksızın her tür kültürel olguya gelişigüzel göz yummayı birbirinden ayırmak gerekiyor.

Post modernist eleştiri, liberal gelenekteki “farklılığa tolerans” ilkesiyle örtüşüyor aynı zamanda. Ama bu yavan bir çoğulculuktur. Aydınlanmanın büyük projesinin önemli ve sahip çıkılmaya değer yanları vardır: Eşitlik, özgürlük, kardeşlik. Buna farklılığı da katalım ama aynı zamanda birbirini etkileme potansiyelini. Bugünden bakıldığında, bugünün mücadeleleri içinde aydınlanma ve modernizmin tüm olumsuz ve eleştiriye hak eden yanlarının sorumluluğunu üstlenmek zorunda değiliz, daha ileriye gösterebilir, bunun için mücadele edebiliriz.

Tarihsel açıdan bakıldığında modernizm de monoblok bir yapı değildi, hiç olmadı. Modernizmin tarihi uluslararasılık (enternasyonalizm) ile ulusçuluk, evrenselcilik ile yerellik, kardeşlik ile sınıf farkları, küreselcilik ile dar etnik-merkezcilik arasındaki çekişmelerle ve mücadelelerle doludur. Modernizme ilkin yerelci, geçmişe, pastoral geleneğe dönüş, rasyonalizme, akıl çağına karşı bireysel yaratıcılığı, deneyimleri, içgüdüyü öne çıkaran bir tepki, romantik bir başkaldırı gerçekleşmiştir. Bunu irade, akıl, bilgi ve geleneğe karşı “romantik kuşku” olarak değerlendirebiliriz. Romantizm Avrupa’daki ulusçu hareketlerin de gıdası olmuş, romantik antropolojik yaklaşım, her toplumsal düzen, deneyimin kavranması için kendine yeterli bir çerçeve, bir “yaşam tasarımı” sunmuştur. Buna göre kendi kurallarına sahip farklı kavrayış çerçeveleri ve farklı yaşam tasarımları, karşılaştırmalı-normatif değerlendirmeye gelmez. Kültürel görecelik, her kültürün benzersiz olduğunda ısrar eder. Kültürlerarası kategorileri ve hatta karşılaştırmalı yöntemleri, yüzeysel benzerliklere dayandıkları gerekçesiyle reddeder, dolayısıyla evrensel olarak geçerli standartlar yoktur. Farklı kültürel çerçeveler birbirinden ne daha iyi, ne daha kötüdür, olsa olsa farklıdır. Farklılık birbiriyle ilişkili değildir, ölçülebilir değildir ve farklılığı açıklayan şey kültürdür. Böylece farklılıklar dondurulmuş olur. Farklılık, ötekilik, kültürel görecelik daha ileri taşınırsa, post modernizmin alanına girilir. Öteki seslere kulak vermek iyi, ama bu ötekiliği donmuş, birbiriyle temas etmeyen, şu ya da bu dil oyununun özgüllüğü içinde kısıtlayıp gettolaştırmak, onların daha evrensel iktidar kaynaklarına erişimini engelleme tehlikesi barındırır. Gücsüz kılınan, marjinalleştirilen, yoksullaşan insanların mevcut güç ve tahakküm ilişkilerini değiştirebilmek için ortak bir ussal eylem temeline, bunun için de birbiriyle iletişimde bulunmaya ihtiyacımız vardır. “Dolayısıyla, postmodernizmin farklı seslerin varlığını ve meşruluğunu onaylamakla, radikal ufuklar açtığını söyleyebiliriz. Ne var ki, David Harvey’in belirttiği gibi, postmodernizm, aynı zamanda bu farklı ‘öteki’ seslerin ‘mat bir ötekilik içine, şu ya da bu dil oyununun özgüllüğü içine hapsolmasına’ yol açarak daha evrensel iktidar/güç kaynaklarına ulaşmalarını engelleme tehlikesini de getirmektedir (Berktaş, 2010, s. 159).

Evet, kültürel açıdan parçalanmış bir dünyada yaşıyoruz. Ama dünyamız aynı zamanda giderek daha çok küreselleşiyor. Tüm farklara karşın ezme/ezilme, sömürü, ırkçılık, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı devam ediyor. Bunların paylaşıldığı “tek bir dünya” var. Üstelik bu dünya aynı zamanda kültürün teklediği, tüketim kültürü çerçevesinde birleştiği ve basitleşerek indirgenildiği bir küresel kültürdür. Nereye gitsek benzer şeyleri bulduğumuz, her pazarda yalnızca satışın ve tüketimin vurgulandığı, benzer küresel ürünlerin pazarlandığı bir küresel kültürel ortam içindeyiz.

Gerçekten de liberal eşitlik kavramları ve insan haklarına ilişkin evrensel söylem, alt sınıfları, kadınları, siyahları, yoksulları tam olarak hesaba katmaz, neden böyle olduğunu da açıklamaz. “İki Kültür” metninin önsöz kısmında belirtildiği gibi günümüzde hakim

yaklaşımlara göre gelişme ve ilerleme batı dünyasındaki karar alıcıların doğru ya da yanlış tercihlerine bağlı değildir. Yerel kültürler ve siyasal gelenekler sanıldığından daha önemli olduklarını ispatlamıştır.

Son yirmi, otuz yılın deneyimi, Üçüncü Dünyada yaşam standartlarını geliştirmenin, en son teknolojik ilerlemelerin içerdiği bilimi anlamaktan çok, iş başındaki siyasal ve kültürel güçlerin son derece karmaşık işleyişlerini anlamaya dayandığını gösterdi (Collini, age., s. 80-81).

Yeniden “İki Kültür”

İki kültür çalışmasında zenginlik/yoksulluk alanında yaşanan zorlukları halletme konusu yalnızca bilimsel kültür kapsamında ele alınmıştır (Snow, age., s. 139). Metinde siyasete bir alan tanınmamış olması ilginç bir nokta oluşturmaktadır. C.P.Snow’un yaklaşımında siyasete güvensizlik göze çarpmaktadır. Ona göre bilimsel devrimi Hindistan’dan Güney Amerika’ya, diğer yoksul yerlere taşımının önünde teknolojik açıdan bir engel yoktur. Bu teknik olarak mümkündür. Ona göre zengin ülkelerle yoksullar arasındaki uçurum şu ya da bu şekilde ortadan kalkacaktır. Mesele nasıl ve kimin tarafından ortadan kaldırılacaktır. Bilimsel devrim sermaye gerektirir, bu da batılı ülkelerde mevcuttur. Öyleyse sermaye dışarıdan gelmelidir. İki kaynak tanımlanmaktadır: biri Batı ki bu da aslen ABD demektir, diğeri SSCB. Bir de yetişmiş bilim adamı ve mühendisler gerekir. Burada dile getirilen ve günümüz eleştirel düşünsel çerçevesi içinde naif kabul edebileceğimiz düşüncelerin C.P.Snow’un metninde bir pedagojik mesele olarak ele alındığı görülebilir. Buna göre insanlara sadece bilimsel değil, insani eğitim de verilmesi gerekir. Paternalizmden bütünüyle kurtulamazlarsa işlerini yapamazlar. C.P.Snow’a göre bilim adamları neden olduğu anlaşılabilir bir şekilde ırksal değil, demokratik bir kültürün parçasıdır... Burada bilim adamlarının kendiliğinden ideolojisi gibi bir özcülük dikkat çekmektedir.

Bilim ve kültür konusunda eğitime önemli bir rol yüklenmektedir: C.P.Snow eğitim gerektiğinden, üniversitelerden söz etmekte, yoksulluğun, eşitsizliğin ortadan kaldırılması için eğitim önemli bir kaynak olarak önerilmektedir. Özet olarak şu söylenir: bunlar sağlanırsa, batıdan oralara gidecek bilim insanları ve sermaye yardımları sayesinde bu ülkeler daha kısa bir zaman içinde hızla gelişme kaydedebilirler. Bir de dönemin ruhuna, Soğuk Savaş’ın kültürel yönüne ilişkin önemli bir saptama daha yapılmaktadır: “Eğer bunu biz yapmazsak, komünist ülkeler zamanla yapacaklar.” Bu ifadede Soğuk Savaş atmosferinin, ideolojisinin net bir yansımaları görmekteyiz. Kitleler ve yoksul dünya eğer çok yoksulluk çekerlerse tehlikeli olur, bunu aşmak gerekir, zorluklar var, ama ancak biz yapabiliriz ya da yapmalıyız, çünkü biz yapmazsak onlar yapar, denilmektedir... Eğer böyle olursa, hem pratik açıdan, hem de ahlaki açıdan başarısız olmuş olacağız. En iyi ihtimalle Batı farklı bir dünyanın içinde kuşatılmış bir bölge olacaktır. Aynı yerde pratik ve soyut düşünsel anlamda kültürler arasındaki uçurumu kapatmaktan da söz edilmektedir.

Girişte söz edildiği gibi C.P.Snow’un metninde dünyanın karşı karşıya olduğu en önemli sorunun insan kardeşlerimizin içinde yaşadığı tedavi edilebilir ıstıraplarla bunlara bir kez şahit olduktan sonra inkâr edilemeyecek sorumlulukları beraberinde getirmiş olması meselesi önem taşımaktadır. “Ama Snow’un “geri kalmış” ülkelerin modernleşmeye ihtiyaçları olduğunu söylerken takındığı kendinden memnun, özgüvenli edayı paylaşmak artık zor görünmektedir.” (Collini, age., s. 79). C.P.Snow’a göre bu sorunun çaresi sanayileşmedir ve yapılması gereken gelişmiş ülkelerdeki aydınların bu konuya duyarlı kılınmasını sağlayacak eğitimi almasında yatar. Bu konuda sistemler arasında fark görmemekte, bu anlamda Soğuk Savaş’ı umursamaz görünmektedir.

Birbirinin dilinden hiç anlamayan, hepsi kendi uzmanlık ve araştırma alanlarına gömülmüş bilim insanlarının, bilimsel çabaların çağında, C.P.Snow’un doğa bilimleriyle beşeri bilimler ve sosyal bilimleri birbirine yakınlaştırma çabası heyecan verici, başlattığı tartışma ile

ufuk açıcı görülebilir. Ancak zenginlik ve yoksulluk meselesine yaklaşımının kültürel Soğuk Savaşı ve ideolojisini yansıttığını belirtmek gereklidir.

C.P.Snow'un İki Kültür metnini sunduğu ve yayınladığı 1959 yılından bir şiirle bitirelim:

Aya gidilecek
daha da ötelere,
teleskopların bile görmediği yere.
Ama bizim dünyada ne zaman kimse aç
kalmayacak,
korkmayacak kimse kimseden,
emretmeyecek kimse kimseye,
yermeyecek kimse kimseyi,
umudunu çalmayacak kimse kimsenin?
(Ran, 1980, s. 43)
26 Ağustos 1959

Kaynaklar

- Berktaş, Fatmagül (2010). “Küreselleştikçe Parçalanmış Bir Dünyanın Düşünsel İzdüşümü: Postmodernizm”, *Politikainın Çağrısı* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Collini, Stefan (2010). “Önsöz”, *İki Kültür* içinde, 5.Basım, Çeviren: Tuncay Birkan, Tübitak Bilim Kitapları.
- Engels, Friedrich (1992). “Rus Tarım Komünü Üzerine Düşünceler”, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Üçüncü Baskı, Çeviren: Mihri Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Frank, Andre Gunder (1984). “The Development of Underdevelopment”, *The Political Economy of Development and Underdevelopment* içinde, Üçüncü Baskı, der.Wilber, Charles K, New York: Random House. (Aynı metnin Türkçe çevirisi için bkz.Frank, Andre Gunder Frank (1975), “Azgelişmişliğin Gelişmesi”, *Azgelişmişlik ve Emperyalizm* içinde, der.Aksoy, Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları).
- Guevara, Ernesto Che (11 Aralık 1964) Çevrimiçi: http://www.unesco.org/archives/multimedia/?s=films_details&pg=33&id=2743, ulaşım tarihi: 07.11.2016.
- Lee, Richard ve Wallerstein, Immanuel (2007). *İki Kültürü Aşmak: Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşeri Bilimler Ayrılığı*, Çeviren: Aysun Babacan, Metis Yayınları.
- Marx, Karl (1973). “Articles on India and China”, *Surveys from Exile, Political Writings*, c.2, Londra: Pelican Marx Library.
- Marx, Karl (1978). “Extrait d'une Communication Confidentielle”, *Oeuvres Choisies 2*, Moskova: Edition du Progres.
- Ran, Nâzım Hikmet (1980). *Tüm Eserleri 8, Son Şiirler*, Cem Yayınları.
- Said, Edward (1999). *Şarkiyatçılık*, Çeviren: Berna Ülker, Metis Yayınları.
- Snow C.P. (2010). *İki Kültür*, 5.Basım, Çeviren: Tuncay Birkan, Tübitak Bilim Kitapları.

LAW

Türk Hukukunda Kamu Görevlileri Sendikalarının Kuruluş ve Örgütlenmesi

Establishment and Organization of Public Servants Trade Unions in Turkey

Hakan CİNDEMİR*

Özet

Demokratik ülkelerde kamu görevlileri dahil çalışanların tamamına tanınan ve bir insan hakkı olan sendika hakkı ülkemizde de kamu görevlilerine tanınmıştır. 4688 sayılı kanunda 2012 yılında yapılan değişikliklerle Türk hukukunda kamu görevlilerinin sendikacılığı önemli bir değişime uğramıştır. Bu doğrultuda kamu görevlilerinin sendikalarının kuruluş ve yapısı da önemli ölçüde değişmiştir. İş bu çalışmada öğretide çok sınırlı bir şekilde incelenmiş olan söz konusu değişiklikler ve Türk hukukunda kamu görevlileri sendikalarının kuruluş ve yapısında geline son nokta incelenmiştir. Bu bağlamda, öncelikle 6289 sayılı kanunla kamu görevlileri sendikalarının kuruluş ilkelerinde meydana gelen değişimler incelemiştir. Yine bu ilkeler doğrultusunda kamu görevlileri sendikalarının kuruluş şartları, kuruculara aranan şartlar ve üyelik hakkı incelenmiştir. Özellikle kamu görevlileri sendikalarına üye olamayacaklarla ilgili olarak ulusal ve uluslararası yargı organları kararları doğrultusunda geline son nokta ve eksiklikler ortaya konulmuştur. Son olarak yeni mevzuat doğrultusunda üyelerin hak ve borçları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Türk Hukukunda Kamu görevlileri sendikacılığı, Türk Hukukunda Kamu görevlileri sendikalarının kuruluşu. Kamu görevlilerinin Örgütlenmesi., 4688 sayılı kanun, 6289 sayılı kanun

Abstract

Democratic states granted trade union rights to all employees, including public officials. Turkey is one of these countries, which granted trade unions rights to public officials. With the amendments made in 2012 in the law no. 4688, the trade unionism of public officials in Turkish law has changed significantly. The organization and structure of public employees unions have also changed significantly. This study examines the changes in the establishment and structure of the unions of public officials in the Turkish law. In this context, changes made by the law no 6289 on the founding principles of trade unions are examined in the first hand. With these principles, we examined the conditions of the membership, the requirements for the founders and the right for membership of the public service unions. Finally the rights and obligations of the members and the officers who are ineligible to become member are examined through the national and international jurisdictions.

Keywords : Trade unions of public servants in Turkey, Establishment and organization of public servants' trade unions in Turkey' Establishment and organization of pulic officers' syndicates

Giriş

Sendikal hakların bütün çalışanlar için bir insan hakkı olduğu bilincinin yerleşmesi ve bu hakkın uluslararası belgelerde de yer alması çok uzun ve tartışmalı bir süreç sonrasında olmuştur. Başlangıçta devletin özel yurttası olarak görülen ve bu nedenle güvence ve yasakları ile özel statüye bağlanmış olan kamu görevlilerinin, bu özel statüleri nedeniyle örgütlenmeleri devlet tarafından uzun yıllar boyunca engellenmiştir. Bu süreçte işçi hakları gelişirken, önceleri az sayıda olmaları nedeniyle devlete ait bir çok yetkiye, ekonomik güce ve olanağa sahip olan kamu görevlilerininse sayılarının da artması sebebiyle haklarında zaman içerisinde gerilemeler meydana gelmiştir. Bu durum kamu görevlilerinin örgütlenmesine ve devletten topluca istekte bulunma hakkını aramaya yöneltmiştir. Devlet tarafından kamu görevlilerinin sendikal haklarına yönelik olarak yapılan engellemeler, kamu görevlerinin sendikal örgütlenmelerini geciktirmiş ve sendikalarının işçi sendikalarından farklı gelişimine sebebiyet vermiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle uluslararası belgelerde sendikal hakların kamu görevlilerine bütün kapsamıyla tanınmasıyla birlikte ulus devletler tarafından kabul

* Dr., Öğretim Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, hakancindemir@yahoo.com.

edilen yasakçı anlayış yerini kamu görevlileri açısından yeni ve özgürlükçü bir anlayışa bırakmıştır.

Çoğulcu esaslara dayalı çalışma hayatının önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen sendikal haklar, bir ülkede demokrasinin ne ölçüde gelişmiş olduğunu ortaya koyan önemli ölçütlerden biridir. Sendikal hakların gelişmiş olduğu ülkelerde demokrasi de en güçlü dayanaklarından birisini bulmuş demektir. Bu sebeple günümüzde demokratiklik iddiası ve ideali olan bir ülkede, çalışanların önemli bir bölümünü oluşturan kamu görevlilerinin sendikal haklardan yoksun bırakılması düşünülemez. Bu doğrultuda 1982 Anayasasında yapılan 1995 değişiklikleriyle Türk hukukunda uzun bir aradan sonra kamu görevlilerinin sendikal hakları tekrar tanınmıştır. Söz konusu Anayasal değişiklik doğrultusunda 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu kabul edilmiştir. 4688 sayılı kanun, 2012 yılında 6289 sayılı kanunla önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Bu bağlamda kamu görevlileri sendikalarının kuruluş şekli ve örgütlenmesi değiştirilmiş olup tekrar ayrıca inceleme zorunluluğu hasıl olmuştur.

Kuruluş Esasları

Kamu görevlileri sendikalarının kuruluş esasları ve organları Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu'nun ikinci kısmında düzenlenmiş olup, işçi ve işveren sendika ve konfederasyonlarının kuruluşunda olduğu gibi kamu görevlileri sendika ve konfederasyonları açısından da serbest kuruluş sistemi kabul edilmiştir. Yasanın 6/1 hükmünce sendika ve konfederasyonlar önceden izin almaksızın serbestçe kurulurlar (Turhan, Gümrükçüoğlu ve Bozkurt 2014).

Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu sendika kuruluş esasları açısından hizmet kolu esasına göre sendikalaşmaya izin vermiştir. 4. maddeye göre "Sendikalar hizmet kolu esasına göre, Türkiye çapında faaliyette bulunmak amacıyla bir hizmet kolundaki kamu işyerlerinde çalışan kamu görevlileri tarafından kurulur. Meslek veya işyeri esasına göre sendika kurulamaz". Görüldüğü gibi kamu görevlileri sendikaları açısından sendikaların güçlü yapılanmalarına olanak sağlanması amacına uygun olarak meslek ve işyeri esasına göre sendikalaşma açık bir şekilde yasaklanmış olup; hizmet kolu esas çerçevesinde Türkiye çapında faaliyette bulunma amacıyla kurulma zorunlu kılınmıştır (Sur, 2015). Gerçi Türkiye çapında faaliyette bulunma koşulu sendikanın fiilen Türkiye çapında örgütlenmiş olması değil, Türkiye çapında örgütlenmeyi amaç edinerek tüzüğünde bu hususa yer vermiş olmasıdır (Tuğ, 1992).

Kanunun 5. maddesi ise hizmet kollarını: 1. Büro, bankacılık ve sigortacılık hizmetleri, 2.Eğitim, öğretim ve bilim hizmetleri, 3. Sağlık ve sosyal hizmetler, 4. Yerel yönetim hizmetleri, 5. Basın, yayın ve iletişim hizmetleri, 6. Kültür ve sanat hizmetleri, 7. Bayındırlık, inşaat ve köy hizmetleri, 8. Ulaştırma hizmetleri, 9. Tarım ve ormancılık hizmetleri, 10. Enerji, sanayi ve madencilik hizmetleri ve 11. Diyanet ve vakıf hizmetleri olarak belirlemiştir. Kamu işyerlerinin girdikleri hizmet kolları ise bu maddeye dayanılarak çıkarılan Kamu Görevlileri Sendikaları Kanununun Kapsamına Giren Kurum ve Kuruluşların Girdikleri Hizmet Kollarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik'te gösterilmiştir. Yönetmelik uyarınca kamu kurum ve kuruluşlarının girdikleri hizmet kolunda anlaşmazlık çıkması halinde hizmet kolu yürütülen görevin niteliğine göre Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Devlet Personel Başkanlığınca birlikte belirlenecektir. Yönetmeliğin yürürlüğe girmesinden sonra kurulacak kamu kurum ve kuruluşlarının dahil edileceği hizmet kolu ise yine Maliye Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Devlet Personel Başkanlığınca tespit edilecektir.

Gerek hizmet kollarının kanun da sayılması ve gerek işyerlerinin hangi hizmet kollarına dahil olduklarının tespit edilmiş olması kanun tekniğine uygun bir düzenleme olarak görülebilirse de bu anlamda en önemli eksiklik bir işyerinin hangi hizmet koluna girdiğine ve hizmet kolu istatistiklerine yönelik itiraz usulüne ilişkin olarak herhangi bir hükme yer

verilmemiş olmasıdır. Mevcut boşluğun ortadan kaldırılması maksadıyla Yasanın 43. maddesinde "Bu Kanunda hüküm bulunmayan hallerde 2821 sayılı Sendikalar Kanunu, 2908 sayılı Dernekler Kanunu, 743 sayılı Türk Medeni Kanunu ile sendika ve konfederasyonlarda görev alacaklar hakkında kamu görevlilerinin tabi oldukları personel kanunlarının ilgili hükümleri uygulanır" düzenlemesine yer verilmiştir.

Her ne kadar 2821 sayılı Sendikalar Kanunu, 6356 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmışsa da; 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun 81/2 hükmüne göre " Diğer mevzuatta 2821 ve 2822 sayılı kanunlara yapılan atıflar bu Kanuna yapılmış sayılır". Bu düzenleme çerçevesinde, 4688 sayılı Kanun'un 2821 sayılı Sendikalar Kanununa yaptığı atfın 6356 sayılı Kanun'a yapılmış sayılır ve dolayısıyla işyerlerinin girdiği hizmet kolu ve hizmet kolu istatistiklerine itiraz konularında 6356 sayılı Kanun'un ilgili hükümlerinin uygulama alanı bulur (Esener ve Gümrükçüoğlu, 2014; Sur, 2015; Tuncay ve Savaş 2013;). Aynı doğrultuda Yargıtay'da vermiş olduğu kararında hizmet kolu istatistiğine itiraz davalarının kamu düzenine ilişkin olduğunu, bu durumda o hizmet kolundaki tüm sendikaların hasım gösterilerek dava açılması gerektiğine karar vermiştir (Y.9.H.D, 2006).

Kuruluş Şartları ve Usulü

Kurucularda Aranılan Şartlar

Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu'na göre sendika kurucusu olabilmek için kamu görevlisi olarak çalışmak yeterli olup; en az yedi kamu görevlisinin bulunması gerekmektedir. Her ne kadar 4688 sayılı Kanun ilk halinde sendika kurucusu olabilmek için en az iki yıldan beri kamu görevlisi şartını aramışsa da 2012 yılında kabul edilen metinle birlikte söz konusu iki yıl şartı Kanundan çıkarılmıştır. Bu şarta yasada yer verilmesinin nedeni en çok iki yıl süren adaylık süreci olsa da düzenlemenin sendika hakkının ayırım gözetilmeksizin tüm çalışanlara tanınması yönündeki 87 sayılı Sözleşmenin 2. maddesine aykırı olmasıdır. Bu anlamda maddenin örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayıcı niteliği ortadadır. Kaldı işçi sendikası kurucusu olabilmek anlamında kıdem koşulu aranmazken; kamu görevlilerinde böylesi bir şartın aranması eşitsizliğe yol açması bir yana; hakkaniyete aykırı sonuçlara neden olur. Dolayısıyla 6289 sayılı Kanunla birlikte iki yıllık süre şartının kaldırılması Sözleşmeye uyumun sağlanması ve işçi, kamu görevlisi arasındaki örgütlenme özgürlüğü esaslı eşitsizliklerin giderilmesi bakımından olumlu bir gelişmedir.

İşçi sendikası kuruculuğu için bir dizi şartlar aranırken kamu görevlileri sendikası kuruculuğu için sadece kamu görevlisi olma şartının aranması dikkat çekici olmakla birlikte; 6356 sayılı Kanunun 6. maddesinde sayılanlar gibi bir hüküm 4688 sayılı Kanun'da yer almadığından, bu Kanunda hüküm bulunmayan hallerde uygulanacak kanunları gösteren 43. madde uyarınca 6356 sayılı Kanunun 6. maddesinde gösterilen şartların kamu görevlileri sendikaları açısından da arandığının kabulü yerinde olacaktır. Bu çerçevede kamu görevlileri sendikalarında kurucu olmak için yalnızca kamu görevlisi olarak çalışmak yeterli olmayıp:

- Fiil ehliyetine sahip olma,
- Fiilen çalışma,
- Türk Ceza Kanununun 53. maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile; zimmet, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan mal varlığı değerlerini aklama ve kaçakçılık suçlarından birinden mahkum olmama koşullarına sahip olma zorunluluğu bulunmaktadır.

Kuruluş Şartları

Daha önce de arz ettiğimiz üzere kamu görevlileri sendikalarının kuruluşunda serbest kuruluş esası benimsenmiş olup; kuruluş için önceden izin alınması gerekmez. Bu durum kamu görevlileri sendikalarının hiçbir yasal prosedür gerekmeksizin kurulabildiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Kamu görevlileri sendikalarının kuruluşu için sendikanın kurucularının kuruluş dilekçesi ile birlikte, sendika tüzüğünü, kamu görevlisi olduklarına dair belgeleri ve sendikayı ilk genel kurula kadar idare edeceklerin isimlerini sendika merkezinin bulunacağı ilin valiliğine teslim etmeleri gerekmektedir (Esener ve Gümrükçü, 2014).

4688 sayılı Kanun'un 7. maddesi uyarınca:

- a) Sendika adı, merkezi, adresi,
- b) Sendikanın amacı, çalışma konuları ve usulleri,
- c) Sendikanın faaliyet göstereceği hizmet kolu,
- d) Sendika kurucularının kimlik bilgileri, meslek veya görevleri, adresleri,
- e) Üyelik koşulları, üyelik ödentisinin oranı, üyelikten çıkma ve çıkarılmanın usul ve esasları,
- f) Genel kurul delegelerinin belirlenme usulü,
- g) Genel kurulun görev ve yetkileri, oy kullanma ve karar alma usul ve yeter sayıları ile yönetim, denetleme ve disiplin kurullarının oluşumu, görevleri ve toplantı usulleri ile iç denetim usulü,
- h) Genel kurul dışındaki zorunlu organlarına üye seçilme usulü, asil ve yedek üye sayısı, görev ve yetkileri,
- i) Yöneticilerde aranacak şartlar,
- j) Şubelerin kuruluş esasları, görev ve yetkileri,
- k) Harcama yetki, yöntem ve esasları, gelirlerin ne şekilde muhafaza edileceği ve kasada tutulacak azami nakit mevcudu ile demirbaşların satış ve terkininde uygulanacak usul ve esaslar,
- l) Tüzüğün değiştirilme ve ayrıca mal varlığının tasfiye usulü,
- m) Zorunlu organların oluşumuna kadar görev yapacak geçici yönetim kurulu üyelerinin kimlik bilgileri ve adresleri,
- n) Sendika temsilcilerinin seçiminde yetkili kurulun belirlenmesi, temsilcilerin nitelikleri ve görevden alınma usullerine tüzükte yer verilmesi zorunludur.

Belirtilen belge ve tüzüğün valiliğe verilmesi ile sendika tüzel kişilik kazanır. Valilik, tüzük ve belgelerin birer örneğini, on beş işgünü içinde bilgi kaydı tutulmak üzere Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına gönderir. Her ne kadar valiliğin evrakları kabul etmeyerek iade yetkisi bulunmuyorsa da¹ kuruluş belgelerinde kanuna aykırılık yahut kuruluş şartlarında

¹ Her ne kadar sendikal örgütlerin kuruluşu için serbest kuruluş sistemi benimsenmişse de uygulamada bu sistemin zedelendiğini hatta adeta bir izin sisteminin uygulandığını söylemek mümkündür. Nitekim 9 Kasım 2012 tarihinde, emniyet hizmetlerinde ve teşkilatında çalışanların kurmuş olduğu Tüm Çalışan Emniyet Hizmetleri Sınıfı ve Emniyet Teşkilatında Çalışan Diğer Tüm Hizmet Sınıflarına Dahil Personel Sendikasının başvuru evrakları emniyet teşkilatında örgütlenme hakkı olmadığı gerekçesiyle Ankara Valiliği tarafından iade edilmiş; sendika söz konusu belgelerin kargo ile valiliğe gönderilmesi sonrasında tüzel kişilik kazanabilmiştir. Benzer durum bir hafta sonrasında 16 Kasım 2012 tarihinde Yargıçlar Sendikasında da yaşanmış başvuru belgeleri Ankara Valiliği

eksiklik tespit edilmesi mümkündür. Böylesi bir durumla karşılaşılması halinde valilik tarafından eksikliklerin giderilmesi için bir ay süre verilir. Bu süre içerisinde eksiklik tamamlanmadığı takdirde valilik, sendikanın faaliyetinin durdurulması için iş mahkemesine başvuruda bulunur. İş mahkemesi sendikaya kanuna aykırılığın yahut eksikliğin giderilmesi için altmış güne kadar süre verir. Süre sonunda gerekli düzenlemeleri yapmayan sendika hakkında mahkemece kapatma kararı verilir.

Doktrinde mahkeme tarafından kapatma yerine faaliyetin durdurulması kararı da verilebileceği ileri sürülmüş olsa da (Gerek, 2003).; kanaatimizce faaliyeti durdurulmuş bir sendika için ayrıca tekrar böylesi bir karar alınmasının yersizliği bir yana; mahkeme tarafından tanınan süreye uyulmamış bir sendika için faaliyetin durdurulması yeterli bir yaptırım sonucu sağlamaktan da uzak kalacaktır. Kaldı ki böyle bir sonucun kabulü faaliyetin durdurulmasını önlem, kapatmayı ise yaptırım olarak nitelendiren hükmün emredici niteliği ile de bağdaşmayacaktır.

Üyelik Hakkı

İşçi ve işverenler için tanınmış olan sendika hakkı kamu görevlilerini kapsayacak şekilde Anayasa ile güvence altına alınmıştır. Anayasanın 51. maddesine göre çalışanlar kapsamında yer almakla kamu görevlileri de "üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomi ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten çekilme hakkına sahiptir. Hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz" ve buna uygun olarak "kamu görevlilerinin bu alandaki haklarının kapsamı, istisna ve sınırları gördükleri hizmetin niteliğine uygun olarak kanunla düzenlenir." Sendikaya üyelik hakkı, uluslararası belgelerde ve sözleşmelerde temel haklar kategorisinde yer almıştır. Ülkemizde de üyelik hakkı anayasal düzeyde kabul görmüştür. Buna uygun olarak 4688 sayılı Kanunda gerekli prosedürleri yerine getiren kamu görevlilerinin özgürce sendikaya üye olabilmeleri kabul edilmiş ve bu hakkın serbestçe kullanılmasına ilişkin koruyucu düzenlemelere yer verilmiştir.

4688 sayılı Kanun'un 3. maddesi uyarınca, bu Kanun kapsamında yer alan kurum ve kuruluşları kadro veya pozisyonlarında istihdam edilmekte olanlardan işçi statüsü dışında çalışan kamu görevlileri, sendika üyesi olabilecektir. Söz konusu hükmün özgürlükçü yaklaşımı karşısında tüm kamu görevlilerinin sendika üyesi olabileceği sonucuna varılmamalıdır. Zira aynı Kanun'un 15. maddesinde sendika üyesi ve kurucusu olamayacaklar arasında sayılmamış olmak şartıyla kamu görevlilerinin sendika üyesi olabilecekleri hüküm altına alınmıştır.

Üye Olmalarına İzin Verilmeyenler

Özgürlükçü bir yorumla kamu görevlisinin geniş bir tanıma tabi tutulması ve bu suretle sendikal özgürlüklerin kapsamının bireysel olarak genişletilmesi son derece önemlidir. Ancak yine de Yasanın ilgili hükmünün özgürlükçü bir yapıya sahip olmadığını ifade etmenin gerçekçi olacağı kanaatindeyiz. 4688 sayılı Kanun'un 15. maddesinde oldukça geniş bir dizge içerisinde kamu görevlisi olmakla birlikte üyeliğe yönelik yasaklamalara yer verilmesi dikkat çekicidir. 15. madde hükmüne göre bu Kanuna göre kurulan sendikalara;

- a) Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği ile Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinde çalışan kamu görevlileri,
- b) Yüksek yargı organlarının başkan ve üyeleri, hâkimler, savcılar ve bu meslekten sayılanlar,

- c) Bu Kanun kapsamında bulunan kurum ve kuruluşların müsteşarları, başkanları, genel müdürleri, daire başkanları ve bunların yardımcıları, yönetim kurulu üyeleri, merkez teşkilâtlarının denetim birimleri yöneticileri ve kurul başkanları, hukuk müşavirleri, bölge, il ve ilçe teşkilâtlarının en üst amirleri ile bunlara eşit veya daha üst düzeyde olan kamu görevlileri, belediye başkanları ve yardımcıları,
- d) Yükseköğretim Kurulu Başkan ve üyeleri ile Yükseköğretim Denetleme Kurulu Başkan ve üyeleri, üniversite ve yüksek teknoloji enstitüsü rektörleri, fakülte dekanları, enstitü ve yüksek okulların müdürleri ile bunların yardımcıları,
- e) Mülkî idare amirleri,
- f) Silahlı Kuvvetler mensupları,
- g) Millî İstihbarat Teşkilâtı mensupları,
- h) Bu Kanun kapsamında bulunan kurum ve kuruluşların merkezi denetim elemanları,
- i) Emniyet hizmetleri sınıfı
- j) Ceza infaz kurumlarında çalışan kamu görevlileri, üye olamazlar ve sendika kuramazlar.

Söz konusu hükümdeki "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı İdari Teşkilatı" ibaresinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş olması son derece ilgi çekicidir (AYM, 2015). Anayasa Mahkemesi söz konusu kararında, AİHM'nin Demir/Baykara kararına yollama yaparak, TBMM Başkanlığı idari personelinin, sendikal haklardan yoksun bırakılmasını gerektirir telafisi güç, imkansız zararlar doğuracak, ikna edici ve zorlayıcı gerekçeleri bulunmadığına hükmetmiştir. Söz konusu karar UÇÖ sözleşmelerinde yer alan fiilen otoriteyi kullanan üst düzey yöneticiler ve istihbarat teşkilatları dışındaki personelin istisna edilemeyeceği yönündeki düzenlemelerine de uygundur. Bu kapsamda başvuru halinde, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği ile Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinde çalışan üst düzey yöneticiler dışındaki personele yasak getiren madde hükmünün de UÇÖ sözleşmelerine aykırı olduğu kanaatindeyiz.

Anayasa Mahkemesi'nin kararına rağmen mevcut haliyle söz konusu madde halihazırda açık bir biçimde örgütlenme özgürlüğünü ihlal eder niteliktedir (Nizamettin, 1998). Sendika kurma hakkı kuşkusuz mutlak bir hak olmayıp Anayasa'nın 51. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâk ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerine dayanılarak kanunla sınırlanması mümkündür. Öte yandan anılan maddenin beşinci fıkrasında, "*İşçi niteliği taşımayan kamu görevlilerinin bu alandaki haklarının kapsam, istisna ve sınırları gördükleri hizmetin niteliğine uygun olarak kanunla düzenlenir.*" hükmüne yer verilerek, ikinci fıkradaki genel sınırlama sebepleri dışında da bazı kamu görevlileri yönünden bu hakkın kapsamının daraltılması veya sınırlandırılması ya da hakkın kullanımının yasaklanması da mümkün kılınmıştır. Kanun koyucu Anayasanın tanıdığı kısıtlama yetkisini sendikal özgürlükler aleyhine kullanmış ve bu çerçevede üyelik yasaklarını geniş bir perspektife oturtmuştur. Bununla birlikte kanun koyucunun hakkın kapsamına negatif yönde müdahale ederken özgürlükçü bir yaklaşım sergilemesi, sendikaların çoğulcu demokrasinin vazgeçilmez unsurları olması ile paraleldir. Bu bakımdan üyelik yasağı anlamında düzenleme yapılması suretiyle kamu görevlilerinin sendikal haklarına ilişkin olarak getirilen kısıtlamaların, gördükleri hizmetin nitelikleriyle uyumlu olması gerekmektedir. Oysa ki yasada bu türlü bir kısıtlama gerekçesi aranmaksızın geniş haliyle bir sınırlama sistemi kurgulanmış mesleki ve idari hiyerarşideki konuma göre üyelik yasakları düzenlenmesine gidilmiştir.

Nitekim ilgili kanun hükmünde yer alan "*Millî Savunma Bakanlığı ile Türk Silahlı Kuvvetleri kadrolarında (Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı dahil) çalışan sivil memurlar ve kamu görevlilerine*" yönelik düzenleme de bu doğrultuda Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesi iptal kararında, Anayasa'nın 51.

maddesinin beşinci fıkrasında belirtilen sebeplerle sendika kurma ve sendikalara üye olma hakkına yönelik müdahalelerin, Anayasa'nın 13. maddesi uyarınca, demokratik toplum düzeninin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamayacağını ortaya koymuş; Anayasa'nın 51. maddesinin birinci fıkrasında, sendika kurma ve sendikalara üye olma hakkı tüm çalışanlar yönünden güvence altına alındığından Millî Savunma Bakanlığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri kadrolarında çalışan sivil memurlar ve kamu görevlilerinin sendika kurması ve sendikalara üye olmasını yasaklayan dava konusu kuralın, sendika kurma hakkına müdahale niteliği taşıdığı sonucuna varmıştır (AYM, 2013).

Sendika hakkı, demokratik toplumun temeli olan örgütlenme özgürlüğünün bir parçasıdır. Örgütlenme özgürlüğü, bireylerin kendi menfaatlerini korumak için kolektif oluşumlar meydana getirerek bir araya gelebilme özgürlüğüdür. Bu özgürlük, bireylere bir araya gelerek topluluk halinde siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik amaçlarını gerçekleştirmelerine imkân sağlar. Bir ülkenin demokratik hayatında işçilerin elde ettiği haklar arasında sendikalaşmanın birincil öneme haiz olduğu bir gerçektir. Sendikalaşmanın ve sendikacılığın kendine özgü bazı ihtiyaçları vardır ve bu gereklerin başında da en geniş ölçüsüyle dayanışmanın sağlanması gelmektedir (Yılmaz, Dallı ve Arpad, 1962). Bunun sonucu olarak ta sendika hakkı, çalışanların bireysel ve ortak çıkarlarını korumak amacıyla bir araya gelerek örgütlenebilme serbestisini gerektirmekte olup, bu niteliğiyle örgütlenme özgürlüğünün bir parçası olarak görülmektedir. Kamu çalışanlarının örgütlenebilmeleri, kabul gören geri adım atılmayacak bir hale geldiği mevcut durumda, üyeliğin bu denli aşırı bir biçimde kısıtlanması hukuki yönden kamu görevlilerinin iş koşulları ve özlük hakları konusunda devletin tek taraflı düzenleme yetkisinden vazgeçmek istemediği sonucunu doğurmaktadır. Aksi bir düşünce devletin hizmetkarları sayılan ve devlet otoritesini temsil etmekte olan kamu görevlilerinin devlete karşı zıt çıkarları olamayacağından hareketle sendika hakkı tanınmasının gereksiz olduğu yönündeki düşüncenin örgütlenme özgürlüğünün önüne geçmesini beraberinde getirecektir (Tuncay, 1974).

Karşılaştırmalı hukuk sistemlerindeki yaklaşım ise Türk Hukukundan oldukça önemli farklılıklar içermektedir. Almanya'da devlet düzeninin işlerliğini ağır ölçüde tehlikeye sokmayacak işler kavramı getirilerek bu sınırın içinde kalan kamu çalışanlarına sendika hakkı tanınmamıştır. Belçika'da ise kamu çalışanlarının tamamına sendika hakkı tanınmıştır. İsveç'te de kamu çalışanlarının tamamını içerecek şekilde sendika hakkı tanınmıştır. Aynı doğrultuda İngiltere, İtalya ve Fransa'da da kamu kesimi dahil sendikalaşma hakkı çalışanların bütünü için kabul edilmiş bulunmaktadır (Aktay, 1993).

Doktrinde kapsam dışı bırakılacak kamu görevlilerinin daha da dar bir yapı içerisine alınması ve ILO sözleşmelerine uygun olarak, yalnızca devlet yönetiminin üyeleri yani yönetimin sert çekirdeğinde görevli olan kamu görevlileri ile sınırlanması, bunun dışında kalan kamu görevlilerine sendikal hakların tanınmaması gerektiği görüşünün doğru olduğu kanaatindeyiz (Gülmez 2014).

Zira önceden de belirttiğimiz üzere, konuya ilişkin 87 Sayılı Sendika Özgürlüğü ve Sendika Hakkının Korunması Sözleşmesi'nin kişi yönünden uygulama alanını düzenleyen 2. maddesi "Çalışanlar ve işverenler herhangi bir ayırım yapılmaksızın önceden izin almadan istedikleri kuruluşları kurmak ve... bunlara üye olmak hakkına sahiptir" hükmü ile sendikal örgütlenme hakkını işçi, memur, sözleşmeli personel gibi ulusal mevzuatlarda değişik biçimlerde tanımlanan bağımlı çalışanların bir kesimine değil hepsine tanımıştır (Tosun, 2011). Kaldı ki 87 sayılı ILO Sözleşmesi sendikal örgütlenme hakkını işçi ve işverenler yanında kamu görevlilerine de tanıdıktan sonra Sözleşmede öngörülen güvencelerin silahlı kuvvetlere ve polis memurlarına ne ölçüde uygulanacağını belirlenmesi işini(onları bu haktan tamamen yoksun bırakmadan) ulusal mevzuata bırakarak, son derece özgürlükçü bir anlayış tanımlamıştır. Aynı

doğrultuda Kamu Hizmetinde Örgütlenme Hakkının Korunması ve Çalışma Şartlarının Belirlenmesi amacıyla çıkarılan 151 sayılı Sözleşme de sendikal güvenceler anlamında devletin üst düzey yöneticileri, gizli görevler ifa edenler, silahlı kuvvetler ve polisler açısından sınırlayıcı nitelikte düzenlemelerin hüküm altına alınmasına imkan tanımıştır. Ancak daha önceden de değindiğimiz üzere gerek ILO denetim organlarının kararlarında gerekse AİHM'nin kararlarında bu sınırlandırmanın söz konusu personeli tamamıyla sendika hakkından yoksun bırakmak şeklinde yorumlanması mümkün değildir. Diğer bir ifade ile 4688 sayılı Kanunda sadece devlet adına kamu gücünü kullanan üst düzey kamu görevlileri, MİT mensupları, güvenlikle ilgili emniyet mensupları ile silahlı kuvvetler mensubu kamu görevlilerinin sendikal hakları kısıtlanabilir ama tamamıyla sendikaya üye olmasının yasaklanması hem ILO sözleşmelerine hem de AHİS'sine aykırılık oluşturmaktadır (Tuncay 1974). Bu çerçevede yeni bir yasal düzenleme ile söz konusu hizmet kadrolarında çalışanlara diğerlerinden ayrı olarak kendi sendikalarını kurmalarına ve üye olmalarına imkan sağlanması Türk Mevzuatının uluslararası normlara uygun hale getirilmesi anlamında en kesin çözüm olacağı görüşü ileri sürülmüştür (Kutal, 2007).

4688 sayılı Kanun'un sendika üyesi olamayacakların kategorilerine ilişkin mevcut düzenlemesi, 87 ve 151 sayılı Sözleşmelerde cevaz verilen sınırı ihlal etmiş durumda olup (Kutal, 2006); meşru sınırlamalar olarak ifade edilebilecek olan özgürlüklerin tabi olduğu rejimin özgül kayıtlamalara mahrum edilmemesi yönündeki çağdaş hukuk ilkesi (Kaboğlu, 2001) ihlal edilmiş bulunmaktadır.

Üyeliğin Kazanılması ve Serbesti Esası

Bireysel sendika özgürlüğü Anayasada düzenlenmiştir. Buna göre çalışanların ve işverenlerin, üyelerinin çalışma ilişkilerinde ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendika ve üst kuruluşlar kurmaları, bunlara serbestçe üye olmaları ve üyelikten çekilmeleri Anayasa ile güvence altına alınmıştır. Bu kapsamda yalnızca sendika kurma ve üye olma anlamında olumlu sendika özgürlüğü düzenlenmemiş hiç kimsenin bir sendikaya üye olmaya veya ayrılmaya zorlanmaması anlamında olumsuz sendika özgürlüğü de korunmuştur.

4688 sayılı Kanun kapsamında da sendikaya üyelik serbest kılınmıştır. Kamu görevlileri sendikaları açısından hizmet kolu esası benimsenmiştir. Her ne kadar işkoluna göre sendikalaşma ilkesi gereği her bir işkolunun bağımsız olarak ele alınması mantıklı bir yol olarak görünse de (Günay, 2008); işyeri bazında örgütlenme esasının işveren karşısında pazarlık gücüne olumlu etkileri olabileceği göz ardı edilmemelidir. Yine de işyeri esaslı örgütlenmenin, muhatabın idari vasfı ve süreci yönlendirmesi anlamındaki orantısız gücü dikkate alındığında, kamu görevlileri sendikacılığı bakımından fayda sağlamayacağı aşikardır. Dolayısıyla, mevcut yönetim teşkilatlanması karşısında, hizmet koluna dayalı örgütlenmenin kamu görevlilerinin vasfına, üstlendikleri göreve ve muhatap konumundaki idare ile olan pazarlık sürecine daha uygun sonuçlar sağlayacağı kuşkusuzdur.

Hizmet kolu esasına uygun olarak, kamu görevlileri sadece çalıştıkları işyerinin girdiği hizmet kolunda kurulu bir sendikaya üye olabilirler.(Esener ve Gümrükçü, 2014) Buna uygun olarak devlet üniversitesi gibi bir kamu kurumunda sekreter olarak çalışan bir görevli yaptığı iş niteliği itibarıyla büro işi olsa da, büro hizmet kolundaki bir sendikaya değil, yalnızca eğitim, öğretim ve bilim hizmet kolunda bir sendikaya üye olabilmektedir.(Uçkan, 2013) Kamu görevlilerinin aynı anda birden çok sendikaya üye olması ise sendika üyeliğinde teklik ilkesinin benimsenmesinin sonucu olarak Yasayla yasaklanmıştır.(Esener ve Gümrükçü 2014) Bu yasağa aykırı davranılması halinde ise tüm üyelikler değil yalnızca sonraki üyelikler geçersiz sayılmaktadır. Aynı tarihli birden fazla üyeliğe ilişkin bildirimler ise dikkate alınmaz. Bu husus, kamu işvereni tarafından ilgiliye ve sendikalara yazılı olarak bildirilmek zorundadır.

Sendikaya üye olmaya ilişkin hükümler ise sendika özgürlüğüne katkı sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bunun sonucu olarak gerek üye olma ve gerek üyelikten çekilmeye noter aracılığı aranmamaktadır. Kamu görevlileri sendikaya üye olmak için çalıştıkları işyerinin girdiği hizmet kolunda kurulu sendikaların birinden temin edeceği üye formunu üç nüsha olarak doldurup imzalayacak ve üye olmak istediği sendikaya başvuracaktır.

Kamu görevlisinin başvurusunun sendika yetkili organınca kabulü ile sendika üyeliği kazanılmış olur. Ancak sendika üyeliğine kabul serbestisini sınırlamak ve bu alandaki keyfi işlemlere engel olmak üzere Yasanın 14/4 maddesi ile üyelik başvurusunun sendika tarafından en çok otuz günlük süre içerisinde reddedilmemesi halinde üyelik isteminin kabul edilmiş sayılacağı kabul edilmiştir (Aktay, Arıcı ve Kaplan, 2009).

Sendika haklı bir sebep göstermek suretiyle üyelik başvurusunu reddedebilir. Kamu görevlisinin aynı anda birden fazla sendikaya üye olmak istemesi yahut çalıştığı işyerinin kurulu bulunduğu hizmet kolu dışında faaliyet gösteren bir sendikaya üyelik başvurusu yapması üyelik isteğinin reddi için haklı sebep olarak ileri sürülebilir. Ancak ırk, din, dil, mezhep, siyasi düşünce farklılığı gibi negatif ayrımcılığı beraberinde getirecek haller haklı sebep değildir (Sümer, 2015). Haklı bir sebep gösterilmeden üyeliği kabul edilmeyen kamu görevlisi, bu kararın kendisine tebliğinden itibaren otuz gün içinde dava açabilir. Her ne kadar davacı kamu görevlisi olsa da bu durum görevli mahkeme açısından etki doğurmaz ve başvuru İş Mahkemesine yapılır (Sur, 2015). Böylece kamu görevlilerinin sendikaca hakkın kötüye kullanılması niteliğindeki işlemlere maruz bırakılmasına karşı üye kabul serbestisi koruma altına alınmıştır (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2009).

Sendikaya üyeliği ister sendikanın açık yahut zımni kabulü ile isterse mahkeme kararı ile olsun, üyeliğin kesinleşmesi sonrasında üyelik başvuru belgelerinin bir örneği kamu görevlisine verilir. Bir nüsha sendikada kalır, diğer bir nüsha ise üyelik ödentisine esas olmak ve dosyada saklanmak üzere 15 günlük süre içinde üye kamu görevlisinin işverenine gönderilir. Kamu Görevlileri Sendikaları ve Konfederasyonlarınca Düzenlenecek Üyeliğe Başvuru Belgesi, Çekilme Bildirimlerinin Şekli, İçeriği, Tutulacak Defterlerin Şekli, İhtiva Edeceği Bilgiler ile Kayıtların Düzenlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğe göre, kamu işvereni sendikaya üye olan ve üyelik ödentisi kesilen kamu görevlilerinin listesini her ayın son haftasında herkesin görebileceği bir yerde ilan etmek zorundadır.

Üyelerin Hak ve Yükümlülükleri

Üyelikten doğan haklar

4688 sayılı Kanununun 19/2 hükmü uyarınca toplumsal cinsiyet eşitliğinin gözetilmesi ve ayrımcılık yapılmaması ilkeleri saklı kalmak üzere, üyelerin sendika ve konfederasyonların taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden yararlanma, yönetime ve faaliyetlere katılma, tesis ve faaliyetlerden yararlanma hakları bulunmaktadır. (Esener ve Gümrükçü, 2014) Üyelik, üye açısından kişiye doğrudan bağlı bir hak olduğu için hak ve yükümlülükleri devredilemediği gibi miras yoluyla da aktarılamaz (Uçkan, 2013). 4688 sayılı Kanun uyarınca kamu görevlileri sendikalarının üyeleri:

- Sendika tarafından düzenlenen mesleki yeterliliklerinin artırılması ve sorunlarının çözülmesi ile sendikal faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik kurs, seminer ve sosyal amaçlı toplantı ve bilimsel çalışmalara katılmak,
- Kendileri ve ailelerinin yararlanmalarına yönelik, eğitim ve sağlık tesisleri, dinlenme yerleri, spor alanları ve benzeri yerler ile kitaplık, kreş, yuva ve huzur evleri, yardımlaşma sandıkları ve kooperatiflerinden yararlanmak,
- Sendika içi demokrasi ilkesi çerçevesinde genel kurula katılmak, oy kullanmak, delege olmak, genel kurul dışındaki organlarda görev almak için aday olmak ve seçilmek;

ayrıca olağanüstü genel kurul toplamak, eleştiri, şikayet ve sendika kararlarına karşı mahkemeye başvurmak,

- Diledikleri zaman sendikadan ayrılmak haklarına sahiptirler.

Üyelikten doğan borçlar

Sendika üyeliğinden doğan borçlar aidat ödeme borcu ile sendika düzenine ve amaçlarına uygun davranma olarak ikiye ayrılabilir.

Üyelik ödentisi(aidat) ödeme

Üyelik borçları arasında en somut olanı, aidat ödeme yükümlülüğüdür (Sur, 2015). Sendika için en önemli gelir kaynağı olan aidat ödeme borcu Yasanın 25. maddesinde üyelik ödentisi adı ile ifade edilmiştir. Üyelik ödentisinin oranı, sendika tüzüğünde belirlenmek zorunda olup, sendika tüzüğüne üyelik ödentisi dışında her ne ad altında olursa olsun üyelere başkaca bir kesinti yapılmasına dair hüküm konulamaz. Aylık üyelik ödenti tutarı ise kamu görevlisinin kadro ya da pozisyonuna bağlı ve her ay mutad olarak ödenmekte olan damga vergisine tabi aylık brüt gelirleri toplamına, sendika tüzüğünde belirtilen oran uygulanarak hesaplanacaktır. Ancak bu durum ödenti tutarının sınırsız olarak belirlenebileceği anlamına gelmemelidir. Yasa ödenti tutarına ilişkin olarak 15. derecenin birinci kademesinden aylık alan devlet memurunun damga vergisine tabi brüt gelirleri toplamının binde dördünden az, otuzda birinden fazla olmamak yönünde kesin bir sınırlayıcı hüküm getirmiştir.

Kamu görevlileri sendikalarına yönelik üyelik aidatı işçi sendikalarına nazaran daha düşük miktarlarda ise de asıl ilgi çekici olan sendika üyeliğini özendirmek ve sendika üyesi olanla olmayan arasındaki farkı belirlemek maksadıyla ihdas edilen sendika ödeneği hususudur. 31.03.2006 tarihli ve 26125 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 5473 sayılı Değişik Adlar Altında İlave Ödemesi Bulunmayan Memurlara ve Sözleşmeli Personele Ek Ödeme Yapılması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye yapılan ekleme ile "kamu görevlileri sendikasına üye olup, kendisinden üyelik ödentisi kesilen kamu görevlilerine, anılan kesintinin yapıldığı her ay için 5 TL tutarında sendika ödeneği verileceği ve bu ödemenin damga vergisi hariç herhangi bir vergi yahut kesintiye tabi tutulamayacağı ve ilgili mevzuat uyarınca ödenmekte olan zam, tazminat, ödenek, döner sermaye payı, ikramiye, ücret ve her ne ad altında olursa olsun benzeri ödemelerin hesabında dikkate alınamayacağı hükme bağlanmıştır. Bu miktar sendikaya ödenen ücret olarak değil; sadece üyelere devlet tarafından ödenen bir meblağ olarak tanımlanmıştır. Sendika ödeneğinin miktarı 2009 Bütçe Kanunu ile 10 TL'ye çıkarılmış ve ismi toplu görüşme primi olmuştur.

Anayasa Mahkemesi, 5473 sayılı Kanunla yapılan düzenlemeyi, demokratik ilkelere aykırı olması, kamu işverenin sendikalara müdahalesinin önünü açması çerçevesinde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Teşkilatlanma ve Kolektif Müzakere hakkı Prensiplerinin Uygulanmasına Müteallik 98sayılı ve Kamu Hizmetinde Örgütlenme Hakkının Korunması ve İstihdam Koşullarının Belirlenmesi Yöntemlerine İlişkin 151 sayılı sözleşmelerine ve dolayısıyla Anayasanın 90. maddesine aykırı görerek iptal etmiştir (AYM, 2009). Anayasa Mahkemesi'ne göre bu türlü bir düzenleme kamu işverenin mali yolla sendikalara müdahalesinin önünü açarak sendikal bağımsızlık ilkesini zedelemiştir. Ayrıca ücret durumuna göre sendikaya üye olan yüksek ücretli kamu görevlilerinde kayba, düşük ücretli kamu görevlilerinde ise kazanca yol açarak, işçi ve kamu görevlileri arasında neden olduğu ayrımcılık bir yana,hukuksal durumları aynı olan sendika üyeleri arasında avantaj ve dezavantajları beraberinde getirmesiyle kanun önünde eşitlik kuralını da ihlal etmiştir.

Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararında belirttiği gerekçelere rağmen 13.2.2011 tarihli 6111 sayılı Kanun'un 118. maddesi ile 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye iptal edilen ek 4. madde hükmüne karşılık gelmek üzere; kamu görevlileri sendikalarına üye olup, aylık veya ücretinden üyelik ödentisi kesilen kamu görevlilerine ocak, nisan, temmuz ve ekim aylarında aylık veya ücretleri ile birlikte kırk beş Türk Lirası toplu sözleşme ikramiyesi ödeneceği, bu ödemenin damga vergisi hariç herhangi bir vergi yahut kesintiye tabi tutulamayacağı ve ilgili mevzuat uyarınca ödenmekte olan zam, tazminat, ödenek, döner sermaye payı, ikramiye, ücret ve her ne ad altında olursa olsun benzeri ödemelerin hesabında dikkate alınamayacağı hükmü eklenmiştir. 2012 yılında 4688 sayılı Kanunda yapılan değişiklikle birlikte toplu sözleşme primi, toplu sözleşme ikramiyesi adını almış, miktarının ise toplu sözleşme ile belirleneceği kabul edilmiştir. Söz konusu ikramiyeyi sendika bağımsızlığını zedeleyen bir husus olmaktan çok hak olarak kabul eden Memur-Sen'in taraf olduğu, 14 Ağustos 2013 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Kamu Görevlilerinin Geneline ve Hizmet Kollarına Yönelik Mali ve Sosyal Haklara İlişkin 2014 ve 2015 Yıllarını Kapsayan 2. Dönem Toplu Sözleşme'nin 26.maddesinde de 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin ek 4 üncü maddesine atıf yapılmış, sadece hükümde sözü geçen "kırk beş Türk Lirası" ibaresi yerine "altmış Türk Lirası"nın uygulanacağı hükme bağlanmıştır. Bu çerçevede 1.1.2015 yılından itibaren de dahil olmak üzere toplu sözleşme ikramiyesi altmış TL olmak üzere uygulanmaya devam etmektedir.

Kanaatimizce, söz konusu düzenlemede her ne kadar yapılan ödemenin tanımında değişikliğe gidilmişse de, Anayasa Mahkemesinin anılan iptal gerekçelerinin söz konusu hüküm açısından da aynı ölçüde geçerli olup; bu haliyle madde, gerek kanun önünde eşitlik ve gerek sendikaların bağımsızlığı ilkeleri anlamında Anayasaya aykırıdır ve iptali gerekmektedir.

6356 sayılı Kanuna paralel olarak 4688 sayılı Kanun'da da "checkoff" sistemi benimsenmiştir. Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'ndan farklı olarak ise "checkoff" sisteminin uygulanabilmesi sendikanın yetkili olması ve işverene başvuruda bulunması şartına bağlanmamıştır. Kamu görevlisi veya sendikanın talebi aranmaksızın kamu işverenin üyelik ödentisine ilişkin kesintiyi yaparak sendika hesabına yatırması gerekmektedir (Tuncay ve Savaş, 2013). Dolayısıyla üyelik ödentisinin tahsilini kolaylaştırmak maksatlı olarak benimsenen "checkoff" sistemi uyarınca kamu işvereni üyelik ödentisini kaynaktan keserek kamu görevlileri sendikasına ödemekle yükümlüdür. 25/1 hükmü uyarınca üyelik ödentisinin aylıktan kesilerek beş gün içerisinde sendikanın banka hesabına yatırılması ve ödenti listesinin bir örneğinin ilgili sendikaya gönderilmesi gerekir. Üyelik ödentisi kesilen kamu görevlilerinin listesi her ayın son haftasında işveren tarafından işyerinde herkesin görebileceği yerde ve kurumsal düzeyde duyurulabilecek diğer araçlarla ilan edilmesi şarttır.

Sendika Düzenine Uyma Borcu:

Sendika üyesinin, üyelik ödentisi dışındaki diğer bir yükümlülüğü sendika düzenine uyma borcu olup, sendika düzeni başta 4688 sayılı Kanun olmak üzere, sendika tüzüğü, sendika genel kurul kararları ve sendika yönetim kurulunun bu iki düzenleyici kararlara aykırı olmamak üzere alacağı kararlara belirlenir(Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2009). Üyeler, mevzuatta ve sendikanın tüzüğünde yer alan kurallara ve düzene uyararak, sendikanın amaçlarına aykırı ve gelişmesine engel olacak nitelikteki söz ve eylemlerden kaçınmak, yani sendikaların kural koyucu, yönetsel ve mesleki otoritesine uygun davranmak zorundadırlar. Bu bakımdan sendikanın iddialarını yalanlayıcı propaganda yapmak gibi davranışlar sendika düzenine aykırı olacaktır (Sur, 2015). Sendika üyesi kamu görevlilerinin sendika yönetimi tarafından verilen kanuna aykırı olmayan talimatlara da yerine getirmesi de şart olup, sendikanın yapmış olduğu toplu sözleşme hükümlerine uyulması da zorunludur.

İradi bir işlemle sendika üyesi olan kamu görevlisi sendika düzenine ilişkin kuralların varlığını bilerek ve kabul ederek üye olmuş kabul edilir. Sendika düzenine aykırı davranan üyelere sendika tüzüğünde belirtilmek ve soruşturma yapmak şartıyla uyarı, kınama, sendikadan çıkarma gibi yaptırımların uygulanması mümkündür (Uçkan 2013).

Üyeliğin Sona Ermesi

Sendika üyeliği kişiye sıkı sıkıya bağlı haklardan olması itibarıyla üyenin ölümü veya gaipliğine karar verilmesi yahut temyiz kudretinin kaybedilmesi hallerinde üyelik kendiliğinden sona erer. Buna paralel olarak sendika tüzel kişiliğinin feshi veya infisahı da aynı hukuki sonucu beraberinde getirecektir. Kamu görevlisinin emekliliği yahut istifası veya hizmet koluna göre örgütlenme esasına uygun olarak farklı bir hizmet koluna tabi işyerinde bir göreve atanması da üyeliğin sona ermesine yol açacaktır. Ancak benzeri hallerden farklı olarak 4688 sayılı Kanunun 16/5 hükmü uyarınca emekli olan sendika üyelerinin, sendika veya konfederasyon organlarındaki görevleri seçtikleri dönemin sonuna kadar devam eder. Ancak bu genel sona erme halleri dışında temel olarak kamu görevlileri sendika üyeliği çekilme ve çıkarılma ile son bulmaktadır.

Çekilme

Olumsuz sendika özgürlüğünün sonucu olarak kamu görevlileri üyesi oldukları sendikalardan çekilmekte serbesttirler. Serbestiye yönelik düzenleme kamu düzenine ilişkin olup, bu esasa aykırı düzenleme yapılamaz. Yahut sendikadan ayrılma durumunda sendikaya para ödenmesi gibi şartlar kararlaştırılmaz. Kamu görevlisinin üye olarak kalmak istemediği bir sendikaya üye olarak kalmaya zorlanmasının kişilik haklarının ihlali anlamına geleceği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu nedenle sendika üyesinin sendika üyeliğinden ayrılmasını olanaksız kılan ya da zorlaştıran sendikanın tüzük hükümleri kişilik haklarının aykırı sayılarak geçersiz kabul edilecektir. Üyelikten çekilme bozucu yenilik doğuran bir hak olup, sendikanın yetkili organının kabulü yahut çalışılan kamu kurumunun onayı aranmayacağı gibi (Sur, 2015); sendika üyesi çekilme hakkını kullanmak için neden bildirmek zorunda da değildir. Sendika tüzüğünde çekilme nedeni bildirme zorunluluğu getirilmesine yönelik düzenlemelere yer verilse dahi, bu türden kurallar olumsuz sendika özgürlüğünü kısıtlar nitelik taşıyacağı ve çekilmeye dair emredici hükümlere aykırı olacağından geçersiz kabul edilecektir (Okur, 2013).

4688 sayılı Kanun'un 16/2 hükmü ve 7.9.2001 tarihli Yönetmeliğin 5. maddelerinde çekilmenin usulü ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Üyelikten çekilmek isteyen kamu görevlisi üyelik başvurusuna benzer bir şekilde üç nüsha olarak çekilme bildirimini doldurmak ve imzalamak zorundadır. Söz konusu çekilme bildirimlerinin kamu görevlisince çalıştığı kuruma verilmesi üyeliğin sona ermesi anlamında yeterlidir. Noter aracılığı ile bir başvuru yapılması gerekmediği gibiⁱⁱ çekilme bildiriminde bulunan kamu görevlisinin bundan sonraki süreci takip etmesi yönünde bir zorunlulukta söz konusu olmayıp; düzenleme bu hali ile üyelikten ayrılmayı güçleştiren formalitelerin olumsuz sendika özgürlüğünü ihlal ettiği bu nedenle sıhhatli olmak kaydı ile çekilme işlemlerinin olabildiğince basit formüle edilmesi yönündeki genel yaklaşıma (Tuncay, 1975) uygundur.

Çekilme bildiriminin bir nüshası kayıt numarası ve tarih işlenerek kendisine iade edilirken bir nüshası da kamu işvereni tarafından 15 gün içinde sendikaya gönderilir. Sendika çekilme bildirimlerinin birer örneğini her yılın Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında bir liste ekinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına gönderir.

ⁱⁱ İlk kez 1970'te 1317 sayılı Kanunla işçi sendikalarına yönelik olarak getirilen noter şartı sendikadan çıkmayı güçleştiren bir usul olup serbestçe üyelikten ayrılma hakkını zedeler. Ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Işıklı, 1996). Bu bakımdan çalışanların işten ve gündelikten yoksun bırakan dahası masraf yapmak zorunda bırakan noter usulüne 4688 sayılı Kanunda yer verilmemesi son derece olumlu bir gelişme olarak görülmelidir.

Kamu işverenleri de, her yılın Mayıs ve Kasım ayı sonu itibariyle kurumlarındaki kamu görevlisi sayısı ile sendika üyesi kamu görevlilerinin sendikalara göre dağılımlarına ilişkin isim listelerini ve sendika üyeliği sona eren veya askıya alınanlara ilişkin bilgileri bilgisayar ortamında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na ve ilgili sendikaya gönderirler.

Aynı anda birden fazla sendikaya üye olmama yasağı ve buna yönelik hizmet kolu esasına ilişkin düzenlemelere uygun olarak çekilme bildirimini kamu işverenine başvurma tarihinden itibaren 30 gün sonra geçerli olacaktır (Tuncay ve Savaş, 2013). Bu süre içerisinde sendika üyeliğinden doğan tüm hak ve yükümlülükler devam eder ve toplu iş sözleşmesi yetkisinin tespitinde bu kişiler sendika üyesi olarak kabul edilirler. Sendika üyeliğinin sona ermesi için öngörülen otuz günlük süre emredici niteliğe sahiptir. Tüzüğe konulacak hüküm ile bu süre kaldırılamaz, uzatılamaz yahut kısaltılamaz (Sümer, 2015). Bu süre içerisinde başka bir sendikaya üye olunması halinde yeni sendika üyeliği askıda kabul edilir ve ancak bu sürenin bitiminden itibaren geçerlilik kazanır.

Çıkarılma

Çıkarılma, sendika üyeliğinin sendika yetkili organının kararı ile sona erdirilmesi işlemidir. Sendika üyesinin sendika düzenine uymaması gibi üyelikten doğan yükümlülüklerini ihlal etmesinin yaptırımı olan çıkarma, çıkarılan sendika üyesinin değil, sendikanın iradesi doğrultusunda sona erdirilmesini ifade eder (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2009). Sendikalar üyelerine uyarı, kınama gibi yaptırımlar uygulayabilse de, üyelikten çıkarılma (ihraç) sendikanın disiplin yetkisine dayanarak verebileceği en ağır yaptırımdır (Sur, 2015). Sendikalara üyelerini çıkarma yetkisi verilmesindeki maksat kolektif sendika özgürlüğünü korumak, diğer bir deyişle bireysel sendika özgürlüğü ile kolektif sendika özgürlüğü arasında denge kurmaktır (Okur, 2013).

Üyelikten çıkarma nedenlerine tüzükte yer verilmesi mümkündür. Ancak tüzükte çıkarma nedenleri açıkça gösterilmişse söz konusu nedenlerin haklı sayılamayacağı yönünde itirazda bulunulamaz. Bununla birlikte bu türden hükümlerin yasal sınırlar içerisinde kalmak şartıyla demokratik esaslara uygun olması gerekir. Çıkarma nedenlerinin mutlaka sendika tüzüğünde yazılması da şart değildir. Tüzükte yazmasa dahi haklı ve önemli sebeplerin varlığı şartıyla üyelikten çıkarma kararı verilebilir. Sendikanın amaç ve ilkelerine aykırı davranmak, sendikayı kişisel çıkarları için kullanmak, sendika yöneticileri hakkında asılsız isnatlarda bulunmak, sendika sırlarını açığa vurmak, sendikanın geleceğini tehlikeye sokmak gibi eylemler sendika tüzüğünde yer verilmemiş olsa dahi üyelikten çıkarma bakımından haklı neden oluştururlar. Üyelikten çıkarma nedenlerinin haklı neden olup olmadığının tespiti güç olmakla birlikte üyeliği ret ve çıkarma sebepleri arasında teorik bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak yine de haklı nedenlerin tümünün önceden tespit edilmesi mümkün değildir. Bu anlamda sendikanın, üyesinin sendikada kalmasına objektif olarak katlanamayacağı durumların haklı neden olarak görülmesi yerinde olacaktır (Okur, 2013).

Kamu görevlisinin sendikadan çıkarılması hususundaki karar, sendikanın en üst yetkili organı olan genel kurula tanınmıştır. Bunun sonucu olarak genel kurulun usulüne uygun olarak toplantıya çağrılmadığı yahut toplanmadığı durumlarda verilen ihraç kararları hukuka aykırı olacaktır. Sendika disiplin kurulu tarafından üye kamu görevlisinin çıkarılması yönünde teklifte bulunulsa dahi bu kararı uygulayacak olan genel kuruldur (Uçkan, 2013) ve genel kurulun bu yetkisini başka bir organa devri mümkün değildir (Esener ve Gümrükçü, 2014). Kolektif sendika özgürlüğünün korunması önemli olmakla birlikte sendika üyesinin sendikada kalma hakkının ve sendikaların işleyişinin demokratik ilkelere uygunluğunun bir gereği olarak ihraç edilecek üyeye kendini savunma hakkı tanınmalı ve üyenin bu hakkı kısıtlanmamalıdır (Şahlanan, 1980). Üyelikten çıkarmaya yönelik genel kurul kararının çıkarılana ve işverene yazı ile bildirilmek zorundadır.

Ancak, unutulmamalıdır ki nasıl kolektif sendika özgürlüğü kapsamında sendikanın üyesini ihraç etme hakkı varsa; sendika üyesinin de sendika da üye olarak kalma hakkı vardır. Üyenin, haksız ve keyfi çıkarmalara karşı korunması bireysel sendika özgürlüğünün gereğidir (Okur, 2014). Sendikanın ihraç kararı hukuka uygun olmalıdır. Haklı bir sebebe dayanmayan ihraç kararları karşısında üyenin korunması için çıkarılma kararının yargı denetimine tabi tutulması öngörülmüştür (Aktay, Arıcı ve Kaplan, 2009). Bunun sonucu olarak çıkarma kararına karşı üyenin itiraz hakkı bulunmaktadır. Ancak buna ilişkin itiraz süresi 15 gün olup, bu süre hak düşürücü süre niteliğindedir (Esener ve Gümrükçüoğlu, 2014). Görevli mahkeme ise iş mahkemesidir. Mahkemenin karar verme süresi 2 ay olup, mahkeme karar verinceye kadar kamu görevlisinin sendika üyeliği devam eder. Mahkemenin itirazda bulunan kamu görevlisini haklı bulması ihraç kararının iptali anlamına gelir ve kamu görevlisinin sendika üyeliğini sürdürmesi anlamında herhangi bir engel kalmaz (Uçkan, 2013). Diğer bir deyişle sendika üyesinin üyeliği hiç sona ermemiş gibi kesinti söz konusu olmaksızın devam eder.

Sonuç

İşçiler açısından, çok daha eski bir hak mücadelesinin konusu olarak sendikal hakların tartışmasız bir biçimde tanındığı ve yasal olarak bu hakkın kullanımının önündeki engellerin kaldırılması anlayışının kanun koyucu tarafından da kabul edildiği açıktır. Bununla birlikte gelinen nokta Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin gerekliliklerini tam olarak karşılamamaktadır. Özellikle kamu görevlisi sendikalarına üye olamayacaklara ilişkin yasaklar son derece geniş tutulmuş olup uluslararası denetim organlarınca da eleştiriye uğramaktadır. Her ne kadar AİHM kararları doğrultusunda Anayasa Mahkemesi kararlarıyla kamu görevlisi sendikalarına üye olamayacaklara yönelik 4688 sayılı kanundaki yasak kişiler azaltıldıysa da henüz imzalanıp iç hukuk haline getirilen uluslararası sözleşmelere uygun değildir.

Kaynakça

- Aktay N. A./Arıcı K./Senyen Kaplan E. T., (2009). *İş Hukuku*, Seçkin Yayınevi, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara .
- Aktay N., Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Görüşme Esasları, (1998). *Mercek*, Nisan, 44-52.
- Aktay N., (1993). Sendika Hakkı Uluslararası Dayanakları Bakımından Eleştirel Bir Yaklaşımla Türk Hukukunda Sendika Hakkı ve İlgili Belgeler, *Kamu-İş*, Ankara.
- AYM., T.10.4.2013, E.2013/21, K.2013/57.
- AYM., T. 30.09.2015, E. 2015/62, K, 2015/84.
- AYM., T.25.6.2009, E.2006/94, K.2006/92.
- Esener T./Gümrükçüoğlu Y. B.,(2014). *Sendika Hukuku*, Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Gerek N., (2003). Türkiye'de Memur Sendikacılığının Dünü ve Bugünü, *Legal İş Hukuku Dergisi*, Temmuz, 1655-1662
- Gülmez M., (2014) Sendika Kararına Uyarak Toplu Eyleme Katılma 'Disiplin Suçu' Değil 'Mazeret'tir Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu Kararı Karar İncelemesi, *Çalışma ve Toplum*. 41(2), 191-204.
- Gülmez M.,(2005). Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliği'ne Uyum Sorunu, Belediye-İş Yayınları, Ankara.
- Günay C. İ., (2008). *İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Işıklı A.,(1996). *İş Hukuku*, 2. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Kaboğlu İ. Ö.,(2001). Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar, Anayasa Hukuku Kurultayı, *TBB Yayınları*, Ankara.

- Kutal M., (2006). ILO Uzmanlar Komitesi Raporunda (2005)Türk Mevzuatının 87 ve 98 Sayılı Sözleşmeler Karşısındaki Durumu, *Sicil*, 1 (1), 89-98.
- Kutal M., (2007). Uluslararası Çalışma Normları Karşısında 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu, *Sicil*, Eylül. İstanbul.
- Okur Z., (2013)., 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Bakımından Sendika Üyeliğinin Kazanılması ve Sona Ermesi, *Çalışma ve Toplum*,.39 (4). 69-110.
- Sur M., (2015)., *İş Hukuku Toplu İlişkiler*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Sümer H. H., (2015). İş Hukuku, *Mimoza Yayınevi*, Konya.
- Şahlanan F., (1980). *Sendikaların İşleyişinin Demokratik İlkelere Uygunluğu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tosun S., (2011). 87, 98, 151 Sayılı ILO Sözleşmelerine Göre Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 23 (5-6),76-87.
- Tuğ A., (1992). *Sendikalar Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Tuncay A. C., (1975). *İşçi Sendikası Üyeliğinin Kazanılması ve Sona Ermesi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Tuncay A. C./Savaş F. B. (2013)., *Toplu İş Hukuku*, 3. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Uçkan B., (2013). *4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Görevlileri Sendikacılığı*, Legal Yayıncılık, İstanbul.
- Y.9.H.D., T.31.10.2006, E.28890, K.28763.
- Yılmaz H./Dallı E./Arpad B., (1962). *Batıda Toplu Sözleşme ve Basın Sendikaları*, İstanbul Gazeteciler Sendikası Yayınları, İstanbul.

HISTORY

Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri*

The Era of Sultan Sencer (1119-1157) and Power Struggles during the Seljukide Period

Abdullah BAYINDIR**

Özet

Bu çalışmanın konusu *Selçuklu Devleti'nin* hüküm sürdüğü yıllarda hanedan üyelerinin devlet idaresini ele geçirmek için giriştikleri taht mücadelelerinden, Sultan Sencer (Sancar) dönemini ele almaktadır. Çalışmada Sultan Sencer döneminde yaşanan taht mücadelelerine değinmekle beraber ülkenin diğer devletlerle olan münasebetlerine de bakılmıştır. Sultan Sencer'in *Selçuklu Devleti'nin* son hükümdarı olması hasebiyle Türk tarihinde önemli bir yere sahip olması ve yine *Selçuklu Devleti* için kader belirleyici bir rol üstlenmesi, işlenen dönemin önemini arttırmaktadır. *Selçuklularda* yaşanmış olan taht mücadelelerine birçok faktörün direkt etki ettiğini belirterek bu çalışmanın da doktora tezinden özetlenerek hazırlandığının altını çizmekte fayda vardır. Burada ele alınan konunun daha kapsamlı anlaşılması ve detaylı bilgilerin aktarılması için hazırlanmış olan doktora tezinin incelenmesi önem arz etmektedir. "*Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri*" başlıklı doktora tezi çalışmasında yalnızca Sultan Sencer dönemi değil *Selçuklu Devleti* içerisinde yaşanmış olan bütün taht kavgaları ayrı ayrı ele alınarak sebep ve sonuçları ile anlatılmaya çalışılmıştır. Bu yüzden burada işlediğimiz konu diğer ana konunun sadece küçük bir dönemini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Devleti, Taht Kavgaları, Sultan Sencer.

Abstract

This work discusses the era of Sultan Sencer, which includes dynasty members' struggle to take hold of state administration during the Seljuks reign. Besides the struggle of thrones, relationships with other states during the Seljuks' period are discussed in the work. Since the Sultan Sencer is the last ruler of the Seljuk State, who has a significant role in the Turkish history and in the Seljuk State, the period is getting importance. It is vital to point out that this paper has been produced by summarizing a doctoral thesis by emphasizing many factors affected the struggles of thrones in the era of the Seljuks. Understanding of the subject more comprehensively and more elaborative, not only Sultan Sencer period but also the struggles of thrones with reasons and results in the Seljuks period are discussed in the work. Thus, the subject includes a short period of the main topic.

Key Words: Seljuk State, Power Struggles, Sultan Sencer Giriş

Saltanat Mücadeleleri çoğu zaman kardeşler arasında yaşanmasına rağmen bazı zamanlarda baba-oğul, amca, yeğen ve diğer aile mensupları arasında da yaşanmıştır(Koca,2009:2-5). Öte yandan saltanat makamına yüklenmiş olan kutsiyet ve ulaşılmazlık bu makamın cezbedici yönünü kuvvetlendirmiştir. Hal böyle olunca da hanedan ailesi mensuplarından olan erkek fertler için mücadele kaçınılmaz duruma gelmiştir. Bunun yanı sıra saltanat makamını ele geçirmek bütün sorunları gidermek için yereli görülmemektedir; çünkü saltanatu elde tutmak, mücadele kadar önem arz etmektedir.

Ne yazık ki eski Türk devletlerinde saltanata kimin geçeceği kesin kurallarla çerçevelenmemiştir. Bu sorun ise saltanat mücadelelerinin asıl sebeplerini teşkil etmektedir. Çünkü eski Türk devlet geleneğine göre ülke (devlet) hanedanın ortak malıdır anlayışı, hanedan üyelerinin tahtı ele geçirmek için kullandığı en büyük gerekçedir. İşte *Selçuklu Devleti'nin* de bu anlayışa tabi bir yönetime sahip olması, devletin ömrü boyunca birçok saltanat mücadelelerine maruz kalmasına sebep olmuştur. Yeni bir hükümdarın seçilmesi gerektiğinde bütün hanedan üyelerinin aynı haklara sahip olması işte bu mücadeleleri tetikleyen şeydir. Malumdur ki bu durum saltanatın kısa ömürlü olmasına da etki etmiştir. Öyle ki devleti

* Bu makale *Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri* adlı Doktora tezinden çıkarılmıştır.

** Doktora öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı. abdullahbayindir27@gmail.com

kökünden sarsan bu mücadeleler hanedan üyelerinin kendilerini güçlü gördükleri anlarda harekete geçmelerine sebep olmuştur. Yine anlayış çerçevesinde bakıldığında saltanat için mücadeleye girişen hanedan ailesi mensuplarının bu hareketlerinde haklı oldukları görülmektedir. Çünkü kendisini diğerleri gibi taht üzerinde eşit haklara sahip olduğunu bilmesi, saltanat makamını ele geçirmesi için yeterli sebep olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak yeterli askeri güce ve kendinde Sultan olabilecek vasıfları gören hanedan üyeleri tahtı ele geçirmek için harekete geçmekten geri durmamışlardır.

Bunun yanı sıra ordu komutanlarının kendi makamlarını yükseltmek adına, kendilerine yakın gördükleri ve etkileri altına alabileceklerini düşündükleri hanedan üyelerini taht iddiaları olarak öne sürmeleri de saltanat mücadelelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu duruma örnek olarak Sultan Berkyaruk döneminde vezirlik görevi yürüten Müeyyidü'l-Mülk'ün Sultan tarafından azledilince, önce emir Üner'i daha sonra da sultanın kardeşi Muhammet Tapar'ı saltanat mücadelesi için kışkırtması ve teşvik etmesi gösterilebilir.

Öte yandan yaşanan saltanat mücadelelerinin çevre devletler için de ayrıca önem arz ettiğini söylemek gerekir. Öyle ki Selçuklu Devleti içerisinde yaşanan bu iç çekişmeleri fırsata çeviren devletler bu isyanları zaman zaman destekleyerek rakip olarak gördükleri *Selçukluların* zayıflamasına sebep olmuşlardır.

Bütün bunlar göz önüne alındığında Sultan Sencer dönemi de diğer *Selçuklu* sultanlarının yaşamış olduğu iç buhranlar ve kargaşalarla doludur. Ele alınan Sultan Sencer dönemi de yine bir Sultan değişikliği sırasında ortaya çıkan saltanat mücadeleleri ile başlamıştır.

Bu bağlamda Sencer dönemine göz atacak olursak: Sultan Sencer (Sancar)¹ *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda* en uzun süre sultanlık yapmış son *Selçuklu* hükümdarıdır (Turan,2014:234). *Horasan Melikliği* dönemleri hariç (1098-1118) *Selçuklu İmparatorluğu'nu* 39 yıl (1118-1157) gibi uzun bir süre yönetmiş, ülkenin bütünlüğü ve devamlılığı konusunda oldukça gayretli çalışmaları ile dikkat çekmiştir. Nitekim Sencer'in bütün çabalarına rağmen, onun ölümünden sonra ülke dağılmaktan kurtulamamıştır (Yazıcı,2014:234).

Sultan Sencer, uzun bir dönem, yani kardeşi Sultan Berkyaruk zamanından beri ve yine Berkyaruk tarafından görevlendirilmek suretiyle *Horasan'a* melik olarak atanmış ve burada Muhammet Tapar'ın ölümüne kadar müstakil bir şekilde yaşamıştır (Öngül,2014:233).Yine Sultan Sencer, bu bölgedeki melikliği süresince: *Karahanlılarla, Gurlularla ve Gaznelilerle* mücadele ederek onları kendine bağlamayı başarmıştır. Nitekim 18 Nisan 1118 tarihinde Sultan Muhammet Tapar'ın ölümü (Turan,2014:233-234; Öngül,2014:231; Mateos: 262) ile başlayan taht mücadeleleri Sencer'i de etkilemiş ve bir hanedan mensubu olarak bu mücadelelerden uzak duramamıştır (Köymen,1989:82-83; Yazıcı,2014:235).

Tablo 1: Selçuklu Sultanları Listesi

1	Sultan Tuğrul Bey bin Mikhâil	1040-1063
2	Sultan Alparslan bin Çağrı Bey	1063-1072
3	Sultan Melikşah bin Alparslan	1072-1092
4	Sultan Berkyaruk bin Melikşah	1092-1104

¹ Sencer; Melikşah'ın hayatta kalan çocuklarından birisidir. 6 Kasım 1086 tarihinde *Elcezire* bölgesindeki *Sincar'da* dünyaya gelmiştir. Doğum yerinden esinlenerek ona, Türkçede *Saplayan* manasına gelen *Sencer* adı verilmiştir. Nitekim kaynaklar bu ismin bir yakıştırma ibaret olduğuna dikkat çekmektedirler. Öte yandan Ahmet isminin de Sencer ile aynı kişi olduğu iddia edilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. O. Turan, (2014). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s, 234; A. Sevim-E. Merçil, (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s, 257; M. A. Köymen, "Sencer", İA, X, ss, 486-489.

5	Sultan Muhammed Tapar bin Melikşah	1105-1118
6	Sultan Sencer bin Melikşah	1119-1157

Kaynak: A. Öngül, (2014), *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 519.

Sultan Sencer'in Taht Mücadelesi

Öz kardeşi Sultan Muhammed Tapar'ın ölümüne çok üzülen Sencer, kardeşi için *Merv* şehrinde yedi gün sürecek yas ilan ederek hutbeler, hatimler okutmuştur (İbnü'l Esir, X:433-435; Sevim-Merçil,2014:258). Nitekim Sultanın, ölmeden önce en büyük oğlu Mahmud'u veliaht olarak göstermesi, Sencer'in kardeşinden sonra tahta oturma durumunu zora sokmuştur (Merçil, 1991:66). Babasının ölümünden hemen sonra tahta geçirilen yeni Sultan Mahmud henüz on dört yaşında olmasından ötürü devlet işlerinden anlamamakta ve devlet idaresine hükmedememektedir. Bu durum, ileri gelen devlet yöneticilerinin işine yaramış ve kendi istekleri doğrultusunda devleti yönetmeye başlamışlardır. Kaynaklarda bu devlet adamlarından özellikle *Hacibü'l-Hüccab Ali Bar* ve onun kâtibi konumundaki *Ebu-l-Kasım Dergezinî'nin* devlet yönetiminde söz sahibi olduğu görülmektedir (Yazıcı,2014:234). Devlet yönetimindeki kargaşa ve yönetim boşluğu sadece bununla da kalmamıştır. Sultan Mahmud'un küçük kardeşleri Şehzade Mesud ve Tuğrul Beyin atabekleri konumundaki Cüyüş Bey ile Gündoğdu Bey de fırsattan istifade henüz küçük yaştaki şehzadeler adına saltanatta hak iddiası ile hareketlendikleri görülmektedir (Öngül,2014:234).

Bütün olan bitenin farkında olan Sencer hiç vakit kaybetmeden kendi sultanlığını ilan ederek Selçuklu tahtının asıl sahibinin kendisi olduğunu ilan etmiştir (14 Haziran 1118). Bu sırada *Horasan*'da bulunan Sencer'in yeğeni Mahmud'dan daha tecrübeli olması sayıca az olan ordusunu onun üzerine gönderecek kadar cesaret sağlamasına yaramıştır. Bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra Mahmud'un üzerine harekete geçen Sencer, kısa süre içerisinde yeğeninden aldığı barış teklifine de, onun küçük yaşından ötürü *Ali Bar* ve kâtibi *Ebu-l-Kasım gibi* devlet adamlarının etkisi altında kaldığını söyleyerek olumsuz yanıt vermiştir. Neticede iki Selçuklu ordusu 11 Ağustos 1119 tarihinde *Rey* yakınlarındaki *Save* şehrinde karşı karşıya gelmişlerdir. Kaynaklarda iki ordudan Melik Sencer'in ordusunun 20 bin kişilik bir kuvvete sahip olduğu yazarken Sultan Mahmud'un 30 bin kişilik askeri birliğe sahip olduğu kaydedilmektedir (Sevim-Merçil,2014:258-259). Öte yandan Sencer, belki de daha az askeri birliğe sahip olmasından ötürü bu savaşta filleri kullanarak üstünlük sağlamak istemiş olacak ki ortalama 18 ile 45 arasında bir fil birliğine sahip olduğu da yine kaynaklar tarafından aktarılmaktadır (Sevim-Merçil,2014:258-259; Yazıcı,2014:235). Neticede savaş esnasında ilk sıralarda Mahmud'un kalabalık ordusu üstünlüğü ele geçirmiş olsa da Sencer'in ordusundaki fillerin savaşa dâhil edilmesiyle durum Mahmud'un aleyhine dönmüştür. Sonuç olarak yenilen Mahmud, beraberindeki devlet adamları ile *İsfahan*'a çekilmek zorunda kalmıştır. Savaşta filleri kullanarak zekice bir iş yapan Sencer ise buradan *Hemedan*'a yönelmiş aynı zamanda *Bağdat*'a ulaşan galibiyet haberi ile de halifelik makamının Sencer adına hutbe okutmasını sağlamıştır (Öngül,2014:234-235). Böylelikle halifelik tarafından da sultanlığı onaylanan Sencer hem dini hem resmi mana da *Selçuklu* sultanı olarak ilan edilmiştir.

Sultan Sencer İktidarı

Yeğeni Mahmud ile giriştiği saltanat davasından sonra galip gelen Sultan Sencer, annesinin de etkisi ile yeğenini affederek canını bağışlamıştır. Sencer, oğlu olmadığı için Mahmud'u veliahtı yapıp kızı Mehmelek Hatun'u da onunla evlendirip damadı yapmıştır. Öte yandan Sultan Sencer'in yeğenini affetmesinden sonra tekrar taht iddiasında bulunabileceği şüphesi ile belli bir dönem onu kontrolünde tutup yetki vermediği bilinmektedir. Uzun bir süre Mahmud'u kontrolünde tutan Sultan tekrar güvenini kazanınca daha önceden yasaklanmış olan

saltanat törenlerinde tekrar ona da yer verilmesine izin vererek adına “*nevbet*”²çaldırmasını da onaylamıştır(Sevim-Merçil,2014:260).

Saltanat kavgaları yüzünden oldukça yıpranmış durumda olan devlet, Sultan Sencer’in saltanat mücadelesini kazanmasından sonra rahat bir nefes almıştır. Böylelikle kısa zaman içerisinde *Selçuklu Devleti*’ne tekrar istikrar kazandıran Sultan Sencer, *Sultanü’l-a’zam (En Büyük Sultan)* unvanını alarak *Merv* merkez olmak kaydıyla *Rey, Mâzenderân ve Kumis* gibi şehir ve bölgeleri egemenlik sahasına dâhil etmiştir. Veliahdı olarak atadığı yeğeni ve aynı zamanda damadı olan Mahmud’a ise *Sultanü’l-mu’azzam (Büyük Sultan)*³ unvanı ile *Hemedan* merkez olmak üzere ülkenin Batı yönündeki topraklarını yani *Irak-ı Acem (Cibal)*’in bir kısmı ile *Irak-ı Arap (Mezopotamya)* ve *Suriye* topraklarını vermiştir (Köymen,1991:4-28; Köymen,“Sencer”:486-493). Burada Sencer’in ülkenin topraklarını yeğeni ile bölüşmesi sonucu *Selçukluların* yeni bir kolu olarak *Irak Selçuklu Devleti*’nin kurulmuş olduğunu da belirtmekte fayda vardır(Sevim-Merçil,2014:260; Öngül,2014:236).

Öte yandan Sultan Sencer, devletin hâkimiyet alanında bulunan bazı bölgeleri de diğer yeğenlerinin iktâsına vermiştir. Buna göre *Irak-ı Acem* eyaletinin yarısı ile *Gilân* bölgesini Şehzade Tuğrul’a *Fars Eyaletini, İsfahan ve Huzistân*’ın yarısını ise Şehzade Selçukşah’ın kontrolüne bırakmıştır(Turan,2014:234-235; Kafesoğlu,1992:52; Köymen,2011:5-6).

Sultan Sencer hükümdarlığı süresinde yalnızca taht mücadeleleri gibi sıkıntılar ile uğraşmamıştır. Uzun zaman önce başlamış olan Batini hareketlerini bastırmak için de uzun uğraşlar veren Sencer, ülke için oldukça zararlı olan bu hareketi bastırmak için elinden gelen bütün çabayı göstermiştir. Öyle ki kaynaklarda Sencer’in bir defasında Bâtuniler üzerine yaptığı baskında 10 bine yakın fedainin öldürüldüğü zikredilmektedir. Bu durum Sultan Sencer’in bu işi ne kadar ciddiye aldığını göstermektedir(İbnü’l Esir, X:498-502; Sevim-Merçil,2014:262-263)⁴.

Sultan Sencer her yönü ile bozulan devlet idaresini tekrar tesis etmeyi istemişse de ne yazık ki işler istediği doğrultuda gitmemiştir. Devlet içerisinde idarede söz sahibi olmak isteyen ve daha önceden bulunduğu konumda güç kaybı yaşamış gerek devlet erkânı, gerekse halifelik makamınca sultanlığı tehlike altına girmeye başlamıştır. Sultan ile tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan saltanat iddialıları ise bu durum karşısında ittifak kurarak emellerine ulaşmayı amaçlamışlardır.

Sencer’e Karşı İttifak Girişimi

Kaynakların bize aktardığına göre bu gelişmeler ışığında Abbasi Halifesi Müsterşid Billâh, Sultan Sencer’in artan otoritesi karşısında güç kaybetmiş ve bu durumdan hoşnut olmayan halife kurtulup eski gücüne kavuşmak için Sultanın yeğeni Mahmud ile ilişkilerini arttırmaya başlamıştır. Halifenin yaklaşımlarından rahatsız olmayan Mahmud, kurulan bu samimi ilişkiye ses çıkarmayarak olumlu yanıtlar vermiştir. Mahmud’un burada halife ile iş birliği içerisinde girmesindeki amaç ise Sultan Sencer’in bağımlılığında kurtularak kendi hükümdarlığını ilan etmek istemesi olarak yorumlanabilir. Bu amaç doğrultusunda ikili, Sultan

²Hükümdarın çadırı veya saray kapısı önünde beş namaz vakti, tabi hükümdarlar ve diğer küçük devlet ileri gelenleri için üç namaz vakti ikametgâhları önünde çaldırılan musiki parçası. Daha fazla bilgi için bkz. E. Merçil, (2007). *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK, Ankara, s, 116-117; A. Çaycı, (2008), *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, s, 165-181.

³Selçuklu hükümdarlarının *Metbu ve Tabi* sıfatında kullandıkları unvanlarla ilgili daha fazla bilgi için bkz. M. A. Köymen, (1989). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s, 97; E. Merçil, (2007). *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK, Ankara, s, 30-34; A. Çaycı, (2008), age, s, 65-74; M. A. Köymen, (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, TTK, Ankara, s, 74-89.

⁴Sultan Sencer döneminde Bâtuniler ile yapılan mücadeleler için ayrıca bkz. Pınar Kaya, (2013), Sultan Sencer Devrinde (1118-1157) Bâtuniler İle Yapılan Mücadeleler, Tarih Dergisi, S,58 (2), İstanbul, ss, 43-64.

Sencer'e karşı bir ittifak kurarak savaş kararı dahi almışlardır(Sevim-Merçil,2014:263-264). Sultan Sencer bu durumu öğrendiği zaman, yeğeni Mahmud'a hemen bir mektup yazarak girdiği bu yoldan dönmesi çağrısında bulunmuştur. Daha önceden amcasına karşı girdiği mücadeleyi kaybeden ve amcasının buna rağmen onu affedip tekrar yetkiler verip kızı ile evlendirmesini de göz önünde bulunduran Mahmud, amcasından aldığı bu ikaza olumlu cevap vererek bu fikrinden vazgeçmiştir(Köymen,1991:83-111; Öngül,2014:238). Bunun üzerine Sultan Sencer, halifenin siyasi etkisine girmiş olan Mahmud hakkında şüphelerinden kurtulmak ve vezirinin de söylediklerinin yalan mı, doğru mu olduğunu anlamak üzere onu, *Rey* şehrinde tertiplelediği bir yemeğe davet ederek amacını anlamaya çalışmıştır. Neticede yeğenin yanlı yapmadığına kanaat getiren Sultan Sencer rahatlamış ve bu görüşmeden oldukça memnun olarak *Hemedan'a* gitmek üzere *Rey* şehrinde ayrılmıştır(İbnü'l Esir, X:514-515; Köymen,"Sencer":486-493).

Bu gelişmelerden sonra Sultan Sencer belki de yeğeni Mahmud'un sadakatini perçinlemek adına, daha önceden evlendirmiş olduğu kızı Mehmelek Hatun ölünce, diğer kızı Gevher Nesb Sultanı Mahmud ile evlendirmiştir. Nitekim akrabalık bağını kuvvetlendirmek için girişimde bulunan Sultan Sencer'in ikinci kızı da bir süre sonra vefat edince Sultan bu amacını gerçekleştirememiştir. Bunun yanı sıra halife Müsterşid'in kendisine yaptıklarını unutmayan Sultan Sencer, yeğenini onun üzerine göndermiştir. Nitekim yeğeni Mahmud önceden geçirmiş olduğu bir hastalığın bu sefer esnasında tekrar nüksetmesi ile fenalaşarak 10 Eylül 1131 tarihinde vefat etmiştir. Sultan Sencer halife üzerine yaptığı bu seferde yeğenin ölmesi üzerine başarılı olamamıştır(Merçil,1991:66-67;Yazıcı,2014:236;Öngül,2014:241; Sevim-Merçil,2014:266).

Böylelikle kendisi için zaman zaman saltanat tehlikesi oluşturan yeğeni Mahmud'dan kurtulmuş olan Sultan Sencer, öte yandan devlet içinde saltanat kargaşasının tekrar çıkmasına da engel olamamıştır. Bu minvalde Mahmud'un ölümü ile *Irak Selçukluları* kolundan boşalan tahta, oğlu Davud geçerek babasının bütün yetkisini kendisi üstlenmiştir. Nitekim Mahmud'un diğer kardeşleri Mesud, Tuğrul ve Selçukşah, Davud'un bu hamlesinden hoşnut olmayarak karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardır. Durumun daha kötüye gitmesinden korkan Sultan Sencer, kontrolü sağlamak için derhal müdahalede bulunmuştur(Turan,2014:238). Mahmud'un idaresinde olan *Irak Selçukluları* kolunu yönetmesi için aklında bulunan ismin Tuğrul olduğunu açıklayan ve *Irak Selçukluları* tahtına onu oturtmak isteyen Sultan Sencer, Tuğrul'un diğer kardeşleri ve halife Müsterşid'in tepkisi ve oluşturdukları ittifak ile karşı karşıya kalmıştır. Ne yazık ki olayları yatıştırıramayan Sultan Sencer yeğenlerinin oluşturduğu ittifak karşısında savaşmaktan başka çare görememiş ve ordusunu hazırlatarak *Rey* şehrine kadar ilerlemiştir. Melik Mesud'un kontrolündeki ittifak güçleri ile karşı karşıya gelen Sultan Sencer, yanında diğer yeğeni Tuğrul ile birlikte ittifak güçlerine karşı *Dinever* dolaylarında kıran kırana bir çarpışmaya girmiştir. Şiddetli bir savaş neticesinde yeğeni Melik Mesud ağır bir darbe alarak yenilgiye uğramış, ittifak kuvvetlerinin ordusu Sultan Sencer'in ordusu karşısında tarumar olmuştur. Nihayetinde Sultan Sencer, kanlı biten bir savaşın ardından *Irak Selçukluları Devleti*'nin başına, yeğeni Tuğrul'u geçirmeyi başarmıştır(Merçil,1991:67; Öngül,2014:242-243; Sevim-Merçil,2014:266-269).

Fakat Tuğrul'un başa geçmesinden sonra olaylar bir türlü dinmek bilmemiş, kardeşleri tarafından saltanatı ele geçirmeye yönelik kargaşalar devam etmiştir. Nitekim Tuğrul bir taraftan devleti yönetmeye çalışırken öte yandan da kardeşlerinin isyanı ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Tuğrul, yine bu zaman zarfı içerisinde amansız bir hastalıkla da mücadele etmektedir ve gün geçtikçe de hastalık onu biçare duruma düşürmektedir. Nihayet 24 Ekim 1134 tarihinde hastalığın pençesinden kurtulamayan Tuğrul vefat etmiş, *Irak Selçukluları* tahtı yine boş kalmıştır. Bu bağlamda fırsat gözeten Melik Mesud uzun zamandır istediği taht için

hamle yaparak *Irak Selçukluları* yönetimini ele geçirmeyi başarmıştır(Sevim-Merçil,2014:269-270; Köymen,2011:254-286).

Melik Mesud'un tahta geçişinde Sultan Sencer'in kararı veya onayının alınmadığı görülmektedir. Buradan Sultan Sencer'in tekrar bir müdahalenin ülkede saltanat karışıklıkları çıkaracağı düşüncesi ile sessiz kaldığı düşünülmektedir(Sümer,"Mes'ûd",İA:134-142;Köymen,"Sencer",İA:486-493). Melik Mesud *Irak Selçukluları* tahtına oturduktan sonra kendi başına buyruk hareket etme eğilimi içerisine girmiştir. Bu bağlamda kendi hükümdarlık sahasını genişletmek amacıyla bazı savaflara girişmiş; ama ne yazık ki bu savaflardan istediği sonucu alamamıştır. Bu durum, Mesud'un kendi başına hareket etmesinin pek de fayda getirmediğini göstermiştir. Bu bağlamda Sultan Sencer ile *Rey* şehrinde bir araya gelerek ona biat edip emrine uyacağı ile ilgili raporlar sunmuş, Sultan Sencer ise Mesud'un verdiği izahattan tatmin olmuş vaziyette ona güvendiğini dile getirerek kaygısız bir şekilde *Horasan'a* dönmüştür(Köymen,2011:283-300; Sevim-Merçil,2014:270).

Sultan Sencer'in Diğer Devletler Karşısındaki Tutumu

Sultan Sencer, hükümdarlığı süresince ülkenin refahını sağlamak için elinden gelen çabayı göstermiştir. Öyle ki bu süre içerisinde hanedan mensuplarının ortaya çıkardığı saltanat mücadeleleri ile baş etmeye çalışan Sultan, bu durumu kontrol altına aldıktan sonra ülkenin komşu devletleri ile olan ilişkileri üzerinde de durmuştur. Bu minvalde *Irak Selçuklularında* durum böyle iken diğer taraftan Sultan Sencer'in de desteğini alarak 1118 yılında tahta geçen *Gazne Devleti* Sultanı Behramşah'ın, 1134 tarihine kadar sakin ve refah içerisinde bir saltanat sürdüğü, bu süre içerisinde hiçbir isyan hareketine girişmeden *Selçuklu Devletine* bağlı kaldığı görülmektedir(Merçil,1991:68). Ne yazık ki durum *Gazne Devleti* tarafından *Selçuklu Devleti'ne* her yıl ödediği 250 bin dinarlık vergiyi 1134 yılından sonra ödememesi ile bozulmaya başlamıştır. Bundan başka Behramşah, kendi halkına da zulmetmeye başlamış ve onların mallarına el koyarak zenginliğini arttırmaya çalışmıştır. Burada Behramşah'ın kendi hükümdarlık alanını genişletmek ve bağımsız bir hale gelmek istemiş olması etkili bir neden olarak görülebilir. Bu bağlamda eski itaatkâr tutumunu tamamen elden bırakan hükümdar Behramşah, yaptığı bu aykırı hareketler neticesinde güçlendiğini ve *Selçuklulara* karşı bir kuvvet olduğunu düşünmektedir.

Bütün bu yapılanlardan az zaman sonra haberdar olan Sultan Sencer hiç vakit kaybetmeden Behramşah'ı halkına karşı zulüm içinde olmasından ve özellikle de *Selçuklu Devletine* karşı olan bağlılığından kopmasından ötürü cezalandırmak istemiştir. Bu minvalde harekete kalkışan Sultan Sencer, mevsimin kış olmasına karşın Behramşah üzerine sefer tertipleyerek 1135 tarihinde ordusunu *Merv*'den harekete geçirmiştir(Sevim-Merçil,2014:271). Nitekim *Selçuklu* ordusunun üzerine geldiği haberini alan *Gazne* hükümdarı onlarla baş edemeyeceğini düşünerek korkuya kapılmış ve derhal ülkeyi terk edip *Hindistan'a* kaçmıştır(İbnü'l Esir, XI:33-38; Köymen,Sencer,İA:486-493). Behramşah'ın korkup kaçmasının ardından şehrin kontrolünü sağlayan Sultan Sencer, halkın sıkıntılarını giderdikten sonra Behramşah'ı bir daha bu tarz hareketlere girmeyeceğine yemin ettirerek affetmiş ve hükümdarlığını iade etmiştir(Merçil,2007:85-90; Köymen,2011:305-309).

Sultan Sencer, *Gazne Devletinin* yanı sıra *Karahanlı Devleti* teşkilatlanmasını da düzenlemiş daha melikliği döneminde burayla ilgilenen Sultan Sencer, sultanlığı süresinde de müdahalelerde bulunmuştur. Bu bağlamda mevcut Batı *Karahanlı Devleti* hükümdarı Arslan Han Muhammed, bir hastalık neticesinde felç olunca yönetimi oğlu Nasr ile birlikte ele almıştır. Bu süreç içerisinde *Semerkant'in* dini liderlerinin çıkardığı bir isyan sonucunda Nasr öldürülmüş, Arslan Han, bu durum üzerine diğer oğlu Ahmed'i ortak hükümdar olarak atamıştır. Ahmet ise kısa süre zarfında olayları yatıştırmış, yalnız karışıklıkların ilk çıktığı esnada Arslan Han, Sultan Sencer'den yardım istemiş Sultan Sencer de bu yardım isteğine

olumlu cevap vermiştir(Merçil,1991:67-68). Nitekim olayların yatışmış olmasına karşın sefer hareketinden vazgeçmeyen Sultan Sencer, bu yardım talebini de bahane ederek yönetimde ciddi değişiklikler yapmıştır. Bu minvalde *Semerkant*'ın hâkimiyetini ele alan Sultan Sencer, Arslan'ın hükümdarlığına son vererek yerine sırasıyla; Hasan bin Ali, İbrahim bin Süleyman ve II. Mahmud'u hükümdar olarak tayin etmiştir(Turan,2014:237-239). Sultan Sencer'in bu tutumu yalnızca kendi ülkesinde değil diğer ülkeler üzerinde de etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Bundan başka Sultan Sencer, *Harezm* bölgesine de melikliği sırasında hâkim olmuş ve 1098 yılında Beryaruk tarafından *Harzem*'e, Harzemşah olarak atanmış Kutb el-Din Muhammed'i görevinde bırakmıştır. Kutb el-Din Muhammed yaşamı boyunca Sencer'e sadık kalmıştır. Kutb el-Din Muhammed'in 1128 yılında ölümüyle birlikte yerine oğlu Atsız, Sultan Sencer'in izniyle buraya Harzemşah olarak atanmıştır(Sevim-Merçil,2014:272). Atsız da ilk başlarda tıpkı babası gibi Sultan'a sadakatle bağlılığını bildirmiştir; fakat daha sonra *Cend* ve *Mangışlak* gibi askeri bakımdan stratejik değeri olan yerleri ele geçirmesiyle birlikte hatırı sayılır bir kudrete erişmiştir. Atsız bu yerleri ele geçirirken Sultan Sencer'den icazet almadığı gibi, bu bölgede kâfirlere karşı savaş veren Müslüman halkı da öldürmüştür(Öngül,2014:246-247). Bu durumdan hiç de hoşnut olmayan Sultan Sencer, kendisinden bağımsız hareket eden atsızın güçlenmesini engellemek amacıyla onun üzerine bir sefer düzenleme kararı alarak 1138 yılında ordusunu hazırlatarak üzerine yürümüş ve onu mağlup ettiği gibi *Harezm*'in de zaptını sağlayarak bölgeyi yeğeni Gıyaseddin Süleymanşah bin Muhammed'e bırakmış ve akabinde *Merv*'e dönmüştür(Kafesoğlu,2000:45-50).

Nitekim *Merv*'e dönen Sultan Sencer'den sonra işler pekte olumlu yönde seyretmemiş, Sencer'in *Harezm*'den ayrıldığı haberini alan Atsız derhal harekete geçerek Süleymanşah ile mücadeleye girişmiştir. Neticede 1141 tarihinde meydana gelen savaşta Süleymanşah'ı mağlup eden Atsız, *Harezm*'e tekrar hâkim olarak hükümdarlığını ilan etmiştir(Köymen,2011:310-323; Merçil,1991:68).

Durum karşısında henüz müdahaleye fırsat olmadan *Karahıtaylıların Maverainnehir* bölgesinde görülmesi *Harezm* hükümdarı Atsız'ı endişelendirmiş ve Sultan Sencer'e bağlılığını bildirerek kendini sağlama almak istemiştir. Hal böyle olunca Sultan Sencer Atsız'ın daha önce yaptığı yanlışları ve itaatsizliği görmezden gelerek bağlılığını kabul edip destek sağlamıştır(Köymen,2011:310-321; Kafesoğlu,2000:48-49; Öngül,2014:247).

Bu gelişmelerin ardından Sultan Sencer'in ilgilenmek zorunda kaldığı diğer bir mesele olarak ortaya çıkan *Karahıtaylılar* Sultanı oldukça uğraştırmıştır. Bu bağlamda *Karahanlı* hükümdarı Mahmud ile egemenliği atında bulunan ve yine bir Türk boyu olan *Karluklular* arasında büyük bir anlaşmazlık çıkınca, bu sorun ile tek başına baş edemeyeceğini anlayan *Karahanlı* hükümdarı Mahmud, Sultan Sencer'den yardım isterken, *Karluklularda* buna karşılık *Karahıtaylılardan* yardım istemiştir(Sevim-Merçil,2014:273; Köymen,2011:322-335). Sultan Sencer, bu yardım isteği üzerine büyük bir ordu toplayarak harekete geçmiştir. İki kuvvet, 9 Eylül 1141 tarihinde *Semerkant* yakınlarında bulunan, *Katvan* bozkırında karşı karşıya gelmişlerdir(İbnü'l Esir,XI:31-33; Öngül,2014:247-249). Nitekim *Karahıtaylıların* 100 bin kişilik ordusu karşısında ağır bir yenilgi alan Sultan Sencer, savaş meydanından kaçarak canını zor kurtarmıştır(Turan,2014:241; Yazıcı,2014:237).

Sultan Sencer'in aldığı bu ağır yenilgi ordusunun tamamen dağılmasına ve daha kötüsü eşi Terken Hatun ve emirlerinden Kumaç'ın da esir düşmesine sebep olmuştur(Kafesoğlu,2000:52-55). Yapılan bu savaşta hayatının ilk yenilgisini alan Sultan Sencer, *Ceyhun* nehri ötesinde kalan ve *Çin* hudutlarına kadar uzanan topraklardaki bütün ülkelerini kaybetmiştir(Sevim-Merçil,2014:274-276). Öyle ki *Katvan* bozkırlarında yapılan savaş mağlubiyeti *Selçuklu Devleti* ve İslam dünyası açısından ağır bir darbe olmuş, aynı

zamanda *Türkistan* toprakları ilk defa putperest bir kavimin hâkimiyet sahasına dâhil olmuştur(Kafesoğlu,1992:53-54; Öngül,2014:249). Yine bu bağlamda, *Katvan* mağlubiyeti aynı zamanda Türk-İslam dünyasının bundan sonra doğudan gelebilecek herhangi bir istila karşısında mukavemetinin de kalmadığını göstermektedir(Turan,2014:241-242).

Sultan Sencer'in düştüğü bu zor durumu fırsata çevirmek isteyen Harezmsah Atsız Sultana olan bağlılık yeminini bozarak hiç vakit kaybetmeden *Karahıtaylılarla* iletişime geçmiş onlardan aldığı destek sayesinde Ekim 1141 tarihinde önce *Serahs*'ı daha sonra da *Selçukluların* payitahtı *Merv*'i istila ederek ele geçirmiş, Sultan Sencer'e ait olan hazineleri yağma etmiştir(Merçil,1991:69). Atsız daha da ileri giderek Sultanın adını hutbeden kaldırarak kendi adına hutbe okumuş ve yine kendi adına tuğra çekmeye de başlamıştır (28 Mayıs 1142)(Sevim-Merçil,2014:277). Nitekim Atsız'ın göz açıp kapayana kadar yapmış olduğu bu ciddi değişiklikler halk tarafından şiddetle karşılanmış ve ayaklanmaya varan karşı çıkışlar peyda olmuştur. Öte yandan halkın tepkisini gören diğer *Horasan* şehirleri de Atsız'a karşı mukavemet göstermeye başlamışlardır(Kafesoğlu,2000:56-57). Nitekim Atsız bu mukavemetin karşısında hiç de geri adım atmamış, elde ettiği hâkimiyet alanını kaybetmemek adına şiddete başvurmaktan çekinmemiştir. Bu bağlamda Atsız, Sultan Sencer'in himaye edip yetiştirdiği âlimleri ve din adamlarını kendine karşı isyan girişiminde halkı ayaklandırdığını görünce 20 Ekim 1141 tarihinde hışımla hareket ederek bu âlim ve din adamlarının çoğunu öldürterek infaz etmiştir(Sevim-Merçil,2014:276). Bütün bu olanlar karşısında elinden geleni yapmaya çalışan Sultan Sencer, alelacele toparlayabildiği kuvvetlerle Atsız'ın üzerine yürümüş, Sultan'ın toparlanıp üzerine geldiği haberini alan Atsız ise bazı din adamlarını ve âlimleri de yanına alarak *Harezmsah*'e doğru kaçarak çekilmiştir(Öngül,2014:250). Bu gelişmelerden sonra Atsız, Sultan Sencer'in kendini toparlanmasına fırsat vermeden sonraki yıl da rahat durmamış *Nişabur*, *Beyhak* ve *Horasan*'ın kalan kısımlarını da kendi egemenliğine katmıştır(İbnü'l Esir,XI,84-85; Köymen,2011:342-345).

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen Sultan Sencer, *Katvan* mağlubiyetinin ardından bütün becerisini ve gücünü kullanarak bir yıl içerisinde eski gücüne kavuşmayı başarabilmiş ve derhal Atsız'ın bu ilerleyişinin önünü almak adına 1143 yılında *Harezmsah*'e doğru bir sefer düzenlemiştir. *Harezmsah*'in merkezi konumundaki *Gürgeç*'e kadar ilerleyen Sultan, şehri kuşatmış ve Atsız'ı kısıp almıştır. Bu durum üzerine Atsız, kurtulamayacağını anlayarak tekrar bağışlanma talebiyle Sultan'la temasa geçmiştir. Atsız'ın af talebine bu sefer de olumlu olarak karşılık veren Sultan Sencer, büyüklüğünü bir kez daha göstermiştir(Köprülü,"Harizmsahlar",İA:265-267).

Bu affa mukabil Harezmsah Atsız, *Merv*'de ele geçirdiği, Sencer'e ait hazineleri iade edecek ve Sultan'a koşulsuz biat edecektir(Öngül,2014:251). Atsız bütün bu olanlardan sonra isyankâr tavrından vazgeçmemiş, hatta bu defa Sencer'i öldürmeyi tasarlayarak bu doğrultuda iki Bâtini suikastçıyı Sencer'i öldürmesi için görevlendirmiştir(Sevim-Merçil,2014:277). Bu suikast, daha önceden Sultan tarafından Atsız'ı kontrol altında tutmak için görevlendirilen devrin ünlü şairlerinden ve Sencer'in elçisi Edip Sâbir tarafından Sultan'a haber verilmesi üzerine uygulanamamıştır. Atsız, planının bozulması ve suikastın gerçekleşmemesini şair Edip yüzünden olduğunu öğrenmesi üzerine Edip Sâbir'i Ceyhun nehrine atmak suretiyle boğdurarak öldürmüştür⁵. Bu durum Sultan Sencer'i üçüncü kez *Harezmsah*'e sefer yapmak mecburiyetinde bırakmıştır. Olaylar bu yönde gelişince hazırlıklarını tamamlayan Selçuklu ordusu *Harezmsah* yolunu tutarak kuşatmayı tekrar başlatmıştır. İki aylık bir kuşatma sonrası

⁵Kaynaklarda bu olay; Elçi Edip Sâbir, Atsız'ın suikast planını haber aldıktan sonra kiralık katillerin eşkâlini bir kâğıda çizerek yaşlı bir kadının ayakkabısının içerisinde Sultan Sencer'e göndermiştir. Sultan bu istihbarat bilgisi üzerine iki adamı arattırılmış ve bu iki kişi bir meyhanede bulunarak öldürülmüştür. Şeklinde aktarılmaktadır. Sultan Sencer'e yapılan suikast girişimi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. A. Sevim-E. Merçil, (2014). age, s, 276-277; A. Öngül, (2014), *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s, 251.

Hezaresb Kalesi'ni almağa muvaffak olan Sultan Sencer'in ordusu *Gürgenç* 'e doğru ilerleyişini sürdürmeye devam etmiştir. Bu durum üzerine endişeye kapılan Atsız, tekrar af dilemiş ve Sultan Sencer'e birçok hediye göndererek canını kurtarmıştır⁶.

Aslında Sultan Sencer'in Atsız gibi isyancı birinin yaptığı affedilemez davranışlara rağmen onu üç kez üst üste bağışlamasının bir nedeni vardır: *Selçukluların* kuzey bölgelerinde bulunan, henüz İslamiyet'i kabul etmemiş Türklerin güneye inmesini önleyecek pozisyonda hüküm süren ve bu Türklerle savaşan Atsız, aynı zamanda *Karahıtaylılara* yıllık 30 bin dinar vergi ödeyerek onlara iyi geçinmektedir. Yani kuzey yönünde bir tampon görevi gören *Harezm, Selçuklu Devleti'nin* kuzey kapısı konumundadır(Barthold,1990:349-350; Köymen,2011:336).

Diğer yandan *Selçukluların, Gurlular* ile de ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Hatta Sultan Sencer döneminde *Selçuklu-Gurlu* ilişkilerinde bir de savaş mevcuttur (24 Haziran 1152). *Selçukluların* almış oldukları *Katvan* mağlubiyeti sonrası *Gurlular, Herat* 'ı ele geçirmiş, *Belh* 'e kadar da ilerlemişlerdir. Bu gelişmeler üzerine *Gurlular* 'ı durdurmak amacıyla, *Selçuklu* kumandanı Emir Kumaç harekete geçmiş nitekim bu hareketinde başarılı olamamıştır. Emir Kumaç ile yaptığı savaşı kazanan *Gur* hükümdarı Alâeddin Hüseyin buradan güç alarak *Selçuklulara* ödediği yıllık vergiyi de ödememeye başlamıştır. Diğer taraftan *Gaznelilerle* de savaşa tutuşan Alâeddin *Gazne* 'yi zapt etmiş ve halkı kılıçtan geçirmiştir(Merçil,2007:88-91). Öte yandan *Gazne* 'de yedi gün yedi gece sürecek bir yangın çıkarmış olan Alâeddin, bu davranışından ötürü *Cihânsûz (Dünyayı yakan)* lakabını almıştır. Lakin Batıdan Sultan Sencer'in baskısı ile karşı karşıya kalan Alâeddin *Gazne* 'yi daha fazla elinde tutamadan *Gur* 'a çekilmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan itaatsizliğinin yanı sıra bağımsızlığını da ilan etmiş olan Alâeddin Hüseyin artık çizmeyi aşmış duruma gelmiştir. Bunun üzerine Sultan Sencer, Alâeddin'in üzerine bir sefer yapmaya mecbur kalmış, 24 Haziran 1152 tarihinde *Herat* yakınlarında *Nâb* denilen yerde karşılaşan iki ordu savaşa tutuşmuş ve neticede Alâeddin Hüseyin kesin bir yenilgi alarak Sultan Sencer'e mağlup olmuştur(Turan,2014:242-243; Köymen,2011:378-380). Savaş neticesinde Alâeddin Hüseyin, Sultan Sencer'e esir düşmüş ve bir süre yanında, ona hizmetlerde bulunmuştur. Kendisini Sultan Sencer'e sevdirmeye muvaffak olan ve Sencer tarafından affedilen Alâeddin Hüseyin *Gur'un* idaresine tekrar yetkilendirilerek bağışlanmıştır(Sevim-Merçil,2014:280-281; Öngül,2014:252-253; Merçil, 1991:69).

Sultan Sencer'in Esirlik Dönemi

Sultan Sencer'in *Gurlularla* mücadelesinin akabinde döneminin en ciddi sayılabilecek olaylarından biri olan *Oğuzlar* ile münasebeti oldukça dikkat çekmektedir. Çünkü Sultan Sencer bu ilişki neticesinde esir edilmiş uzun sayılabilecek esirlik hayatı hem onun hem de *Selçuklu Devleti'nin* durumunu ciddi şekilde etkilemiştir. Bu bağlamda *Selçuklu* ve *Oğuzlar* arasındaki münasebetlere bakıldığında; *Karahıtay* ve *Karlukların* baskısıyla *Türkistan'dan* Batıya doğru göç etmiş, göçebe bir yaşam süren *Oğuzlar*⁷, *Tohâristan* bozkırlarında, yarı bağımsız bir biçimde yaşamaktadırlar⁸. Buna bağlı olarak *Oğuzlar, Selçuklu* hükümdarı Sultan

⁶ Atsız'ın affedilmesine aracı olan, yiyeceğini ve giyeceğini ceylan eti ve derisinden karşıladığı için namına *Ahupuş* denen derviş vesile olmuştur. Bu derviş Sultan'a giderek Atsız'ın affedilmesi ile ilgili elçilik yapmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. A. Sevim-E. Merçil, (2014). age, s, 279; A. Öngül, (2014), age, s, 251; Mehmet Fuat Köprülü, "Harizmşahlar", İA, s, 267; M. A. Köymen, (2011), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II- İkinci İmparatorluk Devri*, TTK, Ankara, s, 335-353; İbrahim Kafesoğlu, (2000), *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK, Ankara, s, 56-59.

⁷ Ayrıca yirmi dört Oğuz boyunun Üç-ok ve Boz-ok adı ile on ikişer boy olarak iki kola yarıldıklarına dair ilk tarihi bilgi de bunlar hakkında verildiği kaynaklarda geçmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. *İbnü'l Esir*, XI, s, 32; O. Turan, (2014). age, s, 244.

⁸Oğuzların bu bölgeye gelmeleri ve ortaya çıkan sorunların ayrıntılı bilgisi için ayrıca bkz. O. Turan, (2014). age, s, 243-244; A. Öngül, (2014), age, s, 254.

Sencer'e yılda 24 bin koyunu da vergi olarak vermekteydiler. Sultan Sencer ile *Oğuzlar* arasında çıkan ilk anlaşmazlık işte bu verginin tahsilâtı esnasında ortaya çıkmıştır. Vergi tahsilâtına gelen *Selçuklu* memurlarının günlük çıkarması üzerine, *Oğuzlar* tarafından öldürülmesi *Selçuklu-Oğuz* anlaşmazlığının fitilini ateşlemiştir (Sevim-Merçil,2014:281). Bu olay üzerine *Belh* valisi olan Emir Kumaç bu olayın peşine düşmüş ve kendisini *Oğuzların* yaşadığı topraklar üzerine Şihne (Vali) tayin ettirmiştir. *Oğuzlardan* bu memurların hesabını soran Emir Kumaç, *Oğuzların* kendileriyle uğraşmamasını, otlaklarında rahat bırakılmalarını istemelerine rağmen bu konu da ikna olmamış ve 10 bin kişilik bir orduyla *Oğuzların* üzerine yürümüştür (Öngül,2014:254; Sevim-Merçil,2014:281). Durum karşısında *Oğuzlar*, Emir Kumaç'a bir anlaşma teklif etmişlerdir. Anlaşmaya göre çadır başı 200 dirhem vererek buldukları otlakta kalmayı ve onlara dokunulmamasını istemişlerdir. Nitekim Emir Kumaç *Oğuzlardan* tamamen kurtulmak niyetiyle bu teklife sıcak bakmamış ve savaşmayı tercih etmiştir. Kendine ve ordusuna güvenen Emir Kumaç, verdiği bu kararın tamamen yanlış olduğunu çok zaman geçmeden anlamıştır. Çünkü *Oğuz* birlikleri muhteşem savaş taktikleri ile sergiledikleri mücadelede Emir Kumaç'ın birliklerini darmadağın etmişlerdir. 1153 yılında meydana gelen bu savaş neticesinde Emir Kumaç ve oğlu Alâeddin Ebu Bekir, *Oğuzlara* esir düşmekten kurtulamamış ve daha sonra da hiç acımadan öldürülmüşlerdir (Merçil,1991:6970).

Bu olayı haber alan Sultan Sencer, Emir Kumaç'ın aldığı bu ağır yenilginin ardından *Oğuzların* sandığı kadar güçsüz olmadığını anlamış ve daha önceden sefer yaparak bu sorundan kurtulmak istemesine rağmen şimdi tereddüt içerisine girmiştir. Nitekim *Oğuzlar* üzerine sefer yapmaya çok hevesli olmasa da etrafındaki komutanlar ve özellikle de Emir Kumaç'ın torunu Mü'eyyed Ay-Aba'nın ısrarları karşısında cevapsız kalarak sefer yapmaya razı olmuştur. Bu arada rivayete göre *Oğuzlar*, Sultan Sencer'i savaştan vazgeçirmek için 50 bin at ve deve, 200 bin koyun 200 bin altın, 1000 köle ve türlü hediyeler vermeyi teklif etmişlerdir; lakin komutanlarının etkisinde kalan Sultan Sencer bu teklifleri reddederek seferi yapmaktan vazgeçmemiştir (Sevim-Merçil,2014:281; Öngül,2014:252-253; Turan,2014:245). Burada dikkat çeken bir husus *Oğuzların* savaşmamak için ellerinden geleni yaptıkları hususudur. Çünkü otlaklarında rahat bırakılmak istediklerini defalarca bildirmelerine, hatta *Selçuklu* birliklerini bozguna uğratmalarına rağmen savaştan uzak durmak istemeleri barış içerisinde yaşamayı tercih ettiklerinin göstergesi sayılabilir. Bu minvalde nihayet iki ordu Mart-Nisan 1153 tarihinde *Belh* yakınlarında karşı karşıya gelmişlerdir. İlk önce *Oğuzlar* tarafından püskürtülen 100 bin kişilik *Selçuklu* ordusu, akabinde dar bir boğazda sıkıştırılarak ağır bir yenilgi uğratılmıştır (Sümer,1992:104-105). Oldukça kanlı geçen savaşta özellikle birçok *Selçuklu* Emir ve komutanın hayatını kaybetmesi dikkat çekicidir. Bunun dışında daha önemli bir savaş neticesi ise Sultan Sencer'in *Oğuzlar* tarafından esir alınmış olmasıdır (Köymen,2011:410-412).

Oğuzlarca esir edilen Sultan Sencer, *Oğuzlar* tarafından uzunca bir müddet kullanılmıştır. Öyle ki *Oğuzlar* gittikleri her yere yanlarında Sultan Sencer'i de alarak hareket etmişlerdir. Bu sayede onun namını kullanarak başta *Merv* olmak üzere *Horasanın* tüm şehirlerinde Çağrı Bey zamanından beri dolu olan hazineleri yağmalayıp istila etmişlerdir. Bir istila hareketi başlatan ve bu harekete karşı gelenleri kıyımdan geçiren *Oğuzlar* daha sonra *Belh* ve *Merv* bölgesine çekilmişlerdir (Sevim-Merçil,2014:281-282).

Diğer taraftan boş kalan *Selçuklu* tahtına, *Oğuzlarla* yapılan bu savaştan kaçmayı başarmış olan ve bu esnada *Bavendiler* ülkesinde bulunan Sultan Sencer'in yeğeni Sultan Muhammet Tapar'ın oğlu Süleymanşah, vezir Tâhir Bin Fahr el-Mülk'ün gayretleriyle 11 Eylül 1153 tarihinde *Nişabura* getirilerek *Selçuklu* Sultanı ilan edilmiştir. Bu gelişmenin ardından fazla vakit kaybetmeden harekete geçen Süleymanşah, ilk etapta *Oğuzlar* üzerine bir sefer tertipleyerek onlara ağır bir yenilgi vermiştir. Fakat ne yazık ki bütün *Selçuklu* Emir ve

kumandanlarını razı edip etrafında toplamayı başaramayan Süleymanşah, *Merv* üzerine bir sefer başlatmışsa da başarılı olamayarak *Nişabur*'a geri dönmüştür(Öngül,2014:255).

Oğuzlar ise bu gelişmelerden sonra *Merv*'e geçerek burayı iki ay boyunca yağmalamış, servetini vermeyen halka ise işkenceler yapmışlardır. Bunun yanı sıra Sultan Sencer'i de yanlarında götürerek *Oğuzlar*, onu sıkı kontrol altında tutmakta ve hizmetçilerini her hafta düzenli şekilde değiştirmektedirler. Daha kötüsü ise *Oğuzlar* Sultan Sencer'i geceleri bir kafese hapsedip burada tutuyorlar ve ona bir esir muamelesi yapıyorlardı. Çok zor zamanlar geçiren Sultan Sencer, *Oğuzların* ona, sen hala hükümdarsın demelerine inanmış ve bu yaptıklarının onu korumaya yönelik olduğunu sanmıştır. Fakat *Oğuzların* son yaptıklarından sonra durumun farkına varan Sultan Sencer, *Oğuz* başbuğlarından Bahtiyar'ın *Merv*'i kendisine ikta olarak verilmesini istemesi üzerine bu işin tamamen bir oyun olduğu anlamıştır(Öngül,2014:255; Sevim-Merçil,2014:281-282; Turan,2014:246; Göksu,2010:79-110).

Öte yandan Süleymanşah, vezir Tahir Bin Fahr el-Mülk'ün Aralık 1153-Ocak 1154 tarihinde ölmesi üzerine büyük bir destekten mahrum kalmış ve iyice zayıflamıştır. Süleymanşah bütün çabalarına rağmen devleti toparlamak istese de *Selçuklu Devleti* büsbütün dağılmıştır. Bunun üzerine Süleymanşah *Horasan*'dan ayrılarak *Cürcan*'a gitmiştir(İbnü'l Esir,XI,151-152). *Oğuzlar* ise daha sonra *Tus* şehri üzerine yürüyüp buraları istila etmiş ve bazı türbeleri harap ederek kullanılmaz hale getirmişlerdir. Öyle ki bu akıbetten *Meşhed*'de nasibini almıştır(Sevim-Merçil,2014:282-283). Bu gelişmelerden sonra, kaynaklara göre, Süleymanşah'ın *Horasandan* ayrılmasından sonra çökmüş durumdaki devleti tekrar toparlamak adına *Selçuklu* Emirleri Aralık 1154-Ocak 1155 tarihinde, Sultan Sencer'in yeğeni ve *Karahanlı* hanedanından olan Arslan Han'ın oğlu Mahmud'a haber göndererek onu hükümdar yapma girişiminde bulunmuşlardır. *Bağdat*'da halen Sultan Sencer adına hutbe okunmasına rağmen Mahmud adına hutbe okutup ona itaat eden *Selçuklu* Emirleri, *Oğuzlar*'a karşı birlik olmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu bağlamda *Irak Selçuklu* Sultanı Muhammed Bin Mahmut ve Harezmşah Atsız da bu desteğe katılarak Mahmud'un Sultanlığını kabul etmişlerdir. *Selçukluların* birlik olma girişimleri sırasında *Oğuzlar* da boş durmamış ve bu esnada *Nişabur*'a doğru hareket etmişlerdir. *Nişabur*'da da kendilerine karşı duracak kimse olmayınca burayı da yağma ve istila ederek *Herat*'i kuşatma altına almaya başlamışlardır. Mahmud Han bu durum karşısında beraberinde *Selçuklu* Emirleri ile *Herat*'i kuşatmakta olan *Oğuzlar* üzerine saldırmış nihayet çoğunluğunu *Selçuklu* ordularının kazandığı birçok irili ufaklı çatışma ve savaştan sonra Mahmud Han'ın çabaları sonuç vermiştir. *Oğuzlarla* anlaşma yapan Mahmud Han, onların bölgeden çekilesini de sağlamıştır. Yaşanan bu olumlu gelişmeler karşısında diğer bir sevindirici haber de Sultan Sencer'in tutsaklıktan kurtulması olmuştur(Sümer,1992:102-107; Turan,2014:246-248; Köymen,2011:399-414).

Öyle ki, Sultan Sencer'in tutsaklıktan kurtulması olayı kaynaklarda şu şekilde aktarılmaktadır: *Oğuzlarla* yapılan anlaşma gereği Sultanın bazı eski kumandanlarına onunla görüşme izni verilmiştir. Bu bahaneye dayanarak 1156 tarihinde Sultan Sencer'in tutsaklıktan kurtulmasını sağlayan Müeyyed Ayaba önderliğinde Sultanın bazı has adamları bir gün Sultan Sencer'in yanına gelmiş ve bazı *Oğuz* askerlerini para vaadi ile kandırarak Sultan Sencer'i *Tirmiz* şehri karşısındaki *Ceyhun* nehrinin kıyısına getirip oradan da *Tirmiz* şehrine kaçırmayı başarmışlardır⁹.

Uzun bir tutsaklık yaşamından sonra Sultan Sencer derhal, *Tirmiz*'den *Merv*'e hareket ederek buradan kendisine tabi olan veya olmayan bütün çevre devletlere haber gönderip tekrar

⁹Bazı kaynaklar Sultan Sencer'in esirlikten kurtulma tarihlerini farklı verdiği bilinmektedir. Bunun için ayrıca bkz. A. Öngül, (2014), age, s, 256; M. A. Köymen, (2011), age, s, 454-455; A. Sevim-E. Merçil, (2014). age, s, 283; O. Turan, (2014). age, s, 246.

devletin başına geçtiğini bildirmiştir(Sümer,1992:105-107). Bunun yanı sıra *Horasan* Emir ve askerleri de onun etrafında toplanmakta gecikmemişlerdir(İbnü'l Esir, XI, 178-180).

Nitekim Sultan Sencer *Merv'de Selçuklu Devletini* tekrar toparlamaya çalışmıştır; fakat bu toparlanma girişimleri pek de fayda etmemiştir; çünkü artık yaşlanmış olan Sultan Sencer, esirlik dönemi boyunca ruhen oldukça yıpranmıştır. Bundan başka boşalan devlet hazineleri maddi anlamda devleti oldukça zayıflatmış ve bu durum daha ciddi sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Zira eski düzeni sağlamak hem dinç ve sağlıklı bir zihin hem de güçlü bir devlet hazinesi gerektirmektedir. Aynı zamanda dağılmış askerlerin toparlanamaması ve harap olmuş ülkenin bitkin hali, Sulatan Sencer'in bu son çırpınışları karşısında ne yazık ki değişmemiştir(Öngül,2014:257; Köymen,2011:454-459).

Üç yıllık esaretin ardından başında bulunduğu devleti kurtarma girişimleri ve devlet düzenini tekrar tesis etme isteğine rağmen yaşlanmış olan Sultan Sencer 6 Mayıs-Nisan 1157 yılında 71-72 yaşlarında hayatını kaybetmiştir. Sultan Sencer, ölümünden sonra, *Merv* şehrine sağ iken yaptırmış olduğu, *Ahret Evi (Dar ul-ahiret)* veya *Devlet Hane* adı ile bilinen görkemli türbeye defnedilmiştir(İbnü'l Esir, XI:186-187; Köymen,2011:464-465; Sevim-Merçil,2014:283-284; Turan,2014:246).

Sonuç

Türk hâkimiyet mefkûresine göre yönetilen *Selçuklu Devletinde*, meydana gelen saltanat mücadeleleri ne yazık ki devletin kuruluşundan yıkılışına kadar devam etmiştir. Bu mücadeleler devletin şekillenmesinde ve gelişmesinde önemli derecede olumsuz etkiye sahip olmuşlardır. Bu sebeptendir ki, kısa süre içerisinde sınırları imparatorluk seviyesine kadar çıkan devlet, yine kısa bir süre içerisinde dağılmaya yüz tutmuştur.

Hemen her Sultan değişiminde ortaya çıkan bu sorun, devletin kısa bir süre içerisinde sonunu getirmiştir. Sultan Sencer dönemi de bu sebepten doğmuş mücadeleler eşliğinde geçirilen bir saltanat dönemidir.

Bu bağlamda bakıldığında, Türk-İslam tarihinde ilk kez sınırları *Çin* topraklarından *Marmara Deniz'i* kıyılarına kadar uzanan ve dahi oradan *Kafkasya* ve *Mısır'a* dek; *Harezm*, *Türkistan*, *Afganistan*, *İran*, *Azerbaycan*, *Irak*, *Suriye* ve nihayetinde *Anadolu* topraklarını içerisine alan oldukça geniş bir coğrafyada kısa sürede imparatorluk kuran *Selçuklular*, Türk ve dünya tarihine yön veren önemli bir Türk devleti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklu İmparatorluğu'nun bu kadar geniş coğrafyaya kısa sürede hâkim olmasına rağmen, bir imparatorluk olarak çok kısa sayılabilecek bir tarihe sahip olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi olarak, çalışmamızın da konusunu oluşturan, Türk devlet geleneğine uygun olarak yönetilen *Selçuklu Devleti'nin* kuruluşundan yıkılışına kadar yaşamış olduğu hanedan üyeleri arasındaki saltanat mücadeleleridir. Eski Türk devlet töresi ve geleneğine göre ülke devleti kuran hanedan üyelerinin ortak malıdır anlayışı, sultanın ölümüyle beraber ortaya çıkan taht mücadelelerinin de temel sebebini teşkil etmektedir. Yine bu anlayış çerçevesinde bakıldığında hanedan üyelerinin yer yer taht için mücadeleye girişmesi devletin sürekliliğini ve güçlü bir otorite oluşturmasını da engellemiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan bu siyasi olayların anlaşılabilmesi için merkezi otoriteye karşı çıkan mücadele hareketlerinin sebeplerini ve neticelerini iyi analiz etmek gerekmektedir.

Bu bağlamda ele alınan Sultan Sencer döneminde yaşanan *Saltanat Mücadeleleri* ekseninde, ülkenin içine düştüğü durum hiç de iç açıcı değildir. Bir bakıma *Selçuklu Devleti'nin* sonunu getiren *Saltanat Mücadeleleri*, Sultan Sencer döneminde önü alınamaz hale gelmiş bu durum devletin komşusu konumundaki diğer devletlerle de ilişkilerinin zayıflamasına ve söz konusu devletlerin *Selçuklunun* daha da zayıflamasında hızlandırıcı etkiye sebep olmuştur.

Son aşamada Sultan Sencer'in *Oğuzlara* esir düşmesi ve devlet idaresinde oluşan uzun süreli boşluk telafisi mümkün olmayan zararlar ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar ülkeyi ayakta tutmaya çalışan Sultan Sencer bu konuda yeterince başarı gösterememiş özellikle çevresinin etkisi altında kalan Sultan *Selçuklu Devleti'nin* son hükümdarı olarak tarih kitapları arasında yerini almıştır.

Sultan Sencer, hükümdarlığı süresince ülkesinde; ilim, edebiyat ve sanatın gelişmesine oldukça destek olan büyük bir hükümdar olarak bilinmektedir. O bilim adamlarına en çok saygı ve hürmet eden *Selçuklu* hükümdarlarından biridir. Akıllı, adaletli, heybetli, cömert, güzel ahlaklı ve yumuşak tabiatlı bir insan olan Sultan Sencer, affetmeyi seven, halka karşı merhametli davranan bir hükümdardır. Ve yine Sultan Sencer'in döneminde halk güven içerisinde yaşamıştır. O kılıçla topladığını kalemle dağıtan, esir aldığı hükümdarlara iyi davranan vasıflı bir Sultandır¹⁰.

Son hükümdar Sultan Sencer'in ölümü ile birlikte *Selçuklu Devleti* de tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmış, bundan sonraki *Selçuklu* izleri parçalar halinde kendini göstermeye devam etmiştir.

Kaynaklar

- Barthold, V.V. (1990), *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz: H. Dursun Yıldız, TTK Yayınları ,Ankara, ss. 644.
- Çaycı, A. (2008), *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, ss, 325.
- Göksu, E. (2010). *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK. Ankara, ss, 469.
- İbnu'l Esir, *el Kâmil fi't -Tarih*, C. IX,X,XI,XII, yay, Carolus Johannes Tornberg, Beyrut 1966; Çev., Abdülkerim Özaydın, C. IX,X,XI,XII, İstanbul, 1987.
- kafesoğlu, İ.(1992), *Selçuklu Tarihi*, Tarih Dizisi, M.E.B., İstanbul, ss, 125.
- (2000), *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK, Ankara, ss, 315.
- kaya, P. (2013), Sultan Sencer Devrinde (1118-1157) Bâtıniler İle Yapılan Mücadeleler, Tarih Dergisi, S,58 (2), İstanbul, ss, 43-64.
- Kivameddin Burslan, (1999), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, ss, 232-252.
- Koca, S. (2009). “Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddîn Keykubâd'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı”, *SÛTAD*, S. 25, Konya, ss, 1-38.
- Köprülü, M. F, “Harizmşahlar”, İA, s, 265-267.
- Köymen, M. A. “Sencer”, İA, X, ss, 486-493.
- 1991), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi V- İkinci İmparatorluk Devri*, TTK, Ankara, ss, 488.
- 2011), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II- İkinci İmparatorluk Devri*, TTK, Ankara, ss, 524..
- 2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III- Alp Arslan ve Zamanı*, TTK, Ankara, ss, 532.
- (1989). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, ss, 310.
- Merçil, E. (1991), *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, ss, 411.
- (2007), *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK, Ankara, ss, 138.
- (2007). *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK, Ankara, ss,283.
- Öngül, A. (2014). *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, ss, 545

¹⁰Kaynaklarda Sultan Sencer ile ilgili olarak birçok menkıbe bulmak mümkündür. Daha fazla bilgi için bkz. Kivameddin Burslan, (1999), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, s, 232-252; A. Sevim-E. Merçil, (2014). age, s, 284-285; A. Öngül, (2014), age, s, 258.

-
- (2014), *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, ss, 416.
- Sümer, F. “Mes’ûd”, İA, VIII, 134-142.
- Sevim, A.- Merçil, E. (2014), *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara, ss, 768.
- Turan, O. (2014). (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, ss, 542.
- Yazici, N. (2014), *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss, 447.
-

Yirmi Sekiz Günlük İktidar: Salih Paşa Hükümeti (8 Mart 1920-4 Nisan 1920)

Political Power For 28 Days: Salih Pasha Government (8 March 1920-4 April 1920)

Neslihan BOLAT BOZASLAN*

Özet

Mütareke devrinin kısa ömürlü hükümetlerinden biri olan Salih Paşa Hükümeti 8 Mart 1920 günü kurulmuş, 4 Nisan 1920 tarihinde bir oldubitti ile istifa ettirilmiştir. Salih Paşa hükümeti talihsizlikler hükümetidir. Zira bu dönemde Türk tarihinin en karanlık günlerinden biri yaşanmış, 16 Mart 1920'de Osmanlı Devleti'nin başkenti resmen işgal edilmiştir. Salih Paşa işgal edilmiş bir başkentin sadrazamı olarak tarihteki yerini almış olmasına rağmen işgalcilere karşı önemli sayılabilecek bir direnç göstermiştir. Bu süreç Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı mütareke devrinin diğer hükümetlerine nazaran araştırmalara pek fazla konu olmamış olan Salih Paşa hükümetine dikkat çekmek, konuyla alakalı yapılacak çalışmalara basamak oluşturmaktır. Bu çalışma yapılırken dönemle alakalı hatıratlardan yola çıkılmıştır. Olayları bizzat yaşayanların hatıraları referans alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Mondros Mütarekesi, Salih Paşa, İstanbul'un İşgali, Osmanlı Devleti.

Abstract

The government of Salih Pasha, one of the short-lived governments of the armistice commission, was founded on March 8, 1920 and resigned with a party on April 4, 1920. The government of Salih Pasha is a government of misfortunes because one of the darkest days of Turkish history was experienced in this period and on 16 March 1920, the capital of the Ottoman State was officially occupied. Although Salih Pasha had taken his place in history as an occupied capital's grand vizier, he showed resistance against the occupiers that could be considered important. As a result of these developments, the National Assembly of the Republic of Turkey was opened. The aim of this study is to draw attention to the government of Salih Pasha, which has not been much involved in the research about other governments of the armistice commission, and to clear a path for further research.. During the production of this work, the research started with the memoirs of the period. The memories of those who have experienced the events themselves are taken as references.

Key words: Mondros Armistice, Salih Pasha, Occupation of Istanbul, Ottoman State

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son sadrazamlarından birisi olan Salih Hulusi Paşa 1864 yılında İstanbul'da doğmuştur. Önce Kuleli İdadisi'ni, ardından Harbiye Mektebi'ni ve son olarak 1888 yılında Harp Akademisi'ni bitirerek kurmay yüzbaşı olmuştur (Küçük, 1996, s. 40). 1891 yılında askeri eğitimini tamamlamak üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Buradaki eğitimin ardından Harp akademisine tayin edilmiştir. Bu arada Osmanlı – Yunan (1897) harbine katılmıştır. 1901 yılında Müşir Deli Fuad Paşa'nın kızıyla evlenmiştir. Kayınpederi Deli Fuad Paşa II. Abdülhamit'e olan muhalif tutumu nedeniyle rütbeleri alınıp Şam'a gönderilince, Salih Hulusi Paşa da Diyarbakır'a sürülmüştür. Fakat II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye ikinci başkanlığına getirilmiştir (Uçarol, 1996, s. 447). Rütbesi ferikliğe

* Okutman, Dr., Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi, bolat@gantep.edu.tr

yükselti olarak Edirne'de bulunan II. Ordu kumandanlığına atanmıştır. II. Meşrutiyet'e yönelik Otuz bir Mart olayını bastırmak için Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu'nu desteklemiştir. Ahmed Tevfik Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa hükümetlerinde Harbiye, Hakkı Paşa hükümetinde Bahriye nazırlığı yapmıştır. Nazırlıktan ayrıldıktan sonra 1911 yılında Ayan Meclisi üyeliğine atanmıştır. Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümetinde Nafia ve Kıbrıslı Kamil Paşa kabinesinde vekâleten Bahriye nazırı olmuştur (Küçük, 1996, s. 39). I. Balkan savaşıdan sonra toplanan Londra Konferansı'na delege olarak katılmıştır. Fakat Mahmud Şevket Paşa hükümeti kurulunca geri çağırılmıştır. I. Dünya Savaşı sonuna kadar Ayan Meclisi üyeliği dışında hiçbir görev almamıştır. Karısını tedavi ettirmek üzere gittiği İsviçre'de iken Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mütareke sonrası kurulan Damat Ferit Paşa, Ali Rıza Paşa kabinelerinde Bahriye nazırlığı görevinde bulunmuştur. Ali Rıza Paşa hükümetindeyken Anadolu'da bulunan Heyet-i Temsiliye ile görüşmüştür (Uçarol, 1996, s. 448).

1921 yılında Milli Mücadele'nin desteklenmesi konusunda Fransa ve İtalya ile gizli temaslarda bulunmuştur. Saltanatın kaldırılması üzerine diğer hükümet üyeleriyle birlikte istifa eden (4 Kasım 1922) Salih Paşa, milliyetçi olmakla birlikte kendisinden on yedi yaş küçük ve bir sonraki nesle mensup bir asker olan Atatürk'le hiçbir zaman tam olarak anlaşamamıştır (Küçük, 1996, s. 40). Cumhuriyet döneminde emekli edilen Salih Paşa, 1934'te Kezrak soyadını almış, 25 Ekim 1939 yılında vefat etmiştir. Mareşallere mahsus cenaze töreniyle Eyüp'e defnedilmiştir. Askerlikten çok politik görevlerde bulunan Salih Paşa dürüst ve samimi bir meşrutiyetçi ve sözüne güvenilir bir kişi olarak bilinmekteydi (Küçük, 1996, s. 40).

Salih Paşa Hükümeti

1914 yılı Haziran ayında başlayan, dört yıl gibi uzunca bir süre devam eden Birinci Dünya Savaşı'nın (Biçici, 2014, s. 695) ardından Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesini imzalamıştır. Mütareke imzalanmasıyla Osmanlı Devletinde hükümet buhranları yaşanmış sıklıkla hükümet değişmiştir. Söz gelimi Mütareke'nin hemen sonrasında kurulan Tevfik Paşa'nın sadrazam olduğu dönemden Salih Paşa'nın sadrazam olduğu döneme kadar, 30 Ekim 1918 ile 8 Mart 1920 tarihleri arasında yalnızca on bir ayda Osmanlı Devleti dokuz kabine değiştirmiştir (Duman, 2002, s. 342).

Salih Paşa hükümetinin selefi olan Ali Rıza Paşa hükümeti 2 Ekim 1919 tarihinde görevine başlamış, 3 Mart 1920 tarihinde ise istifa etmiştir. Bu beş aylık süre içerisinde Ali Rıza Paşa hükümeti, bir yanda iç meseleler ile uğraşırken diğer yanda İtilaf Devletleri'nin verdiği notalara cevap vermekle uğraşmıştır. İtilaf devletleri her gün bir nota yayımlayarak Ali Rıza Paşa'nın cevaplaması için kabineye yeni sorular göndermekteydiler. Özellikle İzmir milletvekili olarak Refet (Bele) Bey'in seçilmesi İtilaf Devletlerini iyice kızdırmıştır. Refet Bey İzmir milletvekili seçilmesine rağmen hastalığını ileri sürerek İstanbul'a gitmemiştir. Meclis-i Mebusan işgal edildiğinde tutuklanmaktan kurtulmuş ve milli mücadele için faaliyetlerini sürdürmüştür.

İtilaf Devletleri önce 2 Aralık 1919 tarihinde Cevad Paşa'yı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinden ardında Mersinli Cemal Paşa'yı Harbiye Nezaretinden istifa ettirmişlerdir. Fakat Ali Rıza Paşa hükümetinin feda ettiği bu iki isim dahi İtilaf devletlerini memnun etmemiştir (Göztepe, 1994, s. 246). Aksine İtilaf devletleri iyice kontrolden çıkmışlar İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmişler, Ali Rıza Paşa'ya son bir nota daha vermişlerdir. Buna göre; Kabinenin Kuvvayı Milliye ile bütün alakalarını kesmelerini ve Heyet-i Temsiliye taraftarı nazırların kabineden hemen atılmalarını istemişlerdir. Ali Rıza paşa, bu teklifi kabul ederse Anadolu ve İstanbul arasındaki ilişkiler yeniden gerilebilirdi (Göztepe, 1994, s. 246). Oysa Ali Rıza Paşa hükümeti iktidarda kaldığı beş aylık süre zarfında arabuluculuk rolü üstlenmiş, Anadolu ve İstanbul ilişkileri biraz olsun yumuşamıştır (Karaosmanoğlu, 2010, s.

53). Bu sebeple ilişkilerin yeniden gerilmesini göze alamayan Ali Rıza Paşa istifa etmiştir (Sunata, 2006, s. 76).

Ali Rıza Paşa'nın istifasının ardından yeniden bir hükümet buhranı ortaya çıkmıştır. Meclis başkanı Celaledin Arif Bey Padişah'ı ziyaretinde mebusana gelen telgrafları getirerek Damat Ferit Paşa'nın sadareti halinde memlekette galeyan olacağını vahim hadiselerin yaşanacağını dile getirmiştir. Padişah da aynı düşüncede olduğu için yeni hükümeti kurma görevini Tevfik Paşa'ya vermiştir. Fakat Tevfik Paşa sağlık durumunu ileri sürerek bu görevi kabul etmemiştir. Tevfik Paşa hükümeti kurma görevini kabul etmeyince Padişah bu görevi, Salih Paşa'ya vermiştir (Türkgeldi, 1987, s. 256). Ancak Salih Paşa da bu görevi kabul etmek istemediğini söylemiştir. Ali Fuat Türkgeldi, Salih Paşa'ya bu görevi kabul etmemesi halinde görevin Damat Ferit Paşa'ya verileceğini ve memleketin başına gelecekleri anlatarak Paşa'yı ikna etmiştir (Türkgeldi, 1987, s. 257). Salih Paşa ikna olmuş ve 8 Mart 1920 tarihinde hükümeti kurmuştur. Buna göre Salih Paşa kabinesi şu isimlerden oluşturulmuştur (Karabekir, 2008: 516).

Sadrazam: Salih Hulusi Paşa

Hariciye Nazırı: Safa Bey

Harbiye Nazırı: Mustafa Fevzi Paşa

Şura-yı Devlet Riyaseti: Vekâleten Ayandan Abdurrahman Şeref Efendi

Dâhiliye Nazırı: Hazım Bey

Adliye Nazırı: Şura-yı Devlet İkinci Reisi Celal Bey

Maliye Nazırı: Vekâleten Ayandan Tevfik Bey

Nafia Nazırı: Ayandan Tevfik Bey

Ticaret ve Ziraat Nazırı: Defter-i Hakani Emini Ziya Bey

Maarif Nazırı: Ayandan Abdurrahman Şeref Efendi

Evkaf Nazırı: Eski Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi

Şeyhülislam: Haydarizade İbrahim Efendi

Bahriye Nazırı: Vekâleten Ayandan Ferik Salih Hulusi Paşa

Padişah, Salih Paşa hükümetinde bütün nazırları meclis dışından seçirmiştir. Fakat yeni hükümetin kuruluşu, nazırların meclis dışından seçilmiş olması, İtilaf devletlerini teskin etmemiş, planlarını ertelemeleri için yeterli olmamıştır. Öte yandan Rauf Bey kabine üyelerinin meclisin dışından seçilmesi durumunu ve Padişahın hükümete müdahale etmeyeceğini bildirmesine rağmen kabine üyelerinin belirlenmesinde etkili oluşunu tutarsızlık olarak değerlendirmiştir (Orbay, 2005, s. 26). Neticede İtilaf devletlerinin isteği doğrultusunda yeni kabine kurulmuş olmasına rağmen çalışan bir Osmanlı Meclisi İtilaf devletlerini rahatsız etmeye devam etmiştir. Bu sebeple İtilaf Devletlerinin İstanbul'da bulunan temsilcileri meclise karşı baskılarını iyice arttırmışlardır. Her gün verilen yeni notalarda meclisin sevilen saygı duyulan isimlerinin görevden uzaklaştırılmasını ve Mustafa Kemal'in tutuklanıp Anadolu hareketinin bitirilmesini istemişlerdir (Orbay, 2005, s. 264).

Bu arada hem İtilaf Devletleri hem de işgal güçlerinin içerideki taraftarları Damat Ferit Paşa ve benzeri kişilerin iktidara gelmesi için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Özellikle Meclis-i Mebusanda Kuvayı Milliye taraftarı, Misak-ı Milliye inanan mebuslara yönelik baskılar artmıştı. Bu durum aynı zamanda Mustafa Kemal'in ve Heyet-i Temsiliye'nin de işini zorlaştırmaktaydı. Mustafa Kemal bütün bu olanların iç yüzünü anlamaya çalışmış, milli kudret ve birliğimizin zaafa uğramaması için tedbirler almıştı. Hükümetin yanlış siyasetini ya doğrudan doğruya ya da meclisteki liderler vasıtasıyla düzeltmeye ve doğru yola sevk etmeye çalışmıştı (Cebesoy, 2010, s. 370).

Aslında Salih Paşa Hükümeti Heyet-i Temsiliye ile iyi ilişkiler içindeydi. Çünkü Salih Paşa daha Bahriye nazırı iken Amasya görüşmelerinde bulunmuş, İstanbul Hükümeti ile Heyet-

i Temsiliye arasındaki ilişkilerin yumuşamasına vesile olmuştur. Ayrıca kendilerinin çekilmesi durumunda Damat Ferit Paşa'nın iş başına geleceğini çok iyi biliyordu. Bu konudaki düşüncesini Ali Rıza Paşa kabinesi işbaşındayken Anadolu'ya gidecek nasihat heyetlerinden görev alan Doktor Rıza Nur'a şöyle anlatmıştır:

Sonunda nasıl olsa düşeceğiz; bu şüphesiz. Lakin biz ne kadar daha kalırsak memleket için o kadar hayırlıdır... Sizin gitmeniz bizim kalmamızı bir müddet daha devam ettirecektir. Bu suretle Padişah'ı, İngilizleri bir müddet daha oyalarız. Gördüğümüz akıbet biraz daha gecikir. O esnada belki umulmadık bir hayır yetişebilir. Kim bilir... (Nur, 2010, s. 528).

Salih Paşanın, Kuvva-yı Miliyeye bakışı bu yöneydi. Fakat Sadrazamlık ettiği renksiz, desteksiz ve eksik kabine ile henüz geçtiği iktidar mevkiinde çok kalmayacağı İtilaf devletlerinin çok ağır ifadeler bulunan notalarından anlaşılıyordu: “*Kuvva-yı Miliyeyi takbih ediniz!*” Salih Paşa hükümeti ve Padişah buna nasıl bir cevap verecekleri konusunda uzun süre düşünmüşlerdir. Fakat ne yapsalar İtilaf Devletlerini memnun edemeyeceklerini biliyorlardı. Böyle karmaşık bir dönemde İtalyan görevlilerden biri Rauf Bey'e gelerek İstanbul'da bulunan Kuvva-yı Milliye temsilcilerinin İstanbul dışına çıkarılacağını söylemiştir. Rauf Bey, bu durumun iki gerekçesi olabilir şeklinde yorumda bulunmuştur. Buna göre; bu durum ya İtilaf devletlerinin blöfü ya da Damat Ferit Paşa'nın iktidara getirilmesi için atılmış bir adım olarak değerlendirmiştir (Orbay, 2005, s. 265). Bu bilgi Mustafa Kemal'e ulaştırıldığında Mustafa Kemal şöyle cevaplamıştır.

Hükümete güvensizlik oyu vererek sizlerin atılım yapmanız o denli güçlü bir nedene bağlanamayacaktır. Grubun dayanışma ve direnme gücü ve işbirliğindeki kesin tutumu üzerine açık bir görüşe ve kanıya varmadıkça, Salih Paşa'nın Grup Yönetim Kurulu ile görüşmeksizin iş görmesini bir meşruiyet sorunu yapma yolundaki kararınız üzerine hiçbir düşünce ileri süremem. İngilizlerin tutuklama kararına karşı Meclisin, sonuna değin yiğitçesine görevini yapması pek yararlı ve parlaktır. Ancak, sizinle birlikte, varlıkları ilerideki girişimlerimiz ve eylemlerimiz için çok gerekli olan arkadaşların, sonunda bize katılabilmeleri kesin olarak güven altına alınmalıdır. Yoksa Grubun birlik ve kararlı olarak iş görmesini düzenleyebilecek kişileri şimdiden görevlendirerek sizlerin hemen buraya gelmeniz çok gereklidir. Buraya gelecekler arasında ülkeyi temsil niteliğinde olanlarla, gerekince hükümet kurmaya ve yönetmeye yeterli kişilerin bulunması önemlidir. İtilaf Devletlerinin zorlama önlemlerine başvuracakları kuşku götürmez.... vb. Mustafa Kemal (Atatürk, 2011, s. 286).

Öte yandan İstanbul'daki gazeteler özellikle Ali Kemal meclis hakkında yazılar yazıyor, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları aleyhinde akıl almaz iftiralar atarak karalama çalışmalarına devam ediyordu. Salih Paşa'nın yapamadığı ya da yapmadığı “*takbih*” işini muhalif gazetelerle, Hürriyet ve İtilafçılar başarılı bir şekilde yapıyorlardı (Göztepe, 1994: 251). İstanbul'da İngiliz baskısı giderek artmaktaydı. Bir yandan henüz kurulmuş Salih Paşa Hükümeti'nin sonu gelirken bir yandan da İstanbul'un işgal edileceği açıkça görülmekteydi. İngilizlerin mütareke şartlarına aykırı olduğu kadar hak ve adalet unsurlarıyla bağdaşmayan hareketlerle de kalmayarak, İstanbul'da bütün herkesi yıldırma hevesine kapılmıştı. Böyle bir dönemde Sultan Vahidettin bazı tehlikelere maruz kalacağı endişesiyle içinde Rauf Bey'in de olduğu bir mebus heyetinin kendisini ziyaret etmesini istemiştir. Ancak bu görüşme Padişah tarafından iptal edilmiş, gerçekleşmemiştir (Orbay, 2005, s. 267). İstanbul'da yaşanan bu olayları Kazım Karabekir Paşa şöyle yorumlamıştır:

İstanbul'da hiç kimsenin emniyete olmadığı ve başlarına yakında felaket geleceğine artık kimsenin şüphesi yoktu. Bu hadisenin Anadolu'da milli hükümetin teessüsüne esas olacaktır. Yalnız maksat haricinde kıymetli arkadaş zıyanına acırım. Herhalde bu kadar sarıh vaziyet üzerine lazımı gibi tedbirleri aldıklarımı zan ile müteselliyim (Karabekir, 2008, s. 552).

Bütün bu gelişmelerden sonra 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edileceği İtilaf Devletleri tarafından bir nota ile Salih Paşa hükümetine bildirilmiştir. Buna göre;

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Yüksek Komiserleri İstanbul şehrinin Martın on altıncı günü saat ondan itibaren Müttefik Devletlerin askeri işgali altına alınacağını zatiîlilerine arza Müttefikler Meclisi tarafından memur edilmişlerdir. Bu hususa dair komiserlerce alman kararları kapsayan varaka ilişkitir-

Bundan başka komiserler, güya “milli” denilen ve bir çok yerlerde ve bilhassa Adana Vilayetinde vukua gelen hadiselerden dolayı mesuliyetlerinde şüphe olmayan bu hareketi idare eden Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının Osmanlı Hükümeti ile hiçbir münasebeti olmadığını ilan ve bu hareketin takbihi (kınanması) hususunu talep etmeye dahi mezkur Ali Meclis tarafından memurdular. Şunu da Osmanlı Hükümeti’ne arz etmeye mecburuz ki bu gibi hareketler ve ifratkarane haller tekrarlandığı takdirde Türkiye ile sulh şartları şiddetlenecek ve evvelce vaki olan müsaadeler geri alınacaktır. İstanbul’un işgali, sulh şartları kabul ve icra mevkiine konuluncaya kadar devam edeceğini de ilaveten beyana memuruz (Tepeyran, 1982, s. 23).

açıklamasını yayınlamışlardır. Buna rağmen bu durumda hiç kimse tedbirli davranmamış, İstanbul’dan ayrılmamıştır. Salih Paşa hükümeti bu notaya cevap olarak şu metni yayınlamıştır:

İstanbul şehrinin Martın on altıncı günü saat ondan itibaren Düvel-i Müttefika işgal-i askerisi altına alınacağı ifadesini havi olarak müştereken senaverlerine irsal buyurdıkları notayı aldım. İstanbul’daki hal ve vaziyette Müttefiklerin emniyetini tehdit edecek hiçbir şey olmadığını bu münasebetle kayıt ve işarete cüreyab olurum, İstanbul’da hiç bir iğtişaş zuhur etmediği gibi zuhuru ihtimalini derpiş ettirebilecek hiçbir sebep mevcut değildi. Zaten Düvel-i Müttefikanın ellerinde her ihtimale karşı kafi kuvay-i askeriyeye vardı. Şu ahvale nazaran Hükümet-i Osmaniye böyle bir tedbire neden lüzum görüldüğünü anlamamakta ve en esaslı hukukuna bu suretle ika olunan tecavüze karşı protesto etmeyi vazifesi addeylemektedir. Anadolu’daki harekete gelince: Zat-ı asilanelerince malumdur ki bu hareketi tevlit eden başlıca sebep Aydın Vilayetinin hiçbir hakka mukarin olmayarak Yunan askerleri tarafından işgali ve asakir-i mezkure canibinden oralarda yerli Rumların iştiraki ile misli görülmemiş şenayi ve mezalim irtikap edilmesi keyfiyetidir. Yine o esnalarda büyük bir Ermenistan ile Trabzon havalisinde bir Rum hükümeti teşkil edileceğine dair müsirren deveran ettirilen rivayattan mutehassu havf ve heyecan ve buna mümasil diğer endişeyi mucip şayiye ve neşriyat, hareket-i mezkurenin Aysa-yi Suğra’da daha geniş bir sahada tevessüüne yardım etmiştir. Osmanlı Hükümetinin bigâne bulunduğu bu hareket Mütarekenin gerek uzun müddet devam eylesesinden, gerek tatbik şekillerinden dolayı nüfuz-i hükümetin hayliyen hayliyen tenakuz etmiş olması hasebiyle hükümetin murakabesinden bissuhule haric kalmıştır. Hükümet, mevzubahsolan hareketi idare edenler yahut taraftarları canibinden ika edilebilmiş olan hareket-i ifratkaraneyi ret ve takbih eyler. Bu vesile ile de Babıâli Mütareke’nin akd-i hininden beri Asyayı Suğra’nın hiçbir tarafında katliamlar vuku bulmamış olduğunu tekrar beyan eyler. Maraş vekayisine gelince: Onların esbabını Babıâli evvelce tafsil ve izah etmişti. Vekay-i mezkure ahali-i Müslime ile müselleh Ermeni müfrezeleri arasında vukua gelmiş ve bizzat Ermeniler tarafından sebebiyet verilmiş olan bir takım müsadematın ibarettir. Bu müsadematın bazılarınca Ermenilerin katliam tarihiyle katilleri şeklinde irae edilmek istenilmesine karşı Babıâli izhar-ı teessüf eder ve vekay-i mezkure hakkında bir heyet-i muhtelita marifetiyle tahkikat icrasını Fevkalade Komiserlerden zaten talep etmiş dimağla işbu talebinde ısrar eyler... (Tepeyran, 1982, s. 24-25).

Aslında İstanbul fiili olarak işgal altındaydı. Donanması, ordusu, askeri, polisiyle, siyasi komiserleri ile İtilaf Devletleri 1919 yılı Kasım ayından beri İstanbul’da bulunduğundan bu fiili durumu resmileştirmeleri beklenmekteydi. Bunun yanı sıra İngilizler işgalden bir iki gün önce İstanbul’a zırlıların çıkarmaya başlamıştır (Tepeyran, 1982, s. 22). Nitekim 16 Mart günü ise İstanbul İtilaf devletleri tarafından resmen işgal edilmiştir (İnönü, 2006, s. 178).

İtilaf Devletleri’nin İstanbul’u işgal metni: “Biz Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Komiserleri Müttefik Meclis-i Âlinin emirlerine uyarak aşağıdaki hususlara karar veriyoruz:

1. İstanbul şehri 16 Mart saat ondan itibaren Müttefik Devletlerin askerî işgali altına alınacaktır.
2. Şehirlerin işgalinden dolayı gereken bütün askerî tedbirler Müttefik Devletler Komiserleri namına Müttefik Askerî Hükümet tarafından ittihaz ve icra olunacaktır.
3. Yukarıdaki maddede beyan olunan tedbirler cümlesinden olmak üzere Harbiye ve Bahriye Nezaretleri işgal olunacak ve bunların bütün emirleri ve muhaberati kontrol edilecektir.
4. Telgraf, Posta ve telefon kontrolü.
5. Polis ve bütün matbuat ve İstanbul ile askerî işgal mıntakası dâhilinde intizam ve emniyet-i ammenin muhafazasına mütealik nizamatin tatbikatı pek sıkı bir surette kontrol edilecek...” (Tepeyran, 1982, s. 23)

Şans eseri kaçabilenler kaçmış fakat kalanlar tutuklanıp sürgüne gönderilmiştir (Karabekir, 2008, s. 585). Öte yandan Mustafa Kemal, Rauf Bey’e kaçması için 1000 lira para yollamıştır. Fakat Rauf Bey tutuklanmayı bekleyerek düşmanları Türk ulusu ve dünya kamuoyu karşısında saldırgan duruma düşürmeyi düşündüğünü daha sonra hatıralarında yazmıştır. Bu

şekilde bir tutuklama Meclisin Anadolu'da açılışını hızlandıracak, insanımıza teşvik ve heyecan vereceği kanaatinde olduğunu belirtmiştir (Gerede, 2003, s. 182). Rauf Bey'in bu tutumunu Mustafa Kemal şöyle değerlendirmiştir:

Son dakikaya kadar Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek fırsat ve tedbirlerinin bazı bazı arkadaşlar tarafından hazırlandığı ve sağlandığı bana anlatılmıştır. Eğer böyle idiyse, bu kimselerin Ankara'ya gelmeye razı olmayıp İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi tercih etmelerindeki sebep ve özür, cidden incelenmeye değer. Gerçekten, Türkiye'nin durumunun ve geleceğinin şüpheli, karanlık, tehlikeli görüldüğü varsayımına göre, bu karanlık tehlike içine atılacakların, korkunç ve müthiş bir sonla karşılaşma kuruntusunun etkisi ile en sonunda bir süre kalmak üzere, düşmana teslim olmayı daha uygun bulacakları gözden uzak tutulamaz. Bununla birlikte, ben burada böyle ağır bir yargıya varmadan çekinirim. Bu düşünceyledir ki, bu şahısları Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan yararlanarak mümkün olan teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadım (Atatürk, 2011, s. 287).

Bundan sonraki süreç Büyük Millet Meclisinin açılışına gidecektir.

Nitekim 16 Mart 1920 tarihi, uluslararası hukukun İngilizleri lanetlendiği bir gün olarak bilinecektir. O gün İngilizler Meclis-i Mebusan'ı basıp yurtsever milletvekilleri ile ülke siyasetinin önde gelen kişilerini tutuklamış, Şehzadebaşı karakolunu gece basarak günahsız askerlerimiz şehit etmişler ve İstanbul işgal altına alınmıştı (Gerede, 2003, s. 175). Tutuklamalar sonraki günlerde de devam etmiş, İngiliz askerleri ikişer manga halinde devriye gezmiştir (Sunata, 2006, s. 79). Tutuklananlar 18 Mart'ta Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Fakat sürgünlerle tatmin olmayan İtilaf Devletleri 27 Mart 1920'de Salih Paşa Hükümeti'ne yeni bir nota vererek, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının red ve inkâr edilmesini talep etmişlerdir. Fakat Salih Paşa bu talebi kabul etmemiştir. Gerek İstanbul'un işgali, gerekse İtilaf devletlerinin baskıları Salih Paşa'yı çaresiz bırakmıştır. Tutunacak dalı kalmayan Sadrazam ve kabinesi düşmek için bir işaret beklemeye başlamıştır. Bu kararsızlık ve şaşkınlık içinde işgalin üzerinden on gün geçmiştir. Salih Paşa Hükümeti'nin vaziyetini değerlendiren Padişah yeni bir hükümet kurması için Tevfik Paşa'yı görevlendirmiştir (Türkgeldi, 1987: 261), ancak Paşa yine kabul etmemiştir. Bu teklifi reddettiği için pişman olduğunu daha sonra Ali Fuat Türkgeldi Bey'e söylemiştir (Türkgeldi, 1987, s. 261).

Salih Paşa hükümeti henüz istifa etmemişken 24 Mart 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa Padişah tarafından huzura çağrılarak yeni bir kabine teşkiline memur edilmiştir. Hürriyet ve İtilaf fırkasına mensup kişilerle, fırkaya girmemiş fakat muhalif olarak tanınmış kimselerden, hatta Sultan Abdülhamid'e mensup eski ricalden oluşan bir kabine listesi hazırlamıştır (Göztepe, 1994, s. 261). Ancak bu liste gerçekleştirilememiştir. Bir yandan yeni kabinenin teşkili için uğraşılırken diğer yandan Salih paşa hala istifa etmemiştir. Fakat baskılara dayanmakta da epey zorlanmıştır. Nihayet 4 Nisan 1920 Cumartesi günü istifasını vermiştir (Göztepe, 1994, s. 262). Bu istifa haberinin ardından Padişah devlet mührünü Damat Ferit Paşa'ya vermiştir. 5 Nisan'da yeni kabine teşekkül etmiştir. Ferit Paşa'nın tayinine ait padişah yazısında Kuvayı Milliye hareketlerinin millet ve devletin menfaatlerine aykırı olduğundan bahisle bunların yola getirilmesi ve tepelenmesi emrediliyordu (Sunata, 2006, s. 85).

Sonuç

Salih Paşa hükümeti mütarekenin en talihsiz ve en kısa ömürlü hükümetlerinden biri olmuştur. Bu hükümetin uzun ömürlü olmayacağı daha kuruluşunda belli olmasına rağmen Salih Paşa, gönülsüz olarak başladığı vazifesini layıkıyla ifa etmeye çalışmıştır. Kabine üyeleri meclis dışından, Padişah'ın müdahalesiyle seçilen hükümet 8 Mart 1920 tarihinde göreve başlamıştır. Aradan tam sekiz gün geçmişken 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul İtilaf devletleri tarafından resmen işgal edilmiştir. Bu haliyle icracı bir hükümet olamamıştır. İtilaf devletlerinin ve iş birlikçilerinin saldırıları arasında sıkışıp kalmıştır. Buna rağmen İtilaf devletlerinin verdiği notlara cesurca cevap verilmiş, onların memnuniyetini kazanmaya çalışmak yerine hakikati anlatmaktan geri durmamışlardır. Salih Paşa hükümeti, İtilaf Devletlerinin ısrarla "yok sayın,

bitirin” dediği Kuvva-yı Milliye hareketini, Mustafa Kemal Paşa’yı, kabinede bulunan isimler çok güçlü kimseler olmamasına rağmen korumaya çalışmıştır. Bu sebeple İtilaf Devletlerinin acımasız salvalarına maruz kalmıştır.

Salih Paşa hükümeti İstanbul’un işgaline rağmen direnmiş, yeni bir hükümet buhranına meydan vermemek için istifa etmemiştir. Fakat işgalden kısa bir süre sonra Padişah Damat Ferit Paşa’yı huzura çağırarak yeni hükümeti kurmasını istemiştir. Bu durumda Salih Paşa’ya istifa etmekten başka çare kalmamıştır. Nihayet 4 Nisan 1920 tarihinde istifa ederek sadaret makamını Damat Ferit’e bırakmıştır. Çok kısa ömürlü olmasına rağmen Salih Paşa Hükümeti, Büyük Millet Meclisi’nin açılması sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Kaynaklar

- Atatürk, M. K. (2011), Mustafa Kemal *Nutuk*, Form Basımevi, Konya 2011.
- Biçici, M. (2014), “Hatıratlarla Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşına Girişi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*.13(3), 693-722.
- Cebesoy, A. F. (2010), *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul.
- Duman, S. (2002), “Ali Rıza Paşa Hükümetinin Kuruluşu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 341-358, Elazığ.
- Gerede, H. (2003), *Hüsrev Gerede’nin Anıları*, hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları 4. Basım, İstanbul.
- Göztepe, T. M. (1994), *Mütareke Gayyasında Vahideddin*, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- İnönü, İ. (2006), *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Karabekir, K. (2008), *İstiklal Harbimiz Cilt I ve II*, Yapı kredi yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2010), *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.
- Nur, R. (2010), *Cumhuriyet Öncesinin Perde Arkası (1908-1920)*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Orbay, R. (2005), *Rauf Orbay’ın Hatıraları 1914-1945*, Temel Yayınları İstanbul.
- Sunata, İ. H. (2006), *İstanbul İşgal Altında*, İş Bankası yayınları, İstanbul.
- Tepeyran, E. H. (1982), *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Türkgeldi, A. F. (1987), *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Öğretmen Yetiştiren Kurumlara Öğrenci Giriş Şartları İle Usullerinin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi (Nizamnâme ve Talimatnâmelere Göre)

An Evaluation of the Enrolment Standards and Procedures in Teacher Training Institutions from Tanzimat Period to the Republic (Based on the Documents of Constitution and Regulations)

Eyüp CÜCÜK*
Erdal BAY**
Ayhan DOĞAN***

Özet

Bu araştırmanın amacı, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen süre içinde öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ile usullerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesidir. Nitel araştırma yöntem ve teknikleri ile oluşturulan bu araştırma tarihi durum çalışması deseni ile yürütülmüştür. Araştırmada veri olarak Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Devleti'nde ilgili birimler tarafından hazırlanarak yayımlanan Osmanlı Türkçesi tarihi dokümanlar kullanılmıştır. Kanun, nizamname ve talimatname türündeki söz konusu belgelerin, öncelikle günümüz Türkçesine transkripsiyonu yapılmış, sonraki aşamada bunlar tasnif edilerek içerik analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde 1839-1923 yılları arasında faaliyet gösteren öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartlarının ne olduğu ve öğrenci seçiminde nasıl bir usul izlendiği tespit edilerek bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmanın sonucunda, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreçte öğretmen yetiştiren kurumlar arasından özellikle Dârümuallimîn ve Dârümuallimât'lara nitelikli öğrenci alımı için önemli düzenlemelerin yapıldığı ve bu doğrultuda kendine has bir sistem kurularak belirli ölçülerde seçici davranıldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Öğretmen Yetiştiren Kurumlar, Dârümuallimîn, Dârümuallimât, Giriş Şartları, Giriş Usulleri.

Abstract

The aim of this study is to determine and evaluate the enrolment standards and procedures in teacher training institutions from the Tanzimat Era of the Ottoman Empire to foundation of the Turkish Republic. The study was carried out using qualitative method and techniques and designed as a case study. Historical Ottoman Turkish documents from the Tanzimat to the Republic, which were prepared and issued by respective departments in the Ottoman Empire, and some documents published in literature were used as data in the study. These Ottoman Turkish documents were firstly translated into modern Turkish; then sorted out at the later stage, and finally the content analysis was made. In accordance with the data collected, it was determined in detail what enrolment standards were used and what kind of procedures were followed to select students. At the end of the research, it was concluded that important regulations was made to qualified student admission especially for "Darulmuallimin and Darulmuallimat" from the Tanzimat to the Republic in the Ottoman Empire. Moreover, it was understood that a specific system in student admission for qualified teacher training were set and this system was selective at a certain level.

Keywords: Teacher training institutions, Darümuallimin, Darümuallimat, the enrolment standards, the enrolment procedures

* Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, cucukeyup@gmail.com

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, erdalbay@hotmail.com

*** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ayhandogan@gantep.edu.tr

Giriş

Küresel ölçekte nitelikli öğretmen yetiştirmeyi amaçlayan mevcut eğitim sistemleri içerisinde, öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci alımında giriş şartları ve usullerinin belirlenmesi hususu, mühim ve öncelikli bir konudur. Başarılı, güçlü, ileri dünyaya entegre olabilen ve mutlu nesiller yetiştirmenin temeli, bugünün yurttaşlarının iyi bir şekilde eğitilmesine bağlıdır. Bu, nitelikli öğretmenler aracılığıyla mümkündür. Öğretmen yetiştiren bir kurumun nitelikli öğretmen yetiştirebilmesi ise adayların kuruma giriş şartları ve usulleri, öğrenme ortamları, adayları yetiştirecek öğretim kadrosu, uygulanacak eğitim-öğretim programı, bu programlarda yer alan dersler, ders içerikleri, saatleri vs. gibi birçok önemli koşula bağlıdır. Bu koşullar arasında öğretmen adaylarının öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usulleri öncelikle dikkat edilmesi ve üzerinde durulması gereken bir koşul olarak ilk sırada yer almaktadır.

Günümüz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Türk eğitim sistemi içerisinde öğretmen yetiştiren bir kuruma öğrenci olarak girebilmesinin ana şartı, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu söz konusu çoktan seçmeli sınavlardan yeterli başarıyı elde etmesine bağlıdır. Tek yönlü olan ve öğrenci alım kriterleri açısından oldukça sınırlı olan bu sistemde; adayların yeterlilik, beceri ve yeteneklerinin gerektiği şekilde ölçülememesi, sistemin bu anlamda yeterli olmadığını göstermektedir (Kahramanoğlu, 2014, s.5-6). Bu sistemde adayların öğretmenlik mesleğine ilişkin beceri ve yetenekleriyle, bu mesleği yerine getirebilecek sağlık koşullarına sahip olup-olmadığı ölçülememektedir. Nitekim mevcut sistemde uygulanan merkezi bir sınavla öğrenci seçme yöntemi birçok açıdan eksik ve yetersiz kalmaktadır (Özguven, 1972). Öyle ki bu şekilde bir öğrenci seçim uygulamasında genellikle adayların yalnızca bazı akademik ve bilişsel özellikleri (sınıflama, analiz, sentez, yorumlama vs.) göz önünde bulundurulmaktadır. Öte yandan duyuşsal alan (ilgi, tutum, motivasyon, kişilik vs.) devinimsel/psikomotor alan (fiziksel yeterlilik, refleks, öğrenilmiş otomatik davranışlar vs.) özellikleri ise çoğunlukla dikkate alınmamaktadır. Ayrıca adayların öğretmenlik mesleğine uygunlukları için önemli olan entelektüel düzey ve sosyal beceri standartları da ölçülmeyerek göz ardı edilmektedir.

Konuyla ilgili yerli ve yabancı alanyazında öğretmen yetiştiren kurumlara alınacak öğrencilerde aranan şartların ve standartların çok önemli olduğunu ifade eden ve öğrenci alımlarının merkezi bir sınavla adayların sadece bilişsel özelliklerinin ölçülmesi suretiyle yapılmasının sakıncalı olduğunu belirterek bu soruna eğilen birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalarda, genel olarak söz konusu kurumlara öğrenci alımında öğretmen adaylarının sadece bilişsel davranışlarını ölçen sınavlarla değil adayların duyuşsal ve psikomotor becerilerini dikkate alan değerlendirmelerin de yapılması gerektiği, adayların sadece akademik bilgilerinin öğretmenlikte başarıyı ölçmede düşük bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir (Beswick, 1990; Erçoşkun ve Nalçacı, 2009; Özsoy ve Ünal, 2010).

Öte yandan bu konu tarihsel süreç açısından değerlendirildiğinde, günümüz Türk eğitim sisteminin öğretmen yetiştirme sorunlarına ilişkin önemli bir tecrübeye sahip olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere, Osmanlı modernleşmesinin önemli bir noktasını oluşturan Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki süreçte, Osmanlı eğitim sistemi içerisinde öğretmen yetiştirmeyi amaçlayan çeşitli kurumlar tesis edilmiştir. Bunlar açılış tarihleri itibariyle Dârülmualimîn-i rüşdî (1848), Dârülmualimîn-i sıbyan (ibtidaî) (1868), Dârülmualimât (1870), Dârülmualimîn-i âliye (idadiye) (1874), Menşe-i Muallimîn (1875), İstanbul Dârülfünûnu (1900), Medrese-i Muallimîn (1906), Ana Muallime Mektebi (Mart 1914), İnas Dârülfünûnu (Eylül 1914) olarak sıralanabilir. Söz konusu bu kurumlar arasında örneğin Dârülfünûn ve İnas Dârülfünûnu, esasında doğrudan öğretmen yetiştirmeye yönelik olarak kurulmuş okullar değildir. Ancak bu okullardan mezun olanların ülkenin çeşitli yerlerinde

öğretmen olarak istihdam olunmuş olması, bunların da öğretmen yetiştiren kurumlar kapsamında incelenmesini gerektirmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde faaliyet göstermiş olan bu okullara öğrenci alımında çeşitli giriş şartları ve usulleri uygulanmıştır. Buradan hareketle, mevcut öğretmen yetiştirme sistemlerinde önemli konu/sorunlardan biri olan öğrenci seçimi ile ilgili eksik ve yanlış uygulamaların çözümüne geçmiş deneyimleri ortaya koymak suretiyle destek olma fikri, bu araştırmanın ilham kaynağını -diğer bir ifadeyle- çıkış noktasını oluşturmaktadır. Günümüz öğretmen yetiştirme sistemine dönük politikalar oluşturulurken veya düzenlenirken Türk eğitim tarihindeki uygulamaların saptanması ve geçen süreç içerisinde bunların geçirdiği değişim-dönüşümlerin karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konulması gerekir.

Bu bağlamdaki araştırmada, günümüz öğretmen yetiştirme politika ve uygulamalarına dönük önemli bir konu/sorunun geçmişteki uygulamalarını ortaya koymak ve bundan istifade edilebilir bir tecrübe sağlayabilmek için, Türk eğitim tarihinin 1839-1923 yılları arasındaki süreçte öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usullerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi konusuna odaklanılmıştır. Bu çerçevede belirli ölçülerde ve temel olarak şunlar amaçlanmıştır:

- Osmanlı Devleti'nde 1839-1923 yılları arasında açılmış ve örgün eğitim sisteminde faaliyet göstermiş olan öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usullerini tespit etmek ve buna ilişkin analiz ve değerlendirmelerde bulunmak,
- Söz konusu okullara öğrenci alım şartları ve usullerinin 1839-1923 yılları arasında geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümü karşılaştırmalı bir biçimde ortaya koymak,
- Osmanlı'nın son dönemlerinde faaliyet gösteren öğretmen yetiştiren kurumlar hakkında farklı bir bakış açısıyla değerlendirmede bulunmak,
- Dünyada ve bilhassa Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminde önemli konulardan biri olan eğitim fakültelerine alınacak öğrencilerde aranan şartlar ve alım usullerine ilişkin sorunların çözümüne geçmiş deneyimleri ortaya koyarak destek olmak,

Diğer yandan araştırmanın en genel ifadeyle ve öncelikli olarak önemi, bir tarih araştırması özelliklerini taşımasından ileri gelmektedir. Bilindiği üzere tarih bilimi araştırmaları geçmişe dönük yapılan ancak bugünün daha iyi anlamlandırılabilmesi ve geleceğe en doğru kararlarla yön verilebilmesi adına önemli parametreler içermesi bakımından oldukça önemlidir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923), Osmanlı Devleti'ndeki sosyo-kültürel yapının, eğitim anlayışının ve bu anlayışla gelişen eğitim yapılanmasının, -daha özelde ise öğretmen yetiştirme usulleri ve uygulamaların- her yönüyle araştırılarak ortaya konması, günümüz eğitim sistemini anlama ve değerlendirmede önemli bilgi-tecrübe özelliği taşımaktadır.

Geçmişte var olmuş olay ve olgular bütünü özelliğini taşıyan *öğretmen yetiştirme ve uygulamaları* konusuna -alanyazında yer almayan bir şekilde- farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak belli problemler etrafında bir araya getirilen bulguların değerlendirilmesi araştırmanın asıl önem taşıyan yönünü oluşturmaktadır. Şöyle ki; söz konusu dönemde öğretmen yetiştirme, bununla ilgili kurumlar, eğitim yapılanmaları vs. konularda ilgili alanyazında -yeterliliği ayrı bir tartışma konusu- belirli ve değerli çalışmalar mevcuttur. Bunlar arasında konuyu daha özele indirgeyerek öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usullerini belirlemeye ve değerlendirmeye yönelik yapılan müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmada ise, Osmanlı Devleti'nin söz konusu dönemde öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci alım şartları ve usullerinin, birtakım tarihi dokümanların incelenmesi ve analizine tabi tutularak değerlendirilmesiyle, geçmişte nasıl bir uygulama izlendiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmada, esas olarak Tablo 1'deki araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Araştırmanın birinci alt problemi öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usullerinin tarihi belgelere dayalı olarak tespit edilmesidir. Buna bağlı olarak söz konusu giriş şartları ve usullerinin bütüncül bir bakış açısıyla analizi ve değerlendirmesi araştırmanın ikinci alt problemini oluşturmaktadır.

Tablo 1: Araştırma soruları

Problem Cümlesi	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923) Osmanlı'da öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci giriş şartları ile usullerinin nizamnâme ve talimatnâmelere göre belirlenmesi ve değerlendirilmesi nasıldır?
Birinci Alt problem	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usulleri nedir/nasıldır?
İkinci Alt problem	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usullerinin yıllara ve okullara göre bütüncül olarak analizi nasıldır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Osmanlı Devleti'nde 1839-1923 yılları arasında faaliyet göstermiş olan öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci alımındaki giriş şartları ile usullerini belirlemeye ve değerlendirmeye yönelik yapılan bu araştırma, geçmişteki bir durumu kendi doğal ortamında, karmaşıklığını ve bağlamını dikkate alarak derinlemesine incelemeyi hedeflemesinden ötürü, nitel araştırma desenleri arasından tarihi *durum çalışması* deseninde yürütülmüştür. Durum çalışmalarında bir kavram ele alınabildiği gibi, bir süreç de benzer ve farklı boyutlarıyla incelenebilmektedir (Kohn, 1997). Kültürel antropoloji çalışmalarına da benzetilen *tarihsel durum çalışmalarında* belirli bir dönem hakkında veri toplanarak analiz edilmeye çalışılmaktadır (Swanborn, 2010).

Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Bu araştırmada, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Devleti'nde öğretmen yetiştiren kurumlara alınacak adayların seçiminde, kurumun giriş şartları ve bu şartların uygulanma usullerinin ortaya konabilmesi için gerekli veriler, yazılı dokümanlar aracılığıyla elde edilmiştir. Bu verilere başta Düstur ve Maarif Salnameleri külliyyatı olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (İstanbul), Millî Kütüphane (Ankara), çeşitli İnternet siteleri (TBMM e-kütüphane, bilimsel dergilerin web sayfaları vs.) ile doküman analizi (belgesel tarama) yoluyla yapılan çalışmalar sonucu ulaşılmıştır. Söz konusu veri kaynaklarından 2013 Haziran ayında başlatılan veri toplama süreci sonunda elde edilen, devlet nezdinde değişik zaman aralıklarında ve çeşitli konu başlıkları altında oluşturulan kanunname, nizamnâme ve talimatnâme gibi belgeler araştırmanın tarihi dokümanlarını oluşturmaktadır.

Araştırmanın zamansal sınırları olan 1839-1923 yılları arasında, öğretmen yetiştiren kurumlarla ilgili düzenlemeleri içeren ve araştırmanın birincil kaynak grubunu oluşturan bu nizamnâme ve talimatnâmelerin adı, künyesi ve ulaşım yerine ilişkin bilgiler makalenin metin içi dipnotlarında belirtilmiştir. Söz konusu resmi metinlerin yanında, ilgili alanyazında yer alan sözlük, ansiklopedi, çeşitli araştırma-inceleme eser, makale ve tez gibi dokümanlara da başvurulmuştur. Ayrıca bu araştırmada kullanılan tüm Osmanlıca (Osmanlı Türkçesi) belgelerdeki Hicri-Rumi-Miladi takvimlerle ilgili tarih çevirme işlemleri, Türk Tarih Kurumu

(TTK) tarafından bu amaçla geliştirilen bir program olan *Tarih Çevirme Kılavuzu* esas alınarak yapılmıştır (<http://www.ttk.gov.tr/>).

Verilerin Analizi ve Çözümlemesi

Araştırmanın birincil kaynak grubunu oluşturan nizamnâme ve talimatnâme türündeki dokümanların analizi ve çözümlemesinde, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan *içerik analizi yöntemi* kullanılmıştır. İçerik analizi genellikle mülakat dökümleri, günlükler, dokümanlar vb. gibi hacimli olan nitel materyali (metinleri) ele alarak temel tutarlılıklarını ve anlamlarını belirlemeye yönelik herhangi bir nitel veri indirgeme ve anlamlandırma çabası girişimlerini ifade etmektedir. Ayrıca, içerik analizi ile metinler üzerinde temel anlamlar arama süreci örüntü veya tema analizi olarak adlandırılır (Patton, 2014, s. 453). Bu yöntemde araştırmacı, belirlemiş olduğu kelime ve kavramların varlığını, anlamlarını ve bunlar arasındaki ilişkileri belirler ve bunları analiz ederek metinlerdeki mesaja ilişkin çıkarımlarda bulunur (Büyüköztürk vd., 2014, s. 240-241).

1839-1923 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermiş olan öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usullerini belirlemeye yönelik yapılan doküman incelemesi sonucu nizamnâme ve talimatnâme türündeki 13 farklı dokümana ulaşılmıştır. Osmanlıca olan bu belgelerin içerik analizi sürecinde ilk olarak, bir tür yönetilebilir sınıflandırma elde etmek için, belgeler baştan sona ayrıntılı bir şekilde okunmuştur. Ardından bu belgelerde iki önemli örüntüyü ifade eden giriş şartları ve giriş usulleri temalarıyla ilgili olan kısımlar net olarak belirlenmiştir. Belgelerde kategorize edilen ve akabinde kodlanan temalara ilişkin bilgiler Osmanlıca transkripsiyon kurallarına uygun bir şekilde günümüz Türkçesine çevrilmiş, arkasından metin sadeleştirme işlemi yapılmıştır. Metinlerin içerik analizi sonucunda, belirlenen temalar dâhilinde bulgulara ulaşılmıştır.

Öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci giriş şartları ve usullerine ilişkin dokümanlarda yer alan Osmanlıca veriler, oluşturulan içerik analizi tablolarıyla incelenmiştir. Bu tabloların formatını yansıtan örnek bir tablo aşağıda sunulmuştur:

Tablo 2: Veri analizi için oluşturulan tablo örneği

No	Belge	Şerait-i Duhûl	Giriş Şartları	Giriş Usulleri

Araştırmaya dahil edilen veriler, yukarıdaki gibi içerik analizi tabloları aracılığıyla incelenmiştir. Bu tablolarda yer alan ilk sütun numaralandırma, ikinci sütun veri kaynağı, üçüncü sütun verilerin Osmanlıcadan Latin harflerine çevirisi, dördüncü ve beşinci sütun tematik olarak iki kategoriye ayrılmış olan giriş şartları ve giriş usulleri temalarını ifade etmektedir. Söz konusu giriş şartları teması okula giriş için adaylarda aranan genel özellikleri ve kriterleri ifade etmektedir. Giriş usulleri teması ise gerekli şartları sağlayan adayların okula kayıt-kabul işlemlerinin ve bununla ilgili prosedürlerin ne şekilde ve nasıl bir usulle gerçekleştirildiğini anlatmaktadır. Örneğin bir öğretmen okuluna öğrenci alımında istenen “idadi okullarından mezun olmak” durumu giriş şartı temasına; bu şartın uygulanma usulünde yani okula başvuruda istenen idadi diploması ibraz etme durumu ise giriş usulü temasına girmektedir.

Araştırmada veri kaynağı olarak kullanılan yukarıda bahsedilen 13 adet dokümanın resmi kurumlar ve resmi kurumlar aracılığıyla yayınlanmış olan dokümanlar olması belgelerin geçerliği ve güvenilirliğinin yüksekliğine ilişkin bir fikir vermektedir. Bununla birlikte Osmanlıca belgelerin gerek günümüz Türkçesine transkripsiyon kurallarına bağlı kalınarak çevrilmesi gerekse içerik analizindeki temalara uygun olan verilerin sadeleştirip tabloya yerleştirilmesi ve kodlanması gibi veri analiz sürecinin tüm aşamalarında tarih bilimi alanında

doktor ve eğitim bilimleri alanında doçent doktor unvanına sahip iki uzmanın görüşüne başvurulmuştur.

Bulgular ve Yorum

Birinci Alt probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın birinci altprobleminde ifade edilen “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı’da Öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usulleri nedir/nasıldır?*” sorusuna ilişkin araştırma verilerinden elde edilen bulgular ve bunlara ilişkin yorum ve değerlendirmeler her bir kurum için ayrı başlıklar halinde sunulmuştur:

Dârümuallimîn-i rüşdî’ye Giriş Şartları ve Usulleri

Dârümuallimîn-i rüşdî’nin açılış ve kapanış tarihleri olan 1848 ile 1913 yılları arasında, öğrencilerin okula giriş şartları ve bu şartların uygulanma usullerine yönelik veriler içeren nizamnâme ve talimatnâme türünde dört resmi belge tespit edilmiştir. Bu belgelerin Latin harflerine çevirisi yapıldıktan sonra günümüz Türkçesindeki anlamının analiz edilmesiyle bazı bulgulara ulaşılmıştır. Bu çerçevede, 1 Mayıs 1851 tarihinde çıkarılan *Dârümuallimîn Nizamnâmesi*, 1848 yılında açılmış olan öğretmen yetiştiren ilk kurumla ilgili öğrenci alım şart ve usulleri hakkında bilgi veren ilk doküman olma özelliğini taşır (BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, İ.MVL., 211, 6894; Akyüz, 1990; Ünal ve Birbudak, 2013). Buna göre okula alınacak öğrencilerin Arapçayı anlayacak ve ifade edebilecek bir seviyede bilmesi, Türkçeyi güzel konuşması, Farsça ve matematik öğrenme kabiliyetine sahip olması, güzel ahlâk sahibi olması şarttır. Ancak bu şartları hüviyetinde barındıran kişiler Dârümuallimîn-i rüşdî’ye başvuruda bulunabilir. Bu şartlar dâhilinde şekillenen öğrenci alım usullerine göre ise okula, sınavla öğrenci alınır. Sınavda en başarılı olan ve istenilen şartlara sahip olan kişi başmülazım olarak kabul edilerek kaydı yapılırdı. Diğerleri ise mülazım (aday) öğrenci olarak kabul edilirdi. Okula giriş için alınan öğrencilerin istenilen özelliklere sahip olduklarını ve okula kaçınıcı sırada kabul edildiklerini açıklayan birer öğrenci kabul belgesi oluşturulur. Bu belge, sınav komisyonundaki hocalar tarafından ve sonrasında Maârif-i Umûmiye Meclisi tarafından mühürlenir. Ayrıca okula öğrenci alımında Dârümuallimîn’in üç hocasının da onayı şart olmakla birlikte Maârif-i Umûmiye Meclisi’nin onayı gerekir. Okula öğrenci alımında izlenen bir diğer prosedüre göre ise; öğrenimini tamamlayan öğretmen adaylarıyla *gerek İstanbul’da ve gerek taşrada her ne vakit ve her ne tarafta olursa olsun rüştiye mektebi hocalığıyla görevlendirildiklerinde*, bunu kabul edeceklerine dair bir sözleşme yapılır.

Dârümuallimîn-i rüşdî’ye giriş şart ve usullerine ilişkin 1 Eylül 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*’nde de birtakım bilgiler yer almaktadır (Düstur, H.1289/M. 1872-73:184-219; Bilim, 2002a: 437-474). Buna göre; okula başvuran adaylar rüştiye, idadî, sultanî diploması veya mülazemet rüusu denilen adaylık belgesine sahip ise sınavsız bir şekilde okula kayıt yaptıracaklardır. Bu şekilde bir diploma ya da belgeye sahip olamayanlar bir seçim komisyonu tarafından sınava tabi tutulacak ve sınav sonucunda gösterdikleri başarıya göre fen ve edebiyat şubelerinden birine yerleştirilecektir.

Dârümuallimîn-i rüşdî’nin öğrenci giriş şartları ve usullerinde değişiklikleri içeren bir diğer resmi düzenleme 27 Ekim 1891 tarihinde *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi’nin İkinci Faslının Dârümuallimîn Hakkındaki Mevaddını Tâdilen Kaleme Alınan Nizamnâme* ile yapılmıştır (MS, H. 1318/M. 1900:133-140; BOA, İ.MM., nr. 5394). Bu Nizamnâme’de yer alan düzenlemelere göre; okula öğrenci alımında adayın herhangi bir fiziksel özürlü ve hastalığı bulunmaması, Dârümuallimîn’in ibtidaî bölümünden mezun olmak, iyi ahlâk sahibi olmak, 19 yaşını doldurmamış olmak ve ayrıca dışardan başvuranlar için idadi mektebi mezunu olmak eğer değilse Dârümuallimîn ibtidaî bölümü düzeyinde yapılacak sınavdan başarı göstermek şartları istenmiştir. Bu şartların uygulanma usulünde ise okula başvuru dilekçesine sağlık

raporu, Dârümuallimîn ibtidaî bölümü diploması, dışarıdan başvuranlar için giriş sınavında başarı gösterdiğine dair belge eklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu Nizamnâme’de net olarak ifade edilmese de; adayın yaşını ve iyi ahlâk sahibi olduğu kriterlerini karşıladığını gösteren Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi ve iyi hal belgesi giriş usulünde ibraz edilmesi zorunlu belgelerdendir.

Dârümuallimîn-i rüşdî’nin öğrenci alım şartları ve usulleri hakkında tespit edilebilen son belge 23 Mayıs 1908 tarihli olup *Dârümuallimîn Nizamnâmesi’ni tadilen kaleme alınan nizamnâme lâyihası* başlığını taşımaktadır (BOA, Maarif Tedrisât-ı âliye, 15/114; Kaya, 2012-2013). Nizamnâme’nin aslında Dârümuallimîn’in âliye bölümü için oluşturulmuş olduğu düşünülse de bu araştırmada, Nizamnâme maddelerinin genel olarak okulun tüm bölümlerini düzenleyen kapsamda olmasından dolayı rüşdî bölümünü de içerdiği kabul edilmiştir. Bu Nizamnâme’de okula giriş için adaylardan istenen genel şartlar 19-25 yaş arası olmak, bulaşıcı bir hastalığa ya da öğretmenlik mesleğini yapmasına engel olacak bir hastalığa sahip olmamak, Osmanlı Devleti vatandaşı olmak, adam yaralama ve öldürme suçu ile hüküm giymemiş yani adli sicili temiz olmak, güzel ve iyi ahlâk sahibi olmak şeklinde belirtilmiştir. Rüşdî bölümünün edebiyat ve fen şubelerine öğrenci alımı için farklı şartlar konulmuştur. Bu çerçevede fen şubesine başvuran adaylardan ek olarak adayın sayısal yeteneğinin olması; edebiyat şubesine başvuranlar için de Türkçe, Arapça ve Farsçayı okuma-yazma-anlama seviyesinde bilmesi ve matematikten dört işlem bilgisine sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Nizamname’ye göre, bu şartların uygulanma usulünde ise rüşdî bölümünün her iki şubesi için de Maarif Nezareti Heyeti-i Sıhhiyesi’nden sağlık raporu ve aşı belgesi, Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi, adam yaralama, cinayet veya bir çeşit ahlâksızlıktan dolayı hüküm giymemiş olduğunu gösterir adli sicil belgesi ve iyi hal kağıdı gibi evrakları ibraz etmek gerekliydi. Söz konusu bu belgelerin resmi makamlardan alınmasının gerekliliği dikkat çekmektedir. Fen şubesine başvuran adaylardan bu belgelere ek olarak yedi senelik idadi mezunu olduklarını gösterir diplomalarını sunmaları istenmiştir. Ayrıca bu diplomadaki ulûm-ı riyaziye, ilm-i hikmet, kimya, mevâlîd gibi sayısal derslerin ortalamasının en az beş üzerinden dört olması gerekliydi.

1908 yılındaki bu düzenlemeye göre, okulun rüşdî bölümünün ikinci kısmı olan edebiyat şubesine başvuran adayların ise yedi senelik idadi mezunu olduklarını gösterir diploma ibraz etmeleri gerekmektedir. Bunun yanında bu şubeye kayıt yaptırabilmeleri için edebiyat alanı ve bu alandaki derslerle ilgili bilgi sahibi olduklarını ölçmek amacıyla yazılı ve sözlü olarak yapılacak olan bir sınavdan başarı göstermeleri gerekliydi. Edebiyat şubesine başvuran adaylar için yapılan giriş sınavında adaylarda Arapça bir ibareyi hatasız bir şekilde yazıp manasını açıklayarak sarf, nahiv ve belagat kurallarına göre uygulamalı olarak tahlil etmek, Farsça bir ibare yazıp anlamını açıklayarak tahlil etmek, tarif olunacak bir makale veya mektubu Türkçe kaleme almak vs. gibi özellikler aranmıştır. Sözlü olarak ise hesap dersine dair dört işlem (âmal-i erbaa) ile küsurattan ve muhtasaran coğrafyadan yöneltilecek sorulara cevap vermeleri istenmiştir. Bu sınavın içeriği göz önüne alındığında oldukça ayrıntılı bir sınav uygulaması olduğu görülmektedir. Sınavın yazılı ve sözlü olarak iki aşamadan oluşması, adayın Türkçe, Arapça ve Farsça dilbilgisi yeteneğinin ölçülmesi bakımından dikkat çekicidir. Öte yandan fen şubesine alınacak öğrencilerin ise Cebir, Hendese ve Hikmet-i Tabiye derslerinde yazılı bir sınava tabi tutulacakları belirtilmiştir.

Dârümuallimîn-i sıbyan’a (İbtidaiye) Giriş Şartları ve Usulleri

Dârümuallimîn’in sıbyan bölümüne öğrenci alımında adaylardan istenen şartların neler olduğu ve alım işlemlerinin nasıl bir usulle yapıldığına dair bulgular, doküman incelemesi yöntemiyle tespit edilen beş farklı nizamnâme ve talimatnâme türündeki belgenin çözümlenmesi sonucunda ortaya konulmuştur. Bu okula öğrenci giriş şartlarına ilişkin verilerin elde edildiği kaynaklardan ilki, H. 1316/M. 1898 yılı Maarif Salnamesi’nde yer alan ancak net

olarak yayınlanma tarihi belli olmayan “*Bazı vilayetda ba-irade-i seniyye küşad olunmuş olan Dârümuallimîn-i sıbyan şubelerine dair talimattır*” başlığını taşıyan belgedir (s. 353-357). Bu talimatname tarihi belli olmadığı ve taşradaki Dârümuallimînleri konu aldığı için özellikle ilk sırada incelenmiştir. Bundaki maksat taşradaki duruma ilişkin bulguları sunduktan sonra İstanbul merkezinde açılmış olan Dârümuallimîn-i sıbyan hakkında yayımlanan diğer resmi metinleri bütüncül bir şekilde değerlendirebilmektir. Söz konusu bu belgede Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un dışındaki vilayetlerde açılacak Dârümuallimîn-i sıbyan şubelerine giriş şartlarına ilişkin önemli bilgiler yer almaktadır. Buna göre iyi ahlâklı olmak, 20 yaşından büyük olmak, Türkçe serbest okuyup yazmasını bilmek okula giriş şartları olarak belirlenmiştir. Bu şartların uygulanma usulünde ise yani okula öğrenci kaydında iyi hal kağıdı ve Osmanlı kimlik belgelerinin ibraz edilmesi gerekli tutulmuştur.

Dârümuallimîn'in sıbyan bölümüne öğrenci giriş şartlarına ilişkin veri sağlayan ikinci belge, 27 Ekim 1891 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin İkinci Faslı'nın Dârümuallimîn Hakkındaki Mevaddını Tâdilen Kaleme Alınan Nizamnâme* başlığını taşımaktadır (MS, H. 1318/M. 1900:133-140). Burada yer alan giriş şartlarına ilişkin bilgilerde ilk olarak, alınacak öğrencilerin Sarf ve Nahiv (Gramer) bilgisine sahip olması istenmiştir. Ek olarak Türkçeyi düzgün okuma ve imla bilgisine de sahip olmaları gerekli tutulmuştur. Bunların dışında güzel ahlâk sahibi olmak, 20-30 yaş arası olmak, herhangi bir fizikî özürlü ve hastalığı bulunmamak genel şartlardandır. Bu şartların uygulanması sırasında ise iyi hal kağıdı, Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi, sağlık raporu; Sarf ve Nahiv (Gramer), Türkçe düzgün okuma ve İmla'dan yapılacak sınavlarda başarılı olduğunu gösterir sonuç belgesi şeklinde birtakım belgeler istenmiştir. Ayrıca adayın öğretim süresinin bitiminde mezuniyet sonrası atanacağı öğretmenlik görevini kabul etmek istememesi durumuna karşın farklı bir usul belirlenmiştir. Böyle bir durumla karşılaşılması halinde, okula kayıt esnasında adaylardan öğrenimi süresince almış olduğu maaşı (bursu) geri ödeyeceğine dair bir sözleşme yapması istenmiştir.

Öğrenci giriş şartları ve usulleri hakkında bilgi veren bir diğer belge, 10 Haziran 1909 tarihli *Tahsil-i İbtidâî Layiha-yı Kanuniyesi* başlığını taşımaktadır (BOA, ŞD.TNZ, 224/80_2,6; DAGM, 2014:244-251.). Buna göre Dârümuallimîn-i ibtidâî bölümüne alınacak olan öğrencilerin öncelikle eğitim-öğretim dili olan Türkçeyi, öğrenimine yetecek kadar konuşup anlayabilmesiyle birlikte doğru ve düzgün bir şekilde Türkçe okuma-yazma bilmesi de şart olarak belirlenmiştir. Diğer bir şart adayın mensubu olduğu dinin kural ve kaideleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmasıyla ilgilidir. Burada adayın dinî kimliğinin belirtilmemesi hususu, okula Müslüman olmayanların da alınabileceği konusunda ipucu vermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu durumu geç Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemine oldukça tesir ettiği bilinen Batı tarzlı eğitimin -özellikle de Fransız usulü eğitim modelinin- etkisinde gelişen bir sekülerleşme anlayışını yansıttığı şeklinde değerlendirmek mümkündür. Söz konusu Nizamnâme'de Dârümuallimîn-i ibtidâî'ye giriş için belirtilen bu şartların yanında adaylardan matematikten dört işlem bilmek, 18-25 yaş arasında olmak, öğrenim durumunu engelleyecek bedenî özürlü ve herhangi bir bulaşıcı hastalığı olmamak, Osmanlı Devleti vatandaşı olmak ve güzel ahlâk sahibi olmak gibi kriterler okula girişte istenen diğer şartları oluşturmaktadır. Belirtilen şartlara sahip olan adaylardan giriş usulü olarak iyi hal kağıdı, sağlık raporu, Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi, mezuniyet sonrası atanacağı öğretim görevini kabul edeceklerine dair sözleşmeyi okula kayıt esnasında ibraz etmeleri istenmiştir. Ayrıca adayın Türkçe doğru okuyup anlaması, mensubu olduğu dinin iman ve inanış esasları ve matematikten dört işlem bilgisi üzerine yapılacak olan giriş sınavından başarılı olduğunu gösterir belgeyi de söz konusu belgeler arasına eklemesi istenmiştir.

5 Temmuz 1915 tarihli *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnâmesi* adlı bir başka dokümanda da Dârümuallimîn-i ibtidâî'ye öğrenci alınmasına ilişkin bilgiler yer almaktadır (Maarif-i Umumiye Nezareti, 1331; Ünal ve Birbudak, 2013). Buna göre okula öğrenci

kabulünde; 16-18 yaş arasında olmak, herhangi bir hastalık ve fiziksel özrü bulunmamak, Osmanlı Devleti vatandaşı olmak genel şartlar olarak belirlenmiştir. Öte yandan ülkedeki İptidaî okullardan mezun olanlar Dârümuallimîn-i İbtidaî'ye sınavsız geçiş yapabileceklerdir. Bu özelliğe sahip olmayanlar ise yapılacak sınavda bu derecede bilgi sahibi olmaları şartıyla okula kabul edilecektir. Bu şartların uygulanma usulünde ise iyi hal kağıdı, sağlık raporu, Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi, daha önce mezun olunan okuldan alınan diploma gibi resmi belgelerin ibraz edilmesi istenmiştir. Buna ek olarak tüm adaylar için; diploma alarak mezun olduktan sonra mezuniyet tarihleri itibariyle sekiz yıl boyunca öğretmenlik vazifesi yapmakla mükellef olduklarını ve *öğrenimlerini tamamladıktan sonra Maarif Nezaretince atanacağı öğretim görevini* kabul edeceğine dair sözleşme (taahhütname) imzalayarak bunu okul müdüriyetine teslim etmeleri istenmiştir. Ayrıca Nizamnâme'de, Dârümuallimîn-i ibtidaî bölümüne kabul edilecek Erkek Sultani mektebi öğrencileri için ise özellikle konulduğu anlaşılan bazı hükümler bulunmaktadır. Bu hükümlerde söz konusu sultanilerde öğrenim görenler on yedi yaşını tamamladıktan sonra hangi sınıfta bulunurlar ise bulunsunlar rızalarına bakılmaksızın İstanbul Dârümuallimîni'nin ibtidaî bölümüne nakledilecekleri belirtilmektedir. Fakat bunlar arasında başarı derecesi pekiyi (aliyyü'l-ala) olanlar arzu etmedikleri takdirde buldukları Sultani'de öğrenime devam edebileceklerdir.

Dârümuallimîn'in ibtidaî bölümüne giriş şartları ve usullerine ilişkin verilerin elde edildiği bir diğer doküman 30 Ocak 1917 tarihli *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidaiye Talimatnamesi*'dir (Faik Reşid, 1927, s. 326-353). Bu Talimatnâme, 1915 Nizamnâmesi'nde Dârümuallimîn ve Dârümuallimât için getirilen hükümlerin uygulanmasını kolaylaştırmak ve gerekli yerlerde daha anlaşılabilir açıklamalarda bulunularak ayrıntılı bir düzenleme yapmak için oluşturulmuştur. Buna göre Dârümuallimîn'in ibtidaî (başlangıç) bölümüne öğrenci alım şartları; kayıt dönemi süresince başvuruda bulunmak, Osmanlı vatandaşı olmak, herhangi bir hastalığı ve fiziksel özrü bulunmamak, tüm aşılarını yaptırmış olmak olarak belirlenmiştir. Ayrıca, okul müdürünün riyaseti altında okulun daimi öğretmenleri tarafından yapılan giriş sınavından başarılı olmak şarttır. Talimatnâme'de, bu şartlara uygun adayların okula kayıt usulleri arasından ilki, adayın bir başvuru belgesi ile okul müdüriyetine zamanında müracaat etmesidir. Bu doğrultuda Dârümuallimîn'e öğrenci kayıt zamanı Ağustos ayının son haftası olarak belirlenmiştir. Mazeretli olanlar için ise Eylül ayı sonuna kadar kayıtlar devam etmiştir. Bu şekilde kayıt yaptıracaklar için Maarif Nezareti'nin onayı gerekmeye birlikte Eylül ayı sonundan itibaren hiçbir suretle öğrenci kaydı yapılamayacaktır. Adaylardan, başvuru belgesine ek olarak Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi, aşı belgesi, sağlık raporu, daha önce mezun olduğu ibtidaî mektebinden diploma veya bulunduğu okuldan nakil belgesi, *öğrenimini tamamladıktan sonra Maarif nezaretince atanacağı öğretim görevini* kabul edeceğine dair bir sözleşme gibi ilgili yerlerden alınmış belgelerin ibrazı istenmiştir. Dârümuallimîn-i ibtidaî'ye girmek isteyenler okul müdüriyetine gerekli belgeleri ekledikleri dilekçeyle başvuru yapmalıdırlar. Adayın sağlık raporunu ibraz ettikten sonra okulda hazır bulunan doktor tarafından tıbbî muayeneden geçirilmesi usulü de gerekli görülmüştür. Söz konusu şartları sağlayan adayların, belirtilen prosedürlere göre okula kabul edilmeden önce bir de giriş sınavından başarılı olmaları gerekli görülmüştür. Bu sınavın gerçekleştirilmesinden, okul müdürünün riyaseti altında okulun kadrolu öğretmenleri sorumlu tutulmuştur.

Dârümuallimîn-i İdadî-yi Aliyye'ye Giriş Şartları ve Usulleri

Tarihsel süreç içerisinde çıkarılan nizamnâme ve talimatnâmelerle sürekli geliştirilmeye çalışılan Dârümuallimîn-i İdadî/alî'nin öğrenci alım şartlarına ve usullerine ilişkin bilgi veren resmi nitelikli dört farklı dokümana ulaşılabilmektedir. Söz konusu belgelerden ilki, *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'dir (Düstur, H.1289/M. 1872-73:184-219). Bu belgede genel olarak okula girişte adaylar için rüştiye/idadî/sultanî mektebi mezunu olmaları veya mülazemet rüusu denilen adaylık belgesi almış olmaları şart koşulmuştur. Okula giriş şartlarından ilki bu olup,

bunları sağlayanlar sınavsız bir şekilde ve mezun olduğu okul türüne göre kayıt yaptırmaya hak kazanacaklardır. Herhangi bir diploması veya buna mukabil ibraz edebileceği adaylık belgesi bulunmayanlar için ise, yapılacak giriş sınavından başarılı olma şartı konulmuştur. Bu sınav, heyet-i mümeyyize denilen bir seçim komisyonu tarafından yapılacaktır. Adaylar bu sınavdan almış oldukları başarı derecelerine göre okulun bir bölümüne kabul edilecektir.

1891 yılına kadar bu şart ve usullere göre öğrenci alan idadî bölümüne ilişkin bulgulara ulaşılmasında istifade edilen ikinci belge, 27 Ekim 1891 tarihinde yayınlanan *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin İkinci Faslı'nın Dârümuallimîn Hakkındaki Mevaddını Tâdilen Kaleme Alınan Nizamnâme*'dir (MS, H. 1318/M. 1900:133-140). Bu Nizamnâme, 1869 Nizamnâmesi'nde yer alan Dârümuallimînlerle ilgili maddelerin güncellenmesi ve dönemin şartlarına göre yeniden düzenlenmesi amacıyla çıkarılmıştır. Düzenlemeye gereğince; edebiyat ve fen şubelerine ayrılan âliye bölümü için giriş şartları da bu ayrıma göre belirlenmiştir. Burada belirtilenlere göre adayın öncelikle herhangi bir fiziksel özürlü ve hastalığı bulunmaması temel şarttır. Okulun âliye bölümünün edebiyat şubesine girmek isteyen adaylar arasında rüşdî bölümü mezunu olanlar için Arapça sözlü anlatım becerisine sahip olmak, Türkçe yazılı anlatım becerisine sahip olmak giriş şartları olarak belirlenmiştir. Dışardan başvuru yapan adaylara ise farklı bir muamele yapılarak bu adayların Dârümuallimîn'in rüşdî bölümü derecesinde bilgi sahibi olmaları temel giriş şartı olarak belirlenmiştir. Âliye bölümünün fen şubesine girmek isteyen adaylar için ise rüşdî bölümü mezunu olanlardan Sayısal ve fen bilimleri becerisine sahip olmak şartı konulmuştur.

Sadece bu şartlara sahip olan adayların başvuru yapabileceği âliye bölümü için belirtilen öğrenci alım usulüne göre; başvuru belgesinin yanında sağlık raporu ve adayın öğrenimini tamamladıktan sonra Maarif Nezaretince atanacağı öğretim görevini kabul edeceğine dair sözleşme belgesi ibraz etmeleri tüm adaylar için gerekli görülmüştür. Öte yandan okulun rüşdî bölümünden âliye bölümü edebiyat şubesine girmek isteyen adayların ise yazılı ve sözlü olmak üzere iki farklı türde yapılacak olan bazı sınavlardan başarılı olmaları istenmiştir. Söz konusu adayların belagat-ı arabîden yapılacak sözlü sınavdan başarılı olmaları ve bir olay betimlemesi yaparak Türkçe makale yazmaları usulü Dârümuallimîn-i âliyeye giriş için belirtilen önemli bir prosedürdür. Diğer yandan Dârümuallimîn'in rüşdî bölümünden âliye bölümünün fen şubesine geçmek isteyen adaylar için de Riyaziye ve Hikemîye başta olmak üzere fen şubesinde okutulan Hesâb-ı Amelî ve Nazarî, Hendese, Cebir-i âdî ve Logaritma, Müsellesât-ı Müsteviyye ve Küreviyye, Fenn-i Tersîmât-ı Riyâziyye, Cerr-i Eskâl, Kozmografya ve Harita-i Coğrâfî, Hikmet-i Tabiiyye, Kimyâ-yı Uzvî ve Tahlîli amelîyyât, İlm-i Mevâlid, Fransızca, usul-i Tadrîs derslerini kapsayan sınavlardan en az 3. dereceden başarı göstermesi istenmiştir. İdadî/sultani/rüşdî mekteplerinden diploması bulunan ve fen şubesi için yapılan sınava girip 3. dereceden başarı gösteremeyenler, mezuniyet tarihleri itibariyle bir yıl içinde başvuru yapmışlarsa okula kabul edilirdi. âliye bölümü edebiyat şubesine girmek isteyen adaylar arasından, dışardan başvuru yapanlar için farklı bir usul izlenmiştir. Bu durumda olan adaylar için Dârümuallimîn-i rüşdî'de okutulan tüm dersleri kapsayan bir sınavdan başarılı olmaları gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede 1891 Nizamnâmesi'ndeki rüşdî bölümü ders programına bakıldığında şu derslerin yer aldığı görülmektedir: Arapça, Fârisî (Gülistân'ın Birinci kısmı ve Arûz), Usul-i İnşâ, Kavâid-i Osmânî, Cebir (Geometri), Coğrafya, Târih, Resim, Usul-i Defterî, Fransızca, Akaid, Mantık, Usul-i İnşâ, Hendese-i Sath, Mevâlid, Usul-i Tadrîs (Öğretim yöntemleri) ve Terbiye-i Ahlâk, Ulûm-ı Hikme ve Tabiiyye.

Dârümuallimîn-i âliye'ye giriş şartları ve usullerine ilişkin 1891 yılında yapılan düzenleme, 1908 yılına kadar geçerliliğini korumuştur. Ancak dönemin koşullarına göre yeniden bir düzenleme yapmak maksadıyla 23 Mayıs 1908 tarihinde *Dârümuallimîn Nizamnâmesi'ni tadilen kaleme alınan* yeni bir nizamnâme yayınlanmıştır (BOA, Maarif Tedrisât-ı âliye, 15/114; Kaya, 2012-2013). Bu Nizamnâme'ye göre adaylarda aranan temel

giriş şartları 19-25 yaş arası olmak, bulaşıcı bir hastalığa ya da öğretmenlik mesleğini yapmasına engel olacak bir hastalığa sahip olmamak, Osmanlı Devleti vatandaşı olmak, adam yaralama ve öldürme suçu ile hüküm giymemiş -diğer bir deyişle adli sicil kaydı temiz olmak-, güzel ve iyi ahlâk sahibi olmak şeklinde belirlenmiştir. Nizamnâme’de, tüm adayların söz konusu bu genel şartları taşıması gerekli görülmeyle beraber fen şubesine başvuran adaylar için özellikle sayısal yeteneği olması istenmiş ve yedi senelik idadi mezunu olmak şartı konulmuştur. Öte yandan edebiyat şubesine girmek isteyen adaylar için ise Türkçe, Arapça ve Farsça dillerini okuma-yazma-anlama seviyesinde bilmek şartı getirilmiştir. Söz konusu bu giriş şartlarının uygulanma usulünde ise adayların Dârümuallimîn-i âliye’nin her iki şubesine giriş için Maarif Nezareti Heyet-i Sıhhiyesi’nden sağlık raporu ve aşı belgesi, Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi, adam yaralama, cinayet veya bir çeşit ahlâksızlıktan dolayı hüküm giymemiş olduğu gösterir adli sicil belgesi ve iyi hal kağıdı gibi evrakları ibraz etmeleri gerekli görülmüştür. Fen şubesine başvuranlar adaylardan, bu belgelere ek olarak yedi senelik idadi mezunu olduğunu gösterir diploma sunmaları istenmiştir. Ayrıca bu diplomadaki Ulûm-ı Riyaziye, İlm-i Hikmet, Kimya, Mevâlîd gibi sayısal derslerin ortalamasının en az beş üzerinden dört olması gerekli görülmüştür. Alîye bölümü edebiyat şubesine başvuran adayların ise yedi senelik idadi mezunu olduğunu gösterir diploma ibraz etmeleri gerekmektedir. Bunun yanında bu şubeye kayıt yaptırabilmeleri için edebiyat alanı ve bu alandaki derslerle ilgili bilgi sahibi olduklarını ölçmek amacıyla yazılı ve sözlü olarak yapılacak olan bir sınavdan başarı göstermiş olmaları prosedürde yer alan önemli maddelerden biriydi.

1908 Nizamnâmesi’ndeki bu bilgilerden hareketle, Dârümuallimîn-i âliye’ye girmek için başvuran tüm adayların giriş sınavına katılmak zorunda oldukları anlaşılmaktadır. Edebiyat şubesine başvuran adaylar için yapılan giriş sınavında Arapça bir ibareyi hatasız bir şekilde yazıp manasını açıklayarak sarf, nahiv ve belagat kurallarına göre uygulamalı olarak tahlil etmek, Farsça bir ibare yazıp anlamını açıklayarak tahlil etmek, tarif olunacak bir makale veya mektubu Türkçe kaleme almak gibi adayların birçok anlamda bilgi, beceri ve yeteneğini ölçen soruların sorulacağı yönünde bir hükme varılmıştır. Sözlü olarak ise Hesap dersine dair dört işlem (âmal-i erbaa) ile kûsûrattan ve coğrafyadan yöneltilecek sorulara cevap vermeleri istenmiştir. Bu sınavla ilgili bilgi ve şartlar göz önüne alındığında adayın okula girişte özenle bir seçime tabi tutulduğu görülmektedir. Oldukça ayrıntılı olduğu görülen yazılı ve sözlü olarak iki aşamadan oluşan bu sınavlarda adayların Türkçe, Arapça ve Farsça dilbilgisi yeteneğini ölçmesi de ayrıca dikkat çeken başka bir noktayı oluşturmaktadır. Bu minvalde o dönemin şartlarında Dârümuallimîn-i âliye’ye öğrenci alınmada söz konusu kriter ve prosedürler göz önünde bulundurulduğunda Heyet-i Mümeyyize’nin öğretmen adayı seçiminde adayların entelektüel düzeyi konusunda olağanüstü bir duyarlılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

5 Temmuz 1915 tarihli *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnâmesi* ile yeniden düzenlenen Dârümuallimîn-i âliye ibtidaî (Başlangıç), ihzari (Hazırlık), âliye (Yüksek) kısımları şeklinde üç dereceli bir bölüm haline getirilmiştir (Maarif-i Umumiye Nezareti, 1331). Doğal olarak giriş şartları ve usulleri de buna göre şekillenmiştir. Herhangi bir hastalık ve fiziksel özrü bulunmamak, Osmanlı Devleti vatandaşı olmak, giriş sınavından başarılı olmak genel şartlar arasında sayılmıştır. Bunun dışında bölümün ibtidaî kısmına başvuran adaylar için 16-18 yaş arasında olmak, İhzari kısmı için 25 yaşından büyük olmamak ve âliye kısmı için 28 yaşından küçük olmak şartı konulmuştur. Dolayısıyla 16-26 yaş aralığındaki her sağlıklı Osmanlı vatandaşının Dârümuallimîn-i âliye’de öğrenim görmek için okula başvuruda bulunabileceği anlaşılmaktadır. Bu genel şartlara sahip olan adayların başvuru yapabileceği Dârümuallimîn’e öğrenci alım usulü de kısımlara göre yapılan bir tasnifle, ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir. Dârümuallimîn-i âliye’nin üç kısmına giriş prosedüründe adayların sağlık raporu, Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi ibraz etmeleri gerekli görülmüştür. Bununla birlikte ülkedeki herhangi bir Dârümuallimîn-i ibtidaî’den diploma alarak mezun olan kişilerin

sınavsız bir şekilde Dârümuallimîn-i âliye'nin ibtidaî kısmına alınması uygun görülmüştür. Bu diplomaya sahip olmadan başvuru yapan adaylar için ise bu derecede bilgi düzeyine sahip olduklarını kanıtlayabilecekleri bir giriş sınavı yapılmasına karar verilmiştir. Diploması olmayanların bu sınavdan başarılı olmaları şartıyla bölüme alınacağı belirtilmiştir.

Dârümuallimîn-i âliye'nin ihzari (hazırlık) kısmına girmek isteyen adaylar için; Dârümuallimîn-i ibtidaî diploması bulunanlar ile bunun yerine en azından iki yıl -kadrolu olarak- öğretim hizmeti yapmış olduğunu belgeleyenler bu bölüme sınavsız bir şekilde kayıt yaptırabileceklerdir. Diğer yandan öğretmenlik kadrosu dışında açıktan iki yıl öğretim hizmetinde bulunanların ise diğerleri kadar bilgi sahibi olduklarını gösteren bir sınavdan başarılı olmaları durumunda okula kabul edilmeleri kararlaştırılmıştır. Dârümuallimîn-i âliye'nin en üst mertebesi olan âliye (Yüksek) kısmına başvuran adaylar için ise; Dârümuallimîn-i âliye'nin ihzari kısmından veya Sultani mekteplerinden mezun olarak diplomasını ibraz edenlerin sınavsız alınacağı belirtilmiştir. Bu şekilde bir diploması olmayanlarsa yapılacak giriş sınavı neticesinde başarılı olduğunu gösterir belgeyle okula kayıtları yapılacaktır.

Dârümuallimîn'e girebilecek vasıflara sahip olan ve Nizamnâme'de "ecnebi" olarak tabir edilen müslüman olmayan öğrencilerin Maarif-i Umûmiye Nâzırı'nın özel izni ile kabul edilmesi uygun görülmüştür. Bu öğrencilerin seviyelerine göre Dârümuallimât'ta uygun olan bölüm ve sınıflara kayıt yaptıracakları belirtilmiştir.

1915 Nizamnâmesi'ne göre Dârümuallimîn'e yatılı veya gündüzlü olarak kabul edilen öğrenciler velileriyle birlikte veya kimsesiz ise şahsen bir sözleşme (taahhütname) imzalayıp Maarif Nezâreti'ne vermek zorundaydı. Bu sözleşme, mezun olduktan sonra 10 yıl zorunlu öğretmenlik hizmetini, Nezâret tarafından tayin edildiği yerde yapmayı kabul ettiğine dairdir. Bununla birlikte kişi bu görevi kabul ettiği halde herhangi bir sebeple görevinden ayrılması, mahkûmiyetten dolayı görevinden uzaklaştırılması veya öğrenim görmekteyken tahsilini yarım bırakması halinde her sene için yatılı olanlardan 40 Osmanlı altını, gündüzlü olanlardan 10 Osmanlı altını hesabıyla okulda geçirdiği süreye göre belirlenecek tazminat miktarını ödeyeceğini kabul ettiğine dairdir. Bu sözleşmeyi imzalamayanların Dârümuallimîn'e kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Dârümuallimât'a Giriş Şartları ve Usulleri

Açılışından kapanışına kadar geçen süreç içerisinde Dârümuallimât'ın geliştirilmesi, kurumsallaştırılması adına pek çok resmi adım atılmıştır. Bu doğrultuda Dârümuallimât ve bölümleri hakkında tespit edilebilen dört farklı nizamnâme ve talimatnâmeye ulaşılmıştır. Dârümuallimât'a belgelerden ilki, 1869 *Maarif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi*'dir (Düster, H.1289/M. 1872-73:184-219). Bu tarihte henüz kurulmamış olan Dârümuallimât'ın ne şekilde kurulacağı ve temel kurumsal bilgileri adı geçen nizamnâmeyle ortaya konmuştur. Nizamnâme'de sıbyan ve rüşdî olarak iki bölümden oluşması plânlanan okul, 1870 yılında açıldıktan sonra plânlandığı gibi faaliyet göstermiştir. 1869 Nizamnâmesi'nde yer alan hükümlere göre; sıbyan veya rüştiye mekteplerinden mezun olanların, Dârümuallimât'ın sıbyan ve rüşdî bölümlerine sınavsız bir şekilde kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Dârümuallimât'ın sıbyan bölümünden mezun olanlara, Dârümuallimât-ı rüşdî'ye sınavsız olarak doğrudan devam etme hakkı tanınmıştır. Dönemin örgün eğitim sistemindeki ilk ve orta öğretim kademesine denk gelen sıbyan/rüştiye okullarından mezun durumunda bulunmayanların Dârümuallimât'a kayıt yaptırabilmeleri için; ancak bu derecelerde bilgi sahibi olmaları şartı aranmıştır. Bu şartı yerine getiren adayların kayıt esnasında sıbyan/rüştiye okulu diplomasını ibraz etmesi ve öğrenim sonrası atanacağı öğretmenlik görevini yerine getireceğine dair taahhütname imzalaması gerekmektedir. Diploması olmayanlar için ise yapılacak sınavdan başarılı olması istenmiştir.

Maarif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'nde yer alan Dârümuallimât'a ilişkin tüm hükümler 30 Temmuz 1895 tarihine kadar geçerliliğini korumuştur. Bu tarihte, *Dârümuallimât ile İhtiyat Kısmına Mahsus Talimat* yayınlanmıştır (MS, H. 1317/M. 1899, 321-342). Bunun öncesinde 1892 yılında okulun bünyesinde meydana gelen değişikliklerden ötürü, öğrenci kabul şartlarında birtakım değişiklikler yapılması gerekmiştir. Nitekim 1895 yılında yayınlanan bu talimatla, öğrenci kabulüyle ilgili bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre, kız rüştiye okulu veya ihtiyat bölümünden mezun olma şartını yerine getirenler Dârümuallimât'ın birinci sınıfına sınavsız kabul edileceklerdi. Ancak bunun için mezun oldukları okuldan almış oldukları Maarif Nezareti onaylı diplomalarını ibraz etmeleri istenmiştir. Rüştiye mezunu olmayan ve hazırlık bölümüne gitmek isteyenler için yapılacak sınavdan başarılı olma şartı konmuştur. Bu şartın uygulama usulünde ise adayların her Ağustos ayının yirmisi ile Eylül ayının on beşi arasında üyeleri, Dârümuallimât müdürü ile rüştiye mektepleri idare heyetinin birlikte müzakeresiyle belirlenecek olan bir heyet tarafından sınava tâbi tutulacakları ve bu sınavdan aldıkları başarıya göre hazırlık sınıflarından birine yerleştirilecekleri kararlaştırılmıştır. Bu son durumda dikkat edilirse, adayın Dârümuallimât'a değil, Dârümuallimât'ın öğretim süresi altı yıl olan hazırlık bölümüne alınacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla Dârümuallimât'a giriş için rüştiye/ idadi/sultani ya da bu düzeyde eğitim-öğretim veren Dârümuallimât hazırlık bölümünden mezun olmayanlar kabul edilmemiştir. Bu durum okuldaki öğrenci niteliğini artırma için gösterilen bir çaba olarak değerlendirilebilir. Ayrıca herhangi bir diploma ibraz etmeyen adayların okula kabulleri için Osmanlı kimlik belgeleri, güzel ahlâk sahibi olduğunu gösterir belge, iyi hal kağıdı, aşı belgesi ve bulaşıcı hastalığı olmadığına dair sağlık raporu (tabib-i maruf raporu) ibraz etmeleri usuldendi.

Okulun ihtiyat bölümüne kayıt yaptıranlara “*Filan hanım bi'l-ımtihan Darümuallimât İhtiyat Kısmının ...nci senesine ... numero ile kayd ve kabul olunmuştur.*”, Dârümuallimât sınıflarına kaydolanlara ise “*Filan mektepten mezun filan hanım bilâ-ımtihan Darümuallimât'ın birinci senesine ... numero ile kayd ve kabul olunmuştur.*” şeklinde idare tarafından mühürlü bir belge verilmiştir. Söz konusu Talimatnâme'deki bu ve diğer tüm hükümler, 1915 yılında Dârümuallimât ve Dârümuallimât Nizâmnâmesi'nin yayınlanmasına kadar geçerliliğini korumuştur.

1915 yılında yayınlanan *Dârümuallimât ve Dârümuallimât Nizâmnâmesi* ile Dârümuallimât'a öğrenci kabulüyle ilgili birtakım düzenlemeler yapıldığı görülmektedir (Maarif-i Umumiye Nezareti, 1331; Ünal ve Birbudak, 2013). Buna göre, okula girmek isteyen adayın herhangi bir hastalığı veya fiziksel özrü bulunmaması, Osmanlı Devleti vatandaşı olması, başvurduğu bölüme göre yaş koşulunu sağlaması genel şartlardandı. Bu şartların uygulanma usulünde adayların sağlık raporu, Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi ibraz etmeleri gerekliydi. Nizamnâme'ye göre Dârümuallimât'ın ibtidaî bölümü ile vilayetlerde açılacak olan Dârümuallimât-ı ibtidaî'yelere, yaşları 13'ten küçük, 17'den büyük olmamak şartıyla ibtidaî mekteplerinden mezun olanlar sınavsız kabul edilecekti. İbtidâî mekteplerden mezun olmayanlar için ise yapılacak sınavdan başarılı oldukları takdirde kabul edilebilecekti. Dârümuallimât-ı âliye'ye hazırlık (İhzârî) bölümüne sınavsız kabul edilecek adaylardan 23 yaşından büyük olmamak, Dârümuallimât-ı ibtidaî'den mezun olmak veya bunun yerine en az iki yıl öğretmen olarak çalışmış olmak şartları aranmıştır. Dârümuallimât'ın ibtidaî kısmından mezun olmayan öğretmenlik kadrosu dışında iki yıl öğretim hizmetinde bulunanlar ancak diğerleri kadar bilgi sahibi olduklarını gösteren bir sınavdan başarılı olmaları şartıyla kabul edilirdi. Bu şartlarda öğrenci bulanamadığında ise Dârümuallimât-ı ibtidaî'nin dördüncü sınıfını tamamlayan öğrenciler yine yapılacak sınav sonucuna göre okula kabul edilecekti. Bunların dışında başvuru yapanlar ise diğerleri kadar bilgi sahibi olduklarını gösteren bir sınavla okula kabul edilecekti. Dârümuallimât'ın âliye bölümüne başvuranlar için ise 25 yaşından küçük olmak şartı aranmıştır. İhzârî bölümünden veya sultani mekteplerinden mezun

olanlar sınavsız alınacaktır. Bahsedilen özelliklere sahip olmayan adaylar gerekli bilgi ve donanıma sahibi olduklarını gösteren bir sınavdan başarılı olmaları halinde okula kabul olunurlar.

1915 Nizâmname'sinde, Kız Sultanî mekteplerinde öğrenim görenlerin on dört yaşını tamamladıktan sonra hangi sınıfta bulunurlarsa bulunsunlar -rızalarına bakılmaksızın- İstanbul Darülmualimâtı'nın ibtidâî bölümüne nakledilmelerini gerektiren bir düzenleme öngörülmüştür. Ancak bu duruma tabî öğrenciler arasından başarı düzeyi "aliyyül-âlâ" derecede olanların Kız Sultanî'sinde eğitimine devam etmesine izin verileceği belirtilmiştir. Sultanî mekteplerinin altıncı sınıfı, Darülmualimât-ı İbtidâîye'nin birinci sınıfına tekabül etmekteydi. Bu okullara girebilecek vasıflara sahip olan ve söz konusu Nizâmname'de "ecnebi" olarak tabir edilen Müslüman olmayan öğrencilerin Maarif-i Umûmiye Nâzırı'nın özel izniyle okula kabul edilmesi uygun görülmüştür. Bu öğrencilerin seviyelerine göre Dârülmualimât'ta uygun olan bölüm ve sınıflara kayıt yaptıracakları belirtilmiştir.

Dârülmualimât'a yatılı veya gündüzlü olarak kabul edilen öğrenciler velileriyle birlikte veya kimsesiz ise şahsen bir sözleşme imzalayıp, Maarif Nezâreti'ne vermek mecburiyetindeydi. Bu sözleşme, mezun olduktan sonra Nezâret tarafından tayin edildiği yerde 8 yıl zorunlu öğretmenlik hizmetini yapmayı kabul ettiğine ilişkindir. Aynı zamanda bu sözleşme, kişinin görevi kabul ettiği halde görevinden ayrılması, mahkûmiyetten dolayı görevinden uzaklaştırılması veya tahsilini yarıda bırakması halinde her sene için yatılı olanlardan 40 Osmanlı altını, gündüzlü olanlardan 10 Osmanlı altını hesabıyla okulda geçirdiği süreye göre belirlenecek tazminat miktarını ödeyeceğini kabul ettiğine dairdir. Bu sözleşmeyi imzalamayanların Darülmualimât'a kabul edilmeyeceği özellikle belirtilmiştir. Ancak araştırmanın bu kısmında daha önce ifade edildiği üzere, Sultanilerden Darülmualimât'a nakledilen öğrenciler, sözleşme imzalamasalar da bu uygulamaya tabi olacaklardı.

Dârülmualimât'a giriş usullerine ilişkin incelenen bir diğer belge 30 Ocak 1917 tarihli *Dârülmualimîn ve Dârülmualimât-ı İbtidâîye Talimatnamesi*'dir (Faik Reşid, 1927, s. 326-353). Bu Talimatname, 1915 Nizâmname'sinde hem Dârülmualimîn hem de Dârülmualimât için yer alan hükümlerin uygulanmasını kolaylaştırmak ve ayrıntılı bir düzenleme yapmak için oluşturulmuştur. Dârülmualimât'ın ibtidâî bölümü için Talimatname'de yer alan düzenlemelerle Dârülmualimîn-i ibtidâîler için belirtilen hususlar birbirinin aynıdır. Buna göre kayıt dönemi süresince başvuruda bulunmak, Osmanlı vatandaşı olmak, herhangi bir hastalığı ve fiziksel özrü bulunmamak, tüm aşlarını yaptırmış olmak ve yapılacak giriş sınavından başarılı olmak öğrenci alım şartları olarak belirlenmiştir. Bu şartlara uygun adayların okula kayıtları için ilk olarak, bir başvuru belgesi ile zamanında müracaat etmeleri gerekmektedir. Bu çerçevede Dârülmualimât'ın öğrenci kayıt zamanı, Dârülmualimînlerde olduğu gibi Ağustos ayının son haftası olarak belirlenmiştir. Mazeretli olarak geç kayıt yaptıracaklar için eylül ayı sonuna kadar kayıtlar devam etmektedir. Eylül sonundan itibaren hiçbir suretle öğrenci kaydı yapılamayacaktır. Nizâmname'ye göre; Dârülmualimât'a kayıt yaptırmak isteyen adaylar okul müdüriyetine gerekli belgeleri ekledikleri bir dilekçe ile başvuru yapmalıdırlar. Okula kayıt için başvuru esnasında, adaylardan Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi, aşı belgesi, sağlık raporu, ibtidâî tasdiknamesi veya bulunduğu okuldan nakil belgesi, öğrenimini tamamladıktan sonra Maarif nezaretince atanacağı öğretim görevini kabul edeceğine dair bir sözleşmeyi başvuru belgelerine eklemeleri istenmiştir. Adayın sağlık raporunu ibraz ettikten sonra okulda hazır bulunan bir doktor tarafından tıbbî muayeneden geçirilmesi usulü de gerekli görülmüştür. Söz konusu şartları sağlayan adaylar, belirtilen usulle okula kabul edilmeden önce bir de giriş sınavından başarılı olmaları gerekliydi. Bu sınav okul müdürünün riyaseti altında okuldaki daimi (kadrolu) öğretmenler tarafından gerçekleştirilmekteydi.

İstanbul Dârülfünûnu'na Giriş Şartları ve Usulleri

Osmanlı eğitim sisteminin yükseköğretim kademesinde açılarak faaliyet gösteren İstanbul Dârülfünûnu'na öğrenci alım şartları ve usullerine dair Tanzimat'tan Cumhuriyet'e tarihsel süreç içerisinde çıkarılan bazı nizamnâme ve talimatnâmeler üzerinde yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda elde edilen sonuçlar bu başlık altında paylaşılmıştır. Bu çerçevede Dârülfünûn'a giriş şartları ile ilgili incelemeye alınan ilk metin, *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'dir (Düstur, H.1289/M. 1872-73:184-219). Söz konusu Nizamnâme'nin 88.-93. maddeleri arasında okula giriş şartları ve usullerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Nizamnâme'de en az on altı yaşında olan herkesin okula aday olarak başvurabileceği ve bu adayların bir giriş sınavına tabi tutulacağı açıkça belirtilmiştir. Bu sınav Türkçe, Genel tarih, Genel Coğrafya, Aritmetik, Geometri, Cebir, Fizik, Mantık derslerinden hazırlanan sorulardan oluşacak ve okulun her bölümünden bir öğretmenin üyesi olduğu mümeyyiz heyeti (seçim heyeti) huzurunda uygulanacaktır. Ayrıca aday kayıt sırasında, okul idaresi tarafından gerektiğinde ulaşılmak üzere velisinin ikamet ettiği yerin adresini bildirecektir. Nizamnâme'de belirtilen şartlar dahilinde okula alınacak olan adaylardan Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi, İkametgah belgesi, giriş sınavından başarılı olduğunu gösterir sonuç belgesi olmak üzere üç önemli belgeyi kayıt esnasında ibraz etmeleri istenmiştir. Bu cümleden hareketle mümeyyiz heyeti, giriş sınavından sonra adaylar arasından okula alınabilecek bilgiye sahip olanları seçecek ve bunlara başarılı olduklarını gösteren bir belge verecektir. Adaylar bu ve diğer belgeleri göstermek ve ayrıca yarım Osmanlı lirası kayıt ücreti ödemek suretiyle kayıtlarını yaptıracaklardır. Öte yandan adaylar arasında giriş sınavı için belirlenen dersleri, adaylar arasında hükümet tarafından tanınmış resmi bir okulda daha önce alarak bu derslerden başarı sağlamış olanların okula kabulleri için farklı bir yol belirtilmiştir. Bu durumda olan adayların, diğer belgeleri ibraz ettikleri takdirde okula sınavsız kayıt yaptırabilecekleri belirtilmiştir. Son olarak okula kayıt yaptırarak Dârülfünûn öğrencisi olanların her üç ayın ilk on beş günü içinde dörtte bir Osmanlı altını vererek kayıtlarını yenilemek durumunda oldukları ifade edilmiştir.

Dârülfünûn'a giriş şartları ve usulleri ile ilgili veri sunan ve incelemeye alınan ikinci belge, 12 Ağustos 1900 tarihli *Dârülfünûnu-ı Şahane Nizamnâmesi*'dir (BOA, A.DVNS.NZAM.d, no: 9, 31-36; MS, H. 1319/M. 1901: 19-23). 27 maddeden oluşan Nizamnâme'nin "*Şerait-i Duhul ve Kabul*" başlıklı bölümünde okula giriş için gerekli şartlar ve kayıt usulleri hakkında 11 madde yer almaktadır. Dolayısıyla Nizamnâme'nin önemli bir kısmının bu konuya ayrıldığı söylenebilir. Analiz edilen verilerden giriş şartları temasına uygun olarak, Dârülfünûn'a öğrenci alımında adayların; en az 18 yaşında olmak, güzel ve iyi ahlâk sahibi olmak, adam yaralama ve öldürme suçu ile hüküm giymemiş olmak, herhangi bir fiziksel özürlü ve hastalığı bulunmamak gibi şartları hüviyetinde barındırması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla 20. yüzyılın başlarında 18 yaş üstü, sağlıklı ve adli sicil kaydı temiz olan adaylar belli düzeyde bir okuldan mezun oldukları takdirde Dârülfünûn'a kabul edilecektir. Bu şartları taşıyan adaylar arasından Mektebi Sultani, Ticaret ve Darüşşafaka ile İstanbul ve taşradaki vilayetlerde bulunan idadi mekteplerinden diploması olan adayların herhangi bir giriş sınavına tabi tutulmaksızın okula kayıt yaptırabileceği belirtilmiştir. Ancak bu şartları yerine getirenlerin sayısının, okula alınacak öğrenci sayısından fazla olması durumunda adaylar arasında müsabaka sınavı yapılacaktır. Yukarıda adı geçen mekteplerin dışında diğer mekteplerden mezun olanlar adaylar için bu mektepler düzeyinde yapılacak bir giriş sınavından başarılı olmaları şartı konmuştur.

Diğer yandan Dârülfünûn'un Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye bölümleri ile Dârülmua'llimîn-i âliye'den mezun olanlara da bir ayrıcalık tanınmıştır. Bu durumdaki adaylar Dârülfünûn'un istedikleri bölümüne sınavsız kayıt yaptırabileceklerdir. Dolayısıyla tanınan bu ayrıcalıkla, adı geçen okullardan mezun olanların da Dârülfünûn'da okumaya teşvik edildiği anlaşılmaktadır. Bu özellikteki adayların sayısının alınacak öğrenci

sayısından fazla olması durumunda ise doğal olarak aralarında müsabaka sınavı yapılacaktır. Öte yandan Dârülfünûn'un Ulum-ı âliye-i dinîye şubesine yani ilahiyat bölümüne öğrenci alımında diğer bölümlere nazaran farklı bir şart konduğu görülmektedir. Bu bölüme başvuran adaylar, nereden mezun olduklarına bakılmaksızın yapılacak giriş sınavından başarılı olmaları şartıyla bölüme kabul edileceği belirtilmiştir. Bu şekilde özel bir şart konulması; bir yandan bu bölüme öğrenci alımında ayrıcalık gibi görünmekle beraber diğer yandan bölümün niteliğini artırma çabasının da göz ardı edilmemeye çalışıldığı görülmektedir. Söz konusu giriş şartlarına karşılık gelen Dârülfünûn'a öğrenci alım usulünde istenen belgeler arasında ise öncelikle okul müdüriyetine başvuru dilekçesi yer almaktadır. Bu dilekçeyle birlikte ilgili makamlardan alınmış Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi, ikametgah belgesi, giriş sınavından başarılı olduğunu gösterir sonuç belgesi, adli sicil belgesi, iyi hal kağıdı ve sağlık raporu gibi belgeler ibraz edilecektir. Başvurusunu tamamlayan adaylar arasında kayıt hakkı kazananlardan, kayıt ücreti olarak yarım Osmanlı lirası tahsil edilir. Bu aşamadan sonra adayın ismi, okul idaresince "defter-i mahsus" denilen özel kayıt defterine öğrenci olarak yazılır. Bu defterle birlikte öğrencilere ait kayıt evraklarının idare tarafından muhafaza altına alındığı bilinmektedir.

Dârülfünûn'a giriş şartları ve usulleri hakkında analiz edilen bir diğer belge ise 11 Ekim 1919 tarihli *Dârülfünûn-ı Osmani Nizamnâmesi*'dir (Düstûr, H.1337-38/M. 1918:401-409). Bu Nizamname Dârülfünûn'un tüm bölümleri ile ilgili genelgeçer bilgiler veren bir belge olma özelliğini taşır. Bu bağlamda değerlendirilecek olan Nizamnâme'de yer alan giriş şartlarından ilki, Dârülfünûn fakültelerinden herhangi birine girebilmek için adayın resmi veya özel Sultani mekteplerinden mezun olması şartıdır. Öte yandan mülazemet rüusu (adaylık belgesi)na sahip olanlar, Dârülmualimîn gibi mekatib-i âliye (Yüksek mektepler)den mezun olanlar ve Darülhilafetü'l-âliye Medresesi'nin Sahn kısmından mezun olanlara ayrıcalık tanınarak bu durumdaki adayların sınavsız olarak okula kabul edileceği belirtilmiştir. Bu bilgi tersten okunduğunda ise genel olarak okulun fakültelerine sınavla öğrenci alımı yapıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yapılacak olan sınavdan başarılı olmak okula giriş şartları arasında gösterilebilir. Nizamnâme'nin 46. Maddesinde okula girmek için gayrimüslimlerin de başvuru yapabileceği özellikle belirtilmiştir. Ancak gerekli şartları taşıyarak okula kayıt için hak kazanan gayrimüslimlerin kayıtları, fakülte Müderrisîn Meclisi (öğretim üyesi kurulu) ve Dârülfünûn Emîni'nin (Müdürü) özel izniyle gerçekleştirilecektir. Öte yandan okula giriş için gerekli şartları karşılamayan adayların, Medrese Resisi (Fakülte Dekanı) veya katib-i umumî (genel sekreteri) ile ilgili dersin öğretim üyesinin kabulüyle derslere dışardan katılabileceği de belirtilmiştir.

Ana Muallime Mektebi'ne Giriş Şartları ve Usulleri

Ana Muallime Mektebi'ne öğrenci alım şartları ve usullerini belirlemeye yönelik bu araştırmada ele alınan tek resmi metin 5 Temmuz 1915 Dârülmualimîn ve Dârülmualimât Nizamnâmesi'dir (Maarif-i Umumiye Nezareti, 1332; Ünal ve Birbudak, 2013). Buna göre Dârülmualimât-ı İbtidâî'nin ikinci senesini başarıyla bitirenler Ana Muallime Mektebi'ne sınavsız olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber bu derecede bilgi sahibi olduğunu yapılacak giriş sınavında kanıtlayanlar da mektebe devam etme hakkını elde etmekteydiler. Nizamnâme'de ayrıca Ana Muallime Mektebi'ne devam etmek isteyen öğrencilerin yaşlarının 17-24 arasında olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca adaylarda aranan Osmanlı Devleti vatandaşı olmak ve herhangi bir hastalığı ve fiziki özrü bulunmamak gibi özellikler genel şartlar olarak belirlenmiştir. Ana Muallime Mektebi'ne öğrenci alımındaki bu giriş şartlarının uygulanma usulüne göre adaylardan Dârülmualimât'ın başlangıç kısmından mezun olduğunu gösterir belge, giriş sınavından başarılı olduğunu gösterir belge, sağlık raporu ve Osmanlı vatandaşlık belgesini ibraz etmeleri istenmiştir. Öte yandan 1915 Nizamnâmesi'ne göre Darülmualimât'a başvuran adaylar öğretim süresinin sonunda atandıkları takdirde kendilerine verilecek olan 8 yıllık zorunlu öğretmenlik görevini yapacaklarına dair taahhütname

imzalamakla mükelleftiler. Nizamnâme’de Ana Muallime Mektebi’yle ilgili olarak böyle bir ibare yer almamasına karşın bu okulun Darümuallimât bünyesinde olduğu hesaba katıldığında söz konusu taahhütname imzalama usulünün bu okul için de geçerli olduğu söylenebilir.

İnas Dârülfünûnu’na Giriş Şartları ve Usulleri

Dârümuallimât’ın âliye (yüksek) bölümü öğrencileri 1914 yılı itibariyle İnas Dârülfünûnu adı altında ve farklı bir binada ders almaya başlamışlardır. İnas Dârülfünûnu’nun dolayısıyla, Dârümuallimât’ın âliye bölümünün öğrenci alım şartları ve usullerine ilişkin bulgulara, iki talimatnâme aracılığıyla ulaşılabilmektedir. Bunlar 27 Mart 1917 tarihli *İnas Dârülfünûnuna Talibat Kayd ve Kabulü Hakkında Talimatnâme* ve 9 Nisan 1918 tarihli *İnas Dârülfünûnu Talimatnâmesi*’dir. Bu tarihlerden önce nasıl bir öğrenci alım şartı ve usulü olduğu ise bazı gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Bu haberler, Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından 15 Eylül 1914 tarihinde Tasvir-i Efkâr ve Sabah Gazetelerinde İnas Dârülfünûnu’na öğrenci alımı ile ilgili bir ilân şeklinde yayınlanmıştır (Tasvir-i Efkâr, no: 1199, H. 24 Şevval 1332; Sabah, H. 26 Şevval 1332). Bu habere göre okula alınacak öğrencilerin 16-25 yaş arası olması gerektiği; Dârümuallimât, İnas İdadî/Sultanisi veya bu seviyedeki diğer okullardan mezun olmaları şartı aranmıştır. Belirtilen şartlara uygun olan adayların Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi ve giriş şartlarında belirtilen okullardan birinden mezun olduklarını gösterir diploma ile Dârümuallimât Müdüriyeti’ne başvurarak kayıtlarını yaptırmaları istenmiştir. Başvuruda bulunan adaylara seviye olarak Sultani okulları düzeyinde bir sınav yapılmıştır. Ancak bu sınavdan başarılı olanlar İnas Dârülfünûnu’na kayıt yaptırmışlardır. 1914 yılı sonrasında da giriş sınavları genel olarak Kız Sultanîleri programı esas alınarak hazırlanmıştır. Bu sınavlarda Dârümuallimât ve Kız Sultanî okullarında eğitim alarak gelmiş olanlar başarılı olabilmişken, hariçten ve özellikle taşradan gelerek sınava girenler ise pek başarılı olamamıştır. Bu soruna bir çözüm olarak dönemin Bilgi Yurdu dergisi, 1917 yılında, bir hazırlık kursu açmıştır. Bu kurslara katılarak sınava hazırlanmış olan Âliye, Şükriye, Mediha, Saite isimli hanımlar sınavda başarı göstererek, İnas Dârülfünûnu’na alınmışlardır (Arslan ve Akpınar, 2005, s.228; Sakaoğlu, 2003, s. 143).

27 Mart 1917 tarihli ve 6 maddelik *İnas Dârülfünûnu Talibat kayd ve Kabulü Hakkında Talimatnâme*’ye göre İnas Dârülfünûnu’na kayıt ve kabul işlemleri her yıl Ağustos ayında yapılırdı (BOA. MF. ALY. 115/13-1; Baskın, 2008). Okula kayıt için Dârümuallimât, Kız İdadisi ve Sultanisi okullarının birinden mezun olmak şarttır. Ayrıca, 16-25 yaş aralığında bulunmak, Osmanlı vatandaşı olmak, her hangi bulaşıcı bir hastalığı bulunmamak aranan diğer şartlardandır. Bunun dışında söz konusu okullardan mezun olmayanlar veya özel öğrenim görmüş olanlar yapılacak olan bir sınavdan başarılı olması halinde kabul edilirdi. Bu şartlara karşılık gelen öğrenci alım usulünde adayın mezun olduğu okulu gösterir diploma, Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi, aşı belgesi ile müdüriyete başvuruda bulunması gereklidir. Bahsedilen okullardan mezun olmayanlar için Dinî İlimler, Türkçe, Edebiyat, Genel Tarih, Osmanlı Tarihi, Genel Coğrafya, Osmanlı Coğrafyası, Matematik, Muhasebe, Düzlem Geometri, Geometri, Gökbilimi, Zooloji, Botanik, Jeoloji, Fizik, Kimya, Sağlık Bilgileri ve Yabancı Dil (Almanca, Fransızca, İngilizceden az biri) alanlarından/derslerinden bir sınav yapılırdı. Okul müdürü tarafından oluşturulan bir sınav komisyonu huzurunda yapılacak olan bu sınavdan başarılı sayılabilmek için 10 üzerinden her dersten en az 5 almak ve toplamda âlâ dereceye sahip olmak şarttı. Bu sınavda en dikkat çekici durum sınavın -ölçüt olarak- birden fazla ve çok çeşitli alanlardan yapılacak olmasıdır. Örneğin adaylarda aranan şartlar arasında gökbilimi, zooloji, botanik, Jeoloji vs. alanlarda yeterince bilgisinin olması istenmekteydi. Bununla birlikte en az bir yabancı dil bilme şartının olması durumu da Dârülfünûn’da niteliği artırmaya dönük etkenlerdendir.

9 Nisan 1918 tarihli *İnas Dârülfünûnu Talimatnâmesi*'nin kayıt ve kabul şartlarını içeren beşinci ve altıncı bölümlerinde ise Dârülfünûna kayıt ve kabul şartlarında pek fazla bir değişiklik görülmemektedir (BOA. MF. ALY. 115/13-1; Baskın, 2008). Bu talimatnâmede İnas Dârülfünûnu'na kayıt olmak isteyen adaylardan istenen şartlar arasında; bir önceki talimatnâmeye nazaran ilk dikkat çekici olan farklılık yaş aralığının 17-30 olarak genişletilmesi durumudur. Bu durum, başvuracak aday sayısı ve niteliğini artırmak için atılmış bir adımdır. Bir diğer fark ise sadece Dârülmualimât ihzari bölümü mezunları, İnas Sultaniyeleri veya İnas Sultaniyesi derecesinde olduğu hükümetçe onaylı özel okullardan diploma alanların sınavsız bir şekilde alınacak olmasıdır. Buradaki sınavsız bir şekilde öğrenci alım durumunu dönemin eğitim yapılanması dahilinde değerlendirmek gerekir. Söz konusu Dârülmualimât ihzari bölümü ve sultani mektepleri gibi okullardan mezun olanların, okudukları okuldan diploma almadan önce bir çeşit mezuniyet sınavı olan bitirme sınavından başarılı olmaları gerekmektedir. Bu şartları haiz adayların okula başvurusu esnasında Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi, sağlık raporu, aşı belgesi, Dârülmualimât, sultani veya bir özel okuldan mezun olduğunu gösterir diploma evraklarının ilgili yerlerden onaylanmış hallerini sunmaları istenmiştir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın ikinci alt probleminde ifade edilen “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı’da Öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usullerinin yıllara ve okullara göre bütüncül olarak analizi nasıldır?” sorusuna ilişkin araştırma verilerinden elde edilen bulgular ve bunlara dair yorumlar aşağıdaki başlık altında sunulmuştur.

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı’da Öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usullerinin yıllara ve okullara göre bütüncül olarak analizi

Bu araştırmanın bulguları, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadarki süreçte Osmanlı Devleti’nde ilgili resmi makamlar tarafından yayımlanmış olan öğretmen yetiştiren kurumlarla ilgili nizamnâme ve talimatnâmelerdeki veriler temel alınarak ortaya konulmuştur. Buradan hareketle, Osmanlı’da başta Dârülmualimîn ve Dârülmualimâtlar olmak üzere öğretmen yetiştiren her bir kurumla ilgili olarak ortaya konan bulgular, aşağıda sunulan analitik değerlendirme tablolarında birleştirilmiştir. Bu tablolarda yer alan giriş şartları ve usulleriyle ilgili maddeler, ilk ifade bulduğu resmi metinde yer aldığı şekilde verilmiştir. Yani belirli bir tarihteki resmi metinde ilk defa geçen özellik, tabloya giriş şartı veya usulü olarak maddeleştirilerek kaydedilmiştir. Bunun hangi öğretmen yetiştiren kuruma ait olduğunun anlaşılabilmesi için de okul kodları oluşturularak tablodaki ilgili alana not edilmiştir. Böylelikle söz konusu giriş şartı ve usulleriyle ilgili özellikler derli toplu ve en sade şekliyle gözler önüne serilmiştir. Aynı zamanda genel ve analitik bir değerlendirme yapılabilmesi sağlanmıştır. Bu çerçevede, sözkonusu giriş şartları ait olduğu yıla ve kuruma göre şu şekilde bir görünüm arz etmektedir:

Tablo 3: Öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartlarının yıllara ve okullara göre bütüncül olarak analizi

Giriş Şartları	Okul Kodu	Giriş Şartının İlk Belirtildiği Yıl
1. Arapça bilmek	DR,	1851
2. Türkçeyi güzel konuşmak	DR	
3. Farsça öğrenme kabiliyetine sahip olmak	DR	
4. Matematik öğrenme kabiliyetine sahip olmak	DR	
5. Güzel ahlâk sahibi olmak	DR, DS, DA, D, İ	
6. Giriş sınavından başarılı olmak	DR, DS, DA, D, İ, AMM	

7. Rüştiye, idadî, sultanî mektepleri gibi belirli bir düzeyde okuldan mezun olmak	DR, DA, D, İ, İD	1869
8. “Mülazemet rüusu” denilen adaylık belgesine sahip olmak	DR, DA	
9. Herhangi bir fiziksel özürlü ve hastalığı bulunmamak	DR, DS, DA, D, İ, AMM, İD	1891
10. 18 yaşından büyük olmak (not: bu şart, okulun bölümüne göre değişmektedir)	DR, DS, DA, D, İ, AMM, İD	
11. Arapça sözlü anlatım becerisine sahip olmak	DR, DA	
12. Türkçe yazılı ve sözlü anlatım becerisi sahip olmak	DR, DS, DA	
13. Sayısal ve fen bilimleri alanında beceriye sahip olmak	DR	
14. Tüm aşları yapılmış olmak	DS, D, İD	1895
15. Adli sicil kaydı temiz olmak	DR, DA, D, İ	
16. Osmanlı Devleti vatandaşı olmak	DR, DS, DA, D, AMM	1908
17. Matematikten dört işlem bilgisine sahip olmak,	DR, DS, DA	
18. Dinî bilgisi olmak	DS, İD	1908
19. Farsçayı okuma-yazma-anlama seviyesinde bilmek,	DA	
20. Türkçe yazılı ve sözlü anlatım, konuşma ve edebiyat bilgisi olmak	DS, İD	1917
21. Genel tarih ve Osmanlı tarihi bilgisi olmak	İD	
22. Genel Coğrafya ve Osmanlı Coğrafyası bilgisi olmak	İD	
23. Matematik bilimleri (Teorik ve Pratik Hesap, Geometri, Düzlem Geometri ve Gök Bilimi) alanında bilgisi olmak	DA, İD	
24. Doğa Bilimleri (Zooloji, Botanik, Jeoloji, Fizik, Kimya ve Sağlık Bilgileri) alanında bilgisi olmak,	DA, İD	
25. Yabancı Dil (Almanca, Fransızca, İngilizce 'den biri) bilgisi olmak	İD	
26. Zamanında başvuru yapmak	DS, D	

Okul adları	Okul kodları
1. Dârümuallimîn-i rüşdî (1848),	DR
2. Dârümuallimîn-i sıbyan (ibtidai) (1868),	DS
3. Dârümuallimât (1870),	D
4. Dârümuallimîn-i âliye (idadiye) (1874),	DA
5. İstanbul Dârülfünûnu (1900),	İ
6. Ana Muallime Mektebi (Mart 1914),	AMM
7. İnas Dârülfünûnu (Eylül 1914)	İD

Tablo 3'te görüldüğü üzere Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreçte genel olarak öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci alımında adaylardan ön koşul olarak 26 farklı özelliğin istendiği ortaya çıkmıştır. Bu şartlar, farklı tarihlerde yürürlüğe giren resmi metinlerle tescil edilmiştir. Bu doğrultuda 1851 yılında çıkarılan Dârümuallimîn Nizamnâmesi'nde Arapça bilmek, Türkçeyi güzel konuşmak, Farsça ve matematik öğrenme kabiliyetine sahip olmak, güzel ahlâk sahibi olmak ve giriş sınavından başarılı olmak şartları belirlenmiştir. Adaylarda Türkçe, Arapça ve Farsça ile ilgili dil bilgisi yeterliği aranması durumunun, bu dillerin Osmanlı coğrafyasında yaygın olarak kullanılan diller olmasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle dil bilme, dili etkili kullanabilme gibi şartların, öğretmen adaylarının iletişim becerisi yüksek kişiler arasından seçilmesinin beklendiğini ortaya çıkarmaktadır. Öğretmen yetiştiren kurumlara girişte Türkçenin yanında Arapça ve Farsçayı çeşitli yönleriyle bilmek şartlarının bulunması durumunun; Farsça ile Arapçanın yoğun bir şekilde tesiri altında bulunan Osmanlıca'nın Osmanlı Devleti'nde gerek bürokraside gerek halkın gündelik yaşamında yaygın olarak kullanılan dil olması, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki sınırları dahilinde devletin bazı bölgelerinde hâkim dilin Arapça ve Farsça olması durumlarıyla yakından ilgili olduğu

düşünülmektedir. Özellikle burada belirtilen ikinci husus, Dârümuallimînlerden yetişecek öğretmenlerin görev yapacakları yerin diline ve kültürüne hâkim olmaları açısından önemlidir. Nitekim bu anlamda günümüz Türkiye'sinde ülkenin Batı kesiminde büyüüp yetişen fakat Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde görev yapan öğretmenlerin yerel kültüre adaptasyonunun ve yöre insanıyla iletişimlerinin zor olduğu bilinmektedir.

Öte yandan matematik öğrenme kabiliyetine ve sayısal alanda beceriye sahip olması şartı, öğretmen adayının - atanması halinde- öğrencilere programda yeralan temel matematik öğretimini verebilmesi açısından önemli görüldüğü söylenebilir. Ayrıca, adayların güzel ahlâk sahibi olması şartı da, bir öğretmenin öğrencilere rol-model davranışlar sergileyen örnek kişi olması gerektiği düşüncesiyle ilişkilendirilebilir. 1851 Nizamnâmesi'ndeki son şart olan giriş sınavından başarılı olmak şartı ise, adayların gelişigüzel bir şekilde okula alınmadığını, belirli ölçütlere göre yapılan yazılı ve sözlü sınavlarla adayın çeşitli bilgilerinin sınanarak okula kabul edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde -bir önceki Nizamnâme'de bulunmayan- rüştiye, idadî, sultanî mektepleri düzeyinde bilgi sahibi olmak ve "Mülazemet rüusu" denilen adaylık belgesine sahip olmak şartları yer almıştır. Bu şartlarda, okula alınacak öğretmen adaylarının, ortaöğretim veya bunun daha üstünde bir kademedeki okuldan mezun olması gerektiği belirtilmiştir. Burada belirtilen şartlar, okula alınacak öğrencilerin muhakkak belirli bir seviyede eğitim-öğretim görmüş, ortaöğretim kurumları düzeyinde bilgi birikimine sahip kişiler olması bakımından önemlidir. Bu durumdan, Dârümuallimîn ve Dârümuallimât gibi öğretmen yetiştiren kurumların yükseköğretim düzeyindeki kurumlar arasında görüldüğü sonucu da çıkarılabilir. Diğer şekilde mülazemet rüusu belgesinin bulunması şartı, okula alınacak öğrencilerin mutlak suretle belirli bir eğitim düzeyinin bulunması durumuyla ilişkilendirilebilir. Nitekim mülazemet rüusu, genel olarak bilgi düzeyi ortaöğretim seviyesinde olan ve resmi merciler tarafından yapılan bir sınavdan başarılı olanlara verilmekteydi.

1891'de yayınlanan nizamname ile öğrenci giriş şartlarına önemli yenilikler getirilmiştir. Bunlar Nizamname'nin ilgili kısımlarında herhangi bir fiziksel özü ve hastalığı bulunmamak, 19 yaşını doldurmamış olmak, Arapça sözlü anlatım becerisine sahip olmak, Türkçe yazılı anlatım becerisi sahip olmak ve sayısal ve fen bilimleri alanında beceriye sahip olmak şeklinde belirtilmiştir. İlk defa bu Nizamname'yle hükümleştirildiği anlaşılan, herhangi bir fiziksel özü ve hastalığı bulunmamak şartı, öğretmenlik mesleğinin sağlıklı öğretmenler tarafından ve en etkili şekilde yerine getirilebilmesi için oldukça önemli görülen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, öğrencilerin seçiminde bir yaş haddinin belirlenmesi, bazı açılardan yeterli olgunluğa erişmiş bireylerin okula alınmak istendiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Öte yandan 1851 Nizamnâmesi'nde belirtilen Arapça bilmek ve Türkçeyi güzel konuşmak şartları, bu Nizamnâme'de daha ayrıntılı bir çerçevede ele alınarak değerlendirilmiştir. Son olarak belirtilmiş olan, sayısal ve fen bilimleri alanında beceriye sahip olmak şartının ise nitelikli öğrenci alımının geliştirilmesine yönelik önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci alım sistemindeki değişim dönüşümler çerçevesinde, 1895 yılında yayımlanan talimatnâmede adli sicil kaydı temiz olmak ve tüm aşuları yapılmış olmak gibi bazı yeni ve dikkat çekici hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Buradaki adli sicili temiz olmak şartı, eğitimde öğrencilerin model aldığı öğretmenin adam yaralama ve öldürme gibi suçlardan hüküm giymemiş veya herhangi bir yüz kızartıcı suça karışmamış kişiler arasından seçilmesinin gerektiğini göstermektedir. Bu husus 1851 Nizamnâmesi'ndeki güzel ahlâk sahibi olmak şartıyla paralel olmakla beraber, bunun daha da geliştirilmiş bir şeklidir. 1895 Talimatnâmesi'ndeki tüm aşuları yapılmış olmak şartı sağlıklı ilgili getirilen ayrıntılı bir özelliğe işaret etmektedir. 1891 Nizamnâmesi'ndeki

herhangi bir hastalığı bulunmamak şartı, okuldaki öğrencilerin bulaşıcı bir hastalığa yakalanmasını önlemek için 1895 yılında daha da geliştirilmiştir.

1908 Nizamnâmesin’de matematikten dört işlem bilgisine sahip olmak ve Osmanlı Devleti vatandaşı olmak şartları yer almaktadır. Daha önce farklı nizamnâmelerde belirtilmiş olan matematik öğrenme becerisine sahip olmak şartı, bu Nizamnâme’de daha ayrıntılı hale büründürülerek adayın dört işlemi (toplama-çıkarma-bölme-çarpma) bilmesi gerektiği belirtilmiştir. Nizamnâme’deki diğer husus olan Osmanlı vatandaşı olma şartından, “*muhafaza-i hukuk-ı millet gereği*” yani Osmanlı’ya bağlı milletlerin hukukunu koruma amacıyla Osmanlı tebasından olmayan yabancıların bu okullara alınmamaları gerektiği anlaşılmaktadır.

1909 yılında çıkarılan resmi metinde dinî bilgisi olmak şeklinde oldukça önemli bir şart yer almaktadır. Bu metin dışında, okula alınacak öğrencilerin dinî bilgilerinin sınanması ve bu anlamda belli bir düzeye sahip olmaları gerektiği durumu araştırma sürecinde ele alınan resmi metinlerin hiçbirinde geçmemektedir. Bu şartın yer aldığı nizamnâme maddesinde “...*sâlik olduğu dinin akâidinden ve ... imtihan vermesi ... meşruttur.*” denilerek adayların mensup olduğu din belirtilmemiştir. Bu durumdan, giriş şartı olarak hangi dine mensup olursa olsun bir adayın inandığı dini, öğretileriyle birlikte idrak ederek bilmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır.

Son olarak, 1917 yılında öğretmen yetiştiren bir kuruma öğrenci alımında istenen şartlar ise şu şekilde belirlenmiştir: Türkçe yazılı ve sözlü anlatım, konuşma ve edebiyat bilgisi olmak, genel tarih ve Osmanlı tarihi bilgisi olmak, genel coğrafya ve Osmanlı coğrafyası bilgisi olmak, Matematik bilimleri alanında bilgisi olmak, Doğa Bilimleri alanında bilgisi olmak, ve yabancı dil bilgisi olmak. Bunlara bakıldığında tarihsel süreç içerisindeki gelişimlere paralel olarak dönemin eğitim sisteminin gelişmesiyle doğru orantılı bir şekilde, giriş şartlarında daha ayrıntılı özelliklerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Adayların matematik ve doğa bilimlerinde Teorik ve Pratik Hesap, Geometri, Düzlem Geometri ve Gök Bilimi, Zooloji, Botanik, Jeoloji, Fizik, Kimya ve Sağlık Bilgileri derslerinden yapılacak sınavlardaki başarı düzeylerine göre okula alınacak olmaları -o dönemin koşullarında- muazzam bir konu alanı çeşitliliğin göstergesidir. Öte yandan dil bilgisi şartında belirtilen Almanca, Fransızca, İngilizce dillerinden en az birini bilmek şartı entelektüel düzeyi yüksek adayların okula alındığını göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı Devleti’nde öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci alımında bu çerçevede belirlenen giriş şartlarına karşılık gelen öğrenci alım prosedürüne göre, adayların belirtilen şartları taşıdıklarını ibraz etmeleri yani belgelendirmeleri gerekmektedir. Uygulamada yerine getirilmesi gereken bu usullerin Tanzimat’tan Cumhuriyet’e giden süreçte değişiklik gösteren giriş şartlarına paralel olarak farklılaştığı görülmektedir. Bu süreçte yayımlanan nizamnâme ve talimatnâme türündeki metinlerin analiziyle elde edilen söz konusu giriş usullerine ilişkin bulgular, bütüncül bir değerlendirme yapılabilmesi adına aşağıdaki tabloda birleştirilerek sunulmuştur. Ayrıca tabloda, giriş usullerinin hangi okullar için geçerli olduğu oluşturulan okul kodları aracılığıyla, ilk defa belirtildikleri tarihle birlikte sunulmuştur.

Tablo 4: Öğretmen yetiştiren kurumlara giriş usullerinin yıllara ve okullara göre bütüncül olarak analizi

Giriş Usulleri	Okul Kodu	Giriş Usulünün İlk Belirtildiği Yıl
1. Yazılı ve sözlü olarak iki aşamadan oluşan giriş sınavından başarılı olduğunu gösterir belge	DR, DS, DA, D, İ, AMM, İD	1851
2. Dârümuallimîn hocalarından onay	DR	
3. İyi hal belgesi	DR, DS, DA, D, İ	
4. Mezuniyet sonrası atanacağı öğretim görevini kabul edeceklerine dair sözleşme	DR, DS, DA, D	
5. Mezun olunan okuldan (rüştîye/ıdadî/sultanî) alınmış onaylanmış diploma	DR, DS, DA, İ, AMM, İD	1869

6. Mülazemet rüusu denilen adaylık belgesi	DR, DA	
7. Yarım Osmanlı lirası kayıt ücreti	İ,	
8. İkametgah belgesi	İ,	
9. Osmanlı vatandaşlığı kimlik belgesi	DR, DS, DA, D, İ, AMM, İD	1891
10. Sağlık raporu	DR, DS, DA, D, İ, AMM, İD	
11. Aşı belgesi	DR, DS, DA, D, İD	1895
12. Adli sicil belgesi	DR, DA, D, İ	

Okul adları	Okul kodları
1. Dârümuallimîn-i rüşdî (1848),	DR
2. Dârümuallimîn-i sıbyan (ibtidâî) (1868),	DS
3. Dârümuallimât (1870),	D
4. Dârümuallimîn-i âliye (idadiye) (1874),	DA
5. İstanbul Dârülfünûnu (1900),	İ
6. Ana Muallime Mektebi (Mart 1914),	AMM
7. İnas Dârülfünûnu (Eylül 1914)	İD

Tablo 4'ten anlaşılabilir üzere, Dârümuallimîn'in ilk tüzüğü olan 1851 yılı Nizamnâmesi'nde okula başvuran adaylardan yazılı ve sözlü olarak iki aşamadan oluşan ve çeşitli bilgi alanlarını içeren giriş sınavından başarılı olduğunu gösterir belge, Dârümuallimîn'deki üç hocanın onayı, güzel ahlâk sahibi olduğunu gösteren iyi hal belgesi ve mezuniyet sonrası atanacağı öğretim görevini kabul edeceklerine dair taahhüname istenmiştir. Bu belgeler genel olarak okula öğrenci kayıt/kabulü esnasında, okulun belirlediği giriş şartlarına karşılık, adayların bu şartları sağladıklarını gösterebilmesi için gereken belgelerdir.

Öte yandan 1869 Nizamnâmesi'nde farklı olarak mezun olunan okuldan (rüştiye/idadî/sultanî) alınmış diploma (onaylı), mülazemet rüusu denilen adaylık belgesi, giriş sınavdan başarılı olduğunu gösterir belge, yarım Osmanlı lirası kayıt ücreti ve ikametgah belgesi şeklindeki belgelerin istendiği anlaşılmaktadır. 1891 Nizamnâmesi'ndeki okula öğrenci alınımında belirlenen giriş usullerine göre ise adayın Osmanlı vatandaşı olduğunu kanıtlayan kimlik belgesi ve herhangi bir bulaşıcı hastalığı bulunmayarak öğretmenlik mesleğini yerine getirecek fiziki kapasitesinin tam olduğunu gösteren sağlık raporu belgesini ibraz etmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu belgelerden farklı olarak 1895 yılında çıkarılan bir Talimatnâme'de adayın tüm aşularının yapılmış olduğunu gösteren aşı belgesi ve herhangi bir sabıkası olmadığını kanıtlayan adli sicil belgesini ibraz etmeleri istenmiştir.

Öğretmen yetiştiren kurumlara girişte adayların okula ibraz etmesi gereken bu belgelerin muhakkak ilgili resmi makamların görüş ve onayı çerçevesinde alınmış belgeler olması gerekmektedir.

Buraya kadar ifade edilen giriş şartları ve usulleri genel olarak değerlendirildiğinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e giden süreçte faaliyet gösteren öğretmen yetiştiren kurumlara alınacak öğrencilerin sayısal, sözel ve dil zekasına sahip olmakla beraber bu alanlarda yetenekleri olan ve bu yeteneklerini geliştirebilecek olan adaylar arasından seçilmesinin büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu şartın uygulanma usulü ise yazılı ve sözlü olarak yapılan sınavlardan adayın, başarılı olduğuna dair belge alması şeklindedir. Bununla birlikte adayların öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği faaliyetleri hakkıyla yerine getirmesine mani olacak bir engelinin, herhangi bir hastalığının bulunmaması, önemli bir şart olarak belirtilmiştir. Prosedüre göre bu şartın karşılığı sağlık raporu ve aşı belgesinin ibraz edilmesidir. Bir diğer giriş şartı, adayın herhangi bir adam öldürme ve yaralama suçundan hüküm giymemiş ve iyi ahlâk sahibi olduğunun bilinmesidir. Bu şartın uygulanması sırasında adli sicil belgesi ve iyi hal kağıdı ibraz etmek gerekmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e öğretmen yetiştiren kurumlardan başta Dârülmualimîn ve Dârümuallimâtlar olmak üzere Dârülfünûn, İnas Dârülfünûnu, Ana Öğretmen Mektebi okullarına öğrenci alım şartları ve usulleri nizamnâme ve talimatnâme türündeki belgelerin incelenmesiyle ortaya konulmuştur. Araştırmanın sonucunda, özellikle Dârülmualimîn ve Dârümuallimâtlara nitelikli öğrenci alımı için tarihsel süreçte önemli düzenlemelerin yapıldığı ve bu doğrultuda kendine has bir sistem kurulurak belirli ölçülerde seçici davranıldığı görülmüştür.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreçte çıkarılan her bir nizamnâme ve talimatnamenin, kendisinden öncekinin akredite edilmiş hali olduğu durumu rahatlıkla çıkarılabilecek bir başka sonuçtur. Öğretmen yetiştiren kurumlar arasında özellikle Dârülmualimîn ve Dârümuallimât'ların ekonomik ve toplumsal fayda sağlayacak şekilde, çağın değişen koşulları ve konjonktürüne ayak uydurabilmek için toplumsal, kültürel ve yönetsel açılardan belirli ölçülerde bir yenileşim (İnovasyon/Innovation)e maruz kaldığı söylenebilir. Bu yenileşimin, kurumlara daha nitelikli öğrencilerin seçimi için zamanla özel giriş şartları konulduğu durumu göz önünde bulundurulduğunda pozitif yönde; bir tarihteki bazı önemli giriş şartlarının daha sonraki bir tarihte çıkarılan resmi metinlerde yer almadığı durumu hesaba katıldığında ise negatif yönde olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Dârülmualimât'ın açılışı ile ilgili ilk resmi hükmün yer aldığı 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde okula giriş şartları sıbyan/rüştiye mekteplerinden mezun olmak veya bunun yerine giriş sınavından başarılı olmak şeklinde belirlenmiştir. 1895 Talimatnâmesi'nde ise söz konusu bu şartlar geliştirilmiş ve öğrenci alımında daha seçici bir uygulamaya olanak sağlayan maddeler yer almıştır. Bu Talimatnâme'de Osmanlı Devleti vatandaşı olmak, herhangi bir hastalığı ve fiziksel özrü bulunmamak, tüm aşuları yapılmış ve hastalıktan uzak olmak, adli sicil kaydı temiz olmak, güzel ve iyi ahlâk sahibi olmak gibi şartlar konulmuştur. Öte yandan bu Talimatnâmede yaş şartı konulmamasına karşın 1915 Nizamnâmesi'nde Dârülmualimât'ın tüm bölümleri için ayrı ayrı yaş şartı getirilmiştir. Bu ve benzeri örneklerden yola çıkılarak, öğretmen yetiştiren kurumlara giriş şartları ve usullerinin tarihsel süreçte ileriye dönük ve pozitif yönde bir gelişme kaydetmiş olduğu sonucuna varılmıştır.

Buna karşılık giriş şartları ve usulleri, resmi makamlarca belirlendikten sonra süreç içerisinde negatif yönde bazı değişikliklere uğraması durumunun da örnekleri görülmüştür. Nitekim Dârülmualimînlerle ilgili ilk nizamnâme olan 1851 Nizamnâmesi'nde Arapça, Farsça, Türkçe ve temel matematik bilgisine sahip olan ve giriş sınavında yeterli başarıyı gösteren adayların güzel ahlâk sahibi olmaları şartıyla Dârülmualimîn-i rüşdî'ye alınacakları belirtilmiştir. 1891 Nizamnâmesi'nde ise adaylardan dilbilgisi ve matematik bilme şartı aranmayarak bunların dışında 19 yaşında olmak, herhangi bir fiziksel özrü ve hastalığı bulunmamak, Dârülmualimîn'in ibtidaî bölümünden mezun olmak şeklinde yeni giriş şartları belirlenmiştir. Dolayısıyla bu gibi farklılıkları dönemin koşulları gereği olarak görmek, genele teşmil etmemek ve giriş şartları ve usullerinin tarihsel süreç içerisinde birtakım değişikliklere uğradığı şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır.

Araştırmayla elde edilen tarihsel bulgu ve değerlendirmeler neticesinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci seçiminde belirlenen şartlar ve bunların uygulanma usulleri araştırılarak bu konuda günümüz politika üreticileri için istifade edilebilir veriler ortaya konmuştur. Bunlardan en önemlilerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

- Öğretmen adayının herhangi bir kronik veya bulaşıcı hastalığı ile öğretmenlik vazifesini yerine getirmeye mani olacak herhangi bir engelinin bulunmaması,

- Öğretmen adayının herhangi bir adam yaralama veya öldürme olayından dolayı hüküm giymemiş, herhangi bir ahlâksızlığa adının karışmamış olması ve dolayısıyla adli sicilinin temizliği ve güzel ahlâk sahibi olduğunun bilinmesi,
- Öğretmen adayının yazılı ve sözlü bir şekilde yapılacak olan sınavlardan başarılı olması.

Osmanlı Devletinde o günün bilimsel ve teknolojik koşullarında sağlık hizmetleri henüz günümüzdeki kadar gelişmemiş ve yetersiz olduğu için önemsiz hastalıklardan bile çok sayıda insanın ölebildiği göz önüne alındığında, öğretmen adaylarından istenen sürekli veya bulaşıcı bir hastalığı bulunmaması şartı daha iyi anlaşılabilir. Dolayısıyla söz konusu dönemin koşullarında toplumun sağlık ve sosyal durumunu etkileyebileceğinden ötürü; resmi makamlar bu konuda tedbirli davranmaya çalışmıştır. Diğer yandan öğretmen adayının engel durumuyla ilgili vücudunun herhangi bir yerinde eksiklik olmamak gibi dikkat çeken bir şart bulunmaktadır. Buna göre öğretmen olacak bir kişinin herhangi bir engelinin bulunmaması, sınıf içinde en etkili ve en uygun öğretimi sağlayacak şekilde sağlıklı olması istenmiştir. Osmanlı Devleti'nde söz konusu dönemde öğretmen yetiştiren kurumlara girişte istenen bu şarta karşılık günümüz Türkiye'sinde öğretmen yetiştiren eğitim fakültelerine öğrenci alımında çeşitli engelleri bulunan vatandaşların öğretmenlik mesleğini uygulamaya mani olabilecek eksiklikleri göz önünde bulundurulmamaktadır. Haliyle çeşitli engelleri bulunan öğretmen adayları, eğitim fakültelerinin tüm öğretmenlik bölümlerinde öğrenim görebilmekte olduğu gibi sonrasında da Kamu Personeli Seçme Sınavı'ndan almış oldukları başarı puanına göre öğretmen olarak atanabilmektedir. Öğretmenlik mesleğinin en etkili ve en uygun şekilde uygulanabilmesi için gerekli olduğu düşünülen sağlık şartına ilişkin bu iki uygulama örneği tartışmaya açıktır.

Öte yandan öğretmen adayının herhangi bir adam yaralama veya öldürme olayından dolayı yargılanarak hüküm giymemiş, herhangi bir ahlâksızlığa adının karışmamış olmasına yönelik giriş şartı da dikkat çekmektedir. Adayın Dârümuallimîn ve Dârümuallimât gibi öğretmen yetiştiren bir kuruma öğrenci olarak girişi esnasında bu şartın konulmuş olması, öğretmenlik mesleğinin özel bir öneme sahip olduğu ve sabıkası olan birinin her ne kadar başarılı olsa da öğretmen yetiştiren bir kurumda öğrenci olamayacağı anlamına gelmektedir. Bu durumda adli sicili temiz ve güzel ahlak sahibi olduğu bilinen kişilerin ancak öğretmen yetiştiren kurumlara alınması durumu, öğretmenin yeni nesiller yetiştirmesi ve yetiştirdiği bireylere rol-model olması bakımından oldukça önemli ve gerekli bir şarttır. Sonuç itibarıyla, bu şartın da günümüz koşullarında öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci alımında geçerli olabileceği düşünülmektedir.

Dikkat çeken bir diğer giriş şartı da, Dârümuallimînlere öğrenci alımlarının büyük ölçüde yazılı ve sözlü olmak suretiyle iki aşamadan oluşan giriş sınavlarından başarılı olamayanların okula kabul edilmediği konusuyla ilgilidir. İncelenen veri kaynaklarında söz konusu sınavların içeriğine dair ayrıntılı bilgiler yer almamasına rağmen öğrenci alımlarının yazılı ve sözlü olarak yapılan sınavlarla gerçekleştirilmesine dair hükümler bulunmaktadır. Bu durumun söz konusu dönemde öğretmen yetiştirme sistemi adına olumlu bir etki unsuru olduğu söylenebilir. Nitekim, öğrenci alımında yazılı ve sözlü olarak iki aşamada gerçekleştirilen bu sınavların, günümüzde eğitim fakültelerine girişte yapılan çoktan seçmeli soruların yer aldığı tek boyutlu sınav sisteminden daha nitelikli bir öğrenci seçim uygulaması olduğu söylenebilir. Bu yönüyle yazılı ve sözlü olarak gerçekleştirilen sınavlarla öğrenci alım usulü üzerinde durulması ve dikkate alınması gereken önemli bir durumdur. Diğer açıdan bu sınavlarda başarı gösteremeyenlerin Dârümuallimîn ve Dârümuallimât'a kabul edilmemeleri, kaliteyi arttırmaya yönelik önemli bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Bir eğitim tarihi araştırması olan bu araştırmanın sonuçlarına ek olarak bazı önerilerde bulunmak mümkündür. Bu araştırma nizamnâme ve talimatnâme türündeki belgeler esas

alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda böylesi bir araştırma, daha uzun soluklu bir çalışma olarak plânlanıp genişletilerek, yine bu tür kaynakları esas almanın yanında, dönemin gazetelerinden ulaşılabilecek haber, köşe yazısı, makale; dergiler, öğrenci ve öğretmenlerin hatırat ve anıları gibi resmi olmayan kaynaklardan da faydalanılarak yapılabilir. Diğer yandan bu araştırmayı tamamlayıcı nitelikte bir araştırma önerisi olarak, Cumhuriyet'in ilân edildiği tarihten (1923) günümüze kadarki süreçte öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci alım şartları ve usullerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi durumu önemli bir araştırma konusu olarak görünmektedir. Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki öğretmen yetiştiren kurumlara ve dolayısıyla eğitim fakültelerine öğrenci seçiminde varolan eksikliğin giderilmesine/sorunların çözümüne yönelik olarak ilgili kurumlar ve politika üreticileri tarafından yapılacak olan çalışmalara, bu araştırmanın bulguları olan giriş şartı ve usulü göstergelerinin tamamlayıcı nitelikte olacağı ve tarihsel bağlamda bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmadan elde edilen bulgular öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci seçiminde kullanılabilir.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (1990). Dârümuallimîn ilk nizamnâmesi (1851), önemi ve Ahmet Cevdet Paşa, *Millî Eğitim Dergisi*, Mart (95), 3-20.
- Arslan, A.; Akpınar, Ö. (2005). İnas Dârülfünûnu (1914-1921). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, cilt: 6 (2), 225-234.
- Baskın, B. (2008). II. Meşrutiyet'te kadın eğitime yönelik bir girişim: İnas Dârülfünûnu, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38), 89-123.
- Beswick, R. (1990). Evaluating educational programs. *ERIC Digest Series* Number EA 54.
- Bilim, C. Y. (2002a). *Türkiye'de çağdaş eğitim tarihi (1734-1876)*. (Genişletilmiş 2. Baskı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- BOA, Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Nizamât Defterleri (A.DVNS.NZAM.d), no: 9 (31-36).
- BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, İ.MVL., 211/ 6894.
- BOA, MF. Tedrisât-ı âliye, 15/114.
- BOA, ŞD.TNZ, 224/80_2,6.
- BOA. MF. ALY. 115/13-1.
- BOA, İ.MM., nr. 5394.
- Büyüköztürk, Ş.; Kılıç Çakmak, E.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, Ş.; Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. 18. Baskı.
- Düstur (H.1289/M. 1872-73). 1. Tertip, C. 2. Dersaadet: Matbaa-yı Amire.
- erçoşkun, M. H. ve Nalçacı, A. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının ÖSS, akademik ve KPSS başarılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17 (2), 479-486.
- Faik Reşid. (1927). *Maarif Düsturu*. C. 1, İstanbul.
- kahramanoğlu, R. (2014). *Öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci seçiminde kullanılacak giriş standartları ve bu standartların nasıl ölçülebileceği üzerine bir araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kaya, U. (2012-2013). Dârümuallimîn İle İlgili Bir Nizamname Layihası ve Dârümuallimîn'e Giriş Sürecinde Bir İmtihan, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. 49 (5), 35-54, <https://goo.gl/RPbOJz>, (29.01.2015).
- Kohn, L.T. (1997). Methods in case study analysis. *Technical Publication* No. 2. The Center for Studying Health System Change.
- Maarif-i Umumiye Nezareti. (1331). *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnâmesi*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

- Maarif-i Umumiye Nezareti. (1332). *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- MS. (Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiyye). (H. 1316/M. 1898). Birinci Def'a Olarak Tertib Edilmiştir, (Darülhilafetülâliye/İstanbul: Matbaa-i Amire), <http://ktp.isam.org.tr/>, (01.06.2013).
- MS. (H. 1317/M. 1899). İkinci Def'a Olarak Tertib Edilmiştir (Darülhilafetülâliye/İstanbul: Matbaa-i Amire), <http://ktp.isam.org.tr/>, (01.06.2013).
- MS. (H. 1318/M. 1900), Üçüncü Def'a Olarak Tertib Edilmiştir, (Darülhilafetülâliye/İstanbul: Matbaa-i Amire), <http://ktp.isam.org.tr/>, (01.06.2013).
- MS. (H. 1319/M. 1901). Dördüncü Def'a Olarak Tertib Edilmiştir, (Darülhilafetülâliye/İstanbul: Matbaa-i Amire), <http://ktp.isam.org.tr/>, (01.06.2013).
- özgüven, E. (1972). Türkiye'de üniversiteye girişle ilgili uygulamalar, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi (AÜDTCF)*, 10, 179-198, <https://goo.gl/vWVu7m>, (25.02.2015).
- Özsoy, S. ve Ünal, I. L. (2010). Türkiye'de eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme: bir yol ayrımı öyküsü, *Eğitim Bilimleri Felsefesine Doğru*. Ünal, I. L. ve Özsoy, S. (Ed.), Ankara: Tan. Sabah Gazetesi, (H. 26 Şevval 1332/M. 17 Eylül 1914).
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan günümüze eğitim tarihi*, (1. Baskı), İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Swanborn, P. (2010) 'What is a case study?' in case study research: what, why and how? London, England: SAGE. (1-23)
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri (Qualitative research & evaluation methods)*, (3. Baskıdan çeviri), Mesut BÜTÜN; Selçuk Beşir DEMİR (Çeviri Ed.), (1. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- Tasvir-i Efkâr Gazetesi, no: 1199; (H. 24 Şevval 1332/M. 15 Eylül 1914).
- Tümer Erdem, Y. (2013). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara: TTK.
- Türk Tarih Kurumu (TTK) *Tarih Çevirme Kılavuzu* (<http://www.ttk.gov.tr/>).
- Ünal, U.; Birdudak, T.S. (2013). *İstanbul Dârümuallimîni (1848-1924)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- Yıldırım, A.; Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemi*, (Genişletilmiş 5. Baskı), Ankara: Seçkin.

Balkan Savaşları'nın Ardından Osmanlı ile Romanya'nın Politik Temasları ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in Romanya Ziyaretleri

Political Relations of the Ottoman Empire and Romania Following the Balkan Wars and the Minister of the Interior Talat Bey's Visit to Romania

Eminalp MALKOÇ*

Özet

Dünyanın ilk büyük savaşına sürüklendiği süreçte Türk-Romen ilişkilerinde ilginç/farklı bir etkileşim süreci yaşanmıştı. Nitekim 1914 baharı, siyasal kaygıların şekillendirdiği resmi temaslara bağlı olarak iki ülke arasında yoğun bir yakınlaşma çabasına sahne olmuştu. Nisan ayında Romanyalı General Coanda, İstanbul'da çeşitli temaslarda bulunmuş; ardından Mayıs ayı içinde Talat Bey, Romanya ziyaretini tamamlamıştı. Bu ziyaret gündeme Türk-Romen ittifakını taşıyacaktı. Bu çalışma, arşiv belgeleri ve süreli yayınlarla diğer kaynaklara dayanarak Balkan Savaşları sonrasında 1914 bahar başlarından büyük savaşın ilk aylarına kadar uzanan Osmanlı Devleti ile Romanya'nın yakınlaşma çabalarını, Balkanların genel konjonktürü bağlamında inceleyerek Osmanlı Devleti'nin ittifak arayışlarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Romanya-Osmanlı Devleti İlişkileri, Romanya Gezileri, Talat Paşa

Abstract

In the period that the world went through during the first major war, there had been a time of intrigue in the Turkish-Romanian relations. The spring of 1914 witnessed an intense attempt for amity based on official contiguity between the two countries that was shaped by political considerations. In April, the Romanian general Coanda had several visits to İstanbul; then, in the same year, Talat Bey completed his visit to Romania in May. Based on archival documents, periodicals and other sources, this study aims to contribute to the search of the Ottoman State for alliance by examining within the general conjuncture of the Balkans the attempts of the Ottoman State with Romania after the Balkan Wars, starting from 1914 spring to the first months of the major war.

Keywords: First World War, Relations between Romania-Ottoman State, Romania Visits, Talat Pasha

Giriş

Balkan Savaşları son bulduğunda Osmanlı Devleti büyük bir toprak kaybına uğramıştır. Birinci Balkan Savaşı'nın ardından 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra Anlaşması imzalanmış ve Osmanlı Devleti, Midye-Enez Hattı'na kadar çekilmek durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin sadece Edirne'yi geri kazanabildiği İkinci Balkan Savaşı sırasında ise Bulgaristan'ın tüm cephelerde yenilmesi ve barış istemesi üzerine 10 Ağustos 1913 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalanmıştır.

Bükreş Antlaşması ile Balkanların yeni statüsü büyük ölçüde belirlenmiştir. Balkanlarda yeni dengeler şekillenirken Bulgaristan Güney Dobruca'nın Romanya; Güney Makedonya ve Batı Trakya'nın büyük kısmının Yunanistan, Manastır ve Üsküp civarının Sırbistan tarafından alınışını izlemiştir. Nihayet Bükreş Antlaşması ardında Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında Makedonya Sorunu, Türkiye ile Yunanistan arasında Adalar Meselesi, Romanya ile

* Dr. İstanbul Teknik Üniversitesi, malkocem@itu.edu.tr. Makalenin yazarı tarafından I. Dünya Savaşı'na giden süreçte resmi ve gayri resmi boyutlarıyla Türk-Romen yakınlaşmasını konu alan bir bildiri Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu'nda (İzmir, 12-15 Kasım 2015) sunulmuştur.

Bulgaristan arasında Dobruca Sorunu ve Yunanistan ile Arnavutluk arasında Epir Meselesi'ni bırakmıştı. Bu arada süreç, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması'nı, Yunanistan ile Atina Anlaşması'nı imzalamasıyla tamamlanacaktı¹.

Balkanlıların Balkan Savaşları sonrasında Bükreş Anlaşması ile ortaya çıkan sorunlarla yüzleşmek zorunda kalarak gruplaştıkları daha da önemlisi dünyanın hızlı bir şekilde ilk büyük savaşına sürüklendiği bu dönemde Türk-Romen ilişkilerinde ilginç/farklı bir etkileşim süreci yaşanmıştı. Özellikle 1914 baharı, siyasal kaygıların şekillendirdiği resmi temaslara bağlı olarak iki ülke arasında yoğun bir yakınlaşma çabasına sahne olmuştu.

İonescu'nun İstanbul Ziyaretleri

Osmanlı-Romanya yakınlaşmasının temelleri, Balkan Savaşları sonrasında atılmıştı. Savaş sonrası düzeni oluşturacak ve Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerini belirleyecek anlaşmaların hazırlanması çizgisinde Türk-Yunan görüşmeleri sürdürülürken Romanya Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Tache Ionescu'nun Atina'ya ziyarette bulunması gündeme gelmişti². Ionescu, 5 Kasım 1913'te -Yunanistan'da karşılama hazırlıklarının başladığı sıralarda- Romanya'dan ayrılmıştı³. İstanbul üzerinden Yunanistan'a geçerken Dahiliye Nazırı Talat Bey ile Meclis-i Ayan üyelerinden (eski Nafia Nazırı) Besarya Efendi, Ionescu'nun seyahat ettiği vapuru ziyaret etmişler ve kendisiyle yaklaşık bir saat görüşmüşlerdi.

Ionescu, İstanbul'da uzun süre kalmamakla birlikte basına açıklama yapma fırsatı bulmuştu. Gazetelere Bükreş Konferansı'ndan beri Venizelos ile kararlaştırdıkları bu gezinin, ertelemelerden sonra ancak gerçekleştiğini söylemişti. Boğazların Osmanlı hakimiyetinde bulunmasının Romanya'nın menfaatine uygun düştüğünü belirterek her iki tarafın barışçı bir tutum içinde olduklarını düşündüğünü açıklamıştı. Osmanlı Devleti, Yunanistan ve Sırbistan arasında da bir barışın sağlanabileceği yönündeki ümitlerini ortaya koymuş; Romanya'nın Balkanlarda barışı arzu ettiğini sözlerine eklemişti. Ayrıca Talat Bey ile ilk kez bir araya geldiğini hatırlatan Ionescu, tanışmaktan duyduğu memnuniyetini ifade etmiş; Talat Bey hakkında övgü dolu sözler kullanmıştı⁴.

Tache Ionescu, Yunanistan'a ulaşmak üzere İstanbul'dan ayrıldığında, gazetelere birkaç gün sonra Osmanlı başkentine gelerek iki gün kalacağı haberleri yansımıştı⁵. Öte yandan *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazeteler onun Yunanistan ziyaretini izlemişti. İlginçtir; aynı dönemde Romanya Dahiliye Nazırı'nın Türkiye ile Yunanistan'ın anlaşması için çaba sarf edeceği hatta anlaşma sağlanmasında büyük rol oynayacağı söylemleri gazete sütunlarına taşınmıştı⁶. Gazetelerin aktarımlarına göre Yunanistan'da da Türk-Yunan barışını arzu ettiklerini açıklayan Ionescu, orada bulunan Türk delegelerle görüşerek bir öneri gündeme getirmişti⁷. Bu arada 13 Kasım'da Osmanlı ile Yunanistan hükümetleri arasında anlaşma imzalandığı haberleri basına

¹ Mücahit Özçelik. (2012). 1918 Bükreş Antlaşması. *Turkish Studies*, Volume:4/4 Kasım/November, s.262. Adalar Meselesi'nin özünü Halil Bey, "Adalar, filen Yunanistan'ın işgalinde, fakat hukuken bizde idi" sözleriyle ortaya koymaktadır. "Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Hatıraları-30", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1946, No:7991, s.2.

² *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Teşrin-i Sani Efrenç 1913, No:11699, s.2.

³ *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Teşrin-i Sani Efrenç 1913, No:11701, s.2.

⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, 6 Teşrin-i Sani Efrenç 1913, No:11702, s.2.

⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Teşrin-i Sani Efrenç 1913, No:11703, s.2.

⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Teşrin-i Sani Efrenç 1913, No:11704, s.1.

⁷ Bir Romen siyasetçi İstanbul'da yaptığı açıklamada "Mösyö Tache Ionescu'nun Türkiye ile Yunanistan'ın ihtilafında 'namuslu bir simsar' olduğu kimse için bir sır değildir" diyecekti. *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Teşrin-i Sani Efrenç 1913, No:11704, s.2; *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Teşrin-i Sani Efrenç 1913, No:11705, s.2; *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Teşrin-i Sani Efrenç 1913, No:11706, s.1-2,4. Anlaşma metni *Tercüman-ı Hakikat* tarafından 15 ve 19 Kasım'da yayınlanmıştı. *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Teşrin-i Sani Efrenç 1913, No:11708, s.1-2; *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Teşrin-i Sani Efrenç 1913, No:11712, s.3-4.

konu olmuş ve sürecin ilerlemesinde Ionescu'nun da etkisinin bulunduğu üzerinde durulmuştu. Romanya Dahiliye Nazırı ise Yunanistan'dan ayrılarak İstanbul'a geçmişti. Bu dönem basınında bir "*Balkan İttihadı*" ve Romanya'nın bu yöndeki çabalarını içeren haberler dikkat çekiciydi.

Tache Ionescu, İstanbul'a ulaştıktan sonra kendisini Talat Bey ziyaret etmişti. Ziyaret sırasında vapurda sabah kahvaltısı yapılmış ve kısa bir görüşme gerçekleştirilmişti. Öğle saatlerinde Talat Bey, misafir nazır şerefine ziyafet düzenlemişti⁸. İstanbul'da padişah tarafından huzura kabul edilen Ionescu, kendisiyle yapılan röportajda söz konusu ziyaretler dizisini şahsi olarak tanımlamış; bununla birlikte bir siyasi etkinin olduğunu da belirtmişti. Bu etkiyi, Romanya'nın barış arzusuna ve Talat Bey ile İstanbul'daki ilk görüşmesine bağlamıştı. Soru üzerine Türk-Romen ilişkilerine yönelik tanısını "*Osmanlı-Romanya münasebeti mükemmeldir*" cümlesiyle ortaya koymuştu⁹. İstanbul'da Fener Patrikhanesi'ni ziyaret eden Ionescu, 15 Kasım 1913 günü İstanbul'dan ayrılmıştı¹⁰. Bir Türk-Romen ittifakının Türk ya da yabancı yayın organlarında haber olmaya başladığı bu dönemde¹¹ Talat Bey'in Romanya'ya ziyarette bulunacağı gündeme gelmişti. Ancak kısa süre içinde gazeteler, bu gezinin ertelendiğini haber yapmışlardı¹².

Büyük Savaş Öncesi Politik Temaslar ve Talat Bey'in İlk Romanya Ziyareti

1914 baharı, Türk-Romen ilişkilerinde ilginç, farklı ve yoğun bir etkileşime sahne olmuştu. Türkiye ile Romanya'daki Darülfünun öğrencilerinin karşılıklı geziler düzenledikleri ve coşkunun hakim olduğu bu dönemde "*Hiçbir memuriyet-i resmîyeyi haiz değilim*"¹³ diyen General Coanda¹⁴, İstanbul'da çeşitli temaslar gerçekleştirmişti. Sadrazam Sait Halim¹⁵ ve Harbiye Nazırı Enver Paşalarla görüşen Coanda¹⁶, 22 Nisan günü Talat Bey'e veda ziyaretinde

⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Teşrin-i Sani Efrenci 1913, No:11707, s.1-3. Yusuf Hikmet Bayur, Romanya İçişleri Bakanı Ionescu'nun Atina'ya geldiği zaman aracılık yaptığını ve taraflardan fedakarlıkta bulunmalarını istediğini; onun etkisiyle 14 Kasım 1913'te anlaşmanın imzalandığını yazmaktadır. Bazı anlaşma maddelerini de eserinde sıralamıştı. Yusuf H. Bayur. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi*. c.II/III, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara, s.245.

⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Teşrin-i Sani Efrenci 1913, No:11708, s.2. *Tercüman-ı Hakikat*, *Tan (Temps)* gazetesinin bir makalesini yayınlamıştı. Burada da Ionescu ile Talat Bey'in ilk görüşmelerinin önemi üzerinde durulmuştu. *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Teşrin-i Sani Efrenci 1913, No:11709, s.1. Bazı yabancı yayın organları sürecin sonuçlanmasında Romanya'nın etkisinin altını çizmişti. *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Teşrin-i Sani Efrenci 1913, No:11714, s.1. Bazı dış kaynaklı haberlerde Ionescu'nun tali bir takım ihtilafların çözülmesine yardımcı olduğu vurgulanmıştı. *Peyam*, 22 Teşrin-i Sani Efrenci 1913, No:9, s.2.

¹⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Teşrin-i Sani Efrenci 1913, No:11709, s.3.

¹¹ *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Teşrin-i Sani Efrenci 1913, No:11713, s.2; *Peyam*, 26 Teşrin-i Sani Efrenci 1913, No:13, s.2. Aynı dönemde Romanyalıların Talat Bey'e yönelik ilgileri artmıştı. Nitekim *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine göre, Romanyalı mebuslardan *Epoka* gazetesinin müdürü Pizani (ya da Peyzani ?) İstanbul'a gelerek Talat Bey ile röportaj yapmıştı. *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Teşrin-i Sani Efrenci 1913, No:11714, s.2.

¹² *Peyam*, 24 Teşrin-i Sani Efrenci 1913, No:11, s.3.

¹³ *Sabah*, 24 Nisan Efrenci 1914, No:8836, s.1.

¹⁴ Coanda bazı gazetelerde eski Romanya Harbiye Nazırı bazılarında Erkan-ı Harbiye Reisi olarak tanıtılmıştı. Yusuf Hikmet Bayur ise Kral Carol'un başyaveri olduğunu belirtmektedir. Bayur, Adalar Meselesi'nde aracılık yaptığını (ki bu gazeteler takip edildiğinde de anlaşılmaktadır) ancak başarısız olduğunu kaydetmektedir. Bayur, a.g.e., s.266.

¹⁵ Coanda, 21 Nisan'da Sait Halim Paşa'yı ziyaret etmiş ve Sait Halim Paşa da kendisinin kaldığı Pera Palas Otel'i'nde iadeyi ziyarette bulunmuştu. *Tasfir-i Efkâr*, 22 Nisan 1914, No:1056, s.2.

¹⁶ *İkdam* ve *Sabah* gazeteleri, Coanda'nın "*refakatinde Romanya Hükümeti'nin Dersaadet Ateşemiliteri bulunduğu halde Saray-ı Hümayun'a azimetle suret-i hususiyede Huzur-ı Şahane'ye kabul buyurulmuştur*" notunu düşmüştü. Yine 22 Nisan'da Talat Bey ile görüştüğü ve 23 Nisan'da İstanbul'dan ayrılacağı aktarılmıştı. *İkdam*, 23 Nisan Efrenci 1914, No:6167, s.2; *İkdam*, 24 Nisan Efrenci 1914, No:6168, s.2,3; *Sabah*, 23 Nisan Efrenci 1914, No:8835, s.2; *Sabah*, 24 Nisan Efrenci 1914, No:8836, s.1.

bulunmuştu¹⁷. Bu ziyaret sırasında Talat Bey, General Coanda'nın sorusu üzerine “*Bükreş'i Meclis-i Mebusanı'nın güşadından sonra ziyaret edeceğini*” belirtmişti. Coanda, İstanbul'dan ayrılmadan önce basına çeşitli demeçler vermekten geri durmayacaktı¹⁸.

Coanda'nın ardından 4 Mayıs günü Romanya prenslerinden birinin 5 Mayıs'ta ayrılmak üzere İskenderiye'den İstanbul'a geldiği haberi basında yer alacaktı¹⁹. Gündemde ise Dahiliye Nazırı Talat Bey'in Romanya'ya yapacağı gezi vardı. Gezi hakkında Osmanlı Sefiri Safa Bey, Romanya basınına demeç vermiş; Talat Bey'in gezisinin Romanyalı yetkililerin İstanbul ziyaretlerine karşılık olduğunu ve bu gezinin iki ülke ilişkilerini olumlu yönde etkileyeceğini söylemişti. Dönemin gazetelerinde Talat Bey ile birlikte Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın da Bükreş'i ziyaret edeceği hatta ziyaretin üç gün süreceği haberleriyle de karşılaşılmaktaydı²⁰. Ancak; Romanya basınından hareket eden *Sabah* gazetesinin 3 Mayıs²¹ ve -yine Mayıs'ın ilk günlerinde- *Tanin*'in 9 Mayıs olarak ²² tarihlendirdiği bu seyahat ertelenecekti. Gezinin ertelenmesinin nedeni Talat Paşa'nın Rus Çarı ile görüşmek üzere Livadia'ya gitmesiydi. Nitekim I. Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla olan ilişkilerini geliştirmek amacıyla Dahiliye Nazırı Talat Bey başkanlığındaki bir heyet Livadia'da bulunan Rus Çarını ziyaret etmişti. Türk heyeti, 9 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrıldığından Talat Bey'in önceden planlanmış Romanya gezisi ertelenmişti²³.

Romanya seyahatinin ertelenme gerekçesi, Romanya Kralı Carol'un Tuna civarında gezide bulunması ve bu seyahatin 23 Mayıs'a kadar süreceği şeklinde basına yansımıştı. Bundan dolayı gazeteler, Talat Bey'in planlanan şekilde Livadia'dan Bükreş'e geçmeyeceğini,

¹⁷ *Tasfir-i Efkâr*, 23 Nisan 1914, No:1057, s.3. Talat Bey, 23 Nisan'da kaldığı otele giderek Coanda'ya iadeyi ziyarette bulunmuştu. *Sabah*, 24 Nisan Efrensi 1914, No:8836, s.2.

¹⁸ Coanda, *İstanbul* gazetesi muhabiriyle röportaj yapmıştı. Burada Enver Paşa'yı ziyarete gittiğinde Talat Bey ile karşılaştığını, ayrıca Talat Bey için Tache Ionescu'nun verdiği tavsiye mektubunun yanında bulunduğunu söylemişti. Muhabirin sorularına karşılık Osmanlı'nın Balkanlardaki konumu, Bükreş Muahednamesi, Türk-Romen dostluğu, Türk-Yunan ilişkileri ve Adalar Meselesi gibi konularda düşüncelerini açıklamıştı. Venizelos ile görüştüğünü de aktarmıştı. *Sabah*, 24 Nisan Efrensi 1914, No:8836, s.1,2; *İkdam*, 24 Nisan Efrensi 1914, No:6168, s.2-3. Coanda, *Tasfir-i Efkâr* muhabirine Pera Palas Oteli'nden ayrılmak üzere iken açıklama yapmış; Mısır'a kızını ziyarete gittiğini, bu arada Yunanistan'da Venizelos ile görüştüğünü ve Romanya'ya dönüşü sırasında İstanbul'a uğradığını söylemişti. Ziyaretinin özel bir anlam taşımadığını vurgulayan Coanda, Türk ordusundaki acı tecrübelerden sonra gerçekleştirilen atılımları incelediğini, Adalar Meselesi'nin yakın zamanda çözüleceğine olan inancını belirtmiş ve Türk-Romen dostluğunun altını çizmişti. Ayrıca Balkanlar'da bir barış için Türk-Yunan uzlaşmasını arzuladıklarını vurgulamıştı. *Tasfir-i Efkâr*, 22 Nisan 1914, No:1056, s.1-2; *Tasfir-i Efkâr*, 24 Nisan 1914, No:1058, s.3.

¹⁹ *İkdam*, 5 Mayıs Efrensi 1914, No:6179, s.4.

²⁰ *Sabah*, 28 Nisan Efrensi 1914, No:8840, s.2; *İkdam*, 28 Nisan Efrensi 1914, No:6172, s.4; *Tanin*, 28 Nisan Efrensi 1914, No:1920, s.2; *Tanin*, 29 Nisan Efrensi 1914, No:1921, s.1; *Sabah*, 29 Nisan Efrensi 1914, No:8841, s.2; *İkdam*, 29 Nisan Efrensi 1914, No:6173, s.4; *Tasfir-i Efkâr*, 29 Nisan 1914, No:1063, s.4.

²¹ *Sabah*, 1 Mayıs Efrensi 1914, No:8843, s.2.

²² *Tanin*, 5 Mayıs Efrensi 1914, No:1927, s.1; *Tanin*, 6 Mayıs Efrensi 1914, No:1928, s.1.

²³ Livadia gezisi hakkında bakınız: Akdes N. Kurat. (2011). *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*. TTK Yayınları, Ankara, s.216-224; Sabahattin Özel. (1998). *Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rusya İlişkileri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:12, s.246,253; *Kader Yılları, S. Sazonov'un Anıları-Rusya Eski Dışişleri Bakanı (1910-1916)*. (2002). Çev.: Betil Önuçak, Haz.: Sabahattin Özel, Derin Yayınları, İstanbul, s.155-163. Türk öğrencilerin gezisine katılmış olan Hüsnü Şermi'nin İstanbul'a dönmediği ve Talat Bey'in karşılanması sırasında Romanya'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Talat Bey'in Romanya seyahatini, *Tasfir-i Efkâr* adına Hüsnü Şermi Bey izlemiştir. Romanya gazetelerinin haberlerini aktarırken Talat Bey'in Ertuğrul (gemisi) ile Livadia'dan Romanya'ya gelmesinin planlandığını fakat Kral Carol'un Tuna ziyaretleri nedeniyle bu programın ertelendiğini belirtmişti. *Tasfir-i Efkâr*, 27 Mayıs 1914, No:1091, s.2. Talat Bey, Rus Çarı ile aralarında geçen bir konuşmayı, Romanya'ya giderken vapurda beraberindekilere anlatmıştı. *Sabah* adına geziyi takip eden Enis Bey (Enis Tahsin Til), Talat Bey'in aktardığı bu diyaloglara anılarında yer vermişti. Enis T. Til. (2004). *Gazeteler ve Gazeteciler*. Haz. İbrahim Şahin, Bilge Yayınları, Ankara, s.44-45.

doğrudan İstanbul'a döneceğini haber yapmışlardı²⁴. Bu haberlerden sekiz gün sonra *İkdam*, gerçekleştirilecek Bükreş gezisinin programını ana hatlarıyla yayınlamıştı. Üstelik bu program, Talat Bey'in Romanya'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmasından bir hafta kadar önce gazetede çıkmıştı²⁵. 20 Mayıs tarihli *Tanin*'de ise Bükreş kaynaklı haberlerden hareket edilerek Talat Bey'in 23 Mayıs'ta oraya gideceği ve yine bu gezinin Romanyalı yetkililerin gezisine karşılık olduğu hakkında haberlere yer verilmişti²⁶. Bu haberlere uygun şekilde Türk ve Romen öğrencilerin karşılıklı gezilerinin sona erdiği bir dönemde hatta Darülfünun öğrencilerinin İstanbul'a dönüşünden tam bir gün sonra Talat Bey ve beraberindeki Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Hasan Fehmi ve Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Canbulat Beylerden oluşan Türk heyeti, 23 Mayıs'ta Romanya vapuruyla İstanbul'dan ayrılacaktı²⁷.

Talat Bey'in Romanya gezisi, başladığı andan itibaren -bazen Romanya kaynaklı haberlere de dayanarak- Türk basınının temel konularından biri haline gelecekti. Hatta M.S. imzalı (Mahmut Sadık olmalı) yazıda da belirtildiği üzere gazeteler "*Hergün nazır-ı muhteremin Bükreş'de nasıl vakit geçirmiş olduğunu saati saatine gösteren telgraflar mektublar neşretti*"²⁸. Gerçekten de gazetelerde Talat Bey ve Türk heyetinin Romanya'da kral, başbakan ve bakanlarla temasları üzerinde yoğun bir şekilde durulmuştu. Dolayısıyla Türk basınının yakından ilgilendiği ve hakkında çeşitli yorumlara yöneldiği bu yolculuk²⁹

²⁴ *Tanin*, 10 Mayıs Efrenci 1914, No:1932, s.1; *İkdam*, 10 Mayıs Efrenci 1914, No:6184, s.2. O günlerde *Sabah* da Kral Carol'un gezisi nedeniyle Talat Bey'in Livadia'dan Bükreş'e doğrudan gitmekten vazgeçtiği hakkında bazı değerlendirmeleri sütunlarına taşımıştı. *Sabah*, 10 Mayıs Efrenci 1914, No:8852, s.2. *Frankfurt Zeitung* gazetesi, Livadia gezisini siyasi bir hamle olarak yorumlamıştı. Gazete, Çar ve Çariçe tarafından kabul edilmiş biri olarak Talat Bey'in Livadia'dan sonra Romanya'ya gitmesinin onun elini güçlendireceğini değerlendirmişti. Bu yorumda, Rusya gezisinin ardından Talat Bey'in Romanya'ya gerçekleştireceği ve Balkan sorunlarının ele alınacağı ziyaret sırasında artık daha önemli bir etkiye sahip olacağı ileri sürülmüştü. Halil E. Avcı. (2010). I. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Hükümeti'nin Rus Baskısını Azaltma Girişimleri: Türk-Rus Komitesi'nin Kurulması ve Talat Bey'in Livadya Gezisi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, s.105.

²⁵ *İkdam*, 18 Mayıs Efrenci 1914, No:6192, s.3. Nitekim *Sabah* hemen gezi öncesinde ana hatları çizilmiş kısa bir program yayınlamıştı. Bu programda Romanya Dışişleri Bakanı'nın ziyafeti, Kral Carol'un Talat Bey'i kabulü ve bazı ziyaretler yer alıyordu. *Sabah*, 22 Mayıs Efrenci 1914, No:8864, s.2. Romanya basınına göre, oradaki siyasi çevreler, bu geziye ciddiyle yaklaşıyorlardı. *İkdam*, 11 Mayıs Efrenci 1914, No:6185, s.2. Dolayısıyla ilerleyen günlerde gazetelerde Talat Bey'in Livadia gezisini de kapsayacak çeşitli yorumlar yapılacaktı. *İkdam*, 19 Mayıs Efrenci 1914, No:6193, s.3. Bu arada bazı basın organları, bu gezinin resmi bir niteliğe sahip olmadığını ileri sürmüştü. *İkdam*, 20 Mayıs Efrenci 1914, No:6194, s.2. Gezinin tamamlandığı günlerde *Tanin* gazetesi ziyaretin resmi niteliği bulunmamasına rağmen "*politika üzerinde tesiri görüleceğinde şüphe yoktur*" diye yazacaktı. *Tanin*, 29 Mayıs Efrenci 1914, No:1951, s.1.

²⁶ *Tanin*, 20 Mayıs Efrenci 1914, No:1942, s.1.

²⁷ Gazetelerde heyetin yola çıkışı münasebetiyle gerçekleştirilen tören hakkında detaylar anlatılmış ve gezinin programı üstünde durulmuştu. Öte yandan Talat Bey'in gezinin amacının Tache Ionescu'ya iadeyi ziyaret olduğu yönündeki açıklamasına da yer verilmişti. *İkdam*, 23 Mayıs Efrenci 1914, No:6197, s.2; *İkdam*, 24 Mayıs Efrenci 1914, No:6198, s.2; *Tanin*, 24 Mayıs Efrenci 1914, No:1946, s.1; *Sabah*, 24 Mayıs Efrenci 1914, No:8866, s.1.

²⁸ M.S.(Mahmut Sadık), "Romanya'dan Gelirken", *Sabah*, 29 Mayıs Efrenci 1914, No:8871, s.1. Enis Tahsin ise anılarında "*Talat Beyin Bükreş'te kaldığı günlerde, kendisini adım adım takip ettik; ziyaretlerini, kimlerle görüştüğünü gazetelere bildirdik. Talat Bey Türk gazetelerini arkasında görmekten adeta memnun oluyordu. Naftia nezareti[ni] ziyaret ettiği gün bizi de beraber Nazırın yanına çıkardı, bir nezaket ziyareti olan bu görüşmede bizler de bulunduk*" diyordu. Til, a.g.e., s.44.

²⁹ *Sabah* gazetesi Enis Bey (Enis Tahsin Til) aracılığı ile geziyi takip etmişti. Nitekim Enis Bey, Romanya vapurunun Karadeniz'e açılması ve fırtınalı bir havada yolculuğun geçtiği haberleriyle birlikte süreci başından itibaren İstanbul'a aktarmaya başlayacaktı. Enis Tahsin, yer yer şehri detaylı şekilde anlatmaya çalışmıştı. *Sabah*, 25 Mayıs Efrenci 1914, No:8867, s.1,3; Enis Tahsin, "Bükreş Yolunda", *Sabah*, 27 Mayıs Efrenci 1914, No:8869, s.1-2; Enis Tahsin, "Bükreş'de Son Günler", *Sabah*, 30 Mayıs Efrenci 1914, No:8872, s.1; Til, a.g.e., s.43-44. *Tasfir-i Efkâr* da geziye odaklanan gazeteler arasındaydı. Yunus Nadi, 25 Mayıs'ta kaleme aldığı yazısında Romanya ile Yunanistan ilişkilerinin kötüye gittiğini bundan dolayı Romanyalıların Türklerle ilişkilerine önem verdiklerini değerlendirmişti. Yunus Nadi, "Siyaset-Yunanistan-Romanya Münasebetleri", *Tasfir-i Efkâr*, 25 Mayıs 1914, No:1089, s.1. Gazete 29 Mayıs baskısının birinci sayfasının tümünü, ikinci sayfasının önemli bir

kamuoyunun gündemine devletler düzeyindeki Türk-Romen ilişkilerini taşıyacaktı³⁰. Nitekim 23 Mayıs'ta başlayan gezi dolayısıyla *Sabah* gazetesinde Türk-Romen ilişkilerini politik, ekonomik ve Balkanların şartları açısından değerlendiren bir yazı kaleme alınmıştı. Yine M.S. imzalı bu makalede iki ülke dostluğunun göstergelerinden biri olarak öğrenci gezilerinin altı çizilmişti³¹. Bedri Kamil de Osmanlı Darülfünun öğrencilerinin gezilerinin tamamlandığı bir sırada Talat Bey'in ziyaretinin başlamasını iki ülke arasındaki ilişkilerin samimiyeti açısından bir gösterge olarak ele almıştı³². *İkdam* da öğrenci temaslarına dostluk açısından bir gösterge olarak yaklaşmış gezinin Tache Ionescu ile Coanda'nın ziyaretlerine karşılık olduğunu hatırlatmış; bunların yanında siyasi açıdan önemini de vurgulamıştı³³.

Talat Bey ve beraberindekiler ise 24 Mayıs'ta Köstence'ye ulaştıklarında Romanyalı yetkililerce karşılanmışlardı³⁴. Aynı gün Türk heyeti çeşitli ziyaretlerde bulunarak şehrin görülmesi gereken mahal ya da mevkilerini gezmişti. Bunların yanında Bükreş treni beklenirken vapurda çay ziyafeti düzenlenmişti³⁵. Heyet, buradaki temaslarından sonra özel trenle Bükreş'e geçmişti. Talat Bey ve beraberindekiler, Romanya'nın başkentinde Kral Carol'un yaveri, bakanlar ve Osmanlı Sefiri Safa Bey tarafından törenle karşılanmışlardı. Bükreş'teki ilk gününde Talat Bey, Kral Carol tarafından huzura kabul edilmişti. Yine o gün çeşitli ziyaretler gerçekleştiren Türk heyeti, at yarışı gibi etkinliklere de katılmıştı³⁶.

kısmını ve dördüncü sayfasının ise yarısını bu konuya ayırmıştı. *Tasfir-i Efkâr*, 29 Mayıs 1914, No:1093, s.1,2,4. Talat Bey yola çıkmadan bir gün önce Darülfünun öğrencilerinin Romanya'dan döndüklerini hatırlatan *İkdam* da gezi ile yakından ilgilenmişti. *İkdam*, 24 Mayıs Efrenci 1914, No:6198, s.1,2. Enis Tahsin'in aktardığına göre geziyi takip eden gazeteciler *Jöntürk* adına Zaven Efendi ve *Tanin* adına Falih Rıfkı idi. Enis Tahsin, "Bükreş Yolunda", *Sabah*, 27 Mayıs Efrenci 1914, No:8869, s.1; Til, *a.g.e.*, s.43-44. *Tanin* muhabiri, 27 Mayıs'ta yayımlanan yazısında Köstence'ye gemi yolculuğunu anlatırken gemide bulunan Washington Sefiri Ahmet Rüstem Bey ile yaptığı kısa görüşmeye yer vermişti. Siyasi temas ve gelişmelerin yanında gezileriyle Bükreş'i ve mekanlarını tanıtan hatta biraz portreleştiren yazılar göndermişti. *Tanin*, 27 Mayıs Efrenci 1914, No:1949, s.1; *Tanin*, 28 Mayıs Efrenci 1914, No:1950, s.1-2; *Tanin*, 29 Mayıs Efrenci 1914, No:1951, s.1-2.

³⁰ Bununla birlikte özellikle Avrupa basınında iki ülkenin yaklaşması, Adalar Sorunu gibi detayları kapsayacak şekilde Türk-Yunan münasebetleriyle ilişkilendirilmişti. "Osmanlı-Romen Münasebeti", *Sabah*, 6 Mayıs Efrenci 1914, No:8848, s.1; *Sabah*, 14 Mayıs Efrenci 1914, No:8856, s.1. Romanya'daki siyasi çevreler ise Talat Bey yola çıkmadan önce bu geziyi, Türk-Yunan sorunları, Türk-Bulgar ilişkileri ve Balkanların durumu gibi konular bağlamında ele almışlardı. *Tasfir-i Efkâr*, 19 Mayıs 1914, No:1083, s.2.

³¹ M.S., "Romanya'ya Giderken: Seyahat Münasebetiyle", *Sabah*, 23 Mayıs Efrenci 1914, No:8865, s.1.

³² Bedri Kamil, "Romanya ve Romenler", *Sabah*, 25 Mayıs Efrenci 1914, No:8867, s.3.

³³ "Romanya Seyahati", *İkdam*, 24 Mayıs Efrenci 1914, No:6198, s.1.

³⁴ Geziyi takip eden ve zaten Romanya'da bulunan Hüsnü Şermi, Talat Bey ve yanındakiler Köstence'ye ulaşmadan önce şehrin tanınmış kahvelerinden Bristol'de (?) Romanya Emniyet-i Umumi Müdürü adına Talat Bey'i karşılamaya gelen Konstan (?) isimli yetkili ile buluşarak gezi programını öğrenmişti. Gazetede yayımlanan programa göre Pazar sabahı Köstence'ye varış sonrasında Bükreş'e trenle yola çıkılacak, Bükreş'te otelde bir süre dinlendikten sonra Saray'da resmî kabul gerçekleşecek ve ziyafet düzenlenecekti. Pazartesi, Sefir Safa Bey'in ziyafeti ve akşam Hariciye Nazırı'nın resmi ziyafeti gerçekleştirilecekti. Salı günü Talat Bey, çeşitli ziyaretlerden sonra akşam Tache Ionescu'nun ziyafetine katılacaktı. Çarşamba programında ziyaretlerin yanında şehir gezisi ve akşam yine bir ziyafet vardı. Perşembe günü Köstence'ye dönülecekti. *Tasfir-i Efkâr*, 27 Mayıs 1914, No:1091, s.2.

³⁵ Birçok gazete çay ziyafetini Talat Bey'in düzenlediğini yazarken Enis Tahsin, Köstence Mutasarrıflığı/Romanya Hükümeti'nce düzenlendiğini aktarmıştı.

³⁶ 25 Mayıs tarihli *Sabah*, at yarışı sırasında Talat Bey'in, General Coanda ile görüşme fırsatı bulduğunu ve İtalya'nın Bükreş Sefarethanesi'nde Talat Bey şerefine bir organizasyon düzenlendiğini yazmıştı. Aynı haberler diğer gazetelerden de büyük ölçüde izlenebilmektedir. *Tasfir-i Efkâr*, 25 Mayıs 1914, No:1089, s.4; *Tanin*, 25 Mayıs Efrenci 1914, s.4; *Sabah*, 25 Mayıs Efrenci 1914, No:8867, s.1,3; *Sabah*, 26 Mayıs Efrenci 1914, No:8868, s.2,3; Enis Tahsin, "Bükreş Yolunda", *Sabah*, 27 Mayıs Efrenci 1914, No:8869, s.1-2; *Tasfir-i Efkâr*, 27 Mayıs 1914, No:1091, s.2; *Tanin*, 27 Mayıs Efrenci 1914, No:1949, s.1; *Tanin*, 28 Mayıs Efrenci 1914, No:1950, s.1-2; Hüsnü Şermi, "Romanya Mektubu", *Tasfir-i Efkâr*, 28 Mayıs 1914, No:1092, s.3. Özellikle *Tanin*, İtalya Sefarethanesi ve buradaki organizasyon hakkında bilgi vermektedir. *Sabah* ve *Tanin*'de Romanya Ermenilerinin Talat Bey ile temasa geçtikleri ve hoş geldiniz ziyaretinde buldukları vurgulanmıştı. *İkdam* ise karşılama

Kral Carol ile görüşmesinden sonra Enis Tahsin Bey tarafından “*saraydan çıktıkları zaman pek memnun ve beşûş görünüyorlardı*”³⁷ cümlesiyle tanımlanan Talat Bey, 25, 26 ve 27 Mayıs’ta temaslarını sürdürmüştü; Romanya Başvekili Ion I. C. Bratianu, Hariciye Nazırı Porumbaru ve Tache Ionescu gibi isimlerle bir araya gelmiş; şerefine düzenlenen ziyafetlere katılmıştı³⁸. *Tanin*’in yayınladığı 27 Mayıs tarihli telgraftaki “*Bir Tayran-Ziyaretler ve Ziyafetler*” başlığı gezinin -gerçekte sadece bir kısmı için kullanılmış olsa da- önemli bir bölümünü tanımlamaktaydı³⁹. Sinaya’ya giden ve çeşitli mekanları gezen Talat Bey ve beraberindekiler, Bükreş’e döndükten sonra 28 Mayıs akşamı Bratianu, Tache Ionescu ve General Coanda gibi bir çok ileri gelenin katıldığı bir törenle Köstence’ye uğurlanmışlardı. Yine düzenlenen tören eşliğinde, 29 Mayıs’ta İstanbul’da olacak şekilde Köstence’den yola çıkmışlardı⁴⁰. Talat Bey, İstanbul’a döndükten sonra padişaha temasları hakkında bilgi vermiş ve sadrazamla değerlendirmelerde bulunmuştu⁴¹.

haberlerinin yanı sıra 24 Mayıs akşamı Tache Ionescu’nun Talat Bey şerefine bir ziyafet düzenlediğini haber yapacaktı. *İkdam*, 26 Mayıs Efrensi 1914, No:6200, s.3.

³⁷ Enis Tahsin, “Bükreş’te İki Gün”, *Sabah*, 28 Mayıs Efrensi 1914, No:8870, s.1.

³⁸ *Tasfir-i Efkâr*’ın muhabiri Hüsnü Bey, Talat Bey şerefine 25 Mayıs günü öğle vakitlerinde Dahiliye Nezareti’nde, akşam ise Hariciye Nezareti’nde ziyafet düzenlendiğini, gün içinde Talat Bey’in iade-i ziyaretleri kabul ettiğini ve şehri gezdiğini aktarmıştı. *Tasfir-i Efkâr*, 26 Mayıs 1914, No:1090, s.1,5. *İkdam*, 26 Mayıs tarihli haberlere dayanarak Talat Bey’in Romanya Başvekili Ion I.C. Bratianu’dan sonra Nafia Nezareti’ni ziyaret ettiğini ve Romanya Hariciye Nazırı Emanuel Porumbaru ile özel olarak görüştüğünü aktarmıştı. Ayrıca eski Dahiliye Nazırı Tache Ionescu’nun büyük bir ziyafet düzenlediğini yazmıştı. *İkdam*, 27 Mayıs Efrensi 1914, No:6201, s.3. *Sabah* muhabiri Enis Tahsin ise 12 Mayıs’ta (25 Mayıs) akşam 8’de çektiği telgrafta Talat Bey’in Bratianu, Vasile G. Mortun (Dahiliye Nazırı) ve Porumbaru ile ziyaret ya da ziyafet gibi çeşitli vesilelerle temas kurduğunu aktarmıştı. Gün boyunca nezaret ziyaretleri ve farklı organizasyonlar sürecekti. 13 Mayıs (26 Mayıs) tarihli telgrafında bir önceki gece Porumbaru tarafından verilen ziyafetle Fransız Sefarethanesi’ndeki müsamere üzerinde durmuştu. 23 Mayıs [yine 13 Mayıs olmalı] sabah saat 11 olarak yayınlanan başka bir telgrafta Tache Ionescu’nun ziyafeti, Sefarethane’de balo (aynı gün), Saray’da ziyafet (ertesi gün-Çarşamba), Sinaya gezisi (Perşembe) olmak üzere sonraki sürecin programını aktarmıştı. *Sabah*, 27 Mayıs Efrensi 1914, No:8869, s.1,3. Sonraki telgraflarında Fransız Sefarethanesi’ndeki müsamere ile Tayyare Meydanı ziyareti üzerinde durmuştu. *Sabah*, 28 Mayıs Efrensi 1914, No:8870, s.1. Enis Tahsin telgrafları dışında mektuplarıyla detaylı bir şekilde Bükreş’i, temasları ve yaşananları aktarmıştı. Enis Tahsin, “Bükreş Yolunda”, *Sabah*, 27 Mayıs Efrensi 1914, No:8869, s.1-2; Enis Tahsin, “Bükreş’te İki Gün”, *Sabah*, 28 Mayıs Efrensi 1914, No:8870, s.1-2; Enis Tahsin, “Bükreş Müessesatını Ziyaret”, *Sabah*, 29 Mayıs Efrensi 1914, No:8871, s.1; Enis Tahsin, “Bükreş’de Son Günler”, *Sabah*, 30 Mayıs Efrensi 1914, No:8872, s.1. 27 Mayıs tarihli *Tasfir-i Efkâr* da Talat Bey’in 26 Mayıs’ta Romanya Başvekili ile iki saat görüştüğünü haber yapmıştı. *Tasfir-i Efkâr*, 27 Mayıs 1914, No:1091, s.4. Diğer gazeteler gibi Türk heyetin Bükreş’teki temas ve gezilerini haber yapan *Tanin*, Romanya Polis Müdür-i Umumiyesi’nin İsmail Canbolat Bey şerefine bir ziyafet verdiğini aktarmaktadır. *Tanin*, 27 Mayıs Efrensi 1914, No:1949, s.4.

³⁹ Telgrafta Talat Bey’in Romanya tayyareciliği ile ilgilendiği, Tayyare Mektebi ile Tayyare Hangarları’nı gezdiğini ve uçuş yaptığını aktarmıştı. Ayrıca Tache Ionescu’nun bir ziyafet verdiği, sonra resmî kabul düzenlendiği ve 27 Mayıs’ta Türk misafirler şerefine Saray’da büyük bir ziyafet hazırlandığı belirtilmişti. *Tanin*, 28 Mayıs Efrensi 1914, No:1950, s.1. *Tanin* bir sonraki gün yine Saray’daki ziyafet, Sefaret’teki resmî kabul ve Talat Bey’in Sinaya’ya gidişiyile ilgili telgrafları yayınlamıştı. *Tanin*, 29 Mayıs Efrensi 1914, No:1951, s.1,3. Saraydaki ziyafet *Sabah*’a da konu olmuştu. *Sabah*, 28 Mayıs Efrensi 1914, No:8870, s.3; *Sabah*, 29 Mayıs Efrensi 1914, No:8871, s.1. *Tasfir-i Efkâr*, 27 Mayıs’ta Saray’da ziyafet düzenlendiğini, Talat Bey’in Dahiliye Nezareti ile Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’ni ziyaret ettiğini belirtmektedir. Tayyare Mektebi ile hangarların ziyareti ise 27 Mayıs tarihli telgrafta geçmektedir. *Tasfir-i Efkâr*, 28 Mayıs 1914, No:1092, s.3-4. *İkdam* ise ziyafetleri (Tache Ionescu ile Sefir Safa Bey’in düzenledikleri ziyafetlerle sefaretteki ziyafet ve balo) 27 Mayıs ile tarihlendirirken Tayyare Mektebi ve hangarların gezilmesi, şehrin üstünde uçulması ve Saray’da verilen öğle ziyafetini, 26 Mayıs olarak tarihlendirmişti. Ayrıca 27 Mayıs’ta Kral Carol tarafından bir ziyafet verildiği haberi gazetede yer almıştı. *İkdam*, 28 Mayıs Efrensi 1914, No:6202, s.2. 29 Mayıs tarihli *İkdam*’a göre Talat Bey, 27 Mayıs’ta Romanya Başvekili’nden başka Avusturya-Macaristan sefiri ile görüşmüştü. *İkdam*, 29 Mayıs Efrensi 1914, No:6203, s.3. *Tanin* ve *Sabah* da aynı bilgiyi aktarmaktadır. *Tanin*, 29 Mayıs Efrensi 1914, No:1951, s.1; *Sabah*, 29 Mayıs Efrensi 1914, No:8871, s.1.

⁴⁰ *İkdam*, 29 Mayıs Efrensi 1914, No:6203, s.5; *Sabah*, 29 Mayıs Efrensi 1914, No:8871, s.1; Enis Tahsin, “Bükreş’de Son Günler”, *Sabah*, 30 Mayıs Efrensi 1914, No:8872, s.1.

⁴¹ *İkdam*, 31 Mayıs Efrensi 1914, No:6205, s.1.

İki ülke arasındaki bu yakınlaşma sürecinin paralelinde, Talat Bey'in İstanbul'a döndüğü günlerde (29 Mayıs 1914)⁴², ilk kez 1911 yılında ortaya çıkan Türkiye-Romanya Ticaret Muahedesi'nin görüşmelerine yeniden başlanılacağı haberleri gazete sütunlarına taşınmıştı⁴³. Haziran başlarında ise gazete sütunlarını işgal eden konulardan biri Romanya Velihahtı'nın İstanbul'a geliş tarihi olacaktır⁴⁴. Ancak Haziran ortalarına gelindiğinde, bu gezinin ertelendiği haberleri gazetelerde çıkmıştı⁴⁵.

Siyaset ve basın çevreleri kadar Talat Bey'in kendisinin de Romanya'daki temaslarından ve bu ülkenin barışçı politikasından memnuniyet duyduğu anlaşılmaktadır⁴⁶. Nitekim *Tanin*'in muhabiriyle 28 Mayıs'ta Bükreş'te yaptığı röportajda iki ülkeyi ilgilendiren konularda Romen devlet adamlarıyla müşterek düşündüklerini belirterek "... *bu mülakatlardan sonra hükümeteyn arasında daimi bir dostluk tesis etmiş olacaktır*" diyecekti⁴⁷. Öte yandan Porumbaru, Tache Ionescu gibi Romanyalı siyasetçiler ve birçok akademisyen ya da ileri gelen, Balkanlarda barış ve iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesi açısından Talat Bey'in gezisini önemli bir gelişme olarak yorumlamışlardı⁴⁸. Temasların yoğunluğunu göz önüne alan Hüsnü Şermi ise bu gezinin eski bir nazıra iadeyi ziyaretten öte "*ziyaret-i mühimme-i siyasiye*" halini aldığını ifade etmekten geri durmayacaktı. Zaten Romanya diplomasi çevrelerince Türk-Romen ilişkilerinin geliştirilmesi açısından bu ziyaretin değeri analiz edilirken Romanya basını da Türk-Romen ittifakını çok güçlü bir ihtimal olarak ele almaya başlayacaktı⁴⁹. Bu arada Talat Bey'in tamamlanan ziyareti, 29 Mayıs'ta *Adevarul* ve 31 Mayıs'ta *Epoka* gazetelerince yorumlanacaktı ki bu gazetelerin yazıları Osmanlı cephesinde de dikkat çekecekti⁵⁰.

Basın düzleminden yaklaşıldığında gerek yayın organlarının analiz ya da yorumları gerekse gazetelerde çıkan haberler, Talat Bey'in gezisinin olumlu sonuçlar doğurduğuna işaret etmektedir. Gezinin ilk gününde Osmanlı heyetinin Bükreş'te coşkulu bir şekilde karşılanmasını vurgulayan *Tasfir-i Efkâr*⁵¹, Romanya'nın diğer Balkan devletlerine göre Osmanlı Devleti'ne karşı daha farklı ve dostça yaklaştığını, bu politikanın -bazı istenmeyen ve dönemin şartlarıyla ilgili diyaloglar bir kenara bırakılması koşuluyla- Balkan Savaşları sürecinde de sergilendiğini değerlendirmişti⁵². Hüsnü Şermi, Talat Bey'in gezisi sırasında Romanya basınının Türk-Romen itilaf ve ittifakından bahsettiğini, hatta bu yönde bir beklenti olduğunu aktarmıştı⁵³.

Romanya basınından alıntı yapan *İkdam*, bir gazetenin⁵⁴ yorumuna özel yer ayırmıştı. Gazete Osmanlı'nın Balkan Savaşı'ndan sonra yaralarını sarması ve konumunu güçlendirmesi

⁴² *İkdam*, 30 Mayıs Efrensi 1914, No:6204, s.1,2,3; *Tasfir-i Efkâr*, 30 Mayıs 1914, No:1094, s.1,2; *Tanin*, 30 Mayıs Efrensi 1914, No:1952, s.1,2.

⁴³ *İkdam*, 28 Mayıs Efrensi 1914, No:6202, s.2.

⁴⁴ *Sabah*, 4 Haziran Efrensi 1914, No:8877, s.3; *Sabah*, 5 Haziran Efrensi 1914, No:8878, s.2; *Tanin*, 5 Haziran Efrensi 1914, No:1958, s.1; *Sabah*, 6 Haziran Efrensi 1914, No:8879, s.2; *İkdam*, 6 Haziran Efrensi 1914, No:6211, s.2; *İkdam*, 7 Haziran Efrensi 1914, No:6212, s.2; *Tanin*, 7 Haziran Efrensi 1914, No:1960, s.1.

⁴⁵ *Sabah*, 14 Haziran Efrensi 1914, No:8887, s.3.

⁴⁶ *Sabah*, 28 Mayıs Efrensi 1914, No:8870, s.3; *Tasfir-i Efkâr*, 28 Mayıs 1914, No:1092, s.4; *İkdam*, 29 Mayıs Efrensi 1914, No:6203, s.3; *Sabah*, 29 Mayıs Efrensi 1914, No:8871, s.1.

⁴⁷ *Tanin*, 29 Mayıs Efrensi 1914, No:1951, s.1.

⁴⁸ *Sabah*, 30 Mayıs Efrensi 1914, No:8872, s.1; Enis Tahsin, "Talat Bey'in Seyahati", *Sabah*, 31 Mayıs Efrensi 1914, No:8873, s.1.

⁴⁹ Hüsnü Şermi, "Romanya Mektubu", *Tasfir-i Efkâr*, 28 Mayıs 1914, No:1092, s.3. Aynı yaklaşımı Enis Tahsin de sergilemişti. Enis Tahsin, "Talat Bey'in Seyahati", *Sabah*, 31 Mayıs Efrensi 1914, No:8873, s.1.

⁵⁰ Ayrıntı için bkz.: *BOA, DH.KMS*, Dosya No:63, Gömlek No:64.

⁵¹ *Tasfir-i Efkâr*, 25 Mayıs 1914, No:1089, s.4.

⁵² *Tasfir-i Efkâr*, 26 Mayıs 1914, No:1090, s.1. Aynı yaklaşımı *İkdam* da sergilemişti. "Romanya Seyahati", *İkdam*, 24 Mayıs Efrensi 1914, No:6198, s.1.

⁵³ Hüsnü Şermi, bu yoğun görüşme ya da ziyafet trafiğini dahil olan isimleri de sıralayarak aktarmaya çalışmıştı. *Tasfir-i Efkâr*, 28 Mayıs 1914, No:1092, s.2.

⁵⁴ *Independans Romen (Independence Romen) (?)*.

gerektiğini; bu durumun ise iki devletin dostluğunu kolaylaştırdığını savunmuş ve güçlenen bir Osmanlı'nın Boğazların güvenliği açısından önemli olduğunu belirtmişti⁵⁵. Boğazların yanı sıra Doğu Avrupa ve Balkanlar için önemli denge unsuru durumundaki Osmanlı'nın zaafa uğramasının Romanya'yı etkileyeceğini ileri süren gazete “*Adalar meselesi, Osmanlı politikasında siyah bir nokta teşkil ediyor*” ifadesinden sonra Türk-Yunan uzlaşmasının zorunluluğunu vurgulayacaktı. Ayrıca gazetede Balkanlar'da barış ve istikrar vurgusuna ihtiyaç duyulmuştu⁵⁶.

Savaşın İlk Günlerinde Talat Bey'in İkinci Romanya Gezisi

Balkan devletlerinin Balkan Savaşları'ndan kalan sorunlara bağlı olarak kamplaştığı bir süreçte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahdı'na Saraybosna'da suikast düzenlenmesi, Balkanlarda dengeleri yeniden şekillendirmişti. Bu suikastin uzantısı olarak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ise Balkan devletlerini milliyetçi hedeflere yöneltecekti. Böyle bir ortamda, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir ittifak kuran ve aynı gün seferberlik ilan eden Osmanlı Hükümeti, Balkan devletlerinin alacağı pozisyonlardan etkileneceğini düşündüğünden Romanya ve Bulgaristan ile ittifak arayışına girişmiştir⁵⁷.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde Romanya, birkaç açıdan Türk kamuoyunun gündemine gelmişti. Öncelikle *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin ifadeleriyle Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcını ifade eden Ağustos'un ilk günlerinde Romanya'da “*büyük bir galeyan ve heyecan hükümfermadır... Meclis-i Nuzzar bu gün [3 Ağustos] Sinaya'da inikad etmiş ve ruznameye dahil mesail ile Romanya'nın ittihaz edeceği tarz-ı hareket hakkında müzakeratta bulunmuştur.*”⁵⁸ Öte yandan basın Romanya'yı savaşa yönelik bir hazırlık yapıp

⁵⁵ *İkdam*, 28 Mayıs Efrenci 1914, No:6202, s.2. Diğer gazetelerde de bu yoruma yer verilmişti. *Tanin*, 29 Mayıs Efrenci 1914, No:1951, s.1; *Sabah*, 29 Mayıs Efrenci 1914, No:8871, s.1. Tache İonescu da Boğazlarda güçlü bir Türkiye'nin Romanya'nın menfaatine olduğunu açıklamıştı. *Sabah*, 30 Mayıs Efrenci 1914, No:8872, s.3.

⁵⁶ *İkdam*, 29 Mayıs Efrenci 1914, No:6203, s.3. Bu geziye önem veren Paris basını, gezideki temasları, Osmanlı-Yunan anlaşmazlığını ortadan kaldırma çabaları ile ilişkilendirmişti. *İkdam*, 31 Mayıs Efrenci 1914, No:6205, s.1; *Tasfir-i Efkâr*, 31 Mayıs 1914, No:1095, s.1. Talat Bey hakkında çok olumlu değerlendirmeler yapan Romanya basını ise görüşmeler sırasında Türk-Yunan ilişkileri ile Adalar Meselesi'nin gündeme geleceği üzerinde durmuştu. Enis Tahsin, “Bükreş'te İki Gün”, *Sabah*, 28 Mayıs Efrenci 1914, No:8870, s.1. Enis Tahsin'e göre Adalar Meselesi konuşulmamıştı. Enis Tahsin, “Talat Bey'in Seyahati”, *Sabah*, 31 Mayıs Efrenci 1914, No:8873, s.1. Fakat bu meselenin çözümü aşamasında Kral Carol'un hakemliği üzerinde durulduğu yönünde haberler gazetelere yansımıştı. *İkdam*, 31 Mayıs Efrenci 1914, No:6205, s.1; *Tasfir-i Efkâr*, 31 Mayıs 1914, No:1095, s.1. Ziyaretinden duyduğu memnuniyetini İstanbul'a ulaştığında verdiği demeçle ortaya koyan Talat Paşa, Adalar Meselesi'nin doğrudan doğruya Romanya ile ilgili olmadığını belirtmişti. Buna rağmen meselenin barışçı yollarla ve bir uzlaşma ile sonuçlanmasını isteyen Romanya'nın, bu yönde bir politik yaklaşıma sahip olduğunu açıklamıştı. *Sabah*, 30 Mayıs Efrenci 1914, No:8872, s.1; *Tasfir-i Efkâr*, 30 Mayıs 1914, No:1094, s.2; *Tanin*, 30 Mayıs Efrenci 1914, No:1952, s.1. Talat Bey, Adalar Meselesi'nin barışçı yöntemle çözümünde Romanya'nın aracılığının etkili olabileceğini söylerken Carol'un hakemliğinin kabul edildiği haberini yalanlamıştı. *İkdam*, 2 Haziran Efrenci 1914, No:6207, s.1.

⁵⁷ Özçelik, a.g.m., s.262-263; Hasan Babacan. (2012). *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*. Altınpost Yayıncılık, Ankara, s.122-123.

⁵⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Ağustos Efrenci 1914, No:11965, s.2. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Romanya'nın iki temel davası vardı. Bunlar Transilvanya ve Besarabya'nın sınırlarına katılması isteğiydi. Yusuf H. Bayur. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. c.II/IV, TTK Yayınları, Ankara, s.524-525; Yusuf H. Bayur. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. c.III/I, TTK Yayınları, Ankara, s.109-110.

yapmadığı⁵⁹ ya da tarafsızlığı haberleriyle ele almıştı⁶⁰. Romanya'nın durumu ve şartları, Türk yazarların da öncelik verdiği konulardandı. 16 Ağustos'ta (yani Talat Bey'in Bulgaristan-Romanya ziyaretleri için İstanbul'dan ayrılışının ertesi günü) *Tasfir-i Efkâr*, Romanya'nın önemine işaret eden bir yazı yayınlamıştı. Yazıda “*Asıl büyük rolü Balkanlar Harbi esnasında ifa etmiş ve adeta bir aralık Balkanlılar arasında hakemlik ve hâkimlik vazifesini görmüştür. Şimdi ise Romanya'nın yalnız Balkanlarda değil, hatta Avrupa'nın hayat-ı umumiyesinde bile fevkalade mühim tesirler icra edecek hal ve mevki ihraz etmiş olduğunu kemal-i hayretle görüyoruz*” ifadelerinden sonra Romanya'nın gerçekte sınırlı güçte bir devlet olduğunun altı çizilmişti⁶¹.

Ahmet Agayef (Ağaoğlu) ise Romanya için taraf seçmenin güç olduğunu “*Romanya bugün ateşle yağmur arasında kalmış birinin halindedir*” cümlesiyle aktarırken ülkenin tarafsızlık çatısı altında beklediğini, zaman kazandığını ve herhangi bir tarafın tehlikesine maruz kalmak istemediğini savunmuştu. Halk ile Kral arasında savaş için seçilecek taraf/müttefik hakkında anlaşmazlık olduğu yönündeki görüntünün ise Romanya'nın oyalama taktiği olduğunu ileri sürmüştü. Yazara göre “*Romanya da bu birkaç gün esnasında İttifak-ı Müselle'si iltizam etmek tariki ile kendi vaziyetini tayin edecektir*”⁶². Romanya'nın yaşadığı ikilemi Yunus Nadi “*Romanya'nın His ve Fikir Mübarezesi*” başlıklı yazısıyla kaleme almıştı. “*Romanya'nın menfaati İttifak-ı Müsellese aleyhdar olmakda değildir*” diyen Yunus Nadi, Transilvanya'ya yönelik istekleriyle Romanya'nın tarafsız kalmasının güçlüğünü karşılaştırmıştı⁶³. Romanya cephesi ise seferberlik ilan edilse de tarafsızlıklarını sürdürecekleri yönünde bildirimlerde bulunurken⁶⁴ Tache Ionescu (Muhafazakâr Demokrat Fırkası Reisi) Romanya gazetesine ne vaat edilirse edilsin şimdilik Romanya'nın tarafsız kalması gerektiğini açıklamıştı⁶⁵.

Yine Romanya vasıtasıyla -en azından bir kısım yayın organlarında- Balkan İttihadı fikrinin tartışıldığı bir dönemde⁶⁶ 15 Ağustos 1914'te Dâhiliye Nazırı Talat ile Meclis-i

⁵⁹ *Tanin*'de Ağustos'un ilk günlerinde Romanya'nın ihtiyatları silâh altına almak ya da idare-i örfi ilan etmek gibi savaş hazırlıkları içinde bulunmadığı yer almıştı. *Tanin*, 2 Ağustos Efrenci 1914, No:2015, s.2. *Tanin*'in haberinden birkaç gün sonra *Tasvir-i Efkâr*, Romanya Hükümeti'nin Rusya ile olan sınırına asker yığarken seferberlik kararı verdiğini yazmıştı. *Tasvir-i Efkâr*, 6 Ağustos 1914, No:1160, s.2,4. Ancak seferberlik ilan edilmeden hazırlıklara başlanmıştı. *Tasvir-i Efkâr*, 7 Ağustos 1914, No:1161, s.2. Ayrıca *Tasvir-i Efkâr*, Kral Carol başkanlığında toplanan Heyet-i Vükela'nın sınırları korumak üzere tedbir alma kararı verdiğini aktarmıştı. *Tasvir-i Efkâr*, 5 Ağustos 1914, No:1159, s.4. Gazete haberlerine göre Romanya, Ekim sonlarında Amerika'dan 20.000.000 fişek satın alacaktı. *Tanin*, 30 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:2103, s.4.

⁶⁰ *Tanin*, 5 Ağustos Efrenci 1914, No:2018, s.4; *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Ağustos Efrenci 1914, No:11970, s.1.

⁶¹ *Tasvir-i Efkâr*, 16 Ağustos 1914, No:1170, s.1. Gazete, 18 Ağustos günü bu yazısını hatırlatan bir özet vermişti. *Tasvir-i Efkâr*, 18 Ağustos 1914, No:1172, s.1.

⁶² Ahmet Agayef, “Siyasiyat-İtalya ve Romanya”, *Tercüman-ı Hakikat*, 10 Ağustos Efrenci 1914, No:11972, s.1. Ahmet Agayef, 15 Ağustos tarihli yazısında Romanya'nın İttifak Devletleri'nin menfaatlerini gözeterek tarafsızlığını sürdürdüğünü ileri sürecekti. Ahmet Agayef, “Siyasiyat-İtalya ve Balkan Devletleri”, *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Ağustos Efrenci 1914, No:11977, s.1.

⁶³ Yunus Nadi, “Siyasiyat-Romanya'da His ve Fikir Mübarezesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ağustos 1914, No:1168, s.1. Yunus Nadi, Romanya'nın tarafsızlığına ve Balkanlarda bir ittifak anlayışına mesafeli yaklaşıyordu. Yunus Nadi, “Siyasiyat-Romanya'nın Vaziyeti Hakkında Mülakat”, *Tasvir-i Efkâr*, 20 Ağustos 1914, No:1174, s.1. Bazı yabancı yayın organları da Romanya'nın kendi isteği ya da zorla tarafsızlıktan ayrılırsa “*Merkezi Düvel-i Muazzama'ya*” yardım edeceğini ileri sürüyorlardı. *Tasvir-i Efkâr*, 12 Ağustos 1914, No:1166, s.4.

⁶⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 9 Ağustos 1914, No:1163, s.4.

⁶⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Ağustos Efrenci 1914, No:11971, s.1; *Tasvir-i Efkâr*, 10 Ağustos 1914, No:1164, s.3.

⁶⁶ O günlerde *Journal de Balkan* bir Balkan İttifakı üzerinde dururken *Echo de Bulgarie* karşı olmamakla birlikte kalıcı ve yararlı bir yapının mümkün olmadığını ileri sürüyordu. *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos 1914, No:1169, s.1. Talat ve Halil Beylerin ziyaretlerinin başladığı dönemde, dış basında Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'ın işbirliği ihtimali analiz ediliyordu. Ayrıca Balkan İttihadı'nın yeniden kurulması çabaları hakkında da haberler çıkmıştı. *Tanin*, 17 Ağustos Efrenci 1914, No:2030, s.4; *Tasvir-i Efkâr*, 17 Ağustos 1914, No:1171, s.3-4; “Bulgaristan”, *Tanin*, 18 Ağustos Efrenci 1914, No:2031, s.1; *Tasvir-i Efkâr*, 27 Ağustos 1914, No:1181, s.3. Bu haberler, Balkan

Mebusan Reisi Halil (Menteşe) Beyler Bulgaristan üzerinden Romanya'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmışlardı⁶⁷. Ağustos başlarında Romanyalı yetkililerle Bulgar yetkililer arasında yaşanan bir takım temasların⁶⁸ ardından gerçekleşen Talat ile Halil Beylerin ziyareti, 16 Ağustos'ta Sofya'da Bulgar yetkililerce karşılanmalarıyla başlamıştı⁶⁹. Aynı gece Osmanlı Sefareti tarafından ziyafet düzenlenmişti. Talat Bey, Reis-i Vükela (başbakan) Radoslavof ile uzun bir görüşme gerçekleştirmişti⁷⁰.

Tanin'in ifadesiyle “*Asrın ve beşeriyetin en büyük felaketi karşısında*” kalındığı bir dönemde⁷¹ Bulgar kaynakları iki hükümetin barışın korunması yönünde karar aldıklarını açıklamıştı⁷². Öte yandan ülkelerin tarafsızlığı yanında Türkiye, Romanya ve Bulgaristan arasında ittifak yapılması beklentisi ortaya çıkmıştı ki bunun yürütücüsü olarak Talat Bey ön plana çıkıyordu⁷³.

Tanin, Sofya temaslarıyla iki ülkenin yaşananlardan zarar görmemek için bir takım kararlar aldıklarını belirterek yorumunu “*iki hükümetin kendilerini Avrupa'yı alt üst eden*

İttihadi ile birlikte Balkanların tarafsızlığını da kapsayacaktı. *Tanin*, 19 Ağustos Efrenci 1914, No:2032, s.2. *Tanin* ise böyle bir ittifakın gerçekleştirilemeyeceği görüşünü savunacaktı. Daha dar kapsamda, küçük ölçekte anlaşma ya da uzlaşmaları savunan gazeteye göre “*Hulasa, belki bir zaman gelecek tedric ve tekâmülün yardımı ile böyle bir kitle-i ittihadıye vücud bulacaktır; fakat bugün Balkan devletlerini Avrupa zelzelesinden tehlikesiz kurtarmak için tevessül edilecek çare bu değildir*”. “İzah Edelim”, *Tanin*, 24 Ağustos Efrenci 1914, No:2037, s.1; “Yeni Bir Delil”, *Tanin*, 25 Ağustos Efrenci 1914, No:2038, s.1. Ahmet Agayef de Balkan İttihadi fikrinin hayata geçirilemeyeceğini düşünenler arasındaydı. Ahmet Agayef, “Siyasiyat-Balkan İttihadi”, *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Ağustos Efrenci 1914, No:11980, s.1. Yunus Nadi, “*Balkan Balkanlılarındır*” düşüncesinden hareketle çeşitli Balkan İttihadi projelerinin ortaya atıldığını; bu söylemlerden bazılarının konfederasyona kadar gittiğini aktarmıştı. Öte yandan ortaya atılan Balkan İttihadi projesinin gerçekleşmesinin hem Balkanlıların kendi aralarındaki sorunlar hem de Avrupa ile olan bağları nedeniyle imkânsız olduğunu; bu imkânsızlığın önemli kanıtlarının geçmişte yattığını ispatlamaya çalışmıştı. Yunus Nadi'ye göre geçmişte Türkleri dışarıda bırakan bir ittifak projesinin düştüğü durum herkesin gözü önündeydi. Yunus Nadi, “Siyasiyat-Balkanlar-Avrupa”, *Tasfir-i Efkâr*, 24 Ağustos 1914, No:1178, s.1. İlginçtir; *Tasfir-i Efkâr*'ın 4 Eylül baskısına göre İngiltere, o günlerde Sofya Sefiri aracılığı ile Osmanlı Devleti'ni dışarıda bırakan bir Balkan İttihadi projesini gerçekleştirmeye çalışıyordu. *Tasfir-i Efkâr*, 4 Eylül 1914, No:1189, s.3.

⁶⁷ *Tanin*, 16 Ağustos Efrenci 1914, No:2029, s.1. Halil Bey anılarında otomobil ile Edirne'ye, oradan şimendiferle Bükreş'e gideceklerini, yolda Bulgaristan'a uğramaya karar verdiklerini aktarmaktadır. Çünkü Bulgaristan ile anlaşmış olarak Bükreş'e gitmeyi yararlı bulmuşlardı. “Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları-30”, *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1946, No:7991, s.2. Zaten *Tasfir-i Efkâr*'da Bulgaristan'a uğranılacağı belirtilmemişti. *Tasfir-i Efkâr*, 16 Ağustos 1914, No:1170, s.4. Bayur ise otomobil ile yola çıkıp Sofya'ya vardıklarını belirtmektedir. Bayur. *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III/I, s.111.

⁶⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Ağustos Efrenci 1914, No:11966, s.2; *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Ağustos Efrenci 1914, No:11967, s.2; *Tasvir-i Efkâr*, 6 Ağustos 1914, No:1160, s.4.

⁶⁹ *Tasfir-i Efkâr*, 16 Ağustos 1914, No:1170, s.4; *Tasfir-i Efkâr*, 18 Ağustos 1914, No:1172, s.1; *Tanin*, 18 Ağustos Efrenci 1914, No:2031, s.2.

⁷⁰ *Tanin*, 19 Ağustos Efrenci 1914, No:2032, s.3-4. Talat Bey'in 17 Ağustos'ta Bulgaristan Başvekili ile görüştüğü bilgisini veren *Tasfir-i Efkâr*, Sefarethane'deki ziyafet gününü de 17 Ağustos olarak tarihlendirmektedir. *Tasfir-i Efkâr*, 19 Ağustos 1914, No:1173, s.1,4. Sofya Sefiri Ali Fethi Bey (Okyar) idi. Sofya'daki faaliyetleri hakkında bkz.: Fatih M. Sancaktar. 2011. Ali Fethi (Okyar) Bey'in Bulgaristan Sefirliği Dönemindeki Faaliyetleri (Ekim 1913-Aralık 1917). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.XXVII, sy.81 (Kasım), s.577-602.

⁷¹ “Sevişelim ve Çalışalım”, *Tanin*, 21 Ağustos Efrenci 1914, No:2034, s.1.

⁷² *Tasfir-i Efkâr*, 21 Ağustos 1914, No:1175, s.4; *Tanin*, 20 Ağustos Efrenci 1914, No:2033, s.4.

⁷³ *Tanin*, 21 Ağustos Efrenci 1914, No:2034, s.3-4. Talat Bey'in, Livadia gezisini yorumlayan bir Bulgar diplomatın şu sözleri bu düşüncenin ne kadar geriye gittiğini göstermektedir: “*Talat Bey'in Livadia'ya ziyaretinin bir ehemmiyet-i umumiye-i siyasiyeyi haiz olmasına ihtimal vermiyorum. Ziyaret-i vakıanın iktisadiyeyi hal ve fasletmek maksadına mübteni bulunduğunu zannetmekteyim. Mahaza Livadia'da vukua gelecek mülakatlar esnasında Balkanlar ahal-i siyasiyesinden bahsedilmesi pek muhtemeldir. Benim fikrimce Türkiye için gayet mühim olan adalar meselesinin çare-i tesviyesi Livadia'da aranmayıp, komşu dost hükümetler payitahtlarında taharri edilmelidir. Bazı alakadar düvel-i muazzama canibinden iltizam edildiği vechile Türkiye ile Bulgaristan ve Romanya arasında Yunanistan aleyhine bir ittifak akdi Adaların atisi ile Makedonya'daki milliyetler mesailini hüs-n-i suretle hal ve fasledebilmek için çare-i yeganedir*”. Özel, a.g.m., s.253.

kasırgadan muhafaza için anlaştıklarını gösteren bir neticeden başka bir şey değildir” ifadesiyle ortaya koymuştu⁷⁴. Üstelik bazı Bulgar siyasetçilere (*Tanin*’in aktarımıyla bazı Bulgar kabinesi üyelerine) göre Romanya’nın Bulgaristan’ın isteklerini kabul etmesi halinde Türkiye-Romanya ve Bulgaristan arasında bir ittifak yapılabilirdi⁷⁵.

20 Ağustos’ta Talat ve Halil Beyler Bükreş’e ulaşmışlar; Bratianu ile görüşerek nezaretleri ziyaret etmişlerdi⁷⁶. 21 Ağustos akşamı Romanya Hariciye Nazırı Porumbaru tarafından Türk misafirlerin şerefine ziyafet verilmişti⁷⁷. 25 Ağustos’ta Türk temsilciler, Kral tarafından huzura kabul edilecekleri Sinaya’ya gitmişlerdi⁷⁸.

Talat ve Halil Beyler, Bulgaristan ve Romanya’da büyük bir memnuniyetle karşılanmışlardı⁷⁹ ki bu, *Tanin* tarafından önemli ve olumlu bir gelişme olarak kaydedilmişti. Ayrıca Bükreş’te Adalar Meselesi merkezli olmak üzere Yunanistan temsilcileriyle görüşüleceğini haber yapmıştı⁸⁰. Talat Bey de *Minerva* gazetesine verdiği demeçte, Adalar Meselesi’nin çözümlenmesi hakkında ve Balkanlarda barışa ihtiyaç duyulduğu yönünde açıklamalarda bulunmuştu⁸¹.

⁷⁴ “Bükreş Yolunda”, *Tanin*, 23 Ağustos Efrenci 1914, No:2036, s.1. Bulgar basınına göre tren hatlarında kolaylaştırıcı tedbirlerin yanında ortak sınırlarda asker azaltılması gibi kararlara varılmıştı. *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Ağustos Efrenci 1914, No:11984, s.2; *Tanin*, 24 Ağustos Efrenci 1914, No:2037, s.3. Bulgar basınından aktarım yapan *Tasfir-i Efkâr*’a göre Türkiye ile Romanya, Bulgaristan’ın Makedonya üzerindeki haklarını tanıyacak ve Bükreş Antlaşması üstünde Bulgaristan’ın değişiklik isteklerine müsaade edeceklerini taahhüt edeceklerdi. Ayrıca Romanya savaşa girmek zorunda kalırsa diğerleri tarafsız kalacaklardı. Yine bazı Bulgar gazetelere göre Bulgarlar sınırlar hakkında Romanya’nın fedakârlıkta bulunmasını istemişti. *Tasfir-i Efkâr*, 26 Ağustos 1914, No:1180, s.3. Eylül başlarında ise *Tasfir-i Efkâr*, bir Bulgar nazırının Türkiye ile tarafsızlık üzerine anlaştıkları yönündeki açıklamasına yer verecekti. *Tasfir-i Efkâr*, 7 Eylül 1914, No:1192, s.2. Babacan, *Sabah* ve *Tanin* gazetelerinin 21-24 Ağustos 1914 tarihli baskılarından hareketle Talat Bey’in seyahatinin basında büyük ölçüde yer aldığını, karşılama ve ziyaretlerden bahsedildiğini yapılan anlaşmanın gizli tutulduğunu kaydetmektedir. Babacan, *a.g.e.*, s.122-123. Bu doğru olmakla birlikte yukarıdaki örneklerden de anlaşılabilir üzere iki ülke arasında bir uzlaşma ya da antlaşmaya varıldığı değerlendirilebilmektedir. Bayur, antlaşma şartlarını ana hatlarıyla sıralamıştı. Bunlar; taraflardan biri Balkanlıların saldırısına maruz kalırsa diğeri saldırganlara karşı mücadele edecek, taraflar diğeriyle anlaşmadan Balkan devletlerine savaş ilan etmeyecek, orduların işbirliği hakkında bir mukavele yapılacak şeklinde özetlenebilir. Bayur. *Türk İnkılâbı Tarihi*. c.III/I, s.111-112.

⁷⁵ *Tasfir-i Efkâr*, 24 Ağustos 1914, No:1178, s.3; *Tanin*, 24 Ağustos Efrenci 1914, No:2037, s.3.

⁷⁶ 21 Ağustos tarihli haberlerde Talat Bey’in Sinaya’ya ulaştığı bilgisiyle karşılaşılmaktadır. *Tanin*, 22 Ağustos Efrenci 1914, No:2035, s.3-4; *Tasfir-i Efkâr*, 21 Ağustos 1914, No:1175, s.4; *Tasfir-i Efkâr*, 22 Ağustos 1914, No:1176, s.3-4.

⁷⁷ *Tasfir-i Efkâr*, 23 Ağustos 1914, No:1177, s.3; *Tanin*, 23 Ağustos Efrenci 1914, No:2036, s.2. Mustafa Ragıp Esatlı, Talat Bey’in seferberlik ilanından sonra yaşanan sıkıntılara bağlı olarak Şehremini Cemil Paşa’nın (Topuzlu) isteği ile Romanya’da un alımıyla da ilgilendiğini anlatmaktadır. Mustafa Ragıp Esatlı. (2007). *İttihat ve Terakki’nin Son Günleri, Suikastlar ve Entrikalar*. Haz.: İsmail Dervişoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul, s.92-104.

⁷⁸ *Tanin*, 26 Ağustos Efrenci 1914, No:2039, s.4. Yunan temsilciler beklendiğinden Talat Bey, Sinaya’ya gidişini ertelemişti. *Tasfir-i Efkâr*, 23 Ağustos 1914, No:1177, s.4; *Tanin*, 23 Ağustos Efrenci 1914, No:2036, s.4. Türk tarafı görüşme için Sinaya’yı uygun bulurken Yunan delegeler Bükreş’i tercih etmişlerdi. *Tanin*, 24 Ağustos Efrenci 1914, No:2037, s.4.

⁷⁹ Bazı yayın organları Talat Bey’in Çar Ferdinand tarafından kabul edildiğini aktarmışlar ve nihayet 19 Ağustos’ta Bulgar Telgraf Ajansı, Çar Ferdinand’ın aynı akşam Talat Bey’i huzura kabul ettiğini açıklamıştı. *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Ağustos Efrenci 1914, No:11982, s.1,2; *Tasfir-i Efkâr*, 20 Ağustos 1914, No:1174, s.3; *Tasfir-i Efkâr*, 21 Ağustos 1914, No:1175, s.3.

⁸⁰ *Tanin*, 23 Ağustos Efrenci 1914, No:2036, s.1-3. Bu dönemde basında, tarafların anlaşabileceklerine yönelik iyimser yazılara rastlanmaktadır. “Bükreş Mülakatı Etrafında”, *Tanin*, 25 Ağustos Efrenci 1914, No:2038, s.4.

⁸¹ *Tanin*, 26 Ağustos Efrenci 1914, No:2039, s.2. Basında Balkan ülkelerinin karşılıklı görüş ve çelişkilerini yansıtan, bu bağlamda bir ittifak fikrini ele alan aktarımlara rastlanmaktadır. “Yunanistan’da”, *Tanin*, 27 Ağustos Efrenci 1914, No:2040, s.3; *Tanin*, 30 Ağustos Efrenci 1914, No:2043, s.2. Öte yandan bazı Romanya gazeteleri, Balkan İttihadı gibi bütünsel ve yaygın bir anlaşmanın yapılması imkânı olduğunu yazmışlardı. Bunun temel şartı ise devletlerarasında toprak değişikliklerinin gerçekleştirilmesiydi. Gazetelere göre bu konuda, -Ege adalarının bir

Tasfir-i Efkâr'da Yunus Nadi, yaşanan temasların Bükreş Antlaşması'nın yeni şartlar çerçevesinde değerlendirilmesiyle ilgili olabileceğini söylerken Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tehditler içinde Osmanlı, Bulgaristan ve Romanya devletleri arasında Balkan dengeleri açısından bir uzlaşmaya varılabileceği kanaatini ifade edecekti⁸².

22 Ağustos günü Zaimis ve Politis'ten oluşan Yunan heyeti Bükreş'e ulaşacaktı⁸³. 24 Ağustos kaynaklı bir haber ise Türk-Yunan görüşmelerinin resmen başladığı yönünde idi⁸⁴. Gazeteler Türk ve Yunan heyetlerinin 25 Ağustos'ta Romanya Kralı ile görüştiklerini yazmışlardı⁸⁵. 27 Ağustos tarihli başka bir haberde ise bir gün önce Osmanlı Sefarethanesi'nde tarafların görüştikleri bilgisi verilmişti⁸⁶.

31 Ağustos'ta yapılan Türk-Yunan görüşmelerinden sonra Talat Bey, Bulgaristan üzerinden İstanbul'a gelmek üzere Romanya'dan ayrılmış ve 2 Eylül'de İstanbul'a ulaşmıştı. Halil Bey ise görüşmeleri sürdürmek için Bükreş'te kalmıştı⁸⁷. Yunus Nadi, Talat Bey'in dönerken Halil Bey'in Bükreş'te kalmasını Yunanlılarla anlaşılmasa bile Romanya ile anlaşıldığı yönünde yorumlayacaktı⁸⁸. Talat Bey ise kendisi ile yapılan röportajda Romanya'ya sadece Adalar Meselesi'ni çözümlmek üzere gittiklerini açıklamıştı⁸⁹.

Ağustos sonları ve Eylül başlarında gazete haberleri, Türk-Yunan görüşmelerinin olumlu bir seyir takip etmemesine rağmen Türk-Romen görüşmelerinin Bulgaristan'ı da

kısımının Türkiye'ye terk edilmesinin benimsenmesinden de anlaşılacağı üzere- Sırbistan dışında anlaşılmıştı. *Tasfir-i Efkâr*, 26 Ağustos 1914, No:1180, s.3.

⁸² Yunus Nadi, "Siyasiyat-Sofya'dan Sonra Bükreş'de", *Tasfir-i Efkâr*, 26 Ağustos 1914, No:1180, s.1. Ahmet Agayef, bir yandan Bükreş Antlaşması'nın oluşturduğu düzenin devam edemeyeceğini ve bir yandan da devletlerin büyük fedakarlıklar yapamayacaklarını belirterek Balkan İttihadı fikrinin bu şartlar altında bir sonuca ulaşmayacağını ileri sürmüştü. Ayrıca bu fikrin ya bir entrika ürünü olduğunu ya da aksine ciddi bir politikayı ifade ettiğini değerlendirirken ciddi bir ittihadin ancak Türkiye, Bulgaristan ve Romanya arasında gerçekleşebileceğini düşünmekteydi. Ahmet Agayef, "Siyasiyat-Yine Balkan İttihadı", *Tercüman-ı Hakikat*, 24 Ağustos Efrensi 1914, No:11986, s.1.

⁸³ *Tasfir-i Efkâr*, 24 Ağustos 1914, No:1178, s.3; "Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Hatıraları-30", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1946, No:7991, s.2.

⁸⁴ *Tasfir-i Efkâr*, 27 Ağustos 1914, No:1181, s.3; *Tanin*, 27 Ağustos Efrensi 1914, No:2040, s.1.

⁸⁵ *Tasfir-i Efkâr*, 26 Ağustos 1914, No:1180, s.4; *Tasfir-i Efkâr*, 27 Ağustos 1914, No:1181, s.3; *Tanin*, 27 Ağustos Efrensi 1914, No:2040, s.1.

⁸⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, 27 Ağustos Efrensi 1914, No:11989, s.2; *Tanin*, 28 Ağustos Efrensi 1914, No:2041, s.2; *Tasfir-i Efkâr*, 28 Ağustos 1914, No:1182, s.3.

⁸⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, 1 Eylül Efrensi 1914, No:11994, s.2; *Tercüman-ı Hakikat*, 2 Eylül Efrensi 1914, No:11995, s.2; *Tanin*, 2 Eylül Efrensi 1914, No:2046, s.2-4; *Tasfir-i Efkâr*, 2 Eylül 1914, No:1187, s.2,4; *Tanin*, 3 Eylül Efrensi 1914, No:2047, s.2-3; *Tasfir-i Efkâr*, 3 Eylül 1914, No:1188, s.1; "Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Hatıraları-30", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1946, No:7991, s.2.

⁸⁸ Yunus Nadi, "Siyasiyat-Talat Bey'in Avdeti", *Tasfir-i Efkâr*, 2 Eylül 1914, No:1187, s.1. Yunus Nadi, Eylül'ün ilk günlerinde Romanya'daki temaslarından hareketle kaleme aldığı yazısında Romanya'nın atmosferini ve çelişkilerini aktarırken "... Hangi tarafın kalıcı keskin çıkarsa o tarafa meyl eder gibi görünerek buhrandan mümkün olduğu kadar karlı çıkmak hülyasındadırlar... Ne o doğru ne de bu. Bütün gayretler hep beyhude. Romanya, hangi taraf galip çıkarsa haritasını ona göre tanzim etmek üzere bekliyor" ifadelerine yer vermişti. Yunus Nadi, "Siyasiyat-Romanya'nın Siyaseti", *Tasfir-i Efkâr*, 8 Eylül 1914, No:1193, s.1-2. Yunus Nadi, tarafsızlığın Romanya'da nasıl değerlendirildiğini anlatan benzer içerikte bir diğer yazısını ertesi gün yayınlamıştı. Yunus Nadi, "*Bitarafılıkların Envai İçinde!*", *Tasfir-i Efkâr*, 9 Eylül 1914, No:1194, s.1. Yunus Nadi, Romanyalıların Türkleri gerçekte pek tanımadıklarını ileri sürdüğü bir yazısında kendisinin tarafsızlığını vurgulayan Romanyalı siyasetçilerden birinin "*Romanya'da ahalinin ekseriyeti İtilaf-ı Müselles taraftardır. Fakat hükümet Alman tarafına meyyaldir*" sözleri yine bu ülkenin çelişmesini ortaya koyuyordu. Yunus Nadi, "Romanyalılar ve Biz", *Tasfir-i Efkâr*, 10 Eylül 1914, No:1195, s.5. Yazar, Balkan Savaşları sürecini de hatırlatacak şekilde Romanya ve Balkanlar üzerine de bir yazı kaleme almıştı. Yunus Nadi, "Romanya ve Balkanlar", *Tasfir-i Efkâr*, 14 Eylül 1914, No:1198, s.3.

⁸⁹ Devam eden görüşmeleri Halil Bey ile Bükreş Sefiri Safa Bey yürütecekti. *Tasfir-i Efkâr*, 3 Eylül 1914, No:1188, s.4. Dış basında Osmanlı delegelerinin Adalar Meselesi hakkında ciddi bir duruş sergiledikleri yönünde haberler çıkmıştı. *Tasfir-i Efkâr*, 7 Eylül 1914, No:1192, s.2.

kapsayacak bir ittifak çizgisinde başarıyla sürdüğü yönünde idi⁹⁰. Ağustos sonlarına doğru Sofya’da bulunan ve Tasfir-i Efkâr’ın ifadesiyle “bir Bulgar muhibi olarak” tanınan Besarya Efendi, gazetelere verdiği demeçte bir Balkan İttifakı’nın mümkün olduğunu ancak bunun için Sırbistan ile Yunanistan’ın bazı mevkileri Osmanlı Devleti’ne vermeleri gerektiğini söylemiş ve nihayet “Bu sebeplerdir ki bugün ancak Türkiye, Bulgaristan ve Romanya arasında akd edilecek bir ittifak bahsolunabilir” demişti⁹¹. Öte yandan Türk basınından anlaşıldığına göre, Türk heyeti Romanya’da temaslarına başladığı sıralarda Bulgaristan kamuoyu ülkenin tarafsızlığını ön plana alan tartışmalar yaşıyordu⁹². Romanya’da ise Adevarul ve Dimineata gibi gazetelerde 25 ve 27 Ağustos 1914 tarihlerinde Türk-Alman ilişkileriyle ilgili yazılar çıkmıştı. Yazılar, Osmanlı ordusundaki Alman subaylar ve Almanya’dan getirilen savaş mühimmatını merkez alıyordu. Bunlar, Osmanlı Sefarethanesi’nin Romanya hükümeti nezdinde böyle yayınların men edilmesi için girişimde bulunmasını gündeme getirecekti⁹³. Fakat Osmanlı cephesindeki rahatsızlığa rağmen benzer yayınlar ilerleyen tarihlerde de Romanya basınında görülecekti.

Talat Bey’in dönüşünden sonra da Bükreş’teki Türk-Yunan görüşmeleri olumlu bir çizgiye ulaşmamıştı. Bu arada basın haberlerinden tarafların birbirlerini sorumlu tuttıkları ve sorunların çözümündeki yetersizlik nedenini muhataplarında aradıkları anlaşılmaktadır⁹⁴. 4 Eylül’deki temaslardan⁹⁵ sonra 8 Eylül’de gerçekleşecek görüşme etabı ise ertelenecekti⁹⁶. *Tanin*, bu ertelemeyi değerlendirirken Yunanlıların Türklerle anlaşmaktan çok Bükreş’teki atmosferi tanıma kaygısında olduklarını ileri sürecekti. Bu arada tarafların 11 Eylül görüşmesi de sonuçsuz kalmıştı⁹⁷. Ardından Halil Bey de Romanya’dan ayrılacak ve Bulgaristan üzerinden 13 Eylül’de Ayastefanos’a ulaşacaktı⁹⁸.

Halil Bey’in İstanbul’a dönüşünden sonra, Eylül ortalarından itibaren İstanbul’daki bazı yayın organlarının Romanya’nın tarafsızlığına vurgu yapan haberleri dikkat çekiyordu⁹⁹. Bu

⁹⁰ *Tanin*, 1 Eylül Efrenci 1914, No:2045, s.3; *Tasfir-i Efkâr*, 1 Eylül 1914, No:1186, s.2. Aynı dönemde *Tanin* gibi bazı gazetelerde Yunanlıların Makedonya Müslümanlarına kötü davrandıkları ve Müslümanların mallarına el koydukları haberleri çıkmıştı. “Yunanistan Şaşırdı mı?”, *Tanin*, 4 Eylül Efrenci 1914, No:2048, s.1.

⁹¹ *Tasfir-i Efkâr*, 28 Ağustos 1914, No:1182, s.3. Benzer bir yaklaşım bazı Bükreş gazetelerinde çıkmıştı. Bunlardan birine göre Talat Bey, Bükreş ziyareti münasebetiyle Romanya Hükümeti’ni yeniden oluşturulacak tarafsız ve bağımsız ittifaka katmaya çalışacaktı. Yeni Balkan İttifakı, Balkanlarda arazi taksimatında etkili olabilecekti. Bir başka gazete ise Balkan İttihadi’nin programını şöyle vermişti: “Yunan Hükümeti, mevzu-ı bahs olan adaları Türkiye’ye iade edecek, Bulgaristan Kavala’yı Yunanistan da Epir’i alacaklar, Sırbistan Hükümeti Makedonya’daki arazisini Bulgaristan’a terk ederek ona mukabil Adriyatik sahilinde bir limana malik olacaktır”. *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Eylül Efrenci 1914, No:11998, s.2.

⁹² *Tasfir-i Efkâr*, 22 Ağustos 1914, No:1176, s.3; *Tasfir-i Efkâr*, 23 Ağustos 1914, No:1177, s.3.

⁹³ *BOA, DH.EUM.5.Şb*, Dosya No:1, Gömlek No:41.

⁹⁴ *Tanin*, 6 Eylül Efrenci 1914, No:2050, s.3. Bu tutum görüşmelerin kesilmesinden sonra da sürecekti. *Tanin*, 17 Eylül Efrenci 1914, No:2060, s.4. Yunan delegelerin “Adalar Yunanistan’a icar edilsin, padişah oraya bir Yunanlı vali tayin etsin” karşı önerisinden sonra Talat ve Halil Beyler Bulgaristan ile birleşerek Yunanistan ve Sırbistan’a saldırma kararlılıklarını Alman ve Avusturya elçilerine bildirip ülkelerinin görüşlerini sormuşlardı. Almanya cephesi, Osmanlı kuvvetlerinin bu yönde kullanılmasını istememişti. “Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Menteşe’nin Hatıraları-30”, *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1946, No:7991, s.2; Bayur. *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III/I, s.128.

⁹⁵ *Tasfir-i Efkâr*, 7 Eylül 1914, No:1192, s.3.

⁹⁶ *Tanin*, 9 Eylül Efrenci 1914, No:2053, s.4. Yunus Nadi, biri Osmanlı diğeri Yunan Sefarethanesi’nde olmak üzere iki görüşme yapıldığını ve Türk tarafının Adalar’da Osmanlı hakimiyetinin sağlanması talebinde bulunduğunu kaydetmişti. Yunus Nadi, “Bükreş Müzakereleri”, *Tasfir-i Efkâr*, 12 Eylül 1914, No:1196, s.1-2.

⁹⁷ “Bükreş Müzakerati”, *Tanin*, 13 Eylül Efrenci 1914, No:2056, s.1,2.

⁹⁸ *Tanin*, 14 Eylül Efrenci 1914, No:2057, s.3-4; *Tasfir-i Efkâr*, 14 Eylül 1914, No:1198, s.4; *Tasfir-i Efkâr*, 15 Eylül 1914, No:1199, s.2. Talat ve Halil Beylerin Romanya’ya gidiş ve dönüşlerindeki 60.710 (altmışbinyediyüzon) kuruluşluk masrafın Hazine-i Maliyece Masarif-i Gayr-i Melhuze Tertibi’nden karşılanması uygun bulunmuştu. *BOA, BEO*, Dosya No:4313, Gömlek No:323448; *BOA, MV*, Dosya No:193, Gömlek No:14.

⁹⁹ *Tanin*, 20 Eylül Efrenci 1914, No:2063, s.4. Bu yayınlar ilerleyen günlerde de sürecekti. *Tanin*, 27 Eylül Efrenci 1914, No:2070, s.4.

arada Romanya'nın atmosferi hızlı gelişmelere sahne olmaya başlamıştı. Eylül başlarında Fransa gibi ülkeler lehine gösteriler yapılmıştı¹⁰⁰. Eylül ortalarında ise Balkan İttihadı fikri, propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanmıştı. Bu arada Bükreş'te çıkan ve Üçlü İtilaf'ın propagandasını yapan bir gazete Avusturya ve Türkiye gibi ülkelere karşı kamuoyu oluşturmaya çalışmıştı¹⁰¹. Bu yöndeki toplumsal hareketliliklere paralel olarak Eylül ortalarında Kral başkanlığında toplanan Romanya Meclis'i tarafsızlık vurgusuna tekrar ihtiyaç duymuştu¹⁰². Böyle haberler, Balkanlarda İtilaf ve İttifak Devletleri arasındaki mücadelenin şiddetlendiğini gösteriyordu¹⁰³. Balkanların yavaş yavaş karışmaya başladığını ileri süren *Tanin*, Romanya'nın atacağı adımın coğrafyanın geleceği açısından çok önemli olduğuna işaret edecekti¹⁰⁴.

¹⁰⁰ *Tasfir-i Efkâr*, 8 Eylül 1914, No:1193, s.3.

¹⁰¹ "Entrikalar İçinde", *Tanin*, 20 Eylül Efrenci 1914, No:2063, s.1. Halil Bey, eski başvekil olarak nitelendirdiği Tache Ionescu'nun Sinaya'da bir gazinoda kendisine "Ancak süngü ile Rumen milleti Avusturya'ya yardıma sevkedilebilir" dediğini aktarmaktadır. "Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları-31", *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1946, No:7993, s.2. Bunu doğrular şekilde *Tasfir-i Efkâr*, Ağustos başlarında Romanya'da halkın Avusturya karşıtlığına dikkat çeken kısa haberleri yayınlamıştı. *Tasfir-i Efkâr*, 7 Ağustos 1914, No:1161, s.2. Bu haberler, çoğunlukla Bükreş'te bulunan Yunus Nadi tarafından aktarılmıştı. Haberlere göre Romanya'da karışıklıklar ve özellikle hükümete karşı muhalefet artmıştı. Ancak muhalif partiler, Kral'ın öncülüğünde yapılacak toplantıda alınan kararları kabul edeceklerini açıklayacaklardı. "Siyasiyat-Fikrin Galebesi", *Tasfir-i Efkâr*, 4 Eylül 1914, No:1189, s.1. Öte yandan Kral başkanlığında ikinci kez olağanüstü bir toplantı yapılarak yol haritasının çizilmesinin kararlaştırıldığı haberleri de gazete sütunlarına yansımıştı. *Tanin*, 27 Eylül Efrenci 1914, No:2070, s.4. Romanya'da bulunan Yunus Nadi, Rus ve Fransız sefirlerin propaganda için nasıl çalıştıklarını ve ülkedeki istikrarsız, çelişkili atmosferi anlatan bir yazıyı Eylül ortalarında kaleme almıştı. Yunus Nadi, "Buhran ve Cidal", *Tasfir-i Efkâr*, 15 Eylül 1914, No:1199, s.3. O günlerdeki başka bir yazısında "Bitaraflığımı ilan etmiş olan Romanya henüz bitaraflığının şekil ve derecesini bile tayin edememiş bulunuyor. Dün Balkanlardaki müdahalesiyle pek büyük bir mevki kazanmış olan bu memleketin bugün en küçük hükümetlere bile yakıştırılmayacak bir kararsızlık içinde yüzmesi insana hayli den hayliye garip görünüyor" ifadelerine yer vermişti. Bu ifadelerinden sonra Romanya'nın Balkan Savaşları sırasında aslında fırsatçı bir müdahalede bulunduğunu ima etmiş ve sonuçta "Romanya siyasetinin ibresi daima Avrupa Harbi'nde daha kuvvetli çıkacak tarafları arayarak sallanıp durmaktadır" tanısını aktarmıştı. Yunus Nadi, "Romanya: Dün ve Bugün", *Tasfir-i Efkâr*, 16 Eylül 1914, No:1200, s.3.

¹⁰² "Romanya'da Son Hafta", *Tanin*, 22 Eylül Efrenci 1914, No:2065, s.1. *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Eylül'de "bir meclis-i fevkalade"nin toplandığını yazmıştı. *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Eylül Efrenci 1914, No:12013, s.1.

¹⁰³ Agayef, bu dönemde Balkan basın ve siyasetinde İtilaf Devletleri lehine bir akım oluştuğunu yazacaktı. Ayrıca yine aynı süreç içinde kaleme aldığı Romanya hakkındaki yazılarında daha önce belirttiği Romanya'da farklı akımların/görüşlerin bulunmadığı, gerçekte bunların Romanya'nın oyalama taktiğinden ibaret olduğu yönündeki fikrini geçersiz kılmış olacaktı. Ahmet Agayef, "Siyasiyat-Balkan Devletleri Müttefik Hareket Edebilirler mi?", *Tercüman-ı Hakikat*, 24 Eylül Efrenci 1914, No:12016, s.1; Ahmet Agayef, "Siyasiyat-Balkanlarda", *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:12025, s.1; Ahmet Agayef, "Siyasiyat-Son Vaziyet", *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:12026, s.1. Agayef, Ekim ortalarına doğru yayın organları üzerinden Balkanlar'daki İtilaf ve İttifak Devletleri'nin mücadelesini değerlendirmiş; bunların Balkan Devletleri üzerindeki etkilerini yorumlarken Bükreş Antlaşması'nın yarattığı şartları ve Buxton kardeşlerin faaliyetlerini de ele almıştı. Ahmet Agayef, "Siyasiyat-Balkan'da", *Tercüman-ı Hakikat*, 10 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:12032, s.1.

¹⁰⁴ "Balkanların Tali'i", *Tanin*, 24 Eylül Efrenci 1914, No:2067, s.1. Gazete Bulgaristan gibi bazı Balkan coğrafyalarında eski Londra Balkan Komisyonu Başkanı Noel Buxton'un İngiltere lehine propaganda faaliyeti yürüttüğünü ileri sürmüştü. *Tanin*, 26 Eylül Efrenci 1914, No:2069, s.3. *Tanin*'e göre Bulgaristan'a yönelik İtilaf propagandası ilerleyen günlerde de sürmüştür. *Tanin*, 3 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:2076, s.3. Buxton kardeşler ise 15 Ekim'de Bükreş'te silahlı saldırıya uğramışlardı. Saldırının gazeteci Hasan Tahsin Recep Efendi olduğu belirlenmişti. *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:12038, s.2; *Tanin*, 17 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:2090, s.3-4. Agayef ise Buxtonların faaliyetleri hakkında yazı yazmış ve Balkanlarda binlerce İslam unsurunun ölümüne neden olduklarını belirtmişti. Ahmet Agayef, "Siyasiyat-Bakston Biraderlerin Maceraları", *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:12038, s.1. İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildiğinde tepkinin ve direnişin simgesi olan Hasan Tahsin Bey için Kazım Özalp "Şehir içerisinde çarpışmalar olmuş, subaylar, askerler ve halktan birçoğu şehit edilmişler ve bu arada evvelce 'Bacston'lara Romanya'da suikast teşebbüsünde bulunan Hasan Tahsin Recep Bey ve sair tanınmış bazı kimseler de nefşlerini ve milli şereflerini müdafaa ederken şehit olmuşlardı" diye yazacaktı. Kazım Özalp. (1998). *Milli Mücadele 1919-1922*. c.I, TTK Yayınları, Ankara, s.11.

Aynı dönemde, daha önce Romanya’da farklı kesimlerin farklı taraflara eğilimli olmalarını bir manevra olarak değerlendiren Agayef, Eylül sonlarına doğru Romanya’daki karışıklıkları kaleme almış ve hükümetin tarafsızlığına karşı muhalefetin ülkeyi İtilaf yanında savaşa sokmaya çalıştığını ileri sürmüştü. “... *akıl ve menfaatin kalp ve hissiyata galip olması lazımdır. Fakat Romanya’nın şimdiki vaziyetinde akıl ve menfaat de kalp ve hissiyatla beraberdir*” diyen Agayef, Romanya’nın atacağı adımların Balkanlarda zincirleme reaksiyona sebep olabileceğini değerlendirmişti¹⁰⁵.

Journal de Balkan gazetesi ise Türk basınının Romanya’daki entrikalar hakkındaki yaklaşımına cevap vererek “*kendi tarafından Türkiye’yi de ecnebi entrikalarına maruz kalmak ve Almanların elinde alet olmakla*” suçlamıştı¹⁰⁶. Öte yandan bu dönemde şiddetli karışıklıklara ve toplumsal hareketliliklere maruz kalan Romanya her şeye rağmen tarafsızlık konumunu sürdürmekteydi¹⁰⁷.

Ekim başlarında ise Kral Carol’un Rusya yanlısı olması nedeniyle tahtan indirilmeye çalışıldığı ancak veliahdın tahtı kabul etmediği iddiaları gazetelere yansımıştı ki bu ülkenin karışık durumunun göstergesi olarak değerlendirilebilir¹⁰⁸. Bu arada sürecin aktörlerinden I. Carol, 10 Ekim günü hayatını kaybetmişti¹⁰⁹. Yeni kral Ferdinand’ın Carol’un çizgisini sürdüreceği yönündeki haberler kamuoyuna yansımıştı¹¹⁰. Nitekim o günlerde Romanyalı yetkililer (Meclis-i Ayan Reisi gibi) ülkenin tarafsızlığını sürdüreceğini açıklayacaklardı¹¹¹.

Aynı dönemde Boğazların kapanması, Karadeniz’deki Rus filosu gibi sebeplerle Romanya vapur seferlerinin tatili gündeme gelmiş ve İstanbul sefiri aracılığı ile bu kesinti engellenmeye çalışılmıştı¹¹². Artık 1913 sonlarında ivme yakalayan ve 1914 baharında gelişen Türk-Romen ilişkileri, gelişim hızını kaybetmeye başlamıştı. Savaşa endeksli politik yaklaşımlar iki ülkenin ilişkilerini kısa süre içinde zayıflatacak üstelik taraflar savaş sırasında farklı kutuplarda yer alacaklardı.

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Romanya arasında 1913 sonbaharında kendini göstermeye başlayan siyasi temaslar kanalıyla özellikle 1914 baharında ciddi bir yakınlaşma kaydedilmişti¹¹³.

¹⁰⁵ Ahmet Agayef, “Romanya”, *Tercüman-ı Hakikat*, 23 Eylül Efrenci 1914, No:12015, s.1.

¹⁰⁶ Ahmet Agayef, “Siyasiyat-Bir Cevab Münasebeti İle”, *Tercüman-ı Hakikat*, 6 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:12028, s.1.

¹⁰⁷ Ahmet Agayef, “Siyasiyat-Son Vaziyet”, *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:12026, s.1. Hükümet ile muhalif partiler arasındaki toplantıda Romanya’nın siyasetinin korunması kararı verilmişti. *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:12026, s.2.

¹⁰⁸ *Tanin*, 5 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:2078, s.4. Romanya’da tartışmalar ilerleyen tarihlerde de sürmüştü. 1915 Haziran’ında işçi sendikaları, esnaf ve tüccarlar savaş aleyhtarı gösteriler yapmaya yönelmişler, ülkedeki sosyalistler ise Romanya’nın tarafsızlığı lehinde karar almışlardı. *BOA, DH.EUM.5.Şb*, Dosya No:14, Gömlek No:7.

¹⁰⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, 10 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:12032, s.1. Basında Carol hakkında oldukça olumlu yazılar kaleme alınmıştı. “Romanya Kralı’nın Vefatı”, *Tanin*, 11 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:2084, s.1-2; *Tanin*, 12 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:2085, s.2,4; *Tanin*, 13 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:2086, s.2,4; *Tanin*, 14 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:2087, s.2.

¹¹⁰ *Tanin*, 12 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:2085, s.3; Ahmet Agayef, “Siyasiyat-Romanya Kralı’nın Nutku”, *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:12035, s.1; *Tanin*, 14 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:2087, s.3.

¹¹¹ *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:12037, s.2.

¹¹² *Tanin*, 15 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914, No:2088, s.4. Romanya vapurunun seferlerinin, Ağustos’un ilk haftasıyla birlikte aksamaya başladığı anlaşılmaktadır. *Tasfir-i Efkâr*, 9 Ağustos 1914, No:1163, s.2; *Tasfir-i Efkâr*, 26 Ağustos 1914, No:1180, s.1.

¹¹³ Bu yakınlaşmanın göstergelerinden biri kuşkusuz tarafların birbirlerine verdikleri nişan ve madalyalardı. Süreç içinde Romanya tarafından Dâhiliye Nazırı Talat Bey’e birinci rütbeden Ritüval Romani Nişanı verilmişti. *BOA, BEO*, Dosya No:4246, Gömlek No:318385. Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Hasan Fehmi Bey’e

Nitekim 1914 baharında gerçekleşen resmi (ya da gayri resmi¹¹⁴) düzeydeki temaslar, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Romanya ile Osmanlı Devleti arasında hızlı ve yoğun bir yakınlaşma süreci yaşandığını göstermektedir. Türk-Romen ilişkilerinin bu noktaya taşınmasında Talat Bey'in Bükreş ziyaretinin önemli derecede etkisinin bulunduğu rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Öte yandan bu gezi, Balkanlarda Osmanlı'nın konumunu güçlendirme ve -her ne kadar çözümlenemeyecek olsa da- o günün şartları içinde Adalar Meselesi'nin sonlandırılmasına yönelik bir zemin oluşturulması ya da sorunun aşılması için kolaylaştırıcı bir hava oluşturma çabasıyla da ilişkilendirilebilir. Bunların yanında dönemin basınının yazı ya da yorumları da bir kaynaşma aracı olarak ele alınabilir.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde başladığı ittifak arayışlarını, savaşın çıktığı süreçte de sürdürmüştü¹¹⁵. Dolayısıyla Talat Bey'in 1914 yılında Romanya'daki iki temas dizisini ve özellikle ikincisini ittifak arayışları bağlamında değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Zaten savaş başladıktan sonra ittifak arayışlarına hız veren Osmanlı Hükümeti, 19 Ağustos 1914 tarihinde Bulgaristan ile gizli tutulan bir anlaşma imzalamayı başarmıştı¹¹⁶.

Talat Paşa anılarında, Almanya ile ittifakın imzalanması ve Goeben ile Breslau'nun Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesi sonrasında Bulgaristan'ın durumundan emin olmak istedikleri için bu ülke ile temasları, Bükreş'te Yunanistan ile Adalar Meselesi'ni görüşme manevrasıyla/senaryosuyla örtüklerini anlatmaktadır. Ayrıca Bulgaristan'ın Romanya cephesini güvence altına almak istemesinden dolayı bu yönde çok çaba sarfettiklerini aktarmıştı. Fakat Bratianu, Bulgaristan'a tarafsızlıkları gerekçesiyle yazılı güvence vermemişti. Talat Paşa ise anılarda "*Romanya'nın savaşın sonuna kadar tarafsızlığını korumaya kesin kararlı olduğuna inandık*" demektedir¹¹⁷.

üçüncü rütbe Kron de Romani Nişanı verilmişti. *BOA, BEO*, Dosya No:4256, Gömlek No:319160 (Diğer bazı Osmanlı memur ya da yetkililerine de nişanlar verilmişti. *BOA, BEO*, Dosya No:4249, Gömlek No:318660). Gazetelerde de 1914 baharında Romanya Kralı'nın Hasan Fehmi Bey ile İsmail Canbolat'a nişan verdiği haberlerine rastlanmaktadır. Enis Tahsin, "Talat Bey'in Seyahati", *Sabah*, 31 Mayıs Efrensi 1914, No:8873, s.1; *Tasfir-i Efkâr*, 31 Mayıs 1914, No:1095, s.1. Romanya'da bulunduğu sırada Talat Paşa'ya büyük saygı gösteren Romanyalı tayyarecilerle hükümet tarafından nişan verilmesinin karşılaştırıldığı, Türk basınında haber olmuştu. *İkdam*, 30 Mayıs Efrensi 1914, No:6204, s.3.

¹¹⁴ Gayri resmi temaslar ve özellikle Türk ve Romen öğrencilerin 1914 ve 1924 yıllarında gerçekleştirdikleri temaslar hakkında bkz.: Eminaalp Malkoç. (2015). Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Romen İlişkilerinden Bir Kesit: Türk ve Romen Öğrencilerin 1914 Gezileri/A Cross-Section from the Turkish-Roman Relations Approaching the First World War: The 1914 Tours of Turkish and Romanian Students. *ICSS 2015 International Conference On Social Sciences (Pristina 10-11 April 2015), Conference Proceedings*, Volume: I, s.463-470; Eminaalp Malkoç. (2011). Büyük Savaş Öncesi Üniversitelilerin Diyalog Örneği: Türk ve Romen Öğrencilerin 1914 Gezileri. *Türkoloji Kültürü*, c.4, sy.8, s.109-123; Eminaalp Malkoç. (2015). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Balkanlarla Gayri Resmi Kültürel Temaslar: Darülfünun Öğrencilerinin Romanya Gezisi. 7. *Uluslararası Atatürk Kongresi (Üsküp-Manastır 17-22 Kasım 2011), Bildiriler*, c.III, Ankara, s.1945-1970.

¹¹⁵ Osmanlı Devleti, savaş öncesinde Rusya, İngiltere ve Fransa ile anlaşmak istemiş fakat başaramamıştır. *Tarihte Türk-Romen İlişkileri*. (2006). Genelkurmay Atase ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.133. Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında bir ittifak oluşturma çabaları Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde de sürmüştü. Enver Paşa'nın İstanbul'daki Rus askeri ataşesi General Leontyev'le yaptığı görüşmeler ve Rusya'ya ittifak önerisi sonuca ulaşmamıştı. Özel, a.g.m., s.256-257.

¹¹⁶ Özçelik, a.g.m., s.263. Talat Paşa, anılarında Radoslavof'u ittifak eğiliminde bulduklarını ve herhangi bir saldırı karşısında birlikte savunmaya geçilmesini sağlayacak bir anlaşma imzalandığını belirtmektedir. *Talat Paşa'nın Anıları*. (2003). Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.35.

¹¹⁷ *Talat Paşa'nın Anıları*, s.31-36. Halil Bey'in anılarından bu dönemde Adalar Meselesi'nin çözümüne ağırlık verildiği anlaşılmaktadır. "Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Hatıraları-23", *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1946, No:7982, s.2; "Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Hatıraları-27", *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1946, No:7987, s.2. Yusuf Hikmet Bayur ise Talat Bey'in Romanya ve Bulgaristan'ın kazanılması konusunda ısrar ettiğine yönelik kayıtlar vermektedir. Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III/I, s.159-161. Ayrıca 14 Ağustos 1914 tarihli Encümen-i Vükela Zabıtları'na dayanarak vükelanın bir kısmınca Adalar Meselesi'nin Türkiye lehine çözümlenerek Bulgaristan'ın öne sürülmesi (Bulgaristan'ın seferberlik ilan etmesinin ve bundan sonra

Talat Bey'in anılarındaki ifadelerle rağmen Osmanlı basınında Romanya'nın çelişkili durumu hakkında birçok yazı çıkmıştı. Romanya'nın tarafsızlığının taraf seçememekten kaynaklandığını ileri süren Yunus Nadi, 20 Ağustos tarihli yazısında “*Şu vaziyetler karşısında Romanya bi-taraflığı muhafazada ısrar edecektir demek, hal ve zamana tahakküm eden hakikatlerden gafil bulunmak demektir*” diye yazacaktı¹¹⁸. Üstelik Osmanlı cephesi, çok olumlu ilişkiler ağı içinde bulunulmasına rağmen Romanya ile anlaşma zemini bulamadığı gibi¹¹⁹ aksine Almanya'ya yakın görünen bu devlet bazı Bulgaristan toprağı kendisine vaat edilince ve uygun olduğunu düşününce İtilaf Devletleri safına katılacaktı¹²⁰.

Sonuçta Osmanlı Devleti ile Romanya arasında ilişki düzeyinin Birinci Dünya Savaşı başlayınca kadar gelişen bir istikrara sahip olduğu söylenebilir. Hatta birbirlerine aracılık yaptıklarını anlamak da zor olmayacaktır. Buna rağmen iki ülke farklı cephelerde yer almışlardı. Romanya, savaşta İngiltere cephesinde yer aldığından 30 Ağustos 1916'da Osmanlı Devleti ile ilişkisini kesmişti. Bu şekilde sonuçlanan sürecin geride bir iz bıraktığı ileri sürülebilir. Bu iz, Balkan İttihadi düşüncesiyle kendini göstermektedir. Özellikle savaş geriliminin artmasıyla daha çok gündeme gelen bu düşüncenin ilerleyen yılları etkilediğini ya da örnek olduğunu söylemek güç olsa bile Balkan Savaşları'ndan sonra daha çok basın kanalıyla işlenen bu yaklaşımın -1930'ların ilk yarısında Balkan Konferansları'yla hayata geçirilemeye çalışılan ancak başarısız olan Balkan Birliği projesinin ardından- 9 Şubat 1934'te imzalanan Balkan Paketi ile tehditlere karşı güvence ve işbirliği sağlama, Romanya ile Türkiye'nin dahil olmaları ve Balkanları büyük güçlere karşı bağımsız hale getirme çabaları gibi benzer unsurları olduğu değerlendirilebilir¹²¹.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, Dosya No:4246, Gömlek No:318385.

BOA, BEO, Dosya No:4249, Gömlek No:318660.

BOA, BEO, Dosya No:4256, Gömlek No:319160.

BOA, BEO, Dosya No:4313, Gömlek No:323448.

BOA, DH.EUM.5.Şb, Dosya No:1, Gömlek No:41.

BOA, DH.EUM.5.Şb, Dosya No:14, Gömlek No:7.

BOA, DH.KMS, Dosya No:63, Gömlek No:64.

BOA, MV, Dosya No:193, Gömlek No:14.

Anı, Kitap ve Tezler

harekete geçmesinin sağlanması), bunun gerçekleşmemesi halinde Türk-Bulgar-Romen ittifakıyla savaşa girilmesinin düşünüldüğünü; bu amaçlar doğrultusunda Talat ve Halil Beylerin Bulgaristan ve Romanya'ya gittiklerini ancak beklenen sonuçlar elde edilemeyince savaş taraftarlarının bir oldu bitti yaratıklarını değerlendirmektedir. Bayur. *Türk İnkılabı Tarihi*. c.III/I, s.98-106.

¹¹⁸ Yunus Nadi, “Siyasiyat-Romanya'nın Vaziyeti Hakkında Mülakat”, *Tasfir-i Efkâr*, 20 Ağustos 1914, No:1174, s.1.

¹¹⁹ Özçelik, a.g.m., s.263.

¹²⁰ Almanya, hem Bulgaristan'ın hem de Romanya'nın kendi yanında hareket etmesi için Türkiye'nin harekete geçmesini ve iki devlete ön ayak olmasını isteyecekti. Bu arada Ağustos başlarında Berlin Ataşemiliteri Cemil Bey, Romanya'nın İttifak-ı Müselles'e katılacağı düşünülüyor aktarmaktadır. Öte yandan Enver Paşa, Eylül ayında Romanya hakkında kaygı duymaya başlayacaktı. Nitekim Romanya Hükümeti, daha önce vermiş olduğu sevkıyat iznini kaldırmıştı. Vahdet Keleşılmaz. (1999). Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci. *Erdem*, XII/31 (Mayıs), s.139-153.

¹²¹ Vurgulanan benzerliklerin belirlenmesi ve Balkan Konferansları kanalıyla kurulmaya çalışılan Balkan Birliği için bkz.: Eminağ Malkoç. (2014). 1930'ların İlk Yarısında Türk Basınının Penceresinden Balkan Konferansları ve Arnavutluk. 3. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Kongresi (Tiran 30 Ekim-1 Kasım 2014)*, *Bildiri Kitabı 1*, Tiran, s.189-212.

- Babacan, H. (1991). *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*. Altınpost Yayıncılık, Ankara (2012).
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. c.I-IV, TTK, Ankara.
- Sazanov, S. (2002). *Kader Yılları, S. Sazonov'un Anıları-Rusya Eski Dışişleri Bakanı (1910-1916)*, Çev.: Betül Önuçak, Yay. Haz.: Sabahattin Özel, Derin Yayınları, İstanbul.
- Esatlı, M. R. (2007). *İttihat ve Terakki'nin Son Günleri, Suikastlar ve Entrikalar*. Haz.: İsmail Dervişoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul.
- Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*. TTK Yayınları, Ankara.
- Özalp, K. (1998). *Milli Mücadele 1919-1922*. c.I, TTK Yayınları, Ankara.
- Talat Paşa'nın Anıları* (2003). Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tarihte Türk-Rumen İlişkileri* (2006). Genelkurmay Atase ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Til, E. T. (2004). *Gazeteler ve Gazeteciler*. Haz.: İbrahim Şahin, Bilge Yayınları, Ankara.

Bildiri ve Makaleler

- Avcı, H. E. (2010). I. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Hükümeti'nin Rus Baskısını Azaltma Girişimleri: Türk-Rus Komitesi'nin Kurulması ve Talat Bey'in Livadya Gezisi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sy.18, s.87-112.
- Keleşyılmaz, V. (1999). Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci. *Erdem*, XII/31 (Mayıs), s.139-153.
- Malkoç, E. (2014). 1930'ların İlk Yarısında Türk Basınının Penceresinden Balkan Konferansları ve Arnavutluk. 3. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Kongresi (Tiran 30 Ekim-1 Kasım 2014)*, *Bildiri Kitabı 1*, Tiran, s.189-212.
- _____. (2015). Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Romen İlişkilerinden Bir Kesit: Türk ve Romen Öğrencilerin 1914 Gezileri/A Cross-Section from the Turkish-Roman Relations Approaching the First World War: The 1914 Tours of Turkish and Romanian Students. *ICSS 2015 International Conference On Social Sciences (Pristina 10-11 April 2015)*, *Conference Proceedings*, Volume: I, s.463-470.
- _____. (2011). Büyük Savaş Öncesi Üniversitelilerin Diyalog Örneği: Türk ve Romen Öğrencilerin 1914 Gezileri. *Türkoloji Kültürü*, c.4, sy.8, s.109-123.
- _____. (2015). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Balkanlarla Gayri Resmi Kültürel Temaslar: Darülfünun Öğrencilerinin Romanya Gezisi. 7. *Uluslararası Atatürk Kongresi (Üsküp-Manastır 17-22 Kasım 2011)*, *Bildiriler*, c.III, Ankara, s.1945-1970.
- Özçelik, M. (2012). 1918 Bükreş Antlaşması. *Turkish Studies*, Volume:4/4 (Kasım/November), s.261-275.
- Özel, S. (1998). Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rusya İlişkileri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sy.12, s.237-257.
- Sancaktar, F. M. (2011). Ali Fethi (Okyar) Bey'in Bulgaristan Sefirliği Dönemindeki Faaliyetleri (Ekim 1913-Aralık 1917). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.XXVII, sy.81 (Kasım), s.577-602.

Sürelî Yayınlar

- Cumhuriyet* (8 Kasım 1946-19 Kasım 1946).
- İkdam* (23 Nisan Efrenci 1914-7 Haziran Efrenci 1914).
- Peyam* (22 Teşrin-i Sani Efrenci 1913-26 Teşrin-i Sani Efrenci 1913).
- Sabah* (23 Nisan Efrenci 1914-14 Haziran Efrenci 1914).
- Tanin* (28 Nisan Efrenci 1914-30 Teşrin-i Evvel Efrenci 1914).
- Tasfir-i Efkar* (22 Nisan 1914-16 Eylül 1914).

Tercüman-ı Hakikat (3 Teşrin-i Sani Efrençi 1913-16 Teşrin-i Evvel Efrençi 1914).

ENGLISH LITERATURE

Anticipating the Existentialist Hero in Mikhail Lermontov's *A Hero of Our Time* and Joseph Conrad's *Nostromo*

Mikhail Lermontov'un *Zamanımızın Bir Kahramanı* ve Joseph Conrad'ın *Nostromo*'sunda Varoluşçu Kahramanın Habercileri

Nil KORKUT NAYKI*

Abstract

Tracing the similarities and differences between fictional characters belonging to different literary periods may provide good insight into how a character type may evolve through time in line with changing conditions and perspectives. This paper engages in such an activity and attempts to explore the traces of the existentialist and absurdist hero as set out by figures like Jean-Paul Sartre and Albert Camus in two earlier examples of Western literature. The paper first looks at Mikhail Lermontov's *A Hero of Our Time* (1840), analyzing the major character, Pechorin as a "superfluous man" – a distinctive character type widely encountered in nineteenth-century Russian literature. It then focuses on Joseph Conrad's *Nostromo* (1903) and looks into how the two major characters, Nostromo and Decoud, include traces of the superfluous man on the one hand and look ahead to the existentialist hero on the other. In doing all this the paper suggests that the superfluous man has evolved in time into the existentialist and absurdist hero and that the characters in Lermontov's *A Hero of Our Time* and Conrad's *Nostromo* clearly anticipate this development.

Keywords: Superfluous Man, Existentialist Hero, Absurdist Hero, Lermontov, Conrad.

Öz

Farklı edebi dönemlere ait roman karakterleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları incelemek, herhangi bir karakter tipinin zamanın değişen şartları ve fikirleri içerisinde nasıl evrildiğini görmeye de olanak sağlar. Bu çalışmada böyle bir amaç güdülmekte ve Jean-Paul Sartre ve Albert Camus gibi düşünürlerin çizdiği varoluşçu ve absürd karakter tiplemesinin izleri önceki edebi örneklerde aranmaktadır. Çalışmada öncelikle Mikhail Lermontov'un *Zamanımızın Bir Kahramanı* (1840) üzerinde durulmakta ve buradaki "lüzumsuz adam" tiplemesi, başkarakter Pechorin üzerinden incelenmektedir. Sonrasında ise Joseph Conrad'ın *Nostromo* (1903) romanı irdelenmekte ve buradaki Nostromo ve Decoud isimli iki ana karakterin bir yandan "lüzumsuz adam" izleri barındırdığı, diğer yandan da varoluşçu kahramanın habercisi olarak ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Tüm bunları yaparken bu çalışmada, "lüzumsuz adam"ın zaman içerisinde varoluşçu ve absürd karaktere evrildiği ve de Lermontov'un *Zamanımızın Bir Kahramanı* ile Conrad'ın *Nostromo*'sunda çizilen başkarakterlerin bu değişim ve gelişimin habercisi olduğu öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lüzumsuz Adam, Varoluşçu Kahraman, Absürd Kahraman, Lermontov, Conrad.

In the literary imagination the philosophy of existentialism is rightly equated with figures like Jean-Paul Sartre and Albert Camus, who created their most memorable fictional characters from the 1930s to the 1950s. But it is well known that existentialism predates Sartre and Camus, having its origins in philosophers like Søren Kierkegaard (1813-1855), Karl Jaspers (1883-1969), and Martin Heidegger (1889-1976). It is also well known that questions and ideas reminiscent of existentialism, such as the meaning of life and the predicament of the human

* Asst. Prof. Dr., METU, nkorkut@metu.edu.tr

being in an increasingly alien world and indifferent universe can be found even earlier in the world of art and literature. In searching for the antecedents of the existentialist hero, a good place to begin is nineteenth-century Russian literature, which witnessed the emergence of “the superfluous man” in the works of authors like Mikhail Lermontov (1814-1841) and Ivan Turgenev (1818-1883). One aim of this paper is to explore the portrayal of the superfluous man in Lermontov’s *A Hero of Our Time* (1840) in order to see in what ways this type can be regarded as a forerunner of the absurdist and existentialist hero of the first half of the twentieth century. A further aim is to look at a somewhat later example from British literature, namely Joseph Conrad’s *Nostromo* (1903) to see how the major characters in this novel exhibit certain traces of the superfluous man and anticipate at the same time the absurdist and existentialist characters of the coming decades. Analyzing a Conrad novel to look for signs of absurdism and existentialism is an informed decision, given that Conrad has always been a novelist drawn towards pessimism owing to his “intermittent but powerful sense of the universe as a soulless mechanism determining human lives” (Watts, 1993, p. 65). Furthermore, Conrad’s interest in nineteenth-century Russian literature and especially in Turgenev, who named his famous short story “The Diary of a Superfluous Man” (1850), makes it worthwhile to compare his characters with Lermontov’s in order to see in what ways they are similar to the superfluous hero and in what others they depart from him. This paper will first focus on the concept of “superfluity” and elaborate on it through an analysis of Lermontov’s protagonist, Pechorin, in *A Hero of Our Time*. This will be followed by a discussion of *Nostromo* with respect to two major characters – Decoud and Nostromo – who change and evolve in the course of the novel to attain qualities reminiscent of the superfluous man on the one hand and the absurdist or existentialist hero on the other. All this discussion, it is hoped, will provide a perspective as to how an existentialist outlook was anticipated by earlier writers who were concerned with questions about the human predicament in an indifferent universe.

The superfluous man is a product of the social, cultural, and political atmosphere of nineteenth-century Russia, epitomizing the dissatisfaction, inactivity and indolence of a large class of educated people of the time. It is possible, however, to put the type in a wider context as Cedric Watts (1993) does in his *Preface to Conrad*:

He is the offspring of certain rather lonely, self-pitying and unlucky heroes of the Romantic period: notably Goethe’s sorrowful young Werther and Byron’s moody Childe Harold. In turn, he is the progenitor of certain neurotically self-conscious and rather impotent figures of twentieth-century literature: Rilke’s Malte Laurids Brigge, Eliot’s Prufrock, Sartre’s Roquentin (for yesterday’s Existentialist is last week’s Superfluous Man), Camus’s Clamence, Nabokov’s Humbert Humbert, and numerous futile protagonists in Samuel Beckett’s works. (p. 65)

As the name itself suggests, this character type is marked by a sense of superfluosity, which Watts (1993) interprets as being “without role or function; isolated from society” (p. 66). In his *Dictionary* Cuddon (1991) attempts at a general definition of this type, saying that the term “... denotes an idealistic but inactive hero who is aware of and sensitive to moral and social problems but who does not take action, in part because of personal weakness and lassitude, in part because of social and political restraints to freedom of action” (p. 933). A similar definition is provided by Paul Foote (1987) in his “Introduction” to the Penguin edition of *A Hero of Our Time*:

... ‘superfluous’ men were men set apart by their superior talents from the mediocre society in which they were born, but doomed to waste their lives, partly through lack of opportunity to fulfill themselves, though also, in most cases, because they themselves lacked any real sense of purpose or strength of will. (p. 10)

Two characteristics of the type stand out from these definitions. Firstly, the superfluous man is a character who is somewhat different from and usually intellectually superior to the people around him. That is, he is cut out for the role of a “hero”. Secondly, however, he is unable to perform this role because he is “doomed to inactivity” due to external circumstances

as well as his own disposition (Foote, 1987, p. 14). He is, therefore, a discontented character with a potential to cause misery to himself and to others. He is, in fact, the new type of “hero” – the only kind a more modern age can produce – hence Lermontov’s title, *A Hero of Our Time*.

Alexander Pushkin is said to be the first writer to use the word “superfluous” in the sense described above in his verse novel *Eugene Onegin* (1823-31). Following this, Lermontov’s *A Hero of Our Time* (1840) reinforced the concept in Russian literature. Then Turgenev “popularized the term” in his short story titled, “The Diary of a Superfluous Man” (1850), and “a development of the type” was achieved again by Turgenev in his *Rudin* (1856) (Cuddon, 1991, p. 933). All these writers depicted various versions of the superfluous man, and this is one of the reasons why the term defies a full definition. Nevertheless, a character like Lermontov’s Pechorin may be considered an important representative of the type, and a close analysis of his character may provide further insight into the superfluous man.

A Hero of Our Time is mainly about the experiences and adventures of Pechorin, an army officer serving in the Caucasian War (1817-1864). The novel does not follow a single narrative technique since the first two sections of the book are narrated by an anonymous traveller who introduces the reader to Maksim Maksimych, and through him, to Pechorin, while the last three sections are made up of Pechorin’s journal, in which Pechorin himself becomes the narrator of his own feelings and actions. This kind of variation in narrative technique helps the reader to form a more comprehensive opinion of Pechorin since he has the chance to witness not only other characters’ evaluation of this protagonist but also Pechorin’s own self-analyses.

What draws the reader’s attention most either in Maksim Maksimych’s story or in Pechorin’s own accounts is Pechorin’s difference from the characters around him. He is definitely not an ordinary type, and he could easily be labelled as an odd character. His extraordinary way of approaching people and events is observable in almost all aspects of his life, from his love affairs to his military duty in the army. It is no wonder, then, that one of his most conspicuous traits is his isolation. He finds it hard to relate to others just as others find it hard to relate to him. Moreover, he does not even hesitate to ruin the few friendships he has formed. His relationship with Maksim Maksimych, his fellow-officer and friend at the fort, is such an example. When Pechorin meets Maksimych years later at a traveller’s inn, he is quick to break the heart of this old man. While Maksimych is so enthusiastic about having met an old friend, Pechorin treats him in a rather cold and indifferent manner. He leaves Maksimych at the inn, disappointed:

‘Yes,’ he [Maksimych] said at last, trying his best to preserve a nonchalant air though tears of disappointment still showed in his eyes, ‘we were friends, of course, but what is friendship nowadays? What am I to him? ... What a fop his visit to St. Petersburg has made him! ... I knew all along of course, that he was the flighty sort of fellow you can’t count on. ... nothing good will come of those who forget old friends’ (Lermontov, 1995, pp. 45-46).

Another friendship Pechorin makes and then ruins is with Dr. Werner at the spa town of Pyatigorsk where Pechorin stays for some time. At the beginning Pechorin feels close to Werner because he thinks they have a similar outlook on many issues. They get on rather well for a certain period of time, but Pechorin brings this friendship to an end, too. After the nasty event of the duel with Grushnitsky, in which Werner has also been involved, Werner visits Pechorin to warn him of the increasing suspicions about the death of Grushnitsky. Pechorin’s cold attitude to Werner at this instance is enough to break Werner’s heart:

‘Where have you come from, doctor?’

‘From Princess Ligoyskaya’s. Her daughter is ill. ... But that’s not why I am here; the trouble is that the authorities are beginning to suspect, and though nothing definite can be proved I would advise you to be more cautious. ... So goodbye – perhaps we shall not see each other again – very likely you’ll be sent away.’

He [Werner] paused on the threshold; he wanted to shake my [Pechorin's] hand. And had I given him the slightest encouragement he would have flung himself on my neck; but I remained as cold as a stone, and he went away. (Lermontov, 1995, p. 130)

All such examples are rather indicative of Pechorin's cynical way of approaching friendship and other issues. His own view of friendship is worth noting: "... I am incapable of friendship. Between two friends one is always the slave of the other, though frequently neither will admit it; the slave I cannot be, and to dominate is an arduous task since one must employ deception as well; besides I have the servants and the money!" (Lermontov, 1995, p. 71)

Pechorin, then, is an isolated character who is discontented with everything around him. His discontent manifests itself mainly in the form of boredom and cynicism. Furthermore, he finds it hard to settle down, and he is seen in the novel continually journeying from one place to another as though he is seeking solace in travel. As Foote (1987) explains, Pechorin is "... proud, energetic, strong-willed, ambitious, but, having found that life does not measure up to his expectations of it, he has grown embittered, cynical, and bored" (p. 10).

Pechorin's cynicism and boredom coupled with his egotism are among the main reasons why he gives harm to those around him. The novel abounds in descriptions of how Pechorin harms, hurts, or injures those in his environment. The misery he causes ranges from minor heartbreaks (e.g. his friendship with Werner and Maksimych and his love affairs with Princess Mary and Vera) to more serious offences (e.g. abducting Bela, a chieftain's daughter) and even to murder (e.g. Grushnitsky's death in the duel). It is often hard to discern the motives behind Pechorin's malevolence, and sometimes he too has difficulty accounting for his actions. One such instance is when he asks himself why he is courting Princess Mary and thus trying to break the heart of Grushnitsky who is head over heels in love with her, although he himself is not attracted to her in any way:

I often ask myself why it is that I so persistently seek to win the love of a young girl whom I do not wish to seduce and whom I shall never marry. ... What is it that spurs [*sic.*] me on? Envy of Grushnitsky? Poor chap! He does not deserve it. Or is it the result of that malicious but indomitable impulse to annihilate the blissful illusions of a fellow man in order to have the petty satisfaction of telling him when in desperation he asks what he should believe: 'My friend, the same thing happened to me! Yet as you see, I dine, sup and sleep well, and, I hope, will be able to die without any fuss or tears!' (Lermontov, 1995, p. 92)

It is as though Pechorin tries to make up for his boredom and discontent by displaying his power and ability to dominate over others. In all his actions his ego is always in the foreground. His own self-analysis is rather illuminating in this respect:

I sense in myself that insatiable avidity that devours everything in its path; and I regard the sufferings and joys of others merely in relation to myself, as food to sustain my spiritual strength. ... my greatest pleasure I derive from subordinating everything around me to my will. Is it not both the first token of power and its supreme triumph to inspire in others the emotions of love, devotion and fear? (Lermontov, 1995, p. 92-93).

Pechorin's strong ego and cynicism, then, are his major means of survival in a world from which he has been alienated and towards which he feels hostile.

Why this alienation and hostility? It is possible to argue that the main reason is Pechorin's difference from others and especially his intellectual superiority. He thinks too much and questions too much, which eventually lead to a sense of dissatisfaction with everything and everybody around him, including himself. The more he contemplates and probes into himself and others, the more cynical and disappointed he feels about the nature of man and the mediocrity of the world he is living in. He does not, however, take meaningful action to cope with this situation. Instead, he prefers to torture himself and others continually and to engage in purposeless activities, making use of these perhaps as an escape mechanism. As Wachtel

(1998) argues, “What is remarkable about Pechorin ... is the contrast between, on the one hand, his seemingly highly developed self-understanding coupled with his evident talent, and, on the other, his inability to accomplish anything except the production of misery for himself and those around him” (p. 133). Such an inherent contradiction is peculiar not only to Pechorin’s character but to all other representatives of the superfluous man in Russian literature. However different they may be in other respects, usually these types are all “... characterized by a disastrous alienation from other human beings and from purposeful activity” (Mathewson, 2000, p. 15).

This is not the only contradiction in Pechorin’s character, however. It is interesting that Pechorin often engages in self-deception despite his outstanding talent for self-analysis. This is perhaps another escape mechanism he makes use of in order to cope with his acute awareness of his situation. One of the best examples of Pechorin’s self-deception in the novel is his explanation of how things have eventually worked out in the best way at the end of the unfortunate day on which he engages in a duel with Grushnitsky and kills him. Immediately after the duel, he goes to his lodgings and there receives a letter from Vera, his old girlfriend with whom he is still in love, telling him that she is taking leave of him with a broken heart. On reading the letter, unable to resist his impulses, Pechorin mounts his horse in order to catch up with Vera, and literally rides it to death. Being overburdened by the day’s disastrous happenings, all of which he himself has been the cause, he weeps bitterly and then falls asleep. On waking, he reasons to himself in a way as though he feels totally indifferent to the events of the previous day: “Everything works out for the best. As for this new sensation of pain, it served as a happy diversion, to employ a military term. It does one good to weep, and had I not ridden my horse to death and then been compelled to walk the fifteen kilometers back, I perhaps should not have closed my eyes that night either” (Lermontov, 1995, p. 130). The careful reader, however, is aware of the fact that Pechorin is actually deeply affected by all that has happened, and that his cool, uninterested manner is self-deception only.

The dual nature of Pechorin is also evident in his attitude towards life. He is a character “... torn between a full-blooded desire to live and a negation of all that life has to offer” (Foote, 1987, p. 13). On the one hand, Pechorin appears quite fond of living. He is rather sensuous, and he definitely likes a beautiful landscape. His various descriptions of nature, which are highly emotional and poetic, are a further indication of this fondness. On the other hand, however, he is at times quite ready to give up his life. This is best illustrated in the case of the duel he fights with Grushnitsky. He is not satisfied with fighting an ordinary duel, and deliberately proposes conditions that would make the duel much more dangerous for his own life as well as his opponent’s. At instances like this, he is rather indifferent to life, which he at other times is rather fond of. Such abrupt shifts in outlook can only belong to an extraordinary character like Pechorin.

It is sometimes the case that Pechorin is unable to form a single, consistent opinion on an issue, and this is a further indication of his self-contradictory nature. In the novel, the final chapter titled “The Fatalist” provides a good example for this. The whole chapter serves to demonstrate Pechorin’s conflicting opinions on whether or not to believe in predestination. He starts off as a firm disbeliever in predestination; however, the various experiences he goes through somewhat change his mind, but even at the end he is not sure whether or not he can call himself a fatalist: “After all this, one might think, how could one help becoming a fatalist? But who knows for certain whether he is convinced of anything or not? And how often we mistake a deception of the senses or an error of reason for conviction!” (Lermontov, 1995, p. 142). These words of Pechorin again illustrate the duality he suffers from – a duality which is one of the major causes of his skepticism, cynicism, and discontent. Being acutely self-aware, Pechorin himself summarizes his situation in one of his conversations with Dr. Werner: “I weigh and analyze my own emotions and actions with stern curiosity, but without sympathy.

There are two men in me; one lives in the full sense of the word, the other reasons and passes judgment on the first” (Lermontov, 1995, p. 120).

In the light of the above analysis of Pechorin’s character, one can ask in what ways the superfluous man compares with the existentialist hero. On the one hand, it is possible to argue that Pechorin shares some qualities with him. His higher intelligence coupled with his discontent and alienation are reminiscent of the absurdist character’s acute awareness of “the whole extent of his wretched condition” (Camus, 1955, p. 90). Furthermore, there are times in the novel when Pechorin seems to hold his freedom in high esteem, in a fashion that recalls Sartre’s emphasis on how human beings are “condemned to be free” (Sartre, 2003, p. 93). Accounting for his inability to propose marriage to Princess Mary, for example, Pechorin says: “I would make any sacrifice but this, twenty times I can stake my life, even my honour, but my freedom I shall never sell” (Lermontov, 1995, p. 110). At other times, however, Pechorin’s inclination towards fatalism is seriously at odds with Sartre’s argument that “there is no determinism – man is free, man *is* freedom” (Sartre, 2003, p. 93). Also, like other superfluous characters, Pechorin is incapable of meaningful action. This is yet another quality that sets him apart from the existentialist hero who, in Sartre’s view, is “nothing else but that which he makes of himself” (Sartre, 2003, p. 91). It may be argued, then, that the superfluous man has the seeds of existentialism in his character, but they are yet dormant and awaiting the influence of time to become active.

From Lermontov’s *A Hero of Our Time* (1840) to Conrad’s *Nostromo* (1903), there is a significant move forward in time, and it is worth considering to what extent this movement brings the major characters of this novel closer to an existentialist status.

Nostromo is mainly about the experiences and adventures of various characters living in the imaginary South American country of Costaguana – a country torn by continual strife, civil wars, and dictatorships. Of the several major characters in the novel, Nostromo and Decoud are the ones most comparable to Lermontov’s Pechorin. Initially in the novel, Nostromo and Decoud appear as two rather different characters. Nostromo is a trusted Italian foreman working for Captain Mitchell’s Oceanic Steam Navigation Company. Martin Decoud, on the other hand, is an intelligent and educated young man of “Spanish Creole” origin (Conrad, 1977, p. 134), who becomes the journalist of the local newspaper of Sulaco. However, a significant event in the novel brings these two characters together and causes them to go through similar experiences that change their outlook on life once and for all. Both are, in a way, shaken out of their complacency and faced with the deeper and more unpleasant realities of existence.

Early in the novel, Nostromo is presented as a “handsome, robust, courageous” man who “... enjoys his reputation as the successful leader of the lightermen” (Cox, 1977, p. 26). He appears rather pleased with the life he is leading and with the people around him who are mostly appreciative of his trustworthiness as well as his ability to handle difficult matters. Whenever a problem presents itself either among Captain Mitchell’s lightermen, or in the Viola household where Nostromo is staying, or even in Charles Gould’s silver mine, the first person that comes to mind is Nostromo. Signora Teresa’s attitude at the beginning of the novel when a revolutionary mob is about to invade her house is indicative of this: “She [Teresa] seemed to think that Nostromo’s mere presence in the house would have made it perfectly safe” (Conrad, 1977, p. 29). His reputation is so great that, in the eyes of many characters in the novel, he is like the fictitious hero of an adventure story. Furthermore, Nostromo himself seems to derive great pleasure from this situation, and it is as though his actions are primarily motivated by a need to live up to his reputation and to make it even more excellent. In her study of Conrad’s fiction, Suman Bala (1990) describes Nostromo as “...an egoist with a passion for reputation. He is presented as a man of impetuous activity and vanity who is resolute, courageous, vigorous,

and honest in his own way” (p. 155). This description draws attention to a significant characteristic of Nostromo, which may be overlooked by the less careful reader: Nostromo’s love of reputation is so great that, in whatever he does, his ego is always in the foreground. In this respect, he is comparable to Lermontov’s Pechorin, but there is an important difference between them. Right from the beginning Pechorin is aware of his egotistical inclinations and internal contradictions whereas, initially, Nostromo is completely unaware of this side of his character. In Goldman’s (2013) words, “Nostromo is not reflective; nor does he have a developed sense of self, relying entirely on others to provide his self-image” (p. 186). Early on in the novel, then, Nostromo, does not share Pechorin’s sense of discontent. On the contrary, he is depicted as a rather superficial character who has never looked into himself and who is, therefore, leading a life mostly made up of smug satisfaction.

As for Martin Decoud, he also enjoys a good reputation like Nostromo. Decoud is a man highly esteemed by many in Costaguana, and his reputation stems mainly from the articles he has written for the newspaper of Sta Marta: “Everybody in Costaguana ... knew that it [the special correspondent writing the articles] was ‘the son Decoud’, a talented young man, supposed to be moving in the higher spheres of Society” (Conrad, 1977, p. 134). The value attached to Decoud is also evident in his being selected “the executive member of the patriotic small-arms committee of Sulaco” (Conrad, 1977, p. 135) and in his later appointment as the journalist of Sulaco. Furthermore, Decoud also seems to relish his reputation. Though he does not admit it himself, one of the main reasons he decides to stay in Costaguana is the admiration felt for him by the people of Sulaco.

Like Nostromo, Decoud’s character is also marked by contradictions. At first, he appears as a rather cynical man looking down on the people of Costaguana and ridiculing their efforts to bring peace and stability to the town:

Of his own country [Costaguana] he [Decoud] used to say to his French associates: ‘Imagine an atmosphere of *opera bouffe* in which all the comic business of stage statesmen, brigands, etc., etc., all their farcical stealing, intriguing, and stabbing is done in dead earnest. It is screamingly funny, the blood flows all the time, and the actors believe themselves to be influencing the fate of the universe. ... these Ribierists, of whom we hear so much just now, are really trying in their own comical way to make the country habitable, and even to pay some of its debts. (Conrad, 1977, pp. 134-135)

Decoud is not always this cynical, however. The narrator hints at this when he describes how Decoud’s “habit of universal raillery” at times “blinded him to the genuine impulses of his own nature” (Conrad, 1977, pp. 135). Some of these “genuine impulses” become explicit when Decoud is moved by the efforts and sincerity of people like Don Jose Avellanos and decides to stay in Costaguana, to which he has initially come mainly for holiday reasons:

... Don Jose ... embraced him [Decoud] with tears in his eyes.
‘You have come out yourself! No less could be expected from a Decoud...’ He moaned, affectionately. And again he hugged his godson. This was indeed the time for men of intellect and conscience to rally round the endangered cause.

It was then that Martin Decoud, the adopted child of Western Europe, felt the absolute change of atmosphere. He submitted to being embraced and talked to without a word. He was moved in spite of himself by that note of passion and sorrow unknown on the more refined stage of European politics. ... he felt how impossible it would be to tell these two people [Don Jose and his daughter, Antonia] that he had intended to go away by the next month’s packet. (Conrad, 1977, pp. 137-138)

Decoud’s dual nature becomes quite obvious in this passage. As suggested above, the major factors in Decoud’s decision to stay in Costaguana are his enjoyment of reputation and flattery as well as his love for Antonia. But the passage also reveals that he has a conscience and a heart that can be moved when faced with deep and sincere feelings. Decoud also shares with Nostromo a sense of complacency early on in the novel. His self-contentment and firm belief in his own ideas even culminate in self-deception from time to time. As the narrator aptly

remarks, "He [Decoud] imagined himself Parisian to the tips of his fingers. But far from being that he was in danger of remaining a sort of nondescript dilettante all his life" (Conrad, 1977, p. 135).

A major event, however, takes place in the novel and causes Nostromo and Decoud to abandon their sense of complacency, positioning them closer to the discontentment Pechorin suffers from. The event in question is the smuggling of a great quantity of silver out of Sulaco in order to prevent it from being appropriated by Montero's rebels who pose a threat to Ribiera's more or less stable government. The persons appointed to this difficult job are Nostromo and Decoud, two trustworthy men in the eyes of many. They sail out into the Gulf on a lighter loaded with the silver. However, they are not fortunate enough and they collide with a ship belonging to Montero's rebels. Despite the collision, Nostromo and Decoud manage to prevent the lighter from sinking and they "beach" it "... on an island and bury the cargo of silver in a safe hiding place" (Spittles, 1990, p. 48). Although it looks like a simple adventure story, this is the event that transforms both Nostromo and Decoud from smug satisfaction to painful awareness. It may be said that in existentialist terms, this is the event that causes them to be struck by a sense of meaninglessness and absurdity.

The Placid Gulf that Nostromo and Decoud journey through has a special symbolic significance. In the description of the Gulf below the emphasis on "darkness" is most pertinent:

At night the body of clouds advancing higher up the sky smothers the whole quiet gulf below with an impenetrable darkness.... Sky, land, and sea disappear together out of the world when the Placido – as the saying is – goes to sleep under its black poncho. The few stars left below the seaward frown of the vault shine feebly as into the mouth of a black cavern. In its vastness your ship floats unseen under your feet.... The eye of God himself ... could not find out what work a man's hand is doing in there; and you would be free to call the devil to your aid with impunity if even his malice were not defeated by such a blind darkness. (Conrad, 1977, pp. 19-20)

It is this "blind darkness" that Nostromo and Decoud find themselves in during their journey. Symbolically speaking, the darkness of the Gulf enables them to gain a deeper perception. They look into themselves and see the "darkness" within; they look around and see the "darkness" without. They are no longer carefree and complacent characters. It is as though they are re-born as a result of this voyage, but the new life that awaits them is a rather painful one – as painful as Pechorin's and perhaps even more – because now they are acutely aware both of themselves and of their surroundings.

After hiding the silver on the island, Nostromo returns to Sulaco and there becomes "increasingly disillusioned" as he gradually realizes "... how the other Europeans have used him" (Spittles, 1990, p. 48). All his past idealism and sincerity are shattered, and he turns out to be a rather sad and cynical man. "With a sense of revulsion" he now perceives "the empty inauthenticity of his life" (Bohlmann, 1991, p. 93). He sadly reaches the understanding that "... in a universe devoid of God, of responsiveness, of ultimate purpose, ... [human beings] were all futile and deranged, the sense of effective action being only an illusion" (Watts, 1993, p. 71). Furthermore, Nostromo becomes – in a rather ironic fashion – a corrupt character. He allows everyone to go on believing that the silver went down to the bottom of the sea while he appropriates it himself and becomes a rich man. His corruption also makes itself evident in his love affairs. Although he is engaged to Giorgia Viola, he carries on a relationship with Giselle Viola, Giorgia's sister. In this way he betrays not only his fiancée but also his friend, old Viola, the father of the girls. Nostromo now becomes more comparable to Pechorin, especially in terms of his suffering, cynicism and tendency to give harm to others around him. Like Pechorin, Nostromo was also fit for the role of a hero, but the "darkness" both within and without hindered him from becoming one. In this sense he, too, can be considered "a hero of our time".

Decoud goes through a similar transformation. After Nostromo leaves for the town, Decoud is left alone on the island for several days. This is a traumatic experience for him. In his isolation he contemplates the meaning of his life and cannot come up with any satisfactory answer. He awakens, gaining insight into his human condition, but this brings pain along with it:

After three days of waiting for the sight of some human face, Decoud caught himself entertaining a doubt of his own individuality. It had merged into the world of cloud and water, of natural forces and forms of nature. In our activity alone do we find the sustaining illusion of an independent existence as against the whole scheme of things of which we form a helpless part. Decoud lost all belief in the reality of his action past and to come. (Conrad, 1977, p. 409)

In existentialist terms, Decoud is struck by an unbearable sense of absurdity. He is no longer the confident and contented character he used to be. "He feels that his earlier life has been superficial. All life appears meaningless and futile, destined to end in a darkness such as [that of the Gulf] ..." (Bala, 1990, p. 153). As Amar Acheraïou (2004) contends,

Rather than finding in his innermost self the energy and faith required to face his condition, he [Decoud] is depressed by his thoughts and perplexed by his individuality. Within such an existential precariousness, his ironic thought and skepticism prove unable to secure the continuity of his being and the unity of his mind and body. Caught in an absurd sense of de-realization that robs his body of movement and his life of coherent meaning, he not only loses 'all belief in the reality of his action past and to come' ... but also doubts the very intelligence that he considers a supreme virtue. (pp. 56-57)

It is no wonder, then, that Decoud fills his pockets with two bars of silver and drowns himself. Decoud's act of suicide prompts one to ask to what extent his behavior is compatible with what is expected of an existentialist character. Although an initial response may be to regard Decoud as "an existentialist hero" exercising "his choice of suicide" (Bala, 1990, p. 160), a more careful reading would still set him apart from this type. As Bohlmann (1991) aptly puts it, "Even if death may have the virtue of ending pain, Conrad's view of it is ultimately at one with Sartre's assessment of it as absurd, as meaningless nullity" (p. 41). Considered from this perspective, Decoud's suicide is not the kind of free choice and meaningful action reiterated so forcefully in Sartre's philosophy. On the contrary, it is an indication that "... Decoud ... turns out to be hollow, unable to face his solitary existence and to secure his survival" (Acheraïou, 2004, p. 57). It can then be argued that, although Decoud's suicide in the face of absurdity appears more courageous than Nostromo's reaction to his predicament, from an existentialist perspective, the two characters are not really much different and both fail to live up to the standards expected of an existentialist hero.

In the light of all this discussion it is possible to argue that there has not been much of a change from Lermontov's superfluous Pechorin to Conrad's Nostromo and Decoud. But it would also be unfair to put these characters in exactly the same category. Although they sometimes share certain qualities with Pechorin, Nostromo and Decoud are definitely not superfluous men. Their thoughts and actions carry much more weight and purpose throughout the novel even though they are physically and psychologically defeated at the end. This could suggest that, with the coming of the new century, the superfluous man has evolved, attaining qualities that bring him closer to the existentialist hero. With these characters the sense of absurdity is more acutely felt, which is also in line with Conrad's general vision of "... the individual as a solitary being hurled by chance into an irrational world, battling ... the indifferent obstacles that ... induce in him an alienating sense of anxiety ..." (Bohlmann, 1991, p. 2). Nevertheless, Nostromo and Decoud still lack the energy and the potential to cope with their predicament in the more purposeful and meaningful way expected of the existentialist hero. Possessing traces of superfluousness on the one hand and looking ahead to the more positive stance of the Sartrean hero on the other, they clearly remain in limbo, corroborating their transitional status as characters belonging to a turn-of-the-century novel.

References

- Acheraïou, A. (2004). "Action is consolatory": The dialectics of action and thought in *Nostromo*. In A. H. Simmons & J. H. Stape (Eds.), *Nostromo: Centennial essays* (pp. 49-58). Amsterdam: Rodopi.
- Bala, S. (1990). *Joseph Conrad's fiction: A study in existential humanism*. New Delhi: Intellectual Publishing House.
- Bohlmann, O. (1991). *Conrad's existentialism*. London: Macmillan.
- Camus, A. (1955). *The myth of Sisyphus and other essays*. New York: Vintage.
- Conrad, J. (1977). *Nostromo: A tale of the seaboard*. Middlesex: Penguin Books.
- Cornwell, Neil. (1995). Introduction. In M. Lermontov, *A hero of our time*, p. xiii-xx. London: Everyman.
- Cox, C. B. (1977). *Conrad*. Essex: Longman Group Limited.
- Cuddon, J. A. (1991). *The Penguin dictionary of literary terms and literary theory* (3rd ed.). London: Penguin Books.
- Foote, Paul. (1987). Introduction. In M. Lermontov, *A hero of our time*. Middlesex: Penguin Books.
- Goldman, A. H. (2013). *Philosophy and the novel*. Oxford: Oxford University Press.
- Lermontov, M. (1995). *A hero of our time*. London: Everyman.
- Mathewson, R. W. Jr. (2000). *The positive hero in Russian literature*. Evanston: Northwestern University Press.
- Sartre, J. (2003). Existentialism is a humanism. In M. Calarco & P. Atterton (Eds.), *The continental ethics reader* (pp. 87-94). New York: Routledge.
- Spittles, B. (1990). *How to study a Joseph Conrad novel*. Houndmills: Macmillan.
- Wachtel, A. (1998). Psychology and society. In M. V. Jones & R. F. Miller (Eds.), *The Cambridge companion to the classic Russian novel* (pp. 130-149). Cambridge: Cambridge University Press.
- Watts, C. (1993). *A preface to Conrad*. London: Longman.
-

EDUCATION

Cebirsel Genelleme Yapmayı Destekleyen Etkinliklerin 7. Sınıf Öğrencilerinin Genelleme Yapma Becerilerini Şekillendirmedeki Rolü*

The Role of Tasks That Supports Making Algebraic Generalisation in Forming 7th Grade Students' Ability to Generalise

Rukiye GÖKÇE**
Sibel YEŞİLDERE-İMRE***

Özet

Matematiğin örüntülerden ve ilişkilerden oluşan bir bilim olarak ele alınması ve genelleme yapma sürecinin matematiğin öğrenilmesinde önemli olması nedeniyle sayı örüntüleri matematiksel kavramların oluşumunda önemli bir role sahiptir. Ortaokul matematik dersi öğretim programında gerçekleşen reformla birlikte öğretim programına giren örüntü kavramı, genelleme yapma bağlamında bazı öğrenme güçlüklerini beraberinde getirmiştir. Bu araştırmada, sayı örüntülerini genellemeyi öğrenmede literatürde rapor edilen öğrenci güçlükleri, cebirsel genelleme yapma süreci ve etkinlik tasarım ilkeleri dikkate alınarak geliştirilen cebirsel genelleme yapmayı destekleyen etkinliklerin genelleme yapma becerilerini şekillendirme potansiyelleri incelenmektedir. Araştırma on üç öğrenci ile beş haftada (16 saat) gerçekleştirilmiştir. Uygulama sürecinde tutulan notlar, video ve ses kayıtları ve gözlem yolu ile veri toplanmıştır. Veriler nitel olarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda; etkinliklerin strateji ve notasyon kullanımında, cebirsel genelleme yapabilmeye ve görsel modelleri bir kural bulma yönünde etkili olarak kullanabilmeye rol oynadığı belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: sayı örüntüleri, cebirsel genelleme, etkinlik tasarımı

Abstract

Number patterns play an important role in the formation of mathematical concepts, as mathematics is treated as a science of patterns and relations, and as it is important to learn mathematics with generalization. With the reform in the middle school mathematics curriculum, the concept of pattern entering the curriculum has brought some learning difficulties in the context of generalization. In this study the potential of tasks which are developed by considering student difficulties reported in the literature, algebraic generalization process and task design principles to shape generalization skills is examined. The study was conducted with thirteen students in five weeks (16 hours). Data were collected through notes, video and audio recordings and observations held during the implementation process. The data were analyzed qualitatively. As a result of the research; it has been determined that tasks can play an important role in strategy and notation use, algebraic generalization and effective use of visual models in finding a rule.

Key words: number patterns, algebraic generalization, task design

Giriş

Matematik örüntülerden ve ilişkilerden oluşan bir bilimdir. Matematiğin örüntüler bağlamında ele alınması matematiksel düzeni anlayabilmeyi önemli hale getirmektedir (Hargreaves, Threlfall, Frobisher ve Shorrocks-Taylor, 1999). Çünkü örüntülerin yapısında bulunan tanıma, devam ettirme ve oluşturma yeteneği; matematiksel ilişkileri görmeye,

* Bu araştırma makalesi ilk yazarın ikinci yazarın danışmanlığında yaptığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Milli Eğitim Bakanlığı, Matematik Öğretmeni, e-mail: rukiyegekceimt@hotmail.com

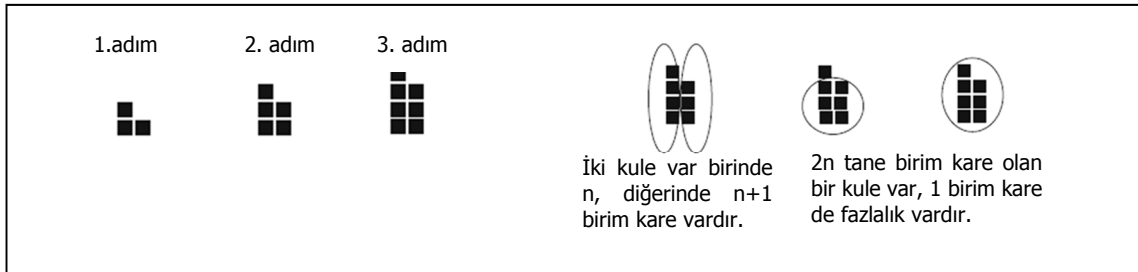
*** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Bölümü, e-mail: sibel.yesildere@deu.edu.tr

genelleme yapmaya, matematiğin düzenini ve mantığını anlamaya temel teşkil etmektedir (Burns, 2000). Matematik için bu yönde önemi olan örüntü kavramı cebir öğretimine de katkı sağlamakta; öğrencilerin aritmetikten cebire geçişini kolaylaştırmaktadır (Zazkis ve Liljedahl, 2002).

Öğrencilerin genelde matematik öğretimi, özelde ise cebir öğretimi için anahtar niteliğinde olan örüntüleri anlama ve genelleme yapmayı kavramada güçlük çektiği literatürde rapor edilmektedir. Bu güçlüklerden ilki, ardışık terimler arasındaki ilişkiye odaklanmadır (Lannin, 2002; Carraher, Martinez ve Schliemann, 2008). Öğrenciler fonksiyonel bir ilişkiye sahip olan sayı örüntülerinde girdi ile çıktı arasındaki ilişkiyi incelemek yerine çıktılar arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Başka bir deyişle öğrenciler bir örüntüde terim sırası ile terim arasındaki ilişki yerine ardışık terimler arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. Örneğin; 3, 5, 7, ... şeklinde devam eden bir sayı örüntüsünde 20. terim hesaplanırken örüntü 3, 5, 7, 9, 11, 13, ..., 39, 41 biçiminde 20. terime kadar devam ettirilmiştir. Burada birinci terim 3; ikinci terim $3+2=5$; üçüncü terim $5+2=7$; dördüncü terim $7+2=9$; ... ; on dokuzuncu terim $37+2=39$; yirminci terim $39+2=41$ biçiminde düşünülmekte ve devam ettirilen örüntüde ardışık terimler arasındaki ortak fark istenilen terime ulaşmaya kadar eklenmektedir. Bu güçlüğüne sahip bir öğrenci kuralı, örneğin yukarıdaki örüntü için, “bir önceki sayıya iki eklemek” şeklinde ifade etmektedir. Bu durum öğrencinin örüntüdeki ilişkiyi değil kullandığı yöntemi genellemesi anlamına gelmektedir (Amit ve Neira, 2008).

Öğrenci güçlüklerinden bir diğeri öğrencilerin uzak terimi bulmasına ilişkindir. Stacey'nin (1989) yaptığı bir çalışmada; görsel olarak modellenen örüntüyü 3,7,11,15,19,... şeklinde devam ettiren öğrenciler, yakın terimleri hesaplayabilmektedirler. Ancak 20. terimi ya da 100. terimi hesaplamada sayarak; ardışık terimler arasındaki farkı kullanarak (20×4 , 100×4) ya da orantısal ilişkiler kurarak (5. terim 17 ise 20. terim $20:5 = 4$, $4 \times 17 = 68$ olur) uzak adımları bulmaya çalıştıklarından dolayı öğrencilerin zorlandıkları ve başarısız oldukları ifade edilmektedir.

Bir başka öğrenci güçlüğü öğrencilerin görsel olarak verilen örüntülerde görsel modelden uygun şekilde yararlanamamalarıdır. Öğrenciler görsel modelleri kuralı bulma yönünde analiz edip incelemektense, nümerik ilişkiye dökerek bir kural aramaktadırlar (Steele ve Johanning, 2004; Yeşildere ve Akkoç, 2010). Modeli nümerik ilişkiye dökerek cebirsel bir yaklaşım gösteren öğrenciler örüntüyü sonlu bir adıma devam ettirmede zorlanmakta, ancak modeli analiz ederek görsel bir yaklaşım benimseyen öğrenciler ise örüntünün sonlu bir adımına ait şekli doğru belirleyerek istenen terimi hesaplayabilmektedirler (Becker ve Rivera, 2005). Görsel modellerin etkili kullanılmasına yönelik bir örnek şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: 3, 5, 7, ... Örüntüsüne Ait Görsel Modelin Etkili Kullanımı (Cooper ve Warren, 2008, s. 29)

Örüntülere ilişkin bir diğer güçlük genellemeye ve değişken kavramını anlamlandırmaya yöneliktir. Öğrenciler n notasyonunu kavramakta zorlanmakta ve cebirsel ifade içeren genelleme yapamamaktadır (Rico, 1996). Örneğin; 3, 5, 7, ... biçiminde verilen bir sayı örüntüsü için öğrenci birinci terim için $1+1+1$, ikinci terim için $2+2+1$, üçüncü terim için $3+3+1$ ilişkisini belirleyerek yirmi beşinci terim için $25+25+1$ ifadesini yazarak hesaplayabilirken n. terim için benzer ilişkiyi kuramamaktadır (Radford, 2008). Öğrencilerin

bir örüntüdeki ilişkiyi sözel olarak yazarken cebirsel olarak ifade edememesi genellemeye dayalı güçlüklerden bir diğeridir (Lian ve Idris, 2006; MacGregor ve Stacey, 1993; Sasman, Linchevski, Oliver ve Liebenberg, 1998; Yaman, 2010). Örneğin; 6, 12, 20... biçiminde devam eden bir sayı örüntüsüne ait kural için öğrenci “adım sayısının 1 fazlası, bir sonraki sayıyla çarpılır” şeklinde bir ifade kullanırken “ $(n+1).(n+2)$ ” cebirsel ifadesini yazamıyorsa söz konusu güçlüğü gösteriyor demektir (Zazkis, Liljedahl ve Chernoff, 2008).

Örüntülere ilişkin literatürde rapor edilen öğrenci güçlüklerinin oluşmaması ve güçlüklerin giderilmesi için sınıf içinde örüntü kavramının hangi etkinlikler çerçevesinde ele alındığı oldukça önemlidir. Matematik eğitimcileri, matematiksel anlayışın ve muhakemenin gelişimi için etkinlikleri önemli bir koşul olarak tanımlamaktadırlar (Hennigsen ve Stein, 1997). Öğrencilerin bilgilerinin kapsamı büyük ölçüde onlara sunulan etkinlikler tarafından belirlenmektedir çünkü etkinlikler öğrenciyi öğrenmenin merkezinde tutmakta ve öğrencinin öğrenme zincirinden kopmasını önlemektedir (Hiebert ve Wearne, 1993). Diğer yandan etkinlikler öğretmenlere öğrenci zorluk ve ihtiyaçlarını keşfetmek ve bunlara karşı duyarlılık geliştirmek için fırsatlar sunarken öğrencilere de faaliyetleri ile ilgili yeterli geri bildirim sağlamaktadır (Biza, Nardi ve Zachariades, 2007). Etkinlikler rutin olmayan açık uçlu problemlerin çözümünde karşılaşılan sorunları, etkinliğin yürütülmesi sırasında gösterilen yol, düşünce ve yansımalarla ortaya çıkarmaktadır (Ben-Chaim, Keret ve Ilany, 2007). Etkinliğin sahip olduğu bu özellikler örüntüleri anlama ve genelleme yapmayı öğrenme sürecinde etkili bir öğrenme ve güçlük giderme aracı olarak kullanılabilmesine işaret etmektedir (Yeap ve Kaur, 2008; Hiebert ve Wearne, 1993).

Etkinlik tasarımının yapılabilmesi için, etkinliğin ne olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Doyle (1988), bir etkinliğin dört temel unsurunu (i) ürün, (ii) kaynaklar, (iii) işlemler ve (iv) sorumluluk olarak tanımlamıştır. Doyle'a göre bir etkinliğin ulaşılması gereken bir hedefi veya başarılması gereken bir sonucu olmalıdır (ürün). Bu sonuç, bir problemin çözümü, bir dizi test sorusunun cevabı ya da sınıf içinde verilen sözel cevaplar olabilir. Bir etkinliğin başarılması için ulaşılabilecek durumdaki ders notları, kitap bilgisi, diğer öğrenciler, öğretmenin sağladığı çözümlerin modelleri gibi araçlara ihtiyaç vardır (kaynaklar). Kaynakları kullanarak bir ürüne veya sonuca ulaşabilmek için bir önceki derste verilen cevapların hatırlanması, bir kuralın uygulanması gibi eylemlerde bulunulmalıdır (işlemler). Son olarak da sınıfın genel çalışma sisteminde etkinliğin belli bir önemi olması gerekir. Bu önem etkinliklerin sınıf geçme testlerinin belli bir yüzdesini oluşturması şeklinde olabilir.

Araştırmacılar, etkinlik tasarımı sürecinde bazı ilkeler üzerinde durmuşlardır. Bunlardan biri olan Doerr (2006), etkinlik tasarımını dört ilke etrafında şekillendirmiştir. Birinci ilke gerçeklik ilkesidir. Bu ilkeye göre etkinlikler öğrenci için anlamlı olmalıdır. İkinci ilke, model oluşturma ilkesidir. Bu ilke, öğrencilerin etkinlikte oluşturacakları bir modelin gerekliliğini açıkça fark etmeleri anlamına gelmektedir. Üçüncü ilke öz değerlendirme ilkesidir. Bu ilke etkinlikte öğrencilerin kendi yanıtlarının yeterince iyi olup olmadığına kendilerinin karar vermesine dayanır. Öğrenciler tatminkâr bir çözüme sahip olduklarında dışsal bir otoriteye ihtiyaç duymayacaklardır. Son ilke ise belgelendirme ilkesidir. Bu ilke etkinliklerin çözümlerinde, öğrenci düşüncelerini temsil eden ve belgelendiren açıklamalar içermesine işaret eder.

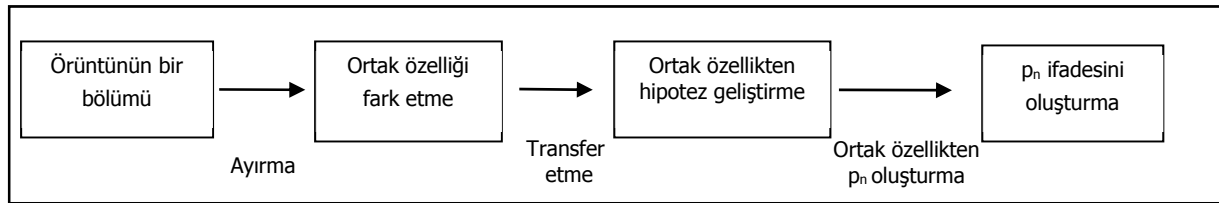
Tasarım ilkelerini belirli matematiksel konular içerisinde ele alan araştırmacılar da yer almaktadır. Cebire dayalı olarak geliştirdiği etkinliklerde tasarım ilkeleri belirleyen Ainley (2006); örüntülere ilişkin bir etkinlik tasarımı çerçevesi tanımlamaya çalışmıştır. Buna göre etkinlikler; çözümü çok basit olmayan gerçek yaşam problemlerini içermesi, cebirsel sembollere ihtiyaç hissettirmesi, özel hesap tablolarının kullanılabilmesi fırsatlar sağlaması,

hesap tabloları notasyonu ile standart cebir arasındaki ilişkinin aritmetik işlemlerdeki akıcılık üzerine inşa edilmesi açısından fırsatlar sağlamalıdır.

Cebirsel Örüntü Genellemesinin İnşası

Bu araştırmada, sayı örüntülerini genellemeyi öğrenmede literatürde rapor edilen öğrenci güçlükleri ve etkinlik tasarım ilkeleri dikkate alınarak geliştirilen cebirsel genelleme yapmayı destekleyen etkinliklerin genelleme yapma becerisini şekillendirmedeki rolü incelenmektedir. Etkinliklerin tasarlanmasında yukarıda açıklandığı şekliyle Doerr (2006) ve Ainley (2006) tarafından tanımlanan etkinlik tasarım prensipleri benimsenmiştir. Cebirsel genelleme yapma sürecinin incelenmesinde takip edilen kuramsal çerçeve olan cebirsel örüntü genellemesinin inşası aşağıda açıklanmaktadır.

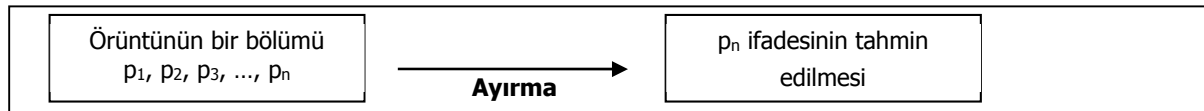
Radford (2008), genellemeye dayalı güçlüklerin genelleme sürecinde meydana gelen sorunlardan kaynaklanabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle genelleme sürecinin nasıl gerçekleştiğini incelemiş ve süreci belli adımlara bölmüştür. Radford (2008) öğrencilerin yapmış olduğu örüntü genellemelerini cebirsel genelleme, aritmetik genelleme ve olgunlaşmamış tümevarım biçiminde ifade etmektedir. Cebirsel örüntü genellemeleri; (i) örüntüdeki ortaklığı yakalama, anlama veya idrak etme, (ii) bu ortak özelliği dikkate alınan örüntünün veya sayı dizisinin tüm terimlerine genelleme ve (iii) örüntünün herhangi bir terimini doğrudan belirtmek için bir kural veya şema şekli belirtme süreciyle meydana gelmektedir. Söz konusu cebirsel genelleme süreci şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Cebirsel Örüntü Genellemesinin İnşası (Radford,2008, s. 85)

Aritmetik örüntü genelleme sürecinde sayı örüntüsünün bütününe yönelik geliştirilen hipotezden sonuç çıkarılamadığından belirsiz sayıların hesaplanması için bir kural geliştirilememektedir. Aritmetik genelleme süreci; (i) örüntüdeki ortaklığı yakalama, anlama veya idrak etme, (ii) bu ortaklığı dikkate alınan örüntünün veya sayı dizisinin tüm terimlerinde genelleme biçiminde gelişmektedir. Şekil 2’deki süreç göz önüne alındığında son okla gösterilen aşama bulunmamaktadır.

Olgunlaşmamış tümevarım “genellenenin meydana getirdiği bir kural yolu değil; ancak tümevarımdan meydana gelen bir kuralın oluşması” sürecidir. Dolayısıyla olgunlaşmamış tümevarım bir genelleme olarak kabul edilmemektedir. Örüntünün bir bölümü incelenerek p_n ’in tahmin edilmesi söz konusudur. Olgunlaşmamış tümevarım süreci, şekil 3’te gösterilmektedir.

Şekil 3: Olgunlaşmamış Tümevarım Yapma Süreci (Radford,2008, s. 86)

Radford (2008), söz konusu araştırmasında öğrencilerin cebirsel genelleme yapmada zorlandığını ve örüntüleri genellemeye çalışırken çoğunlukla olgunlaşmamış tümevarım yaptıklarını ifade etmektedir. Olgunlaşmamış tümevarım bir genelleme yolu olarak kabul edilmediğinden, öğrencilerin cebirsel genelleme yapabilmelerini sağlamak gerekmektedir. Genelleme sürecinin tüm aşamalarının dikkate alınmasıyla öğrencilerde görülen bu güçlüğü giderilebileceği ifade edilmektedir (Radford, 2008).

Yöntem

Bu çalışma verilerinin toplanmasında, çözümlenmesinde ve yorumlanmasında nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırmalar araştırma konusunun “ne derece” olduğunu belirlemekten çok derinlemesine bir bakış açısı ve bilgi edinebilmek için yapılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2009). Başka bir deyişle nitel araştırmalarda amaç derinlemesine betimleme ve yorumlar yapmak; araştırma yapılan katılımcıların bakış açılarını anlamak olduğundan (Yıldırım ve Şimşek, 2008) bu araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir.

Araştırmaya literatürde rapor edilen örüntü kavramına yönelik öğrenci güçlüklerinin belirlenmesi ile başlanmıştır. Daha sonra sayı örüntülerini genellemeyi öğrenmede literatürde rapor edilen öğrenci güçlükleri, cebirsel genelleme yapma süreci ve etkinlik tasarım ilkeleri dikkate alınarak cebirsel genelleme yapmayı destekleyen etkinlikler hazırlanmıştır. Etkinliklerin öğrencilerin genelleme yapma becerilerini şekillendirmedeki rolünü belirleyebilmek için etkinliklerin uygulanması öncesinde Sayı Örüntülerini Genelleme Problemleri 1 (SÖGP 1) ve sonrasında Sayı Örüntülerini Genelleme Problemleri 2 (SÖGP 2) uygulanmıştır. Bu makalede etkinliklerin cebirsel genelleme yapma becerisini şekillendirmedeki rolü, SÖGP 1 ve SÖGP 2'de kullanılan genelleme yaklaşımları bağlamında ele alınmaktadır.

Katılımcılar

Katılımcılar amaçlı örnekleme ile seçilmiştir. Yeterli nitelikte veri elde edilmesinde amaçlı örneklemin kullanılmasına dair iki önemli gerekçe; doğal olay ve olgular için çarpıcı, yeterli çeşitlilikteki veriler için de kapsamlı ve yapısal tanımlamalar yapabilmektir (Polkinghorne'den akt. Wiersma, 2000). Bu yönüyle amaçlı örnekleme yönteminin araştırmanın odak noktasına uygun düştüğü düşünülmektedir. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. “Maksimum çeşitlilik örnekleme farklılıkları vurgulanan durumların ayrıntılı tanımları ve çeşitlilik göstermelerine rağmen bu durumların ortak yönleri ile ilgili iki tür bilgi üretmek için geliştirilmiştir (Wiersma, 2000). Bu nedenle söz konusu çalışma; başarı düzeyleri, çalışma şekilleri ve grup çalışmalarına yatkınlıkları birbirinden farklı 13 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, bir devlet okulunda aynı sınıfta öğrenim gören yedinci sınıf öğrencileridir. Öğrenciler, matematik dersi ve sınıf rehber öğretmenlerinin önerileri ve bir önceki yıla ait başarı notları dikkate alınarak seçilmiştir. Katılımcıların başarı ve cinsiyetlere göre sayıları tablo 1'de verilmektedir. (Metin içinde sunulan verilerin sunumunda öğrencilerin adları değiştirilmiştir.)

Tablo 1: Katılımcıların Dağılımı

Matematik Dersi Başarı Düzeyleri	Öğrenci Sayısı		Toplam
	Kız	Erkek	
Pekiyi	2	2	4
İyi	-	2	2
Orta	2	1	3
Geçer	1	1	2
Zayıf	1	1	2
Toplam	6	7	13

Veri Toplama Araçları

Araştırmada üç adet veri toplama aracı kullanılmıştır. İlk veri toplama aracı Sayı Örüntülerini Genelleme Problemleri 1 (SÖGP 1)'dir. SÖGP 1, öğrencilerin sayı örüntülerini genellemeye ilişkin ön öğrenmelerini, genelleme yapma şekillerini ve güçlüklerini belirlemek

amacıyla hazırlanmıştır. Sekiz tane açık uçlu problem içermektedir. Şekil 4’te SÖGP 1’de yer alan bir açık uçlu problem örnek olarak verilmektedir.

Aşağıda verilen modellenmiş örüntü için;

1.adım 2. adım 3. adım 4. adım 5.adım ...

a) 9. adımda kaç tane nokta kullanılır? *Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.*
b) 25. ve 50. adımda kaç tane nokta kullanılır? *Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.*
c) Her bir adımda kullanılacak nokta sayısını veren bir kural bulunuz.
d) Kuralı nasıl bulduğunuzu *açıklayınız.*

Şekil 4: SÖGP 1’de Yer Alan Açık Uçlu Problem Örneği

İkinci veri toplama aracı, cebirsel genelleme yapmayı destekleme amacıyla hazırlanan Sayı Örüntülerini Genelleme Etkinlikleri (SÖGE)’dir. Etkinliklerin literatürde rapor edilen güçlükleri gidermelerine ve cebirsel genelleme yapmayı desteklemesine dikkat edilerek hazırlanmıştır. Şekil 5’te örnek olması açısından bu etkinliklerden birine yer verilmiştir.

1.adım 2. adım 3. adım ...

a) Verilen örüntünün ne gibi özelliklerini gözlemlediniz?
b) 9. adımda kaç tane birim kare vardır? *Nasıl buldunuz?*
c) 75. adımda kaç tane birim kare vardır? 9. adımda izlediğiniz yolu 75. adımda da kullanmak mantıklı mıdır?
d) Model üzerinde ortak olarak neyi gözlemlediniz? Her adımdaki modellerin ortak ya da değişmeyen yönleri var mıdır? Bu yönleriyle birim kare sayısı arasında bir ilişki olabilir mi?

Şekil 5: Sayı Örüntülerini Genelleme Etkinliği Örneği(SÖGE)

Üçüncü veri toplama aracı ise uygulama sonrasında öğrencilerin genelleme yapma şekillerinde ve sahip oldukları güçlüklerindeki değişimi saptamayı amaçlayan Sayı Örüntülerini Genelleme Problemleri 2 (SÖGP 2)’dir. Şekil 6’da SÖGP 2’de yer alan sekiz açık uçlu problemden bir tanesi örnek olarak verilmektedir.

Sıra No	Terim
1	5
2	11
3	17
4	23
...	...
12	?

Tabloda verilen örüntü için;
a) Bir sonraki terim kaç olmalıdır?
b) 12. ve 18. terimler kaç olmalıdır? *Bu değerleri nasıl buldunuz?*
c) 65. ve 100. terimler kaç olmalıdır? *Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.*
d) n. terim kaçtır? Örüntünün herhangi bir adımındaki sayı için bir kural geliştiriniz.
e) Kuralı nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

...

100 ?

...

Şekil 6: SÖGP 2’de Yer Alan Açık Uçlu Problem Örneği

Veri toplama araçlarına, on beş sekizinci sınıf öğrencisiyle pilot çalışma gerçekleştirilerek ve matematik eğitimi alanında doktorasını yapmış matematik eğitimcilerinden uzman görüşü alınarak son hali verilmiştir. Pilot çalışma katılımcılarının başarı düzeylerine göre dağılımı tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: Pilot Çalışma Katılımcılarının Başarı Düzeylerine Göre Dağılımı

Matematik Başarı Düzeyleri	Zayıf	Geçer	Orta	İyi	Pekiye
Öğrenci Sayısı	3	3	3	3	3

Veri Toplama Süreci

SÖGP 1’deki sekiz tane açık uçlu problem, problemlerin bir ders saatinde cevaplanması zor olduğundan, ikiye bölünüp art arda iki ders saati boyunca uygulanmıştır.

SÖGE üç-dört kişilik heterojen öğrenci gruplarına on iki ders saatinde ilk yazar tarafından uygulanmıştır. Etkinlik uygulama sürecinde öğrencileri cesaretlendirecek ek açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalar Henningsen ve Stein’in (1997) önerdiği gibi bilişsel ihtiyaçlar, etkinliklerin tasarlanması ve uygulanması aşamasında etkinliğin çözümüne yönelik düşünme sürecinin türleri ile ilgili öğrencileri yönlendirebilecek içeriktedir. Etkinliğin uygulama aşamasını sınıf ve etkinlik koşulları, öğretmenin öğretim eğilimleri ve öğrencilerin öğrenme eğilimleri olarak ifade edilen faktörler etkileyebildiğinden, bu değişkenler uygulama sürecinde dikkate alınmıştır. Uygulama sürecinde etkinliğin kimler tarafından ve nasıl yapılacağı, nasıl bir nitelikte ve sorumluluk derecesinde yerine getirileceği ile ilgili beklentiler açıklanmış, öğrencilerin hangi ön bilgilerle ve ne kadar sürede etkinliği tamamlayacağı belirtilmiştir. Bu sırada öğrencilerin kullanması için masada çalışma yapacağı ve kalem bulundurulmuştur. Bu süreçte kamera ile ders işlenişleri kayda alınmıştır. Grupla çalışan öğrencilerin etkileşimlerinin hiç birini kaçırmamak için ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Öğrencilerin sözel olmayan davranışlarını hatırlamaya yardımcı olacak notlar alınmıştır. Bu süreçte öğrencilerin çözüm yollarına ulaşmasını ve genelleme sürecini tamamlamasını engelleyen güçlükleri ortaya çıkarmak ve bu güçlükleri gidermelerine yardımcı olmak için öğrencilere sorular yöneltilmiştir. Bu süreç, kamera ve ses kaydına alınmıştır.

SÖGE'nin uygulanması sonrasında iki ders saatinde SÖGP 2’deki sekiz açık uçlu problem uygulanmıştır. Her oturumda öğrenciler dört açık uçlu problemi yanıtlamışlardır.

Katılımcılar, kamera ve ses kaydı ile ilgili bilgilendirilmiştir ve onayları alınmıştır. Öğrencilere uygulama yapılmadan önce araştırmanın amacı, önemi, öğrencilerin araştırmadaki rolü, uygulama süresi ve problemlerle ilgili gerekli açıklamalar araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Veri Analizi

Geniş kapsamlı bir araştırmanın bir bölümünün sunulduğu bu çalışmada yalnızca SÖGP 1 ve SÖGP 2’den elde edilen veri sunulmaktadır. SÖGP 1 ve SÖGP 2’de yer alan açık uçlu problemler nitel olarak analiz edilmiştir. Nitel analizde öğrencilerin örüntü kavramına ilişkin gösterdikleri güçlükler, kullandıkları çözüm stratejileri, gösterdikleri yaklaşımlar, örüntü genellemeleri ve genelleme süreçleri üzerinde odaklanılmıştır. Nitel analiz yöntemlerinden içerik analizi yapılmıştır. Radford (2008)’un genelleme süreçlerinin incelenmesi için oluşturduğu çerçeve, literatürde rapor edilen öğrenci güçlükleri ve öğrenci cevapları göz önüne alınarak inceleme yapılmıştır. Söz konusu incelemeler (i) kuramsal çerçevede yer alan örüntünün terimlerini inceleyerek ortak özelliği fark etme ve cebirsel genellemeye ulaşmada seçilen stratejiler, (ii) kuramsal çerçevenin tanımladığı genellemelere göre tercih edilen

genelleme türleri (iii) kuramsal çerçevenin son adımında yer alan p_n ifadesine ulaşma bağlamında notasyon kullanımı ve (iv) kuramsal çerçeveye göre görsel modellerin etkili kullanılarak ortak özelliğin fark edilmesi yönlerinden gerçekleştirilmiştir. Ayrıca problemlerde karşılaşılan özel ve farklı durumlar da dikkate alınmış ve değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Nitel araştırmada geçerlik ve güvenilirlik, nicel araştırmaya paralel olacak terimlerle karşılanmaktadır. İç geçerlik “inandırıcılık” (credibility) terimi ile, dış geçerlik “aktarılabirlik” (transferability) terimi ile, güvenilirlik “güvenirlik” (dependability) terimi ile karşılanmaktadır (Guba ve Lincoln'den akt. Mertens,1998). Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği bu kriterlere göre sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmanın inanırılığını sağlamada uzun süreli etkileşim, derinlik odaklı veri toplama ve uzman incelemesi stratejileri kullanılmıştır. Uzun süreli etkileşim için çalışma süreci uzun tutulmaya çalışılmıştır. Açık uçlu problemler bir hafta içerisinde 2'şer saatte, etkinlikler ise haftada 4 saat olmak üzere 3 hafta süresince uygulanmıştır. Böylece araştırma 5 hafta süresince 16 saatte tamamlanmıştır. Derinlik odaklı veri toplama için araştırma süresince ortaya çıkan durumlar ve ilişkiler mümkün olduğunca yorumlanmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Uzman incelemesi, araştırma konusu hakkında araştırmacının tarafsız bir akranı ile araştırmanın başlangıcından sonuna kadarki süreci çeşitli boyutlarıyla tartışmasına; bulgulara, sonuçlara, analizlere ve hipotezlere eleştirel gözle bakmasına ve araştırmacıya geri bildirimde bulunmasına dayanır (Mertens, 1998). Bu araştırmanın inanırılığını artırmada veri toplama araçlarının geliştirilmesinde uzman incelemesinden yararlanılmıştır.

Nitel çalışmalarda genelleme yapmak mümkün olmadığından genelleme yerine tekrar edilebilirlik anlamına gelen aktarılabirlik kavramı benimsenmektedir ve aktarılabirliği sağlamada stratejilerden biri amaçlı örneklemedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu araştırmada aktarılabirliğin sağlanması adına katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemine göre cinsiyet, başarı düzeyleri ve çalışma şekilleri dikkate alınmıştır. Aktarılabirliği sağlayan diğer bir strateji olan ayrıntılı betimleme strateji diğer araştırmacıların sonuçları anlaması ve benzer ortamlarda benzer çalışmaları yapabilmelerini kolaylaştırmak için verilerin, bulguların, analizlerin, kategorilerin kısacası her aşamanın ayrıntılı tanımlaması yapılmaktadır (Büyüköztürk ve diğer., 2009: 266). Araştırmada bu strateji kullanılmıştır.

Nitel araştırmalarda tutarlık, ulaşılan sonuçların verilerle takip edilebilmesi ve kontrol edilebilmesi ile sağlanır. Verilerin takip edilmesi açısından bu araştırmada ses ve görüntü kaydının yanında gözlem notları tutulmuştur. Ses ve görüntü kayıtları çözümlenmiş ve raporlandırılmıştır. Böylece öğrencilere ait açık uçlu problemlerin bulunduğu dokümanlar ve çalışma yapıları, orijinal ses ve görüntü kayıtları ile araştırmacı raporlarından istenildiği zaman tutarlık incelemesi yapılabilecektir.

Bulgular

Bu bölümde SÖGE'nin uygulanması sonrasında öğrencilerde görülen gelişmeler rapor edilmektedir. Gelişmelerin belirlenmesinde SÖGP 1 ve SÖGP 2'ye verilen yanıtlar esas alınmıştır. Bulgular strateji kullanımına yönelik gösterilen gelişim, genelleme sürecine yönelik gösterilen gelişim, notasyon kullanımına yönelik gösterilen gelişim ve modelin etkili kullanılmasına yönelik gösterilen gelişim başlıkları altında aşağıda ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

Strateji Kullanımına Yönelik Gösterilen Gelişim

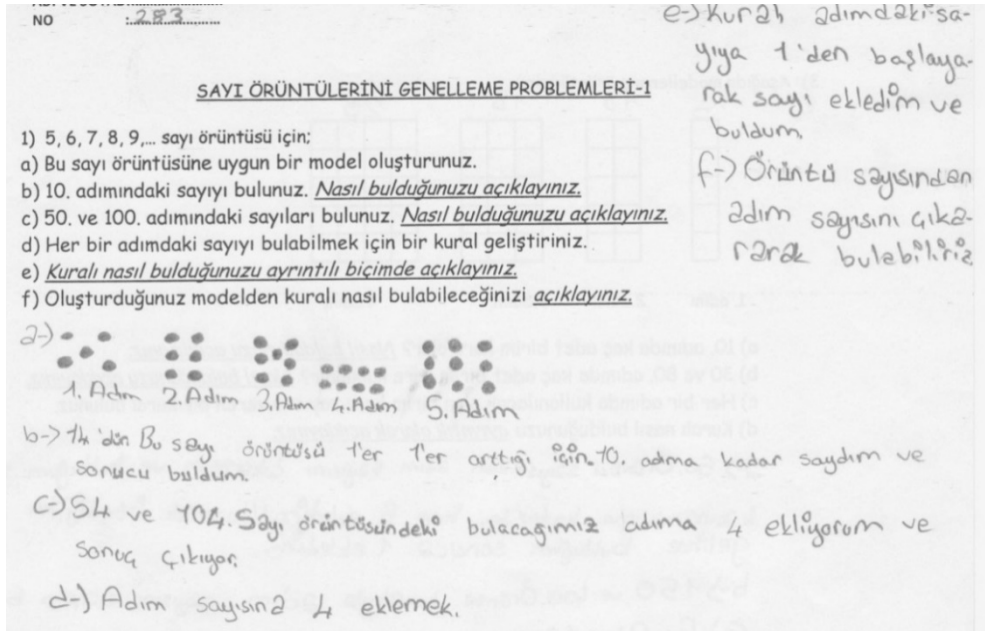
Öğrencilerin SÖGE öncesinde kullandıkları stratejileri belirleyebilmek için SÖGP 1 değerlendirildiğinde öğrencilerin genel kuralı bulma yönünde çok fazla strateji geliştiremediği görülmüştür. SÖGP 1’de öğrencilerin kullanmış oldukları stratejiler Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Öğrencilerin SÖGP 1’de Kullandıkları Stratejiler

	Ardışık terimler arasındaki ilişkiyi inceleme	Terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleme	Bütüne genişletme	Deneme yanılma
Emre	√	√		√
Hakan	√	√		√
Özge	√	√	√	√
Aras	√	√	√	√
Arda	√	√		√
Yiğit	√	√		√
Reyhan	√	√		√
Canan	√	√		√
Rıdvan	√	√		√
Mine	√	√		√
Begüm	√	√		√
Hazal	√	√	√	√
Biröl	√	√	√	√

Ardışık terimler arasındaki ilişkiyi inceleme stratejisi; terimler arasındaki farkı kullanarak hareket etme yönünde ifade edilebilir. Terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleme stratejisi terim sırasını kullanarak terime ulaşmada kullanılan ve her terim sırası için geçerli olan ortak bir işlem yolunun ele alınması şeklindedir. Bütüne genişletme stratejisi terim sıraları arasında kurulan oranının terimler arasında da kullanılması şeklinde açıklanabilir. Deneme yanılma stratejisi belirgin bir çözüm yolu kullanmadan tesadüf eseri denemeler yoluyla bir genel terime ulaşmayı ifade etmektedir.

Tablo 3'ten görüldüğü gibi SÖGP 1’de öğrencilerin kullandıkları stratejiler genel bir terime ulaştırmamaktadır. SÖGP 1’de örüntüye ait bir kural için öğrencilerin genel olarak sözel ifadeler kullandıkları gözlemlenmiştir. Bu bulguya örnek olması açısından şekil 7’de bir öğrenci yanıtı verilmektedir.

Şekil 7: Emre'nin SÖGP 1'deki 1. Problemde Kullanmış Olduğu Strateji

Emre'nin şekil 7'deki yanıtlarında farklı stratejiler kullandığı görülmüştür. Öncelikle stratejisini ardışık terimler arasındaki ilişki olarak seçmiştir ve bu sayede yakın adımı hesaplayabilmiştir. Ancak uzak adımlar için stratejisini terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleme olarak belirlemiştir. Terim sırası ile terim arasındaki ilişkiden hareketle örüntünün tüm terimleri için geçerli olan bir hipotez geliştirebilmek için deneme ve yanılma yaptığı verdiği yanıtlardan gözlemlenmiştir. Ancak geliştirdiği hipotezden genel bir terim yazamamıştır. Kuralı ise "adım sayısına 4 eklemek" şeklinde sözel olarak ifade etmiştir.

SÖGE sonrasında uygulanan SÖGP 2' de öğrencilerin yanıtlarında kullanmış olduğu strateji dağılımı tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Öğrencilerin SÖGP 2'de Kullandıkları Stratejiler

	Ardışık terimler arasındaki ilişkiyi inceleme	Terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleme	Bütüne genişletme	Deneme yanılma	Tablo yapma	Modelleme yapma	Modelden yararlanma
Emre	√	√					
Hakan		√			√		√
Özge		√					√
Aras		√					√
Arda		√					√
Yiğit		√		√			√
Reyhan	√		√	√			√
Canan		√		√	√	√	√
Rıdvan		√		√	√		√
Mine	√	√		√			√
Begüm	√	√					√
Hazal		√					√
Biröl	√	√			√		√

Burada tablo yapma stratejisi tablonun sütünlarına terim sırası ile onlara karşılık gelen terimleri yazarak aralarındaki ilişkinin incelenmesi anlamına gelmektedir. Modelleme yapma stratejisi, sayı örüntülerine uygun ve kuralı bulma yönünde yardımcı olan bir model oluşturma yoluyla örüntüye ait ilişkilerin araştırılmasına dayanmaktadır. Modelden yararlanma stratejisi; şekil örüntülerinde model üzerinden kuralı bulma yönünde analiz ve incelemeler yapmayı ifade etmektedir. Tablo 3 ile Tablo 4'ü karşılaştırsak öğrencilerin kullandıkları stratejilerde çeşitliliğin arttığı görülebilir. Öğrenciler SÖGP 1'de dört değişik strateji kullanmışken, SÖGP 2'de yedi değişik strateji kullanmıştır.

Öğrencilerde en sık gelişim görülen stratejilerden ilki terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleme stratejisidir. Öğrencilerin SÖGP 1'de ortak noktayı belirlemede ardışık terimler arasındaki ilişkiyi inceleme yönünde kullandıkları stratejilerini SÖGE sonrasında terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleme stratejisine doğru değiştirdikleri gözlemlenmiştir.

Öğrenciler SÖGE sonrasında tablo yapma stratejisini kullanmaya başlamışlardır. SÖGP 1'de hiçbir öğrenci tablo oluşturmayı bir strateji olarak seçmemiştir. SÖGP 2'de ise bazı öğrencilerin tablo oluşturmayı bir strateji olarak kullandığı görülmüştür. Tablo yapma stratejisini SÖGP 2'de kullanan bir öğrenci yanıtı örnek olması açısından şekil 8'de gösterilmiştir.

1km	5	8) Bir taksici, 2 km'lik mesafe için 7 TL, 3 km'lik mesafe için 9 TL, 5 km'lik mesafe için
2km	7	13 TL ücret almaktadır. Buna göre;
3	9	a) Taksi şoförünün 1 km'lik ve 10 km'lik mesafeler için müşteriden alacağı ücretleri bulunuz.
4	11	b) 50 km'lik ve 75 km'lik mesafeler için müşteri kaç TL taksi ücreti ödeyecektir? <u>Bu değerleri nasıl buldunuz? Açıklayınız.</u>
5	13	c) Gidilen mesafenin herhangi bir km' si için müşterinin kaç TL ödeyeceğini nasıl buluruz? Belirlemek için bir kural yazınız. n km yol gidildiğinde müşteri kaç TL öder?
6	15	d) Kuralı nasıl bulduğunuzu <u>açıklayınız.</u>
7	17	

n. 2 + 3 = sonuç

a) 1. $2 + 3 = 5$
 $10. 2 + 3 = 23$

b) $50. 2 + 3 = 103$ TL
 $75. 2 + 3 = 153$ TL

c) n. $2 + 3 = \text{sonuç}$

d) adım sayısını 2 ile çarpıp 3 ekliyoruz.
Her adımda bu kural oluyor.

Şekil 8. Rıdvan'ın SÖGP 2'deki 8. Problemden Kullandığı Olduğu Strateji

Rıdvan'ın şekil 8'deki yanıtlarında birden fazla strateji kullandığı gözlemlenmiştir. Sözel örüntü problemine yönelik öncelikle tablo oluşturma ve buradan da terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleme stratejilerini seçmiştir. Belirlediği ilişkiyi örüntünün tüm terimleri için bir hipoteze dönüştürmesi “ $10 \times 2 + 3$ ”, “ $50 \times 2 + 3$ ” yanıtı ile olmuştur.

Genelleme Sürecine Yönelik Gösterilen Gelişim

SÖGP 1’de öğrencilerde gözlemlenen örüntü genellemelerine ait dağılım tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: SÖGP 1’de Öğrencilerin Yapmış Olduğu Örüntü Genellemeleri

	Olgunlaşmamış Tümevarım	Aritmetik Genelleme	Cebirsel Genelleme
Emre	√	√	√
Hakan	√	√	
Özge	√	√	
Aras	√	√	
Arda	√	√	√
Yiğit	√	√	
Reyhan	√	√	
Canan	√	√	
Rıdvan	√	√	
Mine	√	√	
Begüm	√	√	
Hazal	√	√	
Biol	√	√	

Tablodan da görüleceği üzere öğrencilerin örüntüleri genellemede en çok olgunlaşmamış tümevarım ile aritmetik genelleme yaptığını söylemek mümkündür. Cebirsel genelleme yapabilen öğrenciler ise Arda ve Emre’dir. Ancak bu öğrenciler tüm sorularda cebirsel genelleme yapamamışlardır.

SÖGE sonrasında uygulanan SÖGP 2’de, öğrencilerin yapmış oldukları örüntü genellemelerinin dağılımı tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: SÖGP 2’de Öğrencilerin Yapmış Olduğu Örüntü Genellemeleri

	Olgunlaşmamış Tümevarım	Aritmetik Genelleme	Cebirsel Genelleme
Emre			√
Hakan			√
Özge		√	√
Aras		√	√
Arda			√
Yiğit			√
Reyhan	√	√	√
Canan			√
Rıdvan		√	√
Mine	√		
Begüm		√	√
Hazal		√	√
Biol		√	√

SÖGP 2’de öğrencilerin çoğunlukla cebirsel genelleme yaptıkları gözlemlenmiştir. Öğrencilerin genelleme yapmada olgunlaşmamış tümevarımdan cebirsel genellemeye yöneldikleri görülebilir. Öğrenciler, SÖGP 2’ de sayı örüntülerini genellemede SÖGP 1’e göre gelişim göstermişler, terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleme stratejisini kullanarak genelleme yapmışlardır. Öğrenciler şekil örüntülerinde cebirsel genelleme yaparken daha başarılı olmuşlardır. Özellikle şekil örüntülerini kullanarak cebirsel genelleme yapmada

kaydedilen bu gelişimin SÖGE etkinlikleri sayesinde gerçekleştiği düşünülmektedir. Bu gelişime örnek olması için Aras'ın SÖGP 1 ve SÖGP 2'deki genelleme yaklaşımları şekil 9'da sunulmaktadır.

1) 5, 6, 7, 8, 9, ... sayı örüntüsü için;

a) Bu sayı örüntüsüne uygun bir model oluşturunuz.

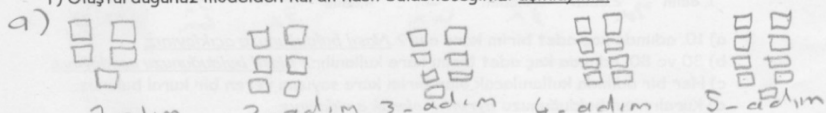
b) 10. adımıdaki sayıyı bulunuz. Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

c) 50. ve 100. adımıdaki sayıları bulunuz. Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

d) Her bir adımdaki sayıyı bulabilmek için bir kural geliştiriniz.

e) Kuralı nasıl bulduğunuzu ayrıntılı biçimde açıklayınız.

f) Oluşturduğunuz modelden kuralı nasıl bulabileceğinizi açıklayınız.

a)

7-adım 2-adım 3-adım 4-adım 5-adım

b) 74'dür 5. adımdaki küteleri 2'ye çarptım.

c) 50. adımda 90'tane 700. adımda 780'ten
50'ye 5'e böldüm çıkan sonucu 5. adımda
9 kütüğe aldum göre 9'a çarptım ve 50. adımdaki

2) 2, 4, 6, 8, 10, ... sayı örüntüsü için:

a) Bu sayı örüntüsüne uygun bir model oluşturunuz.

b) 9. adımdaki sayıyı bulunuz. Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

c) 40. ve 75. adımdaki sayıları bulunuz. Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

d) Her bir adımdaki sayıyı bulabilmek için bir kural geliştiriniz.

SÖGP 1

1) 1, 4, 7, 10, ... sayı örüntüsü için; 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19

a) Örüntüye uygun model oluşturunuz.

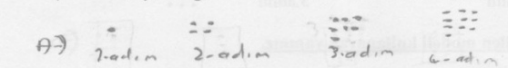
b) 7. terimini bulunuz. Bu değeri nasıl buldunuz?

c) 80. ve 100. terimini bulunuz. Bu değeri nasıl buldunuz?

d) Örüntünün herhangi bir adımıdaki sayıyı bulmak için bir kural geliştiriniz.

e) Kuralı nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

f) Oluşturduğunuz model üzerinden kuralı bulunuz.

A)

7-adım 2-adım 3-adım 4-adım

B) 79'tane olur. 7. adımı 3 çarpıyoruz 2 çarpıyoruz sonuç bulur

C) $(80 \cdot 3) - 2 = 240 - 2 = 238$ $(100 \cdot 3) - 2 = 300 - 2 = 298$
adım sayısı çarpı 3 - 2

d) $n \cdot 3 - 2$

e) sayı örüntüsüne bakarak buldum arasındaki fark 3 olduğu için $3 \cdot n$ olur

SÖGP 2

Şekil 9: Aras'ın SÖGP 1 ve 2'deki Genelleme Yaklaşımları

Aras'ın, SÖGP 1'de kuralı "n +4" olan sayı örüntüsüne vermiş olduğu yanıt ele alındığında, belirli bir işlem mantığıyla hareket etmediği söylenebilir. Yakın adımı örüntüyü genişleterek sayma yolu ile bulduğu, uzak adımlar için ise deneme-yanılma stratejisi ile belirli bir işlem mantığına dayanmayan hesaplamalar yaptığı gözlemlenmiştir. Örüntüye ait genel bir kural ifadesi de yazamamıştır. Dolayısıyla Aras'ın olgunlaşmamış tümevarım yönünde hareket ettiği gözlemlenmiştir. Çünkü belirli bir özellik ayırt edilmemiş ve ortak nokta belirlenememiştir. Bir ortak noktadan hareket ederek örüntüye ait ilişki belirlemekten çok olası durumlar üzerinden hesaplamalar yapmıştır. SÖGP 2'de verdiği yanıt incelendiğinde terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleme stratejisinin kullanıldığı görülmüştür. Örüntüdeki nümerik ilişkilerin keşfedilmesi amacıyla hazırlanan etkinlikte ardışık terimler arasındaki fark ile örüntüye ait kuralda bulunan katsayı arasındaki ilişki incelenmiştir. Burada keşfedilen ilişkinin Aras tarafından kullanıldığı e şikkına verdiği yanıtta gözlemlenmiştir. Ardışık terimler arasındaki fark ile örüntüye ait kuralda kullanılan katsayının eşit olduğundan hareketle bu örüntüde ardışık terimler arasındaki fark 3 olduğundan kuralda "3.n" ifadesinin kullanılması

gerektiğini belirtmiştir. Buradan sonrası için terim sırası ile terim arasındaki ilişkisini inceleme stratejisi ile deneme-yanılma stratejisi de kullanarak “ $3n-2$ ” genellemesini yapabildiği görülmüştür. Yakın ve uzak adımları da bu kural üzerinden hesapladığı, yakın adımı örüntüyü devam ettirerek kontrol ettiği gözlemlenmiştir.

Görüldüğü üzere Aras SÖGE öncesinde belirli bir strateji ile hareket etmemiş ve olgunlaşmamış tümevarım yönünde bir yaklaşımı göstermiştir. SÖGE sonrasında farklı stratejileri birlikte kullanmıştır ve cebirsel genelleme yönünde bir yaklaşım göstermiştir.

Notasyon Kullanımına Yönelik Gösterilen Gelişim

Öğrencilerin SÖGP 1 ve SÖGP 2’deki notasyon kullanımlarına ait dağılım, tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: SÖGP 1 ve SÖGP’de Öğrencilerin Notasyon Kullanımı

	SÖGP 1	SÖGP 2
Emre	√	√
Hakan	√	√
Özge		√
Aras		√
Arda	√	√
Yiğit		√
Reyhan		√
Canan	√	√
Rıdvan		√
Mine		√
Begüm		√
Hazal		√
Biröl		√

SÖGP 1’ de öğrencilerden sadece dört tanesi notasyon kullanmıştır. Notasyon kullanımı, cebirsel genellemenin kesinlikle yapılabildiğini göstermese de yapıldığına dair bir işaret olarak görülmektedir (Radford, 2006). SÖGP 1’ de öğrencilerin problemlerde bazen notasyon kullanmadıkları, notasyon kullansalar da hepsi için cebirsel genelleme yapamadıkları gözlemlenmiştir. SÖGP 2’de ise öğrencilerin hepsi notasyon kullanmıştır. Ancak Mine notasyon kullansa da cebirsel genelleme yapamamıştır. Bu nedenle söz konusu güçlüğü hala gösterdiği gözlemlenmiştir. Mine haricindeki diğer öğrenciler çoğunlukla notasyon kullanmışlar ve cebirsel genelleme yapabilmişlerdir. Sonuç olarak Mine dışındaki öğrenciler “n notasyonunu kavrayamama: aritmetik genelleme yapma ancak cebirsel genelleme yapamama” (Rico, 1996) güçlüğünü aşabilmede oldukça gelişim göstermişlerdir. Mine’deki gelişim, cebirsel genelleme yönünde bir notasyon kullanımı olmasa da bir kural ifadesi için notasyon kullanılması gerektiği yönünde olmuştur. Öğrencilerin genelinde kaydedilen gelişime örnek olması için Yiğit isimli öğrencinin SÖGP 1 ve SÖGP 2’deki notasyon kullanımı şekil 10’da sunulmaktadır.

1) 5, 6, 7, 8, 9, ... sayı örüntüsü için:

a) Bu sayı örüntüsüne uygun bir model oluşturunuz.

b) 10. adımındaki sayıyı bulunuz. Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

c) 50. ve 100. adımındaki sayıları bulunuz. Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

d) Her bir adımındaki sayıyı bulabilmek için bir kural geliştiriniz.

e) Kuralı nasıl bulduğunuzu ayrıntılı biçimde açıklayınız.

f) Oluşturduğunuz modelden kuralı nasıl bulabileceğinizi açıklayınız.

a) 5 6 7 8 9 9
... ..
... ..

b) $\frac{1}{5} \mid \frac{2}{6} \mid \frac{3}{7} \mid \frac{4}{8} \mid \frac{5}{9} \mid \frac{6}{10} \mid \frac{7}{11} \mid \frac{8}{12} \mid \frac{9}{13} \mid \frac{10}{14} \mid \frac{11}{15} \mid \frac{12}{16} \mid \frac{13}{17} \mid \frac{14}{18} \mid \frac{15}{19} \mid \frac{16}{20}$
Örüntüyü 20'ye kadar sürdürdüm ve soldan onuncuyu buldum. Bu da örüntünün 10. adımıdır.

c) $5 + 49 = 54 = 50$. adım $5 + 99 = 104 = 100$. adım
 5 ile 49 'u topladım. 50 . adım buldum. 5 ile 99 'u topladım. 100 . adım buldum.

d) Bulacağım adım sayısından 1 çıkarıyorum ve 1 sayı ile topluyorum.

e) Bulacağım adım sayısından 1 çıkarırım. Çünkü 1. sayı da dahil olduğu için böyle yapıyorum.

SÖGP 1

1) $1, 4, 7, 10, \dots$ sayı örüntüsü için:

a) Örüntüye uygun model oluşturunuz.

b) 7. terimini bulunuz. Bu değeri nasıl buldunuz?

c) 80. ve 100. terimini bulunuz. Bu değeri nasıl buldunuz?

d) Örüntünün herhangi bir adımındaki sayıyı bulmak için bir kural geliştiriniz.

e) Kuralı nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

f) Oluşturduğunuz model üzerinden kuralı bulunuz.

a) \triangle $\triangle \triangle$ $\triangle \triangle \triangle$ $\triangle \triangle \triangle \triangle$ b) 7. terim sayısı 29'dur.
1. terim 2. terim 3. terim 4. terim $(n-1) \cdot 3 + 1 = \text{Terim sayısı}$. Bulacağımız terim sayısından 1 çıkarıp 3 ile çarpıyorum ve 1 ile topladım.

c) 80. terim = 238 } Bulacağım terim sayısından 1 çıkarıp 3 ile çarpıyorum.
100. terim = 298 } ve 1 ile topladım.

d) $(n-1) \cdot 3 + 1 = \text{Terim sayısı}$ (kuralım).

e) Örüntüdeki sayıların aralarındaki farka bakarak buldum.

SÖGP 2

Şekil 10: Yiğit'in SÖGP 1 VE SÖGP 2'deki Notasyon Kullanımı

SÖGP 1'de Yiğit'in yakın adımlar için ardışık terimler arasındaki ilişkiyi inceleyerek ortak özelliği belirlediği gözlemlenmiştir. Ancak uzak adımlar için bu stratejisini terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleme olarak değiştirmiştir. Bunu yaparken Yiğit'in her terim için eklenen artış miktarını ele aldığı gözlemlenmiştir. Örneğin; ardışık terimler arasındaki farkı 1 olarak bulduğundan 50. adıma ulaşmaya kadar ilk terime 49 kez ardışık terimler arasındaki farkın ekleneceğini belirlemiştir. Böylece " $5 + 49 \times 1$ " ilişkisini oluşturmuştur. Ancak bu ilişkiyi notasyon kullanarak ifade edememiştir. SÖGP 2'de Yiğit'in her adımındaki artış miktarından yararlanarak lineer bir yaklaşım gösterdiği gözlemlenmiştir. Yiğit, öncelikle 7. terimde 6 kez, 80. terimde 79 kez, 100. terimde de 99 kez artış olduğunu belirlemiştir. Buradan ilk terime 7. terim için $(7 - 1) \times 3$, 80. terim için $(80 - 1) \times 3$, 100. terim için $(100 - 1) \times 3$ eklenmesi gerektiğini fark etmiştir. Böylece örüntüdeki ortak özelliği transfer edebilmiştir. Buradan örüntünün tüm terimleri için geçerli olan bir hipotez geliştirmiştir. Hipotezinden $(n - 1) \times 3 + 1$ genel terimini yazarak notasyon kullanarak bir genelleme yapabirmiştir.

Modelin Etkili Kullanımına Yönelik Gelişmeler

SÖGE'den sonra öğrencilerde model kullanımına yönelik olarak tespit edilen gelişim tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: SÖGP 1 ve SÖGP 2'de Modelden Etkili Yararlanabilme Durumu

Öğrenciler	SÖGP 1	SÖGP 2
Emre		
Hakan		√
Özge		√
Aras		√
Arda		√
Yiğit		
Reyhan		√
Canan		√
Rıdvan		√
Mine		
Begüm		
Hazal		√
Biol		√

Tablo 8 incelendiğinde SÖGP 1'de öğrencilerin hiçbirinin şekil örüntülerinde modelden yararlanmadığı SÖGP 2 'de ise dokuz öğrencinin modelden yararlanarak cebirsel genelleme yapabildiği görülmüştür. Öğrencilerin modeli farklı ele alış şekilleri, genel terimi yazmada bir esneklik ve zenginlik sağlamıştır. Dolayısıyla öğrencilerin modelden yararlanarak aynı genel terime farklı yollar ile ulaşabileceği konusunda bir yaklaşım kazandıkları gözlemlenmiştir. Kaydedilen gelişime örnek olması için Canan isimli öğrencinin SÖGP 1 ve SÖGP 2'deki model kullanımını şekil 10'da sunulmaktadır.

4) Aşağıda modellenmiş örüntü için ;

1. adım 2. adım 3. adım 4. adım 5. adım

a) 9. adımda kaç tane nokta kullanılır? Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.
b) 25. ve 50. adımda kaç tane nokta kullanılır? Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.
c) Her bir adımda kullanılacak nokta sayısını veren bir kural bulunuz.
d) Kuralı nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

9. adımda ki nokta sayısını bulmak için 9'ü baştaki sayı ile
çarpıp 1 eklerim $9 \cdot 1 + 1 = 10$ $25 \cdot 1 + 1 = 26$ $50 \cdot 1 + 1 = 51$

SÖGP 1

2) 6, 11, 16, ... sayı örüntüsü için;

a) Örüntüye uygun model oluşturunuz.

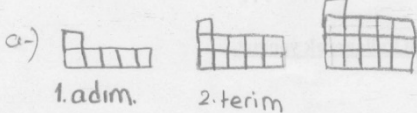
b) Örüntünün genel terimini (n. adımını) bulunuz. Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

c) 10. adımındaki sayıyı bulunuz. Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

d) 100. adımındaki sayıyı bulunuz. Nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

f) Örüntünün kuralını oluşturduğunuz model üzerinden nasıl bulabilirsiniz? Açıklayınız.

lara uymuyordu. 2 ile çarptım. 1. adım için 1 fark
2. adım için tam oluyordu. Terim sayısı 3'ü
çarpınca Terim ile
arasında 2 fark oldu-
ğunu gördüm. ve
n. 3-2 örüntü-
nun kuralı
oldu.

a-) 1. adım. 2. terim

b-) $n \cdot 5 + 1$ her sayı arasında 5 var terim sayısını 5 ile çarpıp 1 ekleriz.

c-) $10 \cdot 5 + 1 = 51$ terim sayısı ile 5 çarpılır, 1 ile toplanır.

d-) $100 \cdot 5 + 1 = 500 + 1 = 501$ terim sayısı ile 5 çarpılır, 1 eklenir.

f-) Taban her zaman 5, 5 ile tam olan satır sayısı çarpılır üstteki sabit 1 ile toplanır.

SÖGP 2

Şekil 10: Canan'ın SÖGP 1 ve 2'de Model Kullanımı

Canan'ın SÖGP 1'deki yanıtında modeli nümerik ilişkiye dökerek cebirsel bir ilişki aradığı ve modeli bir kural bulma yönünde kullanmadığı gözlemlenmiştir. SÖGP 2'de ise Canan'ın oluşturduğu modelden ve f şikkına verdiği yanıtta modeldeki değişen ve aynı kalan kısımları fark edebildiği ve bunların kural ile ilişkisini belirleyebildiği görülmüştür. Ayrıca f şikkına verdiği yanıtta görsel modeller üzerinden örüntüye ait kurala ulaşabildiği gözlemlenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada; sayı örüntülerini genellemeyi öğrenmede literatürde rapor edilen öğrenci güçlükleri, cebirsel genelleme yapma süreci ve etkinlik tasarım ilkeleri dikkate alınarak geliştirilen cebirsel genelleme yapmayı destekleyen etkinliklerin genelleme yapma becerilerini şekillendirmedeki rolünü incelemek amaçlanmıştır.

Araştırmanın gerçekleştirildiği on üç 7. sınıf öğrencisinin SÖGP 1'e verdikleri yanıtlara bakıldığında örüntüdeki ortak özelliği belirlerken çoğunlukla ardışık terimler arasındaki ilişkiye odaklandıkları görülmüştür. Terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleyen öğrenci sayısı ise oldukça azdır. Bazı öğrenciler, terim sırası sayıları arasındaki oranı incelemiştir. Bu bulgu yapılan diğer araştırmalarla tutarlılık göstermektedir. Carraher, Martinez ve Schliemann (2008); Lannin (2002); MacGregor ve Stacey (1993); Stacey (1989) tarafından yapılmış olan çalışmalar aynı bulguya işaret etmektedir. Özellikle tablo halinde verilen örüntüde öğrencilerin ardışık terimler arasındaki ilişkiyi incelemiş olan Sasman, Linchevski ve Oliver (1999)'nın araştırma sonuçları tablo sorularında öğrencilerin daha çok terimler arasındaki farka ve terim sırası arasındaki orantısal ilişkiye (bütüne genişletme) baktıkları yönündedir. Açıklanmaya çalışılan bu durumlar, öğrencilerin cebirsel genelleme sürecini tamamlayabilmeleri açısından önemlidir. Bu nedenle SÖGP 1'de çoğunlukla cebirsel genelleme yapılamamasının nedeninin öğrencilerin örüntüye ait ilişkinin belirlenmesinde gösterdikleri yaklaşımdan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Öğrencilerin SÖGP 1'de belirledikleri ortak özellik, yakın ve uzak adımların hesaplanmasında gösterdikleri yaklaşımları ve kullandıkları yöntemi etkilemiştir. Araştırmanın bulguları; belirlenen ortak ilişkinin öğrencilerin tüm terimleri tanımlayabilmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Ardışık terimler arasındaki ilişkiyi inceleyen öğrencilerin yakın ve uzak adımlar için farklı yöntem ve yaklaşımlar geliştirdikleri belirlenmiştir. Bu yüzden yakın

adımı kolaylıkla hesaplarken uzak adımı hesaplamada zorlandıkları saptanmıştır. Bu bulgu, Stacey (1989)'nin yapmış olduğu araştırmanın bulguları ile tutarlılık göstermektedir. Ayrıca Stacey (1989) araştırmasında öğrencilerin çoğunlukla sayma yöntemi, farkın çarpılması yöntemi, bütüne genişletme yöntemi ve lineer yöntem kullandıklarını saptamıştır. SÖGP 1'de yer alan açık uçlu problemlerde öğrenciler Stacey (1989)'nin çalışmasını destekleyecek yöntemler kullanmışlardır. SÖGP 1'de öğrencilerin özellikle yakın adımlar için sayma yöntemi kullandıkları saptanmıştır. Ayrıca uzak adımlar için daha kullanışlı bir çözüm yolu geliştiremeyen öğrencilerin başvurduğu yöntemler ise sayma, bütüne genişletme ve farkın çarpılması yöntemi olmuştur. Terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi bir ortak özellik belirlemek için inceleyen öğrenciler ise lineer bir yaklaşım sergileyerek uzak adımları hesaplamada çoğunlukla başarılı olmuşlardır.

SÖGP 1'de öğrenciler örüntüye ait bir kural için çoğunlukla sözel ifadeler kullanmışlar ve cebirsel bir ifade yazmada zorlanmışlardır. Notasyon kullanan öğrenci sayısı oldukça azdır. Cebirsel bir ifade yazmada öğrencilerin zorluk çektikleri saptanmıştır. Bu bulgu Carraher, Martinez ve Schliemann (2008); Lian ve Idris (2006); MacGregor ve Stacey (1993); Sasman, Linchevski, Oliver ve Liebenberg (1998); Yaman (2010); Zazkis, Liljedahl ve Chernoff (2008); Zazkis ve Liljedahl (2002) tarafından yapılmış olan çalışmaların sonuçları ile tutarlıdır. Söz konusu araştırmacılar; çalışmalarında sözel ifade biçimlerinin daha çok kullanıldığına ve cebirsel bir ifade yazmada sembol ve notasyon kullanımında güçlük çekildiğine işaret etmektedir.

SÖGP 1'de öğrenciler çoğunlukla olgunlaşmamış tümevarım kullanmışlar ve aritmetik genelleme yapabilmişler, buna karşın cebirsel genelleme yapmada başarısız olmuşlardır. Bu bulgu Radford (2008)'un araştırmasında ulaştığı sonuçlarla tutarlıdır. Radford (2008), belirlenen ortak özellikten tümevarım yoluyla elde edilen genel terimin basit tümevarımlarla yapıldığını ifade eder. SÖGP 1'de genel olarak ardışık terimler arasındaki ilişkiyi inceleyen öğrencilerin basit tümevarımlar yaptıkları saptanmıştır. Bu araştırmadan elde edilen bulgular, terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleyen öğrencilerin aritmetik genelleme ya da cebirsel genelleme yaptıklarını göstermektedir. Cebirsel genelleme yapabilen öğrenci sayısı ise oldukça azdır. Genel terimi sözel olarak ifade etmişlerdir.

SÖGP 1'de öğrenciler, örüntülerin sunum biçimine göre değişen performans sergilemişlerdir. Öğrenciler en çok şekil örüntülerinde başarılı olmuşlardır. Şekil örüntülerini sözel problemler ve tablo gösterimleri takip etmektedir. Bu bulgu Lannin, Barker ve Townsend'in (2006) çalışmalarındaki sonuçla uyumludur. Bu araştırmacılar da problemin yapısının öğrenci yaklaşımlarını etkilediğine dair sonuçlara ulaşmıştır. SÖGP 1'de öğrenciler görsel ipuçlarını iyi değerlendirememişler ve modeli etkili kullanamamışlardır. Bu bulgu Steele ve Johanning, (2004) ile Yeşildere ve Akkoç (2010)'un çalışmalarında öğrencilerin modeli bir kural bulma yönünde kullanmadıklarına dair ulaşılmış oldukları sonuçlara işaret etmektedir. Öğrenciler, modeli analiz edemediklerinden dolayı görsel ipuçlarından ortak özellik belirleyememişlerdir. Modeli nümerik ilişkiye dökmüşler ve sayısal ilişkilere odaklanmışlardır.

SÖGP 2'de öğrenciler, çoğunlukla ortak bir özellik belirlemede terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi incelemeyi tercih etmişlerdir. Bu doğrultuda öğrencilerin SÖGE sonrasında gösterdikleri değişimlerden biri de ortak özelliği belirleme yönünde olmuştur. Öğrencilerin çoğu ortak bir örüntü özelliği belirlemede terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi incelerken, ardışık terimler arasındaki ilişkiyi inceleyen öğrenci sayısı oldukça azdır. Tablo sorusunda ise SÖGE sonra öğrencilerde çoğunlukla terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleme eğilimi, geliştirilen tablo etkinliklerinde terimlerin ardışık verilmemesinin bir sonucu olarak görülmektedir. Elde edilen bu bulgular, SÖGE'nin öğrenci üzerindeki olumlu değişimini göstermektedir.

SÖGP 2’de öğrencilerin belirledikleri ortak özellik, yakın ve uzak adımları hesaplamada göstermiş oldukları yöntem ve stratejileri etkilemiştir. Öğrencilerin ortak noktayı belirleme yaklaşımlarındaki değişiklik örüntüyü genişletme eğiliminden uzaklaştırmıştır. Öğrenciler, bir kural bulma yönünde kullanabileceği yaklaşımlara yönelmiştir. Bu bulgu, Hiebert ve Wearne’nin (1993) çalışmasıyla tutarlık göstermektedir. Hiebert ve Wearne (1993), yaptıkları çalışmada etkinlik temelli öğretim yapılan sınıflarda öğrencilerin yöntem ve yaklaşımlarında çeşitlilik olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleyen öğrencilerin ise daha çok fonksiyonel bir ilişki arayarak lineer bir yaklaşım göstermişlerdir. Terim sırası ile terim arasındaki ilişkiyi inceleyen öğrenci sayısının artması öğrencilerin sayma yönteminden uzaklaşarak fonksiyonel ilişkilere yönelmesini sağlamıştır.

SÖGP 2’de öğrenciler, örüntüye ait bir kural ifadesinde sözel ifadeler yerine daha çok cebirsel ifadeler kullanmışlardır. SÖGE’de cebirsel sembollere ihtiyaç hissettirilmesi, öğrencilerin sembolik dil kullanımını geliştirmeye yardımcı olmuştur. Bu bulgu, Ainley’in (2006) yapmış olduğu çalışmada ulaşılmış olduğu sonuç ile tutarlılık göstermektedir. Ainley (2006), tasarladığı etkinliklerde çeşitli kriterleri göz önünde tutmuştur. Bu kriterlerden bazıları cebirsel sembollere ihtiyaç hissettirilmesi, notasyon ile cebir arasındaki ilişkinin aritmetik işlemlerdeki akıcılık üzerine inşa edilmesi ile ilgilidir. Ainley’in (2006) bu kriterlerle tasarladığı etkinliklerde öğrencilerin notasyon kullandıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmanın yapısını oluşturmada Ainley’in modelinden yararlanıldığı için benzer sonuca ulaşıldığı düşünülmektedir.

SÖGP 2’de öğrenciler çoğunlukla olgunlaşmamış tümevarım yerine cebirsel genelleme yapmışlardır. Öğrencilerin cebirsel genelleme yapabilmelerini sağlamak için öncelikle var olan güçlüklerin ele alınması öğrenci eğilimleri ile ilgili bilgiler sağlamıştır. Etkinlik tasarımında öğrenci eğilimlerinin ele alınması, öğrencilerin cebirsel genelleme yapabilme başarısını arttırmıştır. Bu bulgu, Henningsen ve Stein’in (1997) yapmış olduğu çalışma ile tutarlıdır. Henningsen ve Stein (1997), etkinlik tasarımında ne kadar çok sınıf tabanlı faktörler dikkate alınırsa başarının o kadar artacağına dair sonuçlara ulaşmışlardır. Belirttikleri bu sınıf tabanlı faktörlerden bir de öğrenci eğilimleridir. Ayrıca etkinlik tasarımında cebirsel genelleme süreçlerinin dikkate alınarak öğrenciye rehberlik edecek soruların ve desteklerin belirlenmiş olması öğrencilerin cebirsel genelleme yapabilme başarılarını yükseltmiştir. Bu bulgu, Radford (2008)’un çalışmaları ile paralellik göstermektedir. Çünkü Radford (2008), çalışmasında öğrencileri cebirsel genelleme süreci içerisine yönlendirecek sorular sorarak cebirsel genelleme yapabilmelerine yardımcı olmuştur. Buna rağmen araştırmada az da olsa basit tümevarımlar kullanarak genelleme yapan öğrenciler bulunmaktadır. Bu durum Lannin, Barker ve Townsend’in (2006) da değindiği gibi öğretmen ve öğrenci etkileşimlerinden, önceden kullanılan stratejilerden ya da Yeap ve Kaur’un (2008) değindiği gibi matematiksel yapıları görebilme yeteneğinden ya da sahip oldukları ön bilgilerden kaynaklanabilir.

SÖGP 2’de öğrenciler, genel olarak şekil örüntülerindeki görsel ipuçlarını değerlendirmişler ve modeli bir kural bulma yönünde kullanmışlardır. Böylece modeli bir kural bulma yönünde etkili olarak kullanabilmişlerdir. SÖGE uygulanırken öğrencileri görsel ipuçlarına yönlendirecek sorular yöneltmiştir. Bu durum öğrencilerin görsel yaklaşım ile genellemeye ulaşmalarına yardımcı olmuştur. Bu bulgu Warren’in (2006) çalışması ile tutarlılık göstermektedir. Warren (2006), genelleme yapabilme yeteneklerinin öğretmen eylemlerinden etkilenebileceğini belirtmiş ve çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. SÖGE’de, Warren (2006) çalışmasında kullanmış olduğu öğretmen sorularına paralel “11. adımın şekli neye benzer?”, “9. adımda model nasıl değişir?” gibi sorulara yer verilmiştir.

SÖGP 2’de öğrenciler, genel olarak çözüm yolları ve kuralı bulma adımlarını açıklamada SÖGP 1’e göre daha az zorluk çekmişlerdir. SÖGE’nin uygulanmasında

öğrencilerin işlem adımları ve ulaştıkları genellemeler ile ilgili tartışma ortamlarının yaratılması ile kendilerini ifade etme ve çözüm yollarını karşılaştırma fırsatları tanınmıştır. Bu bulgu Lannin, Barker ve Townsend (2006); Lannin (2005) ve Warren'ın (2006) ulaştıkları sonuçlara işaret etmektedir. Lannin, Barker ve Townsend (2006) gösterilen yaklaşımların öğrenci ve öğretmen etkileşiminden etkilendiği sonucuna ulaşırken Warren (2006) ise yapılan genellemelerin paylaşılmasının, öğrencilerin genellemelerini doğrulamada cesaretlendirilmesinin ve öğretmenin destekleyici eylemlerinin bu durumda etkili olabileceği belirmektedir.

Elde edilen bulgulardan hareketle SÖGE'nin öğrencilerin strateji kullanımında, cebirsel genelleme yapabilmesinde, notasyon kullanımında ve modelleri bir kural bulma yönünde etkili kullanabilmesinde gelişim sağladığı söylenebilir. Bu çalışmada etkinliklerin cebirsel genelleme konusu ile ele alınmıştır. Farklı matematiksel kavramlara ilişkin derinlemesine bir kavrayış geliştirmede ve öğrenci güçlüklerinin giderilmesinde etkinliğin rolü yeni araştırma konusu olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra öğretmenlerin etkinlikleri uygulama yaklaşımlarının incelenmesi, gerçekleştirilebilecek araştırma önerileri arasında yer alabilir.

Kaynakça

- Ainley, J. (2006). Purposeful task design: an algebraic example. In *Anais do SIPEMAT*. (pp.1-12). Recife, Programa de Pós-Graduação em Educação-Centro de Educação- Universidade Federal de Pernambuco.
- Amit, M. ve Neria, D. (2008). "Rising the Challenge": Using generalization in pattern problems to unearth the algebraic skills of talented pre-algebra students. *ZDM Mathematics Education*. 40: 111-129
- Becker, J.R. ve Rivera, F. (2005). Generalization Strategies of Beginning High School Algebra Students. Chick, H. L. & Vincent, J. L. (Eds.), *Proceedings of the 29th Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education*, Vol. 4: 121-128. Melbourne: PME
- Ben-Chaim, D., Keret, Y. ve Ilany, B. (2007). Designing and implementing authentic investigative proportional reasoning tasks: the impact on pre-service mathematics teachers' content and pedagogical knowledge and attitudes. *J Math Teacher Educ*. 10: 333-340
- Biza, I., Nardi, E., Zachariades, T. (2007). Using Tasks to Explore Teacher Knowledge in Situation-Specific Contexts. *J Math Teacher Educ*. 10: 301-309
- Burns, M. (2000). *About Teaching Mathematics. A K-8 Resource*. (2nd ed.) Sausalito, California: Math Solutions Publication.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak E.K., Akgün Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (4. baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Carraher, D.W., Martinez, M.V. ve Schliemann, A.D. (2008). Early algebra and mathematical generalization. *ZDM Mathematics Education*. 40: 3-22
- Cooper, T.J. ve Warren, E. (2008). The effect of different representations on years 3 to 5 students' ability to generalise. *ZDM Mathematics Education*. 40: 23-37
- Doerr, H.M. (2006). Examining the tasks of teaching when using students' mathematical thinking. *Educational Studies in Mathematics*. 62. 3-24
- Doyle, W. (1983). Academic Work. *Review of Educational Research*. 53. 159-199
- Doyle, W. (1988). Work in Mathematics Classes: The Context of Students' Thinking During Instruction. *Educational Psychologist*. 23(2). 167-180
- Hargreaves, M., Threlfall, J., Frobisher, L., ve Shorrocks-Taylor, D. (1999). Children's strategies with linear and quadratic sequences. In A. Orton (ed.), *Pattern in the teaching and learning of mathematics*. 67-83. London: Cassell.

- Henningsen, M. ve Stein, M. K. (1997). Mathematical Tasks and Student Cognition: Classroom-Based Factors That Support and Inhibit High-Level Mathematical Thinking and Reasoning. *Journal for Research in Mathematics Education*. Vol 28. No:5. 524-549
- Hiebert, J. ve Wearne, D. (1993). Instructional tasks, classroom discourse and students' learning in second-grade arithmetic. *American Educational Research Journal*. 30(2): 393-425
- Lannin, J. (2002). Developing middle school students' understanding of recursive and explicit reasoning. Paper presented at *the annual meeting of the American Educational Research Association*, New Orleans, Louisiana. (ERIC Document Reproduction Service No. ED465529).
- Lannin, J., Barker, D. ve Townsend, B. (2006). Algebraic Generalisation Strategies: factors Influencing Student Strategy Selection. *Mathematics Education Research Journal*. Vol.18, No.3: 3-28
- Lian, L.H. ve Idris, N. (2006). Assessing Algebraic Solving Ability of Form Four Students. *International Electronic Journal of Mathematics Education*, Vol.1, No.1:55-76
- MacGregor, M. ve Stacey, K. (1993). Seeing a pattern and writing a rule. I.Hirabayashi, N. Nohda, K. Shigematsu and F. Lin (Ed.), *Proceeding of The 17th Conference for Psychology of Mathematics Education* 1. 181-188.
- Mertens, D. (1998). *Research Methods in Education and Psychology*. London: Sage Publications
- Radford, L. (2008). Iconicity and Contraction: A Semiotic Investigation of Forms of Algebraic Generalizations of Patters in Different Contexts. *ZDM Mathematics Education*. 40: 83-96
- Rico, L. (1996). The role of representation systems in the learning of numerical structures. In: L. Puig, & A. Gutierrez (Eds.), *Proceedings of the 20th Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education* Vol. 1 : 87-102. Valencia: University of Valencia.
- Samsan, M. C., Linchevski, L. ve Olivier, A. (1999). The influence of different representations on children's generalisation thinking processes. *Proceedings of the Seventh Annual Conference of the Southern African Association for research in Mathematics and Science Education*. Harare, Zimbabwe. 406-415.
- Sasman, M., Linchevski, L., Olivier, A. & Liebenberg, R. (1998). Probing children's thinking in the process of generalisation. *Proceedings of the Fourth Annual Congress of the Association for Mathematics Education of South Africa*. 210-218. Pietersburg: University of the North.
- Stacey K. (1989). Finding and Using Patterns in Linear Generalising Problems. *Educational Studies in Mathematics*. 20. 147-164
- Steele, D.F. ve Johanning, D.I. (2004). A Schematic-Theoretic View of Problem Solving and Development of Algebraic Thinking. *Educational Studies in Mathematics* , 57: 65-90
- Warren, E. (2006). Teacher Actions That Assist Young Students Write Generalizations in Words and in Symbols. Novotná, J., Moraová, H., Krátká, M. & Stehlíková, N. (Eds.). *Proceedings 30th Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education*, Vol. 5, pp. 377-384. Prague: PME.
- Wiersma, W. (2000). *Research Methods in Education: An Introduction*. USA: Allyn and Bacon
- Yaman, H. (2010). *İlköğretim Öğrencilerinin Matematiksel Örüntülerdeki İlişkileri Algılayışları Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yeap, B.H. ve Kaur, B. (2008). Elementary school students engaging in making generalisation: a glimpse from a Singapore classroom. *ZDM Mathematics Education*. 40: 55-64
- Yeşildere, S., Akkoç, H. (2010). Matematik Öğretmen Adaylarının Sayı Örüntülerine İlişkin Pedagojik Alan Bilgilerinin Konuya Özel Stratejiler Bağlamında İncelenmesi. *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*. 29 (1): 125-149
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (7. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık

-
- Zazkis, R. , Liljedahl, P. ve Chernoff, E.J. (2008). The role of examples in forming and refuting generalizations. *ZDM Mathematics Education*. 40: 131-141
- Zazkis,R. ve Liljedahl.P. (2002). Generalization of Patterns: The Tension Between Algebraic Thinking and Algebraic Notation. *Educational Studies in Mathematics*. 49: 379-402
-

8. Sınıf Öğrencilerinin Problem Çözme Hakkındaki Düşünceleri, Matematiksel İnançları, Öğrenilmiş Çaresizlikleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişki

The Relationship between 8th Grade Students' Opinions about Problem Solving, Beliefs about Mathematics, Learned Helplessness and Academic Success

Gülay AĞAÇ*
Ercan MASAL**

Özet

Alan yazın çalışmalarında duyuşsal faktörlerin bilişsel faktörleri etkileme gücüne sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın amacı üst düzey bilişsel özelliklerden olan problem çözme becerisi ile duyuşsal özelliklerden olan matematiğe ilişkin inanç ve öğrenilmiş çaresizlik durumları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır. Böylelikle bilişsel özelliklerin yanında duyuşsal özelliklerin de ele alınması hem kişinin mevcut durumunun anlaşılmasına, hem de gelecekteki çalışmalarının ve davranışlarının tahmin edilmesine yardımcı olacaktır. Araştırma ilişkisel tarama modelinde yapılmış betimsel bir çalışma olup, araştırmanın örneklemini 8. Sınıfta öğrenim gören 529 öğrenci oluşturmaktadır. Veriler problem çözme hakkında düşünce, matematiksel inanç ve matematiksel öğrenilmiş çaresizlik ölçekleri ile toplanmıştır. . Elde edilen bulgulardan problem çözme ile matematiksel inanç arasında pozitif; problem çözme ile matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik arasında ve matematiğe ilişkin inanç ve öğrenilmiş çaresizlik arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Problem çözme, matematiksel inanç, öğrenilmiş çaresizlik, matematik eğitimi

Abstract

Related literature emphasizes that affective factors are impactful on cognitive factors. For this reason, this study aims at revealing the relationship between problem solving, which is one of metacognitive characteristics, beliefs about mathematics and learned helplessness, which are two affective characteristics. Therefore, addressing emotional aspects together with cognitive abilities will give rise to understanding of the students' current situation and predicting in which fields they will be able to succeed in math in the future. The study is a descriptive research designed as a relational survey method. The sample of the study was comprised of 518 students of 8th grade. The data collection instruments conducted in the study were the Problem Solving Scale, Learned Helplessness in Mathematics Scale and Mathematics Belief Scale. The findings showed that there was a positive relationship between problem solving and math beliefs; a negative relationship between beliefs about mathematics and learned helplessness; problem solving and learned helplessness.

Keywords: problem solving, mathematical beliefs, learning helplessness, mathematics education

Giriş

“Her çocuk matematiği öğrenebilir” ilkesine dayanan matematik eğitiminin önde gelen amaçları arasında öğrencilere problem çözme becerisini kazandırmak yer almaktadır (MEB, 2009, s. 7). Bu beceri her bireye mutlaka kazandırılması gereken üst düzey bilişsel bir beceri olmasının yanında matematik başarısında da göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir yere ve öneme sahiptir (Sternberg, 2005; Naglieri ve Dass, 2005). Çünkü problem çözmenin,

* Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, agac@gantep.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

matematik eğitimi ile birebir ilişkide olduğu düşünülmemekte olup (Polya, 1973), matematik öğretimin temel taşı olarak merkezinde yer alması gerektiğine alan yazında değinilmektedir (NCTM, 2000). Problem çözme ile matematiksel muhakeme becerisi gelişmekte, daha anlamlı öğrenme sağlanmakta ve matematiksel kavramlar arasında güçlü bağlar oluşturulmaktadır (Charles, 2009). Böylelikle birey, öğretmenin rehberliği altında çözdüğü matematik problemleriyle ilgili olan konuyu ve kavramları daha aktif bir şekilde öğrenebilir ve problem çözme yöntemlerinin öğrenilmesiyle yeni durumlara yani kendi yaşamına daha kolay katabilir (NCTM, 2000). Ayrıca bu beceriye sahip kişiler; problemi çözerken o konuyla ilgili bilgilerinin yanında başka alanlardaki bilgilerini de kullanırlar, bir plana göre hareket ederler, problemi zihinlerinde bütünleştirirler, parçalara ayırırlar ve çözüm stratejileri oluşturarak bunları değerlendirirler (Sugrue, 1993, s. 6-7). Bu nedenle bu becerinin geliştirilmesi için yapılan çalışmalar; öğrencilerin analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey zihinsel becerilerinin gelişiminde de etkili olmaktadır (Blosser, 1988). Bu bağlamda ele alınan problem çözme becerisinin bireylerin akıl yürütme ve ilişkilendirme becerileri üzerinde söz sahibi olabileceği olası bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bireylerin matematiksel düşüncelerini değerlendirmede önemli bir araç olarak kullanılan bu beceri (Charlesworth ve Leali, 2012) matematiksel bilgiyi anlama ve bu bilgiler arasındaki ilişkiyi oluşturmada da büyük bir yere ve öneme sahiptir (Swings ve Peterson 1988). Bu nedenle de problem çözme alan yazında üst düzey bir düşünme becerisi olarak nitelendirilmektedir (Demirel, 2008; Şahinel, 2002).

Ülkemizde olduğu gibi, pek çok ülkenin matematik dersi öğretim programlarında problem çözme becerilerinin gelişimi matematik öğrenme ve öğretme amaçları arasında yer almaktadır (Chen, Dooren, Chen ve Verschaffel, 2011). Matematik eğitiminde kayda değer bir öneme sahip olan problem çözme (Reusser ve Stebler, 1997) başlı başına bir konu olmaktan ziyade bir süreç olarak ele alınması gerektiği üzerinde durulmaktadır (MEB, 2009). Çünkü öğrenme psikolojik bir süreç olarak düşünülmemekte ve böylelikle de bireysel farklılıklar bağlamında bir takım etmenlerden etkilenmesi muhtemel olarak görülmektedir. Bu nedenle genel olarak tüm öğrenmelerde özel olarak da öğrencilerin problem çözmeye başarı kazanmasında belli başlı faktörlerin etkili olabileceği düşünülmemektedir. Charles ve Lester'e (1982) göre problem çözmeyi etkileyen bu faktörlerden biri de duyuşsal özelliklerdir. Duygu, tutum, inanç, güven, değer, istek, güdü, yönelim ve öğrenilmiş çaresizlik durumları, bireylerin sahip olabileceği duyuşsal özellik olarak nitelendirilen etmenler arasındadır (Pajares, 1992; Philipp, 2007; Mcleod, 1992; Braham, 1998; Handal, 2002; Schoenfeld, 1989; Seligman, 1975). Duyuşsal özellikler, bilişsel alandaki öğrenmelerin gerçekleşmesinde bir araç olarak kullanılmakta ve öğrenme başarısı üzerinde %25 oranında bir etkiye sahip olduğuna değinilmektedir (Bloom, 1979). Bu nedenle duyuşsal özellikler bireyleri tanımlayan güçlü belirleyiciler olarak düşünülmemektedir. Alan yazında bireylerin sahip olduğu duyuşsal özelliklerin bilinmesi kişinin hem mevcut durumunun anlaşılmasına, hem de gelecekteki davranışlarının tahmin edilmesine yardımcı olacağına değinilmektedir (Tekin, 1996). Duyuşsal özelliklerden biri olan öğrenilmiş çaresizlik ise; bir davranış ile bu davranışın sonucu arasında bir bağlantı olmadığını öğrenmesi sonucunda, bireyin benzer durumlarda gereken davranışı gösterememesi olarak tanımlanmaktadır (Maier, Seligman ve Solomon, 1976). Bir diğer ifade ile kişinin kendisini olumsuz özellikleri ile tanımlaması, gelecek ile ilgili olarak olumsuz beklentiler içinde olması, olumsuz yaşantılarını değişmez ve de genel kabul etmesi anlamına gelmektedir (Abramson, Metalsky ve Alloy, 1989). Bu nedenle öğrenilmiş çaresizlik duygusuna sahip olan bir birey, üstesinden gelebileceği yeni durumlarda bile gerekli çabayı gösteremeyerek, başarısızlığı başından kabul etmektedir. Diğer bir ifade ile kendini matematiğin yapılamayacağına inandırmaktadır. Matematiğe yönelik oluşan bu inanç, kişiye özgü matematik dünyası ve matematiğe karşı olan kişisel bakış açısı olarak ele alınmakta olup (Schoenfeld, 1989), bireyin davranışlarına yön vermektedir (Peterson ve diğerleri, 1989; Sigel, 1985). Ayrıca deneyimle şekillenen matematiğin öğrenimi hakkında kişisel kararlardan

oluştugu için (Raymond, 1997) bireyde ne kadar erken yaşta oluşursa, değişimi de o denli zor ve dirençli olacaktır (Toluk Uçar vd., 2010). Kavaklı'ya (2004) göre sahip olunan olumlu yöndeki inançlar matematikteki başarıyı arttırırken, olumsuz yöndeki inançlar ise öğrencinin yeterli bilgi birikimine sahip olsalar da başarıya ulaşmada, önlerindeki en önemli engellerden biri olacaktır.

Duyguların en az bilgiler kadar önemli olduğunu belirten Philipp (2007), öğrencilerin sahip oldukları tutum, inanç, eğilim gibi duyuşsal özelliklerin matematik öğrenimlerine yön ve şekil verdiğini belirtmektedir. Bu nedenle de öğrencilerin problem çözmenin ne olduğu hakkındaki inançları onların öğrenmelerini etkiler (Altun, 2015; 13). Benzer şekilde zihinsel ve duyuşsal süreçlerin öğrenmenin birbirini etkileyen önemli bileşenleri olduğunu dile getiren birçok araştırmanın bulguları, öğrenmede duyuşsal özelliklerin çok önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Reyes, 1984; Rodríguez, Plax ve Kearney, 1996; Uzun, Gelbal ve Öğretmen, 2010).

Tüm bunlar göz önüne alındığında; bilişsel bir özellik incelenirken, duyuşsal özellikleri yok saymanın araştırmanın bulgularını zayıflatan bir etmen olacağı öngörülmektedir. Fakat buna rağmen öğretme-öğrenme sürecinde duyuşsal özelliklerin ihmal edildiği ilgili alan yazında sıklıkla eleştirilen bir konu olagelmıştır (Wells, 1999). Bu kapsamda alan yazın çalışmaları incelendiğinde; öğrencilerin matematik başarıları ile bilişsel nitelikler (Şaşmaz Ören ve Tezcan 2008; Kıncal ve Yazgan, 2010) ve duyuşsal özellikler (Dweck ve Repucci, 1973; Hacıömeroğlu ve Şahin Taşkı, 2010; White ve diğerleri, 2006; Handal, 2002; Cananoğlu ve Tümkaya, 2011; Düzgün ve Hayalioğlu, 2006) arasındaki ilişkiler ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. Oysaki Correll'ün (1992) de değindiği gibi öğrenme sadece bilişsel faktörlere dayalı olarak açıklanamaz (akt. Uysal Koğ, 2012). Bunun en önemli nedenleri arasında, bilişsel ve duyuşsal özelliklerin birbiri içine geçmiş yapılar olması gelmektedir (Borich, 2014, 154). Bu bağlamda bu çalışmada; bilişsel özelliklerden biri olan hatta üst düzey düşünme becerisi olarak nitelendirilen problem çözme ile duyuşsal özellik olarak ele aldığımız matematiğe ilişkin inanç ve öğrenilmiş çaresizlik durumlarını beraber ele alıp hem birbirleri arasında hem de tüm bu özellikler ile akademik başarı arasındaki ilişkileri incelemek amaçlanmaktadır. Böylelikle hem duyuşsal hem de bilişsel özelliklerin ele alınarak kendi aralarında ve akademik başarı ile aralarındaki ilişkilerin incelenmesi ile öğrenmede söz sahibi olan bu özellikler hakkında bir bakış açısı elde etmemiz sağlanacaktır. Bu da öğrencilere yapılacak öğretimi bu bağlamda ortaya çıkacak sonuçları göz önüne alarak tasarlamamıza olanak sağlayacaktır. Ayrıca örneklem olarak 8. Sınıfların seçilme nedeni, bu öğrencilerin yakın bir zamanda SBS'ye (Seviye Belirleme Sınavı) girecek olmalarıdır. Yaklaşan sınav durumunun öğrencilerdeki duyuşsal özellikleri harekete geçirerek daha yoğun bir şekilde bu duyguları açığa çıkarabileceği düşünülmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranacaktır.

1. Öğrencilerin matematik başarı notları ile
 - a. Problem çözme hakkındaki düşünce puanları,
 - b. Matematiğe ilişkin inanç puanları ve
 - c. Matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik puanları arasında bir ilişki var mıdır?
2. Öğrencilerin Problem çözme hakkındaki düşünceleri ile
 - a. Matematiğe ilişkin inançları ve
 - b. Matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlikleri arasında bir ilişki var mıdır?
3. Öğrencilerin matematiğe ilişkin inançları ile matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, öğrencilerin matematiğe yönelik problem çözme hakkındaki düşünceleri, matematik inançları, matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlikleri ve akademik başarıları arasındaki ilişkileri inceleme amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli ile desenlenmiştir. ilişkisel tarama modeli; iki ve daha çok değişken arasındaki birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleri için kullanıldığından bu tür araştırmalar için uygun görülmektedir (Cohen, Manion ve Morrison, 2000; Karasar, 2006).

Evren-Örneklem

Araştırmanın örneklemini, Sakarya'nın Hendek ilçesinde bulunan ve basit seçkisiz örnekleme yoluyla seçilen 518 (292 kız, 226 erkek) 8. Sınıf öğrencisi oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları olarak, problem çözme hakkında düşünce, matematiksel inanç ve matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik ölçekleri kullanılmıştır. Ayrıca akademik başarı olarak, öğrencilerin 2012-2013 öğretim yılının I. dönemindeki matematik dersi başarı puanları alınmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Problem çözme hakkında düşünce ölçeği

Armour-Thomas ve Hoynes (1988) tarafından geliştirilen "StudentThinkingAbout Problem SolvingScale (STAPSS)" ölçeği Masal, Takunyacı ve Ağa (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Türk kültür yapısı ve İlköğretim 8. Sınıf düzeyi dikkate alınarak STAPSS ölçeğinin "Problem Çözmeye yönelik Öğrenci Düşünceleri" adı altında Türkçe'ye uyarlanmış şekli 'Planlama', 'Yürütme' ve 'Değerlendirme' olmak üzere toplam 3 boyut ve 23 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık anlamına gelen, Cronbach's Alpha kat sayısı .86'dır. Alt boyutların iç tutarlılık anlamına gelen, Cronbach's Alpha kat sayısı planlama için .87, yürütme için .74 ve değerlendirme için .72'dir. Ayrıca ölçeğin geçerlilik çalışmasında Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı .922 ve Barlett testinin anlamlı ($p < .01$) çıkması, verilerin Temel Bileşenler Analizine uygun olduğunu göstermiştir. Problem çözmenin alt boyutları hakkında kısa bilgi aşağıda verilmektedir.

- Planlama (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13): Problemlerle ilgili düşünceleri ve soruları belirleme, "Problem tam olarak nedir?", "Ne yapabilirim?", "Çözmek için neye ihtiyacım var?" gibi soruların cevabını araştırma, kullanılacak strateji veya stratejileri belirleme ve stratejiler için bir plan geliştirme sürecini,
- Yürütme (14, 15, 16, 17, 18, 19): Yapılacak işlemleri belirleme ve gerekli uygulamaları yapma sürecini,
- Değerlendirme (20, 21, 22, 23): Sonuçları kontrol etme, sonuçlar uygun değilse işlemlere tekrar başlama, farklı çözüm ve stratejilerin aynı sonuçları verip vermediğini kontrol etme sürecini kapsar.

Matematiksel inanç ölçeği

Yapılan bu çalışmada öğrencilerin matematiğe yönelik inançlarını ölçme adına Steiner (2007) tarafından geliştirilen, Masal ve Takunyacı (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan Matematik İnanç Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmaya Sakarya ve Konya Selçuk üniversitesinden 105 erkek 212 kız olmak üzere toplamda 317 öğrenci katılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliği test tekrar test, Cronbach's Alpha, eş yarılar, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleriyle incelenmiştir. Matematik inanç ölçeğinin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Matematik inanç ölçeği için Cronbach's Alpha .87, eş yarılar güvenilirlik katsayısı ise .92 olarak bulunmuştur. Matematik

inanç ölçeği için hesaplanan test tekrar test güvenilirlik kat sayısı .83 olarak bulunmuştur. Türkçeye uyarlanan matematik inanç ölçeğinin madde toplam korelasyon katsayıları .47 ile .72 arasında değişiklik göstermiştir. Matematik inanç ölçeğinin Türkçeye uyarlanması yapılan çalışmada geçerli ve güvenilir bulunmuştur. Matematik inanç ölçeği; zaman, adımlar, anlama, kullanışlılık ve öz-benlik olmak üzere toplam 5 boyutta ele alınmıştır. Bu boyutların yüklendiği anlam ise:

- Zaman: Matematik problemlerini çözmek için gereken zamana yönelik inancı içerir
- Adımlar: Sözel problemlerin basit bir şekilde çözülemeyeceğini, adım adım işlem yapmaya yönelik ölçülen inancını içerir
- Anlama: Anlama algısının önemli olduğu inancını içerir.
- Kullanışlılık: Matematiğin günlük hayatta faydalı/kullanışlı olduğu inancını içerir.
- Öz-benlik: Matematik hakkındaki benlik kavramına yönelik inancı içerir.

Matematiksel öğrenilmiş çaresizlik ölçeği

Uysal Koğ (2012), Seligman ve arkadaşları (1984) tarafından geliştirilen ve Aydın (1985) tarafından Türkçeye uyarlanan ve standardizasyonu yapılan Öğrenilmiş çaresizlik ölçeğini incelemiş ve buna paralel doğrultuda ‘Matematikte öğrenilmiş çaresizlik’ ölçeğini geliştirmiştir. Geliştirilen ölçek 33 maddeden oluşmaktadır ve ölçeğin puanlanmasında öğrenilmiş çaresizliği ifade eden seçenek 1 puan, öğrenilmiş çaresizliği ifade etmeyen seçenek 0 puan olarak kodlanmıştır. Ölçekten alınabilecek puanlar 0-33 arasında değişmektedir. Ölçekteki bu puan aralıklarına göre “içsel-dışsal”, ”özel-genel” ve “sabit- değişebilir” yükleme biçimleri tanımlanmıştır. Uysal Koğ (2012) geliştirdiği ölçeğin uyum geçerliği için ise ilköğretim 8. Sınıfta öğrenim gören 88 öğrenciye Matematikte öğrenilmiş çaresizlik ölçeği ile birlikte 10 maddeden oluşan, iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alfa) 0,84 olan “İlköğretim Öğrencileri İçin Matematik Kaygı Ölçeği” ni uygulamıştır. Öğrencilerin matematik kaygı ölçeğinden aldıkları puanlar ile matematikte öğrenilmiş çaresizlik ölçeğinden aldıkları puanlar arasındaki korelasyonu hesaplanmış ve öğrencilerin iki ölçekten aldıkları puanlar arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğunu bulmuştur ($r = .749, p < .01$).

Uygulama ve Analiz

Bu çalışma kapsamında ölçekler, okullarda bulunan matematik öğretmenleri ve araştırmacı tarafından eş zamanlı olarak ilgili okullardaki her bir 8. Sınıf öğrencisine iki ders saati kapsamında uygulanmıştır.

Elde edilen veriler SPSS 18.0 programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Öğrencilerin; problem çözme hakkında düşünceleri, matematiğe yönelik inanç, öğrenilmiş çaresizlik ve akademik başarıları arasında ilişkinin olup olmadığını incelemek amacıyla ilişki (correlational) analizler yapılmıştır. Yapılan bu analizlerde istatistiksel anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

Bulgular

Bu kısımda. Araştırma bulguları araştırma soruları dikkate alınarak aşama aşama sunulmuştur.

1. Öğrencilerin başarı notları ile problem çözme hakkındaki düşünce puanları, matematiğe ilişkin inanç puanları ve matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Tablo 1: Öğrencilerin Başarı Notlarının Problem Çözme, İnanç ve Öğrenilmiş Çaresizlik Puanları ile Arasındaki İlişki

		Başarı Notları		
		r	p	N
Problem Çözme	Planlama	,207**	0,000	449
	Yürütme	,213**	0,000	453
	Değerlendirme	,115*	0,012	483
	Problem Çözme Toplam	,246**	0,000	379
Matematik İnanç	Özbenlik	,200**	0,000	449
	Yararlılık	,272**	0,000	453
	Zaman	,192**	0,000	448
	Adımlar	,132**	0,004	484
	Anlama	,172**	0,000	489
	İnanç Toplam	,301**	0,000	337
Öğrenilmiş Çaresizlik	İçsel-Dışsal	-,361**	0,000	402
	Genel-Özel	-,211**	0,000	427
	Sabit-Değişken	-,329**	0,000	401
	Öğrenilmiş Çaresizlik Toplam	-,385**	0,000	328

*: p<.05; **: p<.01

Tablo 1. incelendiğinde öğrencilerin, başarı notları ile problem çözme hakkındaki düşünce puanları arasında düşük düzeyde pozitif ($r=,246$, $p<.05$); başarı notları ile matematik inanç puanları arasında orta düzeyde pozitif ($r=,301$, $p<.05$) bir ilişki varken; başarı notları ile öğrenilmiş çaresizlik puanları arasında orta düzeyde negatif bir ilişki olduğu ($r=-,385$, $p<.05$) görülmektedir. Bu bulgudan öğrencilerin problem çözme hakkındaki düşünceleri ve matematiğin yapılabileceğine ilişkin inançları olumlu yönde arttıkça akademik başarılarının da artacağı; matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlikleri arttıkça akademik başarılarının azalacağı sonuçlarına ulaşılabilir. Ayrıca bu faktörler arasındaki çift yönlü olan bu ilişkiyi göz önüne aldığımızda ise akademik başarı puanları arttıkça buna bağlı olarak matematiği yapabileceklerine ilişkin inançları ve problem çözme hakkındaki düşüncelerinin pozitif anlamda artacağı ve matematikte başarı elde ettikçe matematiği yap(a)mayacakları duyguları yani öğrenilmiş çaresizlik puanlarının azalacağı sonucuna ulaşılmıştır.

2. Öğrencilerin matematiğe ilişkin problem çözme hakkındaki düşünceleri ile
 - a. Matematiğe ilişkin inanç ve
 - b. Matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlikleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Tablo 2: Öğrencilerin Matematiğe Yönelik Problem Çözme Hakkındaki Düşünce Puanları ile Matematiğe İlişkin İnanç ve Öğrenilmiş Çaresizlik Puanları Arasındaki İlişki

		Planlama	Yürütme	Değerlendirme	Problem Çözme Toplam
Özbenlik	r	,273**	,211**	,161**	,305**
	p	0,000	0,000	0,001	0,000
	N	399	398	418	341
Yararlılık	r	,308**	,340**	,181**	,360**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	394	397	416	336

Zaman	r	,119*	,109*	0,082	,157**
	p	0,019	0,032	0,098	0,005
	N	387	389	410	327
Adımlar	r	,242**	,234**	,196**	,277**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	420	423	445	356
Anlama	r	,238**	,168**	,275**	,292**
	p	0,000	0,001	0,000	0,000
	N	421	423	449	353
İnanç Toplam	r	,379**	,350**	,229**	,447**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	301	301	313	261
İçsel - Dışsal	r	-,420**	-,331**	-,115*	-,421**
	p	0,000	0,000	0,027	0,000
	N	348	350	371	295
Genel - Özel	r	-,345**	-,260**	-,177**	-,414**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	367	371	398	310
Sabit-Değişken	r	-,470**	-,253**	-,237**	-,464**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	345	346	372	289
Öğrenilmiş Çaresizlik Toplam	r	-,508**	-,359**	-,215**	-,523**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	283	285	305	239

*: $p < .05$; **: $p < .01$

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin problem çözme hakkındaki düşünce puanları ile matematiğe ilişkin inanç puanları ($r = 447$, $p > .05$) arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki ve öğrencilerin problem çözme hakkındaki düşünce puanları ile matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik puanları arasında toplam puan ($r = -523$) ve alt boyutlar bazında negatif bir ilişki olduğu görülmektedir ($p < .05$). Araştırmanın bu bulgusundan duyuşsal özelliklerin bilişsel özellikleri etkileme gücüne sahip olduğu sonucuna ulaşılabilir. Çünkü öğrencilerin problem çözme hakkındaki puanları arttıkça buna bağlı olarak öğrencilerin matematiğin yapılabileceğine ilişkin inanç puanları artarken, deneyimle elde edilen ve kişinin inanç sistemine yerleşen öğrenilmiş çaresizlik puanları azalacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca diğer bir taraftan öğrencilerin inançları artarken problem çözme hakkındaki düşüncelerinin pozitif anlamda arttığı; öğrenilmiş çaresizlikleri artarken ise problem çözme hakkındaki düşüncelerinin azaldığı bulgularına ulaşılmıştır. Kısacası problem çözme ile inanç arasında doğrusal bir ilişki söz konusu olurken, problem çözme ile öğrenilmiş çaresizlik arasında ters yönlü anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Öğrencilerin matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik puanları ile matematiğe ilişkin inanç puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Tablo 3: Öğrencilerin Matematiğe İlişkin Öğrenilmiş Çaresizlik Puanları İle Matematiğe İlişkin İnanç Puanları Arasındaki İlişki

		İçsel-Dışsal	Genel-Özel	Sabit-Değişken	Öğrenilmiş Çaresizlik Toplam
Özbenlik	r	-,302**	-,193**	-,341**	-,342**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	352	375	350	291
Yararlılık	r	-,423**	-,250**	-,431**	-,481**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	350	373	347	286
Zaman	r	-,362**	-,146**	-,287**	-,322**
	p	0,000	0,005	0,000	0,000
	N	345	369	350	287
Adımlar	r	-,189**	-,220**	-,272**	-,296**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	374	399	375	305
Anlama	r	-0,065	-,201**	-,123*	-,135*
	p	0,212	0,000	0,017	0,018
	N	374	401	379	307
İnanç Toplam	r	-,431**	-,252**	-,446**	-,460**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	263	283	267	222

*: $p < .05$; **: $p < .01$

Tablo 3 incelendiğinde, matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik ile matematiğe ilişkin inanç puanları arasında toplam puan ($r = -.460$) ve alt boyutlar bazında negatif bir ilişki olduğu görülmektedir ($p < .05$). Araştırma bulgularından inanç ile öğrenilmiş çaresizlik arasında ters ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bulgu göstermiştir ki bireylerin matematiğin yapılamayacağına ilişkin inançları arttığında öğrenilmiş çaresizlik duyguları artma ya da öğrenilmiş çaresizlik duyguları azalırken matematik inançları azalma eğilimde olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Bu bölümde araştırma sorularına sırası ile yer verilerek, araştırmada elde edilen bulgular ve sonuçlara değinilecektir.

1. Öğrencilerin başarı notları ile problem çözme hakkındaki düşünce puanları, matematiğe ilişkin inanç puanları ve matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik puanları arasında bir ilişki var mıdır?

Birinci araştırma sorusu bağlamında *öğrencilerin başarı notları ile problem çözme hakkındaki düşünce puanları, matematiğe ilişkin inanç puanları ve matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik puanları arasındaki ilişkiler incelenmiştir*. Araştırma sonuçları, öğrencilerin başarı notları ile problem çözme hakkındaki düşünceleri ve matematik inançları arasında pozitif; başarı notu ile matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik toplam puanları arasında ise negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Kuzu ve Ersözlü (2008), Soylu ve Soylu (2006) ve Gürlen (2011) yaptığı araştırmalarda da benzer şekilde başarı ile problem çözme arasında pozitif bir ilişki olduğunu bulmuştur. Nitekim, Sternberg (2005) ve Naglieri ve Dass (2005) da problem çözenin matematik başarısında önemli bir yere sahip olduğu vurgulamaktadırlar. Öğrencilerin başarı notu ile matematik inançları arasındaki ilişkileri göz önüne aldığımızda White ve diğerleri (2006) ve Handal (2002) da yaptıkları çalışmalarda araştırma bulgularını destekler mahiyette pozitif yönlü ilişki bulmuşlardır. Alan yazın çalışmalarına baktığımızda matematik hakkındaki inançlar, matematik başarısını etkileyen önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (House, 2006; Kayaarsalan, 2006;

McLeod ve McLeod, 2002; Schoenfeld, 1989; Schommer-AikinsDuell ve Hutter, 2005). Bu nedenle matematik başarısı ile matematik inanç arasında ortaya çıkan bu pozitif ilişki araştırmanın olağan bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak öğrencilerin başarı notları ile öğrenilmiş çaresizlik arasında ortaya çıkan negatif ilişkiyi ele aldığımızda, araştırmanın bu bulgusu destekler nitelikte Cananoğlu ve Tümkaya (2011), Uysal Koğ (2012), Düzgün ve Hayalioğlu (2006) ve Azar (2006) da yaptıkları araştırmalarda başarı notu ile öğrenilmiş çaresizlik arasında negatif bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

Genel olarak *öğrencilerin başarı notları ile problem çözme hakkındaki düşünceleri, matematiğe ilişkin inançları ve matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlikleri arasında ortaya çıkan ilişkilerin* ilgili alan yazındaki çalışmalardan elde edilen sonuçlarla da tutarlı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda öğrencilerin problem çözme hakkındaki düşüncelerinin matematiğe ilişkin inanç ve öğrenilmiş çaresizlik durumlarının başarı notları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca araştırmanın sonucu olarak, öğrencilerin gerek bilişsel gerekse de duyuşsal özelliklerinde meydana gelecek olan olumlu bir iyileşmenin matematik başarısına da yansıtacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak inanç ve başarı arasında bir neden-sonuç ilişkisinden çok, iki yönlü bir ilişki vardır (Nicholaidou ve Philippou, 2003). İnanç faktöründe olduğu gibi diğer duyuşsal faktörde de bu iki yönlü ilişkiden söz edilebilir. Çünkü öğrencilerin sahip oldukları negatif duyuşsal özellikler (inanç, tutum, kaygı, öğrenilmiş çaresizlik vb.) onları öğrenmeye karşı güdüleme yerine başarısızlık hissine sokarak, yapabilecekleri şeyleri yapmama ya da yapamama duygusuna büründürcektir. Diğer bir yandan sürekli başarısızlıkla sonuçlanan durumlarda ise öğrenciler matematiğin zor olduğu ve matematiği yapamayacaklarına inanacaklar ve üstesinden gelebilecekleri durumlarda bile gerekli çabayı göstermeyeceklerdi. Bu nedenle duyuşsal ve bilişsel özellikler ile başarı arasında çift yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir.

2. Öğrencilerin matematiğe ilişkin problem çözme hakkındaki düşünceleri ile
 - a. Matematiğe ilişkin inanç ve
 - b. Matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlikleri arasında bir ilişki var mıdır?

İkinci araştırma sorusu bağlamında *öğrencilerin problem çözme hakkındaki düşünceleri ile matematiğe ilişkin inanç ve öğrenilmiş çaresizlik puanları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma sonuçları* öğrencilerin problem çözme hakkındaki düşünceleri ile matematik inançları arasında pozitif; problem çözme hakkındaki düşünceleri ile matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlikleri arasında ise negatif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Matematik inanç ile problem çözme arasında; yapılan birçok çalışmada (Altunçekiç, Yaman ve Koray, 2005; Mayer, 1998; Yaman ve Yalçın, 2005; Yılmaz, 2007; Hacıömeroğlu, 2011; Aksan ve Sözer, 2007; Kayan ve Çakıroğlu, 2008; Yenice, 2012; Higgins, 1997; Pajares ve Kranzler, 1985) araştırmanın bulgularını destekler nitelikte pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmanın diğer bir sonucu olan öğrencilerin problem çözme hakkındaki düşünceleri ile matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlikleri arasında ortaya çıkan negatif ilişki yapılan birçok çalışma ile de desteklenmektedir (Ağır, 2007; Oğuztürk, Akça ve Şahin, 2011).

Genel olarak bilişsel özelliklerden problem çözme ile duyuşsal özelliklerden matematiğe ilişkin inanç ve öğrenilmiş çaresizlik durumlarının ele alındığı bu kısımda bilişsel ve duyuşsal özelliklerin birbiri üzerinde söz sahibi etmenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Kloosterman ve Stage'e (1992) göre bireylerin duyuşsal özelliklerinden biri olan matematiksel inançlar, problem çözme üzerinde önemli bir rolü olan ve problem çözmeyi etkileyen bir unsurdur. Bu nedenle matematiğe ilişkin geliştirilen pozitif bir inanç problem çözme becerisini attırma eğiliminde olacaktır. Ayrıca matematikte başarıyı elde etmede önemli bir belirleyici olan problem çözme hakkındaki olumlu düşüncelerin yüksek düzeyde olması ve

buna yönelik olumlu diğer durumlar da matematiğe ilişkin inancı yükseltme eğilimindedir. Çünkü problem çözme becerisine sahip olma, kendine güvenle ile ilişkilidir (Erdem ve Akman, 1995). Araştırmalar duyuşsal anlamdaki pozitif durum bireyleri yalnızca iyi hissettirmekle kalmayıp, aynı zamanda farklı bir düşünme sürecini başlattığı, problem çözüme yaratıcılığı ve esnek düşünmeyi desteklediği ve bununla beraber karar alma sürecinde daha verimli ve detaylı düşünmeye yardımcı olduğu fikrini desteklemektedir (Isen, 2000; Picard ve diğerleri, 2004). Bu nedenle öğrencilerin problem çözme hakkındaki düşünceleri pozitif yönde arttıkça matematik inançları artma, öğrenilmiş çaresizlikleri azalma eğiliminde olacağı araştırma bulgularından elde edilmiştir. Ayrıca bireylerde öğrenilmiş çaresizlik duygusunun en alt düzeyde hatta mümkünse oluşumunu engellemek bireylerin problem çözme becerilerinin yükselmesine yol açabilir. Bu nedenle bireylerde matematiğe karşı yüksek düzeyde olumlu tutum, inanç ve olabildiğince az öğrenilmiş çaresizlik duygusu kazandırılmaya çalışılmalıdır.

3. Öğrencilerin matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik puanları ile matematiğe ilişkin inanç puanları arasında bir ilişki var mıdır?

Üçüncü araştırma sorusu bağlamında *öğrencilerin matematiğe ilişkin inançları ve öğrenilmiş çaresizlik puanları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırma sorusuna ilişkin bulgulara baktığımızda; öğrencilerin matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik puanları ile matematiğe ilişkin inanç puanları arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.*

Matematiğe ilişkin öğrenilmiş çaresizlik ve inanç arasında bulunan negatif yönlü bu ilişki göstermiştir ki öğrencilerin matematiğe yönelik öğrenilmiş çaresizlik duyguları arttıkça buna bağlı olarak matematik inançları azalma eğiliminde olacaktır. Ya da tam tersi olarak matematiği yapabileceklerine ilişkin inançları arttıkça öğrenilmiş çaresizlikleri azalma eğiliminde olacaktır. Bu iki duyuşsal özellik arasında bir neden sonuç ilişkisinden çok çift yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir. Ayrıca matematiği yapamayacağı inancına sahip olan bireyde ilgili durumu deneyimlemesi ve her defasında olumsuz bir durumla karşılaşması sonucu öğrenilmiş çaresizlik duygusu oluşacağı öngörülmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen tüm bu bulgular öğrenme üzerinde sadece bilişsel faktörlerin değil, duyuşsal faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir. Burada da görüldüğü gibi okulda verilecek eğitimde bilişsel öğrenmeler ile duyuşsal öğrenmeler arasında yüksek düzeyde bir ilişki vardır (Demirtaş ve Yağbasan, 2004). Correll'ün (1992) de değindiği gibi öğrenme sadece bilişsel faktörlere dayalı olarak açıklanamaz (akt. Uysal Koğ, 2012). Bunun en önemli nedenleri arasında, bilişsel ve duyuşsal özelliklerin birbiri içine geçmiş yapılar olması gelmektedir (Borich, 2014; 154). Birbiri içine geçmiş bu iki yapı, öğrenme başarısının %65'ini açıklama gücüne sahiptir (Senemoğlu, 2001). Bu demek oluyor ki, öğrencilerin bilişsel özelliklerinin yanında duyuşsal özelliklerini de dikkate alarak hazırlanacak öğrenme-öğretme etkinlikleri yardımıyla matematikteki öğrenme başarısı artırılabilir (Baykul, 2000).

Kaynakça

- Abramson, L. Y., Metalsky, G. I., and Alloy, L. B. (1989). Hopelessness depression: A theory-based subtype of depression, *Psychological Review*, 96, 358-372.
- Ağır, M. (2007). *Üniversite öğrencilerinin bilişsel çarpıtma düzeyleri ile problem çözme becerileri ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aksan, N., ve Sözer, M. A. (2007). Üniversite öğrencilerinin epistemolojik inançları ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkiler. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 31-50.
- Altun, M. (2015). *Liselerde Matematik Öğretimi*. Alpa Aktüel.

- Altunçekiç, A., Yaman, S., ve Koray, Ö. (2005). Öğretmen adaylarının öz-yeterlik inanç düzeyleri ve problem çözme becerileri üzerine bir araştırma (Örneği). *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13 (1), 93-102.
- Azar, A. (2010). Ortaöğretim fen bilimleri ve matematik öğretmeni adaylarının öz yeterlilik inançları. *Zkü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12), 235-252.
- Baykul, Y. (2000). *İlkokulda matematik öğretimi*. Pegem Akademi, 1. Basım.
- Bloom, B. S. (1979). *İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme*, (Çev: D.A. Özçelik). Ankara: MEB Yayınları.
- Blosser, P. E. (1988). Teaching problem solving-secondary school science, *ERIC/SMEAC Science Education Digest*, 2.
- Borich, G. D. (2014). *Effective teaching methods: research-based practice*, 8/E. Pearson.
- Braham, B. (1998). (Çev: Diker, anddat G.). *Stres yönetimi*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Cananoğlu, E., ve Tümkaya, S. (2011). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin öğrenilmiş çaresizlik düzeyleri ve algıladıkları sınıf atmosferinin sosyo-demografik değişkenlere göre incelenmesi. *İlköğretim Online*, 10 (3), 919-933.
- Charles R., and Lester, F., (1982). *Teaching Problem Solving; What, Why ve How*. Palo Alto, CA: Dale Seymour Publications.
- Charles, R. I. (2009). The role of problem solving in high school mathematics, https://assets.pearsonschool.com/asset_mgr/legacy/200932/PHMath2011_RandallCharles_24383_1.pdf adresinden 14 Ağustos 2014 tarihinde edinilmiştir.
- Charlesworth, R., and Leali, S. A. (2012). Using problem solving to assess young children's mathematics knowledge. *Early Childhood Education Journal*. 39, 373-382.
- Chen, L. , Dooren, W.V., Chen, Q., and Verschaffel, L. (2011). An Investigation on Chinese teachers' realistic problem posing and problem solving ability and beliefs. *International Journal Of Science And Mathematics Education*, 9, 919-948.
- Cohen, L., Manion, L., and Morrison, K. (2000). *Research methods in education*. 5th ed. London New York: Routledge Falmer.
- Demirbaş, M., ve Yağbasan, R. (2004). Fen bilgisi öğretiminde, duyuşsal giriş özelliklerinin değerlendirilmesinin işlevi ve öğretim süreci içinde, öğretmen uygulamalarının analizi üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 177-193.
- Demirel, Ö. (2008). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Düzgün, Ş., ve Hayalioğlu, H. (2006). Öğrencilerde öğrenilmiş çaresizlik düzeyini bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13.
- Dweck, C. S., and Reppucci, N. D. (1976). Learned helplessness and reinforcement responsibility in children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 25(1), Jan 1973, 109-116.
- Erdem, M., ve Akman, Y. (1995). *Eğitim psikolojisi*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Gürten, E. (2011). Probleme dayalı öğrenmenin öğrenme ürünlerine, problem çözme becerisine, öz-yeterlik algı düzeyine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 40, 221-232.
- Hacıömeroğlu, G. (2011). Sınıf öğretmeni adaylarının matematiksel problem çözmeye ilişkin inançlarını yordamada epistemolojik inançlarının incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (30), 206-220
- Hacıömeroğlu, G., ve Şahin Taşkın, Ç. Ş. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının matematik öğretimi yeterlik inançları. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 539-555.
- Handal, B. P. (2002). *Teachers' mathematical beliefs and gender, faculty position, teaching socio-economic area, teaching experience and academic qualifications*. http://www.self.ox.ac.uk/Conferences/2002_CD_Handal.pdf 25.12.2015 tarihinde adresinden alınmıştır.

- Higgins, K. M. (1997). The effect of year-long instruction in mathematical problem solving on middle-school students' attitudes, beliefs, and abilities. *The Journal Of Experimental Education*, 66 (1), 5-28.
- House, D. J. (2006). Mathematics beliefs and achievement of elementary school students in Japan and the United States: Results from the Third International Mathematics and Science Study. *The Journal of Genetic Psychology*, 167(1), 31-35.
- Isen, A. M. (2000). *Positive affect and decision making*. Lewis M., and Haviland J. (Editörler), Handbook of emotions (2nd edition, ss. 417-435). Guilford, New York.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel yayın Dağıtım.
- Kavaklı, A. E. (2004). *Başarı İnanç İşidir*. Nesil yayınları.
- Kayaaslan, A. (2006). *İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin matematiğin doğası ve matematik öğretimi hakkındaki inançları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi
- Kayan, F., ve Çakıroğlu, E. (2008). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının matematiksel problem çözmeye yönelik inançları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (35), 218-226.
- Kazu, H., ve Ersözlü, Z. N. (2008). Öğretmen adaylarının problem çözme becerilerinin cinsiyet, bölüm ve öss puan türüne göre incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1).
- Kıncal, R. Y., ve Yazgan, A. D. (2010). İlköğretim 7. Ve 8. sınıf öğrencilerinin formal operasyonel düşünme becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *İlkoğretim Online*, 9 (2), 723-733.
- Kloosterman, P., and Stage, F. (1992). Measuring beliefs about mathematical problem solving. *School Science and Mathematics*, 92(3), 109-115.
- Maier, S. F., Seligman, M. E. P., and Solomon, R. L. (1976), "Learned helplessness: theory and evidence". *Journal of Experimental Psychology*, 105, 3-46.
- Masal, E., ve Takunyacı, M. (2012). Öğrencilerin epistemolojik ve matematik the turkish adaptation of mathematics belief scale: The Validity and Reliability Study. *Procedia - Social and Behavioral Sciences .12 th International Educational Technology Conference - IETC 2012*, 64 (9), 123-132.
- Masal, E., Takunyacı, M., ve Ağaç, G. (2013). Problem çözmeye yönelik öğrenci düşünceleri' ölçeğinin türkçe'ye uyarlama çalışması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25 134-146.
- Mayer, R. E. (1998). Cognitive, Metacognitive, and motivational aspects of problem solving. *Instructional Science* (26), 49-63.
- McLeod, D. B., and McLeod S. H. (2002). *Synthesis – Beliefs and mathematics education: Implications for learning, teaching, and research*. In G. C. Leder, E. Pehkonen, and G. Törner (Eds.), *Beliefs: A hidden variable in mathematics education?* (pp.115–127). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- McLeod, D. B. (1992). *Research on affect in mathematics education: A reconceptualization*. D.A.Grouws (Editör), Handbook of research on mathematics teaching and learning, (pp. 575–596). New York : Macmillan
- MEB. (2009). *İlköğretim anadolu öğretmen lisesi öğretim, ilke ve yöntemleri dersi öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Naglieri, J. A., and Das, J. P. (2006). Are intellectual processes important in the diagnosis and treatment of ADHD? *The ADHD Report*, 14(1), 1-6.
- National Council of Teacher s of Mathematics (NCTM). (2000). *Principles and Standards for School Mathematics*. Reston, VA: NCTM.
- Nicholaidou, M., and Philippou, G. (2003). Association of course performance with students' beliefs: An analysis by gender and instructional software environment *CERME 3: Third Conference of the European Society for Research in Mathematics Education* 28 February 3

- March 2003 in Bellaria, Italy. http://www.dm.unipi.it/~didattica/CERME3/proceedings/Groups/TG2/TG2_nicolaidou_cerme3.pdf (2013, Ocak 20).
- Oğuztürk, Ö., Akça, F., ve Şahin, G. (2011). Üniversite öğrencilerinde umutsuzluk düzeyi ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin bazı değişkenler üzerinden incelenmesi. *Klinik Psikiyatri* (14), 85-93.
- Pajares, M. F. (1992). Teachers' beliefs and education research: cleaningup a messy construct. *Review Of Educational Research*, 62 (3), 307-332.
- Pajares, M. F., and Kranzler, J. (1995). Self-efficacy beliefs and general mental ability in mathematical problem-solving. *Contemporary Educational Psychology* (20), 426-443.
- Peterson, P. L., Fennema, E., Carpenter, T.P., and Loef, M. (1989). Teacher's pedagogical content beliefs in mathematics. *Cognition and instruction*, 6(1), 1-40.
- Philipp, R. A. (2007). *Mathematics Teachers. Beliefs and Affect*. F.K Lester (Editör), Second handbook of research on mathematics teaching and learning. Charlotte, NC: Information Age Publishing, 257-315.
- Picard, R. W., Papert, S., Bender, W., Blumberg, B., Breazeal, C., Cavallo, D., and Strohecker, C. (2004). Affective learning—a manifesto. *BT Technology Journal*, 22(4), 253-269.
- Polya, G. (1973). *How to solve it: A new aspect of mathematical method* (2nd ed.). Princeton, NJ : Princeton University Press..
- Raymond, A. M. (1997). Inconsistency between a beginning elementary school teacher's mathematics beliefs and teaching practice. *Journal For Research In Mathematics Education* (28), 550-577.
- Reusser, K., and Stebler, R. (1997). Every word problem has a solution: The social rationality of mathematical modeling in schools. *Learning and Instruction*, 7(4), 309-327.
- Reyes, L. H. (1984). Affective variables and mathematics education. *The elementary school journal*, 84(5), 558-581.
- Rodríguez, J. I., Plax, T.G., and Kearney, P. (1996). Clarifying the relationship between teacher nonverbal immediacy and student cognitive learning: Affective learning as the central causalmediator. *Communication education*, 45(4), 293-305.
- Schoenfeld, A. H. (1989). Explorations of students' mathematical beliefs and behavior. *Journal for Research in Mathematics Education* (20), 338-355.
- Schommer-Aikins, M., Duell, O. K., and Hutter, R. (2005). Epistemological beliefs, mathematical problemsolving beliefs, and academic performance of middle school students. *The Elementary School Journal*, 105(3), 289-304.
- Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: On depression, development and death*. San Francisco: W.H. Freeman and Company.
- Senemoğlu, N. (2001). *Gelişim öğrenme ve öğretim, Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sigel, I. E. (1985). *A Conceptual Analysis of Beliefs*. I. E. Sigel (Ed.), Parental belief systems: The psychological consequences for children. Hillsdale, NJ:Erlbaum.
- Soylu, Y., ve Soylu, C. (2006). Matematik derslerinde başarıya giden yolda problem çözenin rolü. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (11), 97-111.
- Sternberg, R. J. (2005). The theory of successful intelligence. *Interamerican Journal of Psychology*, 39(2), 189-202.
- Sugrue, B. (1993). *Specifications for the design of problem solving assessment in science*, Project 2.1, Designs for assessing individual and group problem solving, National Center for Science for Research on Evaluation, Office of Educational Research and Improvement, USA.
- Swing, S., and Peterson, P. (1988). Elaborative and integrative thought processes in Mathematics Learning. *Journal of Educational Psychology*, 80, 1, 54-66.
- Şahinel, S. (2002). *Eleştirel Düşünme*. Ankara: PegemA yayıncılık.

- Şaşmaz Ören, F., ve Tezcan, R. (2008). İlköğretim 7. sınıf fen bilgisi dersinde öğrenme halkası yaklaşımının, öğrencilerin başarı ve mantıksal düşünme yetenekleri üzerine etkisi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 427-466.
- Tekin, H. (1996). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Toluk Uçar, Z., Pişkin, M., Akdoğan ,E. N., ve Taşçı,D. (2010). İlköğretim Öğrencilerinin Matematik, Matematik Öğretmenleri ve Matematikçiler Hakkındaki İnançları. *Eğitim ve Bilim*,35(155), 131-144.
- Uysal Koğ, O. (2012). *Görselleştirme yaklaşımı ile yapılan matematik öğretiminin öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal gelişimi üzerindeki etkisi*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İzmir.
- Uzun B., Gelbal, S., and Öğretmen T. (2010). TIMSS-R fen başarısı ve duyuşsal özellikler arasındaki ilişkinin modellenmesi ve modelin cinsiyetler bakımından karşılaştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(2), 531-544.
- Wells, G. (1999). *Dialogic inquiry: Towards a sociocultural practice and theory of education*. Cambridge University Press, New York.
- White, A. L., Way, J., Perry, B., and Southwell, B. (2006). Mathematical attitudes, beliefs and achievement in primary pre-service mathematics teacher education. *Mathematics Teacher Education and Development*, (7), 33-52.
- Yaman, S. ve Yalçın, N. (2005). Fen eğitiminde probleme dayalı öğrenme yaklaşımının problem çözme ve öz-yeterlik inanç düzeylerinin gelişimine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (29), 229-236.
- Yenice, N. (2012). Öğretmen adaylarının öz-yeterlik düzeyleri ile problem çözme becerilerinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (39), 36-58.
- Yılmaz, K. (2007). *Öğrencilerin epistemolojik ve matematik problemi çözümlerine yönelik inançlarının problem çözme sürecine etkisinin araştırılması*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İstanbul.

Ergenin Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Sosyal Yetkinlik, Bilişsel Hatalar ve Anne Baba Beş Faktör Kişilik Özellikleri İlişkisi

The Relationship Between Five Personality Traits of Adolescent and Social Self-Efficacy, Cognitive Errors and Five Personality Traits of Parents

Mehmet BİLGİN*

Özet

Bu araştırmanın amacı, ergenlerin beş faktör kişilik özellikleri ile sosyal yetkinlik beklentisi, bilişsel hatalar ve anne baba beş faktör kişilik özelliği arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmaya 331 ergen ve onların anne (331) ve babaları (331) olmak üzere toplam 993 kişi katılmıştır. Araştırmada, Beş Faktör Kişilik Envanteri, Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği ve Bilişsel Hatalar Ölçeği kullanılmıştır. Ergenler Beş Faktör Kişilik Envanterini, Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeğini, Bilişsel Hatalar Ölçeğini yanıtlamışlardır. Anne ve babalar Beş Faktör Kişilik Envanterini yanıtlamışlardır. Araştırma sonuçlarına göre anne babanın dışadönüklük, yumuşakbaşlılık, özdenetim ve duygusal tutarsızlık kişilik özellikleri yükseldikçe, ergenin bu kişilik özellikleri de yükselmektedir. Ergenin dışadönüklük, yumuşakbaşlılık, özdenetim ve gelişime açıklık düzeyleri arttıkça ergenlerin sosyal yetkinlik puanları ortalamalarının da arttığı, duygusal tutarsızlık düzeyi arttığında ise sosyal yetkinlik puanları ortalamalarının düştüğü gözlenmiştir. Ergenin özdenetim özelliği ile seçici soyutlama ve aşırı genelleme bilişsel hataları ve duygusal tutarsızlık özelliği ile felaketleştirme, seçici soyutlama, kişiselleştirme ve aşırı genelleme hataları arasında da anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Beş faktör kişilik, sosyal yetkinlik, bilişsel hatalar, ergen, anne-baba

Abstract

The purpose of this study is to investigate the relationship between the five personality traits of adolescent and social self-efficacy, cognitive errors, cognitive flexibility and five personality of parents. A total of 993 people including 331 adolescents and their mothers (n=331) and their father (n=331) participated in the research. In the study, the Five Factor Personality Inventory, Social Self Efficacy Scale and Cognitive Errors Questionnaire were used. Adolescents answered questions in the Five Factor Personality Inventory, Social Self Efficacy Scale and, the Cognitive Errors Questionnaire. Parents answered the Five Factor Personality Inventory as well. According to findings, as parents' extraversion, peacefulness, self-control and emotional instability increase so do same personality characteristics of adolescents. When adolescent' extraversion, peacefulness, self-control and openness levels increase, their social self-efficacy in the average scores also increases. In addition, it has been observed that when levels of emotional instability increases in adolescents, a decrease occurs in their average social self-efficacy scores.

Key Words: Five personality factors, social-self efficacy, cognitive errors, adolescent, parents

Giriş

İnsanın temel bazı kişilik özelliklerinin oluşmasında çevrenin özellikle ailenin pay sahibi olduğu vurgulanmaktadır (Carver, Johnson, McCullough, Forster ve Joormann, 2014). Ebeveyn tutumları ve ergen davranışları üzerinde yapılmış bazı araştırmalarda (De Wolf ve Van Ijendoorn, 1997; Bretherton, Golby ve Cho, 1997), ergenle ebeveyn arasında ilişkinin olumlu yönde artmasıyla, ergenin daha özerk ve arkadaşlarıyla ilişki kurmada daha cesaretli olduğu görülmektedir. Ergeni desteklemeyen aile tutumları, uyum yapabilmeyi olumsuz yönde

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mbilgin@cu.edu.tr

etkilemektedir (Isabella, 1993; Steinberg, Darling, Fletcher, Brown ve Dornbusch, 1995; Stevenson-Hinde ve Shouldice, 1995).

Son yıllarda araştırmalarda, sosyal bilişsel teori ve kişilik teorilerinin birlikte yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Kişilik teorileri, kişiliği; bireyin yapabileceği veya ulaşabileceği potansiyellerini açığa çıkarmasına yardımcı olacak ve temel eğilimlerini yansıtan duygu, davranış ve düşüncelerinin organizasyonu olarak kabul etmektedirler (McCrae ve Costa, 2008). Kişilik özellikleri, kişinin uyarıcılar karşısında ortaya koyacağı eylem ve süregelen potansiyel yetkinliklerdir (Caprara, Vecchione, Barbaranelli ve Alessandri, 2013).

Kişilik teorilerinden biri de son yıllarda ön plana çıkan beş faktörlü kişilik teorisidir. Büyük beşli olarak adlandırılan beş faktörlü kişilik teorisinin, en geniş kişilik özellikleri olarak sınıflandırdığı dışa dönüklük, yumuşak başlılık/geçimlilik, özdenetim/sorumluluk, duygusal tutarsızlık ve gelişime açıklık özellikleri üzerinde büyük bir fikir birliği bulunmaktadır (John, Naumann ve Soto, 2008).

Beş faktör kişilik modeli, dışadönüklük (extroversion), yumuşak başlılık (agreeableness), öz-denetim (conscientiousness), duygusal tutarsızlık (emotional stability/neuroticism) ve gelişime açıklık (openness to experience) boyutlarından oluşmaktadır. Dışadönüklük; sosyal, sevecen, arkadaş canlısı, konuşkan, girişken, iddialı ve dış dünyaya açık, baskın ve aktif, neşeli, konuşkan ve sosyal hırslı olarak tanımlanmaktadır. Yumuşak başlılık; dürüstlük, başkalarını düşünme, cömertlik, kibarlık, hoşgörülülük, fedakarlık, uyumluluk, itaatlilik, merhametlilik, alçak gönüllülüktür. Öz-denetim; azimli, vicdanlı, sorumlu, düzenli, dakik, kurallara bağlı, başarı kazanma güdüsü olan, öz disiplinli, sabırlı, planlı, programlı, dikkatli, temiz, tutumlu, titiz, tedbirli ve çalışkan olma gibi özellikleri içerir. Duygusal tutarsızlık; kaygılı, öfkeli, depresif, dürtüsel, kırılgan, endişeli, sıkılgan, kendine güvensiz ve sinirli gibi özellikler içermektedir ve nörotik bir yapıya işaret etmektedir (McCrae ve Costa, 1987). Gelişime açıklık, analitik, meraklı, yaratıcı, bağımsız, geleneksel olmayan, kendine özgü, hayal gücü kuvvetli, ilgileri geniş, cesur, değişikliği seven, sanatsal düşünen, doğal, açık fikirli, hareketli, hür düşünceli, kültürlü, estetik bakış açısına sahip ve zeki özelliklerini kapsar (Tatar, Bildik, Saltukoğlu ve Dinçel, 2014).

Beş faktör kişilik teorisi ve bilişsel hatalarla ilgili araştırmalar yapılmıştır. Davies (2006) gerçekdışı (irrasyonel) düşünceler ile duygusal tutarsızlık ve öz-denetim boyutları arasında pozitif, gelişime açıklık arasında ise negatif bir ilişki tespit etmiştir. Ayrıca Sava (2009) duygusal tutarsızlık (Neuritizm) ile yumuşakbaşlılık arasında negatif, işlevsel olmayan şemalar ve irrasyonel inançlar arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Muris (2006) duygusal tutarsızlık ile işlevsel olmayan şemalar arasında pozitif bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır.

Beş kişilik faktörüyle irrasyonel inançlar arasında ilişki olduğunu gösteren araştırmalarda bulunmaktadır (Blau ve Fuller, 2006). Bu araştırma sonuçlarına göre felaketleştirme hatası azaldıkça bireyin duygusal tutarsızlığı artmaktadır. Felaketleştirme ile öz-denetim ve dışadönüklük arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Sava (2009) kişinin yumuşakbaşlılık puanı düştükçe kişilerarası ilişkilerinde daha çok çatışma çıktığını belirterek, bunun nedenini kişinin yetkinlik inancının azalmasına bağlamaktadır.

Yetkinlik beklentisi inancı (self-efficacy beliefs) Bandura'nın (1986), Sosyal Bilişsel Kuramının temel kavramlarından biridir. Bandura'ya (1986) göre yetkinlik, davranış değişikliğini başlatma ve sürdürmede önemli bir role sahiptir. Bireylerin başarılı davranışlarda bulunabilmesi için, bilgi ve beceri gerekli, fakat yeterli değildir. İnsanlar çoğunlukla ne zaman ne yapmaları gerektiğini bilseler bile, uygun biçimde davranmayabilirler. Çünkü kimlik (identity) algısı, bilgi ve davranış arasında bir köprü işlevi görür. Yetkinlik beklentisi inancı, bireyin bir davranışa yönelimini ve bu davranışın sonucunu etkilemektedir.

Algılanmış yetkinlik beklentisi, kişinin ne kadar yeteneğe sahip olduğunu değil, sahip olduğu yeteneği ile ne yapabileceği inancını tanımlar. Yani, kişinin belirli bir davranışı gerçekleştirip gerçekleştirilemeyeceği konusundaki yargısını ifade eder. (Bandura, 1997).

Yetkinlik beklentisi bireyin diğerleriyle kurduğu ilişki yoluyla kazanılır. Bireyin yaşamın ilk yıllarında çevresiyle kurduğu ilişkilerde algıladığı düşünceler ve bilgiler ileriki yaşantılarında kişilerarası ilişkilerini etkilemektedir (Di Tomasso, -Brannen-Mc Nulty, Ross ve Burges, 2002). Ayrıca, bireyin yaşamının ilk yıllarda edindiği olumlu yaşantıların sonucu oluşan yetkinlik beklentisi algısı ergenlikte ve yetişkinlikteki kişilerarası ilişkileri kolaylaştırıcı bir etki yapmaktadır (Rice vd., 1995).

Yetkinlik beklentisi genel bir kavramdır ve her bir davranış için ayrı ayrı yetkinlik beklentisinden bahsedilebilir. Örneğin sosyal yetkinlik, akademik yetkinlik, vb. gibi. Yetkinlik beklentisi ile sosyal davranışlar arasında ilişki olduğu araştırmalarla da belirtilmektedir (Caprara, vd., 2002; Bandura vd., 1996, 2001; Bandura vd., 1999).

Sosyal yetkinlik beklentisi, bireyin kişiler arası ilişkilerinde kendini yeterli tepkiler gösterebilecek biri olarak algılaması şeklinde ifade edilmektedir (Bandura, 1977). Connolly'e (1989) göre, sosyal yetkinlik beklentisi; sosyal atılganlık, genel ilişkilerde oluşan performans, bir sosyal grup ya da faaliyete katılma, dostane tavır ve insanlardan yardım alıp verme becerilerini kapsamaktadır. Bilgin'e (1996) göre sosyal yetkinlik beklentisi, bireyin kişilerarası ilişkilerde kendini yeterli tepkiler gösterebilecek birisi olarak algılamasıdır. Gresham'a (1984) göre sosyal yetkinlik beklentisi inancı, insanı sosyal davranışlara güdülemektedir. Sosyal yetkinlik beklentisi inancının gelişmesinde, bireyin yetkin davranışlarda bulunması ve bunun başka insanlar tarafından yetkin davranış olarak belirtilmesi de gereklidir (Bandura 1986).

Bireyin sosyal yetkinlik beklentisi kavramı çocuk- anne baba etkileşimine dayanır ve özellikle anne babanın çocuğun problemlerini kendi başına çözme çabasını desteklemesiyle artar (Corcoran ve Mallinckrodt, 2000). İlk yetkinlik yaşantıları ailede kazanılır, gelişimi ise çocuğun sosyal dünyasının hızla gelişmesine ve akranlarla ilişkisinin artmasına bağlıdır.

İyilik hali ve olumlu kişilerarası ilişkilerin oluşmasında algılanan yetkinlik inancının etkili olduğunu gösteren araştırmalar yapılmıştır (Bandura vd., 2003; Caprara vd., 2010; Caprara vd., 1999; Caprara vd., 2003). Özellikle duygusal ve kişilerarası yetkinlik, kişilerarası ilişkilerde yaşanan yumuşakbaşlılık (agreeableness) kişilik özelliğini oluşturmada etkili olmaktadır. Ayrıca yumuşakbaşlılık (agreeableness) empati kurmada da etkili bir kişilik özelliği olarak tespit edilmiştir (Caprara, Alessandri ve Eisenberg, 2012). Yapılan diğer bir araştırmada yetkinlik inancının gelişime açık olma (Openness) kişilik özelliğini öz-denetim üzerinden etkileyerek arttırdığı vurgulanmaktadır (Caprara, Vecchione, Alessandri, Gerbino ve Barbaranelli, 2011).

Robin ve Foster (1989) sosyal öğrenme kuramının temel kavramları ile birlikte bilişsel kuramın görüşlerini birlikte ele alarak, anne-baba ve ergen arasındaki ilişkilerde bilişsel faktörlerin etkilerini açıklamaya çalışmışlardır. Onlara göre anne-babalar kendi yaşantılarından öğrendiklerini çocuklarıyla ilişkilerinde kullanmaktadırlar. Robin ve Foster (1989), keyfi yordama, seçici soyutlama, aşırı genelleştirme, küçültme, mutlakiyetçi düşünme gibi çeşitli hataları kullanan anne babaların, bu hataları çocuklarına öğrettiklerini ileri sürmektedirler. Bireyin yaşamın ilk yıllarında çevresiyle kurduğu ilişkilerde algıladığı düşünceler ve bilgiler ileriki yaşantılarında kişilerarası ilişkilerini etkilemektedir (Di Tomasso, vd., 2002).

Vincent-Roehling ve Robin (1986) çatışma içinde olan ergen ve anne-babaların, birbirleriyle ilişkilerinden memnun olan ergen ve anne-babalara göre, pek çok sayıda gerçekçi olmayan inanca daha katı bir şekilde bağlı olacaklarını belirtmektedirler. Rice (1990), ergenin sosyal yeterliliğinde, ailenin önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Babanın

otoriter ve katı tutumu, ergenin sosyal beceri geliştirmesinde etkili olan bilişsel esnekliğini zayıflatmaktadır (Melby, Conger, Conger ve Lorenz, 1993).

Bu araştırmanın amacı, anne babaların kişilik özellikleri ile ergenlerin kişilik özellikleri, sosyal yetkinlik ve bilişsel hataları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla şu sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır. Ergenin kişilik özellikleri anne ve babanın kişilik özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir? Ergenin kişilik özellikleri bilişsel hata düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir? Ergenin kişilik özellikleri sosyal yetkinlik beklentisi düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma Deseni

Araştırma karşılaştırmalı ilişkisel tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Bu araştırma modeli, iki veya daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 1986).

Çalışma Grubu

Bu araştırmaya ortaokul ile lise öğrencileri toplam 331 öğrenci ile bunların anne (331) ve babaları (331) olmak üzere toplam 993 kişi katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin 209'u kız (%63.1) 122'si erkektir (%36.9). Öğrencilerin sınıf düzeyine göre dağılımına bakıldığında; 53 (%16.0) öğrenci 7. sınıf; 74 (%22.4) öğrenci 8. sınıf; 62 (%18.7) öğrenci 9. sınıf; 44 (%13.3) öğrenci 10. sınıf; 47 (%14.2) öğrenci 11. sınıf; 51 (%15.4) öğrenci 12. sınıf ta bulunmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği Ergenlik Formu (SYBÖ-E)

Ergenlerin sosyal yetkinlik beklenti düzeylerini ölçmek amacıyla Bilgin (1999) tarafından geliştirilen “Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği Ergenlik Formu (SYBÖ-E)” kullanılmıştır. Ölçek toplam kırk maddeden oluşmakta ve 5’li derecelendirme tipine göre yanıtlanmaktadır. Ölçekten elde edilen toplam puan ranjı 40-200 arasındadır ve bir toplam puan elde edilmektedir. SYBÖ-E’nin benzer ölçütler geçerliği için, SYBÖ-E ile KKE arasında korelasyon .18 olarak bulunmuştur. Ölçek yapı geçerliği için; faktör analizinden geçirilmiş ve beş faktöre göre elde edilen sonuçlar üzerinde yapılan çalışmalarda kırk maddenin faktör yüklerinin .31 ile .70 arasında değişim gösterdiği saptanmıştır (Bilgin, 1999). Akkapulu (2005) tarafından yapılan çalışmalarda da SYBÖ-E’nin Offer Benlik İmgesi Ölçeği ile .51, Anne-Baba Bağlılık Ölçeği ile .40, Arkadaş Bağlılığı Ölçeği ile .44 korelasyon gösterdiği bulunmuştur. SYBÖ-E’nin testi yarılama yöntemiyle elde edilen güvenilirlik katsayısı .86 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin tamamına ilişkin iç tutarlılık katsayısı Cronbach Alfa Eşitliği kullanılarak .93 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin madde-toplam puan korelasyonları; .43 ile .56 arasında değişen korelasyonlarda tespit edilmiştir (Bilgin, 1999). Akkapulu (2005) yaptığı çalışmada iç tutarlılık katsayısını .82, testi yarılama yöntemiyle elde edilen korelasyonu .90, test tekrar test yöntemiyle .69 olarak güvenilirlik katsayıları bulmuştur. Akkapulu(2005) madde toplam katsayılarını da .23 ile .55 arasında bulmuştur.

Bilişsel Hatalar Ölçeği (BHÖ)

Leitenberg, Yost ve Carroll-Wilson (1986) tarafından geliştirilen bu ölçek aşırı genelleme, bireyselleştirme, felaket düşüncesi ve seçici algılama olmak üzere 4 tip bilişsel hatayı değerlendirmektedir. Ölçekte toplam 24 madde bulunmaktadır. Ölçek çocuk ya da ergenin kendisi tarafından okunarak doldurulur. Beşli likert tipi bir ölçektir. Her bir madde 1-5 arasında puan alır. “Hemen hemen tam benim düşünceme benzer” seçeneği 5 puan, “ben hiç

böyle düşünmem” seçeneği 1 puandır. Toplam ölçek puanı 24 ile 120 arasında değişir. Alınan puan ne kadar yüksekse bilişsel çarpıtmaları o kadar yüksek demektir. Ölçeğin Türkiye için geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış, psikometrik açıdan tatmin edici olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .87 olarak bulunmuştur. Ölçeğin ölçüt bağımlı geçerliği için depresyon, sürekli anksiyete ve sosyal anksiyete ölçeklerinden alınan puanlarla ölçeğin toplam ve alt ölçek puanları arasındaki ilişkiler incelenmiştir ve aralarında anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür (Aydın, 2010)

Beş Faktör Kişilik Envanteri

Beş Faktör Kişilik Modeli’ne dayalı olarak geliştirilmiş kişilik ölçüm aracı, 1 (Hiç Katılmıyorum) ile 5 (Kesinlikle Katılıyorum) arasında beşli Likert olarak yanıtlanan 44 maddeden oluşan bir envanterdir. Envanter, beş temel faktör (gelişime açıklık, öz-denetim/sorumluluk, yumuşak başlılık/geçimlilik, duygusal tutarsızlık, dışa dönüklük) üzerinden puanlanmaktadır. Envanterin İngilizce orijinal formu John, Donahue ve Kentle (1991) tarafından geliştirilmiştir. Envanterin İngilizce formunun alt ölçeklerinin cronbach alfa katsayıları .73 ile .80; İspanyolca versiyonunun .69 ile .77, Amerika Birleşik Devletleri versiyonunun ise .79 ile .88 arasında değişmektedir. Ölçeğin yapı geçerliği üzerinde yapılan çalışmada Amerika Birleşik Devletleri versiyonunda maddelerin faktör yükleri .37 ile .78 İspanyolca versiyonun madde faktör yükleri .29 ile .77 arasında bulunmuştur (Benet-Martinez ve John, 1998). Ölçeğin Türkçe’ye uyarlaması, 56 ülke kapsamında kişilerin kendini tanımlama profilleri ve örüntüleri konusunda yapılan bir çalışmanın (Schmitt, Allik, McCrae ve Benet-Martinez, 2007) Türkiye ayağı kapsamında, Sümer ve Sümer (2005) tarafından yapılmıştır. Sümer, Lajunen ve Özkan (2005) tarafından Türkiye’deki uygulamada envanterin Cronbach alpha katsayılarının .66 ile .77 arasında değişmiştir.

İşlem

Araştırma verilerini toplamak amacıyla araştırmacı belirlenen okullara kişisel olarak ulaşılmış ve öğrencilere Beş Faktör Kişilik Envanteri, Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği ve Bilişsel Hatalar Ölçeğini bir oturumda uygulamıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin anne ve babalarına ayrı ayrı doldurmaları koşuluyla Beş Faktörlü Kişilik Envanterleri üzerinde anne ve babalarının ismi yazılı olarak öğrencilere teslim edilmiş ve anne babaları tarafından doldurmaları istenmiştir. Ölçekler uygulandıktan sonra, SPSS 11.5 programı aracılığıyla veri girişi yapılmıştır. Araştırma verileri MANOVA (Çok Değişkenli Varyans Analizi) yoluyla analiz edilmiştir. Bu amaçla öncelikle puanların MANOVA uygulamasına uygunluğu incelenmiştir. Bunun için grup ortalama puanlarını karşılaştırmada Wilks Lambda ve F istatistiklerine bakılmıştır. Ayrıca bağımlı değişkenlere ilişkin puanların normal dağılım gösterip göstermediği z istatistiği kullanılarak; bağımlı değişkenler arasında doğrusal ilişki ise saçılma diyagramı kullanılarak incelenmiş ve son olarakta varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, uygulanan istatistiksel analizler sonucunda elde edilen MANOVA bulguları verilmiştir. Bu amaçla öncelikle anne ve babalar tarafından ayrı ayrı olarak doldurulan Beş Faktör Kişilik Envanteri Alt Ölçekleri puanları kendi içlerinde, ortalamanın bir standart sapma altında ve üstünde değerler dikkate alınarak alt, orta ve üst düzey olarak üç kategoriye ayrılmıştır. Daha sonra ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri puanları, anne ve baba Beş Faktör Kişilik Envanteri puanları düzeyleri birlikte MANOVA işlemine tabi tutulmuştur.

1. Araştırmada yanıtı aranan ilk soru, Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri puanları, anne ve baba Beş Faktör Kişilik Envateri puanları düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri puanları üzerinde yapılan MANOVA sonuçları, ergenlerinin kişilik özelliklerinin anne (Wilks Lambda=.939, $F(2, 328)=2.08$, $p<.05$) ve baba (Wilks Lambda=.928, $F(2, 328)=2.47$, $p<.05$) dışadönüklük kişilik özelliğine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu ergenin beş kişilik özelliğinden oluşan doğrusal bileşenden elde edilecek puanların anne ve babanın dışadönüklük özelliğine bağlı olarak değiştiğini gösterir. Anne ve babanın dışadönüklük kişilik özelliğine göre ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri alt ölçeklerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri üzerinde yapılan iki yönlü ANOVA sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri Puanlarının Anne Baba Beş Faktör Kişilik Envanteri Dışadönüklük Alt Ölçeği Puanları Düzeyine Göre Ortalama, Standart Sapma ve ANOVA sonuçları

Ergen Kişilik Özellikleri	Anne Baba Dışadönüklük	n	X	S	Sd	F	p
Dışadönüklük	Anne						
	Alt	54	24.87	5.50			
	Orta	237	26.37	4.86	2-328	6.96	.001*
	Üst	40	28.80	5.54			
	Baba						
	Alt	59	24.49	4.85			
Orta	239	26.57	4.80	2-328	7.34	.001*	
Üst	42	28.30	6.47				
Yumuşakbaşlılık	Anne						
	Alt	54	33.01	4.45			
	Orta	237	32.94	5.11	2-328	0.07	.99
	Üst	40	32.90	5.74			
	Baba						
	Alt	59	32.16	4.66			
Orta	239	33.24	5.02	2.328	1.33	.26	
Üst	42	32.40	5.83				
Özdenetim	Anne						
	Alt	54	32.11	5.71			
	Orta	237	32.13	5.81	2-328	0.01	.99
	Üst	40	32.15	5.04			
	Baba						
	Alt	59	30.38	5.22			
Orta	239	32.55	5.53	2.328	3.46	0.33*	
Üst	42	32.23	6.77				
Duygusal Tutarsızlık	Anne						
	Alt	54	23.40	4.93			
	Orta	237	24.64	5.51	2-328	1.42	.24
	Üst	40	25.10	5.59			
	Baba						

	Alt	59	24.64	5.31			
	Orta	239	24.67	5.36	2.328	1.13	.33
	Üst	42	23.33	5.96			
	Anne						
	Alt	54	36.22	6.71			
	Orta	237	36.00	5.70	2-328	1.30	.27
	Üst	40	37.65	6.23			
Gelişime Açıklık	Baba						
	Alt	59	35.27	6.06			
	Orta	239	36.35	5.68	2.328	1.16	.31
	Üst	42	37.00	7.12			

Tablo 1 incelendiğinde, ergenlerin Beş Faktör Kişilik Envanteri dışadönüklük alt ölçeği puanları, anne ve baba dışadönüklük alt ölçeği puanları düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{anne}=6.96$, $p<.05$; $F_{baba}=7.34$, $p<.05$). Ayrıca ergenin öz-denetim alt ölçeği puanları da baba dışadönüklük alt ölçeği puanları düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{baba}=3.46$, $p<.05$). Ergenin dışadönüklük alt ölçeği puanlarının, anne ve babanın dışadönüklük alt ölçeği puanları düzeyine göre ve ergenin özdenetim alt ölçeği puanlarının baba dışadönüklük alt ölçeği puanları düzeyine göre aralarında oluşan farkın kaynağına bakmak amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Scheffe testi sonucunda; Ergen dışadönüklük alt ölçeği puanları ortalamasının, anne ve baba dışadönüklük düzeyi yükseldikçe arttığı saptanmıştır ($Anne_{alt}=24.87$, $Anne_{orta}=26.37$, $Anne_{üst}=28.80$; $Baba_{alt}=24.49$, $Baba_{orta}=26.57$, $Baba_{üst}=28.30$). Ergenin özdenetim ve babanın dışadönüklük özellikleri ile ilgili yapılan Post-hoc sonuçları incelendiğinde, alt düzeyde dışadönük babaların çocuklarının özdenetim puanları ortalamasının, orta düzeyde dışadönük babaların çocuklarının ortalamasından daha düşük olduğu belirlenmiştir ($Baba_{alt}=30.38$, $Baba_{orta}=32.55$).

Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri puanları üzerinde yapılan MANOVA sonuçları, ergenlerin kişilik özelliklerinin anne (Wilks Lambda=.934, $F(2, 328)=2.23$, $p<.05$) ve baba (Wilks Lambda=.927, $F(2, 328)=2.51$, $p<.05$) yumuşakbaşlılık kişilik özelliğine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu ergenin beş kişilik özelliğinden oluşan doğrusal bileşenden elde edilecek puanların anne ve babanın yumuşakbaşlılık özelliğine bağlı olarak değiştiğini gösterir. Anne ve babanın yumuşakbaşlılık kişilik özelliğine göre ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri alt ölçeklerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri üzerinde yapılan iki yönlü ANOVA sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri Puanlarının Anne Baba Beş Faktör Kişilik Envanteri Yumuşakbaşlılık Alt Ölçeği Puanları Düzeyine Göre Ortalama, Standart Sapma ve ANOVA sonuçları

Ergen Kişilik Özellikleri	Anne Baba Yumuşakbaşlılık		n	X	S	Sd	F	p
	Anne							
	Alt		61	26.00	5.21			
	Orta		234	26.43	5.08	2-328	0.50	.60
	Üst		36	27.08	5.54			
Dışadönüklük	Baba							

	Alt	65	25.89	4.85			
	Orta	230	26.33	5.22	2-328	2.08	.12
	Üst	36	28.00	5.05			
	Anne						
	Alt	61	30.77	5.20			
	Orta	234	33.21	4.70	2-328	9.04	.000*
	Üst	36	34.91	6.10			
Yumuşakbaşlılık	Baba						
	Alt	65	30.67	4.77			
	Orta	230	33.31	4.79	2.328	9.71	.000*
	Üst	36	34.69	6.12			
	Anne						
	Alt	61	30.72	4.77			
	Orta	234	32.22	5.68	2-328	3.67	.026*
	Üst	36	33.88	6.66			
Özdenetim	Baba						
	Alt	65	30.80	5.35			
	Orta	230	32.18	5.75	2.328	4.16	0.16*
	Üst	36	34.16	5.39			
	Anne						
	Alt	61	24.67	5.69			
	Orta	234	24.52	5.45	2-328	0.16	.84
	Üst	36	24.02	4.93			
Duygusal Tutarsızlık	Baba						
	Alt	65	24.98	5.31			
	Orta	230	24.51	5.34	2.328	0.83	.43
	Üst	36	23.52	6.20			
	Anne						
	Alt	61	35.83	6.15			
	Orta	234	36.35	5.90	2-328	0.18	.83
	Üst	36	36.19	6.06			
Gelişime Açıklık	Baba						
	Alt	65	35.75	5.68			
	Orta	230	36.28	5.97	2.328	0.41	.65
	Üst	36	36.86	6.37			

Tablo 2 incelendiğinde, ergenlerin Beş Faktör Kişilik Envanteri yumuşakbaşlılık alt ölçeği puanları, anne ve baba yumuşakbaşlılık alt ölçeği puanları düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{anne}=9.04$, $p<.05$; $F_{baba}=9.71$, $p<.05$). Ayrıca, ergenin öz-denetim alt ölçeği puanları da anne ve baba yumuşakbaşlılık alt ölçeği puanları düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{anne}=3.67$, $p<.05$; $F_{baba}=4.16$, $p<.05$). Ergenin yumuşakbaşlılık ve

özdenetim alt ölçekleri puanlarının, anne ve babanın yumuşakbaşlılık alt ölçeği puanları düzeyine göre aralarında oluşan farkın kaynağına bakmak amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Scheffe testi sonucunda; alt düzeyde yumuşakbaşlı anne ve babaların çocuklarının yumuşakbaşlılık alt ölçeği puanları ortalamasının, orta düzeyde yumuşakbaşlı anne ve babaların çocuklarının ortalamasından ($Anne_{alt}=30.77$, $Anne_{orta}=33.21$; $Baba_{alt}=30.67$, $Baba_{orta}=33.31$) ve üst düzeyde yumuşakbaşlı anne ve babaların çocuklarının ortalamasından ($Anne_{alt}=30.77$, $Anne_{üst}=34.91$; $Baba_{alt}=30.67$, $Baba_{orta}=34.69$) daha düşük olduğu saptanmıştır. Ergenin özdenetim ile anne ve babanın yumuşakbaşlılık özellikleri ile ilgili yapılan Post-hoc sonuçları incelendiğinde, alt düzeyde yumuşakbaşlı anne ve babaların çocuklarının özdenetim puanları ortalamasının, orta düzeyde yumuşakbaşlı anne ve babaların çocuklarının ortalamasından daha düşük olduğu belirlenmiştir ($Anne_{alt}=30.72$, $Anne_{üst}=33.88$; $Baba_{alt}=30.80$, $Baba_{orta}=34.16$).

Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri puanları üzerinde yapılan MANOVA sonuçları, ergenlerin kişilik özelliklerinin anne (Wilks Lambda=.922, $F(2, 328)=2.69$, $p<.05$) ve baba (Wilks Lambda=.951, $F(2, 328)=2.31$, $p<.05$) özdenetim kişilik özelliğine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu ergenin beş kişilik özelliğinden oluşan doğrusal bileşenden elde edilecek puanların anne ve babanın özdenetim özelliğine bağlı olarak değiştiğini gösterir. Anne ve babanın özdenetim kişilik özelliğine göre ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri alt ölçeklerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri üzerinde yapılan iki yönlü ANOVA sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri Puanlarının Anne Baba Beş Faktör Kişilik Envanteri Öz-denetim Alt Ölçeği Puanları Düzeyine Göre Ortalama, Standart Sapma ve ANOVA sonuçları

Ergen Kişilik Özellikleri	Anne Baba Öz-denetim	n	X	S	Sd	F	p
Dışadönüklük	Anne						
	Alt	71	26.14	5.15			
	Orta	225	26.31	5.23	2-328	1.25	.28
	Üst	35	27.71	4.49			
	Baba						
	Alt	59	25.89	4.69			
Orta	228	26.33	5.33	2-328	1.47	.23	
Üst	44	27.59	4.66				
Yumuşakbaşlılık	Anne						
	Alt	71	31.78	5.41			
	Orta	225	33.08	4.88	2-328	3.52	.03*
	Üst	35	34.45	5.23			
	Baba						
	Alt	59	32.23	4.25			
Orta	228	33.93	5.14	2.328	1.48	.22	
Üst	44	33.97	5.64				
Özdenetim	Anne						
	Alt	71	30.50	5.45			
	Orta	225	32.24	5.53	2-328	6.68	.001*
	Üst	35	34.68	6.27			

	Baba						
	Alt	59	30.50	5.01			
	Orta	228	32.09	5.80	2.328	6.41	0.02*
	Üst	44	34.50	5.26			
	Anne						
	Alt	71	23.59	5.37			
	Orta	225	24.81	5.42	2-328	1.40	.24
	Üst	35	24.31	5.57			
Duygusal Tutarsızlık	Baba						
	Alt	59	25.32	5.44			
	Orta	228	24.29	5.65	2.328	0.83	.43
	Üst	44	24.45	4.12			
	Anne						
	Alt	71	35.90	6.43			
	Orta	225	36.33	5.78	2-328	0.14	.86
	Üst	35	36.31	6.13			
Gelişime Açıklık	Baba						
	Alt	59	36.27	5.66			
	Orta	228	36.13	6.06	2.328	0.21	.80
	Üst	44	36.77	5.81			

Tablo 3 incelendiğinde, ergenlerin Beş Faktör Kişilik Envanteri özdenetim alt ölçeği puanları, anne ve baba özdenetim alt ölçeği puanları düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{anne}=6.68$, $p<.05$; $F_{baba}=6.41$, $p<.05$). Ayrıca, ergenin yumuşakbaşlılık alt ölçeği puanları da, anne özdenetim alt ölçeği puanı düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{anne}=3.52$ $p<.05$). Ergenin özdenetim alt ölçeği puanlarının, anne ve babanın özdenetim alt ölçeği puanları düzeyine göre aralarında oluşan farkın kaynağına bakmak amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Scheffe testi sonucunda; alt düzeyde özdenetimli olan annelerin çocuklarının özdenetim alt ölçeği puanları ortalamasının, üst düzeyde özdenetimli annelerin çocuklarının ortalamasından ($Anne_{alt}=30.50$, $Anne_{üst}=34.68$) daha düşük olduğu belirlenmiştir. Baba özdenetim kişilik özelliği açısından bakıldığında, alt düzeyde özdenetimli olan babaların çocuklarının özdenetim alt ölçeği puanları ortalamasının, üst düzeyde özdenetimli babaların çocuklarının ortalamasından ($Baba_{alt}=30.50$, $Baba_{üst}=34.50$) daha düşük olduğu; orta düzeyde özdenetimli olan babaların çocuklarının özdenetim alt ölçeği puanları ortalamasının, üst düzeyde özdenetimli babaların çocuklarının ortalamasından ($Baba_{orta}=32.09$, $Baba_{üst}=34.50$) daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ergenin yumuşakbaşlılık ile annenin özdenetim özellikleri ile ilgili yapılan Post Hoc sonuçları incelendiğinde, alt düzeyde özdenetimli annelerin çocuklarının yumuşakbaşlılık puanları ortalamasının, üst düzeyde özdenetimli annelerin çocuklarının ortalamasından daha düşük olduğu belirlenmiştir ($Anne_{alt}=31.78$, $Anne_{üst}=34.45$).

Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri puanları üzerinde yapılan MANOVA sonuçları, ergenlerin kişilik özelliklerinin anne (Wilks Lambda=.963, $F(2, 328)=2.14$, $p<.05$) ve baba (Wilks Lambda=.956, $F(2, 328)=2.54$, $p<.05$) duygusal tutarsızlık kişilik özelliğine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu ergenin beş kişilik özelliğinden

oluşan doğrusal bileşenden elde edilecek puanların anne ve babanın duygusal tutarsızlık özelliğine bağlı olarak değiştiğini gösterir. Anne ve babanın duygusal tutarsızlık kişilik özelliğine göre ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri alt ölçeklerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri üzerinde yapılan iki yönlü ANOVA sonuçları Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri Puanlarının Anne Baba Beş Faktör Kişilik Envanteri Duygusal Tutarsızlık Alt Ölçeği Puanları Düzeyine Göre Ortalama, Standart Sapma ve ANOVA sonuçları

Ergen Kişilik Özellikleri	Anne Baba Duygusal Tutarsızlık	n	X	S	Sd	F	p
Dışadönüklük	Anne						
	Alt	71	26.69	5.28			
	Orta	225	26.43	5.15	2-328	0.24	.78
	Üst	35	26.00	5.03			
	Baba						
	Alt	59	27.62	5.45			
Yumuşakbaşlılık	Anne						
	Alt	71	33.37	5.54			
	Orta	225	32.91	4.92	2-328	0.35	.70
	Üst	35	32.56	5.23			
	Baba						
	Alt	59	32.75	6.29			
Özdenetim	Anne						
	Alt	71	32.95	6.22			
	Orta	225	32.26	5.59	2-328	2.94	.54
	Üst	35	30.36	5.15			
	Baba						
	Alt	59	33.52	6.01			
Duygusal Tutarsızlık	Anne						
	Alt	71	23.04	5.27			
	Orta	225	24.64	5.34	2-328	3.58	.02*
	Üst	35	25.76	5.78			
	Baba						
	Alt	59	22.75	4.81			
Orta	228	24.64	5.35	2.328	4.34	.014*	
Üst	44	25.97	6.23				

		Anne						
Gelişime Açıklık	Alt	71	36.20	6.10				
	Orta	225	36.12	5.96	2-328	0.28	.75	
	Üst	35	36.84	5.77				
			Baba					
	Alt	59	36.79	6.24				
	Orta	228	36.14	5.76	2.328	0.27	.76	
	Üst	44	36.07	6.76				

Tablo 4 incelendiğinde, ergenlerin Beş Faktör Kişilik Envanteri duygusal tutarsızlık alt ölçeği puanları, anne ve baba duygusal tutarsızlık alt ölçeği puanları düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{anne}=3.58, p<.05$; $F_{baba}=4.34, p<.05$). Ergenin duygusal tutarsızlık alt ölçeği puanlarının, anne ve babanın duygusal tutarsızlık alt ölçeği puanları düzeyine göre aralarında oluşan farkın kaynağına bakmak amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Scheffe testi sonucunda; alt düzeyde duygusal tutarsız anne ve babaların çocuklarının duygusal tutarsızlık alt ölçeği puanları ortalamasının, üst düzeyde duygusal tutarsız anne ve babaların çocuklarının ortalamasından ($Anne_{alt} = 23.04, Anne_{üst} = 25.76$; $Baba_{alt} = 22.75, Baba_{üst} = 25.97$) daha düşük olduğu saptanmıştır.

Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri puanları üzerinde yapılan MANOVA sonuçları, ergenlerin kişilik özelliklerinin anne (Wilks Lambda=.958, $F(2, 328)=1.41, p>.05$) ve baba (Wilks Lambda=.968, $F(2, 328)=1.05, p>.05$) gelişime açıklık kişilik özelliğine göre anlamlı farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu ergenin beş kişilik özelliğinden oluşan doğrusal bileşenden elde edilecek puanların anne ve babanın gelişime açıklık özelliğine bağlı olarak değişmediğini gösterir. Anne ve babanın gelişime açıklık kişilik özelliğine göre ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri alt ölçeklerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri üzerinde yapılan iki yönlü ANOVA sonuçları Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri Puanlarının Anne Baba Beş Faktör Kişilik Envanteri Gelişime Açıklık Alt Ölçeği Puanları Düzeyine Göre Ortalama, Standart Sapma ve ANOVA sonuçları

Ergen Kişilik Özellikleri	Anne Baba Gelişime Açıklık	n	X	S	Sd	F	p
Dışadönüklük	Anne						
	Alt	67	25.16	5.03			
	Orta	216	26.54	5.23	2-328	3.50	.031*
	Üst	48	27.66	4.60			
	Baba						
	Alt	67	26.61	4.05			
Orta	219	26.12	5.29	2-328	1.58	.20	
	Üst	45	27.60	5.78			
Yumuşakbaşlılık	Anne						
	Alt	67	32.94	4.86			
	Orta	216	32.76	4.97	2-328	0.80	.44
	Üst	48	33.79	5.80			

	Baba						
	Alt	67	32.91	5.40			
	Orta	219	32.88	4.80	2.328	0.13	.87
	Üst	45	33.31	5.91			
	Anne						
	Alt	67	31.71	5.78			
	Orta	216	32.03	5.50	2-328	0.97	.37
	Üst	48	33.14	6.36			
Özdenetim	Baba						
	Alt	67	31.79	5.35			
	Orta	219	31.93	5.71	2.328	1.76	.17
	Üst	45	33.60	5.99			
	Anne						
	Alt	67	23.62	4.69			
	Orta	216	24.96	5.53	2-328	2.25	.10
	Üst	48	23.64	5.78			
Duygusal Tutarsızlık	Baba						
	Alt	67	24.50	5.93			
	Orta	219	24.58	5.17	2.328	0.15	.85
	Üst	45	24.08	5.99			
	Anne						
	Alt	67	35.68	6.44			
	Orta	216	36.22	5.73	2-328	0.79	.45
	Üst	48	37.10	6.22			
Gelişime Açıklık	Baba						
	Alt	67	35.01	5.97			
	Orta	219	36.29	5.99	2.328	3.01	.51
	Üst	45	37.80	5.39			

Tablo 5 incelendiğinde, ergenlerin Beş Faktör Kişilik Envanteri gelişime açıklık alt ölçeği puanları, anne ve baba gelişime açıklık alt ölçeği puanları düzeyine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($F_{anne}=0.79$, $p>.05$; $F_{baba}=3.01$, $p>.05$). Sadece ergenin dışadönüklük alt ölçeği puanları, anne gelişime açıklık alt ölçeği puanları düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F_{anne}=3.50$, $p<.05$). Ergenin dışadönüklük alt ölçeği puanlarının, anne gelişime açıklık alt ölçeği puanları düzeyine göre aralarında oluşan farkın kaynağına bakmak amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Scheffe testi sonucunda; alt düzeyde gelişime açık annelerin çocuklarının dışadönüklük alt ölçeği puanları ortalamasının, üst düzeyde gelişime açık annelerin çocuklarının ortalamasından ($Anne_{alt} = 25.16$, $Anne_{üst} = 27.66$) daha düşük olduğu saptanmıştır.

2. *Araştırmada yanıtı aranan ikinci soru, Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği puanları Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri puanları düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?*

Ergenin Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği puanları üzerinde yapılan MANOVA sonuçları, ergenlerin sosyal yetkinliğinin ergenin dışadönüklük (Wilks Lambda=.866, $F(2,$

328)=12.21, $p<.05$), yumuşakbaşlılık (Wilks Lambda=.966, $F(2, 328)=2.87$, $p<.05$), özdenetim (Wilks Lambda=.874, $F(2, 328)=11.34$, $p<.05$), duygusal tutarsızlık (Wilks Lambda=.941, $F(2, 328)=5.01$, $p<.05$) ve gelişime açıklık (Wilks Lambda=.891, $F(2, 328)=9.75$, $p<.05$) kişilik özelliklerine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu ergenin sosyal yetkinliğinden oluşan doğrusal bileşenden elde edilecek puanların ergenin kişilik özelliklerine bağlı olarak değiştiğini gösterir. Ergenin kişilik özelliklerine göre ergenin Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeğine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri üzerinde yapılan tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Ergenin Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği Puanlarının Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri Puanları Düzeyine Göre Ortalama, Standart Sapma ve ANOVA sonuçları

Ergen Kişilik Özellikleri	n	X	S	Sd	F	p
Dışadönüklük						
Alt	65	119.49	22.32			
Orta	227	128.87	22.93	2-328	22.20	.000*
Üst	39	149.46	18.32			
Yumuşak başlılık						
Alt	49	123.34	28.00			
Orta	238	129.15	22.74	2-328	4.55	.011*
Üst	44	137.93	21.77			
Öz-denetim						
Alt	56	122.32	25.88			
Orta	230	130.44	23.33	2-328	3.37	.035*
Üst	45	133.31	21.51			
Duygusal Tutarsızlık						
Alt	59	133.16	22.21			
Orta	221	128.86	24.09	2-328	0.92	.39
Üst	51	127.74	23.75			
Gelişime Açıklık						
Alt	52	112.73	25.16			
Orta	235	131.44	22.50	2-328	18.88	.000*
Üst	44	138.61	19.06			

Tablo 6 incelendiğinde, ergenin Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği puanları düzeyi, ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri dışadönüklük alt ölçeği puanlarına göre ($F=22.20$, $p<.05$), yumuşakbaşlılık alt ölçeği puanlarına göre ($F=4.55$, $p<.05$), özdenetim alt ölçeği puanlarına göre ($F=3.37$, $p<.05$), gelişime açıklık alt ölçeği puanlarına göre ($F=18.88$, $p<.05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri puanlarının, Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği puanları düzeyine göre aralarında oluşan farkın kaynağına bakmak amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Scheffe testi sonucunda; Ergen dışadönüklük alt ölçeği puanları ortalamasının ($Ergen_{alt} = 119.49$, $Ergen_{orta} = 128.87$, $Ergen_{üst} = 149.46$), Ergen yumuşakbaşlılık alt ölçeği puanları ortalamasının ($Ergen_{alt} = 123.34$, $Ergen_{orta} = 129.15$, $Ergen_{üst} = 137.93$), Ergen özdenetim alt ölçeği puanları ortalamasının ($Ergen_{alt} = 122.32$, $Ergen_{orta} = 130.44$, $Ergen_{üst} = 133.31$), Ergen duygusal tutarsızlık alt ölçeği puanları ortalamasının ($Ergen_{alt} = 133.16$, $Ergen_{orta} = 128.86$, $Ergen_{üst} = 127.74$), Ergen gelişime açıklık alt ölçeği puanları ortalamasının ($Ergen_{alt} = 112.73$, $Ergen_{orta} = 131.44$, $Ergen_{üst} = 138.61$) olduğu görülmüştür.

=133.31) ve Ergen gelişime açıklık alt ölçeği puanları ortalamasının (Ergen_{alt} =112.73 Ergen_{orta} =131.44, Ergen_{üst} =138.61) sosyal yetkinlik beklentisi düzeyi yükseldikçe arttığı saptanmıştır.

3. *Araştırmada yanıtı aranan üçüncü soru, Bilişsel Hatalar Ölçeği puanları Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri puanları düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?*

Ergenin Bilişsel Hatalar Ölçeği puanları üzerinde yapılan MANOVA sonuçları, ergenlerin bilişsel hatalarının ergenin dışadönüklük (Wilks Lambda=.992, F(2, 328)=.32, p>.05), yumuşakbaşlılık (Wilks Lambda=.971, F(2, 328)=1.18, p>.05) ve gelişime açıklık (Wilks Lambda=.981, F(2, 328)=.76, p>.05) kişilik özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu ergenin bilişsel hatalarından oluşan doğrusal bileşenden elde edilecek puanların ergenin kişilik özelliklerine bağlı olarak değişmediğini gösterir. Buna karşın ergenin bilişsel hatalarının ergenin özdenetim (Wilks Lambda=.937, F(2, 328)=2.70, p<.05) ve duygusal tutarsızlık (Wilks Lambda=.937, F(2, 328)=2.70, p<.05) kişilik özelliklerine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu ergenin bilişsel hatalarından oluşan doğrusal bileşenden elde edilecek puanların ergenin kişilik özelliklerine bağlı olarak değiştiğini gösterir. Ergenin kişilik özelliklerine göre ergenin Bilişsel Hatalar Ölçeğine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri üzerinde yapılan iki yönlü ANOVA sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Ergenin Bilişsel Hatalar Ölçeği Puanlarının Ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri Dışadönüklük Alt Ölçeği Puanları Düzeyine Göre Ortalama, Standart Sapma ve ANOVA sonuçları

Bilişsel Hatalar	Ergenin Kişilik		n	X	S	Sd	F	p
	Özellikleri							
Dışadönüklük								
Felaketleştirme	Alt		65	12.26	4.15			
	Orta		227	12.33	4.91	2-328	6.58	.51
	Üst		39	11.38	4.92			
Seçici Soyutlama	Alt		65	11.95	4.08			
	Orta		227	11.95	4.41	2-328	.19	.82
	Üst		39	11.48	4.36			
Kişiselleştirme	Alt		65	12.96	5.24			
	Orta		227	13.19	5.02	2-328	.63	.53
	Üst		39	12.20	5.24			
Aşırı Genelleme	Alt		65	13.32	4.81			
	Orta		237	13.16	5.09	2-328	.86	.42
	Üst		39	12.07	5.38			
Yumuşakbaşlılık								
Felaketleştirme	Alt		49	11.89	4.44			
	Orta		238	12.25	4.77	2-328	.11	.88
	Üst		44	12.27	5.18			
Seçici Soyutlama	Alt		49	11.97	4.31			
	Orta		238	11.95	4.38	2-328	.23	.78
	Üst		44	11.47	4.20			

Kişiselleştirme	Alt		49	12.12	5.38	2-328	1.06	.36	
	Orta		238	13.13	5.05				
	Üst		44	13.50	4.91				
Aşırı Genelleme	Alt		49	13.20	5.27	2-328	.49	.61	
	Orta		238	12.91	4.95				
	Üst		44	13.72	5.52				
Öz-denetim									
Felaketleştirme	Alt		56	13.37	4.87	2-328	2.67	.71	
	Orta		230	12.10	4.69				
	Üst		45	11.24	4.85				
Seçici Soyutlama	Alt		56	13.00	4.86	2-328	3.04	.04*	
	Orta		230	11.82	4.29				
	Üst		45	10.91	3.63				
Kişiselleştirme	Alt		56	13.64	5.62	2-328	1.22	.29	
	Orta		230	13.07	4.95				
	Üst		45	12.06	5.06				
Aşırı Genelleme	Alt		56	14.64	6.09	2-328	8.31	.000*	
	Orta		230	13.16	4.78				
	Üst		45	10.62	4.26				
Duygusal Tutarsızlık									
Felaketleştirme	Alt		59	10.76	4.14	2-328	6.27	.002*	
	Orta		221	12.19	4.99				
	Üst		51	13.94	3.86				
Seçici Soyutlama	Alt		59	10.45	3.87	2-328	7.30	.001*	
	Orta		221	11.89	4.36				
	Üst		51	13.56	4.21				
Kişiselleştirme	Alt		59	11.44	3.94	2-328	4.67	.010*	
	Orta		221	13.16	5.30				
	Üst		51	14.31	4.94				
Aşırı Genelleme	Alt		59	11.32	4.40	2-328	9.40	.000*	
	Orta		221	12.99	5.15				
	Üst		51	15.41	4.26				
Gelişime Açıklık									
Felaketleştirme	Alt		52	12.00	4.45	2-328	.24	.78	
	Orta		235	12.31	4.68				
	Üst		44	11.84	5.58				
Seçici Soyutlama	Alt		52	11.96	4.36	2-328	.45	.63	
	Orta		235	11.99	4.35				

	Üst		44	11.31	4.29			
Kişiselleştirme	Alt		52	12.32	4.57			
	Orta		235	13.24	5.15	2-328	.76	.46
	Üst		44	12.75	5.33			
Aşırı Genelleme	Alt		52	13.42	5.12			
	Orta		235	13.08	5.07	2-328	.15	.85
	Üst		44	12.95	5.13			

Tablo 7 incelendiğinde, ergenlerin Bilişsel Hatalar Ölçeği seçici soyutlama alt ölçeği puanları, ergen Beş Faktör Kişilik Envanteri özdenetim alt ölçeği puanları düzeyine göre ($F=3.04$, $p<.05$), aşırı genelleme alt ölçeği puanları ergen Beş Faktör Kişilik Envanteri özdenetim alt ölçeği puanları düzeyine göre ($F=8.31$, $p<.05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Ayrıca ergenin Beş Faktör Kişilik Envanteri duygusal tutarsızlık alt ölçeği puanları düzeyi de, felaketleştirme ($F=6.27$, $p<.05$), seçici soyutlama ($F=7.30$, $p<.05$), kişiselleştirme ($F=4.67$, $p<.05$) ve aşırı genelleme ($F=9.40$, $p<.05$) alt ölçeği puanlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Ergenin özdenetim ve duygusal tutarsızlık alt ölçekleri puanları düzeyi ile, bilişsel hatalar ölçeği puanları arasında oluşan farkın kaynağına bakmak amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Scheffe testi sonucunda, alt düzeyde özdenetimli ergenlerin seçici soyutlama puanları ortalamasının, üst düzeyde özdenetimli ergenlerin puan ortalamasından daha yüksek olduğu ($Ergen_{alt}=13.00$, $Ergen_{üst}=10.91$) belirlenmiştir. Alt düzeyde özdenetimli ergenlerin aşırı genelleme puanları ortalamasının, üst düzeyde özdenetimli ergenlerin puan ortalamasından daha yüksek olduğu ($Ergen_{alt}=14.64$, $Ergen_{üst}=10.62$) belirlenmiştir. Alt düzeyde duygusal tutarsız ergenlerin felaketleştirme puanları ortalamasının, üst düzeyde duygusal tutarsız ergenlerin puan ortalamasından daha düşük olduğu ($Ergen_{alt}=10.76$, $Ergen_{üst}=13.94$), alt düzeyde duygusal tutarsız ergenlerin seçici soyutlama puanları ortalamasının, üst düzeyde duygusal tutarsız ergenlerin puan ortalamasından daha düşük olduğu ($Ergen_{alt}=10.45$, $Ergen_{üst}=13.56$), alt düzeyde duygusal tutarsız ergenlerin kişiselleştirme puanları ortalamasının, üst düzeyde duygusal tutarsız ergenlerin puan ortalamasından daha düşük olduğu ($Ergen_{alt}=11.44$, $Ergen_{üst}=14.31$), alt düzeyde duygusal tutarsız ergenlerin aşırı genelleme puanları ortalamasının, üst düzeyde duygusal tutarsız ergenlerin puan ortalamasından daha düşük olduğu ($Ergen_{alt}=11.32$, $Ergen_{üst}=15.41$) saptanmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada, ergenlerin beş faktör kişilik özelliklerinin, sosyal yetkinlik beklentisi, bilişsel hataları ve anne ve baba beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda; ergenin dışadönüklük özelliği ile anne ve babanın dışadönüklük özelliği ve babanın özdenetim özelliği; ergenin yumuşak başlılığı özelliği ile anne ve babanın hem yumuşak başlılık hem de özdenetim özellikleri; ergenin özdenetim özelliği ile anne ve babanın özdenetim özelliği; ergenin duygusal tutarsızlık özelliği ile anne ve babanın duygusal tutarsızlık özelliği ve ergenin gelişime açıklık özelliği ile sadece annenin gelişime açıklık özelliği arasında ilişki olduğu görülmüştür. Araştırmada ergenin sosyal yetkinlik beklentisi ile ergenin dışadönüklük, yumuşak başlılık, özdenetim ve gelişime açıklık kişilik özellikleri arasında ilişki olduğu saptanırken duygusal tutarsızlık özelliği arasında bir ilişki olmadığı saptanmıştır. Bu araştırmada ayrıca ergenin özdenetim kişilik özelliği ile seçici soyutlama ve aşırı genelleme bilişsel hataları arasında ve ergenin duygusal tutarsızlık özelliği ile felaketleştirme, seçici soyutlama, kişiselleştirme ve aşırı genelleme hataları arasında da ilişki olduğu belirlenmiştir.

İnsanın temel bazı kişilik özelliklerinin oluşmasında çevrenin özellikle ailenin pay sahibi olduğu vurgulanmaktadır (Carver, vd., 2014). Bu çalışmada elde edilen bulgular anne ve babanın kişilik özellikleriyle ergenin kişilik özelliklerinin birbirine benzediğini göstermektedir. Beş kişilik özelliği açısından da bakıldığında hem anne hem de babanın benzer kişilik özelliklerine sahip olmasının ergenin de aynı kişilik özelliğine sahip olma olasılığını arttırdığı görülmektedir. Örneğin hem anne hem de baba dışadönüklük, yumuşakbaşlılık, özdenetim ve duygusal tutarsızlık özelliklerine sahip olduklarında ergende aynı kişilik özelliklerini sergilemektedir. Buna karşın anne ve babanın her ikisinde de aynı kişilik özelliği yoksa annenin kişilik özelliğinin ergenin kişilik özelliğine daha fazla etki ettiği söylenebilir. Buna ilişkin örnek annenin gelişime açıklık özelliğine sahip olduğu babanın ise sahip olmadığına ilişkin bulguda görülmektedir.

Araştırma sonucunda dikkat çeken bir nokta da yumuşak başlılık ve özdenetim kişilik özellikleri arasında bir ilişki olduğudur. Bu araştırma verilerine göre anne babalar hem yumuşak başlı hem de özdenetimlidir. Bu anne babaların çocuklarının da hem yumuşak başlı hem de özdenetimli oldukları görülmektedir. Yumuşakbaşlılık; dürüstlük, başkalarını düşünme, cömertlik, kibarlık, hoşgörülülük, fedakarlık, uyumluluk, itaatlilik, merhametlilik, alçak gönüllülüktür. Öz-denetim; azimli, vicdanlı, sorumlu, düzenli, dakik, kurallara bağlı, başarı kazanma güdüsü olan, öz disiplinli, sabırlı, planlı, programlı, dikkatli, temiz, tutumlu, titiz, tedbirli ve çalışkan olma gibi özellikleri içerir (McCrae ve Costa, 1987).. Bu iki kişilik özelliğinin tanımları iredelendiğinde benzer özellikleri segiledikleri dikkat çekmektedir.

Ergenin kişilik özellikleriyle sosyal yetkinlik beklentisi arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ergenin dışadönüklük, yumuşak başlılık, özdenetim ve gelişime açıklık özellikleri geliştikçe ergenin sosyal yetkinlik düzeyi de artmaktadır. Bu sonuçlar yapılmış diğer araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. İyilik hali ve olumlu kişilerarası ilişkilerin oluşmasında algılanan yetkinlik inancının etkili olduğunu gösteren araştırmalar yapılmıştır (Bandura vd., 2003; Caprara vd., 2010; Caprara vd., 2003). Ergenin kişilik özelliklerinin anne ve babanın kişilik özellikleriyle paralellik göstermesi ve aynı zamanda ergenin kişilik özelliklerinin (duygusal tutarsızlık özelliği hariç) sosyal yetkinlik beklentisiyle de pozitif bir ilişkide bulunması anne ve babanın ergenin sosyal yetkinlik beklentisinin oluşumuna da katkıda bulunduğu işaret etmektedir. Corcoran ve Mallinckrodt (2000) bireyin sosyal yetkinlik beklentisi kavramının çocuk- anne baba etkileşimine dayandığını ve özellikle anne babanın çocuğun problemlerini kendi başına çözme çabasını desteklemesiyle arttığını belirtmektedirler. Ayrıca Rice (1990), ergenin sosyal yeterliliğinde, ailenin önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir.

Ergenin kişilik özellikleriyle sahip olduğu bilişsel hatalar arasındaki ilişki incelenmiş ve sadece özdenetim özelliği ile seçici soyutlama ve aşırı genelleme bilişsel hataları arasında bir ilişki tespit edilmiştir. Özdenetim özelliği düşük olan ergenler sadece seçici soyutlama ve aşırı genelleme hatalarını kullanmaktadırlar. Dışadönüklük, yumuşak başlılık ve gelişime açıklık özellikleriyle bilişsel hatalar arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Bu kişilik özelliğine sahip ergenler bu özellikleri düşük düzeyde olsa bile bu araştırma da incelenen bilişsel hataları kullanmamaktadırlar. Araştırma da dikkat çeken sonuçlardan biri duygusal tutarsızlık özelliğiyle felaketleştirme, seçici soyutlama, kişiselleştirme ve aşırı genelleme hataları arasında ilişkilerin bulunmasıdır. Bu sonuç duygusal tutarsızlık özelliğine sahip ergenlerin bu bilişsel hataları kullandığını göstermektedir. Duygusal tutarsızlık olayların olumsuz kısımlarını öncelikle algılamaya ve algılanan olumsuzlukların abartılmasına neden olduğu için bu sonuç ortaya çıkmış olabilir. Davies (2006) gerçekdışı (irrasyonel) düşünceler ile duygusal tutarsızlık ve öz-denetim boyutları arasında pozitif, gelişime açıklık arasında ise negatif bir ilişki tespit etmiştir. Ayrıca Sava (2009) duygusal tutarsızlık (Neurizm) ile yumuşakbaşlılık arasında

negatif, bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Muris (2006) duygusal tutarsızlık ile işlevsel olmayan şemalar arasında pozitif bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır.

Bundan sonra yapılacak araştırmalarda anne baba beş faktör kişilik özelliği ile ergenin sosyal yetkinlik beklentisi, bilişsel hataları ve bilişsel esnekliği arasındaki ilişkilerin irdelenmesi önerilmektedir. Araştırmada ergenin kişilik özelliklerinin karşılıklı olarak birbiriyle nasıl bir ilişki içinde olduğu bundan sonraki çalışmalarda irdelenebilir. Ayrıca anne ve babaların kişilik özelliklerinin bütün olarak ergenin kişilik özellikleriyle ilişkisine bakılabilir. Bu araştırmanın önemli sınırlılığı ulaşılan örneklem sayıdır. Örneklem sayısının sınırlı olması daha uygun istatistiklerin kullanılmasını engellemiştir.

Kaynakça

- Akkapulu, E. (2005). *Ergenin sosyal yetkinlik beklentisini yordayan bazı değişkenler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.
- Aydın, A. (2010). Ergenlerde sosyal anksiyete belirtilerini azaltmaya yönelik bilişsel-davranışçı bir müdahale programının etkililiğinin değerlendirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21 (1), 25-36.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy. Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc. 415-416.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Cappara, G. V., ve Pastorelli, C. (1996). Multifaceted impact of self-efficacy belief on academic functioning. *Child Development*, 67, 1206-1222.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. U.S.A.: W.H. Freeman and Company.
- Bandura, A., Pastorelli, C., Barbaranelli, C., ve Caprara, G.V. (1999). Self-efficacy pathways to childhood depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 258-269.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G.V., ve Pastorelli, C. (2001). Self-efficacy beliefs as shapers of children's aspirations and career trajectories. *Child Development*, 72, 187-206.
- Bandura, A., Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Gerbino, M., ve Pastorelli, C. (2003). Impact of affective self-regulatory efficacy on diverse sphere of functioning. *Child Development*, 74, 1-14.
- Benet-Martinez, V. B., ve John, O. P. (1998). Los cinco grandes across cultures and ethnic groups: Multitrait multimethod analyses of the big five in spanish and english. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75 (3), 729-750.
- Bilgin, M. (1996). *Grup rehberliğinin sosyal yetkinlik beklentisine etkisine yönelik deneysel bir çalışma*. Yayınlanmamış doktora tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgin, M. (1999). Ergenlere yönelik sosyal yetkinlik beklentisi ölçeği geliştirme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2, 12, 7-15.
- Blau, S., ve Fuller, J. R. (2006). Rational-emotive disputing and the Five-factor model: Personality dimensions of the Ellis emotional efficiency inventory. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive Behavior Therapy*, 24 (2), 87-100.
- Bretherton, I., Golby., ve Cho, E. (1997). *Attachment and the transmission of values*. In J.E.Grusec & L., Kuczyski (Ed.), Parenting and children's internalization of values (pp. 103-134). New York: Wiley.
- Caprara, G. V., Scabini, E., Barbaranelli, C., Pastorelli, C., Regalia, C., ve Bandura, A. (1999). Autoefficacia percepita emotiva e interpersonale e buon funzionamento sociale [Perceived emotional and interpersonal self efficacy and psychosocial well-being]. *Giornale Italiano di Psicologia*, 26, 769-789.
- Caprara, G.V., Regalia, C., ve Bandura, A. (2002). Longitudinal impact of perceived self-

- regulatory efficacy on violent conduct. *European Psychologist*, 7, 63-69.
- Caprara, G. V., Steca, P., Cervone, D., ve Artistico, D. (2003). The contribution of self-efficacy beliefs to dispositional shyness: On social-cognitive systems and the development of personality dispositions. *Journal of Personality*, 71, 6, 943-970.
- Caprara, G. V., Alessandri, G., ve Barbaranelli, C. (2010). Optimal functioning: The contribution of self-efficacy beliefs to positive orientation. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 79, 328-330.
- Caprara, G. V., Vecchione, M., Alessandri, G., Gerbino, M., ve Barbaranelli, C. (2011). The contribution of personality traits and self-efficacy beliefs to academic achievement: A longitudinal study. *British Journal of Educational Psychology*, 81, 78-96.
- Caprara, G. V., Alessandri, G., ve Eisenberg, N. (2012). Prosociality: The contribution of traits, values, and self-efficacy beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*.
- Caprara, G., Vecchione, M., Barbaranelli, C., ve Alessandri, G. (2013). Emotional stability and affective self-regulatory efficacy beliefs: Proofs of integration between trait theory and social cognitive theory. *European Journal of Personality*. 27, 145-154.
- Carver, C., Johnson, S.L., McCullough, M. E., Forster, D. E. ve Joormann, J. (2014). Adulthood personality correlates of childhood adversity. *Frontiers in Psychology*. 5, 1-8.
- Connolly, J. (1989). Social self-efficacy in adolescence; Relations with self-concept, social adjustment, and mental health. *Canadian Journal of Behavior Science Review*, 21, 3, 258-269.
- Corcoran, K. O., ve Mallinckrodt, B. (2000). Adult attachment, self-efficacy, perspective taking, and conflict resolution. *Journal of Counseling & Development*, 78, 4, 473-484.
- Davies, M.F. (2006). Irrational beliefs and unconditional self-acceptance. I. Correlational evidence linking two key features of REBT. *Journal Of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*. 24 (2), 113-124.
- De Wolff, J., ve IJzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591.
- Di Tommaso, E., Brannen-McNulty, C., Ross, L., ve Burges, M. (2002). Attachment styles, social skills and loneliness in young adults. *Personality and Individual Differences*, 35,2, 303-312.
- Gresham, F. M. (1984). Social skills and self-efficacy for exceptional children. *Exceptional Children*. 51, 3, 253-261.
- Isabella, R A. (1993). Origins of attachment: Maternal interactive behavior across the first year. *Child Development*, 64, 605-621.
- John, O. P., Donahue, E. M., ve Kentle, R. L. (1991). *The Big Five Inventory-Versions 4a and 54*. Berkley, CA: University of California. Berkley, Institute of Personality and Social Research.
- John, O. P., Naumann, L. P., ve Soto, C. J. (2008). Paradigm shift to the integrative Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp.114-158). New York, NY: Guilford Press.
- Karasar, N. (1986). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Leitenberg, H., Yost, L. W., ve Carroll-Wilson M. (1986). Negative cognitive errors in children: Questionnaire development, normative data, and comparisons between with and without self-reported symptoms of depression, low self-esteem, and evaluation anxiety. *Journal of Consult Clinical Psychology*. 55 (4), 528-536.
- McCrae, R.R., ve Costa, P. T., (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (1), 81- 90.
- McCrae, R. R., ve Costa, P. T. (2008). The five-factor theory of personality. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed., pp. 159-181). New York: Guilford.

- Melby, J.N., Conger, R.D., Conger, J.K., ve Lorenz, F.Q. (1993). Effects of parental behavior on tobacco use by young male adolescents. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 439-454.
- Muris, P. (2006). Maladaptive schemas in non-clinical adolescents: Relations to perceived parental rearing behaviors, Big Five personality factors, and psychopathological symptoms. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 13, 405-413.
- Rice, K.G. (1990). Attachment in adolescence: A narrative and meta-analytic review. *Journal of Youth and Adolescence*, 19, 511-538.
- Rice, K.G., FitzGerald, D.P., Whaley, T.J., ve Gibbs, C.L. (1995). Cross-sectional and longitudinal examination of attachment, separation-individuation and college student adjustment. *Journal of Counseling and Development*, 73, 463-474.
- Robin, A.L., ve Foster, S.L. (1989). *Negotiating parent-adolescent conflict: A behavioral family systems approach*. New York: Guilford Press.
- Sava, F. A.(2009). Maladaptive schemas, irrational beliefs, and their relationship with the five-factor personality model. *Journal of Cognitive and Behavioral Psychotherapies*. 9 (2), september, 135-147.
- Somer, O., Korkmaz, M., ve Tatar, A. (2011). *Kuramdan Uygulamaya Beş Faktör Kişilik Modeli ve Beş Faktör Kişilik Envanteri*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Steinberg, L., Darling, N., Fletcher, A., Brown, B., ve Dornbusch, M. (1995). *Authoritative parenting and adolescent adjustment: An ecological journey*. In P. Moen, G. H. Elder, Jr, & K. Luscher (Ed.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development* (pp. 423-466). Washington, DC: APA.
- Stevenson-Hindle, J., ve Shouldice, A. (1995). Maternal interactions and self-reports related to attachment classifications at 4.5 years. *Child Development*, 66, 583-596.
- Tatar, A., Bildik, T., Saltukoğlu, G., ve Dinçel, M. G. (2014). Klinik olmayan örneklerden beş faktör kişilik envanteri belirti tarama amaçlı kullanılabilir mi?: Ön çalışma. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 4 (güz), 181-199.
- Vincent-Roehling, P., ve Robin, A.L.(1986). Development and validation of the family beliefs inventory: A measure of unrealistic beliefs among parents and adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 54, 693-697.

ECONOMICS

Türkiye'nin Almanya, Rusya Ve Çin İle Ticari İlişkileri: Girdi-Çıktı Analizi İle Bir Uygulama

Turkey's Commercial Relationship With Germany, Russia And China: An Application With Input-Output Analysis

Ş. Mustafa ERSUNGUR*
Turgut BAYRAMOĞLU**
Hakan PABUÇCU***

Özet

Almanya, Rusya ve Çin özellikle ticari ilişkiler bakımından Türkiye için özel bir öneme sahiptir. Türkiye'nin ithalatı açısından bu ülkeler ilk üç sırayı almaktadır. Bu sebeple çalışmada adı geçen ülkeler ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkisi ve kilit endüstriler 1995, 2000, 2005, 2008 ve 2011 yıllarına ait veriler kullanılarak girdi-çıktı analizi yardımıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar ışığında; Türkiye için ithalata bağımlı üretim modeli koşullarının gerçekleştiği, diğer ülkeler için ise ilk üç sektörde böyle bir durumun gerçekleşmediği görülmüştür. Türkiye'nin ithal girdi ürünleri açısından dışa bağımlı bir ülke konumunda olması önemli bir problem olarak tespit edilmiş ve bu durumun kilit endüstriler açısından yurt içi bağımlaşmayı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, İthalata Bağımlılık, Kilit Endüstriler, Girdi-Çıktı Analizi.

Abstract

Germany, Russia and China have a key importance in terms of international trade relations for Turkey. Mentioned countries take at first three places in Turkey's imports. For this reason, in order to determine the key sectors and international trade relationship between Turkey and the mentioned countries, input-output analysis by using the data for the years 1995, 2000, 2005, 2008 and 2011 has been made in this study. The obtained results show that the import dependent economy model is valid for Turkey but not valid for the other countries in first three sectors. Turkey is a foreign dependent country in terms of imported input products. As a result of the study this dependency is a major problem and it has reduced the domestic dependency for key sectors. **Keywords:** Foreign trade, Import dependency, Key Industries Input-Output Analysis.

Giriş

Almanya, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Ülkemizin son yıllardaki ithalatında bu ülkeler ilk üç sırayı almaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı, ilgili ülkelerin Türkiye ile ticari ilişkilerini araştırmak ve girdi-çıktı analiziyle ülkelerin ekonomilerinde kilit endüstrilerini ve ithalata bağımlı olan sektörlerini tespit etmektir.

Çalışmada giriş bölümünden sonra ilgili ülkelerin ekonomik ve ticari yapıları ile belli başlı ekonomik göstergeleri tablolar halinde verilmiştir. Daha sonra bu ülkelerin Türkiye ile olan ticari ilişkileri verilmiş, uygulama bölümünde ise bu amaca yönelik olarak World Input-Output Database (WIOD)'den alınan ülkelere ait 1995-2011 dönemini kapsayan yıllara ait

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-mail: ersungur@atauni.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-mail: tbayramoglu@bayburt.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-mail: hpabuccu@bayburt.edu.tr

Girdi-Çıktı tablolarından yararlanılarak gerekli analizler yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmında bulgular verilerek gerekli yorumlar yapılmıştır.

Çin, Almanya ve Rusya’nın Ticari Yapıları

Çin, Almanya ve Rusya yaptıkları ihracat ve ithalat miktarları ile dünya ekonomisini etkilemektedirler. Bu üç ülkenin ekonomik yapıları farklı olsa da özellikle ekonomik açıdan Türkiye için önemleri bir hayli fazladır. İster hasıla büyüklükleri ile isterse büyüme göstergeleri ile farklılıklar göstermekte olan bu ekonomiler Türkiye’nin en fazla ithalat yaptığı üç büyük ekonomik yapıdır. Türkiye’nin ticaret hacmi 2014 yılı için Çin Halk Cumhuriyeti ile 27,779 milyar dolara, Almanya ile 37,516 milyar dolara ve Rusya Federasyonu ile ise 31,231 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca ithalat ve ihracat oranlarına ise Tablo 2’den bakılabilir.

Tablo.1: Çin Halk Cumhuriyeti, Almanya ve Rusya Federasyonu: GSYH ve Büyüme Oranları (2005-2015, Milyon ABD Doları)

Yıllar	Çin Halk Cumhuriyeti			Almanya			Rusya Federasyonu		
	GSYH	KBG	G (%)	GSYH	KBG	G (%)	GSYH	KBG	G (%)
2005	2 291 432	2.717	12,4	2 861 339	38,971	0,3	764 016	8,927	2,06
2006	2 751 945	3,045	12,5	3 002 293	40,459	1,3	989 932	9,687	1,9
2007	3 542 363	3,459	13,9	3 439 777	41,834	0,3	1 299 703	10,532	3,19
2008	4 564 509	3,772	7,1	3 752 505	42,367	-2	1 660 848	11,089	-3,25
2009	5 071 146	4,100	11,7	3 417 799	40,088	0,9	1 222 646	10,219	1,08
2010	6 005 388	4,514	10,0	3 417 095	41,788	0,8	1 524 917	10,675	1,26
2011	7 441 981	4,919	8,7	3 757 698	43,306	1,3	1 904 791	11,121	1,19
2012	8 471 426	5,275	8	3 539 615	44,223	-0,5	2 016 110	11,493	0,05
2013	9 518 402	5,652	7,6	3 745 317	43,433	0,4	2 079 022	11,615	0,35
2014	10 430 590	6,032	7,2	3 868 291	44,755	0,8	1 849 940	11,490	-0,74
2015	11 156 254	6,414	6,8	3 296 008	45,269	0,4	1 296 265	11,038	-3,83

Kaynak: Trading Economics, <http://www.tradingeconomics.com>, E.T. 06.11.2016.

Tablo 1, üç ülkenin gayri safi yurt içi hasıla (GSYH), kişi başına düşen milli gelir (KBG) ve büyüme rakamlarını (G) göstermektedir. Çin Halk Cumhuriyeti için özellikle hasıla rakamları rekor seviyelerde artışlar göstermiştir. En düşük büyüme rakamı 2015’de %6,8 olmakla beraber 2007 ler de % 13 lere kadar çıkmıştır. Bu rakam dünyada en fazla büyüyen ekonomi olduğunu göstermektedir. Çin, 2015 yılı verilerine göre 11 milyar dolarlık hasıla ile ikinci en büyük ekonomi seviyesine ulaşmıştır. Almanya gelişmiş bir ülke olarak 3 milyar dolarlık hasıla ile Japonya’dan sonra dördüncü büyük ekonomidir. Almanya’nın büyüme rakamları iyi değildir. Bunu sebebi olarak gelişmiş ülke olması ve 2008 Küresel Ekonomik Krizi gösterilebilir. Almanya 2008 yılında % 2 küçülme göstermiştir. Ancak 2015 yılı için 45,269 bin dolarlık kişi başına düşen geliri ile Almanya çok iyi seviyededir. Rusya Federasyonu ise 2013 yılına kadar yurt içi hasılasını sürekli artırmış ancak 2013 yılından sonra AB’nin Ukrayna Krizi sebebi ile ekonomik yaptırımları ve petrol fiyatlarındaki hızlı düşüş sebebi ile gerilemiştir. Rusya’nın 2013 yılından sonra büyüme rakamlarının negatife düştüğü söylenebilir. Rusya’nın kişi başına gelir rakamları ise Dünya Bankası sınıflandırmasına göre üst orta gelir grubunda bulunmaktadır.

Tablo.2: Türkiye’nin Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve Almanya ile Dış Ticaret Bileşimi (2016, Milyon Dolar)

Yıllar	Çin			Almanya			Rusya Federasyonu		
	İhracat	İthalat	Denge	İhracat	İthalat	Denge	İhracat	İthalat	Denge
2005	549	6,885	-6,335	9.455	13.633	-4.178	2.377	12.905	-10.528
2006	693	9,669	-8,976	9.686	14.768	-5.081	3.237	17.807	-14.568
2007	1.039	13,234	- 12,194	11.993	17.539	-5.546	4.726	23508	-18.781

2008	1.434	15,658	- 14,220	12.951	18.687	-5.735	6.481	31.364	-24.882
2009	1.599	12,662	- 11,063	9.783	14.096	-4.313	3.202	19.718	-16.516
2010	2.259	17,180	- 14,921	11.479	17.549	-6.070	4.631	21.599	-16.968
2011	2.466	21,692	- 19,226	13.950	22.985	-9.034	5.992	23.952	-17.960
2012	2.833	21,295	- 18,461	13.123	21.400	-8.276	6.682	26.625	-19.942
2013	3.600	24,685	- 21,085	13.696	24.182	- 10.485	6.964	25.064	-18.100
2014	2.861	24,918	- 22,057	15.147	22.369	-7.222	5.943	25.288	-19.345

Kaynak: ITC, Trade Map, http://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx

Tablo 2'deki değerlere bakıldığında Çin ile Türkiye arasındaki ticaretin zaman içerisinde sürekli arttığı gözlenmiştir. Ancak Türkiye'den Çin'e olan ihracatla ithalat arasındaki fark 2014 yılı verilerine göre 22,057 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Çin ile Türkiye arasında ticari ilişkiler bakıldığında özellikle ihracatta Türkiye açısından ihracat değerlerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Dünyada önemli bir pazar haline gelen Çin pazarından Türkiye'nin daha fazla faydalanması için iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin daha yakından değerlendirilmesi gerekir. Bu açıdan bakıldığında ticari potansiyelin düşük olmasında şu hususlar ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin Çin pazarındaki tüketim eğilimlerini ve pazar farklılığını fark etmesi, Çin bölgesindeki bölge içi ticari ilişkilerin çok yoğun olması, Çin'in dünyadaki önemli ticari potansiyele sahip partnerlerinin olması, Çin ile Türkiye arasında özel ticari anlaşmaların olmaması ve Çin pazarında Türkiye'nin yeterince tanınmaması gibi faktörler sayılabilir. Sayılan bu faktörlerin çözüme ulaşması durumunda 2013 yılı için gerçekleşen ihracat rakamı 3,60 milyar seviyesinde iken potansiyelin 8.47 milyar dolar olduğu anlaşılmaktadır (Çelik, 2016;109, 136). İthalat tarafı ile Tablo 2'ye baktığımızda ise 2014 yılında Türkiye ile Çin arasındaki ithalatın gerçekleşen değeri olarak 24,918 milyar dolar olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye ile Almanya arasındaki ticaretin yapısı yine Tablo 2'den anlaşılabilir. 2009 ve 2010 hariç olmak üzere ihracatta sürekli bir artış olduğu yine aynı tarihlerde ithalatta bir azalma olduğu gözlenmektedir. Bunun sebebinin 2008 Küresel Krizi olduğu tahmin edilebilir. Yine Almanya ile yapılan ticarete bütün yıllar boyunca ithalat değerlerinin fazlalığı dikkati çekmektedir. Tablo değerlerine göre Almanya ile Türkiye arasındaki ticaret Almanya'nın lehine görünmektedir.

Rusya ile Türkiye arasındaki ihracat ve ithalat değerlerine Tablo 2'den baktığımızda yine ihracatın ithalata göre çok düşük seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. 2014 yılı verilerine göre Türkiye'den Rusya'ya yapılan ihracat miktarı 5.943 milyar dolar iken ithalat miktarının 25.288 milyar dolar olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakamların gerçekleşmesinde Türkiye'nin enerji hammaddesi alımlarının büyük payı vardır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari İlişkileri

Çin son yıllarda ekonomik olarak kendisinden en fazla bahsettiren ülke olması dolayısıyla her türlü ilgiyi hak etmektedir. Bunda uzun süreden beri yüksek büyüme rakamları, ihracata dayalı büyüme stratejisi, dünyanın üretim üssü olması, düşük enflasyon, fiyat istikrarı ve dış borçlarda azalmaya gitmesinin payı büyüktür (TASAM, 2016). Dünyanın en fazla nüfusuna ve bununla paralel bir şekilde iş gücüne sahip olması, coğrafi alan olarak dünyanın üçüncü ülkesi olması, gelişen ve çok hızlı büyüyen bir ekonomik yapıya sahip olması bu ülkeyi diğerlerinden farklılaştırmaktadır. Çin 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması ile

1970’lerde başlayan reformlarını ve dışı açılmasını sürdürmüştür. Ortalama olarak 1970’lerde % 5.9 ve 1980’lerden sonra ise % 10 büyüme başarısını göstermiştir. 2010 yılına gelince dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olmuş ve büyüme rakamlarında düşme görülse de bu trendini halen devam ettirmektedir (McMillan ve Naught, 1992, s. 131; Ersungur ve Ekinci, 2015, s. 734).

Diğer taraftan Çin Uzak Doğu’da Türkiye’nin en büyük ticari ortağıdır. Çin ile yapılan ikili anlaşmalarla Türkiye ticari ilişkilerini sürekli geliştirmiştir. 2000 yılında başlayan ticari ilişkiler sürekli gelişme göstermiştir. 2015 yılı verilerine göre iki ülke arasındaki ticaret hacmi 27 milyar dolara çıkmıştır. Bu rakamın 2.4 milyarı ihracatımızı, 24.8 milyar doları ise ithalatımızı göstermektedir. Ancak Çin ile Türkiye’nin ticari ilişkileri istenen düzeyde değildir (Ekonomi Bakanlığı, 2016). Çin’e olan ihracatımızın istenilen seviyede artırılmamasının arkasında ‘Türk Markası’ imajının oluşturulamamış olması, ihraç ürünlerinin çeşitliliğinin artırılmamış olması ve katma değeri yüksek ürünlerin olmamasının etkisi görülmektedir (Konca ve Uysal, 2013, s. 3).

Çin ekonomisinin her geçen gün daha da gelişmesi, daha şeffaf hale gelmesi ülkeye yabancı yatırımcıyı çekecek ve Çin’in partnerlerine daha fazla yarar sağlayacaktır (Sayar, 2007, s. 55). Çin’e başlıca ihraç ürünlerimiz mermer ve doğal taş, krom, bakır, kurşun, çinko cevherleri, kimyasallardan oluşmakta, oto yedek parçaları, gaz türbini, dokuma makinesi gibi çeşitli makineler, deri, yün, pamuk ve halı gibi bazı ürün gruplarının ihracatında da gelişmeler gözlemlenmektedir. Başlıca ithal ürünlerimiz telsiz telefon cihazları, otomatik bilgi işlem makineleri, televizyon kamerası, ses-görüntü cihazları olmaktadır.

Çin sermaye çekme konusunda da başarılı bir ülkedir. Birçok gelişmiş ülke yabancı sermaye çekme konusunda gerilerken Çin özellikle doğrudan yabancı sermaye çekme konusunda başarılı olmuştur. 2014 yılında dünyada en fazla yabancı sermaye çeken ülke konumuna gelmiştir. Çin ekonomisi ile ilgili bir diğer gelişme son yıllarda büyümenin niceliksel unsurlardan niteliğe ağırlık veren bir yapıya bürünmesidir. Bu açıdan yüksek teknoloji gıda, tarım, emlak ve hizmet sektörleri ön plana çıkmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016). Çin ekonomisi ile ilgili yapılan tahminler 2025’lere doğru milli gelirini 5 kat artıracığı, buna bağlı olarak ihracat ve ithalat rakamlarının artacağı beklenmektedir. Türkiye’nin bu artıştan payına düşeni alması beklenebilir. Çin 12. Beş yıllık planı uygulamaya sokmuş ve ihracata önem vermekle beraber ithalat potansiyeline dayalı iç tüketime dayalı büyüme hedeflemektedir (Köse, Uysal, 2011, s. 6). Bu gelişmelerle beraber Çin ekonomisi son yıllarda bir durgunluğa girmiştir. 2008 de başlayıp halen devam eden küresel krizden çıkışın yavaş seyretmesi Çin ekonomisinin büyüme hedeflerini gerçekleştirilmede engel olmaktadır. Çin son ekonomik durgunluğu azaltmak için piyasalara para enjekte etmekte, faiz oranlarını artırmakta ve piyasalar canlansın diye hisse senetleri alımları yapmaktadır (Çukurçayır, 2015).

Almanya’nın Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari İlişkileri

Almanya ekonomisi hasıla büyüklüğü, ihracatta gösterdiği yüksek başarı ve AB’nin en yüksek nüfusuna sahip olması ile ön plana çıkan diğer bir ülkedir. Türkiye ile olan tarihsel bağları ve Almanya’da yaşayan üç milyondan daha fazla Türk nüfusu ile ekonomik olarak en büyük partnerimiz durumundadır. Almanya ekonomisi sanayi makinaları, otomotiv ve kimya sektörlerinde ön plana çıkmakta, son zamanlarda ise iletişim teknolojisinde ve hizmetler sektöründe bir atılım yaptığı görülmektedir. Almanya ekonomisinde Euro’nun tedavüle girmesi ve yaşanan ekonomik kriz ile tüketim harcamalarındaki azalış ihracatı ve büyüme rakamlarını düşürmüştür. Öyleki 2009 yılına kadar dünyada en fazla ihracat yapan ülke olan Almanya bu liderliğini Çin’e bırakmak zorunda kalmıştır. Almanya ekonomisi diğer gelişmiş ülkelerden daha fazla büyüme gösterse de 2013 yılına kadar büyümede bir yavaşlama olmuş ancak 2014’ten sonra ise yine büyüme konusunda bir toparlanma yaşamıştır (Ekonomi Bakanlığı

2016). Kişi başına milli geliri 45.900 dolar olan ülkenin yüksek alım gücü ile diğer ekonomileri sürüklediği söylenebilir. Almanya ekonomisi yabancı sermaye çekme konusunda çok başarılı değildir. 2015 verilerine göre doğrudan yabancı sermaye miktarı 31.719 milyon dolardır (World Invest Report, 2016, s. 196).

Türkiye'nin Almanya ile olan ekonomik ilişkilerine bakıldığında ise AB ülkeleri arasında yüksek olduğu görülebilir. Almanya ülkemizin ihracatında birinci sırada, ithalatında ise Rusya ve Çin'in ardında üçüncü sırada gelmektedir. 2014 yılında Almanya'ya olan ihracatımız 15 milyar dolara ulaşmış, ithalatımız ise 22 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Almanya Ülke Raporu, 2016, s. 3).

Rusya Federasyonu'nun Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari İlişkileri

Alan açısından dünyanın en büyük ülkesi olan Rusya nüfus problemlerine rağmen nüfus büyüklüğü açısından ve ekonomik olarak önemli bir ülkedir. Rusya ekonomisi özellikle zengin doğal kaynakları ile ön plana çıkmaktadır. Petrol, doğal gaz ve kömür gibi enerji hammadde kaynakları bunların başında gelmektedir. Rusya'nın doğal kaynakları büyük bir varlık olmakla beraber uzun vadede ülke ekonomisinin diğer sektörlerini olumsuz etkilemiş durumdadır. Merkezi planlamaya sahip olan ülke yakıt, enerji ve metalürji gibi ağır sanayi alanında gelişmiş, tüketim ve ileri teknoloji alanlarında aynı başarıyı gösterememiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ciddi ekonomik problemler yaşayan Rusya serbest piyasa ekonomisine uyumda zorluklarla karşılaşmıştır. Ukrayna Krizi gibi Rusya'nın yaşadığı siyasi krizler sebebi ile uygulanan uluslararası ambargolar ve petrol fiyatlarının düşmesi Rus ekonomini zora sokmuştur. Dış yatırım alma konusunda da Rusya büyük bir düşüş yaşamıştır. Doğrudan sermaye yatırımlarında 2013 yılından bu tarafa 40 milyar dolarlardan 3 milyar dolara gerilemiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016).

Rusya ekonomide önemli zorluklar yaşasa da özellikle Türkiye gibi enerji bağımlısı ülkeler için önemli bir ticari partnerdir. Rusya geçiş ekonomisine sahipken Türkiye yeni pazarlar bulma arayışındadır ve ekonomik yapıları gereği birbirlerini tamamlayan yapılara sahiptirler. Rusya ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler SSCB'nin kuruluşuna kadar götürülse de asıl ticari canlanma 1991 yılında imzalanan Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma ile hızlanmıştır. 1997 yılına kadar ticarete hızlanma bu tarihten sonra ise bir gerileme görülmüştür (TEPAV, 2016, s. 3). 2015 yılında Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi 25 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. Rusya ile dış ticarete öne çıkan diğer bir gelişme ise dış ticaretin ulusal paralarla yapılmaya başlanmasıdır. Rusya'da birçok Türk Bankası'nın şubeleri bulunmaktadır. Türkiye Rusya da inşaat, gıda, içecek, şişe, cam, beyaz ve kahverengi eşya alanlarda yatırım ve faaliyette bulunurken, Rusya ise Türkiye'de iletişim, yakıt ve enerji, nükleer enerji, demir çelik sanayi gibi alanlarda yatırım ve faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. İki ülke arasındaki en önemli faaliyet alanlarından birisi de kuşkusuz turizmdir. Son zamanda yaşanan terör olayları ve siyasi karışıklıklar turizm faaliyetlerini oldukça kötü etkilese de (Bayramoğlu, Durmaz ve Ari, 2015, s. 27), Türkiye için Rusya kaynaklı turist sayılarının hatırı sayılır bir ağırlığı vardır. 2015 yılında Türkiye'yi ziyaret eden 40 milyonu aşkın turist sayısının 3.5 milyona yakını Rusya menşelidir (TÜİK, 2016).

Uygulama

Literatür

Gerek girdi-çıkıtı analizi gerekse Türkiye ithalatının konu olduğu birçok çalışma bulunmakla birlikte en yeni ve güncel olanlar ve sonuçlarına değinilmiştir.

Pietroforte ve Gregori (2003)' de ülke ekonomileri için çok önemli bir yeri olan ve hızlı büyüyen bir sektör olan inşaat sektöründe girdi çıkıtı tablolarından yararlanılarak gelişmekte

olan altı ülke (Brezilya, Rusya, Hindistan, Endonezya, Çin ve Güney Afrika) için sektörün durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada 1995-2005 yılı verisi kullanılmıştır. Katma değer, brüt çıktı, nihai talep ve ara girdi gibi temel indikatörler kullanılarak sektör incelenmiştir. Ülkeler arasındaki yapısal değişimlerin değerlendirilmesi ve girdi harcamalarının incelenmesi için kosinüs benzerlik fonksiyonu hesaplanmıştır.

Ozkan, Akcaoz, ve Fert (2004) çalışmasının amacı 1975-2000 yılları arasında Türk tarım sektöründe enerji kullanımını girdi-çıkıtı analizi ile belirlemektir. Enerji kullanımının hesaplanması için insan ve hayvan gücü, makineleşme, elektrik, gübre ve yem gibi 36 tarımsal belirleyici sisteme dâhil edilmiştir. Analiz sonucunda toplam enerji girdi ve çıktılarının arttığı ve enerji verimliliğinin ise azaldığı buna bağlı olarak ta nihai üretimin de azaldığı tespit edilmiştir. Sürdürülebilir üretim teknikleri, verimli ve yeşil enerji kullanımını teşvik eden politikalarla üreticinin desteklenmesi gerektiği sonuçlarına vurgu yapılmıştır.

Kızılaslan (2009) Türkiye’de vişne üretimi ve bu üretimde kullanılan girdilerin enerji eşdeğerliğini incelemiştir. Veriler vişne üretiminin yoğun olduğu Tokat bölgesinde yapılan ticari teşebbüsler araştırmasından elde edilmiştir. Vişne üretiminde kullanılan girdilerden gübre girdisi %42 oranla en yüksek enerji eşdeğerliğine sahip çıkmıştır. Gübreyi ise elektrik ve dizel yakıt sırasıyla %22 ve % 21 oranla takip etmiştir. Kimyasallar, insan gücü, makineler ve sulama suyu enerji eşdeğerliği düşük çıkmıştır.

Pahlavan, Omid ve Akram (2012)’de seraların ürün verimliliğini tahmin etmek için enerji girdi çıktı tablolarından yararlanarak bir yapay sinir ağı (YSA) modeli oluşturmuşlardır. İran’da tesadüfi örnekleme ile seçilen 26 sera için 2009-2010 yıllarını kapsayan girdi çıktı tabloları oluşturulmuş ve analizde kullanılmıştır. YSA ile elde edilen çıktılar mevcut olanlar ile karşılaştırılmış ve korelasyonları incelenmiştir. Çalışmaya konu olan fesleğen üretiminde en önemli olan parametrenin kimyasal gübre olduğu belirlenmiştir.

Andrew ve Peters (2013)’de çevresel sorunların kaynaklarının belirlenmesi için çok bölgesel girdi-çıkıtı analizinin bazı engellere rağmen çok iyi bir teknik olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada Küresel Ticaret Analiz Projesi (Global Trade Analysis Project) veri tabanı kullanılarak çok bölgesel girdi-çıkıtı tabloları oluşturulmuştur. Oluşturulan tablolar aracılığı ile karbon ayak izi tahminleri yapılmış ve ilgili birçok konu hakkında belirleyici olan faktörler tartışılmıştır.

Rohman (2013) ICT sektörlerinin Avrupa ekonomilerinde büyüme üzerindeki katkısını girdi-çıkıtı analizi kullanarak test etmiştir. Sonuçta bu sektörlerin ekonominin geri kalanı üzerindeki çarpan etkisinin 1995-2000 dönemine kıyasla 2000-2005 döneminde önemli ölçüde zayıfladığı ortaya çıkmıştır.

Küleççi ve Aksoy (2014) çalışmalarında Türkiye’deki fıstık üretiminde kullanılan girdi ve çıktılarının enerji tüketimi üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmışlardır. Gaziantep’te ki 147 fıstık üretim çiftliğinde yüz-yüze görüşme tekniği ile anketler yaparak veri seti oluşturmuşlardır. Girdi çıktı tabloları oluşturularak, enerji tüketimi, girdi-çıkıtı oranı, enerji verimliliği, kar-maliyet oranı, net gelir gibi değişkenler üzerinden tartışmalar gerçekleştirmişlerdir. Sonuç olarak, daha verimli ve ekonomik enerji kullanımı için çiftliklerde enerji yönetiminin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Özdil ve Turdalieva (2014) Türkiye-Kazakistan ekonomilerinin üretim yapılarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi için girdi-çıkıtı analizi uygulamışlardır. Ülkelere ait girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak ileri-geri bağlantı etkileri araştırılmış ülkeler için kilit sektörler belirlenmeye çalışılmıştır.

Ersungur ve Ekinci (2015) Türkiye ve Doğu Asya (Çin, Güney Kore, Japonya ve Tayvan) ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkilerini girdi-çıkıtı analizi yardımıyla belirlemeye

çalışmışlardır. Girdi-çıkıtı akım tabloları kullanılarak 1995-2000-2005-2008-2011 yılları için bahsi geçen ülkelerin ekonomik yapıları ve kilit rol oynayan sektörlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Sonuçta ithal girdi açısından dışa bağımlılık Türkiye için çok önemli problem olarak ortaya çıkmıştır.

Zhang, Peng ve Sun (2015)'te gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün önemi ve çevresel etkilerinin önemli bir konu olduğu vurgulanmış, çok-bölgeli girdi-çıkıtı modeli kullanılarak 41 ülke ve bölgede hizmet sektörünün tüketim temelli emisyonlarının tahmini yapılmıştır. Sonuçta birçok gelişmiş ülkede hizmet sektöründeki tüketim temelli emisyonların, direkt emisyonlardan daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. ABD ve Çin için karbon emisyonları üzerinde kilit rol oynayan faktörün servis kategorileri ve üretim sektörü olduğu belirlenmiştir. Ayrıca elde edilen sonuçların iklim üzerindeki, sürdürülebilirlik ve hizmet sektöründe karbonsuzlaştırma üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Gündoğdu ve Saracoğlu (2016) Dünya Girdi-Çıkıtı veri tabanından (World Input Output Database) elde edilen verilerle Türkiye'nin Küresel değer zincirine katılım trendini incelemiştir. Sonuçta teknoloji yoğun endüstrilerde yüksek teknolojili ürünlerin ithalatının Türkiye'nin küresel pazardaki konumunu daha ileriye taşıyacağı vurgulanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler olan Almanya, Rusya ve Çin ile olan ekonomik ilişkilerin yapısı ve kilit rol oynayan endüstrilerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak World Input-Output Database (WIOD)'deki çalışmamızda yer alan ülkelere ait 1995-2011 dönemini kapsayan yılların Girdi-Çıkıtı tablolarından yararlanılarak ilgili ülkelerin ekonomik yapıları Girdi-Çıkıtı analizi ile incelenmiştir.

Girdi-Çıkıtı tabloları ve tablolar üzerinde bazı hesaplamalar yoluyla birçok bilgi ve yorum elde etmek mümkündür. Girdi-Çıkıtı analizinin avantajı ekonomideki makro ve mikro ölçekli etkilerin değerlendirilmesinde doğrudan ve dolaylı etkileri yakalayabilme yeteneği olarak değerlendirilmektedir (Rohman, 2013; Ersungur, 2016). Örneğin ülkelerin girdi-çıkıtı tablolarından hesaplanan istatistiklerle, ekonominin ithalata olan bağımlılığının ölçülmesinde kullanılan ters ithalat matrisleri elde edilmektedir. Toplam girdi katsayı matrisi ise yerli girdi katsayı matrisi ve ithal girdi katsayı matrisinin toplamı (eşitlik 1) olarak ifade edilmektedir.

$$A_t = A_m + A_d \quad (1)$$

Herhangi bir zaman dilimine ait ters ithalat matrisi eşitlik (2) ile hesaplanmaktadır (Rohman, 2013):

$$R = A_m(I - A_d)^{-1} \quad (2)$$

Ters ithalat matrislerinin satır toplamları (eşitlik 3) ve sütun toplamları (eşitlik 4) özel anlamalar taşımaktadır. Ters ithalat matrisi satır toplamı ithalatın ileriye doğru bağlantı etkilerini, sütun toplamları ise herhangi bir j endüstrisinin üretimindeki bir birimlik artışı gerçekleştirebilmek için sistemin içindeki tüm endüstrilerden temin edeceği ithal girdi miktarını gösterir.

$$R_i = \sum_{j=1}^n r_{ij} \quad (i = 1, 2, \dots, n) \quad (3)$$

$$R_j = \sum_{i=1}^n r_{ij} \quad (j = 1, 2, \dots, n) \quad (4)$$

Ayrıca nihai talep düzeyinde bir artış olduğunda, hangi endüstri malından ne kadar ithal edilmesi gerektiğini ise R_i göstermektedir (Ersungur & Ekinci, 2015).

Araştırmanın Bulguları

Türkiye'nin ithalatında ilk üç sırada bulunan Almanya, Rusya ve Çin'in 1995, 2000, 2005, 2008 ve 2011 yıllarına ait Girdi-Çıktı tablolarından elde edilen veriler, yukarıdaki denklemlere uygulanmış ve Girdi-Çıktı analizi ile ülkelerin kilit endüstrilerini ve ithalata bağımlı sektörlerini belirlemek için Ters Leontief matrisleri ve Ters ithalat matrisleri hesaplanmıştır. Ülkelerdeki sektörlerin dönemler itibarıyla yapısal bağınlaşma açısından geriye ve ileriye bağlantı etkilerini gösteren ilk 5 sektöre ait ters Leontief matrislerinin sütun ve satır toplamları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 3'te yıllara göre Türkiye, Almanya, Rusya ve Çin'in ters Leontief Matrisleri sütun toplamları, başka bir deyişle geriye bağlantı etkileri gösterilmektedir.

Tablo 3: Yıllara göre Türkiye, Almanya, Rusya ve Çin'in Ters Leontief Matrisleri Sütun Toplamları (Geriye Bağlantı Etkileri)

	TÜRKİYE		ALMANYA		RUSYA		ÇİN	
	Sek. No	Sütun Top.	Sek. No	Sütun Top.	Sek. No	Sütun Top.	Sek. No	Sütun Top.
1995	6	2,227	8	2,417	3	2,463	14	3,177
	5	2,179	26	2,362	15	2,376	15	3,154
	4	2,121	3	2,317	10	2,365	12	3,136
	26	2,087	24	2,299	8	2,324	5	3,088
	12	2,081	15	2,282	4	2,321	10	3,051
2000	12	2,516	15	2,561	4	2,437	14	3,287
	5	2,495	8	2,467	3	2,349	15	3,183
	16	2,487	3	2,318	5	2,267	5	3,163
	6	2,427	5	2,258	10	2,225	12	3,143
	14	2,422	25	2,257	15	2,221	10	3,069
2005	16	2,683	8	2,656	15	2,752	14	3,682
	12	2,631	15	2,563	10	2,497	15	3,563
	14	2,585	25	2,417	25	2,428	10	3,470
	4	2,582	3	2,372	9	2,404	13	3,386
	5	2,563	6	2,329	13	2,391	12	3,347
2008	4	2,697	8	2,711	15	2,900	14	3,945
	16	2,643	15	2,671	25	2,596	15	3,820
	5	2,587	25	2,539	10	2,499	10	3,725
	12	2,553	3	2,485	12	2,450	13	3,605
	14	2,552	24	2,478	13	2,446	4	3,533
2011	4	2,711	15	2,676	15	2,970	14	3,933
	16	2,663	8	2,603	10	2,606	15	3,792
	12	2,582	25	2,539	25	2,604	10	3,705
	5	2,577	24	2,494	13	2,465	13	3,573
	14	2,558	12	2,458	16	2,464	4	3,542

Kaynak: WIOD, World Input-Output Database 'National Input-Output Tables, Released November 2013'ten faydalanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 3'e göre 1995 yılında Türkiye'de geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk sektör 6 no'lu Ahşap, Ahşap ve Mantar Ürünleri iken, 2. sırada 5 nolu Deri, Deri ve Ayakkabı, 3. sırada ise 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri yer almaktadır. Almanya'da geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt, 26 no'lu Diğer Destekleyici ve Yardımcı Ulaştırma Faaliyetleri; Seyahat Acentaları Faaliyetleri ve 3 no'lu Gıda, İçecek ve Tütün'dür. Aynı yılda Rusya'da geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 3 no'lu Gıda, İçecek ve Tütün, 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları ile 10 no'lu Kauçuk ve Plastik'tir. Çin'de ise 1995 yılında geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar, 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları ile 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi'dir.

2000 yılında Türkiye’de geriye bağlantı etkisi en yüksek sektörler 12 no’lu Temel Metaller ve Metal üretimi, 5 no’lu Deri, Deri ve Ayakkabı ve 16 no’lu İmalat (B.Y.S.) Geri Dönüşüm’dür. Almanya’da geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 15 no’lu Ulaştırma Ekipmanları, 8 no’lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt ve 3 no’lu Gıda, İçecek ve Tütün’dür. Aynı yılda Rusya’da geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 4 no’lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri, 3 no’lu Gıda, İçecek ve Tütün ile 5 no’lu Deri, Deri ve Ayakkabı iken, Çin’in ise ilk iki sektörü 1995 yılı ile aynı, üçüncü sektör ise 5 no’lu Deri, Deri ve Ayakkabı’dır.

2005 yılında Türkiye’de geriye bağlantı etkisi en yüksek sektör 16 no’lu İmalat (B.Y.S.) Geri Dönüşüm olurken, daha önceki yıllarda ikinci sırada yer alan 5 no’lu Deri, Deri ve Ayakkabı sektöründe geri bağlantı açısından bir gerileme olmuş ve beşinci sırada kalmıştır. Aynı yıl içerisinde Almanya’da geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 8 no’lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt, 15 no’lu Ulaştırma Ekipmanları ve 25 no’lu Hava Taşımacılığı’dır. Aynı yılda Rusya’da geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 15 no’lu Ulaştırma Ekipmanları, 10 no’lu Kauçuk ve Plastik ile 25 no’lu Hava Taşımacılığı iken, Çin’de ilk iki sektörde değişiklik yoktur. Üçüncü sektör ise 10 no’lu Kauçuk ve Plastik’tir.

2008 yılına göre Türkiye’de geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk sektör 4 no’lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri’dir. 2. sırada 16 no’lu İmalat (B.Y.S.) Geri Dönüşüm, 3. sırada ise 5 no’lu Deri, Deri ve Ayakkabı yer almaktadır. 2005 yılı ile kıyaslandığında Almanya ve Çin’de geriye bağlantı etkisi açısından en yüksek sektör de herhangi bir değişiklik yokken Rusya’da ise önceki dönemdeki 15 no’lu Ulaştırma Ekipmanları ve 25 no’lu Hava Taşımacılığı sektörleri yer değiştirmiştir.

2011 yılında Türkiye’de ise ilk beş sektör aynı kalmakla birlikte sıralamalarında bir değişiklik tespit edilmiştir. Ancak daha önceki yıllarla kıyaslandığında Almanya’da geriye bağlantı etkisi en yüksek sektör 15 no’lu Ulaştırma Ekipmanları olurken, 8 no’lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt ise ikinci sıraya gerilemiştir. Aynı dönemde Rusya’da ise, ilk üç sırada yer alan sektörlerin yerleri bir önceki döneme göre değişmiş ve 15 no’lu Ulaştırma Ekipmanları, 10 no’lu Kauçuk ve Plastik ile 25 no’lu Hava Taşımacılığı şeklinde sıralanmıştır. Çin’in geriye bağlantı etkisi en yüksek beş sektörü 2005 yılına göre herhangi bir değişiklik göstermemiştir.

Tablo 4’te Türkiye, Almanya, Rusya ve Çin’in ters Leontief matrisleri satır toplamları, başka bir ifadeyle ileriye bağlantı etkileri gösterilmektedir.

Tablo 4’e göre 1995 yılında Türkiye’de ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk sektör 8 no’lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıtken, 2. sırada 12 no’lu Temel Metaller ve Metal üretimi, 3. sırada ise 28 no’lu Finansal Aracılık yer almaktadır. Almanya’da ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 30 no’lu Makine&Ekipman ve Diğer İş Faaliyetleri kiralanması, 26 no’lu Diğer Destekleyici ve Yardımcı Ulaştırma ile Seyahat Acentaları Faaliyetleri ve 28 no’lu Finansal Aracılık’tır. Aynı yılda Rusya’da ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 17 no’lu Elektrik, Gaz ve Su Temini, 20 no’lu Motorlu Araçlar ve Motosikletler Dışında Toptan Ticaret ve Komisyon Ticaret ile 2 no’lu Madencilik ve Taşocakçılığı’dır. Çin’de ise 12 no’lu Temel Metaller ve Metal üretimi, 9 no’lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler ile 1 no’lu Tarım, Avcılık, Ormanlık ve Balıkçılık ileriye bağlantı etkisi açısından ilk üç sektördür.

Tablo 4: Yıllara göre Türkiye, Almanya, Rusya ve Çin’in Ters Leontief Matrisleri Satır Toplamları (İleriye Bağlantı Etkileri)

	TÜRKİYE		ALMANYA		RUSYA		ÇİN	
	Sek. No	Satır Top.	Sek. No	Satır Top.	Sek. No	Satır Top.	Sek. No	Satır Top.
1995	8	2,882	30	5,568	17	4,344	12	6,828
	12	2,871	26	3,287	20	3,852	9	5,170
	28	2,749	28	3,280	2	3,784	1	4,940

	23 2,658	12 2,937	12 3,358	2 4,521
	9 2,632	20 2,821	23 3,123	20 4,232
2000	12 3,772	30 6,282	20 4,293	12 6,025
	28 3,665	26 3,170	12 3,729	9 5,402
	8 3,303	28 2,928	17 3,642	14 4,845
	9 3,294	12 2,876	9 2,886	2 4,780
	23 3,245	20 2,856	21 2,847	1 4,246
2005	12 4,207	30 6,689	12 4,567	9 6,641
	23 4,107	26 3,325	8 4,188	12 6,251
	9 3,718	28 3,310	17 4,121	2 6,140
	2 3,537	12 3,004	20 4,067	14 5,130
	20 3,091	29 2,670	2 3,117	17 4,897
2008	23 4,384	30 6,748	12 4,606	9 6,863
	4 3,576	12 3,461	8 4,345	12 6,798
	17 3,317	26 3,417	20 4,339	2 6,614
	30 3,220	28 2,991	17 3,934	14 5,673
	12 3,159	29 2,791	15 3,373	1 4,936
2011	23 4,174	30 7,010	8 4,738	9 6,756
	4 3,855	12 3,817	17 4,541	2 6,690
	12 3,400	26 3,478	20 4,481	12 6,661
	17 3,368	28 3,056	12 4,303	14 5,693
	30 3,105	29 2,733	2 3,337	1 4,798

Kaynak: WIOD, World Input-Output Database 'National Input-Output Tables, Released November 2013'ten faydalanılarak hesaplanmıştır.

2000 yılında Türkiye'de ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör de 1995 yılına göre bir değişiklik olmamış, sadece sıralamaları değişmiştir. İleriye bağlantı etkisi açısından 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi birinci sırada yer almıştır. Almanya'da ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 1995 yılı ile aynı iken, Rusya'da 20 no'lu Motorlu Araçlar ve Motosikletler Dışında Toptan Ticaret ve Komisyon Ticaret, 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi ile 17 no'lu Elektrik, Gaz ve Su Temini sektörleri olmuştur. Çin'de de bir önceki dönemde olduğu gibi ileriye bağlantı etkisi açısından ilk iki sektör aynıdır. Ancak 3. Sektör 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar olarak farklılık göstermektedir.

Almanya, Rusya, Çin ve Türkiye'nin 2005 yılına ait ters Leontief matrisleri satır toplamlarına göre, Türkiye'de ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi, 23 no'lu Yurtiçi Taşımacılık ve 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünlerdir. Almanya'da ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 30 no'lu Makine&Ekipman ve Diğer İş Faaliyetleri kiralanması, 26 no'lu Diğer Destekleyici ve Yardımcı Ulaştırma ile Seyahat Acentaları Faaliyetleri ve 28 no'lu Finansal Aracılık'tır. Aynı yılda Rusya'da ilk üç sektör 17 no'lu Elektrik, Gaz ve Su Temini, 20 no'lu Motorlu Araçlar ve Motosikletler Dışında Toptan Ticaret ve Komisyon Ticaret ile 2 no'lu Madencilik ve Taşocakçılığı sektörleridir. Çin'de ise ilk üç sektör 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler, 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi ile 2 no'lu Madencilik ve Taşocakçılığı'dır.

2008 yılında Türkiye'de ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk sektör 23 no'lu Yurtiçi taşımacılık olmuştur. İkinci sıraya ise 2005 yılında dokuzuncu sırada yer alan 4 no'lu Tekstil ve tekstil ürünleri yükselmiştir. Almanya'da ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 30 no'lu Makine&Ekipman ve Diğer İş Faaliyetleri kiralanması, 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi ve 26 no'lu Diğer Destekleyici ve Yardımcı Ulaştırma ile Seyahat Acentaları Faaliyetleri'dir. Rusya'da ise ilk üç sektör, 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi, 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt ile 20 no'lu Motorlu Araçlar ve Motosikletler Dışında Toptan Ticaret ve Komisyon Ticaret olmuştur. Çin'de ise ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 2005 yılı ile benzer bir sıralama göstermiştir.

2011 yılında Türkiye, Almanya ve Çin'de ileriye bağlantı etkisi en yüksek üç sektör 2008 yılı ile aynı iken, Rusya'da ilk üç sektör; 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt, 17 no'lu Elektrik, Gaz ve Su Temini ile 20 no'lu Motorlu Araçlar ve Motosikletler Dışında Toptan Ticaret ve Komisyon Ticaret olmuştur.

Tablo 5: Yıllara göre Türkiye, Almanya, Rusya ve Çin'in Ters İthalat Matrisleri Sütun Toplamları (Geriye Bağlantı Etkileri)

	TÜRKİYE		ALMANYA		RUSYA		ÇİN	
	Sek. No	Sütun Top.	Sek. No	Sütun Top.	Sek. No	Sütun Top.	Sek. No	Sütun Top.
1995	8	0,260	8	0,319	4	0,243	14	0,222
	10	0,220	4	0,246	5	0,182	8	0,206
	9	0,189	5	0,235	10	0,168	5	0,189
	15	0,185	15	0,222	15	0,164	10	0,180
	5	0,179	12	0,216	13	0,143	4	0,178
2000	8	0,426	8	0,480	4	0,344	8	0,302
	14	0,297	15	0,293	10	0,228	14	0,263
	15	0,269	5	0,267	5	0,225	10	0,190
	10	0,260	4	0,263	15	0,203	4	0,182
	9	0,233	12	0,259	9	0,188	9	0,181
2005	8	0,681	8	0,527	15	0,319	14	0,389
	17	0,345	15	0,321	4	0,235	8	0,361
	12	0,336	12	0,307	10	0,176	13	0,259
	15	0,322	5	0,299	13	0,164	10	0,257
	14	0,303	4	0,285	5	0,149	15	0,254
2008	15	0,341	8	0,637	15	0,380	8	0,424
	12	0,324	12	0,375	4	0,179	14	0,326
	16	0,298	15	0,357	13	0,165	12	0,258
	14	0,236	25	0,330	10	0,154	9	0,245
	4	0,228	4	0,303	25	0,141	10	0,236
2011	15	0,355	15	0,368	15	0,333	8	0,435
	12	0,315	12	0,367	4	0,206	14	0,303
	16	0,301	4	0,314	10	0,169	12	0,273
	4	0,252	5	0,307	13	0,152	9	0,243
	14	0,243	14	0,304	5	0,136	13	0,234

Kaynak: WIOD, World Input-Output Database 'National Input-Output Tables, Released November 2013'ten faydalanılarak hesaplanmıştır.

Türkiye ile Almanya, Rusya ve Çin için hesaplanan ters ithalat matrislerinin dönemler itibariyle geriye ve ileriye bağlantı etkilerini gösteren sütun ve satır toplamları ilk 5 sektöre göre aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 5'e göre; 1995 yılında Türkiye'de ithalatta geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk sektör 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt, 10 no'lu Kauçuk ve Plastik ve 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünlerdir. Almanya'da geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt, 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri ile 5 no'lu Deri, Deri ve Ayakkabı'dır. Aynı yılda Rusya'da geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör, 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri ile 5 no'lu Deri, Deri ve Ayakkabı ile 10 no'lu Kauçuk ve Plastik'tir. Çin'in geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektörü; 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar ile 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıtlar ile 5 no'lu Deri, Deri ve Ayakkabı'dır.

Tablo 5'e göre 2000 yılında Rusya dışında tüm ülkelerin ithalatta geriye bağlantı etkisi en yüksek sektörü 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt iken, Rusya'da 1. sırada 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri'dir. İthalatta geriye bağlantı etkisi açısından 2. ve 3. sektörler olarak Türkiye'de 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar ve 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları yer

almaktadır. Bu sıralama; Almanya'da 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları ve 5 no'lu Deri, Deri ve Ayakkabı; Rusya'da 10 no'lu Kauçuk ve Plastik ve 5 no'lu Deri, Deri ve Ayakkabı; Çin de ise 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar ve 10 no'lu Kauçuk ve Plastik'tir.

2005 yılında Türkiye ile Almanya'da ithalatta geriye bağlantı etkisi en yüksek sektörü yine 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıttır. Rusya'da 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları ve Çin'de ise 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'de ithalatta geriye bağlantı etkisi açısından 2. sırada 17 no'lu Elektrik, Gaz ve Su Temini, 3. sırada ise 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi bulunmaktadır. İthalatta geriye bağlantı etkisi açısından 2. ve 3. sektörler olarak; Almanya'da 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları ve 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi; Rusya'da 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri ile 10 no'lu Kauçuk ve Plastik; Çin de ise 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt ve 13 no'lu Makine, (B. Y. S.) yer almaktadır.

2008 yılında Türkiye'de ithalatta geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör şöyle sıralanmaktadır: 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları, 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi ve 16 no'lu İmalat (B.Y.S) Geri Dönüşümdür. Bu sonuca bağlı olarak Türkiye'de önceki yıllara göre ithalatta geriye bağlantı etkisi yüksek sektörlerde bir değişiklik olduğu söyleyebiliriz.

2008'de Almanya'da geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt, 12 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri ile 15 no'lu Deri, Deri ve Ayakkabıdır. Aynı yılda Rusya'da geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör, 15 no'lu, 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri ile 13 no'lu Makine, (B. Y. S.)'dir. Çin'in geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektörü; 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıtlar, 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar ile 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimidir.

2011 yılına bakıldığında Türkiye'de ithalatta geriye bağlantı etkisi en yüksek üç sektör; 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları, 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi ve 16 no'lu İmalat (B.Y.S) Geri Dönüşüm 'dür. Almanya'da ise 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları, 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi ile 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleridir. Rusya'da geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör; 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları, 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri ile 10 no'lu Kauçuk ve Plastiktir. Çin'de ise, geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt, 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar ile 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimidir.

Tablo 6 yıllara göre Türkiye, Almanya, Rusya ve Çin'in ters ithalat matrisleri satır toplamlarını, yani ileriye bağlantı etkilerini göstermektedir.

Tablo 6: Yıllara göre Türkiye, Almanya, Rusya ve Çin'in Ters İthalat Matrisleri Satır Toplamları (İleriye Bağlantı Etkileri)

	TÜRKİYE		ALMANYA		RUSYA		ÇİN	
	Sek. No	Satır Top.	Sek. No	Satır Top.	Sek. No	Satır Top.	Sek. No	Satır Top.
1995	9	0,683	9	0,569	12	0,401	14	0,703
	2	0,605	12	0,453	9	0,397	9	0,584
	12	0,357	14	0,362	13	0,351	12	0,433
	14	0,300	2	0,325	4	0,300	2	0,406
	15	0,230	7	0,228	2	0,151	4	0,324
2000	2	0,985	9	0,690	9	0,715	14	0,838
	9	0,941	2	0,628	4	0,436	2	0,705
	12	0,561	12	0,503	13	0,418	9	0,696
	14	0,433	14	0,484	12	0,410	12	0,390
	15	0,337	15	0,295	15	0,278	4	0,262
20	2	1,349	2	0,803	15	0,671	14	1,200
	12	1,005	9	0,734	9	0,456	2	1,101

	9	0,997	12	0,567	13	0,432	9	0,869
	14	0,346	14	0,506	4	0,272	12	0,395
	8	0,308	15	0,336	12	0,268	13	0,344
2008	12	0,977	2	1,052	15	0,946	2	1,512
	15	0,387	9	0,810	13	0,414	14	0,932
	4	0,380	12	0,728	9	0,345	9	0,661
	26	0,242	14	0,475	4	0,244	12	0,300
	9	0,224	8	0,369	12	0,218	1	0,259
2011	12	0,918	9	0,925	15	0,710	2	1,633
	4	0,448	12	0,775	9	0,399	14	0,753
	15	0,437	14	0,583	13	0,387	9	0,607
	26	0,262	15	0,382	4	0,308	12	0,288
	8	0,260	8	0,370	12	0,216	13	0,284

Kaynak: WIOD, World Input-Output Database 'National Input-Output Tables, Released November 2013'ten faydalanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 6'ya göre 1995 yılında Türkiye'de ithalatta ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk sektör 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünleriyken, 2. sırada 2 no'lu Madencilik ve Taşocakçılığı, 3. sırada ise 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi bulunmaktadır. Aynı yıl Almanya'nın ilk üç sektörü 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler, 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi ile 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlardır. Rusya'da ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 12 no'lu Temel Metaller üretimi, 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler ve 13 no'lu Makine, (B. Y. S.) üretimidir. Çin'de ise 1995'te ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar, 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler ile 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimidir.

2000 yılında Türkiye'de ithalatta ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk sektör 2 no'lu Madencilik ve Taşocakçılığı, 2. sırada 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünleri iken, 3. sırada ise 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi bulunmaktadır. Aynı yıl Almanya'nın ilk üç sektörü 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler, 2 no'lu Madencilik ve Taşocakçılığı ile 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimidir. Rusya'da ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler, 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri ile 13 no'lu Makine, (B. Y. S.) üretimidir. Çin'de ise 2000'de ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar, 2 no'lu Madencilik ve Taşocakçılığı ile 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler üretimidir.

2005 yılına bakıldığında ise Türkiye'de ithalatta ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk sektör 2 no'lu Madencilik ve Taşocakçılığı iken, 2. sırada 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi, 3. sırada ise 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler bulunmaktadır. Aynı yıl Almanya'nın ilk üç sektörü 2 no'lu Madencilik ve Taşocakçılığı, 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler ile 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimidir. Rusya'da ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları, 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler ve 13 no'lu Makine, (B. Y. S.) üretimidir. Çin'de ise 2005'te ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar, 2 no'lu Madencilik ve Taşocakçılığı ile 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünlerdir.

2008 yılında Türkiye'de ithalatta ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk sektör 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi iken, 2. sırada 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları, 3. sırada ise 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri bulunmaktadır. Aynı yıl Almanya'nın ilk üç sektörü 2 no'lu Madencilik ve Taşocakçılığı, 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler ile 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimidir. Rusya'da ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları, 13 no'lu Makine, (B. Y. S.) ile 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler üretimidir. Çin'de ise 2008'de ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 2 no'lu

Madencilik ve Taşocakçılığı, 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar ile 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler üretimidir.

Tablo 6'dan görüleceği gibi, 2011 yılına ait bulgular incelendiğinde; Türkiye'de ithalatta ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk sektör 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi iken, 2. sırada 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri, 3. sırada ise 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları bulunmaktadır. Aynı yıl Almanya'nın ilk üç sektörü 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler, 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi ile 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlardır. Rusya'da ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları, 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler ve 13 no'lu Makine, (B. Y. S.) üretimidir. Çin'de ise ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör 2008 yılındakilerle aynıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye büyüyen ekonomisi ile Çin, Rusya ve Almanya gibi ülkelerle yoğun ticari ilişkileri olan bir ülkedir. Diğer yandan Türkiye'nin ithalatı açısından bakılırsa bu üç ülke en fazla ithalat yapılan ülkelerdir. Türkiye dinamik nüfusu, coğrafi konumu ve pazar payının büyüklüğü ile bu ülkeler için iyi bir partner durumundadır. Çin, son zamanlarda ortalamada dünyanın en hızlı büyüyen ülkesi ve ekonomik yapı açısından bazı açılardan Türkiye'nin rakibi olan bir ülke, Rusya Federasyonu zengin doğal kaynakları ile Türkiye ekonomisi ile tamamlayıcılık ilişkileri yoğun olan bir ekonomi, Almanya ise yüksek ihracat rakamları, üretim yapısı ve tarihsel nedenlerle uzun zamandır Türkiye'nin en büyük ticari ortaklarından birisidir.

Diğer yandan Türkiye gelişmiş ülkeler sınıfına girmek istiyorsa belirli bir hızla büyümesi gereken bir ülkedir. Büyüme hızının ise ülkenin ekonomik yapısına sıkı sıkıya bağlı olduğu bilinen bir gerçektir. İktisat yazınında iyi bilinen Girdi-Çıktı analizi yöntemine dayalı olarak Türkiye'nin ekonomik olarak ilişkilerinin yoğun olduğu ve ithalatında ise en fazla paya sahip olan Çin, Almanya ve Rusya ile olan ekonomik ilişkileri göz önüne alınarak bir analiz yapılmıştır. Türkiye ihracatını her geçen gün artırmaktadır ancak ihracatın artması ithalat miktarını da artırmaktadır. Bir başka deyişle ihracatı ithalata bağımlı ve ithalata bağımlı büyüyen bir yapıya sahiptir. Türkiye ithalat bağımlısı bir ülke olarak imalat sanayinin kilit endüstrileri arasındaki bağımlılaşma azalmakta, bu ise endüstrilerin kendi alt sektörlerini destekleme ve çoğaltma etkisini azaltmaktadır. Türkiye de uygulanan ekonomi politikaları ülkeyi ithalat bağımlılığı konusunda kısır döngüye sokmuş görünmektedir. İthalat bağımlılığı yatırımların azalmasına, işsizliğin çoğalmasına, ödemeler bilançosu açıklarının devam etmesine, döviz kıtlığına ve son zamanlarda görülen kur dalgalanmalarının aşırı oynaklığına sebep olabilmektedir. Buradan hareketle ithalatı mutlak olarak azaltmak ya da sıfırlamak ne mümkün ne de gereklidir. Ancak katma değeri ülke içerisinde oluşan, teknolojik yatırımları hızlandıracak bir ekonomik yapıya sahip olmak gereklidir. Bunun için ise kilit endüstrilerin bağımlılaşma oranlarını artıracak ve sektörel bağlantıları çoğaltacak ekonomik yapı, yüksek katma değer üreten üretim modeline geçilmelidir.

Çalışmada Türkiye ile beraber Çin, Rusya Federasyonu ve Almanya'nın 1995, 2000, 2005, 2008 ve 2011 yılı verileri kullanılarak Girdi-Çıktı analiz yöntemi ile ekonomik yapıları ve kilit endüstrileri tespit edilmiştir. Buna göre 2011 yılı verilerine göre Türkiye için Ters Leontief matrisleri sütun toplamlarına (geriye bağlantı etkisine) göre en yüksek sektörler bakıldığında 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri, 16 no'lu İmalat (B.Y.S.) Geri Dönüşüm ve 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi olmaktadır. Aynı yıl Almanya için 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları, 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt ve 25 no'lu Hava Taşımacılığı olmaktadır. Rusya için 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları, 10 no'lu Kauçuk ve Plastik ve 25 no'lu Hava Taşımacılığı olmaktadır. Çin için 14 no'lu Elektrik ve Optik Ekipmanlar, 15 no'lu Ulaştırma Ekipmanları ve 10 no'lu Kauçuk ve Plastik olmaktadır.

Yine 2011 yılı verilerine göre Ters Leontief matrisleri satır toplamalarına (ileriye bağlantı etkisine) göre Türkiye için 23 no'lu Yurtiçi Taşımacılık, 4 no'lu Tekstil ve Tekstil Ürünleri ve 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi olmaktadır. Almanya için 30 no'lu Makine ve Ekipman ve Diğer İş Faaliyetleri kiralanması, 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi ve 26 no'lu Diğer Destekleyici ve Yardımcı Ulaştırma Faaliyetleri; Seyahat Acentaları Faaliyetleri olmaktadır. Rusya için 8 no'lu Rafine Petrol ve Nükleer Yakıt, 17 no'lu Elektrik, Gaz ve Su Temini, 20 no'lu Motorlu Araçlar ve Motosikletler Dışında Toptan Ticaret ve Komisyon Ticaret olmakta. Çin için ise 9 no'lu Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler 2 no'lu Madencilik ve Taşocakçılığı ve 12 no'lu Temel Metaller ve Metal üretimi olmaktadır.

Sonuçlardan da anlaşıldığı üzere Türkiye için geriye bağlantı etkisi ile ileriye bağlantı etkileri ilk sıralarda olmak üzere ortak sektörlerde (4 ve 12 nolu sektörler) toplanmaktadır. Bu ise ithalata bağımlı üretim modelini göstermektedir. Diğer ülkeler için ilk üç sektörde böyle bir eşleşme görülmemektedir.

Kaynakça

- Andrew, R. M., & Peters, G. P. (2013). a Multi-Region Input–Output Table Based on the Global Trade Analysis Project Database (Gtap-Mrio). *Economic Systems Research*, 25(1), 99–121. <http://doi.org/10.1080/09535314.2012.761953>
- Barış, S., (2007), “Çin’in Makro Ekonomik Performansının Analizi” T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Bayramoğlu, T., Durmaz, A. ve Ari, Y. O., (2015), *Ekonomik Açısından Terör ve Turizm İlişkisi, Türkiye Klinikleri J Foren Med-Special Topics 2015;1(2):25-34.*
- Cesim Ç., (2016), *Türkiye’nin ihracat Potansiyelinin Artırılması Kapsamında Çin’in İhracat Politikalarının Değerlendirilmesi, Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik Modeller Ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.*
- Ersungur, Ş. M., (2016), *Bölgesel İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, 4. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Ersungur, Ş. M., ve Ekinci, D. E. (2015). *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(4), 721–749.
- Gündoğdu, C., and Saracoğlu, D. Ş. (2016). Participation of Turkey in Global Value Chains : An Analysis Based on World Input Output Database (No. 16/10). Ankara.
- Hasan, K. ve Batuhan U., (2011), Çin Halk Cumhuriyeti Büyük İnci Nehri Deltası, Ekonomi Bakanlığı, İhracat Genel Müdürlüğü, Ülke Masaları II
- ITC, Trade Map, http://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx
- İTKİB Genel Sekreterliği Tekstil Deri ve Halı Şubesi, (2016), Almanya Ülke Raporu, Ocak 2016.
- Kizilaslan, H., (2009). Input-output energy analysis of cherries production in Tokat Province of Turkey. *Applied Energy*, 86(7–8), 1354–1358. <http://doi.org/10.1016/j.apenergy.2008.07.009>
- Koray A. K. ve Batuhan U., (2013), Çin Halk Cumhuriyeti Konsept Mağazacılık Pazar araştırması, Ekonomi Bakanlığı, İhracat Genel Müdürlüğü, Ülke Masaları II
- Külekçi, M., and Aksoy, A. (2014). Input–Output Energy Analysis in Pistachio Production of Turkey. *Environmental Progress & Sustainable Energy*, 32(1), 128–133. <http://doi.org/10.1002/ep>
- McMillan, J., and Naughton, B. (1992). How to reform a planned economy: lessons from China. *Oxford Review of Economic Policy*, 8(1), 130-143.
- Sinan Ç., (2015), Dünya Gazetesi, <http://www.dunya.com/gundem/cindeki-son-ekonomik-gelismeler-uzerine-bir-degerlendirme>, E.T. 18.10.2016
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, (2016), <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler>

- TASAM, (2016), “Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Sonuçları”, <http://www.tasam.org/tr>, E.T: 17.10.2016
- Tepav Ticaret Çalışmaları Merkezi, (2016), Rusya Federasyonu’nun Dünya Ticaret Örgütü’ne Katılımına İlişkin Değerlendirme, <https://www.deik.org.tr>, E.T. 28.10.2016
- Trading Economics, <http://www.tradingeconomics.com.>, E.T. 06.11.2016
- TÜİK, *Turizm İstatistikleri*, <http://www.tuik.gov.tr/>, 2016, E.T. 28.10.2016
- UNCTAD, (2016), World Invest Report, Investor Nationality: Policy Challenges, p.196
- Ozkan, B., Akcaoz, H., and Fert, C. (2004). Energy input-output analysis in Turkish agriculture. *Renewable Energy*, 29(1), 39–51. [http://doi.org/10.1016/S0960-1481\(03\)00135-6](http://doi.org/10.1016/S0960-1481(03)00135-6)
- Özdil, T., and Turdalieva, A. (2014). Girdi-Çıktı Analizi Yaklaşımıyla Türkiye ve Kazakistan Ekonomilerinin Karşılaştırılması. *Ege Akademik Bakış*, 13(3), 383–398.
- Pahlavan, R., Omid, M., and Akram, A. (2012). Energy input-output analysis and application of artificial neural networks for predicting greenhouse basil production. *Energy*, 37(1), 171–176. <http://doi.org/10.1016/j.energy.2011.11.055>
- Pietroforte, R., and Gregori, T. (2003). An input-output analysis of the construction sector in highly developed economies. *Construction Management and Economics*, 21(3), 319–327. <http://doi.org/10.1080/0144619032000056153>
- Rohman, I. K., (2013). The globalization and stagnation of the ICT sectors in European countries: An input-output analysis. *Telecommunications Policy*, 37(4–5), 387–399. <http://doi.org/10.1016/j.telpol.2012.05.00>
- Trading Economics, <http://www.tradingeconomics.com.>, E.T. 06.11.2016.
- WIOD, (2013). World Input-Output Database ‘National Input-Output Tables, Released November 2013.
- UNCTAD, (2016), World Invest Report, s. 196. <http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1555>
- Zhang, W., Peng, S., and Sun, C. (2015). CO2 emissions in the global supply chains of services: An analysis based on a multi-regional input-output model. *Energy Policy*, 86, 93–103. <http://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.06.029>

COMMUNICATION

Toplumsal Değişim Sürecinde İletişim ve Teknoloji: Erken Dönem İletişim Kuramlarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Communication and Technology in the Process of Social Change: A Critical Appraisal of the Early Communication Theories

Banu DURDAĞ*

Özet

Bu makale, günümüzdeki iletişim çalışmalarının temellerini atan erken dönem iletişim kuramcılarının toplumsal değişimi açıklama çabalarında iletişimi ve teknolojiyi ele alışlarını sorgulamaktadır. Böylelikle günümüzde hızla seyreden toplumsal değişimi açıklama çabalarında sıkça iletişim süreçleri ve teknolojilerindeki gelişmelere vurgu yapan sosyal bilimcilere yardımcı olmak amaçlanmaktadır. Zira günümüz literatüründe teknolojiyi fetişleştiren veya baştan mahkûm eden zıt kavrayışlar arasındaki salınımlara, benzer biçimde erken dönem iletişim kuramlarında rastlanmak mümkün olduğu gibi bu öncü çalışmaların eleştiril bir gözle değerlendirilmesiyle sağlanacak sonuçlar günümüz sosyal bilimleri için önemli bir farkındalık ve özdeşünümsellik kaynağı oluşturabilir. Bu kapsamda çalışmada Chicago Okulu, etki odaklı anaakım kitle iletişim çalışmaları, gelişme iletişimi yaklaşımı ve Frankfurt Okulu incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal değişim, iletişim, teknoloji, teknolojik determinizm, diyalektik materyalizm, anaakım kitle iletişim araştırmaları, Chicago Okulu, Frankfurt Okulu, gelişme iletişimi.

Abstract

This article explores the conceptualization of communication and technology by the early communication scholars, which laid the foundation of contemporary communication studies, in their quests for explaining social change. In this respect, it aims to contribute to social scientists that frequently emphasize developments in communication processes and technologies for explaining the ever-hastening social change in the contemporary era. Similar to the contemporary literature, the early communication theories were also suffered from the swing between the two extreme positions regarding to understanding of communication and technology in the processes of social change, one that fetishizes technology and the other that condemns it. Thus, a critical appraisal of these early theories may offer an important source of awareness and self-reflexivity for today's social scientists. In this framework, the article examines the approaches of the Chicago School, effect oriented mainstream mass media studies, development communication and the Frankfurt School.

Keywords: Social change, communication, technology, technological determinism, dialectical materialism, mainstream mass media studies, Chicago School, Frankfurt School, development communication.

Giriş

Günümüz toplumları “hızlı” bir değişimden geçerken, sosyal bilimlerin giderek yoğunlaşan toplumsal değişimi açıklama çabalarında iletişim süreçlerinin ve teknolojilerinin merkezi bir konumda değerlendirildiği görülüyor. 1970’lerden beri enformasyon ve iletişim teknolojilerinin (EİT) gösterdiği çarpıcı gelişme ve 1990’larda internetin ticarileşerek yaygınlaşması, kapitalizmin giderek artan bir hızda sayısallaşmasını ve küreselleşmesini mümkün kılan en önemli etkenler arasında değerlendiriliyor ki, bu kapsamdaki çalışmalar – en önemlisi “enformasyon toplumu” başlığı altında olmak üzere – kapsamlı bir literatür

* banudurdag@gmail.com

oluşturuyor. İletişim teknolojilerindeki gelişmenin sürekliliği ve hızı, toplumsal değişimi bu perspektiften yorumlayan çalışmaların momentum kaybetmesini önlediğinden literatürdeki çeşitliliğin arttığını tespit etmek de mümkün. Bunun en belirgin yansımalarından biri 2000'lerin ortasından sonra Web 2.0 teknolojisinin mümkün kıldığı iletişim platformlarının yaygınlaşmasının ardından hızla gelişen sosyal medya literatürünün kısa sürede belli bir olgunluğa ulaşması ve 2000'lerin sonunda dünyanın farklı bölgelerindeki toplumsal hareketlerin yükselişini açıklamada önemli bir konuma gelmesidir.

Bununla birlikte Irak'ın (2015, s. 79) da işaret ettiği üzere aslında ortadaki bu tablo hiç de yeni değil. 1900'lerin ilk yarısında sanayileşmenin ve kentleşmenin hızına koşut olarak kitle iletişimi hızlı bir gelişme gösterdiğinden dönemin pek çok düşünürü toplumsal değişimi açıklamakta iletişim süreçlerinin ve teknolojilerinin önemini vurgulamaktan geri kalmamıştır. Dahası teknolojinin toplumları daha demokratik kılacağını vurgulayan “tekno-iyimserler” ve teknolojinin sahipliğinin sınırlı olmasının toplumsal uçurumları derinleştireceğini söyleyen “tekno-kötümserler” arasındaki günümüz literatüründe göze çarpan temel ayrımın (Gerbaudo, 2012, s. 5-9; Irak, 2015, s. 79), 20'inci yüzyılda serpilme öncü iletişim çalışmalarında da belirgin olduğunu söylemek gerekir. Ki, bu benzerlik aynı zamanda söz konusu erken dönem literatürün eleştirel bir gözle değerlendirilmesini günümüz sosyal bilimleri ve politika süreçleri açısından önemli kılmaktadır. Tarihsel öncülleri incelemek teknolojiyi fetişleştiren veya baştan mahkûm eden zıt tutumlar arasında dengeyi sağlamakta fayda sağlayabileceği gibi, toplumsal değişimin sosyal bilimlerce anlamlandırılmasında kaydedilecek böylesi bir açılım, politika süreçlerinin daha etkin bir şekilde yönlendirilmesine ve böylece toplumsal değişimin mümkün olduğunca yıkıcı sonuçlardan sakınılarak yapıcı bir şekilde seyrine yardımcı olabilir.

Bu kapsamda üç farklı bölümden oluşan bu çalışmanın her bölümünde günümüzdeki iletişim çalışmalarının temellerini atan farklı iletişim kuramlarına vurgu yapılarak, bu kuramların toplumsal değişim sürecinde iletişim ve teknolojiye dair yaklaşımları sorunsallaştırılacaktır. Bunu yaparken de, “*teknoloji, toplum, birey, toplumsal pratik ve iletişim düzeylerinin nasıl tanımlandığı ve birbirleriyle nasıl ilişkilendirildiği*” değerlendirilecektir. İlk bölümde, ABD'deki Chicago Okulu'nun yaklaşımı irdelendikten sonra 1930'ların ikinci yarısından itibaren Chicago Okulu'nun yerini alan kitle iletişiminin etkilerine odaklanmış anaakım iletişim yaklaşımları incelenecektir. İkinci bölümse 1950'lerden itibaren yoksul Üçüncü Dünya ülkelerine refaha ulaşmanın yolu olarak gösterilen gelişme iletişimi yaklaşımına odaklanmaktadır. Son bölümde ise, eleştirel iletişim çalışmalarının serpilmesinde ana yapı taşlarından birini oluşturan Frankfurt Okulu'nun yaklaşımı sorgulanmaktadır. Böylelikle, ilk ilki bölümde günümüzün hâkim toplumsal formasyonu kapitalizme karşı cephe almayan yaklaşımların toplumsal değişim sürecinde iletişim ve teknolojiye yaklaşımları konusunda fikir edindikten sonra, son bölümde iletişim ve teknolojinin kapitalizmin aşılması (ya da sürdürülmesi) noktasında ne şekilde kavranabileceğine dair bir kavrayışa ulaşılabilecektir.

Baştan belirtmek gerekir ki, bu çalışma son derece sınırlı bir kapsama sahiptir ve günümüzdeki bilimsel çabalara katkı sağlaması umuduyla sadece erken dönem iletişim kuramcılarının kavramsallaştırmalarının temel eksenlerini ve sorunlarını ele almaktadır. Bununla birlikte güncel sosyal bilimler literatürü bu çalışmanın alanı dışında bırakılmıştır. Ancak, yine de çalışmanın günümüz sosyal bilimcilerine sağlayabileceği katkıyı göstermesi açısından sonuç bölümünde son yıllarda giderek önem kazanan sosyal medya literatürünün çok kısa bir çerçevesi çizilmiş ve böylelikle erken dönem iletişim kuramlarının sorgulanmasıyla sağlanan sonuçların taşıdığı önem ortaya konulmak istenmiştir.

Anaakım İletişim Kuramları ve Teknolojik Determinizm

19. yüzyıldan – özellikle de bu yüzyılın ikinci yarısından – itibaren Sanayi Devrimi bir tarafta köklü toplumsal değişimlere ve altüst oluşlara neden olurken, diğer tarafta bu

değişimlere eşlik eden önemli teknolojik sıçramaları da beraberinde getirir. Bu dönemde “kitle iletişim araçları” – 19. yüzyılda popüler basın, 20. yüzyılda ise radyo, sinema ve televizyon – serpilip giderek toplumun geniş kesimlerine yayılırken, Sanayi Devrimi’nin açığa çıkardığı toplumsal değişimleri anlama ve açıklama çabasındaki akademik ilginin de odağına yerleşirler. “Yığınların kente çıkagelmesinin habercisi olduğu yeni toplum”u (Mattelart ve Mattelart, 2011, s. 17) açıklamada “kitle iletişim araçları” ile birey ve toplum ilişkisi, bu araçların toplumsal yaşama etkisi temelinde sorunsallaştırılır.

ABD merkezli ilk iletişim çalışmaları arasında pragmatist anlayışı benimseyen Chicago Okulu’nun göçmenlerin Amerikan toplumuna katılımı sorununu konu ettiği mikro ölçekli sosyolojik araştırmaları önemli bir yer işgal eder (Babe, 2009, s. 118-119). Okulun temsilcilerinden John Dewey, Robert Park ve Charles H. Cooley’in çalışmalarında kitle iletişim araçları, “ideal demokrasi” ve kültürel özümsemenin, dolayısıyla toplulukları sanayileşmiş kentsel oluşum içinde bütünleştirmenin aracı olarak görülür (İnal, 1996: 32-33; Mattelart ve Mattelart, 2011, s. 23-35; Babe, 2009, s. 118). Toplum, insanların ulaşım ve iletişim ağlarıyla bir araya geldiği ve birbirine bağlandığı bir organizma olarak kavranırken, teknoloji ise *araçsal* perspektiften *iyimser* ve *ilerlemeci* bir kavrayış ekseninde ele alınır (Babe, 2009, s. 118). Örneğin, Dewey’e (1932/1927, s. 98) göre, “üretimde ve pazarlamada uygulanan yeni teknoloji toplumsal bir devrime yol açmıştır”: Nitekim, “insan ilişkilerinin yeni çağına uzak pazarları mümkün kılan kitlesel üretim, kablo ve telefon, ucuz matbaacılık, demiryolları ve buharlı deniz ulaşımı damgasını vurmaktadır” (Dewey, 1932/1927, s. 141). Teknolojiyi toplumsal değişimin motoru olarak konumlandıran Dewey’e göre, teknolojik değişim kaçınılmaz olarak insani ve toplumsal ilerlemeyi peşi sıra getirir (Babe, 2009, s. 118). Dewey, teknolojileri problem çözücü araçlar olarak kavradığından, problemler değiştiğinde araçlar da değişir (Babe, 2009, s. 118). Bu araçsal perspektif iletişim için de geçerlidir, ki Dewey (1929/1925, s. 204) iletişimi eşsiz biçimde “araçsal” ve “ereksel” olarak tanımlar. Toplumun iletişim içinde ve iletişim aracılığıyla var olduğunu savunan bu anlayış, iletişimi toplumun temeli ve demokrasinin işleyişinin zorunlu bir koşulu olarak konumlandırır (Hardt, 1999, s. 19, 24). Öyle ki Dewey’e (1932/1927, s. 98, 142) göre, her ne kadar buhar ve elektrik teknolojisi Büyük Toplumunu yarattıysa da bu bir topluluk değildir. Bunu 1927 tarihli *The Public and Its Problems* adlı çalışmasında şu şekilde ifade eder: “Daha önce hiç olmadığı biçimde iletişimin fiziksel araçlarına sahibiz. [Ancak,] bunlarla uyumlu düşünce ve istekler iletişim hâlinde değildir; dolayısıyla, evrensel değildir. İletişim olmadan kamu düzensiz ve belirsiz kalacaktır. [Bu nedenle] “yalnızca iletişim büyük bir topluluğu yaratabilir” (Dewey, 1932/1927, s. 142).

Park da (1938, s. 187, 196) benzer biçimde iletişimi sembolik bir süreç olarak tanımlamakla birlikte, bu sürecin uzlaşma ve çatışma potansiyelini de içinde barındıran bir etkileşim biçimi olduğunu vurgular. Ancak, nihayetinde uzun vadede bu etkileşimin kaçınılmaz olarak daha derin bir anlamayı, dolayısıyla toplumsal bir uzlaşmayı getireceğini savunur (Park, 1938, s. 195-196). İletişimi toplumsal değişim sürecinin asli bir unsuru olarak konumlandıran bu kavrayışın “atomistik birey” görüşüne belirli düzeyde bir eleştiri içerdiğini söylemek mümkündür (Hardt, 1999, s. 19). Fakat iletişim yalnızca bireysel ve kültürel karşılaşmalar üzerinden tanımlandığından bu süreç toplumsal maddi koşullardan yalıtık biçimde ele alınır. Bunun bir neticesi olarak da iletişimin içerisine gömülü mevcut güç/iktidar ilişkileri ve çatışmalar ihmal edilir. Pragmatist gelenek çerçevesinde mevcut toplumsal yapılara ilişkin sorunlar kabul edilmekle birlikte, sanayileşmiş toplumun gereksinimlerine ve doğurduğu yıkıcı sonuçlara ilişkin çeşitli ıslah önlemleri ortaya koymakla yetinilir (Hardt, 1999, s. 20). Yine de ideal demokrasi anlayışı ve arayışı normatif olanı da gözettiğinden bu çalışmalara sınırlı bir eleştirelilik payesi verir. Eleştireliliklerinin sınırlılığı ise, hem iktidarı bireysel bir olgu olarak tanımlamalarından hem de mevcut toplumsal yapıyı ve iletişim teknolojilerinin gelişimini

payandalayan koşulları, dolayısıyla daha geniş ekonomik ve kültürel yapıyı göz ardı etmelerinden kaynaklanır (İnal, 1996, s. 33). Babe'in (2009, s. 119) ifadesiyle söylenecek olursa, Chicago Okulu'nun temel eksikliği, teknoloji dolayısıyla tahakküm ve tabi kılma gibi olasılıklara gözlerini kapamaları, dolayısıyla mevcut toplumsal ve ekonomik çatışmaları yadsımlarıdır. Bu nedenle, ortaya koydukları yaklaşım, toplumsal değişim ve teknoloji ilişkisine dair naif bir *teknolojik iyimserlik* açığa çıkarır (Babe, 2009, s. 119).

Chicago Okulu'nun gelişmekte olan kitle iletişim araçları ve demokrasi bağlamındaki bu sınırlı eleştirel perspektifi 1930'ların ikinci yarısından itibaren yerini anaakım yaklaşımı yeniden tanımlayan birey merkezli "etki" çalışmalarına bırakır (Babe, 2009, s. 119). Etki yönelimli bu çalışmalar dönemin hâkim pozitivist sosyal bilim metodolojisi ve "kitle toplumu" kavramsallaştırmasından hareketle ortaya çıkar (Lowery ve De Fluer, 1988, s. 3-20). Esasında sınıf temelli politik mücadelelerin damgasını vurduğu bu toplum, hâkim toplumsal düşüncenin kavramsallaştırmasında kitle içindeyken "türdeş" davranan ve dış etmenlere açık "birey kalabalıklarının", toplumsal barışı ve huzuru bozan "şuursuz kitleler" in (Le Bon, 1997/1896, s. 115) oluşturduğu kitle toplumdur. Topluma dair böyle bir kavramsallaştırmayı temel alan anaakım kitle iletişim araştırmalarının iletişim teknolojilerini kavrayışı da, tarihsel konjonktüre de bağlı olarak, *iyimser* ya da *kötümser* biçimde topluma etki eden ve toplumsal davranışlara yön veren güç şeklindedir (Alemdar ve Kaya, 1983).

I. Dünya Savaşı esnasında radyonun propaganda amaçlı etkin kullanımı, etki yönelimli bu anlayışın serpilmesinde önemli rol oynar ve savaşın ardından kitle iletişim araçlarının, özellikle de radyonun etkilerini yeniden gündeme taşır. Ancak, bu kez farklı bir biçimde... Radyo ticarileşmiştir. Ticarileşen ve genişleyen yayınların topluma etkisinin ölçülmesi, farklı saat aralıklarının pazar değerine göre yayın sürelerini ayarlayacak sermayedarların ve reklamverenlerin sonuçları değerlendirmesi açısından da elzemdir (Jeanneney, 1998, s. 232). Böylece "kitle iletişim araştırmaları", kamuoyunun nasıl örgütleneceğini ve yönlendirileceğini dert eden hükümetlerin yanında sermayedarlar tarafından da desteklenir. Öyle ki Harold D. Lasswell, savaş sırasında kitle iletişim araçlarının propaganda amaçlı kullanımını konu ettiği 1927 tarihli *Propaganda Technique in the World War* çalışmasından sonra, 1937'de propaganda kavramını reklamcılık ve tanıtımı da kapsayacak biçimde genişletir (Lasswell, 1937, s. 521-522). Lasswell'in "uyarı-tepki" modeli merkezinde betimlediği iletişim süreci, etki yönelimli çalışmalar için yön verici olurken, 1949'da Claude Shannon ve Warren Weaver'in "matematiksel iletişim modeli" de hatırı sayılır biçimde daha sonraki bir dizi davranışsal modeli ve iletişim modeli oluşturma girişimlerini etkiler (Hardt, 1999, s. 29-30). Kaynak, mesaj, verici, alıcı ve mesajın iletimi sürecinde rastlantısal bozulmalara yol açabilecek gürültü kaynağından oluşan bu çizgisel iletişim şeması, iletişim sürecinden toplumsal olanı dışlama eğilimindeki etki araştırmaları için hem tatmin edici hem de uyarlanabilir bir model sunmuş olur (Rogers, 1988, s. viii).

Yine bu dönemde sinemanın da yeni gelişen iletişim teknolojisi olarak belirmesiyle dikkatler kitle iletişim araçlarının etkisi karşısında en savunmasız olarak görülen çocuklar ve gençler üzerine çevrilir (Rogers, 1988, s. x-xi). 1930'larda Payne Vakfı'nın filmlerin çocuklar ve gençler üzerindeki etkilerine dair yürüttüğü çalışmalar, metodolojik bakımdan sofistike olmamakla birlikte kendinden sonra gelen, özellikle 50'ler ve 60'lardaki televizyon ve toplumsal davranış ilişkisini konu eden ve 80'lerde bilgisayar teknolojilerinin çocuklar ve gençler üzerindeki etkilerine yönelen çalışmaların entelektüel mirasını oluştururlar (Lowery ve De Fluer, 1988, s. 3). Bu çalışmalar yaş, cinsiyet, toplumsal çevre ve ebeveynlerin etkisi gibi değişkenleri çözümlenmelerine dâhil ederek Lasswell'in şematize ettiği "doğrudan etki" postülasından sınırlı bir uzaklaşmayı getirirse de vardıkları sonuç, kitle iletişim araçlarının çocuklar ve gençler üzerinde güçlü etkileri olduğudur (Mattelart ve Mattelart 2011, s. 32-33).

II. Dünya Savaşı'nın kendini hissettirmesiyle birlikte halkı savaşa hazır kılma ve seferber etme, diğer taraftan da kitlesel üretim-kitlesel tüketim döngüsünün tamamlayıcı unsuru kitle iletişiminin olumsuz çağrışımlardan ve eleştirilerden arındırılması gereksinimleri gündemdedir (Kaya, 2009, s. 53-56). ABD'nin temsil edilen mevcut "demokratik" sistemin yetkin olduğu düşüncesi, bilimin daha iyi bir toplumu kurma hedefine hizmet etmesi gerektiği düşüncesine baskın gelir (Mattelart ve Mattelart, 2011, s. 36). Dahası, kitle iletişim araştırmaları, kamuoyu araştırmalarının yanında pazar araştırmalarıyla da finansal olarak desteklenen bir alan hâline geldiğinden, bilgi üretimi de piyasanın gereksinimlerinden giderek daha fazla etkilenir (Mattelart ve Mattelart, 2011, s. 36; İnal, 1996, s. 35). Bu da, kitle iletişim araçlarının bireyler ve toplum üzerindeki güçlü etkiler tezinin gözden geçirilmesini getirir.

Bu gereksinimleri tatmin edici yanıt Paul F. Lazarsfeld'in öncülük ettiği çalışmalarla gelir. ABD'deki 1940'lardaki başkanlık seçimlerine ilişkin yürütülen bu araştırmalar, kitle iletişim araçlarının seçmenlerin oy kullanma tercihleri üzerindeki etkilerini ölçmeyi amaçlar. Varılan sonuç, kitle iletişim araçlarının kamuoyu oluşturmada ve bireylerin tutum ve davranışlarını yönlendirmede "sınırlı" etkisi olduğudur (Gitlin, 1978, s. 207). Sınırlı etkinin ilanı "iletişimin iki aşamalı akışı" savına dayandırılır. Buna göre, mesajlar sanıldığı gibi doğrudan insanlara ulaşmaz; önce iletişim araçlarının etkisine karşı adeta koruyucu işlev gören "kanaat önderleri"nin "karmaşık" fikir süzgecinden geçer ve sonrasında diğerlerine ulaşır (Gitlin, 1978, s. 207). Carl Hovland da II. Dünya Savaşı sırasında askeri eğitim filmlerinin ABD'li askerler üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında elde ettiği "sınırlı-etki" bulgularıyla Lazarsfeld'in vardığı sonucu destekler (Rogers, 1988, s. xi-xii). Sınırlı etki iddiası aynı zamanda edilgen kitle toplumundan "seçici izleyici" tezine geçiş imler. "Kullanımlar ve doyumlar"dan, medya metinleri karşısında izleyicinin özerkliğini ilan eden "aktif izleyici" tezinin kadar daha sonraki bir dizi yaklaşımı besleyecek olan "seçici izleyici" anlayışıyla birlikte anaakım kitle iletişim araştırmaları "liberal çoğulculuk" yörüngesine oturmuş olur (Hardt, 1999, s. 30-31; Curran, Gurevitch ve Woollacott, 1991, s. 230). Topluma dair kavrayış da artık, dış etmenlere son derece duyarlı anomik bireylerin bir aradayken türdeş davrandığı kitleleri değil, zengin toplumsal bağlar içinde yaşayan küçük gruplardan oluşan bir toplumu ima eder (Curran vd., 1991, s. 231).

Farklı disiplinlerin ilgi ve etkisine açık biçimde ve de doğa bilimlerindeki yöntemlerin toplumsal araştırmalara adapte edilmesiyle gelişen anaakım kitle iletişim araştırmaları, toplumsal değişim ve iletişim teknolojileri ilişkisini, söz konusu teknolojilerin bireyler ve toplumsal davranışlar üzerindeki etkileri temelinde sorunsallaştırır. Radyo ve yazılı basının geliştiği dönem aslında telgrafın da geliştiği ve yaygınlık kazandığı dönemdir. Dahası, telgrafın gelişimi basının gelişimiyle doğrudan etkileşim hâlinindedir. Öyle ki, bu dönemde telgraf ve basın endüstrileri birleşerek uluslararası basın ajanslarına kapı aralar (Başaran, 2014, s. 7). Ancak, telgraf etkileri çözümlenmek için uygun bir kitlesel iletişim teknolojisi olarak görülmediğinden araştırmalarda yok sayılır. Anaakım kitle iletişim araştırmalarında yok sayılan yalnızca telgraf değil, iletişim teknolojilerinin ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanmasının kapitalizm ve kapitalizmin dinamikleriyle ilişkisidir. Toplumsal değişim sürecinde iletişim teknolojilerini açığa çıkaran koşullar ve dinamikler sorgulanmadığından, bu teknolojilerin ortaya çıkışı da rastlantısallaştırılır. Teknoloji, toplumsal süreçlerden bağımsızlaştırıldığında da, toplum üzerinde "az" ya da "çok" etkilere sahip bir güç olarak kavranır. Dolayısıyla, etki yönelimli çalışmalar ortaya çıkışlarından bu yana farklı düzeylerde *teknolojik determinizmi*, yani teknolojinin toplumu ve tüm toplumsal sonuçları belirlediği düşüncesini sergiler (Rogers, 1988, s. x).

Gelişme İletişimi Yaklaşımında Teknolojik Determinizm ve Toplumsal Darwinizm

Anaakım iletişim çalışmalarının toplumsal değişim ve iletişim teknolojileri arasında kurduğu *çizgisel ve mekanik neden-sonuç ilişkisi*, kuramsal ve metodolojik bakımdan daha sofistike olan sonraki çalışmalarda da farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Ki bunların başında da “gelişme iletişimi yazını” gelir. Gelişme iletişimi yazının epistemolojik temelleri modernleşme kuramlarına¹ yaslanır (Mikolte, 2003, s. 131). Modernleşme kuramlarının topluma dair çizdiği “gelişmiş” ve “azgelişmiş” şeklindeki tipolojiden hareket eden gelişme iletişimi, yine bu kuramların toplumsal gelişme için öne sürdükleri bir dizi evrensel aşamayı referans alır. Bu çerçevede, mikro düzeyde bireylerin tutum ve davranışlarını, toplumsal ve siyasi örgütlenme biçimlerini Batı’nın inanç ve değerler sistemine uyum sağlayacak biçimde değiştirmelerinin cemaatten cemiyete [*gemeinschaft-gesellschaft*], dolayısıyla da gelenekselden modern topluma evrilmenin önkoşulu olduğunu ileri sürerler (Başaran, 2010, s. 32-33; Mikolte, 2003, s. 131).

Daniel Lerner, Wilbur Schramm ve Everett M. Rogers’la başlayan birey merkezli bu yazında iletişim ve iletişim teknolojilerine kilit bir konum atfedilir (Başaran, 2010, s. 32-33). Örneğin, Lerner’a (1964/1958, s. 46) göre, kentleşmeyle birlikte okuryazarlık oranı artmakta, artan okuryazarlık gazetelerin yaygınlaşmasını getirmekte, gazetelerin yaygınlaşması ise, daha geniş ekonomik ve siyasal katılıma önyak olmaktadır. Ancak, geleneksel toplumun böylesi bir gelişmişlik düzeyine ulaşabilmesinin önündeki en büyük engel değişime direnen ve geleneklerine bağlı bireydir. Nitekim Lerner’a göre modernleşmenin yapı taşı, “devingen kişilik”tir [*mobile personality*] (Badeu, 1959, s. 1134). Değişim sürecinde ve devingen kişilikte “çarpan etkisi” yaratacak unsur ise, kitle iletişim araçlarıdır (Badeu, 1959, s. 1134). Bu evrimci şemada kitle iletişim araçları, toplumsal değişim ve ekonomik büyümenin destekleyicisi, dahası yıkıma uğraması gereken gelenekselin yerini alacak davranış ve değer yargılarının taşıyıcısı ve yaygınlaştırıcısıdır (McPhail, 1991, s. 170). Lerner’in modelinde nihai evreye ulaşabilmenin önkoşulu ise “empati”dir (McPhail, 1991, s. 169). Buna göre empati, bireyleri kitle iletişim araçlarına daha açık hâle getirirken, bireylerin kendilerini toplumsal değişime hazırlayabilmesine önyak olur (Lerner, 1964/1958, s. 49-51).

Benzer biçimde Schramm’ın öne sürdüğü modelde de modernleşme geri döndürülmesi ve kaçınılması olanaksız bir süreçtir. Ancak, Lerner’den farklı olarak Schramm (2006/1964, s. 26), kitle iletişim araçlarının sayısındaki artışın zorunlu olarak ilerlemeci bir toplumsal değişimi getirmeyeceğini, dolayısıyla yalnızca kanalların ve mesajların çoğalmasının modern topluma geçiş için yeterli olmayacağını öne sürer. Toplumsal değişimi ve bu sürece yön verebilmeyi sağlayacak kitle iletişim araçlarını kültürel bağ, grup ilişkileri, beceri ve vasıfların modernizasyonu gibi bir dizi unsurla ilişkilendirir. Schramm’a (2006/1964, s. 26-27) göre, gelenekselden moderne doğru bir toplumsal değişim yüzeysel olarak basit gözükse de son derece karmaşıktır.² Bu geçişin mümkün olduğunca pürüzsüz gerçekleşebilmesi için söz konusu toplumdaki kültürel kalıpların [*patterns*] ve bunlarla bağlantılı dirençlerin hesaba katılması gerektiğini vurgular (Schramm, 2006/1964, s. 27). Dikkate alınması gereken bir diğer husus ise, grup ilişkileridir. Schramm’a (2006/1964, s. 27) göre, hızlı ve olabildiğince sorunsuz bir değişim için iletişim kanallarının değişimin arzulandığı topluluğu etkilemeye dair kullanımının grup liderliğiyle birlikte işler kılınması elzemdir.

¹ Neo-klasik iktisat kuramı ile toplumsal evrim kuramını bütünleştiren modernleşme kuramları, makro düzeyde azgelişmiş toplumlara modernleşmenin ve gelişmiş ülkelerle aralarındaki makası kapatabilmenin anahtarı olarak ileri kapitalist ülkelerin geçirdiğini aşamaları işaret eder. Bunun yolu da *laissez faire* ilkesinin hüküm sürebileceği biçimde kurum ve yapıların teşvik edilmesi ve özendirilmesinden geçer (Mikolte, 2003: 131).

² Bunu şu şekilde ifade eder: “Toplumsal örgütlenme birbiriyle ilişkili bir bütündür; herhangi bir parçasındaki değişim diğer parçalarında da hissedilir ve bireyin davranış ve tutumlarındaki herhangi bir değişim, kendini diğer davranış ve tutumlarda da aksettirir. Dolayısıyla, toplumsal değişimi düşündüğümüzde, değişimin “tüm toplumda” ve “tüm bireylerde” gerçekleşeceğini düşünmeliyiz” (Schramm, 2006/1964: 26-27).

Schramm'ın (2006/1964, s. 27-28) modelinde, modernleşmeyi karmaşık hâle getiren ve güçleştiren bu unsurlardan özellikle becerilerin ve vasıfların modernizasyonu önemli bir yer tutar. Buna göre, toplumsal değişimin normal ritmi içerisinde yüzyıllar alacak bir gelişmeyi birkaç on yıl içine sıkıştırmak ve özellikle de ithal ikameci yolla bir teknolojiyi geleneksel bir toplumla buluşturmak, aynı hızda söz konusu teknolojinin gerektirdiği beceri ve vasıfları kazanmayı da zorunlu kılar. Bunlardan bir kısmı okuryazarlık gibi genel becerileri gerektirirken, bir kısmı da makine operatörlüğü gibi teknik beceri ve vasıfları gerektirir. Schramm'a (2006/1964, s. 28) göre, teknik beceri ve vasıflar, teknolojik gelişmeyle aynı tempoda ilerlemelidir; "çünkü teknoloji işçileri beklemez, vasıflı işçiler de makineleri beklemez". Modernleşmenin önündeki tüm bu engeller, kitle iletişim araçlarının etkin biçimde devreye sokulmasıyla aşılır. Gidilemeyecek ve bilinmeyecek olanı erişilebilir kılan iletişim araçları, toplumsal ufku genişletir (Schramm, 2006/1964, s. 29). Schramm (2006/1964, s. 30) için, mesafeleri ve toplumsal izolasyonu ortadan kaldıran kitle iletişim araçlarının bu "özgürleştirici gücü", gelenekselden moderne geçişi özendirmek ve teşvik etmek için kilit konumdadır. Bu doğrultuda, kitle iletişim araçlarının gündem koyma gücünden, reklamlar yoluyla modern toplumların sahip olduklarını arzulanır kılma ve empatinin inşasındaki rolünden, kamusal haberler yoluyla modern toplumların değer ve normlarını yaygınlaştırmadaki işlevinden ve eğitim-öğretim biçimlerini destekleyici rolünden "Büyük Toplum"a geçiş için doğru stratejilerle etkin biçimde istifade edilerek söz konusu engeller aşılır (Schramm, 2006/1964, s. 31-34).

Rogers ise, 1962 tarihli *The Diffusion of Innovation* adlı çalışmasında "epidemik yayılma" kuramını gelişme iletişimi yazınına uyarlayarak sosyo-ekonomik gelişmenin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin bir model sunmaya çalışır (Başaran, 2010, s. 35). İletişimi, katılımcıların fikir birliğine varmak üzere enformasyon ürettiği ve paylaştığı çift-yönlü bir süreç olarak ele alan Rogers (1983/1962, s. 5, 11), "yayılma"yı ise, yenilik, iletişim kanalları, yeniliğin ortaya çıktığı andan itibaren geçen zaman ve toplumsal sistem olmak üzere dört unsur üzerinden şu şekilde tanımlar: "Yayılma, bir yeniliğin toplumsal sistemin üyeleri arasında belirli kanallar aracılığıyla zaman içerisinde iletilmesi sürecidir". Buna göre, yeni fikirlerin ve teknolojik yeniliğin yayılması hem bir toplumsal değişim hem de bir çeşit iletişim sürecine gönderme yapar (Rogers, 1983/1962, s. 6). Yeniliğin yayılması ve söz konusu yeniliğe uyum sağlanması sürecine ilişkin "S-eğrisi modeli" öneren Rogers'a (1983/1962, s. 22-23; 246-247) göre, bu süreç birbirini takip eden dört aşamadan oluşur: İlk aşamada yeniliğe erken uyum gösterenlerle birlikte yayılma süreci başlar. Yeniliğe erken uyum gösterenlerin yeniliğin değerine ilişkin şüphelerinin kırılmaya başlamasıyla yayılma, gelişme aşamasına girer. Sonrasında yeniliğin geç uyum sağlayanlarca benimsenmesiyle birlikte yayılma, olgunlaşma aşamasına ulaşır. Son aşamada ise, piyasa doyma noktasına varır ve gerileme aşaması başlar (Rogers, 1983/1962, s. 246-247). Model kapsamında yeniliğe uyum gösterenler şu şekilde kategorize edilir: Yenilikçiler, erken uyum gösterenler, erken çoğunluk, geç çoğunluk ve geri kalanlar. Yeniliğe uyum gösterme süreci de haberdar olma, ikna olma, karar verme, uygulama ve onaylama olmak üzere beş evreden oluşur (Rogers, 1983/1962, s. 246, 164). Özellikle 1960'larda kırsal gelişme politikalarına ve projelerine dâhil edilen Rogers'ın modeli (Başaran, 2010, s. 35) gelişme sorununu, yeniliğin yayılma süreci gibi dar ve şematik bir perspektifte hapseder. Başaran'ın (2010, s. 35) da belirttiği gibi, Rogers'ın gelişmeye dair tanımladığı süreçte iletişim teknolojilerine kilit bir rol atfedilse de, bu rol büsbütün araçsal düzeyden öteye gitmemektir. Dahası bu temel sorun gelişme iletişimi yazınına içkindir.

Politik, ideolojik yanlılıkları ve tüm kuramsal zayıflıklarına karşın politika süreçlerinde kendine etkin bir yer edinen bu yazın, Mattelart'ın (2005, s. 74-75) ifadesiyle, gelişmenin ölçütü olarak okuryazarlık oranı, sanayileşme, kentleşme ve kitle iletişim araçlarına karşı açık olma gibi bir dizi unsuru hesaplayıp eğriler çizerek, topluma ve toplumsal değişime dair sorunlu bir

tipoloji ortaya koyar. Daha geniş toplumsal bağlam çözümlemesinden uzak, mikro ölçekteki niceliksel değişimlerinden yola çıkarak makro düzeyde nitel değişimleri hedefleyen bu kuramlarda gelişme/modernleşme istikametine yönelmesi amaçlanan toplumsal değişim, bir süreç olarak kavranmaktan ziyade, çizgisel ve tepeden inme bir olgu olarak ele alınır. Toplumsal değişim, tarihsel, ekonomik ve kültürel bağlamından bağımsız, her toplum için aynı yönde ilerleyecek “evrimsel” bir şemaya sıkıştırılır.³ Bu evrimci değişimin fitilini ateşleyecek ve kendiliğinden toplumsal gelişmeyi getirecek “fail” ise, iletişim teknolojileridir. İletişim teknolojilerinin niceliksel yayılmasına ve bu teknolojilere uyum sağlamaya yapılan vurguların arka planında teknolojinin ortaya çıkışının toplumsal süreçlere dışsal bir olgu olarak ele alınması yer alır. Bu perspektiften, teknolojik yenilik toplumdan yalıtık bir bilimsel etkinliğin özel alanı içerisinde ortaya çıkan bir sonuç olarak kavranmakta, teknolojinin yayılması ve uyum sağlama gibi süreçler de çizgisel ve öngörülebilir kabul edilmektedir (Başaran, 2010, s. 81).

Benzer epistemolojik ve metodolojik hareket noktalarına ve de teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisini *teknolojik determinist* konumdan ele almalarına karşın, gelişme iletişimi yaklaşımını kitle iletişim araştırmalarından ayıran temel nüans, gelişme iletişimde *teknolojik determinist* konumlanmaya *toplumsal Darwinizmin* eklenmesidir. Hem bu nüansın hem de aynı tarihsel zaman aralığında anaakımın içerisinde iletişim teknolojilerinin etkileri bağlamında birbirine taban tabana zıt varsayımların ileri sürülmesinin nedeni, araştırma nesnelерinin farklılaşmasıdır. Keynesçi politikalarla birlikte 1950’ler ve 1960’ların başında gelişmiş kapitalist ülkelerde gözlemlenen toplumsal refah düzeyindeki artış, söz konusu ülkelerde Sanayi Devrimi ile birlikte baş gösteren toplumsal sancuların aşılması şeklinde okunur. Dolayısıyla, mevcut sistemin yansızlığı varsayımını destekleme, pazarlama ve tüketime ilişkin belirsizlikleri giderme ve de yeni toplumsal denetleme biçimlerini görünmez kılma gibi ihtiyaçlara cevap olarak anaakım kitle iletişim araştırmaları içeride “güçlü etkiler” tezinden çark eder. Anaakım yaklaşım araştırma merceğine bu kez Üçünü Dünya ülkelerini aldığı anda ise, yine aynı *etnosentrik* eğilim ve *teknolojik determinist* konumlanmaya bu kez *toplumsal Darwinizmi* de eklemeyerek iletişim teknolojilerinin tüm toplumsal sonuçlar üzerinde son derece güçlü etkileri olduğunu ileri sürer.

İlk Kuşak Frankfurt Okulu Temsilcilerinin Teknoloji ve Toplumsal Değişim İlişkisini Ele Alışı

İletişim alanındaki etki yönelimli kurucu çalışmalar, özellikle “sınırlı-etki paradigması”nın sorgulandığı eleştirel karşı bir literatürün oluşmasını da beraberinde getirir. İlk eleştiriler, Frankfurt Üniversitesi’nde 1920’lerde kurulan ve Avrupa’daki ilk Marksizm yönelimli araştırma kurumu olan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü’nün Hitler’in iktidara gelişiyle ABD’ye sürgün olan düşünürlerinden gelir (Kellner, 2004, s. 2; Mattelart ve Mattelart, 2011, s. 59). Enstitü literatürde sıklıkla “Frankfurt Okulu” olarak adlandırılmakla birlikte, üyeleri arasındaki görüşler yer yer radikal biçimde farklılaşır (Held, 2001a, s. 208).⁴ Özellikle

³ Anthony Giddens (1986, s. 227, 293), *The Constitution of Society* çalışmasında toplumsal değişime ilişkin kuramlara dair yaptığı sınıflandırmada, toplumsal evrim düşüncesinin temel sorunlu eğilimlerini şu şekilde sıralar: Tek yönlü çizgisel sıkıştırma (genel toplumsal değişimi özgül bir evrimci şemaya sıkıştırma), eştürel sıkıştırma (toplumsal evrim aşamaları ile bireyin kişilik gelişimi arasında benzeşiklik kurma), normatif yanılısma (evrimsel bir ölçek üzerinde üstün bir gücü – ekonomik, siyasi ya da askeri – ahlaki üstünlük ile tanımlama) ve zamansal çarpıtma (tarihi yalnızca toplumsal değişimlerin tarihi olarak alma). Başaran’ın (2010, s. 63) da ifade ettiği gibi, Giddens’in vurguladığı bu eğilimler, gelişme iletişimi yazınında belirgin biçimde öne çıkar.

⁴ Enstitünün “Frankfurt Okulu” olarak adlandırılmasına ilişkin David Held (2001a, s. 208) şu notu düşer: “Enstitü üyelerinin çalışmaları her zaman birbirine sıkıca bağlı, birbirini tamamlayan bir projeler dizisinden oluşmadığından, bu yanıltıcı bir adlandırmadır. Bir “okul”dan meşru bir biçimde söz edilmesi, yalnızca Horkhemier, Adorno, Marcuse, Lowenthal, Pollock ve Fromm’un çalışmalarına referansla mümkündür; ancak bu kişiler arasında da büyük görüş ayrılıkları bulunmaktadır”. Bu isimleri Frankfurt Okulu’nun ilk kuşak temsilcileri

de metodolojik farklılıklar, teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisinin ele alışı ve teknoloji, birey, toplum, iletişim ve toplumsal pratik düzeylerine ilişkin farklı kavrayışları açığa çıkardığı gibi, konumlanmaları da farklılaştırır. Bu nedenle, ilk olarak Enstitü'nün kurulma amacına bakmak, çalışmaların düşünsel gelişimini ve farklılıklarını anlamlandırmak açısından önemli olacaktır. Bununla birlikte, Enstitü'nün birinci kuşak temsilcilerinin toplumsal değişim ve teknoloji ilişkisi bağlamına temas eden çalışmalarını ve bunlar arasında da farklılaşan ve ortaklaşan unsurları göz ederek bir tartışma yürütmek, sarıh bir değerlendirme yapmayı olanaklı kılabilir.

1920'ler ve 30'ların ilk yıllarında Enstitü'nün kurucu üyelerinden Max Horkheimer, dönemin bilimsel bilgi paradigmasına ve deneysel araştırma yöntemine karşılık, felsefe ve toplum bilimlerini bütünleştirecek eleştirel bir disiplinlerarası program geliştirme tasarısıyla yola çıkar (Güçlü, Uzun, Uzun ve Yolsal, 2008, s. 575, 684).⁵ Tarihsel materyalizmin “determinist” ve “pozitivist” yorumlarından arındırılmasına dönük olarak Marksizmin felsefi ve siyasal bakımdan *gözden geçirilmesini* merkeze alan Horkheimer'in eleştirel toplum kuramı inşası anlayışı (Held, 2001b, s. 243), Enstitü üyelerinin temel fikir ayrılıklarına karşın benimsedikleri ortak anlayıştır.⁶

Kapitalizmi ve Sovyet sosyalizminin yarattığı toplum biçimlerini eleştiren Frankfurt Okulu düşünürleri basın, radyo ve sinemanın belirgin biçimde öne çıktığı 1930'larda ABD'ye gelmiş ve kitle iletişimlerinin gelişimine tanıklık etmişlerdir (Kellner, 2010, s. 234-235). Kitle olarak üretilen kültürel ürünlerin giderek yaygınlık kazanarak popülerleşmesini deneyimlemeleri hem dönemin anaakım kitle iletişim araştırmaları anlayışını hem de sermaye ve kültürel üretim arasındaki ilişkiyi sorgulamalarına kapı açar. Horkheimer ve Theodor W. Adorno'nun *Dialectic of Enlightenment* çalışması bu sorgulamanın ürünüdür. “Popüler kültür” ya da “kitle kültürü” gibi kavramlara karşıt olarak “kültür endüstrisi” kavramsallaştırması (Adorno, 2003, s. 76) üzerinden kültürel ürünlerin iletişim teknolojileri dolayısıyla metalaştırılması eleştirilerinin merkezindedir. Toplumsal değişim ve iletişim teknolojileri ilişkisi, gelişen teknolojinin ve tekniğin kültürün dünyasına girişi ekseninde ele alınırken, kapitalist üretim tarzının kültürel formda yarattığı değişim sorgulanır. Buna göre, kültürel ürün, yaratıcısının geçim kaynağı olmaya başladığından bu yana “dolaylı” bir kâr arayışını içeriyorken, kapitalizmde kültür endüstrisiyle kâr arayışı “dolaysız” biçimde kültürel forma aktarılır ve metaya dönüştürülür (Adorno, 2003, s. 77). Kültürel formlar, teknolojinin olanakları ve ekonomik-yönetimsel yoğunlaşmayla metalaştırılırken, özerkliğini ve eleştirel gücünü yitirir (Adorno, 2003, s. 77).

olarak nitelendiren Held'e göre, Jürgen Habermas ise, Okul'un ikinci kuşak temsilcilerindedir. Bu çalışma da söz konusu ayrımı referans alır.

⁵ Horkheimer, bu tasarımın bir parçası olarak 1937 tarihli “Traditional and Critical Theory” (Geleneksel ve Eleştirel Kuram) adlı çalışmasında, “eleştirel kuram” a dair önemli izlekleri oluşturur. Geleneksel kuramın, hem bilme etkinliğinin hem de toplumsal (araştırma) nesnesinin tarihsel olarak biçimlendiğini göz ardı etmesini eleştiren Horkheimer (1972/1937, s. 221), övünç kaynağı olarak görülen araştırmacının sınıflar üstü “nesnel” konumuna da karşı çıkar ve “eleştirel kuramcının görevi, kendi kavrayışı ile düşüncesinin hizmet ettiği ezilenlerin kavrayışı arasındaki gerilimi azaltmaktır”, der.

⁶ Bu anlayış her ne kadar tarihsel materyalizmin *gözden geçirilmesini* merkeze alan bir odak öneriyorsa da, hareket noktasının Marx'ın “tarihsel gelişim” kuramından uzaklaştığını söylemek yine de güçtür (Güçlü vd., 2008, s. 575-576; Inglis, 2010, s. 222). 1930'larda Horkheimer ve Adorno, toplumsal gelişimin dinamiğinin üretici güçlerin gelişmesi olduğunu ve mevcut tarihsel, toplumsal durum içerisinde olgunlaşan olanakların bilincine de ancak eleştirel kuram aracılığıyla varılabileceğini savunmuşlardır (Güçlü vd., 2008, s. 575). Tarihsel perspektiften usa dayalı bir toplum örgütlenmesinin nasıl sağlanacağını araştırmaya dönük olarak felsefe ve toplum bilimlerini bütünleştirmeye yönelik bir “umut” taşıyan bu anlayış, faşizmin yükselmesiyle yerini kültür eleştirisi odaklı bir “karamsarlık” a bırakacak ve 1970'lere gelindiğindeyse Marksizm'den giderek uzaklaşacaktır (Bottomore, 2002, s. 55; Güçlü vd., 2008, s. 575).

Horkheimer ve Adorno'nun kültürel formların metalaştırılmasında gördükleri, bu yolla hem kapitalist tahakkümün yaygınlaştırılması hem de “aklın araçsallaştırılması”dır (Zipes, 2010, s. 227).⁷ Kültür endüstrisinin vaat ettiği tatmin ise, kitlelerin yatıştırılması ve duyguların donuklaştırılmasına hizmet eder (Horkheimer ve Adorno, 2002/1947, s. 111, 113). “Hayattan kaçıp saklanılacak bir sığınak olduğuna dair bir yanılsama yaratan” ve bunu yarattığı ölçüde de hâkim “ideolojinin güçlendirilmesine” yarayan kültür endüstrisinde tüketici, “hükmedici ya da özne değil, aksine nesnedir” (Adorno, 2003, s. 78, 76). Benzer biçimde Erich Fromm (1996/1941, s. 112) da kitle kültürü, siyasal manipülasyon ve modern reklamcılığın eleştirisini yaptığı 1941 tarihli *Escape From Freedom* çalışmasında kültür endüstrisinin, tüketicilerin eleştirel yetilerini tıpkı “afyon ya da hipnoz gibi” köreltip öldürdüğünü vurgular. Topluma dair kavrayış, kitle iletişim araçlarının “sınırlı” etkileri olduğu iddiasına karşı çıkış olsa da, edilgen kitle toplumu anlayışıyla aynı çizgiye düşmekten kaçamaz. İletişim teknolojileri de bu perspektiften, hâkim norm ve değerleri yeniden üreterek mevcut toplumsal sistemi meşrulaştıran, toplum üzerinde “güçlü etkiler”e sahip araçlar olarak kavranır (Curran vd., 1991, s. 233).

Kültür endüstrisi kavramsallaştırması, kültürel formların metalaştırılmasının, teknolojik gelişmenin kendiliğinden bir sonucu olduğunu değil, teknolojinin mevcut üretim ilişkileri içerisindeki konumu ve işlevinin bir sonucu olduğunu göstermesi bakımından iletişim alanındaki eleştirel yaklaşımların oluşumuna önemli açılımlar sunar. Bunların başında da hem sermaye, teknoloji ve kültür arasındaki ilişkinin eleştirel bir perspektiften sorunsallaştırılması hem de ideolojinin maddi bir temelde sorgulanmasına kapı açması gelir. Teknolojinin ve tekniğin kültürün dünyasına girmesiyle birlikte kültürel ürünün yeniden üretilebilirliğine dair kültür endüstrisi kavramsallaştırmasının içerdiği şiddetli karşı çıkış, kapitalist toplumda sanat ve teknoloji arasındaki ilişkinin temel bir boyutunu göstermekle birlikte yine de “yüksek kültür- alçak kültür” gibi bir ayrımı getirir (Mattelart ve Mattelart, 2011, s. 62). Böylesi bir ayrım da, teknoloji, kültür, toplum ve toplumsal değişim arasındaki ilişkiler bütünlüğünün yalnızca bir boyutuna odaklanmayla sonuçlanır. Bunun nedeni, sanata ya da başka bir ifadeyle “yüksek kültür”e aşkın bir devrimci potansiyel atfedilmesidir (Mattelart ve Mattelart, 2011, s. 62). Sanata dolaysız bir kâr anlayışının karışmasına, sanat ürünün özerkliğini yitirip endüstriyel meta gibi standardizasyona tabi hâle gelmesine hizmet eden tekniğin ve teknolojinin olanaklı kıldığı kültür endüstrisi (Adorno, 2003, s. 77) karşında toplumsal özneye biçilen ise, edilgen bir konumdan öteye geçmez. Elbette böylesi bir konumun reva görülmesinin ardında, gelişmiş kapitalist toplumlarda işçi sınıfının devrimine dair umudun gerçekleşmemesinin ve işçi sınıfı örgütlerinin konsolide olan ve genişleyen faşizme boyun eğdirilmesinin payı yadsınmaz.

Horkheimer ve Adorno'nun kültür endüstrisi kavramsallaştırması, temelde Marx'ın meta fetişizmi kuramını kültürel metaları da kapsayacak şekilde genişletir (Jameson, 2010, s. 251; Cook, 1996, s. xiii). Benzer biçimde Enstitü'nün özellikle 1960'larda parlayan üyesi Herbert Marcuse de “şeyleşme” kuramı merkezinde “araçlar ve amaçlar” arasındaki farklılaşmanın kapitalist toplumda yeniden yapılandırılmasını çözümler (Jameson, 2010, s. 251; Fuchs, 2002). Ancak, Horkheimer ve Adorno'nun toplumsal değişim ve teknoloji ilişkisine dair çizdikleri kötümser tabloya karşılık, Marcuse'nin benimsediği *diyalektik materyalist konumlanma* hem bu denli bir kötümserliğin önüne geçer hem de çözümlenmeyi kültür endüstrisi kavramının ötesine taşır (Fuchs, 2002; Kellner, 2004, s. 6-7). Onun hareket ettiği konum, daha genel düzeyde kapitalizm ve teknoloji arasındaki ilişkiyi kavrayışına, özeldir ise içinde bulunduğu yükselen faşizmin teknolojiyle olan bağını çözümlemesine ışık tutar.

⁷ Horkheimer ve Adorno (2002/1947, s. 95), teknolojinin toplum üzerinde giderek güç kazandığı alanın, ona ekonomik olarak egemen olanların alanı olduğu vurgularlar ve bunu, teknik rasyonelliğin tahakkümün rasyonelliğine dönüşmesi olarak tanımlarlar. Bu çerçevede, tahakkümü yeniden üreten ve tahsis eden teknik rasyonelliği ise, “kendisine yabancılaşmış toplumun kompulsif [zorlayıcı] karakteri” olarak nitelendirirler.

1941 tarihli “Some Social Implications of Modern Technology” başlıklı çalışmasında, teknolojiyi toplumsal bir süreç olarak alan Marcuse (2004/1941, s. 41), bir “üretim biçimi” olarak teknolojinin tam da bu sebeple “toplumsal ilişkileri düzenlemenin ve sürekli kılmanın (ya da değiştirmenin) biçimi” de olduğunu vurgular. Bu kavrayışta teknoloji yansız değil, aksine kapitalist antagonizmaların bir parçası ve bu antagonizmaların yeniden üretilmesine katkı sunandır (Fuchs, 2002). Yine aynı çalışmasında ve gelişmiş sanayi toplumuna dair eleştirilerini geliştirip derinleştirdiği 1961 tarihli *One Dimensional Man* adlı çalışmasında, kapitalizmde teknolojinin toplumsal kontrol ve tahakküme hizmet ettiğini ve bunun da en çarpıcı örneği olan ‘Nasyonal Sosyalizm’deki gibi totaliter bir eğilime sahip olduğunu belirtir (Marcuse, 2004/1941, s. 41-42; Marcuse, 2007/1961, s. xlv-xlvi). Kontrol ve tahakküm mekanizmasının bir parçası olarak kitle iletişim araçları da “yanlış bilinç”in yegâne destek noktasını oluşturur (Marcuse, 2007/1961, s. 6-14). Bu yöndeki vurgularıyla Marcuse, Enstitü’nün diğer iki ismi Horkheimer ve Adorno’nun kötümser yaklaşımına yakın görünse de teknolojiyi çelişki ve çatışmayı barındıran toplumsal bir süreç olarak kavrayarak devrimci bir potansiyele de vurgu yapar: “Gelişmiş sanayi toplumu, öngörülebilir bir geleceğe dek niteliksel değişimleri sınırlamaya muktedirdir; bu sınırlamayı kırabilecek ve toplumu yıkabilecek güçler ve eğilimler mevcuttur. [...] Her iki eğilim, yan yana – ve hatta iç içe mevcuttur” (Marcuse, 2007/1961, s. xlv). Ona göre, bu devrimci potansiyel de ancak kapitalizmin kendini yeniden üretmesini payandalayan “yanlış bilinç” alaşağı edildiğinde açığa çıkacaktır (Marcuse, 2007/1961, s. xlv).

Marcuse, Horkheimer ve Adorno’nun çözümlemelerindeki kötümserliğin ötesine geçmekle birlikte, aslında 1930’lardaki “eleştirel kuram” geleneğine, yani *yapı ve toplumsal pratikler* arasındaki etkileşimleri inceleme, kuram ve *praksis* arasındaki birliği vurgulama anlayışına sadık kalan yegâne isimlerinden biridir (Fuchs, 2002). Daha da önemlisi, Douglas Kellner’in (2004, s. 6-7) de ifade ettiği gibi, Marcuse altın bir çağı başlatacağı inancıyla yeni teknolojilerin gelişini kutlayan “teknoloji hayranı” ya da teknolojiyi adeta toplumsal yıkımın aracıymış gibi umacı konumuna iten “teknofobik” söylemlerin ötesinde, Marx’ın teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisini kavrayışını takip eder ve bu ikisi arasındaki diyalektik ilişkiyi vurgulamaya çalışır. Teknolojinin kapitalist sınıfın elinde tahakküm aracı olduğu kadar, farklı bir toplumsal formasyona kapı aralayacak bir özgürleşim aracı da olabileceğinin ayırdındadır:

Mekanizasyon ve standardizasyon bir gün ağırlık merkezinin maddi üretimin zorunluluklarından özgür insanın gerçekleşme alanına geçmesine yardımcı olabilir. [...] İnsanın kendi hayatını ve toplumu idame ettirmede ne kadar az zaman ve enerji harcaması gerekirse, o kadar kendini gerçekleştirme alanını “bireyselleştirebilme” ihtimali olur (Marcuse, 2004/1941, s. 63-64).

Franfurt Okulu’nun hem teknolojiyi diyalektik bir kategori olarak ele alan hem de teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisini eleştirel bir perspektiften değerlendiren, buna karşılık eserleri ancak ölümünden sonra hak ettiği ilgiyi gören bir diğer ismiyse Walter Benjamin’dir. Tarihsel olarak Marcuse’den önce eser veren Benjamin, *Passagenwerk* (Pasajlar) adlı çalışmasında kapitalist sanayi toplumunun oluşumuyla birlikte başlayan toplumsal ve kültürel değişimlere ilişkin çözümlemelerini *diyalektik materyalist yöntembilim* üzerine temellendirir (Özbek, 2000, s. 105-107).⁸ Onun yöntembilimsel tercihi, teknoloji ve toplumsal değişim

⁸ Meral Özbek (2000, s. 107) bu isimler arasındaki yöntembilimsel ayrılığın, Horkheimer ve Adorno’nun kuramsal “dolayım” kategorilerine ilişkin olarak üzerinde durdukları Hegelci düşünceyi Benjamin’in daha baştan reddederek, tarihsel materyalist bir incelemeyi somutlaştırma arzusuyla bağlantılı olduğunu hatırlatır. Benjamin (1980/1938), Charles Baudelaire’in şiirindeki izlerden yola çıkarak, dönemin tarihsel ve toplumsal arka planına ışık tuttuğu ve sınıf, teknoloji ve kültüre ilişkin anlayışını ortaya koyduğu “Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism” adlı çalışmasında, diyalektik materyalist yöntemden hareketle hem bir söylem çözümlemesi hem de söylemi aşan kendi tarihsel deneyiminin eklemlendiği eleştirel bir çözümleme sunar. Benjamin’in çözümlemesini temellendirdiği yöntembilimsel izleğe dair daha kapsamlı bir bilgi için, Benjamin’in (1980/1938, s. 134-141) 9 Aralık 1938 tarihli Adorno’ya yazdığı mektuba bakılabilir.

ilişkisini ele alışında da kendini gösterir. Benjamin, kapitalizmle birlikte iletişim ve ulaşım teknolojisinin giderek daha rafine ve verimli bir biçimde geliştiğine, buna paralel olarak teknolojinin gerektirdiği işgücüne ilişkin vasıf ve becerilerin, disiplin ve denetim gibi unsurların benimsenmesi için tüm bunların, daha iyi bir yaşam standardına ulaşmanın araçları olarak görülmesinin (Oskay, 1983, s. 178) ne denli elzem olduğuna işaret eder. Dünya fuarları, bulvarlar, pasajlar, vitrinler, dedikodu sütunları ve sansasyonel haberlerle bezeli gazeteler, eğlence endüstrisi... “malın değişim değerini çarpıtır. Kullanım değerinin arka plana itildiği bir çerçeve yaratır. İnsanın zaman geçirmek için içerisine daldığı bir fantazmagori oluşturur. [...] İnsanoğlu da kendine ve başkalarına yabancılaşmasının tadını çıkararak, kendini böyle bir dünyanın yönlendirmesine bırakmış olur” (Benjamin, 2002, s. 94).

1936’da kaleme aldığı “The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction” çalışmasında hem Horkheimer ve Adorno’dan tarihsel olarak önce hem de onlardan farklı olarak, kapitalizmde teknolojinin sanatın dünyasına girmesiyle birlikte kültürel formların metalaştırıldığına, fakat aynı zamanda meta üretimine koşulan yeni iletişim teknolojilerinin özgürleşim potansiyeline sahip olduğuna da işaret eder (Mattelart ve Mattelart 2011, s. 62-63; Özbek, 2000, s. 126-128). Sinema örneğinde bunu şu şekilde ifade eder:

Film yapımcılarının sermayesi modaya [fashion] yön verdiği sürece, genellikle bugünün sinemasından geleneksel sanata ilişkin devrimci bir eleştiriyi teşvikten başka devrimci bir nitelik beklenemez. Günümüz sinemasının bazı durumlarda toplumsal koşullara, hatta mülkiyetin bölüşümüne yönelik devrimci eleştiriyi destekleyebileceğini yadsımıyoruz (Benjamin, 2007/1936a, s. 231).

Dahası, günümüzde EİT’lerin sunduğu olanaklara koşul olarak tartışma gündemine giren kullanıcının aynı zamanda üretici de olabilmesi [prosumer] meselesi, henüz 1930’larda yayıncılıktaki gelişmelerle birlikte – özellikle de yazılı basında “okur mektupları” köşelerine yer verilmesiyle – Benjamin’in çözümlenmelerinde yer bulur (Fuchs, 2015a, s. 304-305). Benjamin (2007/1936a, s. 232 bu şu şekilde değerlendirir: “Böylece yazar ile kamu [public] arasındaki ayırım, temel mahiyetini yitirmek üzeredir. Ayırım, yalnızca işlevsel hâle gelir. Okur, her an bir yazara dönüşmeye hazırdır”.⁹ Sinema ve yazılı basın örneğinde olduğu gibi Benjamin’in çözümlenmesinde iletişim teknolojileri, mübadelenin sembolik koşullarını yaratan ve böylelikle kapitalist ideolojiyi yeniden üreten araçlar olduğu kadar, mevcut toplumsal koşulları devrimci bir değişime uğratabilme potansiyeline de sahip araçlardır. Bu değerlendirmeler ışığında, Benjamin ve Marcuse’nin teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisini *diyalektik materyalist* bir konumdan ele alışlarının, onları Okul’un diğer temsilcilerinden farklılaştırdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Horkheimer ve Adorno’nun kültür endüstrisi kavramsallaştırması, henüz belirlemekte olan iletişim alanına eleştirel bir istikamet açması ve kapitalizmle birlikte serpiyen kitle iletişim araçlarının baskıcı ve manipülatif yönlerini, Nick Dyer-Withefor’un (2004, s. 75) ifadesiyle *tahakküm-olarak-teknolojiyi* göstermesi bakımından önemlidir. Ancak eleştirileri, “yüksek kültür” savunusu kısıncasında kalındığından teknolojiye dair hem belirgin bir kötümserlik ön plana çıkar hem de teknolojinin olası özgürleşimci içerimleri hesaba katılmaz. Birey ve toplum da teknoloji karşısında pasif bir konuma itilir. Dolayısıyla teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisinin ele alınışında, teknolojinin tüm toplumsal sonuçları *kötümser* biçimde belirlediği bir *teknolojik determinist* konumlanmanın baskın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Teknolojiye dair benzer bir kötümserlik Marcuse’nin çalışmalarında da yer yer kendini hissettirse de, teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisini kavrayışında Marx’ın izleri görülür. Marcuse’de teknoloji ne toplum dışıdır ne de tüm toplumsal sonuçları belirleyen konumundadır. Teknoloji kapitalist antagonizmaların bir parçası ve de kapitalist toplumda

⁹ Benjamin’in yazılı basınındaki dönüşümün ne gibi devrimci içerimlere sahip olduğunu ve okur olarak yazar/üretici meselesini daha etraflıca tartıştığı bir çalışması için bakınız, Benjamin (2007/1936b).

sınıflar arası mücadelenin bir alanıdır. Bu kavrayış, toplumsal değişim sürecini anlamlandırmada teknolojiyi dışlanmadığı gibi, topluma da edilgin bir konum biçilmez. Marcuse, teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisinin kavranışına dair *diyalektik materyalist* bir konumlanma önerir. Diyalektik materyalist konumlanma Benjamin'in çözümlenmelerinde daha sarıh biçimde karşımıza çıkar. Benjamin, teknik yeniden üretim araçlarının gelişiminin ve yeni iletişim araçlarının ortaya çıkışının, bir tarafta kültürel ürünün metalaştırılması için işe koşulduğunu görürken, diğer tarafta kültürel üretimdeki bu dönüşümün sanatın “seçkinci” statüsünü ortadan kaldırarak onu ulaşılabilir kılmasıyla özgürleşimci bir potansiyeli de açığa çıkarabileceğini vurgular.

Sonuç

Bu çalışmayla, erken dönem iletişim kuramlarında ve kuramların kendi içinde açığa çıkan teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisinin ele alınışına dair farklılaşmaların ve bunlara eşlik eden varsayımsal ve söylemsel farklılıkların izi sürülmüştür. Bu yol boyunca ilerlerken, varsayımsal ve söylemsel farklılaşmaların konumlanmalara dair izdüşümlerini tespit etmek ve farklı konumlanmaların ayırt edici niteliklerini açığa çıkarmak olanaklı hâle gelmiştir. Kuramlarda “teknoloji ve toplumsal değişimin ilişkisinin nasıl ele alındığı ve kavrandığına” ve bu bağlamda “teknoloji, toplum, birey, toplumsal pratik ve iletişim düzeylerinin nasıl tanımlandığı ve birbirleriyle nasıl ilişkilendirildiği”ne dair *iyimser* ve *kötümser* veçheleriyle *teknolojik determinizm* ve *diyalektik materyalizm* olmak üzere iki farklı konumlanma tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Erken Dönem İletişim Kuramlarında Teknoloji ve Toplumsal Değişim İlişkisinin Ele Alınışı

Konumlanmalar		Düzeyleler			
		Teknoloji	Toplum/Birey	Toplumsal Pratik	İletişim
Teknolojik Determinizm	<i>İyimser</i>	Teknoloji ve toplumsal değişim arasında <i>çizgisel ve mekanik neden-sonuç ilişkisi</i> kurulur. Teknoloji toplum dışı ve yansız olarak kavranır. Toplumun dışında gelişerek tüm toplumsal sonuçları <i>olumlu</i> biçimde belirler.	Birey, toplumsal ilişkiler bütünlüğünden yoksun, atomize biçimde kavranır. Değişimin motoru teknoloji karşısında birey edilgendir.	Toplumsal pratik birey merkezli kavrandığından çelişki ve çatışmadan muaftır.	İletişim, toplumsal ve maddi bağlamından yoksun biçimde araç ve mesaj odaklı <i>çizgisel</i> ve <i>şematik</i> bir anlayışa hapsolür.
	<i>Kötümser</i>	Teknoloji toplumsal değişimi ve tüm toplumsal sonuçları <i>olumsuz</i> biçimde belirler. Teknolojinin toplumsal kontrol ve tahakkümün yeniden üretimi ve yaygınlaştırılmasına hizmet ettiği kabul edilir. Teknolojinin özgürleşimci olasılıkları tartışma dışıdır.	Teknolojinin doğurduğu olumsuz sonuçlar karşısında birey ve toplum edilgendir.	Teknolojinin, toplumsal bir pratik olarak “kültür”e sirayet etmesinin kültürel ürünün eleştirel ve özgürleşimci niteliğini kaybetmesine neden olduğu varsayılır.	Teknoloji dolayısıyla iletişimin baskıcı ve manipülatif bir karaktere büründüğü varsayılır.

<p style="text-align: center;">Diyalektik Materyalizm</p>	<p>Teknoloji ve toplumsal değişim, <i>diyalektik materyalist</i> bir kavrayış ekseninde ele alınır. Teknoloji toplumsal olduğundan her daim politiktir de. Kapitalist antagonizmaların bir parçası olarak teknoloji, çelişki ve çatışma denli özgürleşim potansiyelini de barındırır.</p>	<p>Birey toplumsal bir varlık ve belirli toplumsal ilişkiler bütünlüğü içerisinde kavranır. Toplum da, belirli bir tarihsel bütünlük içerisinde toplumsal yeniden üretim için bir araya gelen bireylerin ilişki ve etkileşim bütünlüğü olarak kavranır.</p>	<p>Toplumsal pratik, belirli tarihsel-toplumsal ilişkiler bütünlüğü içerisinde ve de sınıf çatışması bağlamında kavranır. Teknolojinin, tahakkümün yeniden üretimine hizmet etmesi veya özgürleşim lehine bir dönüşüme olanak sağlaması, bir toplumsal pratik olarak sınıf mücadelesinin şiddetince belirlenir.</p>	<p>İletişim bir süreç olarak, maddi ve sembolik toplumsal yeniden üretimin merkezindedir.</p>
--	---	---	---	---

Teknolojik determinist konumlanma “iyimser” ve “kötümser” veçheleriyle gerek anaakım kuramlarda belirgin biçimde öne çıkararak gerekse yer yer eleştirel kuramlara da sirayet ederek teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisinin ele alınışında hegemonik bir pozisyona sahiptir. Toplumsal değişim sürecinde teknolojileri açığa çıkaran koşulları ve dinamikleri tartışma dışı bırakarak, teknolojilerin ortaya çıkışını rastlantısallaştıran bu konumlanmada, toplumsal değişim ve teknoloji arasında *çizgisel ve mekanik neden-sonuç ilişkisi* kurularak teknolojinin “iyimser” ya da “kötümser” biçimde tüm toplumsal sonuçları belirlediği varsayılır. Eleştirel kuramlara da sirayet eden teknolojik determinizmin “kötümser” veçhesi ise, belirli düzeylerde eleştirel öğeler içermekle birlikte (tıpkı kültür endüstrisi kavramsallaştırmasında olduğu gibi), yine de teknoloji karşıtı bir tavır açığa çıkarır. Bundan dolayı, teknolojik determinizmin her iki veçhesinde de toplumsal değişim ve teknoloji arasında *çizgisel ve mekanik neden-sonuç ilişkisi* temelinde konu “etki” bağlamına hapsolür. Özellikle teknolojik determinizmin “iyimser” veçhesinde, mevcut toplumsal çelişki, çatışma ve eşitsizlikler yok sayılarak teknoloji toplum dışı ve *yansız* biçimde kavranır. Her iki veçhede de birey ve toplum edilgin bir konuma itilir. Toplumsal bireye edilgin bir konum atfedildiğinden, toplumsal değişimin motoru olarak kabul edilen teknolojinin doğurduğu sonuçlar da “kaçınılmaz” varsayılır. Birey, toplum ve teknoloji atomize bir kavrayışa sıkışır. Toplumsal pratik ve iletişim düzeyleri ise, teknolojiye tabi kılınır. Tarihsel konjonktüre de bağlı olarak, araştırma nesnesinin ve ölçeğinin değişmesiyle ve de doğrudan iletişim alanı içerisinde şekillenmeyen farklı kuramsal yaklaşımların etkisiyle *iyimser* teknolojik determinist konumlanmaya *etnosentrik perspektif ve toplumsal Darwinizm* de eklenir. Böylelikle, yalnızca toplumsal gerçeklik çarpıtılmakla kalınmaz, mevcut toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretimine varsayımsal ve söylemsel bir zemin de sunulmuş olunur.

Diyalektik materyalist konumlanmada ise, tarihsel materyalizmden hareketle sınıf çatışması ve mücadelesi, güç/iktidar ilişkileri, tahakküm ve özgürleşim teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisinin ele alınışında ihmal edilemez boyutlar olarak karşımıza çıkar. Teknoloji, kapitalist antagonizmaların bir parçası olarak kavrandığından, bu boyutları ve kavram setlerini konuya dâhil etmek ve gözetmek olanaklı hâle gelir. Böylelikle, konunun ele alınışında daha eleştirel ve bütüncül bir kavrayış açığa çıkmış olur. Teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisi basitçe birinin diğerini etkilediği ya da belirlediği şeklinde değil, teknolojik olanakları sınırlayan hâkim grupların önceliklerinin damgasını vurduğu, fakat aynı zamanda toplumsal mücadeleyle de biçimlenen bir *süreç* olarak kavranır. İletişim sürecindeki çelişki ve çatışma denli özgürleşim olasılıkları da çözümlemenin ayrılmaz bir parçası kılınır. Teknoloji ve

toplumsal değişim ilişkisine dair diyalektik materyalist konumlanmanın sağladığı eleştirel ve bütüncül perspektif, *hâkim toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi* ve *özgürleşim* olmak üzere birbiriyle çelişen ve çatışan can alıcı iki boyutunu berraklaştırır.

Erken dönem iletişim kuramlarının incelenmesinden elde edilen bu sonuçlar günümüzü değerlendirmek için önemlidir. Zira 1970'lerden sonra EİT'lerin gelişimi ve kapitalizmin yeniden yapılandırılmasına koşut olarak insanların fabrikalarda ağır işler yapmak yerine bilgisayarların başında enformasyon/bilgi işleyerek rahat bir hayat yaşayacaklarını vurgulayan enformasyon toplumu kuramlarının yükselişe geçtiği görülürken, 1990'larda küreselleşmenin hızlanması ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte enformasyon toplumu kuramları akademide olduğu kadar politika süreçlerinde de zirve yapar ve pek çok ülkede enformasyon toplumunu kurmak adına kapsamlı düzenlemelere girişilir (Yüksel, 2015). Vaat edilen huzurlu ve müreffeh yeni toplum bir türlü gelmediği gibi 2008'de kapitalizm ağır bir krizin içene düşünce yeni ve etkin iletişim teknolojilerini arzulanır toplumsal değişimlerin başlıca aktörü olarak değerlendiren kavramsal yaklaşımlar zemin kaybeder. Ancak 2010'dan sonra Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da patlak veren Arap Baharı, Avrupa'da beliren kemer sıkma karşıtı hareketler, ABD'de *Occupy* hareketleri, yeni gelişen sosyal medya platformlarının daha demokratik bir toplumun habercisi olduğu yönündeki kavramsal yaklaşımları bir anda yeniden popüler kılar. Clay Shirky (2011) gibi tekno-iyimserliğin önemli bir ismi, bu gelişmeler karşısında sosyal medyanın kamusal söz ve kolektif eylem için yeni olanaklar tanıdığından bahseder. 1990'larda enformasyon toplumu üzerine yazdığı binlerce sayfalık üçlemesiyle sivrilen, hem akademi de hem de politika yapma süreçlerinde etkin olan Manuel Castells (2015, s. 17-18) de örgütlenme ve eylemlerinde sosyal medyayı temel bir araç olarak kullanan ağsıl toplumsal hareketlerin [networked social movements] 21'inci yüzyılda toplumsal değişimin habercileri olduğunu vurgular.

Buna karşılık Evgeny Morozov (2011), sosyal medyanın demokratik değişimlerin ateşleyicisi/aktörü olduğu tezlerine sert bir şekilde karşı çıkar ve bu platformların otomatik olarak demokrasi getirmedeğini, insanları eylemde bulduklarına dair bir yanılgıya sevk ettiğini ama net sonuçları bir olan eylemlerin gerçekleşmediğini belirtir. Söz konusu platformların eğlence amaçlı kullanımının yaygınlığına değinir. Keza, Ronald Deibert ve Rafal Rohozinski'nin (2010a; 2010b) yanı sıra Thomas Poell (2015) de Rusya, Çin ve İran gibi baskıcı rejimlerin internet ve sosyal medyayı baskılayan ve özgürce kullanımını engelleyen sofistike teknolojik araçlara ve yasal düzenlemelere sahip olduklarını belirtir. Nitekim, iktidarlar yasaklamaların ötesine geçerek sosyal medyayı kitleleri etkin bir biçimde yönlendirmenin aracı olarak kullanma yoluna da gitmektedirler ki, bu noktada manipülatif mesajlar üreten trollerin ve bot hesapların öne çıktığını pek çok ülkede görebilmekteyiz (King, Pan ve Roberts, 2013; Oster, 2016; Saka, 2016; Peker, 2016; Hopkins, 2014; Baerthlein, 2016).

Diğer yandan sosyal medyanın devletler ve şirketlerce gözetim amaçlı olarak kullanıldığını da sıkça vurgulanmaktadır (Salter, 2014; Andrejevic, 2007; Power, 2016; Trottier ve Lyon, 2012). Christian Fuchs'un (2011a; 2011b; 2012; 2014; 2015b) çalışmalarında ise sosyal medya platformlarının kâr arayışındaki şirketler olduğunu ve bu doğrultuda kullanıcı bilgilerini topladıklarını gördüğümüz gibi kullanıcıların emeğinin üstünde yükselen yeni metalaştırma süreçlerine kapı araladıklarının altı çizilir.

Sosyal medyaya dair bu literatürde toplumsal değişim sürecinde toplumsal birer olgu olan iletişim ve iletişim teknolojilerinin farklı yanlarına odaklanan farklı yaklaşımları görmek mümkündür. Teknolojinin getirdiğini yeni iletişim ve örgütlenme olanaklarına dikkat çekilebileceği gibi, pekâlâ teknoloji ve iletişimin kapitalizm ve baskıcı iktidarlarla ilişkisine de vurgu yapılabilir. İşte böylesi farklı konumlanmalara müsait bir ortamda erken dönem iletişim kuramcılarının yaklaşımını incelemek sağlam bir kavrayış için önemli katkılar sunmaktadır.

Öncelikle teknolojik determinist bir tavırla teknolojiyi gökten düşmüş gibi toplumsal bağlamından kopararak değerlendirmenin sonucu genellikle umut edilen olumlu gelişmelerin boşa çıkması şeklinde olmaktadır. İletişim teknolojilerinin popüler basından sosyal medyaya uzanan yüzyıllık etkileyici gelişim sürecinde çokça müjdelenmesine rağmen demokratik katılım ve refah hâlâ tam sağlanamadığı gibi, tahakküm ve sömürü devam etmektedir. Gelişimin kapsamına bakarak ayrıca sorunun aslında teknik olanaksızlıklardan kaynaklanmadığını da söyleyebiliriz. Chicago Okulu, anaakım iletişim çalışmaları ve gelişme iletişiminin bu noktadaki savlarının toplumsal gerçekliğe dair naif ve çarpık çıkarımlardan öteye gitmediğini söylemek mümkündür.

Teknolojik determinizmin naifliğinin toplumsal gerçekliğin duvarına toslaması karşısında takınılan başlıca tavır, teknolojiyi sermaye ve güç/iktidar odaklarıyla ilişkilendirmek ve bunların *yeniden üretiminin dolaylıdırıcısı* olarak değerlendirmektir. Frankfurt Okulu'nun Horkheimer ve Adorno gibi üyelerinde bu tavrı görmek kolaydır. Bu isimlerin iletişim teknolojilerinin kültürün metalaşmasını yol açtığını belirtmeleri ve buradan hareketle insanların pasifleştirildiğine vurgu yapmaları önemlidir ve tarihsel süreçten edinilen deneyimle bunu yadsımak zordur. Bu durum güncel literatür açısından ışık tutucu niteliktedir.

Bununla birlikte Frankfurt Okulu'nun Marcuse ve Benjamin gibi üyeleri yabana atılmaması gereken başka bir noktaya parmak basarlar. İletişim teknolojilerinin kapitalist koşullarda gelişimi ve yaygınlaşması tahakküm ve sömürüye hizmet etmekle birlikte tarihi baştan belirlenmiş bir süreç olarak değerlendirmek mümkün değildir; belli koşullarda egemenlere hizmet eden iletişim teknolojileri, koşulların değişmesi halinde devrimci bir potansiyel de arz edebilirler. Kitle iletişim araçlarının dünyanın farklı bölgelerindeki ilerici/devrimci hareketlerce kullanımına dair pek çok örnek söz konusudur (Mattelart ve Siegelau, 1983). Keza kapitalist toplumları mutlak statik yapılar olarak kavrayarak, içerdiklerini farklılıkları ve çatışmaları yadsıyamayacağımız gibi, kapitalist toplumlarda da iletişim teknolojilerinin tek bir şekilde sadece egemenlerin çıkarına kullanılabileceğini söyleyemeyiz. Benjamin'in sinemanın devrimci potansiyeline ilişkin saptamaları bunun net bir yansımasıdır. Ancak bu tespit günümüz koşullarında çok daha büyük önemlidir, çünkü egemenler – gelişmiş Batı'da ya da dünyanın farklı bölgelerindeki baskıcı ülkelerde bulunmaları farketmeksizin – internet kullanımını denetim almaya çalışırken, farklı toplumsal sınıflar bu teknolojiye çıkarlarını savunmak ve ilerletmek için de faydalanmaktadır.

Kaynakça

- Adorno, T. (2003). *Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken*, Cogito, C. 36, 76-84.
- Alemdar K. & Kaya, A. R. (1983). *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Andrejevic, M. (2007). *iSpy: Surveillance and Power in the Interactive Era*, Lawrence: University Press of Kansas.
- Babe, R. E. (2009). *Cultural Studies and Political Economy: Toward a New Integration*, Lanham: Lexington Books.
- Baerthlein, T. (2016, August 6). "The rise of political bots on social media", Deutsche Welle, <http://www.dw.com/en/the-rise-of-political-bots-on-social-media/a-19450562>, Erişim: 30.11.2016.
- Badeu, J. S. (1959). *Reviewed Works: The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, by Daniel Lerner, Lucille W. Pevsner; *The Middle East: A Political Science Review*, *The American Political Science Review*, 53 (4), 1133-1135.
- Başaran, F. (2014). *İletişim ve Emperyalizm: Türkiye'de Telekomünikasyonun Ekonomi Politikası*, Ankara: Ütopya.

- Başaran, F. (2010). *İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Gelişme: Yayılmanın Ekonomi Polisiği*, Ankara: Ütopya.
- Benjamin, W. (2007/1936a). *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, Walter Benjamin: Illuminations, Ed. H. Arendt, New York: Schocken Books, 217-252.
- Benjamin, W. (2007/1936b). *The Author as Producer, The Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media*, Ed. M. W. Jennings, B. Doherty ve T. Y. Levin, Massachusetts: Harvard University Press, 79-95.
- Benjamin, W. (2002). *Pasajlar*, Yapı kredi Yayınları: İstanbul.
- Benjamin, W. (1980/1938). *Reply: Benjamin to Adorno, Aesthetics and Politics*, Ed. Adorno, W. Benjamin, E. Bloch, B. Brecht ve G. Lukács, London: Verso, 134-141.
- Bottomore, T. (2002). *The Frankfurt School and Its Critics*, London & New York: Routledge.
- Castells, Manuel (2015). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, Polity: Cambridge.
- Cook, D. (1996). *The Culture Industry Revisited: Theodor W. Adorno on Mass Culture*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.
- Curran, J., Gurevitch M. & Woollacott, J. (1991). *İletişim Araçları Üzerine Çalışma: Kuramsal Yaklaşımlar*, AÜ Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllık, 229-253.
- Deibert, R. & Rohozinski, R. (2010a). "Beyond Denial: Introducing Next Generation Information Access Controls", *Access Controlled: The Shaping of Power, Rights, and Rule in Cyberspace*. Ed. Ronald Deibert, John Palfrey, Rafal Rohozinski ve Jonathan Zittrain. The MIT Press: Cambridge & London, 3-13.
- Deibert, R. & Rohozinski, R. (2010b). "Control and Subversion in Russian Cyberspace", *Access Controlled: The Shaping of Power, Rights, and Rule in Cyberspace*, Ed. Ronald Deibert, John Palfrey, Rafal Rohozinski ve Jonathan Zittrain. The MIT Press: Cambridge & London, 15-34.
- Dewey, J. (1932/1927). *The Public And Its Problems*, London: George Allen & Unwin, LTD.
- Dewey, J. (1929/1925). *Experience and Nature*, London: George Allen & Unwin, LTD.
- Dyer-Witford, N. (2004). *Siber M@rx: Tüksek Teknoloji Çağında Sınıf Mücadelesi*, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Fromm, E. (1996/1941). *Özgürlükten Kaçış*, İstanbul: Payel.
- Fuchs, C. (2015a). *Culture and Economy in the Age of Social Media*, London, New York: Routledge.
- Fuchs, C. (2015b). "Social Media Surveillance", *Handbook of Digital Politics*, Ed. S. Coleman & D. Freelon, Cheltenham: Edward Elgar, 395-414.
- Fuchs, C. (2014). *Social Media: A Critical Introduction*, London: Sage.
- Fuchs, C. (2012). "Critique of the Political Economy of Web 2.0 Surveillance", *Internet and Surveillance: The Challenges of Web 2.0 and Social Media*, Ed. C. Fuchs, K. Boersma, A. Albrechtslund & M. Sandoval, New York: Routledge, 31-70.
- Fuchs, C. (2011a). "New media, web 2.0 and surveillance", *Sociology Compass*, 5 (2), 134-147. doi: 10.1111/j.1751-9020.2010.00354.x
- Fuchs, C. (2011b). "Web 2.0, prosumption, and surveillance", *Surveillance & Society*, 8 (3), 288-309. <http://ojs.library.queensu.ca/index.php/surveillance-and-society/article/view/4165/4167>, Erişim: 27.11.2016.
- Fuchs, C. (2002). *On the Topicality of Selected Aspects of Herbert Marcuse's Works*, http://cartoon.iguw.tuwien.ac.at/christian/marcuse_eng.html, Erişim: 03.03. 2015.
- Gerbaudo, P. (2012). *Tweets and Streets: Social Media and Contemporary Activism*, London: Pluto Press.
- Giddens, A. (1986). *The Constitution of Society*, Cambridge: Polity Press.
- Gitlin, T. (1978). "Media Sociology: The Dominant Paradigm", *Theory and Society*, 6 (2), 205-253.

- Güçlü, A. vd. (2008). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hardt, H. (1999). “Eleştirelin Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişimi Araştırması”, *Medya, İktidar, İdeoloji*, Der. M. Küçük, Ankara: Ark Yayınları, 17-75.
- Held, D. (2001a). “Frankfurt School”, *A Dictionary of Marxist Thought*, Ed. Tom Bottomore, Massachusetts: Blackwell, 208-213.
- Held, D. (2001b). “Horkheimer, Max”, *A Dictionary of Marxist Thought*, Ed. Tom Bottomore, Massachusetts: Blackwell, 243.
- Hopkins, J. (2014). “Cybertroopers and tea parties: government use of the Internet in Malaysia”, *Asian Journal of Communication*, 24(1). 5-24.
- Horkheimer, M. & Adorno, T. (2002/1947). *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, Standford, California: Stanford University Press.
- Horkheimer, M. (1972/1937). *Critical Theory: Selected Essays*, Continuum: New York.
- Inglis, F. (2010). “Frankfurt Okulu”, *Kitle İletişim Kuramları*, Der. Erol Mutlu, Ankara: Ütopya, 221-226.
- Irak, D. (2015). “Prekaryalaşan Orta Sınıf, Gezi ve Sosyal Medya”, *Direnış Çağında Türkiye’de Alternatif Medya*, Der. Barış Çoban ve Bora Ataman, İstanbul, Kafka, 79-92.
- İnal, M. A. (1996). *Haber Okumak*, İstanbul: Temuçin Yayınları.
- Jameson, F. (2010). “Kitle Kültüründe Şeyleşme ve Ütopya”, *Kitle İletişim Kuramları*, Der. Erol Mutlu, Ankara: Ütopya, 250-284.
- Jeanneney, J. N. (1998). *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaya, A. R. (2009). *İktidar Yumağı: Medya-Sermaye-Devlet*, Ankara & İstanbul: İmge Kitapevi.
- Kellner, D. (2010). “Kültür Endüstrileri”, *Kitle İletişim Kuramları*, Der. Erol Mutlu, Ankara: Ütopya, 233-239.
- Kellner, D. (2004). “Introduction: Technology, War and Fascism: Marcuse in the 1940”, *Herbert Marcuse: Technology, War and Fascism, Collected Papers of Herbert Marcuse*, Vol. I, Ed. Douglas Kellner, London & New York: Routledge, 2-38.
- King, G., Pan, J. & Roberts, M. E. (2013). “How Censorship in China Allows Government Criticism but Silences Collective Expression”, *American Political Science Review*, May 2013, 1-18.
- Lasswell, H. D. (1937). “Propaganda”, *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Ed. E.R.A. Sligman ve A. Jhonson, New York: MacMillan, 521-522.
- Le Bon, G. (1997/1896). *Kitleler Psikolojisi*, İstanbul: Hayat Yayınları.
- Lerner, D. (1964/1958). *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, New York: Free Press.
- Lowery, S. A. & De Fluer, M. (1988). *Milestones in Mass Communication Research: Media Effects*, New York, London: Longman.
- Marcuse, H. (2007/1961). *One-Dimensional Man*, London, New York: Routledge.
- Marcuse, H. (2004/1941). “Some Social Implications of Modern Technology”, *Herbert Marcuse: Technology, War and Fascism, Collected Papers of Herbert Marcuse*, Vol. I, Ed. Douglas Kellner, London, New York: Routledge, 39-65.
- Mattelart, A. (2005). *İletişimin Dünyasallaşması*, İstanbul: İletişim Yayınları: İstanbul.
- Mattelart, A. & Mattelart, M. (2011). *İletişim Kuramları Tarihi*, İstanbul: İletişim.
- Mattelart, A. & Siegelau, S. (1983). *Communication and Class Struggle: Vol.2 Liberation, Socialism*, London: IG/IMMRC.
- McPhail, T. L. (1991). “Yanlış Bir Başlangıç: Kitle İletişim Araçları ve Gelişme-Kalkınma (Modernleşme) Konusundaki Araştırma Gelenekleri”, *Enformasyon Devrimi Efsanesi:*

- Modernleşme Kuram ve Uygulamalarının Eleştirisi*, Der. Yusuf Kaplan, İstanbul: Rey Yayınları, 165-197.
- Mikolte, R. S. (2003). "Theories of Development Communication", *International and Development Communication: A 21st-Century Perspective*, Ed. B. Mody, Thousand Oaks: Sage, 129-146.
- Morozov, E. (2011). *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. Public Affairs: New York.
- Oskay, Ü. (1983). "Popüler Kültürün Toplumsal Ortamı ve İdeolojik İşlevleri Üzerine", *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar*, Der. K. Alemdar ve R. Kaya, Ankara: Savaş Yayınları, 163-206.
- Oster, S. (2016, May 19). "China Fakes 488 Million Social Media Posts a Year: Study", Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-05-19/china-seen-faking-488-million-internet-posts-to-divert-criticism>, Erişim: 01.12.2016.
- Özbek, M. (2000). Walter Benjamin'i Okumak –II, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55(3), 103-131.
- Park, R. E. (1938). Reflections on Communication and Culture, *American Journal of Sociology*, 44(2), 187-205.
- Peker, A. (2016). "Troller, botlar, astroturf: Sosyal medyanın anti-sosyal yüzüyle baş etme rehberi", *Birikim*, C. 322, 22-26.
- Poell, T. (2015). "Social Media Activism and State Censorship", *Social Media, Politics and the State: Protests, Revolutions, Riots, Crime and Policing in the Age of Facebook, Twitter and YouTube*, Ed. Daniel Trottier ve Christian Fuchs. Routledge: New York, 189-206.
- Power, D. J. (2016). "Big Brother" can watch us", *Journal of Decision Systems*, 25(sup1), 578-588. doi: 10.1080/12460125.2016.1187420
- Rogers, E. M. (1988). "Foreword", *Milestones in Mass Communication Research: Media Effects*, Ed. S. A. Lowery ve M. De Fluer, New York, London: Longman, vii-xv.
- Rogers, E. M. (1983/1962). *The Diffusion of Innovation*, New York: The Free Press.
- Saka, E. (2016). "Siyasi trollük örneği olarak Aktroller", *Birikim*, C. 322, 17-21.
- Salter, L. (2014). "Emergent Social Movements in Online Media and State of Crisis: Analyzing the Potential for Resistance and Repression Online", *Cyberactivism on the Participatory Web*, Ed. M. McCaughey, New York: Routledge, 257-280.
- Schramm, W. (2006/1964). "What Mass Communication Can Do, and What It Can 'Help' to Do in National Development", *Communication for Social Change Anthology: Historical and Contemporary Readings*, Ed. A. Gumucio-Dagron ve T. Tufte, New Jersey: Communication for Social Change Consortium, 26-35
- Shirky, C. (2011). "The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere and Political Change", *Foreign Affairs*, 90(1), 28-41.
- Trottier, D. & Lyon D. (2012). "Key Features of Social Media Surveillance", *Internet and Surveillance: The Challenges of Web 2.0 and Social Media*, Ed. Christian Fuchs, Kees Boersma, Anders Albrechtslund ve Marisol Sandoval, 89-105.
- Yüksel, H. (2015). "'Enformasyon Toplumu' ve İnsan: Avrupa Birliği Politika Belgelerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, 48(2), 37-71.
- Zipes, J. (2010). "Frankfurt Okulu ve Kültür Eleştirisi", *Kitle İletişim Kuramları*, Der. Erol Mutlu, Ankara: Ütopya, 227-232.

BUSINESS

Üniversite Öğrencilerinin Yeşil Satın Alma Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma: Gaziantep Üniversitesi Örneği

A Survey On University Students' Attitudes On Green Products: A Case Study In Gaziantep University

Cihan ÇETİNKAYA*
Eren ÖZCEYLAN**

Öz

Çevreye duyarlı, doğayı kirletmeyen, doğal kaynaklara zarar vermeyen, geri dönüştürülebilir ürünlere çevreci ürün veya yeşil ürün denmektedir. Yeşil ürün özelliklerine bakıldığında insan ya da hayvan sağlığı için tehlikeli olmamak, yaşam döngüsü boyunca çevreye zarar vermemek, aşırı miktarda enerji ya da alternatif kaynakları tüketmemek, çevreye zarar verecek zararlı materyaller barındırmamak gibi maddeler ön plana çıkmaktadır. Tüketiciler yapacakları bilinçli tercihlerle, doğal kaynakların korunmasını ve çevreye verilen zararın azaltılmasını sağlayabilirler. Yeşil ürün satın alma isteği, işletmelerin özellikle üretim ve pazarlama faaliyetlerinde değişiklik yapmalarına sebep olmuştur. Bu bağlamda yeni nesil tüketiciler olan gençlerin, yeşil satın alma davranışlarının incelenmesi özellikle işletmelerin pazarlama ve ambalajlama faaliyetlerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu çalışmada Gaziantep Üniversitesi'nde öğrenim gören lisans ve lisansüstü toplam 380 katılımcının yeşil satın alma davranışlarına göre tüketici profilinin analizi yapılmıştır. Yüz yüze anket yoluyla yapılan araştırma sonucuna göre tüketicilerin yeşil satın alma davranışları ile demografik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler olduğu istatistiki olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil satın alma, Yeşil tüketici, Yeşil ambalajlama, Tüketici davranışları.

Abstract

Environmentally friendly, non-polluting, non-destructive to natural resources or recyclable products are called as green products. The green products features can be summarized as; not being hazardous to health, not damaging the environment throughout its life cycle, not consuming excessive amounts of energy, not containing harmful materials to the environment. Conscious consumers can ensure the protection of natural resources and the reduction of environmental damage by their choices. The desire of consumers to purchase green products has caused changes in manufacturing and marketing activities. Therefore, examining "the green purchasing behavior" of young consumers is particularly important in determining the business of marketing and packaging operations. In this study, the green purchasing behaviors of undergraduate and graduate students in the University of Gaziantep (total of 380 participants) is analyzed to detect consumer profiles. According to the results, there is a statistically significant relationship between demographic characteristics and green purchasing behavior of consumers.

Keywords: Green purchasing, Green consumer, Green packaging, Customer behaviors.

Giriş

Dünyada yaşanan teknolojik gelişmeler ve hızlı sanayileşme, yaşadığımız çevrenin de hızlı şekilde tahribata uğramasına yol açmaktadır. Son zamanlarda çevrecilik bilincinin artması ile orantılı olarak çevreci ürünlere olan talep de artmıştır. Çevreci yaklaşımlar projeler ile giderek daha fazla bütünleşirken, satın almaların da çevreci yaklaşımları dikkate alması kaçınılmaz hale gelmiştir. Geçmiş tüketiciler sadece satın alma ve tüketimle ilgilenirken,

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, cihancetinkaya@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, erenozceylan@gmail.com

günümüzde kıt kaynakları tüketen üretim sürecinin ayrıntılarıyla ve atıkların bertaraf edilmesiyle de ilgilenen bilinçli yeşil tüketiciler olmuştur. Tüketicilerin bilinçlenmesi ile birlikte yöneticilerin sorumlulukları artmış, üretimden tüketime kadar ürünün yaşam eğrisi boyunca çevresel önlemler almaya yönlendirilmişlerdir.

Hızla gelişen teknoloji ve değişen dünya çerçevesinde çevrenin korunmasında ve çevreye dost yeşil ürünler oluşturmada işletmelere önemli görevler düşmektedir. Bu görevleri yerine getiren işletme gelecekte ayakta kalabilen işletmeler arasında yer alacaktır. Bu bağlamda, işletmeler yoğun rekabetin olduğu ortamda öne çıkmak için çevre dostu birtakım stratejileri uygulamalıdır (Karaca, 2013). Tüketicilerin ne tükettiği, nasıl tükettiği ve tüketim miktarı dünyamız için kritik bir baskı oluşturmaktadır. Bir görüşe göre, eğer dünyadaki insanların doğal kaynakları tüketim miktarı bu seviyede devam ederse, insanların ihtiyaçları günümüz kaynakları ile karşılanamayacaktır (Çabuk vd. 2008).

Tüketicilerde oluşan kaygı sonucu ürün talebindeki değişiklikler yeşil pazarlama, yeşil ürün, yeşil tüketici, yeşil satın alma gibi kavramların oluşmasına sebep olmuştur.

Yeşil pazarlama: Yeşil pazarlama, tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini yerine getirirken işletmenin de hedeflerine ulaşmasını sağlayacak doğaya duyarlı ürünlerin tasarlanmasından, ürünün kullanım sonrasına kadar uzanan süreçleri planlayan ve yöneten pazarlama faaliyetleridir. Yeşil pazarlama kavramı ilk olarak 1975'te pazarlamanın çevreye olan etkisinin incelendiği bir seminerde; "Pazarlama faaliyetlerinin çevre kirliliği, enerji tüketimi ve diğer kaynakların tüketimi üzerine olumlu veya olumsuz etkileri" şeklinde tanımlanmıştır (Erbaşlar, 2007).

Yücel ve Ekmekçiler (2008) çağdaş anlamda yeşil pazarlamayı; yeşil veya çevresel pazarlama, tüketici istek ve gereksinimlerini karşılamaya yönelik her türlü çevre ve doğa dostu faaliyetleri şeklinde tanımlamıştır. Peattie (2001) yeşil pazarlamayı ürünlerin ve üretim sistemlerinin olumsuz çevre etkilerini azaltma ve yeşil ürünleri destekleyen pazarlama aktiviteleri olarak tanımlarken, Lampe ve Gazda (1995) tasarım, üretim, etiketleme, ambalajlama, kullanılan malların ve hizmetlerin kullanımına tepkisi olarak da tanımlanmaktadır. Çevreye önem veren tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına hitap eden mesajlar olarak hazırlanan reklamlar, yeşil pazarlamanın önemli bir unsurunu oluşturmaktadır (Emgin ve Türk, 2004).

Yeşil ürün: Tüketiciler atıkları azaltan, daha fazla geri dönüşüm sağlayan, üretimde yenilenebilir kaynakların kullanıldığı, çevreyi kirletmeyen ürünler talep etmektedir (Karaca, 2013). Bu talepler "yeşil ürün" kavramının oluşmasına neden olmuştur. Yeşil ya da çevre dostu ürünler, doğayı kirletmeyen, doğal kaynakları tüketmeyen, geri dönüştürülebilen ve korunabilen ürünlerdir (Turhan vd. 2015).

Yeşil ürünler ekolojik ürünler olarak da adlandırılmaktadır. Üstündağlı ve Güzeloğlu (2015) ekolojik ürünleri geri dönüşüm stratejileri olan, paket kullanımı azaltılmış, gereksiz atığa sebep olmayan veya toksik materyal kullanımının azaltıldığı ürün grubu olarak nitelendirmiştir.

Bir ürün yeşil olarak nitelendirilirken dört yönü ele alınır; içerik, yapı ve ambalaj, mesaj ve konumlandırma (Ayyıldız ve Genç, 2008). Tabi ki hiçbir çevre dostu ürünün çevreye etkisi sıfır değildir, iş dünyasında yeşil ürün, doğayı, kaynakları, enerjiyi koruyarak atığı, zehri, tahribatı azaltarak doğal çevreyi koruyan ve büyümesini destekleyen ürün olarak tanımlanır (Turhan vd. 2015). Yeşil ürünlerin taşınması gereken özellikler aşağıdaki sıralanmıştır;

- İnsanlara veya hayvanlara sağlık tehdidi oluşturmamalı,
- Ürün yaşam eğrisi boyunca; çevreye zarar vermemeli, aşırı miktarda enerji ve doğal kaynakları tüketmemeli

- Gereksiz atığa neden olmamalı, ambalaj vs.
- Gereksiz kullanımı olmamalı,
- Hayvanlara ve diğer canlılara işkence yapılmamalı,
- Çevreye zararlı malzemeler kullanılmamalı (Turhan vd. 2015).

Yeşil tüketici: Doğal çevredeki olumsuz değişikliklerin farkına varan tüketiciler sorumluluk bilincinin artmasıyla birlikte, bilgi edinmeye ve farkındalıkları doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır. Kükrer (2012)'in de belirttiği gibi bu eğilim “yeşil tüketici”, “çevreci tüketici” kavramlarını oluşturmuştur ve bu kitle satın alma ile tüketim sonrası süreçler hakkında kaygı duymakta, üretim süreçlerinde daha hassas davranmaktadır.

Karaca (2013)'ya göre yeşil tüketici; ürünün hammadde seçimi, üretim, tüketim gibi her evresinde kullanılan uygulamaların çevreye olan etkisini araştırır ve değerlendirir. Yeşil tüketicilerle ilgili birçok çalışmada ortak özellikler gözlemlenmiştir; genç, eğitilmiş, gelir seviyeleri yüksek tüketiciler yeşil ürünlere daha fazla duyarlılardır (Demirbaş, 1999; Soonthosmai, 2001; Alkibay, 2001; Ay ve Ecevit, 2005).

Yeşil satın alma: Yeşil satın alma; aynı temel işleve sahip, mal, hizmet ve yapım işleri arasında, yaşam döngüsü boyunca benzerlerine kıyasla daha az çevresel etkisi olan mal, hizmet ve yapım işlerinin satın alınma süreci olarak tanımlanabilir (Sevinç, 2013).

Bu çalışmanın motivasyonu; öncelikle genç ve doğaya daha duyarlı olacağı ön kabulü ile üniversite öğrencilerinin yeşil satın alma tutumlarını tespit etmek, elde edilecek olan sonuçlara göre de üretici ve tüketiciler için bir yol haritası belirlemektir. Gaziantep ilinin nüfusu, sanayi kenti oluşu (Arslan ve Yapraklı, 2007) ve aldığı göç miktarı da göz önünde bulundurulduğunda, yeşil satın alma olgusunun artan önemi de çalışmanın yapılma sebeplerinden biridir. Çalışmada yukarıda verilen bilgiler ışığında Gaziantep Üniversitesi'nde öğrenim gören lisans ve lisansüstü toplam 380 katılımcının yeşil satın alma davranışlarına göre tüketici profilinin analizi yapılmıştır. Giriş niteliğindeki bu bölümün ardından, ikinci bölümde konuya ilişkin literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde materyal ve metot konusu irdelenmiş, dördüncü bölümde uygulanan anket sonuçları yorumlanmıştır. Çalışma sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

Literatür Taraması

Literatürde yeşil satın alma davranışlarının incelenmesine yönelik birçok araştırma bulunmaktadır. Tüketicilerin talepleri, yaşadıkları bölge, yaş, cinsiyet, eğitim veya gelir düzeyine göre değişiklik göstermektedir. Tüketici taleplerinde meydana gelen değişiklikleri takip etmek, bu doğrultuda ürün üretmek, üretim süreçlerinde iyileşmeye gitmek veya ürün içeriğini değiştirmek işletmelerin geleceği için çok önemlidir. İşletmelerin pazarlama faaliyetlerinde, müşteri özelliklerinin doğru tespiti ve pazarlama stratejilerinin bu doğrultuda belirlenmesi gerekmektedir. Eğer tüketicilerin önemli bir kısmı çevre konusuna ilgi duyuyorsa ve şirketlerin çevresel performanslarına dair bilgi bu tüketicilere ulaşabiliyorsa, daha yeşil şirketler rakiplerinden kendilerini farklılaştırabilecek ve yeşil talebe ulaşabileceklerdir. Bu nedenle yeşil satın alma davranışlarının sık aralıklarla incelenmesi çok önemlidir. Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın literatürdeki çalışmalardan farkı; eğitim seviyesi nispeten daha yüksek olan ve sanayi bölgesinde yaşayan lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin yeşil satın alma ilgili tutumlarını tespit etmesidir.

Literatürde yapılan araştırmalar kronolojik olarak karşılaştırıldığında tüketici davranışlarındaki önemli düzeydeki değişiklikler fark edilmektedir. Eski yıllardan farklı olarak günümüzde bilinçli tüketicilerin artmasıyla birlikte ürünlerin her aşaması tüketiciler tarafından incelenip değerlendirilmektedir. Aşağıda verilen Tablo 1'de, dünya genelinde yeşil satın alma davranışlarıyla ilgili yapılan 31 çalışma özetlenmiştir.

Tablo 1: Yeşil satın alma davranışlarına yönelik yapılan araştırmalar

Yazar	Yapılan araştırma
Schlegelmilch vd. (1996)	İngiltere’de bir üniversitede 160 adet pazarlama öğrencisi üzerinde yapılan çalışmada, çevresel bilinci ile yeşil satın alma davranışlarıyla arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Straughan Roberts (1999)	Amerika’da 235 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan çalışmada genç insanların çevresel konulara daha duyarlı olduğunu, kadınların erkeklere göre daha ilgili olduğunu, eğitim seviyesi ile çevresel tutum arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir.
Akgüngör vd. (1999)	İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde yaptıkları çalışmada tüketicilerin önemli bir bölümünün ekolojik ürünleri hiç duymamış olduğunu ancak eskiye göre tarım ürünlerinin tadı ve sağlık yönünden güvenilirliğinin azaldığını belirtmiştir.
Demirbaş (1999)	Ankara’da 323 süper market müşterisi ile yapılan çalışmada yeşil pazarlama terimlerinin daha çok kadınlar tarafından bilindiğini, eğitim ve gelir düzeyi arttıkça bu terimlerin bilinirliğinin arttığını tespit etmiştir.
Torlak (2001)	Öğrenciler üzerine yapılmış olduğu çalışmada gıda ve temizlik ürünlerinde çevre dostu ürünler daha fazla para ödedikleri, kozmetik ve petrol ürünlerinde daha az para ödeme eğiliminde olduklarını tespit etmiştir.
Tilikidou ve Delistavrou (2001)	Yunanistan’da 424 hane halkı ile yapılan çalışmada eğitilmiş ve orta yaşlı kişilerin geri dönüşüm ile ilgilendiklerini tespit etmiştir.
Soonthonsmai (2001)	Taylandlı ve Batılı tüketicilerin benzer özelliklere sahip olduğunu, her iki kesiminde eğitilmiş, genç ve yüksek gelire sahip kişilerin yeşil tüketim için önem verdiğini tespit etmiştir.
Alkibay (2001)	Ankara’da 1200 üniversite öğrencisi ile birlikte yapılan çalışmada kadın tüketicilerin yeşil ürünlere daha çok destek verdiği, erkeklerin kadınlara göre yeşil ürünlere daha fazla ödeme yapabileceğini ve gelir düzeyinin artması ile yeşil ürünlere daha fazla ödeme yapılabileceğini tespit etmiştir.
Yılmaz vd. (2002)	Orta ve yükseköğretim öğrencileri üzerinde yapılmış oldukları çalışmada, öğrencilerin çevre konularında yetersiz bilgiye sahip oldukları, çevre sorunlarını tam olarak tanımadıklarını belirtmiştir.
Schaper (2002)	Batı Avustralya’da 154 ilaç perakendecisi üzerinde yapılan çalışmada, perakendecilerin yeşil satın alma davranışına yakın yönde fikir beyan etmelerine rağmen firmaların bu konudaki performansları ile istatistikler arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
Özdemir vd. (2004)	Tıp fakültesi öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada çevreye olan farkındalık ve duyarlılıklarının yetersiz olduğunu belirtmiştir.
Gilg vd. (2005)	1600 hane halkı ile yapılan çalışmada yaşlı kesimin yeşil tüketimde bulunduğu bu kesimde İkinci Dünya Savaşı jenerasyonu olduğunu tespit etmiştir.
Ay ve Ecevit (2005)	Manisa’da 440 üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı çalışmada yaş, eğitim ve gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.
Keleş (2007)	Adana’da yapılan bu saha çalışmasına göre, kolektivist kültür değeri ile yeşil değer, kolektivist kültür değeri ile yeşil satın alma ve yeşil değer ile yeşil satın alma arasında ilişki vardır.
Tilikidou (2007)	Yunanistan’da 274.200 hane halkı üzerinde yapılan çalışmada yeşil tüketimde bulunan bilinçli insanların hem eğitilmiş hem de yüksek gelire sahip kişiler olduğunu tespit etmiştir.
Fraj ve Martinez (2007)	Bu çalışmada 573 kişiye anket uygulanmış, sonucunda çevresel tutumların ekolojik davranış ve satın alma üzerinde önemli bir etken olduğunu belirtmiştir.
Çabuk ve Nakıboğlu (2008)	Adana’nın en büyük alışveriş merkezinde 600 tüketici ile yapılan anket çalışmasında tüketicilerin satın alma davranışları ile cinsiyet, medeni durumu, yaşı, eğitimi ve geliri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Yeşil ürün satın alan tüketicilerin kadın, evli, genç, eğitilmiş ve yüksek hane gelirine sahip bireyler olduğunu tespit etmiştir.
Yılmaz vd. (2009)	Çalışmada üniversite öğrencilerinin ekolojik gıda ürünü satın alma davranışına çevresel duyarlılık ile çevresel tutum ve davranışların etkisi bir yapısal eşitlik modeli ile araştırılmış, sonucunda çevresel duyarlılığın çevresel davranışı doğrudan etkilemediği, ancak çevresel tutum geliştirenlerin çevresel davranış sergileyerek ekolojik gıda ürünü satın alma davranışı gösterdiği belirtilmiştir.
Hussein ve Cankul (2010)	Gazi üniversitesindeki 225 öğrenciye yönelik anket uygulanmış, sonucunda öğrencilerin ebeveynlerinin meslekleri ile öğrencilerin yeşil satın alma davranışı arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin çoğu, çevrenin tahrip olduğu endişesi taşımasına rağmen, bunları ürün satın alırken davranışlarına yansıtamadıkları da bir diğer önemli sonuçtur.
Yılmaz ve Arslan (2011)	Üniversite öğrencilerinin çevresel duyarlılıkları, çevreyi koruma vaatleri ve çevre dostu tüketim davranışları; öğrencilerin cinsiyetlerine, ailelerinin yaşadığı yere ve anne-baba eğitim düzeyine göre araştırılmıştır. Sonuç olarak öğrencilerin cinsiyetlerinin, ailelerinin yaşadığı yerin ve özellikle anne eğitim düzeyinin çevresel duyarlılıkları ve davranışları etkilediği tespit edilmiştir.
Kaufmann vd. (2012)	Bu çalışmada literatürde yeşil satın alma ile ilgili yapılan çalışmalar incelenerek, çalışmalarda yeşil satın almayı etkileyeceği ele alınan faktörler bir araya getirilmiştir.
Akehurst vd. (2012)	Portekiz’de 18 yaşın üzerindeki 186 tüketiciye yapılan anket sonucunda, psikografik değişkenlerin yeşil satın alma üzerinde sosyodemografik değişkenlere göre daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Azizan ve Suki (2013)	Malezya’daki büyük şehirlere seçilen 430 kişiye yapılan ankete göre çevre bilinci, satın almayı etkileyen en önemli gösterge olarak ortaya çıkmıştır. Sağlık bilinci ikinci sırada yer alırken yeşil etiketlemenin satın alma üzerindeki etkisinin az olduğu tespit edilmiştir.
Samarasinghe ve Samarasinghe (2013)	Sri Lanka’da 238 müşteriye yapılan anketler sonucunda, çevreye etkinin yeşil satın almada zayıf bir etkisinin olduğu görülürken çevre bilincinin yeşil satın alma üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı belirtilmiştir.
Kanchanapibul vd. (2014)	18-30 Yaş arasında 163Asya’lı geç üzerinde yapılan bu çalışmada ekolojik bilinç ile yeşil satın alma arasındaki ilişki incelenmiş ve bir yapısal eşitlik modeli geliştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ekolojik bilinç yeşil satın almada etkilidir.
Dagher ve Itani (2014)	Lübnan’da 101 tüketiciye uygulanan ankette yeşil satın almayı etkileyebilecek dört faktör incelenmiştir. İnceleme sonucunda; çevresel problemlerin ciddiyeti algısı, çevresel sorumluluk algısı ve çevresel davranışta bireysel saygı algısının yeşil satın almayı etkilediği, fakat çevreci davranışın etkinliği algısının yeşil satın alma üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Üstündağlı ve Güzeloğlu (2015)	Bu çalışmada 18-34 yaş aralığında lisans öğrenimi gören 539 katılımcının verileri analiz edilmiş ve sonucunda eğitim seviyesine göre yeşil farklılığın genel olarak yüksek olduğunu tespit edilmiştir. Genç tüketicilerde fiyat ve eğitim düzeyinin yeşil tüketimin teşvik edilmesinde pazarlamadan daha etkili olduğu ortaya çıkmıştır.
Aslan (2015)	Kafkas üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan anket sonuçlarına göre, öğrencilerin yeşil pazarlama faaliyetleri ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve yeşil ürünler alma konusunda kararsızlık yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır.
Oflaç ve Göçer (2015)	Bu çalışmada, genç tüketici grubundan 328 öğrenciye yüz yüze anket çalışması uygulanmış, çalışma sonucunda çevresel bilgi düzeyi ile eko-etiketlemeleri benimseme düzeyi arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu belirtmişlerdir.
Paylan ve Varinli (2015)	Bu araştırma tüketiciyi, çevreye duyarlı ürün satın almaya iten faktörlerin neler olabileceğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bağlamda dini inancın ülkemiz tüketicileri için çevreye duyarlı satın alma davranışı sonuç doğurmadığı, ülkemiz dışında yaşayan yabancıların ise çevreye duyarlı satın alma davranışında dini inancın etkisinin olduğu belirlenmiştir.
Başol vd. (2016)	Bu çalışmada uygulanan ankete 52'si Türk ve 56'sı Avrupa Birliği vatandaşı olan toplam 108 öğrenci yanıt vermiştir. Araştırma sonuçlarına göre; Avrupa Birliği vatandaşı öğrenciler ile Türk öğrencilerin çevrenin kirletilmesinde bireysel sorumluluk alma, yeşil ürün ya da hizmet tüketme eğilimi ve yeşil ürün ya da hizmet satın alma davranışları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu durum ise farklı ülkelerdeki genç tüketicilerin birbirlerine yakın yapılarını ortaya koymaktadır.

Materyal ve Yöntem

Bu bölümde araştırmanın amacı, önemi, kapsamı, kısıtları ve hipotezleri açıklanmıştır. Ayrıca, araştırmada kullanılan değişkenlerin ölçülmesi amacıyla kullanılan ölçekler, değişkenler arası ilişkilerin değerlendirilmesinde kullanılan analiz teknikleri, araştırma örnekleme ve veri toplama yöntemine ilişkin bilgiler de yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Dünyada meydana gelen teknolojik ilerleme ve gelişmeler gereği, işletmelere çevrenin korunması ve yeşil ürünler üretilmesi hususunda önemli görevler düşmektedir. Gerek sosyal sorumluluk kapsamında gerekse rekabetçi avantaj sağlamak hususunda işletmeler çevre dostu stratejiler uygulamak durumundadır. İşletmelerin çevre dostu bu uygulamalar sayesinde tüketicileri ne derece ikna edebildiği birçok akademik çalışma ile araştırılmıştır. Genel olarak tüketicilerin eğitim seviyeleri, gelir düzeyleri, cinsiyetleri gibi değişkenlerin yeşil ürün satın alma konusunda belirleyici bir rol üstlenebileceği ifade edilebilir.

Bu bağlamda yapılan bu araştırmanın amacı, Gaziantep Üniversitesi öğrencilerinin demografik özelliklerinin; ambalaj, çevreye karşı tutum, yeşil ürün satın alma konusundaki duyarlılık, ekonomiklik ve sorumluluk boyutları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki olup olmadığının ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmanın önemi, eğitim seviyeleri ve yaşları gereği doğaya daha duyarlı olması beklenen genç tüketicilerin yeşil ürün satın almadaki tutumlarının belirlenmesi olarak açıklanabilir. Ele alınan demografik değişkenlerin, yeşil ürün satın alma karar sürecine etkisi bakımından anlamlı bir farklılığa neden olup olmadığının incelenmesi açısından bu çalışma önem taşımaktadır.

Araştırmanın Kapsamı Ve Kısıtları

Çalışmanın örneklem kümesi, Gaziantep Üniversitesi'nde öğrenim gören lisans ve lisansüstü öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bir takım kısıtlar bulunmaktadır. Araştırmanın en doğru sonuçları verebilmesi ana kütlenin tamamına ulaşmakla elde edilecektir. Ancak ana kütlenin büyüklüğü nedeniyle tamamına ulaşmak zaman kısıtları sebebi ile olanaksız olduğundan, belirli dağılımlar göz önünde bulundurularak örneklem grubu oluşturulmuş ve anket çalışması bu örneklem grubuna yüz yüze uygulanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi Ve Verilerin Toplanması

Çalışmada belirli bir olasılık hesabına dayanmayan kolayda örneklem yöntemi kullanılarak Gaziantep Üniversitesi'ndeki lisans ve lisansüstü öğrencilerine yüz yüze görüşülerek anket uygulanmıştır. Yapılan bu uygulama sonucunda 380 anket toplanmıştır. Anketin hazırlanmasında ise literatürde geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş anketler seçilmiş ve çalışmanın konusuna uygun olarak derlenmiştir. Anket formu hazırlanırken, soru

formatlarının mümkün olduğunca kısa olmasına dikkat edilmiş ve ölçekler uygun şekilde tasnif edilerek değişkenler arası farklılıklar vurgulanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler ve kaynakları; ambalaja ilişkin tutum (Cop, 2003), çevreye karşı tutum, yeşil ürün satın almada duyarlılık, iktisadilik ve sorumluluk (Karaca, 2013) şeklindedir.

Araştırmanın Hipotezleri

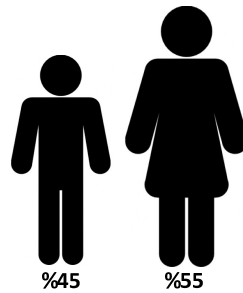
Çalışma ile ilgili yapılan literatür araştırması sonucu ulaşılan bulgular doğrultusunda aşağıda yer alan hipotezler oluşturulmuştur (Tablo 2). Araştırma beş temel hipotezden oluşmakta ve her başlığın üç alt hipotezi bulunmaktadır.

Tablo 2: Araştırma hipotezleri

H1: Katılımcıların demografik özelliklerine göre ambalaja ilişkin tutumları arasında farklılık vardır.
H1a: Katılımcıların öğrenim gördükleri bölümlere göre ambalaja ilişkin tutumları arasında farklılık vardır.
H1b: Katılımcıların cinsiyetlerine göre ambalaja ilişkin tutumları arasında farklılık vardır.
H1c: Katılımcıların eğitim durumlarına göre ambalaja ilişkin tutumları arasında farklılık vardır.
H2: Katılımcıların demografik özelliklerine göre yeşil ürün satın almada çevreye karşı tutumları arasında farklılık vardır.
H2a: Katılımcıların öğrenim gördükleri bölümlere göre yeşil ürün satın almada çevreye tutumları arasında farklılık vardır.
H2b: Katılımcıların cinsiyetlerine göre yeşil ürün satın almada çevreye karşı tutumları arasında farklılık vardır.
H2c: Katılımcıların eğitim durumlarına göre yeşil ürün satın almada çevreye tutumları arasında farklılık vardır.
H3: Katılımcıların demografik özelliklerine göre yeşil ürün satın alma konusundaki duyarlılıkları arasında farklılık vardır.
H3a: Katılımcıların öğrenim gördükleri bölümlere göre yeşil ürün satın alma konusundaki duyarlılıkları arasında farklılık vardır.
H3b: Katılımcıların cinsiyetlerine göre yeşil ürün satın alma konusundaki duyarlılıkları arasında farklılık vardır.
H3c: Katılımcıların eğitim durumlarına göre yeşil ürün satın alma konusundaki duyarlılıkları arasında farklılık vardır.
H4: Katılımcıların demografik özelliklerine göre yeşil ürün satın almada iktisadilik faktörü arasında farklılık vardır.
H4a: Katılımcıların öğrenim gördükleri bölümlere göre yeşil ürün satın almada iktisadilik faktörü arasında farklılık vardır.
H4b: Katılımcıların cinsiyetlerine göre yeşil ürün satın almada iktisadilik faktörü arasında farklılık vardır.
H4c: Katılımcıların eğitim durumlarına göre yeşil ürün satın almada iktisadilik faktörü arasında farklılık vardır.
H5: Katılımcıların demografik özelliklerine göre yeşil ürün satın almada sorumluluk faktörü arasında farklılık vardır.
H5a: Katılımcıların öğrenim gördükleri bölümlere göre yeşil ürün satın almada sorumluluk faktörü arasında farklılık vardır.
H5b: Katılımcıların cinsiyetlerine göre yeşil ürün satın almada sorumluluk faktörü arasında farklılık vardır.
H5c: Katılımcıların eğitim durumlarına göre yeşil ürün satın almada sorumluluk faktörü arasında farklılık vardır.

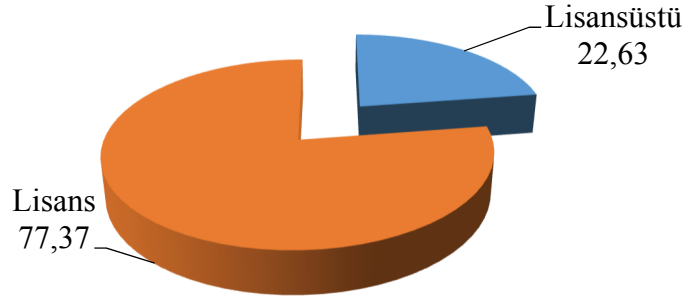
Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın bu bölümünde, yapılan anket uygulaması sonucu elde edilen verilere, örnekleme dair bilgilere, çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin güvenilirlik ve faktör analizlerine yer verilmiştir. Ayrıca, Mann Whitney U ve Kruskal Wallis analizleri yapılmış ve bu analizlerden elde edilen sonuçlar ile hipotezler test edilmiştir. Katılımcılara ilişkin demografik özelliklere bakıldığında; cinsiyetlerin %55'ini kız öğrenciler oluştururken, %45'ini erkek öğrenciler oluşturmaktadır (Şekil 1).

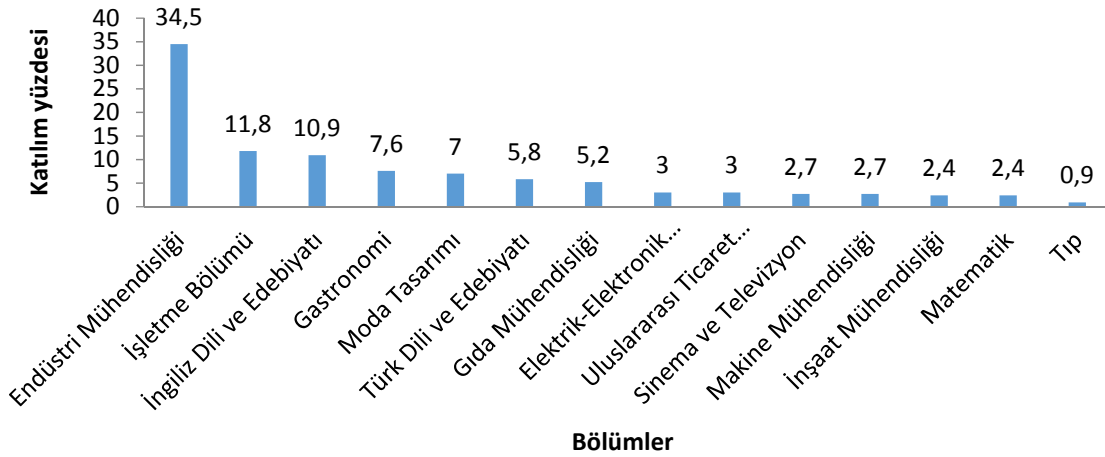
Şekil 1: Katılımcıların cinsiyete göre yüzdelik dağılımı

Anket çalışmasını oluşturan katılımcıların öğrenim düzeylerine bakıldığında %77,37'sini lisans ve %22,63'ünü ise lisansüstü öğrencilerinin oluşturduğu görülmektedir.

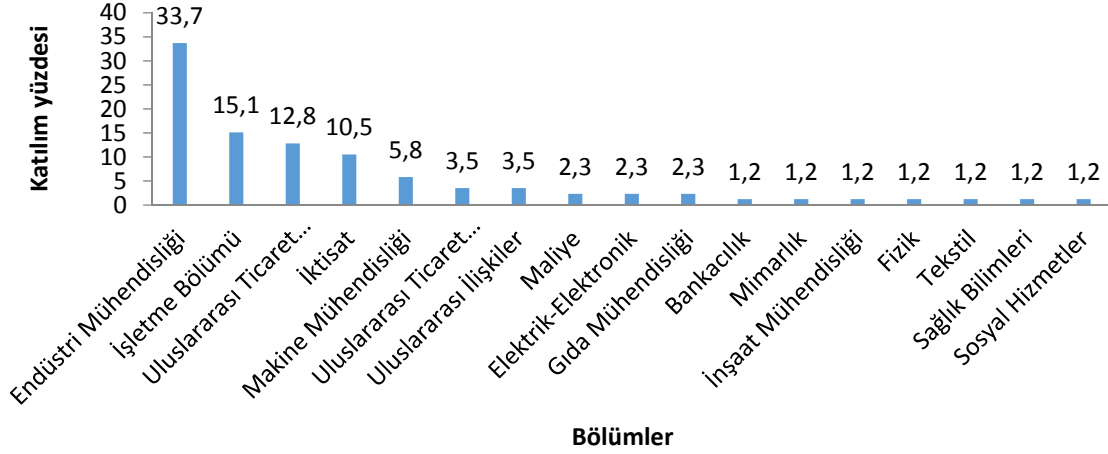
Şekil 2: Katılımcıların eğitim durumlarına göre yüzdeleri dağılımı

Çalışmaya katılım gösteren lisans öğrencilerinin bölümlere göre dağılımı Şekil 2'de verilmiştir. Öğrencilerin %34,5'i Endüstri Mühendisliği, % 11,8'i İşletme, %10,9'u İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencilerinden oluşurken %42,8'lik kısmı ise diğer bölüm öğrencilerinden oluşmaktadır.

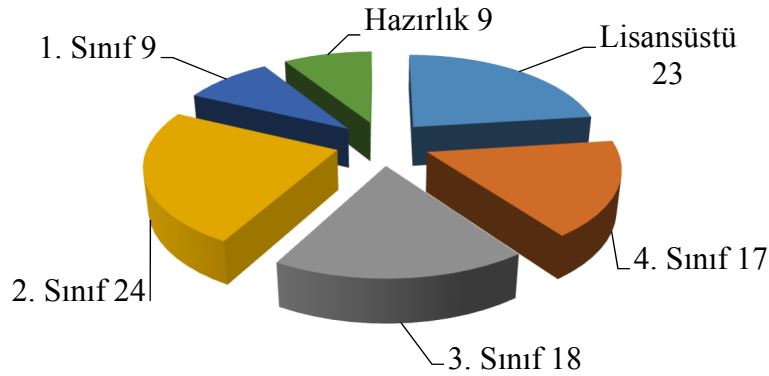
Şekil 3: Katılım gösteren lisans öğrencilerinin bölümlere göre yüzdeleri dağılımı

Çalışmaya katılan lisansüstü öğrencilerin bölümlerine göre dağılımına bakıldığında %33,7'sinin Endüstri Mühendisliği, %15,1'inin İşletme, %12,8'inin Uluslararası Ticaret ve Lojistik ve %10,5'inin İktisat bölümlerinde eğitim gördükleri veya bu bölümlerden mezun oldukları görülmektedir. Katılım gösteren lisansüstü öğrencilerinin %22,9'luk kısmı ise Maliye, Bankacılık, Fizik gibi alanlarda öğretim görmektedirler.

Şekil 4: Katılım gösteren lisansüstü öğrencilerinin bölümlere göre yüzdelik dağılımı

Anket çalışmasına dahil olan öğrencilerin sınıflarına göre yüzdelik dağılımlara bakıldığında büyük çoğunluğu oluşturan %24'ünün ikinci sınıf, %23'ünün lisansüstü, %18'inin üçüncü sınıf ve %17'sinin dördüncü sınıf öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir. Geriye kalan %18'lik kısmı ise hazırlık ve birinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

Şekil 5: Katılım gösteren öğrencilerin sınıflara göre yüzdelik dağılımı

Elde edilen verilerin istatistiksel analizini yapmak için SPSS 18 paket programı kullanılmıştır. Ölçeklerin içsel güvenilirliklerini ölçmek amacıyla Cronbach Alfa Katsayıları'nın hesaplandığı çalışmada faktörlerin güvenilirlik değerleri ve her bir faktörün kaç soru ile ölçüldüğü Tablo 3'te detaylı olarak gösterilmiştir. Faktör analizi sonucu faktör yüklenmeleri düşük çıkan sorular analiz dışında bırakılmıştır. Analiz sonucu; Çevreye Karşı Tutum (7 Madde), Yeşil Ürün Satın Almada Duyarlılık (6 Madde), Yeşil Ürün Satın Almada İktisadilik (5 Madde), Yeşil Ürün Satın Almada Sorumluluk (5 Madde) ve Ambalaja İlişkin Tutum (8 Madde) Ölçekleri ortaya çıkarılmıştır. Her bir faktör için hesaplanan Cronbach Alfa katsayıları 0.74 ile 0.86 arasındadır. Faktörlerden çevreye karşı tutuma ait güvenilirlik katsayısı 0.86 ile en yüksek seviyede çıkarken, yeşil ürün satın almada sorumluluğa ait güvenilirlik katsayısı 0.743 ile en düşük seviyede hesaplanmıştır. Faktörlerin güvenilirlik değerlerinin 0.5'ten büyük çıkması araştırmanın analiz yorumlarında bütün faktörlerin kullanılabileceğini göstermektedir (Altunışık vd. 2010).

Tablo 3: Faktör Analizi Sonuçları ve Güvenilirlik Katsayıları

Çevreye Karşı Tutum Ölçeği Güvenilirlik katsayısı (α)= ,860	F1		
Bir ürün satın alırken bu ürünün çevremi ve diğer tüketicileri nasıl etkileyeceğini dikkate alırım.	,695		
Kendimi çevreci olarak görüyorum.	,682		
Çevre dostu ürünler satın alarak çevreyi koruyabileceğime inanıyorum	,691		
Ürünleri satın alırken, her zaman çevreyi az kirletecek ürünleri satın alma bilinci ile hareket ederim.	,769		
İki eşit ürün arasında tercih yapma şansım olduğunda, her zaman diğer kişilere ve çevreye daha az zarar verecek ürünü tercih ederim.	,685		
Çevreye zarar verebilme potansiyeli olduğunu anladığım ürünü satın almam.	,599		
Çevreye saygılı olmayan firmaların ürünlerinden satın almam.	,507		
Yeşil Ürün Satın Almada Duyarlılık Ölçeği Güvenilirlik katsayısı (α)= ,846	F2		
Organik, ekolojik ve doğal içerikli ürünlere ilgi duyuyorum.	,531		
Kâğıt, plastik, cam gibi ürünlerin geri dönüşümlü olanlarını satın almayı tercih ederim.	,507		
Kozmetik, ev eşyaları, gıda, temizlik ürünleri, vs gibi birçok ürünü satın alırken çevre dostu olmasına büyük önem veririm.	,591		
Birçok ürünün üzerindeki işaret ve sembollerden çevre dostu olup olmadığını anlayabilirim.	,748		
Birçok ürünün içeriğiyle ilgili bilgilerden çevre dostu olup olmadığını anlayabilirim.	,739		
Atılacak şeyleri değerlendirmek ve onlardan başka şeyler üretmek hoşuma gider.	,558		
Yeşil Ürün Satın Almada İktisadilik Ölçeği Güvenilirlik katsayısı (α)= ,800	F3		
Elektrikli aletleri elektrik tüketiminin düşük olduğu saatlerde kullanmaya çalışırım.	,663		
Kullandığım elektrik miktarını azaltmak için yoğun çaba gösteririm.	,784		
Evdaki ampulleri daha az enerji tüketen ampul tiplerinden seçerim.	,725		
Satın aldığım ev eşyası diğer markalara göre daha az elektrik tüketir.	,676		
Mümkün olduğunca, tekrardan kullanılabilen kaplarda paketlenmiş olan ürünleri almaya çalışırım.	,557		
Yeşil Ürün Satın Almada Sorumluluk Ölçeği Güvenilirlik katsayısı (α)= ,743	F4		
Ülkemizdeki insanların çevreyi koruma konusunda yeterince çaba harcadıklarına inanmıyorum.	,618		
Sosyal sorumluluğu olan işletmelerin ürünlerini satın alan tüketicilerin davranışları toplum üzerinde çevresel duyarlılık konusunda pozitif etki yaratabilir.	,658		
Ülkemiz ciddi bir katı atık problemi ile karşı karşıyadır.	,729		
Tüm uyarılara rağmen çevreyi koruma konusunda hiçbir şey yapmamaktayız.	,711		
İşletmeler katı atıkların geri toplanması konusunda tüketicileri teşvik etmelidirler.	,678		
Ambalaja İlişkin Tutum Ölçeği Güvenilirlik katsayısı (α)= ,859	F5		
Ambalajın kullanım kolaylığı olmalıdır.	,556		
Ambalaj ürünü korumalıdır.	,656		
Ambalaj saklama kolaylığı sağlamalıdır.	,728		
Ambalaj kolayca taşınabilir olmalıdır.	,633		
Ambalaj farklı işlevlerde kullanılabilmelidir.	,504		
Ambalaj geri dönüşümlü olmalıdır.	,784		
Ambalaj çevreye zarar vermemelidir.	,753		
Ambalaj güven vermelidir.	,669		

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla parametrik olmayan analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bunun temel nedeni yapılan normallik testi sonucu elde edilen verilerin normal dağılım sergilemediğinin ortaya çıkmasıdır. Bağımsız iki örnek ortalaması arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test etmek için kullanılan Mann-Whitney U testi (İslamoğlu, 2011), T-testinin parametrik olmayan eşdeğeri olarak kabul edilmektedir (Altunışık vd. 2010). Mann-Whitney U testi için, verinin dağılımı konusunda herhangi bir şart aranmamakta ve verinin tesadüfi olarak toplanmış olması gerekmektedir. Ayrıca Mann-Whitney U testi ile, bağımsız iki grubun aynı dağılıma sahip ana kütlelerden geldiği hipotezi test edilebilmekte ve anakütle dağılımlarının belirtilme zorunluluğu bulunmamaktadır (Altunışık vd. 2010).

Yeşil ürün satın alma sürecinde etkili olduğu düşünülen bağımsız değişkenler ile cinsiyet bağımlı değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Cinsiyetin bağımlı değişken

olarak alındığı Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre kullanılan bağımsız değişkenlerden Yeşil Ürün Satın Almada Sorumluluk (RESP) ($Z=-2,864$; $p<0,01$) değişkeni % 1 düzeyinde, Ambalaja İlişkin Tutum (PACK) değişkeninin ($Z=-2,029$; $p<0,5$) %5 düzeyinde ve Yeşil Ürün Satın Almada Duyarlılık (SENS) değişkeninin ise ($Z=-1,937$; $p<0,1$) %10 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Bu nedenle ele alınan hipotezlerden H_{1b} , H_{2b} , H_{3b} ve H_{5b} kabul edilirken H_{4b} hipotezi red edilmiştir. Sonuçlar doğrultusunda, erkek ve kadın katılımcıların yeşil ürün satın alırken iktisadilik faktörü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği gözlemlenmiştir.

Tablo 4: Cinsiyet bağımlı değişkeni için Mann-Whitney U testi sonuçları

Analizler	PACK	ENV	SENS	ECON	RESP
Mann-Whitney U	15718,000	17668,000	15812,000	16644,000	8421,500
Wilcoxon W	30424,000	32374,000	30518,000	31350,000	15802,500
Z	-2,029	-,190	-1,937	-1,154	-2,864
Asymp. Sig. (2-tailed)	,042**	,850	,053***	,249	,004*

* 0,01 düzeyinde anlamlı; ** 0,05 düzeyinde anlamlı; *** 0,1 düzeyinde anlamlı

Yeşil ürün satın alma sürecinde etkili olduğu düşünülen bağımsız değişkenler ile eğitim durumu bağımlı değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Tablo 5'te Mann-Whitney U testinin eğitim durumu bağımlı değişkenine göre sonuçları verilmiştir. Eğitim durumunun bağımlı değişken olarak alındığı Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre kullanılan bağımsız değişkenlerden ENV ($Z=-2,411$; $p<0,01$) değişkeninin %1 düzeyinde, ECON ($Z=-2,194$; $p<0,05$) değişkeninin %5 düzeyinde ve SENS ($Z=-2,098$; $p<0,1$) değişkeninin ise %10 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Bu nedenle ele alınan hipotezlerden H_{2c} , H_{3c} , H_{4c} kabul edilirken, H_{1c} ve H_{5c} hipotezleri red edilmiştir. Sonuçlar doğrultusunda, lisans ve lisansüstü öğrencilere göre yeşil ürün satın alırken ambalaja ilişkin tutumları ve yeşil ürün satın almada sorumlulukları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği gözlemlenmiştir.

Tablo 5: Eğitim durumu bağımlı değişkeni için Mann-Whitney U testi sonuçları

Analizler	PACK	ENV	SENS	ECON	RESP
Mann-Whitney U	12576,000	9304,000	10975,500	10509,000	11810,500
Wilcoxon W	16317,000	52669,000	54340,500	53874,000	15551,500
Z	-,074	-3,733	-1,865	-2,387	-,933
Asymp. Sig. (2-tailed)	,941	,000*	,062***	,017**	,351

* 0,01 düzeyinde anlamlı; ** 0,05 düzeyinde anlamlı; *** 0,1 düzeyinde anlamlı

Yeşil ürünlerin satın alma süreci üzerinde etkili olduğu düşünülen bağımsız değişkenler ile öğrenim gördükleri bölüm bağımlı değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis testi yapılmıştır. Tek yönlü (one-way) varyans analizi olarak da bilinen Kruskal Wallis testi, uygulama olarak Mann-Whitney U testine benzerdir. Ancak Kruskal Wallis testi, Mann-Whitney U testinin aksine üç veya daha fazla grubun karşılaştırılmasında kullanılmaktadır (Altunışık vd. 2010). Tablo 6'da Kruskal Wallis testinin öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüm bağımlı değişkenine göre sonuçları verilmiştir. Katılım gerçekleştiren lisans öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölümün bağımlı değişken olarak alındığı Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre kullanılan bağımsız değişkenlerden ENV ($\chi^2=20,224$; $p<0,1$) ve RESP ($\chi^2=20,224$; $p<0,1$) değişkenlerinin %10 düzeyinde anlamlı oldukları görülmüştür. Bu nedenle ele alınan hipotezlerden H_{2a} ve H_{5a} hipotezleri kabul edilirken, H_{1a} , H_{3a} ve H_{4a} hipotezleri red edilmiştir. Sonuçlar doğrultusunda öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlere göre yeşil ürün satın alırken çevreye karşı tutumları ve sorumlulukları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir.

Tablo 6: Öğrenim görülen lisans bölümü bağımlı değişkeni için Kruskal Wallis testi sonuçları

Analizler	PACK	ENV	SENS	ECON	RESP
Chi-square	15,418	20,224	17,250	12,445	20,193
df	13	13	13	13	13
Asymp. Sig.	,282	,090***	,188	,492	,090***

* 0,01 düzeyinde anlamlı; ** 0,05 düzeyinde anlamlı; *** 0,1 düzeyinde anlamlı

Sonuç Ve Öneriler

Günümüzde tüketiciler çevreye daha az zarar veren ve daha fazla geri dönüşüm sağlayan yenilenebilir kaynakların üretimde kullanımını talep etmektedirler. Bu durumda üreticilerin, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak adına daha fazla üreterek ekonomik kalkınmaya yardımcı olurken, bu süreçte ortaya çıkan atıkların bertaraf edilmesi konusunda da çözümler üretmesi gerekir. Bir başka deyişle, ekonomik büyümenin ekolojik olarak da sürdürülebilir bir hale getirmesi elzem bir hal almıştır. Bu bağlamda tüketicilerin tüketim alışkanlıkları ve tüketim sonrası davranışları önemli bir konu haline gelmiştir. Tüketiciler artan bir bilinç ile satın alma tercihlerini doğaya en az zarar veren ürünlere yönelerek şekillendirmeye başlamıştır. Bilinçlenen tüketicilerin en önemli kesimi arasında bulunan “üniversite öğrencileri”, hem günümüz tüketim alışkanlıklarının tespiti hem de gelecekte yaşanabilecek olumsuz senaryolara karşı önlem alınabilmesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Gaziantep Üniversitesi’nde öğretim gören öğrencilerin yeşil ürün satın alması ile demografik özelliklerinin ilişkili olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Hipotez testleri sonucunda, yeşil satın alma davranışı ile cinsiyet, eğitim durumu ve öğrenim gördükleri bölümler arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Araştırma sonucuna göre; kadın ve erkeklerin yeşil ürün satın almada iktisadilik faktörüne ilişkin anlamlı bir farklılık görülmezken, yeşil ürün satın alma sürecinde etkili olduğu düşünülen diğer değişkenlerin cinsiyet ile anlamlı bir farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Eğitim seviyesi bağımlı değişkeni göz önünde bulundurulduğunda, katılımcıların lisans veya lisansüstü eğitim durumlarındaki ambalaja ilişkin tutumlarında ve yeşil ürün satın alma sürecindeki sorumluluklarında anlamlı bir farklılık gözlemlenmezken, katılımcıların yeşil ürün satın alma sürecinde çevreye karşı tutumlarında, duyarlılıklarında ve iktisadiliklerinde eğitim durumlarıyla anlamlı bir farklılık görülmüştür. Katılım gösteren lisans öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölümler göz önünde bulundurulduğunda; öğrencilerin çevreye karşı tutumları ve sorumlulukları ile öğrenim gördükleri bölümler arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenirken, geri kalan bütün hipotezler reddedilmiştir.

Özetle, bu çalışmada tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışları ile demografik özellikleri arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın pazar bölümlendirme konusunda faydalı bilgiler sağlayabileceği umulmaktadır. Ancak araştırmanın en önemli kısıtlarından birisi örneklemin sadece Gaziantep Üniversitesi öğrencilerinin oluşturmasıdır, bu durum sonuçların genele yayılmasını engellemektedir. Çalışmadaki bir diğer önemli kısıt ise ele alınan örneklemin hemen hemen aynı gelir düzeyine sahip olan kişilerden oluşmasıdır. Gelir düzeyinin farklılaşmasının yeşil ürün satın alma süreçlerinde etkili olabileceği söylenebilir. Örneklem sayısının artırılması ve çeşitlendirilmesi, gelecekte yapılacak çalışmaların daha açıklayıcı olması açısından önemlidir. Gaziantep’teki firmaların yeşil alma davranışları, farklı gelir gruplarından katılımcıların yeşil satın alma davranışları ya da Gaziantep’te yaşayan farklı ırkların yeşil satın alma davranışlarının incelenmesi, gelecekte yapılacak çalışmalar için potansiyel bir saha teşkil etmektedir. Oluşturulabilecek daha kapsamlı bir anketin sosyal medyada farklı bölgelere ulaştırılması suretiyle ülkemiz genelinde istatistikî olarak anlam ifade edebilecek bir çıkarım da yapılabilir.

Kaynaklar

- Akehurst, G., Afonso, C., Gonçaves, H.M., (2012). Re-examining green purchase behavior and the green consumer profile: new evidences, *Management Decision*, 50 (5): 972–988.
- Akgüngör, S., Miran, B., Akbay, C., Olhan, E., Nergis, N.K., (1999). *İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde tüketicilerin çevre dostu tarım ürünlerine yönelik potansiyel talebinin tahminlenmesi*, Teknik Rapor,
http://www.tepge.gov.tr/Dosyalar/Yayinlar/b3b0d8221d6f4_7728d1c9070b57bf0ec.pdf
 Erişim Tarihi: 21.03.2016.
- Altunışık, R., Recai, C., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E., (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamaları*, Sakarya Kitabevi, Adapazarı.
- Alkibay, S., 2001, Yeşil pazarlama faaliyetlerine üniversite öğrencilerinin ilgisi üzerine bir araştırma, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4: 76–93.
- Arslan, İ., Yapraklı, S., (2007). Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri: Gaziantep Serbest Bölgesi'nin Etkilerine İlişkin Bir Saha Araştırması, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2): 168–179.
- Aslan, F., Çınar, R., (2015). Yeşil planlama faaliyetleri çerçevesinde Kafkas üniversitesi öğrencilerinin çevreye duyarlı ürünleri kullanma eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (9): 169–184.
- Ay, C.; Ecevit, Z., (2005). Çevre bilinçli tüketiciler, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 5: 238–263.
- Ayyıldız, H., Genç, K.Y., (2008). Çevreye duyarlı pazarlama: Üniversite öğrencilerinin çevreye duyarlı pazarlama uygulamaları ile ilgili tutum ve davranışları üzerine bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12: 505–527.
- Azizan, S.A.M., Suki, N.M., (2013), Consumers' intention to purchase green product: Insights from Malaysia, *World Applied Sciences Journal*, 22 (8): 1129–1134.
- Başol, O., Dülgeroğlu, İ., Başol R.Ö., (2016). Genç Tüketicilerin Yeşil Tüketim Davranışı: Uluslararası Algı Farklılıkları, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 1–16.
- Cop, R., (2003). *Tüketim mallarının ambalajının ve etiket bilgilerinin tüketici satın alma davranışlarına etkileri ve bir uygulama*, <http://www.mevzuatdergisi.com/2003/02a/04.htm>, Erişim tarihi: 21.03.2016.
- Çabuk, S.; Nakıboğlu, B.; Keleş, C. (2008). Tüketicilerin yeşil (ürün) satın alma davranışlarının sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17: 85–102.
- Dagher, G.K.; Itani, O. (2014). Factors influencing green purchasing behavior: Empirical evidence from the Lebanese consumers, *Journal of Consumer Behaviour*, 13 (3): 188–195.
- Demirbaş, M.A., 1999, *Yeşil pazarlama ve tüketicinin yeşil pazarlamaya yaklaşımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Emgin, Ö, Türk, Z. (2004). Yeşil pazarlama, *Mevzuat Dergisi*,
<http://www.mevzuatdergisi.com/2004/06a/01.htm>, Erişim tarihi: 21.03.2016.
- Erbaşlar, G. (2007), Yeşil pazarlama, Paradoks, Ekonomi. *Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 3: 2–11.
- Fraj, E., Martinez, E. (2007). Ecological consumer behavior: *An empirical analysis*, *International Journal of Consumer Studies*, 31: 26–33.
- Gilg, A., Barr, S., Ford, N. (2005). Green consumption or sustainable lifestyles? Identifying the sustainable consumer, *Futures*, 37: 481–504.
- Hussein, A.T., Cankül, D. (2010). Üniversite öğrencilerinin yeşil pazarlama faaliyetleri kapsamında çevreye ilişkin davranışlarını belirlemeye yönelik bir araştırma, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1: 50–67.

- İslamoğlu, A.H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*, Genişletilmiş 2. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Kanchanapibul, M., Lacka, E., Wang, X., Chan, H.K., 2014, An empirical investigation of green purchase behavior among the young generation, *Journal of Cleaner Production*, 66: 528–536.
- Karaca, Ş. (2013). Tüketicilerin yeşil ürünlere ilişkin tutumlarının incelenmesine yönelik bir araştırma, *Ege Akademik Bakış*, 13: 99–111.
- Kaufmann, H.R., Panni, M.F.A.K., Orphanidou, Y. (2012). Factors affecting consumers' green purchasing behavior: An integrated conceptual framework, *Amfiteatru Economic*, 14 (31): 50–69.
- Keleş, C. (2007). Yeşil pazarlama tüketicilerin yeşil ürünleri tüketme davranışları ve yeşil ürünlerin tüketiminde kültürün etkisi ile ilgili bir uygulama", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Kükrer, Ö. (2012). Tüketicilerin çevresel sorumluluklarının yeşil rakamlara yönelik tutumlarına etkisi: Eskişehir örneği, *Journal of Yaşar University*, 26: 4505–4525.
- Lampe, M., Gazda, G. (1995) Green marketing in Europe in United States: An evolving business and society interface, *International Business Review*, 4: 295–312.
- Oflaç, B.S., Göçer A. (2015). Genç tüketicilerin algılanan çevresel bilgi düzeyleri ve ekotetik ürünler karşısında yaklaşımları üzerine bir çalışma, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (2): 216-228.
- Özdemir, O., Yıldız, A., Ocaktan, E., Sarışen, Ö. (2004). Tıp fakültesi öğrencilerinin çevre sorunları konusundaki farkındalık ve duyarlılıkları, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57 (3): 117–127.
- Paylan, M.A., Varinli, İ. (2015). Çevreye duyarlı satın alma davranışını belirleyen etkenler üzerine karşılaştırmalı bir araştırma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (1): 153–176.
- Peattie, K. (2001). Towards sustainability: the third age of green marketing, *The Marketing Review*, 2: 129–146.
- Samarasinghe, G.D., Samarasinghe, D.S.R. (2013). Green decisions: Consumers' environmental beliefs and green purchasing behavior in Sri Lankan context, *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 7 (2): 172–184.
- Schaper, M. (2002). Predictors of green purchasing in western Australian pharmacies, *International Small Business Journal*, 20 (3): 235–251.
- Schlegelmilch, B.B., Bohlen, G.M., Diamantopoulos, A., 1996, The link between green purchasing decisions and measures of environmental consciousness, *European Journal of Marketing*, 30 (5): 35–55.
- Sevinç, A. (2013). *Yeşil satın alma kriterleri ve yaklaşımı*, Mali Hizmetler Uzmanlığı Araştırma Raporu, [https://www.csb.gov.tr/db/strateji/editordosya/AysenSevincYesil_Satin_Alma_Kriterleri_Ve_Yaklasimi\(3\).pdf](https://www.csb.gov.tr/db/strateji/editordosya/AysenSevincYesil_Satin_Alma_Kriterleri_Ve_Yaklasimi(3).pdf), Erişim tarihi: 21.03.2016.
- Soonthonsmai, V. (2001). Predicting intention and behavior to purchase environmentally sound or green products among Thai consumers: An application of the theory of reasoned action, PhD Thesis, The Wayne Huizenga Graduate School of Business and Entrepreneurship Nova Southeastern University.
- Straughan, R.D., Roberts, J.A. (1999). Environmental segmentation alternatives: A look at green consumer behavior in the new millennium, *Journal of Consumer Marketing*, 16 (6): 558–575.
- Tilikidou, I., Delistavrou, A. (2001). Utilization of selected demographics and psychographics in recycling behavior understanding: A focus on materialism, *Greener Management International Journal*, 34: 75–93.

- Tilikidou, I. (2007). The effects of knowledge and attitudes upon Greeks' pro-environmental purchasing behavior, *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 14: 121–134.
- Torlak, Ö. (2001). *Pazarlama ahlâkı – Sosyal sorumluluklar ekseninde pazarlama kararları ve tüketici davranışlarının analizi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Turhan, E.; Gültekin, Ö.; Özdemir, Y. (2015). Yeşil ergonomiye genel bakış, *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3 (3): 559–565.
- Üstündağlı, E., Güzeloğlu, E. (2015). Gençlerin yeşil tüketim profili: Farkındalık, tutum ve davranış pratiklerine yönelik analiz, *Global Media Journal TR Edition*, 5: 341–362.
- Yılmaz, A., Morgil, F.İ., Aktuğ, P., Göbekli, İ. (2002). Ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinin çevre, çevre kavramları ve sorunları konusundaki bilgileri ve öneriler, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22: 156–162.
- Yılmaz, V., Çelik, H.E., Yağızzer, C. (2009). Çevresel duyarlılık ve çevresel davranışın ekolojik ürün satın alma davranışına etkilerinin yapısal eşitlik modeliyle araştırılması, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2): 1–14.
- Yılmaz, V., Arslan, T. (2011). Üniversite öğrencilerinin çevre koruma vaatleri ve çevre dostu tüketim davranışlarının incelenmesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3): 1–10.
- Yücel, M., Ekmekçiler, Ü. (2008). Çevre dostu ürün kavramına bütünsel yaklaşım; temiz üretim sistemi, eko-etiket, yeşil pazarlama, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (7): 320–333.